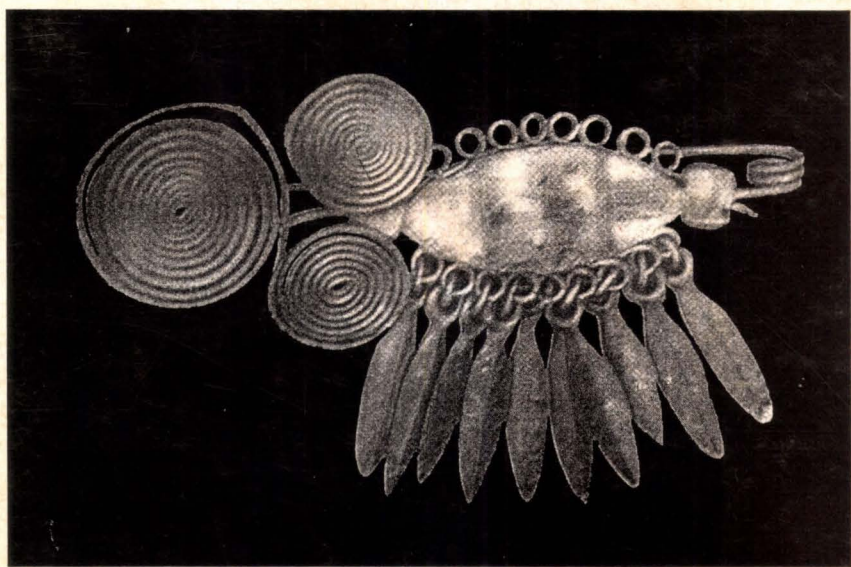

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

STUDII ȘI MATERIALE

XXVII

ARHEOLOGIE • ISTORIE

2003

Marisia XXVII

I.S.S.N. 1221-0943

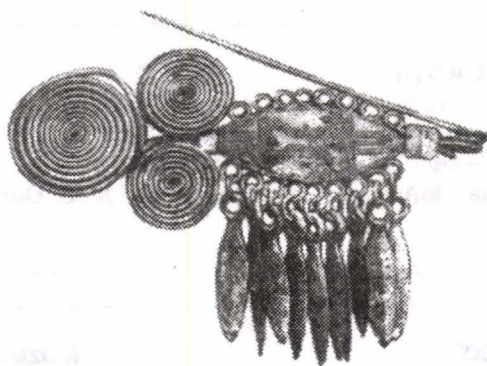
MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

XXVII

Studii și Materiale

ARHEOLOGIE • ISTORIE

**Târgu-Mureș
2003**

Volume editate de Muzeul Județean Mureș

Studii și Materiale I, 1965

Studii și Materiale II, 1967

Studii și Materiale III-IV, 1972

Marisia V, 1975

Marisia VI, 1976

Marisia VII, 1977

Marisia VIII, 1978

Marisia IX, 1979

Marisia, X, 1980

Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș, 1980

(E.Chirilă, N.Gudea, V.Lazăr, A.Zrinyi)

Marisia XI-XII, 1981-1982

Marisia XI-XII, Fascicola 1, 1983, STUDIA SCIENTIARUM NATURAE

Marisia XIII-XIV, 1983-1984

Marisia XV-XXII, 1985-1992

Marisia XXIII-XXIV, 1993-1994

*Marisia XXIII-XXIV, Fascicola 2, 1995, STUDIA SCIENTIARUM
NATURAE*

*Marisia XXV, 1995-1996, Fascicola 1, ETNOGRAFIE – ARTĂ
POPULARĂ – ARTĂ*

Marisia XXV, 1995-1996, ARHEOLOGIE, ISTORIE

Marisia XXV, Fascicola 3, 1997, STUDIA SCIENTIARUM NATURAE

Marisia XXVI, Fascicola 4, 2000, STUDIA SCIENTIARUM NATURAE

Marisia XXVI, 2000, ARHEOLOGIE – ISTORIE

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dr. Valer Pop – redactor șef

Dr. Virgil Pană – redactor șef adjunct

Mihai Petică – secretar general de redacție

Membrî: Dr. Nicoleta Man, Bónis Johanna, Ana Hancu, Dorin Rus, Elena Mihu,
Traian Bosoancă

MARISIA XXVII, 2003

Orice corespondență se va adresa:

Any correspondance will be adressed to:

Toute correspondance serra envoyée a l'adresse:

Anschrift für jedwelche Korrespondenz:

Muzeul Județean Mureș

4300, Târgu-Mureș

str.Horea nr.24

Tel/Fax: 0265 236987

CUPRINS

SOMMAIRE • INHALT • CONTENTS

ARHEOLOGIE

Mihai Petică, Apai Emese

Materiale preistorice de la Târgu-Mureș "Cetate"	9
Prehistoric materials from Târgu Mureș "Cetate"	23

Molnár Zsolt

Două culturi descoperite în perimetrul orașului Aiud	49
Two celts discovered in periphery of Aiud town	51

Nicoleta Man

Vase cu destinație specială din așezarea romană de la Cristești	55
Special vessels discovered in Roman settlement of Cristești	62

Corneliu Gaiu

Vestigii feudale timpurii pe teritoriul localității Archiud (jud. Bistrița-Năsăud)	73
Des vestiges du haut Moyen Age dans le village d'Archiud, département de Bistrița - Năsăud	78

ISTORIE MEDIE

Bónis Johanna

Colecția lăzilor de breaslă a Muzeului de Istorie din Târgu Mureș	91
The collection of guild trunks kept in the custody of the History Museum of Târgu-Mureș	107

Dorin-Ioan Rus

Date privind breasla dogarilor din Reghinul-Săsesc	123
Daten beziehend der fassbinderzunft in Sächsisch-Seen	127

Popa Aura Lucia

Învățământul iezuit în Cluj și Cluj-Mănăstur (1579-1588)	129
--	-----

Vasile Lechintan

Nobili, preoți și învățători români din comitatul Turda la 1729	141
Nobles, prêtres et instituteurs roumain du comté Turda a 1729	148

Crișan N.Cristian

Conscriptia urbarială din anul 1785 a localității Idecui de Jos.	
--	--

județul Mureș	149
Le recensement de l'année 1785 pour la localité Ideciu de Jos.	
département Mureș	165
Ioan Eugen Man	
Valori urbane și artistice la Trgu-Mreș în secolul al XVIII-lea	173
Urbanistic and artistic values at Trgu-Mreș in the XVIIIth century	192

ISTORIE MODERNĂ

Corina Teodor

Abandonarea izolată a confesionalismului.	
Istoricul profesionist George Barițiu	217
The isolated abandon of confessionalism George Barițiu.	
the professional historian	228

Ionel Mureșan

Cauzele arestării și anchetarea lui Florian Micaș în contextul	
social-politic al Transilvaniei din primăvara anului 1848	229
Verhaftungs-und Untersuchungsgründe in dem sozial-politischen	
Kontext aus Siebenbürgen im Frühling des Jahres 1848	250

Elena Musca

Aspecte privind rolul și implicarea breslelor din Zalău	
în viața urbei	253
Aspects concerning the rôle and the involvement of the guilds	
from Zalău in the life of town	261

Nicolae Victor Fola

Aspecte privind evoluția gimnaziului superior greco-catolic	
din Blaj între anii 1850-1880	263
Aspects regarding the activity of the Greek-Catholic	
High Gymnasium of Blaj between 1851-1880	272

Beatrice Dobozi

Vizite canonice în Protopopiatul Ortodox Român	
Reghin (1870-1871)	273
Les visites canoniques	283

Ioachim Lazăr

Conferința învățătorilor din protopopiatul greco-catolic	
Ulpia Traiana din iulie 1880	285
La conférence des instituteurs d'archidiocèse uniate Ulpia Traiana,	
de juillet 1880	299

Constantin I. Stan

Onisifor Ghibu - Primii pași în lupta națională	305
Onisifor Ghibu - The first steps in national struggle	311

Dorin Goția

Din activitatea de organizare a Astrei sibiene	
în anii primului război mondial	313

Aus der Veranstaltungstätigkeit der Hermannstädter ASTRA in den Jahren des Ersten Welthriegs	322
---	-----

Ana Hancu

Expoziția generală națională din anul 1906, amplă manifestare a spiritului național	323
L'exposition générale du 1906, manifestation ample de l' esprit nationale.....	331

Vasile Dobrescu

Ideea națională și problematica economică în programul și activitatea Partidului Național Român în epoca dualistă	333
The national idea the economic problem in the program and activity of the Romanian National Party during the dualist age.....	340

ISTORIE CONTEMPORANĂ

Traian Bosoancă

Alegerile parlamentare din mai-iunie 1920, în județul Mureș-Turda.	343
The Parliamentary Elections of May-June 1920 in the Mureș-Turda County	350

Virgil Pană

Prezența etnicilor minoritari în administrația și justiția județului mureș (1926-1939).....	351
La présence des ethniques minoritaires dans l'administration et dans la justice du département de Mureș (1926-1929)	363

Vasile T. Suci

Eroi și martiri din al doilea război mondial (campania din vest).....	365
Héros et martyrs de la deuxième guerre mondiale (la campagne de l'ouest).....	373

Virgiliu Z. Teodorescu

Asociația "Ardealul". Mărturii despre activitatea desfășurată	375
Testimonies about the activity of the "Ardealul" Society	382

PATRIMONIU

Nicoleta Man, Vasile Pop

Colecția arheologică "Vasile Pop"	383
---	-----

Mihai Petică, Györfy Zalán

Cahle medievale din colecția veche a Muzeului Județean Mureș	395
--	-----

ELENA MIHU

Prezența cărții vechi românești pe Valea Târnavei Mari	405
La présence du vieux livre roumain au long de Târnava Mare.....	423

Florica - Elisabeta Nuțiu

Arhieraticele din secolul al XVIII-lea.....	425
Arhieratiken aus dem XVIII Jahrhundert	434

Sidonia Puiu

Biblia sau Sfânta Scriptură în istoria cărților	
Biblia de la Blaj (1795), carte de referință în cultura română	437
La Bible ou la Sainte Ecriture dans l'histoire des livres.	
La Bible de Blaj (1785), livre de référence dans la culture roumaine	450

Elena Maria Schatz

Cazanii care au poposit pe valea Mureșului	
(Colecția Bibliotecii Naționale a României)	451
Le livre roumain d'enseignement (Cazania) dans la vallée de Mureș.....	457

Hancu Ana

Medalii de botez și de căsătorie în colecțiile	
Muzeului de Istorie Targu - Mureș	459

Hancu Ana

Aparate muzicale din colecția Muzeului de Istorie din Târgu-Mureș.....	475
--	-----

NOTE

Emil Moldovan

Referire la practicarea excarnației în preistoria românească.	
Privire specială asupra bronzului timpuriu sud-vest transilvănean	487

Fábián István

Evanghelizarea goților. Începutul creștinismului germanic.....	497
--	-----

Daniel Boroș

Școala și problema alcoolismului în Transilvania	
(sfârșitul secolului XIX - începutul secolului XX).....	503

Dan Ivănuș

Învățământul profesional confesional în Sibiu interbelic.....	511
---	-----

Ilarie Gh. Oprea

Contribuția revizorului școlar Ieronim Puia	
la dezvoltarea învățământului interbelic mureșan	515

RECENZII	519
-----------------------	-----

Abrevieri • Abreviations • Abkürzungen • Abreviations	
Autorii • Les auteurs • Die Verfasser • The Authors	

ARHEOLOGIE

MATERIALE PREISTORICE DE LA TÂRGU-MUREȘ “CETATE”

MIHAI PETICĂ, APAI EMESE

În lucrarea de față dorim să continuăm prezentarea unei părți din materialul arheologic¹ provenit din săpăturile efectuate în 1961 și 1963 de Al. Bogdan în punctul “Cetate” din localitatea Târgu Mureș². Situl arheologic amintit este situat în partea estică a orașului, pe un promontoriu al uneia din terasele râului Mureș. Primele sondaje au fost efectuate în interiorul bisericii reformate, în cor, cu ocazia restaurării acestuia³. Săpăturile arheologice, având ca scop stabilirea etapelor și nivelurilor de construcție ale zidurilor cetății, au surprins și alte vestigii istorice mai vechi. Începutul locuirii pe acest sit se plasează în neoliticul timpuriu, primii care s-au așezat aici fiind purtătorii culturii Stračevo-Criș⁴. A fost atestată de asemenea suprapunerea peste stratul neolitic a unei locuiri aparținând culturii Coțofeni⁵, apoi un strat conținând fragmente ceramice ce pot fi atribuite culturii Wietenberg și o așezare din prima epocă a fierului⁶. Datorită prezentării sumare a săpăturii și a materialului ceramic de cel care a făcut cercetări aici, situl a fost doar episodic amintit în literatura de specialitate⁷.

În lipsa unor observații stratigrafice recente⁸, trebuie să ne mulțumim deocamdată cu informațiile oferite de către autorul vechilor săpături arheologice, și anume înșiruirea epocilor cărora le aparține materialul

¹ Petică-Molnar 2000, 9-14; Molnar-Petică 2001, 7-20.

² Lazăr 1995, 255-260, cu bibliografia referitoare la localitate.

³ Bogdan 1967, 79.

⁴ Petică-Molnar 2000, 9-14.

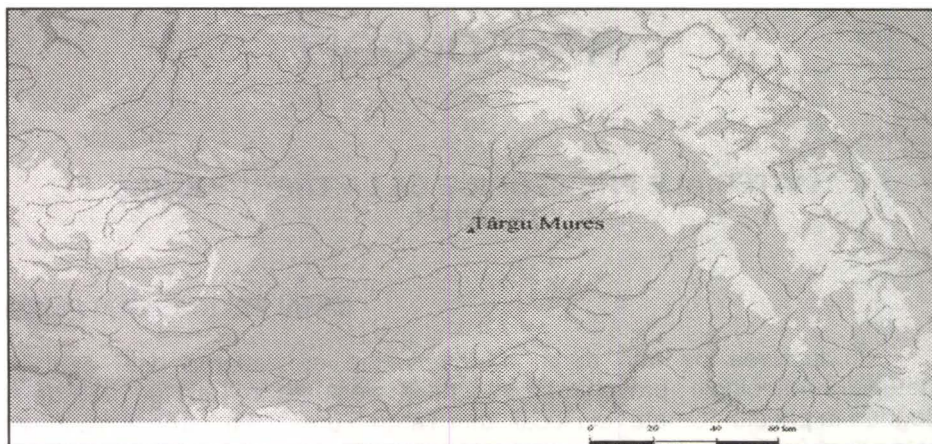
⁵ Molnar-Petică 2001, 7-20.

⁶ Bogdan 1967, 80.

⁷ Lazăr 1995, 222, pct 6, Lazarovici 1984, 65; Zrinyi 1976; p.148-149; Gogâltan 2001, nota 25.

⁸ În anul 1999 și 2001 în acest punct s-au efectuat săpături arheologice conduse de către A. A.Rusu, (Cluj-Napoca, colectiv M. Petică, Soos Z.), dar în lipsa publicării rapoartelor arheologice din aceste campanii, până la această dată nu au fost posibile observații stratigrafice.

arheologic⁹, care se află în depozitul Muzeului Județean Târgu Mureș. Articolul de față își propune analiza tipologico-stilistică și încadrarea cronologică a materialului ceramic aparținând epocii bronzului¹⁰.

Descrierea materialului ceramic

- 1) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică aparținând categoriei semifine. Suprafața exterioară prezintă o netezire de calitate medie, degresantul utilizat fiind nisipul. Culoarea sa exterioară este neagră, cea interioară fiind cărămizie. (Pl.I/1)
- 2) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică aparținând categoriei semifine. Suprafața exterioară prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu pietricele. Culoarea sa este brun negricioasă. Imediat sub buză are un brâu alveolat aplicat. (Pl.I/2)
- 3) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, cu pereții mai arcuiți, aparținând categoriei grosiere. Suprafața exterioară prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu multe pietricele, culoarea sa alternând de la brun cenușiu la cărămiziu. Este decorat cu împunsături ovale imediat sub buză. (Pl.I/3)
- 4) Fragment dintr-o oală de tip sac, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu multe pietricele. Culoarea sa este brună. (Pl.I/4)
- 5) Fragment dintr-o oală de tip sac cu pereții aproape drepți, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este cărămizie. Decorul constă într-un brâu alveolat pe umărul vasului. (Pl.II/1)
- 6) Fragment dintr-o oală de tip sac cu pereții ușor arcuiți, aparținând

⁹ Este vorba de cercetările sistematice efectuate în perioada 1961-1963, deoarece însemnări personale sau material documentar provenit în urma săpăturilor întreprinse de I.Kovács în corul bisericii la începutul sec.XX-lea, nu s-au păstrat.

¹⁰ Molnar-Petică 2001, 7-20.

- categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu pietricele. Este de culoare brun cărămiziu. Este decorat cu un brâu alveolat sub buză. (PI.II/2)
- 7) Fragment dintr-o oală de tip sac cu pereții aproape drepți, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este cărămiziu cenușiu. Decorul constă dintr-un brâu crestat pe umărul vasului. (PI.II/3)
- 8) Fragment dintr-o oală de tip sac cu pereții aproape drepți, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare și pietricele. Culoarea sa exterioară este brun închis, cea interioară fiind brun cărămizie. Decorul constă într-un brâu tras din peretele vasului (PI.II/4)
- 9) Fragment dintr-o oală de tip sac cu pereții aproape drepți, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este cărămizie. Este decorat pe umăr cu un brâu alveolat alternând cu proeminențe alungite. (PI.V/6)
- 10) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, cu pereții mai arcuiți, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu multe pietricele. Este de culoare brun cărămiziu. Decorul constă dintr-un brâu alveolat plasat imediat sub buză. (PI.V/5)
- 11) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, cu pereții mai arcuiți, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este cărămizie. Decorul constă dintr-un brâu alveolat plasat sub buză. (PI.V/3)
- 12) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este cărămizie. Decorul constă dintr-un brâu alveolat plasat pe exteriorul buzei. (PI.V/4)
- 13) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, cu pereții mai arcuiți, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este cărămizie. Decorul constă dintr-un brâu crestat. (PI.V/2)
- 14) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, cu pereții mai arcuiți, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este gri. Decorul constă într-un brâu alveolat oblic. (PI.V/1)
- 15) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul. Culoarea sa este brun cenușiu. Decorul constă într-un brâu alveolat plasat pe exteriorul buzei. (PI.V/4)
- 16) Fragment dintr-o oală de tip sac, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul. Este de culoare cărămizie. Decorul constă din creștături pe buză. (PI.IV/4)
- 17) Fragment dintr-o oală de tip sac cu pereții aproape drepți, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială,

- degresantul utilizat fiind nisip și pietricele. Culoarea sa este cărămie. Decorul constă dintr-un brâu alveolat pe umărul vasului. (Pl.VI/6)
- 18) Fragment dintr-o oală de tip sac cu pereții aproape drepți, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisip și pietricele. Culoarea sa exterioară este cărămie, cea interioară fiind neagră. Decorul constă dintr-un segment de brâu alveolat în apropierea buzei. (Pl.VI/4)
- 19) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, cu pereții mai arcuiți, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul și pietricele. Culoarea sa este cărămiziu gălbui. Decorul constă dintr-un brâu alveolat plasat sub buză. (Pl.VI/5)
- 20) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu pietricele. Este de culoarea cărămie. Decorul constă dintr-un brâu alveolat plasat pe umărul vasului. (Pl.XVIII/6)
- 21) Fragment dintr-o oală cu pereții aproape drepți, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu ceramică pisată. Culoarea sa este gri. (Pl.XVII/4)
- 22) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul cu scoici pisate. Culoarea sa este brun cenușiu. Decorul constă dintr-un brâu alveolat plasat sub buza vasului, cel din urmă fiind îngroșată și crestată (Pl.VI/3).
- 23) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, cu buza evazată, aparținând categoriei grosiere. Degresantul utilizat este nisipul. Este de culoare brun cărămiziu. Suprafața vasului este decorat în tehnica *Besenstrich*. (Pl.VII/3)
- 24) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, cu buza evazată, aparținând categoriei grosiere. Degresantul utilizat este nisipul cu bobul mare. Este de culoare brun cărămie. Buza vasului este crestată, și suprafața decorată în tehnica *Besenstrich*. (Pl.VII/7)
- 25) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, cu buza ușor evazată, aparținând categoriei semifine. Degresantul utilizat este nisipul, culoarea brun cărămie. Buza vasului este crestată, și suprafața decorată în tehnica *Besenstrich*. (Pl.VII/6)
- 26) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, cu buza ușor evazată, aparținând categoriei semifine. În interior este bine netezită, degresantul utilizat fiind nisipul. Culoarea sa exterioară este brun cărămiziu, cea interioară fiind neagră. Buza vasului este îngroșată și alveolată, suprafața fiind decorată în tehnica *Besenstrich*. (Pl.VII/8)
- 27) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică, cu buza ușor evazată, aparținând categoriei semifine. Este bine netezită, degresantul utilizat fiind nisipul. Culoarea sa este brun cenușiu. (Pl.VII/5)
- 28) Fragment dintr-o oală aparținând categoriei grosiere. Degresantul utilizat este nisipul cu bobul mare și pietricele. Are culoarea cărămie. Suprafața este decorată în tehnica *Besenstrich*. (Pl.XX/3)
- 29) Fragment dintr-o oală aparținând categoriei grosiere. Degresantul utilizat este nisipul cu bobul mare și pietricele. Are culoarea cărămie. Suprafața

- este decorată în tehnica *Besenstrich*. (PI.XX/2)
- 30) Fragment dintr-o oală de formă bitronconică. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul. Este brun cărămiziu și decorul constă dintr-o proeminență alungită sub buză. (PI.III/1)
- 31) Fragment dintr-o oală de tip sac cu deschidere largă, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu pietricele. Este de culoare brun cărămiziu și decorul constă dintr-o proeminență alungită sub buză. (PI.III/2)
- 32) Fragment dintr-o oală de tip sac cu pereții drepți, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul. Este brun cenușiu și decorul constă dintr-o proeminență alungită sub buză. (PI.III/3)
- 33) Fragment dintr-o oală de tip sac cu pereții drepți, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul. Este de culoare brun cărămiziu. Decorul constă dintr-un brâu crestă cu proeminențe, plasat pe umărul vasului. (PI.III/4)
- 34) Fragment dintr-o oală de tip sac cu deschidere largă, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind ceramica pisată. Este de culoare brun cărămiziu și decorul constă dintr-o proeminență alungită sub buză. (PI.XVII/6)
- 35) Fragment dintr-o oală aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu pietricele. Este de culoare brun cărămiziu și decorul constă dintr-o proeminență alungită pe umărul vasului. (PI.XVII/2)
- 36) Fragment dintr-o oală aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul. Este cărămiziu deschis și decorul constă dintr-o proeminență conică pe umărul vasului. (PI.XXI/4)
- 37) Fragment dintr-o oală cu pereții arcuiți și buza evazată, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind ceramica pisată. Culoarea sa este neagră. (PI.XXI/3)
- 38) Fragment dintr-o oală bitronconică cu toartă în bandă, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este neagră. (PI.IX/2)
- 39) Fragment dintr-o oală bitronconică cu toartă cu buton pe umăr, aparținând categoriei grosiere. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul și ceramica pisată. Este de culoare brun închis. (PI.XV/3)
- 40) Fragment dintr-o oală bitronconică cu toartă în bandă, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare și pietricele. Culoarea sa este cafenie. (PI.XVI/5)
- 41) Fragment dintr-o farfurie aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul și ceramica pisată. Culoarea variază de la negru la cafeniu. (PI.VIII/1)

- 42) Fragment dintr-o farfurie cu buza evazată, aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate și lustruire, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Este de culoare neagră. Decorul constă din meandre încrucișate realizate prin incizii duble. (Pl.VIII/2)
- 43) Fragment dintr-o farfurie aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Este de culoarea gri. (Pl.VIII/4)
- 44) Fragment dintr-o farfurie aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate și lustruire, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Este de culoare neagră. (Pl.VIII/5)
- 45) Fragment dintr-o strachină aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Culoarea acestuia variază de la cafeniu spre negru. (Pl.VIII/3)
- 46) Fragment dintr-o strachină aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisip cu pietricele. Culoarea sa este neagră. (Pl.IX/3)
- 47) Fragment dintr-o strachină aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Culoarea acestuia este cafeniu deschis. Decorul constă din incizii și împunsături orizontale pe umărul vasului. Pântecul vasului fiind ornamentat cu incizii formând triunghiuri, cu împunsături rotunde mari între ele, realizate cu un instrument gol în interior. (Pl.XIV/5)
- 48) Fragment dintr-o strachină aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Este de culoare cărămiziu. Decorul constă din șiruri de împunsături rotunde, încadrate în benzi incizate. (Pl.XIV/2)
- 49) Fragment dintr-o strachină aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Este de culoare cafeniu deschis. Decorul constă din incizii curbe și șiruri de împunsături realizate cu un instrument cu vârful triunghiular. (Pl.XIV/3)
- 50) Fragment dintr-o strachină aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Este de culoare neagră. (Pl.X/2)
- 51) Fragment dintr-o strachină aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Este neagră. (Pl.X/3)
- 52) Fragment dintr-o strachină cu buza lobată aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Culoarea variază de la negru la cafeniu deschis. Este decorată cu benzi hașurate alternând cu șiruri de împunsături rotunde încadrate în benzi. (Pl.XIX/3)
- 53) Fragment dintr-o strachină(?) aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Are culoarea neagră. Decorul constă dintr-o proeminență conică pe pântecul vasului. (Pl.XVII/7)
- 54) Fragment dintr-o strachină cu buza lobată aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă netezire de calitate bună, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea variază de la negru la cafeniu. Este

- decorată cu creștături pe buză, sub ea un șir de împunsături rotunde succesive între două caneluri înguste. Pe peretele vasului apar triunghiuri incizate și umplute cu linii paralele. Cercurile concentrice canelate se plasează sub lob. (PI.IX/1)
- 55) Fragment dintr-o strachină cu buza lobată aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de calitate bună, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Este brun cafeniu. Decorul constă dintr-un șir de împunsături rotunde pe umărul vasului. (PI.XIV/7)
- 56) Fragment dintr-o strachină cu buza lobată ușor aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de calitate bună și lustruire, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Are culoarea neagră. Decorul constă într-un șir de împunsături pe umărul vasului (PI.XIV/6)
- 57) Fragment dintr-o strachină cu buza lobată, aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate și lustruire, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Are culoarea neagră. Decorul constă din incizii duble în formă de zigzag pe buză, peretele vasului fiind umplut cu incizii oblice formând benzi, sau benzi hașurate, toate realizate cu superficialitate. (PI.XIII/8)
- 58) Fragment dintr-o strachină aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă netezire de calitate medie, degresantul utilizat fiind ceramica pisată. Are culoarea neagră. Este decorat cu împunsături succesive late, *breite Absatzstich*, formând probabil un registru de motive meandrice. (PI.XIII/9)
- 59) Fragment dintr-o strachină cu toartă în bandă supraînălțată, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul. Are culoarea brun negricioasă. Decorul constă din caneluri orizontale pe umăr și sub ele semicercuri alternând cu cercuri mici canelate. (PI.XII/3)
- 60) Fragment dintr-un castron bitronconic, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul. Are culoarea cărămizie. Decorul constă din creștături pe buză. (PI.IV/2)
- 61) Fragment dintr-un castron bitronconic, aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Are culoarea brun cenușie. Decorul constă dintr-o bandă hașurată sub buză și pe umăr, realizată prin incizie. (PI.IV/1)
- 62) Fragment dintr-un castron bitronconic, aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Are culoarea neagră. (PI.VI/1)
- 63) Fragment dintr-un castron bitronconic, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă netezire medie, degresantul utilizat fiind ceramica pisată. Are culoarea brună. (PI.VI/7)
- 64) Fragment dintr-un castron bitronconic, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Are culoarea brun cărămizie. (PI.VI/8)
- 65) Fragment dintr-un castron bitronconic, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Are culoarea brun cărămizie. Ornamentul constă dintr-un șir de împunsături sub buză, și incizii realizate în tehnica *Besenstrich* pe

- corpul vasului. (PI.VI/2)
- 66) Fragment dintr-un castron bitronconic, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Are culoarea gri. Ornamentul constă dintr-un șir de împunsături sub buză. (PI.VII/4)
- 67) Fragment dintr-un castron aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Are culoarea brun cafeniu. Ornamentul constă dintr-un șir de împunsături pe exteriorul buzei îngroșate. (PI.VII/2)
- 68) Fragment dintr-un castron cu buza evazată, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Are culoarea gri cafeniu. Ornamentul constă din creștături pe exteriorul buzei. (PI.VII/1)
- 69) Fragment dintr-un castron bitronconic, aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate, lustruire, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Este de culoare cafeniu. Ornamentul constă dintr-un brâu crestă amplasat sub buză. (PI.IV/3)
- 70) Fragment dintr-un castron tronconic, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Este de culoare negru cenușiu. (PI.XIII/7)
- 71) Fragment dintr-un castron, aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa variază de la negru la cafeniu. Ornamentul constă din creștături subțiri pe buză și pe umărul vasului (PI.XIII/3)
- 72) Fragment dintr-un castron tronconic, aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate, lustruire, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Este de culoare neagră. Ornamentul constă dintr-un șir de împunsături rotunde plasată sub buză. (PI.XIII/4)
- 73) Fragment dintr-un castron bitronconic, aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate, lustruire, degresantul utilizat fiind nisipul cu pietricele. Este de culoare neagră. Ornamentul constă dintr-un șir de împunsături rotunde plasată sub buză. (PI.XIII/5)
- 74) Fragment dintr-un castron, aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate și o ușoară lustruire, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Are culoarea neagră. (PI.XIII/6)
- 75) Fragment dintr-un castron(?) bitronconic cu o toartă în bandă pe umăr, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Are culoarea neagră. (PI.XVI/6)
- 76) Fragment dintr-o ceașcă cu fundul prevăzut cu un *umbo* și cu toartă tubulară, aparținând categoriei fine. Suprafața este bine netezită, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Are culoarea brun cărămizie. Decorul constă în caneluri verticale pe pântecul ceștii. (PI.XII/1)
- 77) Fragment dintr-o ceașcă cu toartă în bandă supraînălțată, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Are culoarea brun cărămizie. (PI.XII/2)
- 78) Fragment dintr-o ceașcă cu toartă în bandă supraînălțată, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul

- utilizat fiind nisipul cu pietricele. Are culoarea brun cărămidie. (Pl.XVI/1)
- 79) Fragment dintr-o ceașcă cu toartă în bandă ușor supraînălțată, aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate și ușoară lustruire, degresantul utilizat fiind nisipul. Este de culoare negru cenușiu. Decorul constă din caneluri înguste dispuse vertical sub toartă. (Pl.XVI/3)
- 80) Fragment dintr-o ceașcă cu toartă în bandă ușor supraînălțată, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Are culoarea negru cenușie. Este decorată cu împunsături ascuțite, aparent neregulate. (Pl.XVI/4)
- 81) Fragment dintr-o ceașcă cu toartă în bandă supraînălțată, aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, lustruire, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Culoarea sa este neagră. Decorul constă în creștături pe toartă, incizii succesive pe buză și două șiruri orizontale de împunsături rotunde pe umăr. (Pl.XVIII/1)
- 82) Fragment dintr-o ceașcă tronconică cu toartă în bandă supraînălțată, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul cu pietricele. Culoarea ceștii este neagră. (Pl.XV/5)
- 83) Fragment dintr-o ceașcă cu toartă cu creastă, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este negru cenușiu. (Pl.XVI/2)
- 84) Fragment dintr-o ceașcă având toarta cu creastă, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate și ușoară lustruire, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare și pietricele. Culoarea sa este neagră. (Pl.XV/1)
- 85) Fragment dintr-o ceașcă având toarta cu buton, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare și pietricele. Culoarea sa este brun negricioasă. (Pl.XV/2)
- 86) Fragment dintr-o ceașcă având toarta cu buton bine conturat, aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă o netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este neagră. (Pl.XV/4)
- 87) Fragment dintr-o ceașcă aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Culoarea sa este neagră. Decorul constă în caneluri late oblice pe pântecul ceștii. (Pl.XVIII/5)
- 88) Fragment dintr-o ceașcă aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Culoarea sa este gri. Decorul constă dintr-o bandă hașurată pe buză, realizată prin incizie și șiruri de împunsături rotunde încadrate în benzi, formând motive spiralice. (Pl.XIV/1)
- 89) Fragment dintr-o ceașcă aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire de bună calitate, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Culoarea sa este neagră. (Pl.XIV/4)

- 90) Pahar întreg cu pereții drepti, aparținând categoriei fine. Suprafața prezintă netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este neagră. (PI.X/1)
- 91) Fragment din peretele unui vas aparținând categoriei fine. Suprafața este bine netezită, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Culoarea sa este cărămizie. Decorul constă din benzi hașurate, ușor curbe, realizată prin incizie. (PI.XIX/1)
- 92) Fragment din peretele unui vas aparținând categoriei fine. Suprafața este bine netezită și lustruită, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Culoarea sa este neagră. Decorul constă din incizii formând un motiv linear. (PI.XIX/2)
- 93) Fragment din peretele unui vas aparținând categoriei fine. Suprafața este bine netezită și lustruită, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Culoarea sa este brun cafeniu. Decorul constă dintr-o bandă lată hașurată cu un motiv de dinți de lup prin negativ, realizat prin incizie. (PI.XIX/4)
- 94) Fragment din peretele unui vas aparținând categoriei fine. Suprafața este bine netezită și lustruită, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este neagră. Decorul constă din incizii late paralele, formând probabil o bandă. (PI.XIX/6)
- 95) Fragment din peretele unui vas aparținând categoriei semifine. Suprafața este netezită mediu, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este gri. Decorul constă din striuri paralele pe toată suprafața recipientului. (PI.XIX/5)
- 96) Fragment din peretele unui vas cu buza evazată, aparținând categoriei semifine. Suprafața este netezită mediu, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este cărămizie. (PI.XIII/1)
- 97) Fragment din peretele unui vas cu buza evazată și îngroșată, aparținând categoriei semifine. Suprafața este netezită mediu, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este brun cărămiziu. (PI.XIII/2)
- 98) Fragment din peretele unui vas aparținând categoriei semifine. Suprafața este bine netezită, degresantul utilizat fiind nisipul și ceramica pisată. Culoarea sa este gri în exterior, cărămiziu în interior. Decorul constă din grupuri de câte trei incizii paralele pe toată suprafața fragmentului. (PI.XIX/7)
- 99) Fragment din peretele unui vas aparținând categoriei fine. Suprafața este bine netezită, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este brună. Decorul constă din incizii late paralele pe toată suprafața fragmentului. (PI.XIX/8)
- 100) Fragment din peretele unui vas aparținând categoriei fine. Suprafața este bine netezită și lustruită, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este neagră. Decorul constă din incizii formând motive geometrice. (PI.XVIII/2)
- 101) Fragment din peretele unui vas aparținând categoriei fine. Suprafața este bine netezită și lustruită, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Culoarea sa este gri. Decorul constă din benzi paralele umplute cu incizii. (PI.XVIII/3)
- 102) Fragment dintr-un vas cu buza evazată și gâtul drept, aparținând categoriei fine. Suprafața este bine netezită, degresantul utilizat fiind ceramica pisată. Culoarea sa este brun negricios. (PI.XVII/5)
- 103) Fragment dintr-un vas bitronconic, aparținând categoriei semifine.

- Suprafața este bine netezită, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa variază de la negru la cărămiziu. (Pl.XVII/1)
- 104) Fragment din umărul unui vas, aparținând categoriei semifine. Suprafața este bine netezită și lustruită, degresantul utilizat fiind nisipul cu pietricele. Culoarea sa este neagră. Decorul constă din incizii late verticale și oblice. (Pl.XVIII/7)
- 105) Fragment din peretele unui vas aparținând categoriei fine. Suprafața este bine netezită, degresantul utilizat fiind nisipul fin. Culoarea sa este gri. Decorul constă dintr-o proeminență alungită cu o impresiune la mijloc. (Pl.XVII/3)
- 106) Fragment din fundul unui vas aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul cu pietricele. Este negru cenușiu. (Pl.XI/1)
- 107) Fragment din fundul unui vas aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă netezire superficială, degresantul utilizat fiind nisipul cu pietricele. Este negru cenușiu. (Pl.XI/4)
- 108) Fragment din fundul unui vas aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă netezire medie, degresantul utilizat fiind nisipul cu pietricele. Este negru cenușiu. (Pl.XI/2)
- 109) Fragment din fundul unui vas aparținând categoriei semifine. Suprafața prezintă netezire medie, degresantul utilizat fiind nisip cu bobul mare. Culoarea sa este cărămizie. (Pl.XI/3)
- 110) Fusaiolă întreagă, aparținând categoriei semifine. Suprafața este bine netezită, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este brun cărămizie. (Pl.XXI/1)
- 111) Fusaiolă întreagă, aparținând categoriei semifine. Suprafața este bine netezită, degresantul utilizat fiind nisipul cu bobul mare. Culoarea sa este brun cenușiu. (Pl.XXI/2)

După cum am văzut, materialul ceramic aparține atât categoriei fine și semifine cât și celei grosiere. *Categoriei grosiere* îi sunt caracteristice vasele pentru care s-a folosit ca degresant nisipul cu bobul mare sau ceramică pisată. În majoritatea cazurilor ele au o ardere de proastă calitate. De cele mai multe ori suprafața vaselor prezintă asperități, uneori decorul fiind realizat cu măturicea (*Besenstrich*). (Pl.VII/3, 7; XX/2, 3). Culorile cele mai frecvente sunt diverse nuanțe de negru, brun negricios sau cărămiziu. Din multitudinea fragmentelor întregibile aparținând acestei categorii s-au putut reconstitui câteva forme, cum sunt oalele în formă de sac cu deschidere largă, cu pereții puțin bombăți (Pl.II/2; III/4; IV/3, 4; VII/4, 7), vasul borcan cu pereții aproape drepte (Pl.II/1, 3; III/3), sau cel bitronconic cu pereții arcuiți, unde diametrul gurii se apropie de diametrul fundului. (Pl.I/1, 3; V/4; VI/1, 3). Tot în seria oalelor bitronconice se încadrează și acele recipiente care au gâtul mai drept și deschiderea gurii mai mare decât în cazul anterior (Pl.I/2, 4; III/1; VI/5)¹¹. Decorul ceramicii grosiere este simplu. În consecință cel mai frecvent întâlnite sunt brăurile, trase din peretele vasului formând nervuri simple (Pl.II/4) sau aplicate, plasate imediat sub buză (Pl.I/2; I/3; V/4, 5; VI/5; VII/3) sau pe umăr

¹¹ Pentru tipologia vaselor lucrate din pastă grosieră vezi Chidioșan 1980, 27-31, Fig.2; Andrișoiu 1992, 211; Boroffka 1994, Typentaf.1, 2

(PI.XVIII/6; II/1-3; III/4; V/1-3, 6). Sunt prezente de asemenea segmentele de brâu alveolate, sau brăurile care alternează cu butoane de diferite forme (PI.III/4; V/6) (PI.VI/3). Proeminențele simple pot fi plasate sub buză (PI.III/1-3; XVII/6) sau pe umărul vasului (PI.XVII/7). Stilistic se disting cele de formă ovală, mai mult sau mai puțin alungite (PI.III/1, 2; XVII/2). Butoanele de formă cilindrică se regăsesc doar pe vasele aparținând categoriei fine sau semifine (PI.XVII/7; XXI/4)¹². Categoria de vase care aparțin speciei grosiere, cu o răspândire generală și evoluție îndelungată în culturile epocii bronzului, în afară de niște considerații de ordin general, nu oferă repere cronologice și culturale prea concludente.

Ceramica semifină reprezintă o categorie intermediară din punct de vedere calitativ între ceramica fină și cea grosieră. Repertoriul formelor este relativ mare, oale (PI.I/1, II/2, 3, III/1, 2, 4, IV/4, V/4, VII/5, 6, 8, IX/2, XVI/5, XXI/4), străchini simple (PI.IX/3, XIII/9, XII/3, IV/2) sau lobate (PI.IX/1), castroane (PI.VI/2, 7, 8, VII/1, 2, XVI/6, XIII/7), cești cu toarta supraînălțată, cu creastă sau cu buton (PI.XV/1, 2, 4, XVI/2) și cu toartă în bandă supraînălțată (PI.XII/2, XVI/1, 4, XV/5), farfurii (PI.VIII/1) și fusaiole (PI.XXI/1, 2). Culoarea vaselor alternează de la brun cafeniu până la negru cenușiu.

Categoria ceramicii fine se caracterizează prin pastă bine frământată, ca degresant este folosit nisipul fin, pereții sunt bine arși, subțiri, uneori lustruiți și/sau decorați. Cel mai frecvent întâlnim culoarea neagră sau cărămidie. Din punctul de vedere al formei amintim categoria farfuriilor (PI.VIII/2, 4, 5), a străchinilor, care pot fi simple (PI.VIII/3, XIV/2, 3, 5, X/2, 3, XVII/7) sau lobate (PI.XIII/8, XIV/6, 7, XIX/3), cele din urmă fiind toate decorate. Sunt reprezentate și castroanele de formă tronconică (PI.XIII/4) sau bitronconică (PI.IV/1, 3, VI/1, XIII/3, 5, 6). În categoria ceștilor intră recipientele mici cu toartă, folosite pentru băut, cu toartă în bandă supraînălțată (XVI/3, XVIII/1) și exemplarul decorat cu caneluri verticale și cu o toartă tubulară (PI.XII/1). Este prezent de asemenea un exemplar din categoria paharelor (PI.X/1) și două fusaiole (PI.XXI/1, 2).

Ornamentele întâlnite în cadrul ceramicii fine și semifine sunt bogate și au o varietate mare, de la simple creștături (PI.IV/2; XIII/3) și împunsături pe buză (PI.XIII/4,5) sau pe peretele vasului (PI.XIV/1-3, 5-7; XVII/1, etc.), incizii formând diferite motive (PI.IV/1; VIII/2; XIII/8; XVI/1-3, 5; etc.), sau caneluri (PI.XII/1, 3), până la combinații ale diferitelor motive și tehnici (PI.IX/1).

Încadrarea culturală și cronologică

Pe baza ornamentelor folosite materialul ceramic pare a aparține culturii Wietenberg¹³. Din gama motivelor ornamentale caracteristice categoriilor mai sus menționate amintim inciziile simple, orizontale, delimitând diferite părți al vaselor (PI.XIV/5)¹⁴, șiruri de puncte realizate prin impresiune, cu același rol (PI.XIV/3, 5-7)¹⁵. Inciziile încadrând benzi hașurate sunt cele mai frecvente și

¹² Chidioșan 1980, 52; Boroffka 1994, Typentafel.11.

¹³ Chidioșan 1980, 51-60; Andrițoiu 1992, 39-44; Boroffka 1994, 179-192; etc.

¹⁴ Lazarovici-Milea 1976, Pl.XVI/4.

¹⁵ Soroceanu 1984, Taf.II/5, VI/ 6; Rotea 1997, Fig.II/9; etc.

prin motivistică caracteristică fazei II-IV al culturii Wietenberg (Pl.VIII/8; XIX/1, 3, 4)16. Realizarea superficială a unora dintre aceste motive (Pl.XIII/8)17, alături de prezența unui fragment decorat în tehnica împunsăturilor simultane, Zahnstempelung (Pl.XX/1)18, indică plasarea ceramicii în etapa târzie din evoluția acestei culturi, această tehnică fiind comună pentru etapa a III-a19, și utilizat mai rar și în etapa finală20. Prezența împunsăturilor succesive late, breite Absatzstich (Pl.XIII/9)21, este considerată ca o tehnică nouă, apărută la finalul fazei a III-a și des întâlnită în faza IV-a a culturii Wietenberg22, deși această opinie nu este acceptată în unanimitate de toți cercetătorii perioadei respective23. Se folosește deasemenea banda incizată umplută cu puncte (Pl.XIV/1, 2; XIX/3)24, incizii formând diferite motive geometrice, ca triunghiuri simple (Pl.XIV/5; XVIII/7) sau umplute cu incizii paralele cu o latură (Pl.IX/1)25, meandre (Pl.VIII/2)26, incizii grupate formând motive spiralice (Pl.XIV/3), acesta din urmă cunoscut și în cadrul manifestărilor târzii al culturii Otomani27. Canelurile late și oblice (Pl.XVIII/5)28, și cele verticale, mai înguste (Pl.XII/1)29 apar pe cești. Aceiași tehnică se folosește, dar într-o altă manieră, pe un castron scund, cu toarta în bandă supraînălțată (Pl.XII/3). Acesta își găsește analogii printre ornamentele folosite de purtătorii culturii Noua30. Torțile cu creastă și buton (Pl.XV/1-4; V/2)31 sunt și ele caracteristice respectivei culturi și des întâlnite în ceea ce a fost considerat a fi o sinteză între etapa târzie a culturii Wietenberg și cultura Noua32.

¹⁶ Andrițoiu 1992, 40.

¹⁷ Luca-Boroffka 1995, Fig.4/ 6,9; Soroceanu 1973, Pl.X/ 26.

¹⁸ Kovács 1913, Fig.3/6; Soroceanu 1973, Pl.X/ 24; Soroceanu 1984, Taf.I/ 2; V/ 2-4; Boroffka 1994, Typentafel 25/ 10; etc.

¹⁹ Chidioșan 1980, 79.

²⁰ Andrițoiu 1992, pl.75; Gogâltan și colab. 1992, 10; M. Rotea este de părere că această tehnică este prezentă într-o fază și mai timpurie (Rotea 2000).

²¹ Lazarovici 1971, Fig.4/ 1-7; Soroceanu 1973, Pl.IV/ 3, X/ 8, 13; Lazarovici-Milea 1976, 32; Winkler-Takács 1980, Fig.3/ 8a, 8b; Gogâltan și colab. 1992, Pl.VI/ 1, 2; Gogâltan-Florea 1994, Fig.14-16; Luca-Boroffka 1995, Fig.4/ 10; Bejinariu 2001, Pl.VI/7.

²² Chidioșan 1980, 82; Gogâltan și colab. 1992, 12, cu bibliografia; Ciugudean 1997, 80.

²³ Rotea 2000.

²⁴ Winkler-Takács 1980, Fig.2/5; Ciugudean-Florea 1995, Fig.3/5.

²⁵ Soroceanu 1973, Pl.II/3; Chidioșan 1980, Pl.35/22-24.

²⁶ Soroceanu 1973, Pl.X/13, 25; Boroffka 1994, Typentafel.17/7; Ciugudean 1997, Fig.13/2, 15/2.

²⁷ Lazarovici-Milea 1976, Pl.XIV/3; XV/3; Andrițoiu 1978, 70 cu planșe; Winkler-Takács 1980, Fig.2/2; Soroceanu 1984, Taf.X/1-6; Gogâltan și colab. 1992, Pl.VI/ 5, XII/6; Rotea 1997, Fig.III/5; Ciugudean 1997, Fig.4/1.

²⁸ Soroceanu 1984, Taf.3/4.

²⁹ Lazarovici-Milea 1976, Pl.IX/6, XIII/6; Luca-Boroffka 1995, Fig.5/6 ; Ciugudean 1997, Fig.13/11.

³⁰ Florescu 1964, 143-203; Andrițoiu-Vasiliev 1993, Fig.8/2, 4; Boroffka 1994, Taf.62/3.

³¹ Soroceanu 1973, Pl.IV/2, VII/3-7; Winkler-Takács 1980, Fig.7/5; Boroffka 1994, Taf.60/8; 140/9, 142/9, 145/5; Luca-Boroffka 1995, Fig.5/4, 5; Rotea 1997, Fig.III/3, Ciugudean 1997, Fig.3/3, etc.

³² Soroceanu 1973, 498-500; Marinescu 1979, 96-97, Andrițoiu-Vasiliev 1993, 128, 134.

Din punctul de vedere al pasteii, al formelor și decorului vaselor, materialul își găsește analogii la Obreja³³, Cicău³⁴, Bădeni³⁵, Palatca³⁶, Viștea³⁷, Măhăceni³⁸, Sibiu³⁹, Alba Iulia⁴⁰, Pianu de Jos⁴¹, etc. Reducerea repertoriului de forme, decăderea din punct de vedere calitativ: folosirea cu precădere a nisipului cu bobul mare în pastă pentru degresare, executarea neglijentă a motivelor și apariția unor motive noi, indică o atribuire culturală care se leagă de o fază mai târzie din evoluția culturii Wietenberg, faza IV42, denumită faza D după N. Boroffka⁴³, sau după M. Rotea orizontul Bădeni III-Deva⁴⁴.

Lipsa unor observații stratigrafice nu ne permite să spunem cu precizie dacă materialele de influență răsăriteană aparțin unui nivel distinct, sau trebuie să judecăm în ansamblu cu majoritatea materialului ceramic Wietenberg IV45. Ajungând în acest punct suntem nevoiți să facem câteva observații de ordin general privind orizontul cronologic vizat. Ultima etapă a culturii Wietenberg, a fost plasată fie la nivel Br D46, fie în limite mai largi, Br C-D47. O datare în Br C a fost propusă de către M. Rotea, care în acea manifestare culturală denumită Bădeni III-Deva include și etapa a IV-a etapă a culturii Wietenberg 48. Mai recent F. Gogâltan plasează începutul bronzului târziu transilvănean în Br B2-C, orizont cronologic în care evoluează paralel în spațiul intracarpatic Wietenberg IV și cultura Noua⁴⁹. În prima etapă a bronzului târziu cultura Noua ocupă estul Transilvaniei⁵⁰. Momentul pătrunderii culturii Noua în Transilvania a generat la rândul său diferite curente de opinie. A.C. Florescu, care consideră că această cultură are două fraze de evoluție⁵¹, a avansat ipoteza potrivit căreia cultura Noua a ocupat estul Transilvaniei încă din prima fază⁵². O datare timpurie este sugerată și de descoperirile din sud-estul Transilvaniei⁵³, unde ceramica Noua apare în asocierie cu ceramică

³³ Soroceanu 1973, 493-515; Boroffka 1994, Taf.106.

³⁴ Winkler-Takács 1980, Boroffka 1994, Taf.37-51.

³⁵ Lazarovici-Milea 1976, 7-35; Boroffka 1994, Taf.3.

³⁶ Rotea 1997, 13-19.

³⁷ Boroffka 1994, Taf.142-145.

³⁸ Ciugudean 1997, 67-70, Fig.1-5.

³⁹ Luca-Boroffka 1995, Fig.4-5.

⁴⁰ Ciugudean 1997, 74, Fig.14-16.

⁴¹ Ciugudean-Florea 1995, 59-66.

⁴² Chidioșan 1974, 167; Chidioșan 1980, 81-83; Soroceanu 1975, 21-27; Soroceanu-Retegan 1981, 295-229; Vasiliev și colab. 1991, 109-110; Andrițoiu 1992, 53-54; Gogâltan și colab. 1992, 11-13; Ciugudean 1997, 65-97; Rustoiu 1997, 19-25.

⁴³ Boroffka 1994, 254.

⁴⁴ Rotea 1994, 42-44.

⁴⁵ Vezi nota 6.

⁴⁶ Chidioșan 1980, 82, 83; Andrițoiu 1992, 88, Pl.76.

⁴⁷ Gogâltan și colab. 1992, 13, Rustoiu 2000, 166.

⁴⁸ Rotea 1994, 55.

⁴⁹ Gogâltan 2001, 196.

⁵⁰ Căvruc 1996, 71; Popa-Boroffka 1996, 55.

⁵¹ Florescu 1964, 202.

⁵² Florescu 1964, 198.

⁵³ Ciugudean 1997, 80.

monteoriană târzie⁵⁴. Alți cercetători consideră că momentul pătrunderii acestor comunități în spațiul intracarpatic, inclusiv bazinul mijlociu al Mureșului, are loc abia în momentul în care cultura Noua era pe deplin formată, adică în a doua sa etapă de evoluție⁵⁵.

Existența în asociere a materialelor Wietenberg târzii, în care se resimt o serie de influențe venite din mediul Cehăluț vehiculate pe valea Crasnei sau a grupului Păuliș⁵⁶ din zona Mureșului inferior⁵⁷, încă din Bronz Reinecke C58, și a elementelor estice, reprezentate prin ceramica aparținând culturii Noua⁵⁹, a ridicat numeroase probleme în literatura de specialitate⁶⁰. Contemporaneitatea acestor comunități în zona centrală a Transilvaniei, începând cu orizontul Wietenberg IV61, pe lângă numeroasele localități unde au fost semnalate asocieri de materiale Wietenberg cu Noua⁶², poate fi sugerată și de urma de la Băcăinți⁶³, un vas de factură Wietenberg având torți cu buton de tip Noua.

Materialul ceramic nu poate fi separat pe baza analizei tipologice și stilistice, mai ales dacă avem în vedere și raportul între ceramica aparținând fazei târzii din evoluția culturii Wietenberg, net superioară numeric, și ceramica cu influențe venite din mediul Cehăluț și Noua. Este vorba probabil despre un orizont cultural caracterizat prin intensificarea contactelor sau chiar o mixtura între populații, fenomen care începe la sfârșitul bronzului mijlociu. Deși o datare prea strânsă a materialului nu este indicată, din motivele invocate mai sus, considerăm totuși că este posibilă încadrarea sa în bronz târziu I, început de bronz târziu II ⁶⁴, când se produce pătrunderea din partea estică a bazinului mijlociu a Mureșului a comunităților Noua⁶⁵.

PREHISTORIC MATERIALS FROM TÂRGU MUREȘ "CETATE"

(Abstract)

This paper presents a part of the pottery material provided by the archaeological excavations from 1961 and 1963 led by Al. Bogdan at the archaeological site Târgu Mureș, find spot "Cetate". The typological and

⁵⁴ Popa-Boroffka 1996, 53, 55-56, așezerea de la Țichindeal.

⁵⁵ Vasilev 1983, 37, Rustoiu 2000, 167.

⁵⁶ Gogâltan 1999, 209-210.

⁵⁷ Andrițoiu 1978, 63-84; Andrițoiu-Mariș 1990, 115; Gogâltan și colab. 1992, 12.

⁵⁸ Gogâltan și colab. 1992, 12.

⁵⁹ Florescu 1991.

⁶⁰ Florescu 1964, 196-198; Florescu 1967, 61-66; Rusu 1964, 247-248; Horedt 1967, 139-141; Soroceanu 1973, 498-500; Soroceanu-Retegan 1981, 206; Andrițoiu 1992, 67-68; Andrițoiu-Vasilev 1993, 128, 134; Boroffka 1994, 275, 288; Ciugudean 1997, 80, cu bibliografia; Rustoiu 1997, 20-21.

⁶¹ Ciugudean 1997, 80.

⁶² Soroceanu 1973, 498-500; Marinescu 1979, 96, 97; etc.

⁶³ Andrițoiu 1986, Fig.3/5; Andrițoiu 1987, Pl.VI/1; etc.

⁶⁴ Gogâltan și colab. 1992; Rustoiu 1997, Gogâltan 1998; Gogâltan 2001, propunând sistemul tripartit în ceea ce privește bronzul târziu.

⁶⁵ Gogâltan 1999, 210; Rustoiu 2000, 165-167; Gogâltan 2001, 196-197.

stylistical analyses of this material, dating in the Bronze Age, cannot help to separate it by different cultures of this period like late Wietenberg, Noua or Cehăluț grup, and from numerical point of view, the Wietenberg pottery overwhelmed the pottery which has similarities with the Cehăluț and Noua decorating style.

At this stage of research, in the absence of any information concerning the archaeological context, the study of this material is based on the analogy offered by the sites such as Obreja, Cicău, Bădeni, Palatca, Viștea, Măhăceni, Sibiu, Alba Iulia, Pianu de Jos, etc. The result suggest that we have a cultural horizon, which is characteristic by the increase of the contacts, or even a mixture of populations in the Late Bronze Age.

Until a more precise dating based on archaeological context, we may suggest that this pottery should be chronologically framed between Late Bronze Age I and beginning of the Late Bronze Age II.

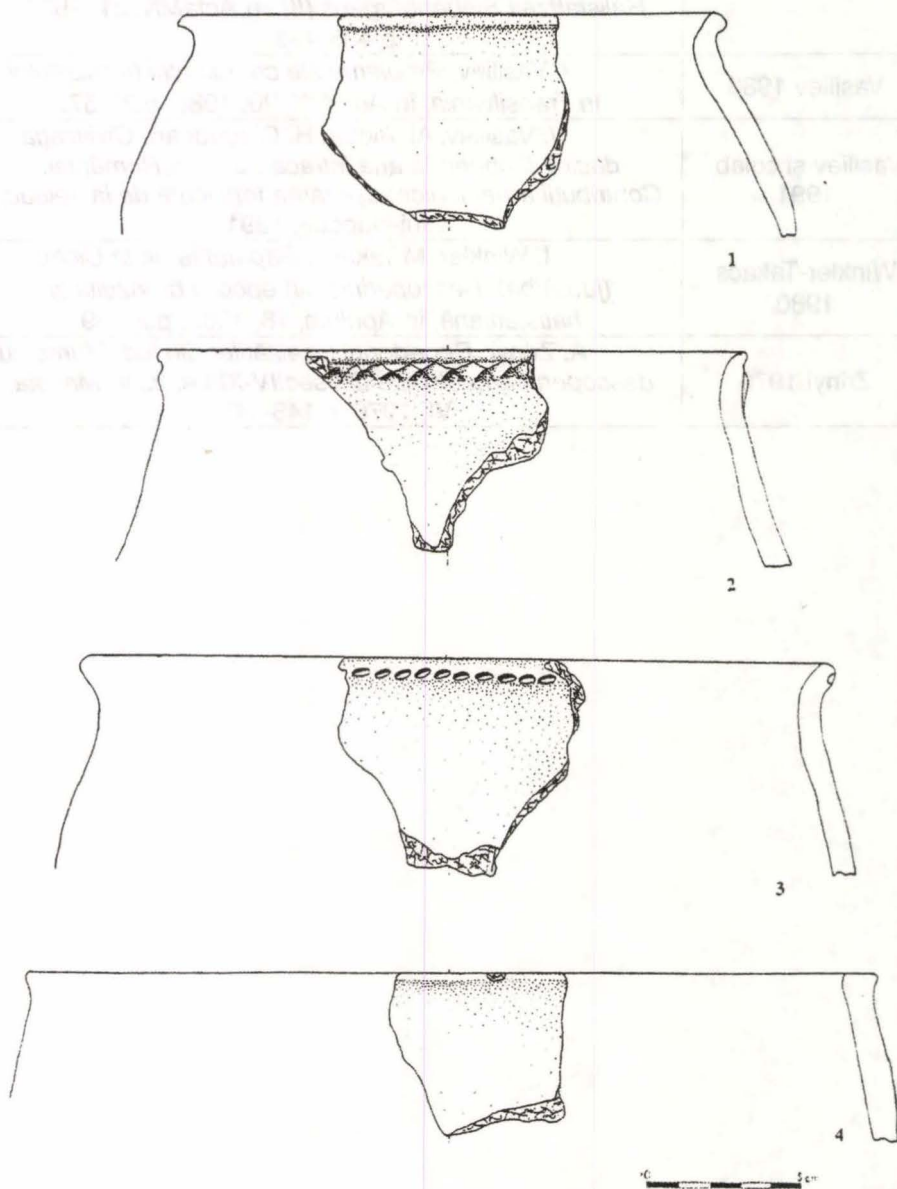
Abrevieri bibliografice

Andrițoiu 1978	I. Andrițoiu, <i>Contribuții la cunoașterea culturii Otomani din sud-vestul Transilvaniei</i> , în <i>ActaMN</i> , XV, 1978, p.63-84.
Andrițoiu 1986	I. Andrițoiu, <i>Contribuții la cunoașterea culturii Noua în sud-vestul Transilvaniei</i> , în <i>Thraco-Dacica</i> , VII, 1986, p.31-45.
Andrițoiu 1987	I. Andrițoiu, <i>Contribuții la cunoașterea culturii Wietenberg în sud-vestul Transilvaniei</i> , în <i>Sargeția</i> , XX, 1986-1987, p.45-63.
Andrițoiu 1992	I. Andrițoiu, <i>Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului</i> , Bibliotheca Thracologica, II, București, 1992.
Andrițoiu-Mariș 1990	I. Andrițoiu, T. Mariș, <i>Răspândirea culturii Otomani în sud-vestul Transilvaniei</i> , în <i>Symposia Thracologica</i> , 1990, p.114-115.
Andrițoiu-Vasiliev 1993	I. Andrițoiu, V. Vasiliev, <i>Câteva considerații privind cultura Noua în Transilvania</i> , în <i>Apulum</i> , XXVII-XXX, 1990-1993, p.121-146.
Bajusz-Tamba 1988	I. Bajusz, D. Tamba, <i>Contribuții la topografia arheologică a văii Someșului. Sectorul Căpîlna-Jibou</i> , în <i>Acta MP</i> , XII, 1988, p.91-120.
Bejinariu 2001	I. Bejinariu, <i>Considerații privind sfârșitul culturii Wietenberg la vest de M-ții Meseș</i> , în <i>RevBistriței</i> , XV, Bistrița-Năsăud, 2001, p.21-32.
Bogdan 1967	Al. Bogdan, <i>Date noi privind ansamblul cetății din Târgu Mureș</i> , în <i>Studii și Materiale</i> , II, Tg-Mureș, 1967, p.79-91.
Boroffka 1994	N. Boroffka, <i>Die Wietenberg –Kultur. Ein Betrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa</i> , Bonn,

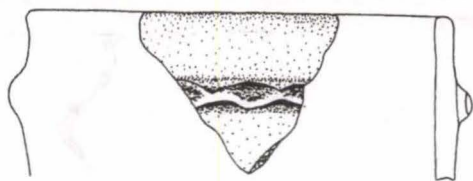
	1994.
Cavruc 1996	V. Cavruc, <i>Câteva considerații privind originea culturii Noua</i> , în <i>Angustia</i> , 1, 1996, p.67-78.
Chidioșan 1974	N. Chidioșan, <i>Sincronismele apusene ale culturii Wietenberg stabilite pe baza importurilor ceramice</i> , în <i>Crisia</i> , 4, 1974, p.153-170.
Chidioșan 1980	N. Chidioșan, <i>Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida</i> , Oradea, 1980.
Ciugudean 1997	H. Ciugudean, <i>Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania</i> , Alba Iulia, 1997.
Ciugudean-Florea 1995	H. Ciugudean, I. Florea, <i>Contribuții la repertoriul arheologic al localității Pianu de Jos</i> , în <i>Apulum</i> , 32, 1995, p.59-66.
Florescu 1964	A. C. Florescu, <i>Contribuții la cunoașterea culturii Noua</i> , în <i>ArhMold</i> , II-III, 1964, p.143-216.
Florescu 1967	A. C. Florescu, <i>Sur les problemes du bronze tardif carpto-danubien et nord-ouest pontique</i> , în <i>Dacia NS</i> , 11, 1967, p.75-87.
Florescu 1991	A. C. Florescu, <i>Repertoriul Culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole</i> , în <i>CultCivDunărea de Jos</i> 10, 1991.
Gogâltan 1998	F. Gogâltan, <i>Early and Middle Bronze Age Chronology in South-West Romania. General Aspects</i> , în H. Ciugudean, Fl. Gogâltan (Ed.), <i>The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Symposium in Alba Iulia, 24-28 September 1997</i> , în <i>Bibliotheca Musei Apulensis</i> , VIII, Alba Iulia, 1998., p.191-212.
Gogâltan 1999	F. Gogâltan, <i>Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile de metal</i> , 1999, Timișoara.
Gogâltan 2001	F. Gogâltan, <i>The settlement of Cășeu and some problems concerning the Late Bronze Age in the center and northern Transylvania</i> , în C. Kacsó (Hrsg.), <i>Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit</i> , Baia Mare, 2001, p.191-214.
Gogâltan și colab. 1992	F. Gogâltan, S. Cociș, A. Paki, <i>Săpături de salvare la Cluj-Becaș-1989</i> , în <i>EphemNap</i> , II, 1992, p.5-26.
Horedt 1967	K. Horedt, <i>Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania</i> , în <i>StComSibiu</i> , 13, 1967, p.137-156.
Lazarovici 1971	Gh. Lazarovici, <i>Sondajul arheologic de la Deuș</i>

	(<i>Jud. Cluj</i>), în <i>Apulum</i> , 9, 1971, p.71-82.
Lazarovici 1984	Gh. Lazarovici, <i>Neoliticul timpuriu în România</i> , în <i>ActaMP</i> , VIII, 1984, p.48-104.
Lazarovici-Milea 1976	Gh. Lazarovici, Z. Milea, <i>Săpături arheologice la Bădeni. Campania din 1968</i> , în <i>ActaMN</i> , 13, 1976, p.7-35.
Lazăr 1995	V. Lazăr, <i>Repertoriul arheologic al județului Mureș, Târgu Mureș</i> , 1995.
Luca-Boroffka 1995	S. A. Luca, <i>New prehistoric discoveries from Sibiu, Romania</i> , în <i>Apulum</i> , 32, 1995, p.73-82.
Marinescu 1979	G. Marinescu, <i>Depozitul de bronzuri de la Agrieș (com. Târlișua, jud.Bistrița-Năsăud) și unele probleme ale Bronzului târziu în Transilvania nord-estică</i> , în <i>Apulum</i> , 17, 1979, p.91-101.
Molnár-Petică 2001	Zs. Molnár, M. Petică, <i>Așezarea preistorică de la Târgu Mureș "Cetate" II</i> , în <i>RevBistriței</i> , XV, 2001, p.7-20.
Popa-Boroffka 1996	D. Popa, N. Boroffka, <i>Considerații privind cultura Noua. Așezarea de la Țichindeal, jud. Sibiu</i> , în <i>SCIVA</i> 1, 47, 1996, p.51-61.
Petică- Molnár 2000	M. Petică, Zs. Molnár, <i>Materiale preistorice de la Târgu Mureș "Cetate"-I</i> , în <i>Marisia</i> , XXVI, 2000, p.9-23.
Rotea 1994	M. Rotea, <i>Penetrația culturii Otomani în Transilvania. Între realitate și himeră</i> , în <i>Apulum</i> , 31, 1994, p.39-57.
Rotea 1997	M. Rotea, <i>Cercetări arheologice la Palatca "Togul lui Mândrușcă"</i> , în <i>RevBistriței</i> , 10-11, 1997, p.13-19.
Rotea 2000	M. Rotea, <i>Beitrage zur Kenntnis der Phase I der Wietenberg Kultur. Die Bewohnung von Păuleni (Ciomortan), Kreis Harghita</i> , în <i>ActaMN</i> , 37/1, 2000, p.21-41.
Rustoiu 1997	A. Rustoiu, <i>Câteva considerații culturale și cronologice privind Bronzul târziu în bazinul mijlociu al Mureșului</i> , în <i>Buletinul cercurilor științifice studențești. Arheologie-Istorie</i> , 3, Alba-Iulia, 1997, p.19-26.
Rustoiu 2000	A. Rustoiu, <i>O așezare aparținând Bronzului târziu de la Oarda-"Bulza" (mun. Alba Iulia)</i> , în <i>Apulum</i> , 37, 1, 2000, p.161-175.
Rusu 1964	M. Rusu, <i>Depozitele de bronzuri de la Rebrîșoara</i> , în <i>ArhMold</i> , 2-3, 1964, p.237-250.
Soroceanu 1973	T. Soroceanu, <i>Descoperirile din epoca bronzului de la Obreja (jud. Alba)</i> , în <i>ActaMN</i> , 10, 1973, p.493-515.
Soroceanu Retegan 1981	T. Soroceanu, A. Retegan, <i>Neue Spätbronzezeitliche Funde im Norden Rumäniens</i> , în <i>Dacia NS</i> , 25, 1981, p.95-129.
Soroceanu 1984	T. Soroceanu, <i>Materialien zur Bronze- und</i>

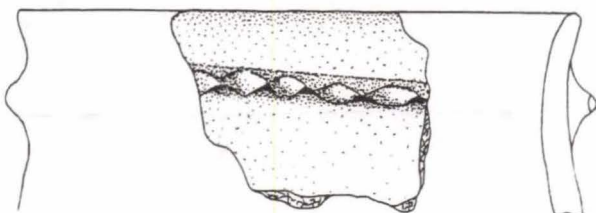
	<i>Hallstattzeit Siebenbürgens (II)</i> , în <i>ActaMN</i> , 21, 1984, p.433-458.
Vasiliev 1983	V. Vasiliev, <i>Probleme ale cronologiei hallstattului în Transilvania</i> , în <i>ActaMN</i> , 20, 1983, p.33-57.
Vasiliev și colab. 1991	V. Vasiliev, Al. Aldea, H. Ciugudean, <i>Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac</i> , Cluj-Napoca, 1991.
Winkler-Takács 1980	I. Winkler, M Takács, <i>Săpăturile de la Cicău (jud.Alba). Descoperirile din epocile bronzului și hallstattiană</i> , în <i>Apulum</i> , 18, 1980, p.23-59
Zrinyi 1976	A. Zrinyi, <i>Repertoriul localităților din jud. Mureș cu descoperiri arheologice din sec.IV-XIII.e. n.</i> , în <i>Marisia</i> , VI, 1976, p.148-149.

Planșa I

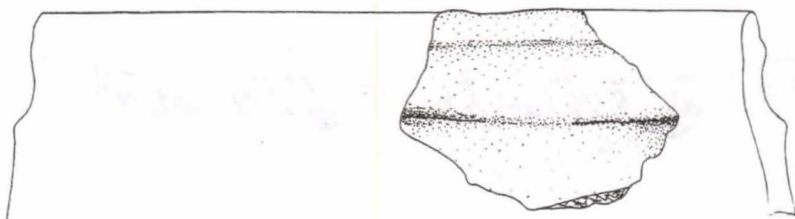
1

2

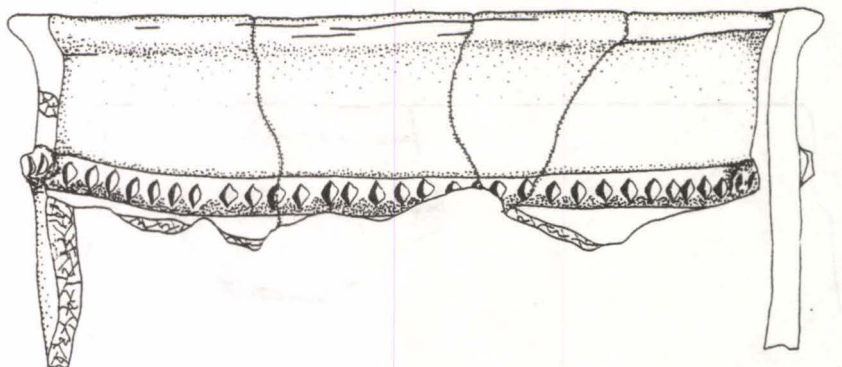
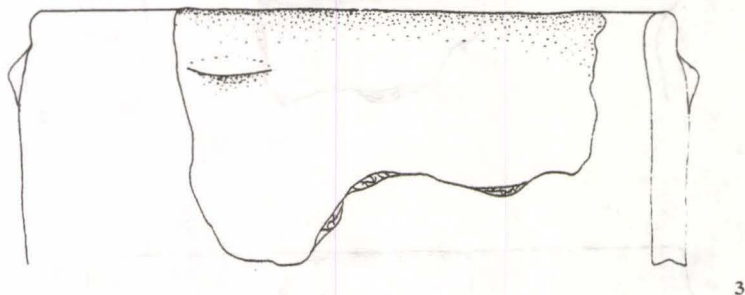
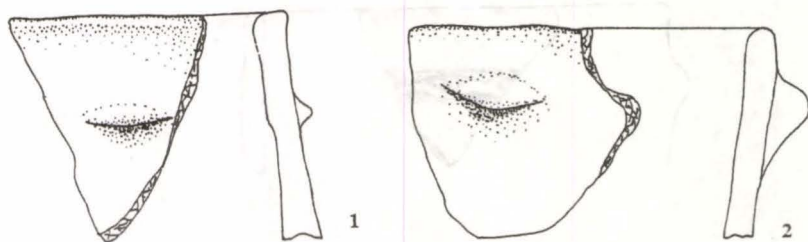
3

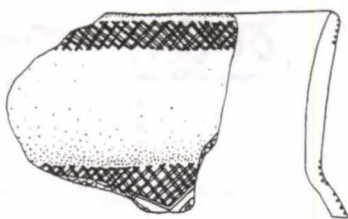
4

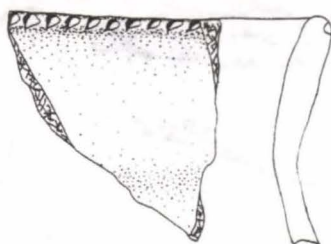
Planșa II

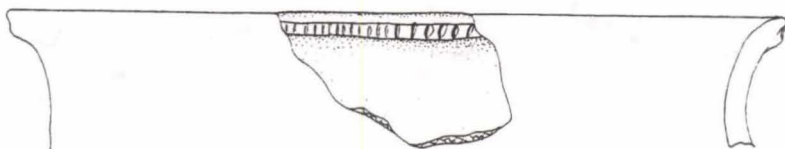
Planşa III

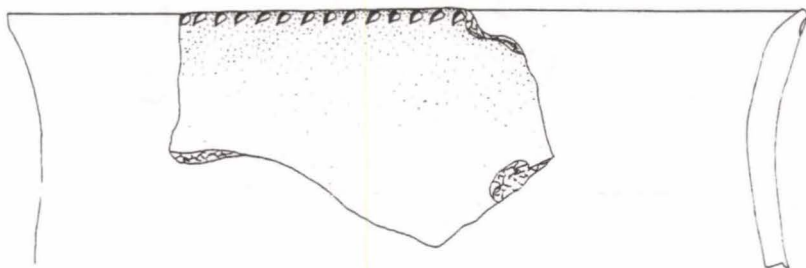
1

2

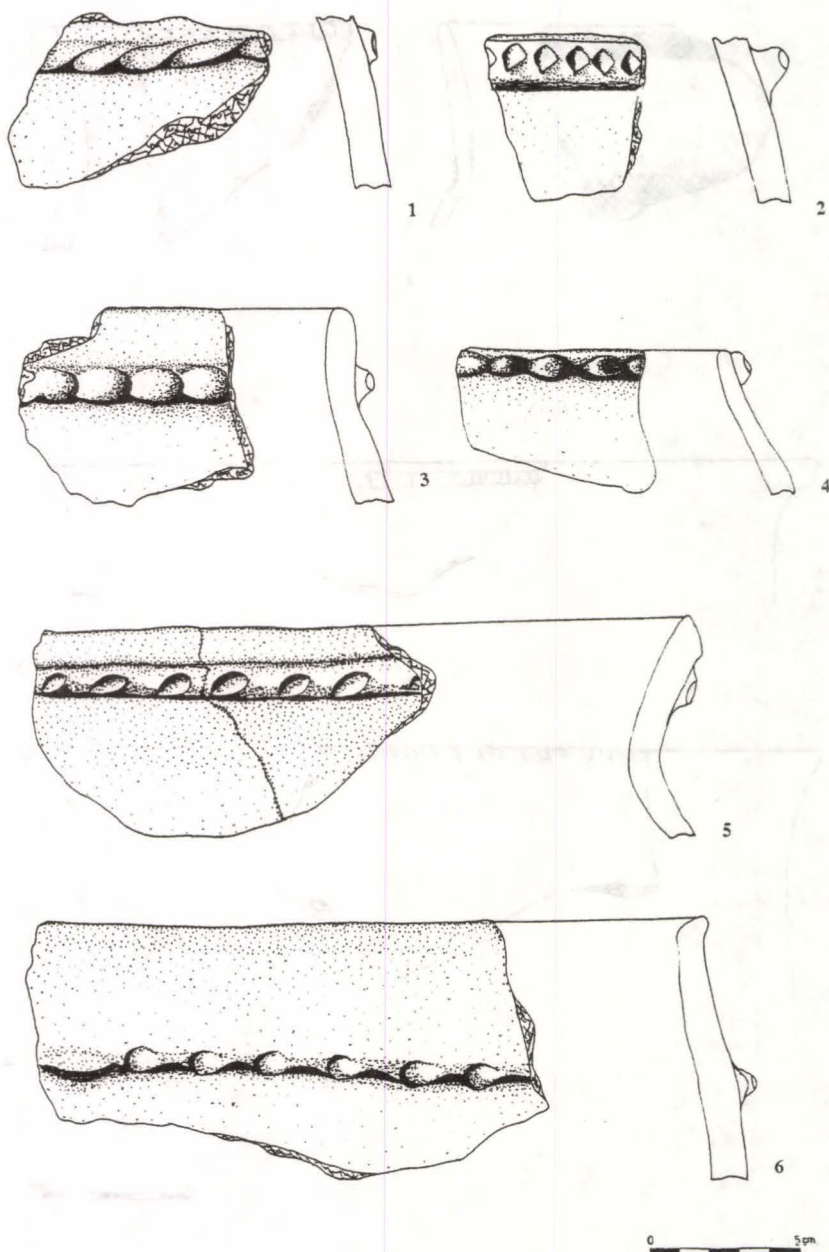
3

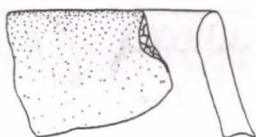
4

Planșa IV

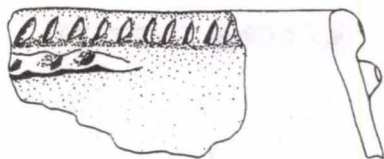
Planșa V

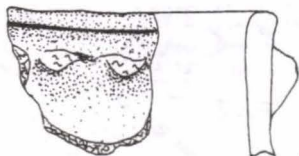
1

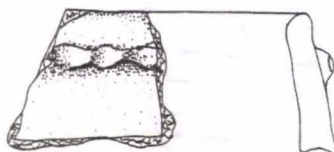
2

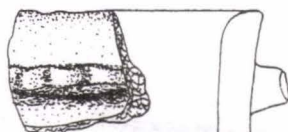
3

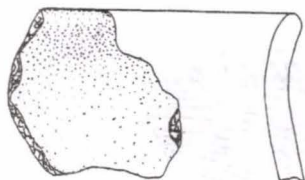
4

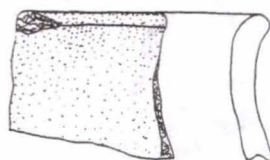
5

6

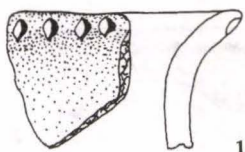
7

8

Planșa VI

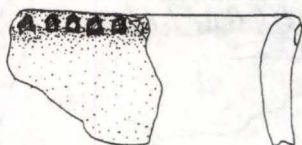
1

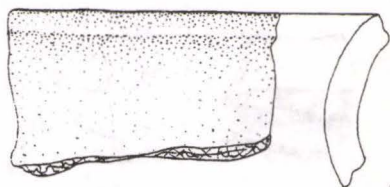
2

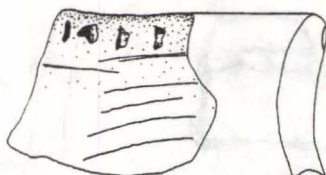
3

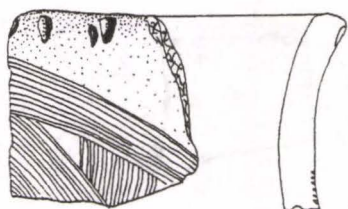
4

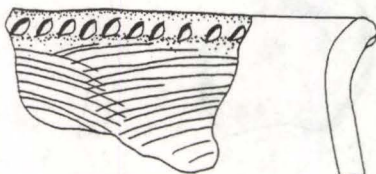
5

6

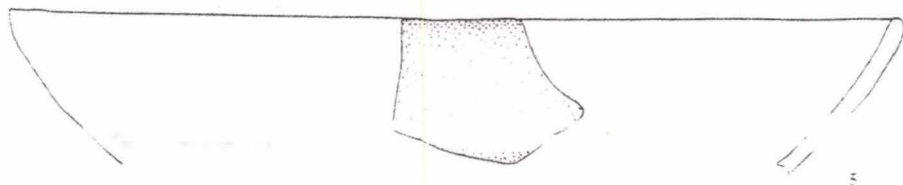
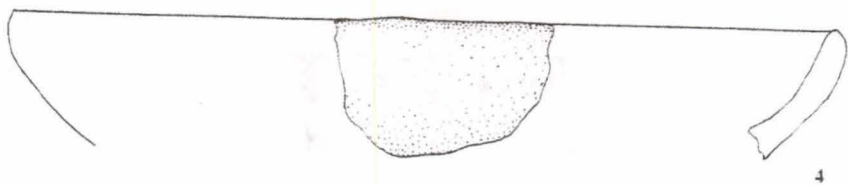
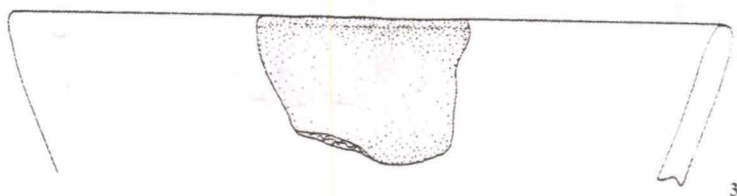
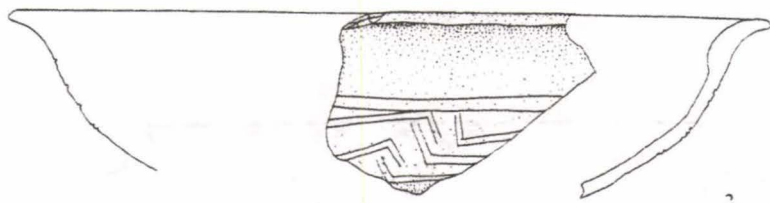
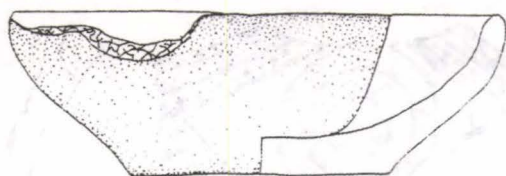
7

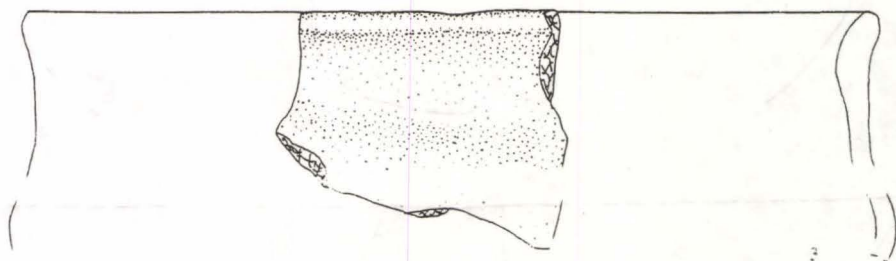
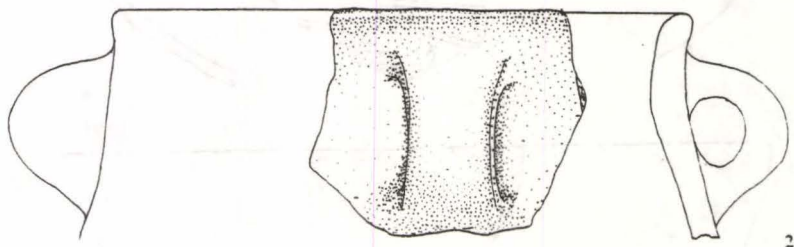
8

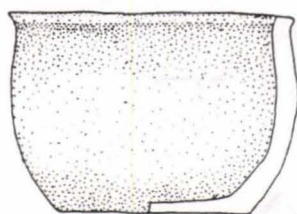
Planșa VII

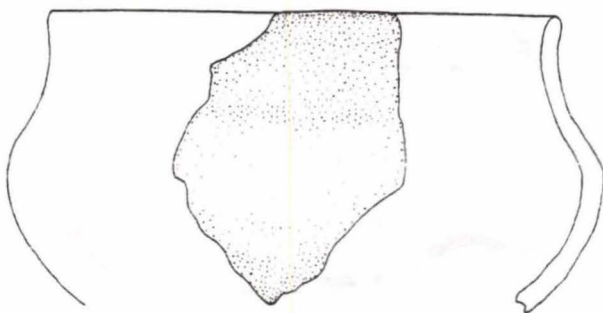
Planșa VIII

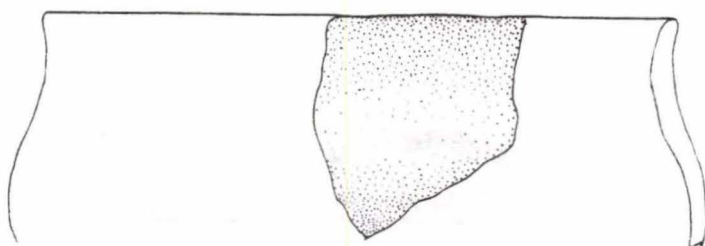
Planşa IX

1

2

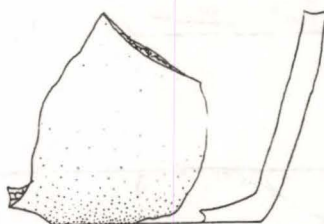
3

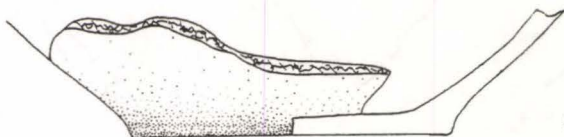
Plangă X

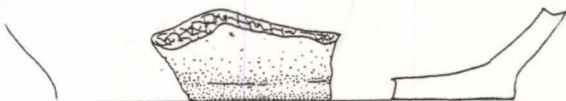
1

2

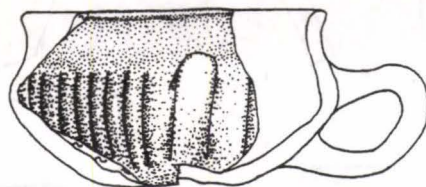
3

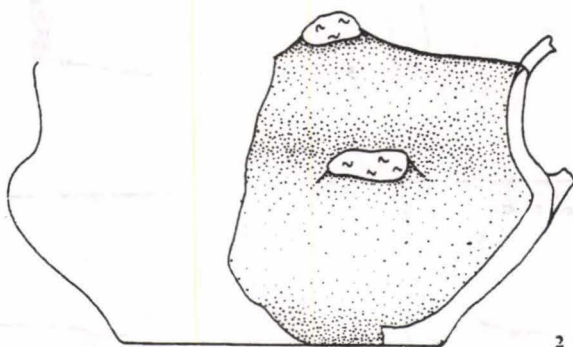
4

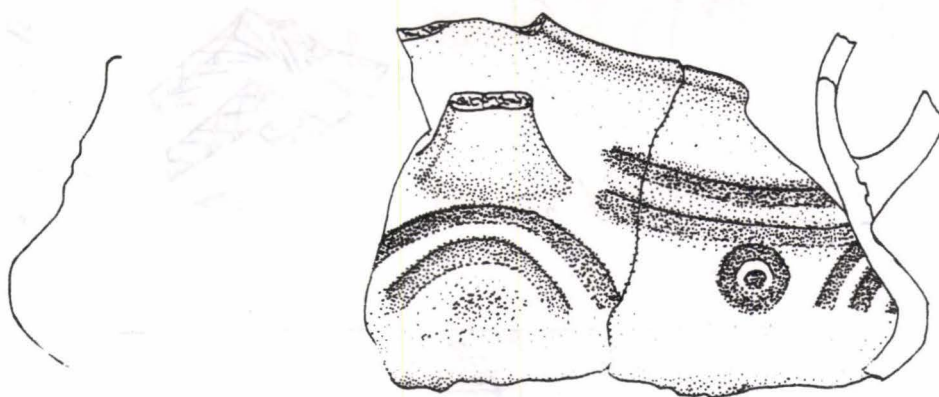
Planșa XI

1

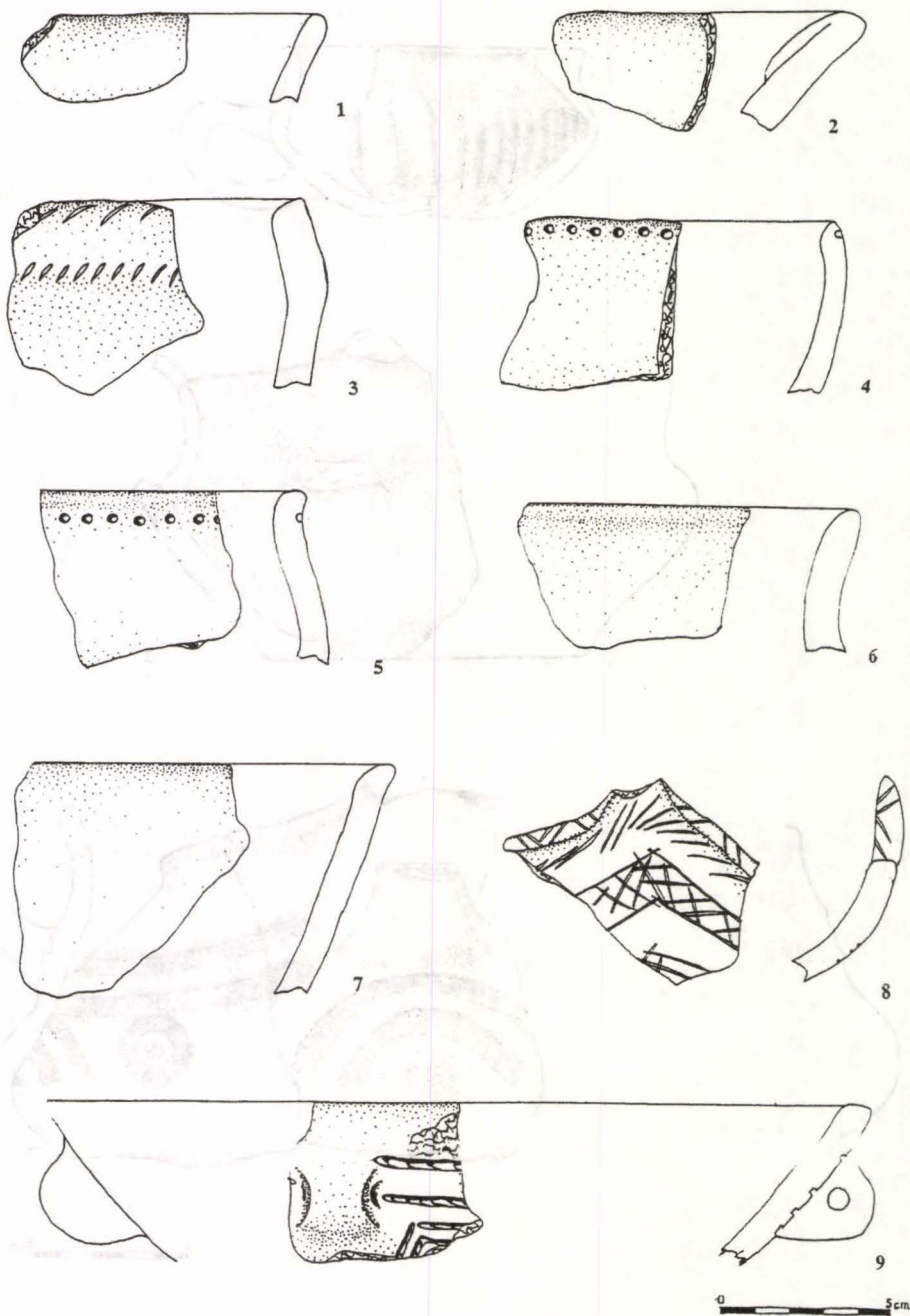
2

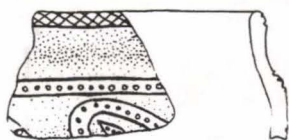
3

Planşa XII

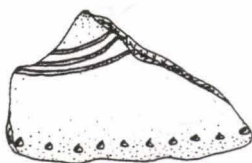
Planșa XIII

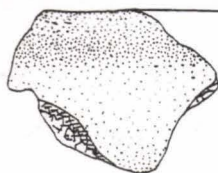
1

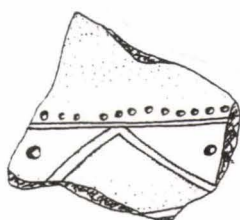
2

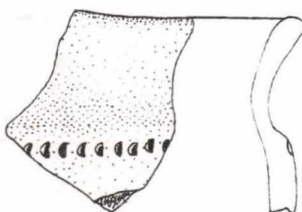
3

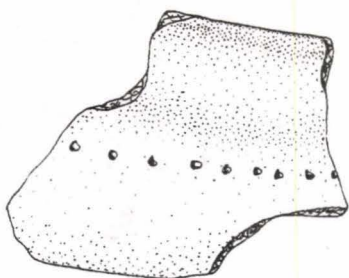
4

5

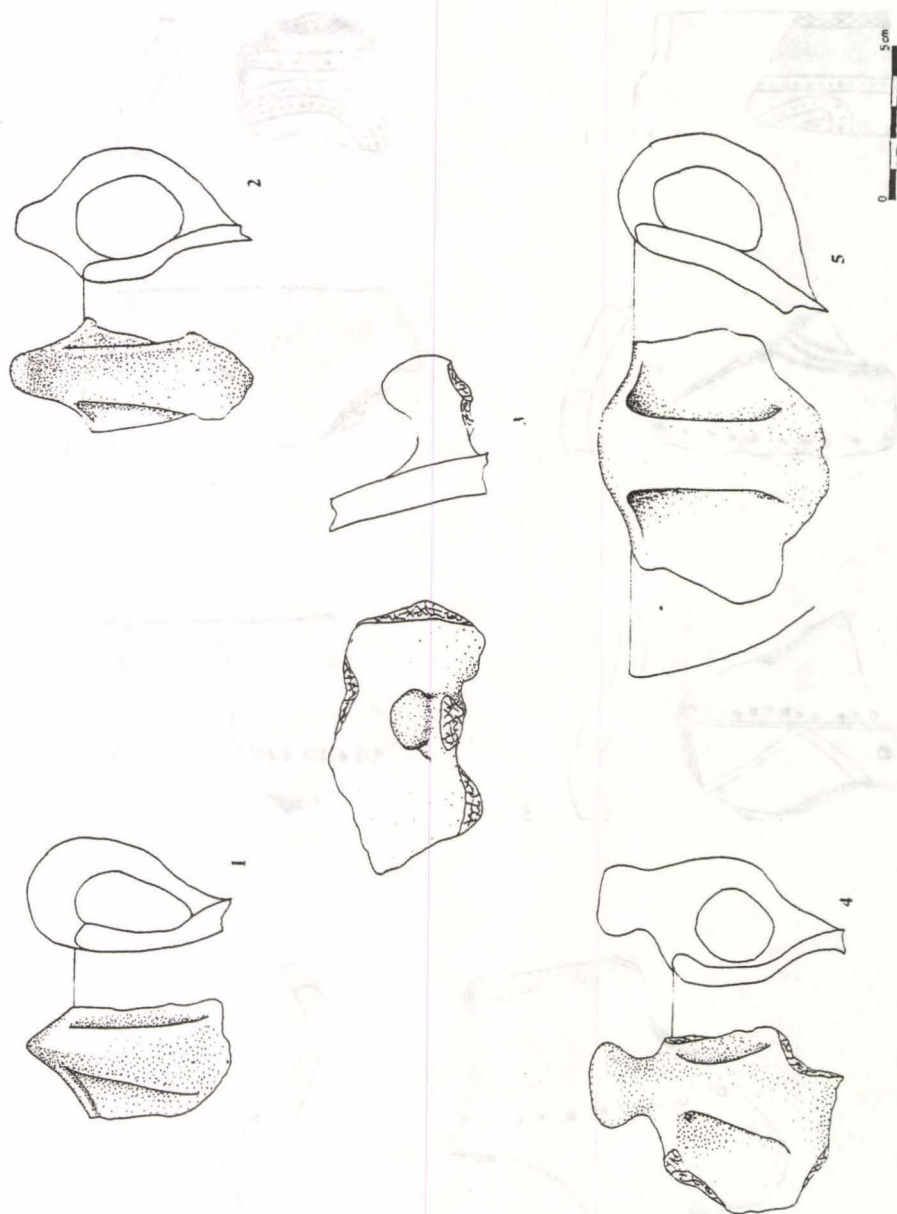
6

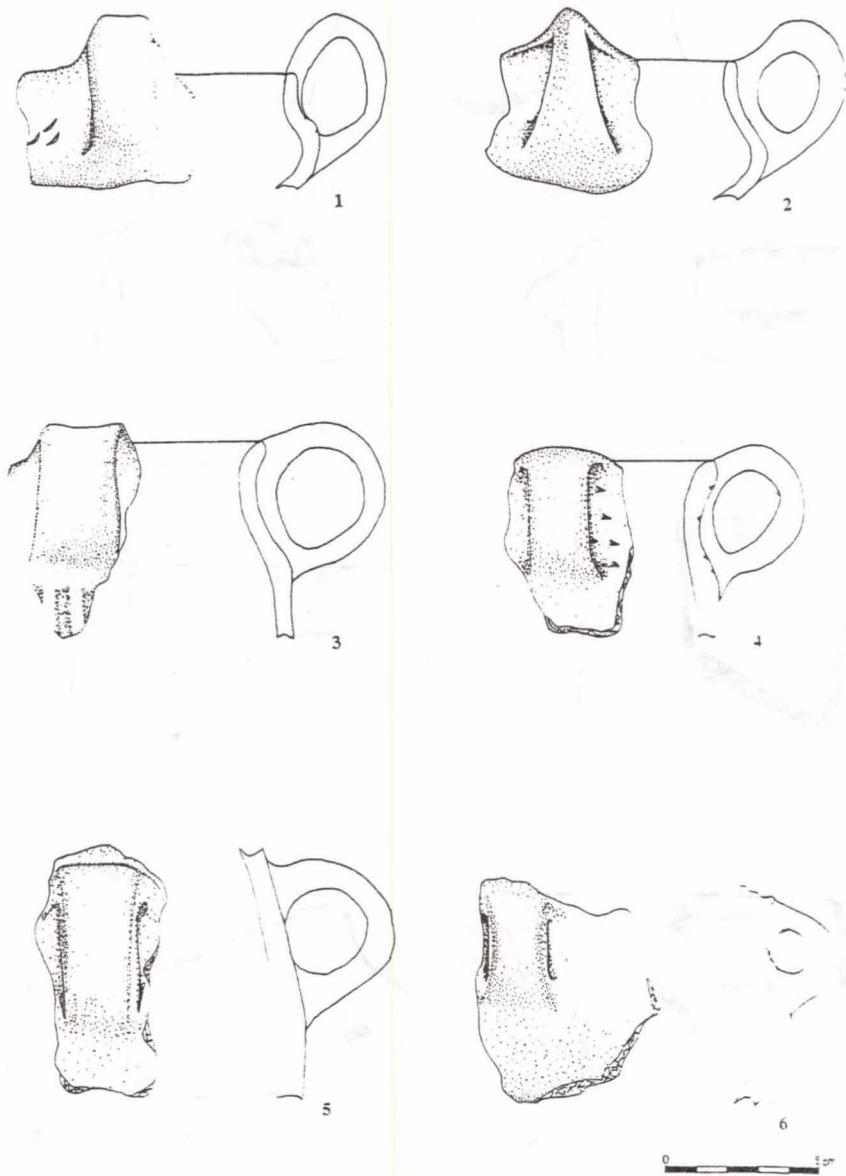
7

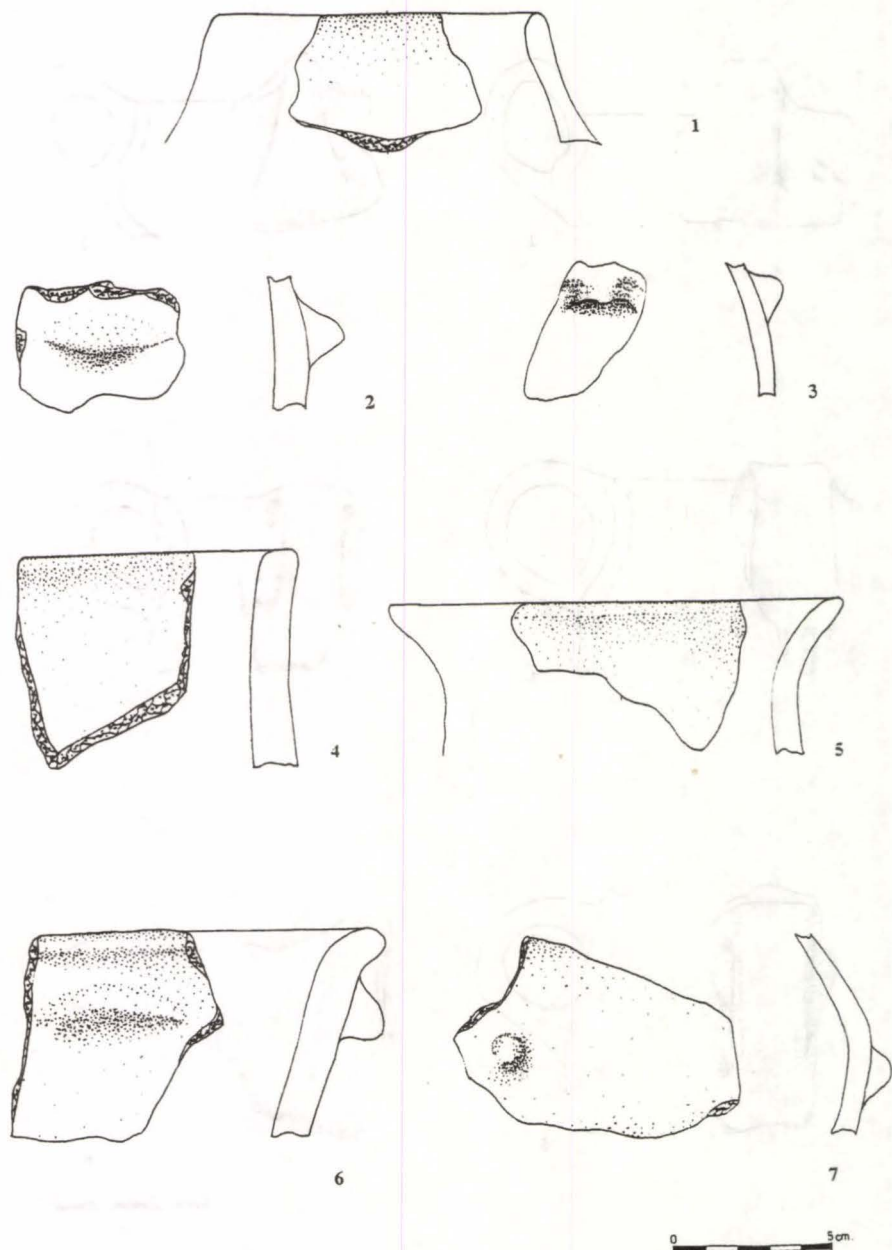
Planșa XIV

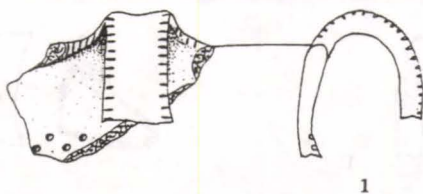
Planșa XV

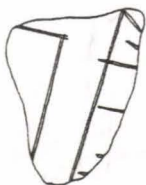
Planşa XVI

Planșa XVII

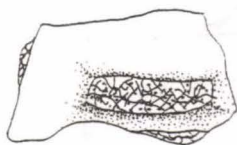
1

2

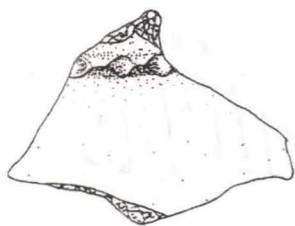
3

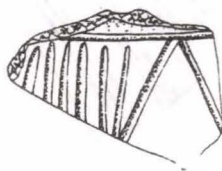
4

5

6

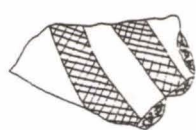

7

0 5 cm

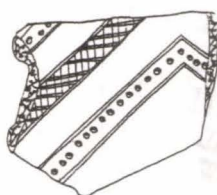
Planşa XVIII

1

2

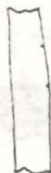
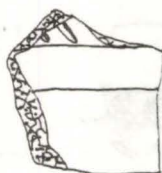
3

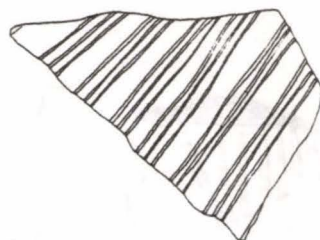
4

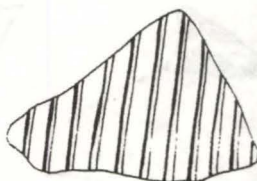
5

6

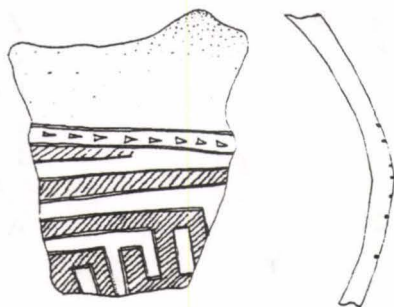
7

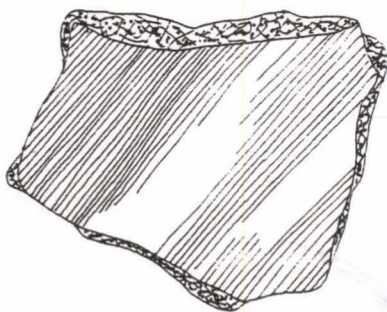
8

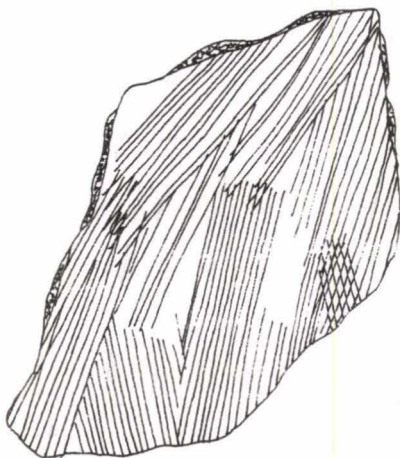
Planşa XIX

1

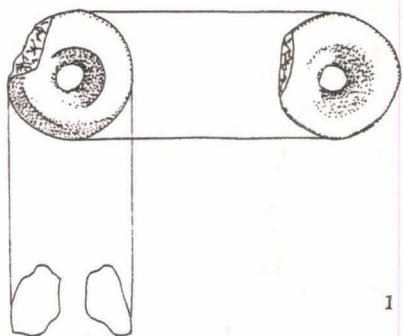

2

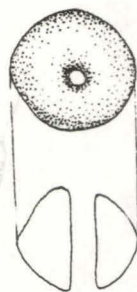

3

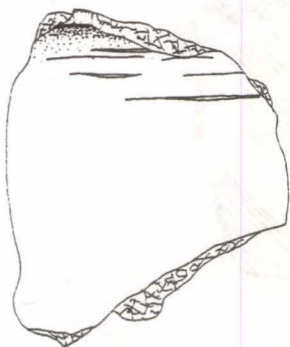
Planşa XX

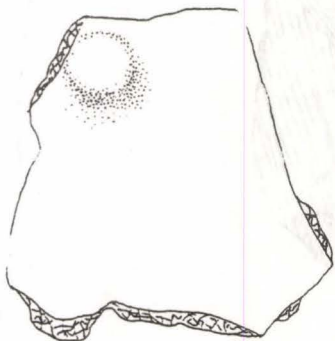
1

2

3

4

DOUĂ CELTURI DESCOPERITE ÎN PERIMETRUL ORAȘULUI AIUD

MOLNÁR ZSOLT

Publicarea diferitelor artefacte, în cazul cărora nu cunoaștem exact contextul arheologic și locul descoperirii, oferă posibilitatea de a opera cu o cantitate mai mare de material documentar în cazul elaborării unor studii viitoare.

În cadrul acestei lucrări dorim să prezentăm și să încadrăm cronologic două celturi descoperite de către V. Sălcudean, în perimetrul orașului Aiud.¹ Localitatea este cunoscută în literatura arheologică de specialitate prin numeroase descoperiri aparținând diferitelor perioade istorice².

Descrierea obiectelor:

1. Celt de mici dimensiuni (Fig. 1) cu corp arcuit, lățit ușor spre tăiș și gura dreaptă.

Gaura de înmănușare este de formă ovală, având bordura ușor îngroșată spre exterior, în formă de manșon. De sub bordura găurii de înmănușare pornește o toartă de formă ovală, cu secțiunea rombică, care păstrează urmele unor cioturi de turnare. Aceste cioturi de turnare pot fi observate și pe gura celtului. Tăișul este de formă convexă, lățit și arcuit, ușor rotunjit la capete, și pornește aproximativ de la jumătatea celtului, fiind bine delimitat de restul corpului, prezentând urme de utilizare. Piesa este relativ bine păstrată și prezintă urme de patină verde închisă; în anumite părți ea nu s-a păstrat, probabil a fost eliminată de către descoperitor. Pe ambele fețe, este decorat în partea superioară cu patru nervuri subțiri în relief, dispuse orizontal și paralel pe bordura găurii de înmănușare, respectiv imediat sub acesta. Din acestea pornesc câte două nervuri în relief formând motive unghiulare, spre margini având alte două nervuri arcuite, în formă de aripioare.

Dimensiuni: lungimea (L): 10,5 cm; lățimea tăișului (L.t): 5,1 cm; diametrul găurii de înmănușare (D.g): 3,9 x 2,4 cm; adâncimea găurii de înmănușare (A.g): 5 cm; greutatea (G): 130 g.

2. Celt de mici dimensiuni (Fig. 2) cu corp arcuit, lățit ușor spre tăiș și gura dreaptă.

Gaura de înmănușare este de formă rotundă, având bordura ușor îngroșată spre exterior, în formă de manșon. Toarta de formă ovală, cu secțiunea rombică, pornește din bordura găurii de înmănușare, prezentând în

¹ Dorim să mulțumim și pe această cale d-lui Barabás M. pentru cedarea spre publicare a materialului.

² Rep ... 1995, Vezi bibliografia referitoare p. 25-27.

partea superioară urmele unui ciot de turnare. Taișul este de formă convexă, lătit și arcuit, ușor rotunjit la capete, pornind aproximativ de la jumătatea celtului. Este bine delimitat de restul corpului și prezintă urme de utilizare. Piesa este relativ bine păstrată și prezintă pe lamă urme de o patină verde închisă. Pe restul corpului patina nu s-a păstrat, probabil a fost eliminată de către descoperitor. Pe ambele fețe celtul este decorat, în partea superioară, imediat sub bordura găurii de înmănușare, cu patru nervuri subțiri în relief, dispuse orizontal și paralel.

Dimensiuni: L: 9,3 cm; L.t: 5,8 cm; D.g: 2,5 x 2,5 cm; A.g: 4 cm; G: 115 g.

În ceea ce privește tehnica confecționării, celturile au fost obținute prin procedeul turnării directe a metalului în tipare bivalve, fapt confirmat de existența liniilor de turnare pe fețele laterale, provenite de la fixarea inexactă a valvelor. Acest lucru poate fi observat și mai bine în cazul celui de al doilea celt (Fig. 2), la care nepotrivirea perfectă a celor două valve de tipar în timpul procesului de confecționare, are ca rezultat deplasarea, una față de cealaltă, a celor două părți ale toartei.

Analiza la nivelul general al celor două celturi, atât sub raport tipologic cât și stilistic, arată că analogiile cele mai apropiate le găsim în depozitele aparținând perioadelor A2 și B1 ale *primei vârste a fierului*³.

În ceea ce privește primul celt, piese cu o formă și un decor mai mult sau mai puțin asemănătoare intră în componența depozitelor de la Pruneni⁴, Tăuteu⁵, Iară III⁶, Boldești⁷, Satu Mare⁸, respectiv pentru cel de al doilea celt la: Cluj-Napoca⁹, Jupalnic¹⁰, Cetea¹¹, Luborajdea¹².

Prețioase elemente de datare ne sunt oferite și de ornamentația celor două celturi. Celturile de dimensiuni mai mici cu lama ușor lătită și ornamentate pe corp cu benzi în relief, arcuite în forme de aripioare au fost descoperite și la E. Racoviță¹³ și Micești¹⁴, fiind date pe baza analogiilor în perioada Ha B1-B2¹⁵. Pentru cele decorate în partea superioară cu patru nervuri destul de bine reliefate, găsim analogii între piesele care fac parte din depozite situate într-un orizont Ha A2. Inovațiile în tehnica făuririi celturilor, rezultat al experienței acumulate, produc importante economii de materie primă (vezi dimensiunile reduse al ambelor piese), care sunt întrebuințate la turnarea altor piese, arme, obiecte de podoabă, din ce în ce mai solicitate¹⁶.

³ În cadrul acestei lucrări, nu dorim să discutăm probleme de terminologie privind această perioadă istorică.

⁴ Dâmbovița 1977, p. 331, Pl. 315/7.

⁵ Dâmbovița 1977, p. 338, Pl. 329/10.

⁶ Dâmbovița 1977, p. 353, Pl. 360/2.

⁷ Dâmbovița 1977, p. 343, Pl. 340/6.

⁸ Lazin 1975, pl. IV.

⁹ Dâmbovița 1977, p. 317, Pl. 258/13.

¹⁰ Dâmbovița 1977, p. 319, Pl. 291/10.

¹¹ Dâmbovița 1977, p. 303, Pl. 325/3.

¹² Gumă, Dragomir 1985, p. 112, Pl. 4/1.

¹³ Dâmbovița 1964, p. 260, nr.4.

¹⁴ Rep jud. Vaslui, Fig. 117/8.

¹⁵ A. László 1994, p. 146.

¹⁶ Andrițoiu 1970, p. 636.

Persistența îndelungată a unor tipuri de celturi, - cum ne arată și analogiile găsite pentru cel de al doilea celt (Fig. 2) aparținând perioadei A2 și în orizontul Moigrad -Tăuteu¹⁷ sau pentru primul celt (Fig. 1) datând din etapa B1 în orizontul de depozite aparținând Ha B2¹⁸ - s-ar putea explica prin faptul că forma lui devenise cea mai practică, astfel că pentru o perioadă de timp, în afară de reducerea dimensiunilor sau împodobirea cu anumite motive specifice, nu s-a simțit nevoia unor modificări esențiale ale tipului¹⁹.

Încheind această scurtă analiză a pieselor achiziționate, credem că primul celt trebuie încadrat din punct de vedere cronologic în perioada B1-B2, iar cel de al doilea în perioada A2 al primei vârste a fierului.

Cluj, 1999.

TWO CELTS DISCOVERED IN PERIPHERY OF AIUD TOWN

(Summary)

In 1998 was recovered two axes which were found by V. Sălcudean in the Aiud city area. Unfortunately the scientists were unable to establish the exact location of the archaeological pieces. The place is not unknown in the literature of speciality being mentioned by M. Rusu and L. Chițu in their article appeared in 1982 and in Archaeological Repertory of the Alba county we could found the complet bibliographical list about the several archaeological discoveries from this city's area. The discovered axes can be included in the phase A1 and B1-B2 of Hallstatt period. Analog pieces were discovered in Pruneni, Tăuteu, Iara III, Boldești, Satu Mare, Cluj-Napoca.

Bibliografie

Andrițoiu 1970, I. Andrițoiu, *Două celturi din colecția muzeului din Deva*, SCIV, 21, 1970, 4, p. 632-637.

Andrițoiu 1972, I. Andrițoiu, *O nouă descoperire arheologică la Buituri (Hunedoara)*, Sargetia, IX, 1972, p. 29-33.

Andrițoiu 1979, I. Andrițoiu, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara*, în „Sargetia”, XIV, 1979, p. 15-34.

Coman 1986, G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1986.

Dumitrescu 1935, VI. Dumitrescu, *Le dépôt de la fin de l'âge du bronze decouvert à Tăuteni*, în „Dacia”, N.S., V-VI, 1935-1936, p. 225-234.

Furmanek 1991, V. Furmanek, L. Veličák, J. Vládar, *Slovakia in the Bronze Age*, Veda, Bratislava, 1991.

Gumă 1993, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, în *Bibliotheca Thracologica*, IV, 1993.

¹⁷ Dimbovița 1977, p. 336, Pl. 325/3, p. 334, Pl. 322/19.

¹⁸ Dimbovița 1977, p. 353, Pl. 360/2.

¹⁹ Andrițoiu 1972, p. 30

Gumă, Dragomir 1985, M. Gumă, I. Dragomir, *Un depozit din prima epocă a fierului, descoperit la Liborajdea (com: Sichevița, jud. Caraș-Severin), în „Banatica”, VIII, 1985, p. 98-107.*

Hampel 1896, *A bronzkor emlékei Magyarországon*, III, Budapest, 1896.

Holste 1951, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg/Lahn, 1951.

Kemenczei, 1984, T. Kemenczei, *Die spätbronzezeit Nordostungarn*, Budapest, 1984.

László 1994, A. László, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați, în Bibliotheca Thracologica*, VI, 1994.

Lazin 1975, Gh. Lazin, *Cercetări arheologice în sudul județului Satu-Mare (zona Tășnad)-I, St. Com. Satu Mare*, III, 1975, p. 61-75.

Levițki 1994, O. Levițki, *Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpați, în Bibliotheca Thracologica*, VII, 1994.

Mozsolics 1967, A. Mozsolics, *Spätbronzezeitliche Depotfunde aus Ungarn*, Inv. Arh., 2, 1967.

Mozsolics 1973, A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfunde horizonte von Forro und Opály*, Budapest, 1973

Müller-Karpe 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959.

Nistor, Vulpe 1969, *Bronzuri inedite din Maramureș în colecția prof. Francisc Nistor din Sighetul Marmăției*, SCIV, 20, 1969, 2, p. 181-195.

Petrescu-Dîmb. 1964, M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi cu privire la depozitul de bronzuri de la Tăuteu (r. Marghita, reg. Crișana)*, Arh. Mold., I, 1961, p. 811-15.

Petrescu-Dîmb. 1977, M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.

Rep. ... 1995, *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba Iulia, 1995.

Roska 1942, M. Roska, *Erdély Régészeti Repertoriuma*, Kolozsvár, 1942.

Rusu 1963, *Die Verbreitung der Bronzhorte in Transilvanien von Ende der Bronzezeit in die mittlere Hallstattzeit*, în „Dacia”, N.S., VII, 1963, p. 177-211

Vasiliev 1986-1987, V. Vasiliev, *Probleme ale cronologiei Hallstattului pe teritoriul României*, în „Sargetia”, XX, 1986-1987, p. 64-80.

Vasiliev 1991, V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1991.

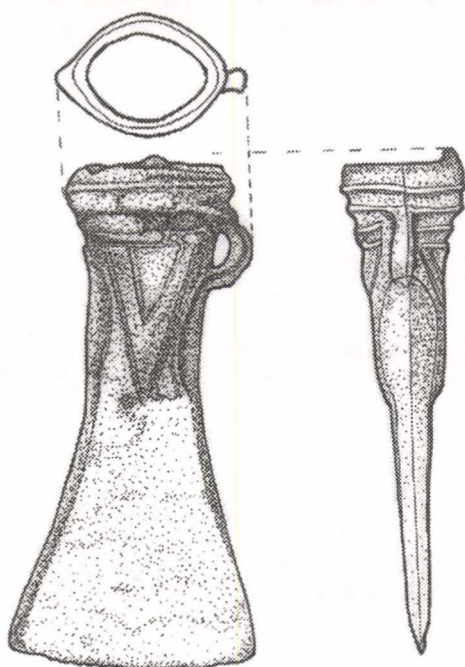

FIG 1

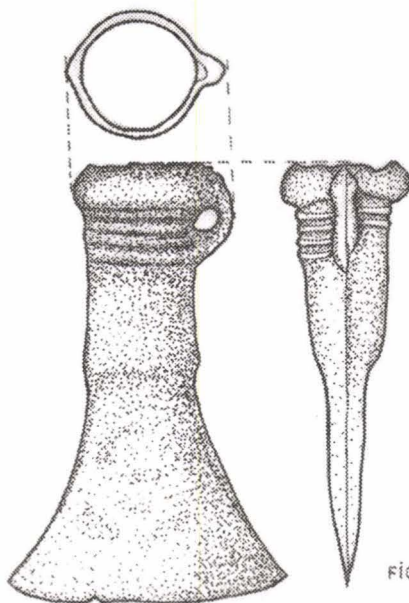

FIG. 2

VASE CU DESTINAȚIE SPECIALĂ DIN AȘEZAREA ROMANĂ DE LA CRISTEȘTI

NICOLETA MAN

1. Turibulae

Fructiera sau *turibula* reprezintă o categorie de vase încadrate de cele mai multe ori în seria vaselor de uz comun.

Pentru că funcționalitatea lor nu este cunoscută cu certitudine, au fost emise mai multe ipoteze:

- vase de cult
- vase rituale
- vase pentru libații și sacrificii
- pentru iluminatul ceremoniilor religioase
- vase fructieră.

Acest tip de vase a fost descoperit în multe contexte arheologice: temple, castru, orașe, așezări, cimitire, vile rustice și de aceea nu ne ajută la stabilirea funcționalității lor.¹

Turibulele întregi și fragmentele de *turibula* descoperite la Cristești sunt făcute din pastă cărămizie, fără angobă. Buza vaselor este dreaptă sau zimțată. În cazul în care este dreaptă, imediat sub buză există un brâu alveolar sau crestat. Corpul vaselor este ondulat, în funcție de numărul de brăie care le decorează. Aceste brăie au fost aplicate după confectionarea vaselor și ornamentate cu alveole simetrice, creștături sau alte incizii.

Toate au piciorul înalt, cilindric și gol în interior. Uneori, piciorul are formă de trapez cu baza mică în sus sau prezintă un profil concav.

Se întâlnesc exemplare mai rudimentar executate, cu decorul neîngrijit, dar însă unele sunt foarte bine realizate, din pastă fină și cu decorul simetric.

Pe cele 4 *turibulae* care sunt întregibile este greu de realizat o tipologie a acestui tip de vas, deoarece fiecare aparține altui tip, atât prin formă cât și prin decor.

¹ Despre diferite opinii privind funcționalitatea vaselor de tip fructieră a se vedea: G.Popilian, *op.cit.*, p.116.; V.Mihăilescu Birliba, *Turibula: Concerning the origin and the utilization of a pottery category from the lower Danube*, în *RCRF, Acta*, 33, 1996, p. 97-99; N.Gudea, în *ActaMP*, XIII, 1989; p.266

Catalog

- 1 *Turibula*; pastă destul de fină; cărămiziu închis; buza dreaptă, pe corpul vasului sunt aplicate trei rânduri de benzi cu gropițe orizontale; piciorul este inelar.
Dim: h=11cm; diam.buzei=18cm; diam.picior=4,2cm;
MJM, inv. 1273; inedit;
Pl. I/1.
- 2 *Turibula*; pastă foarte bună; cărămizie; buza dreaptă, piciorul inelar; este decorat cu trei rânduri de benzi cu gropițe crestate;
Dim: diam.buzei=16cm; h=9cm;
MJM, inv.1400; inedit;
Pl. I/2.
- 3 *Turibula*; pastă bună; cărămizie, lipsește buza vasului; decorat cu trei benzi lise; cu picior inelar și scurt;
Dim: h=8cm; diam.buzei=13cm;
MJM; inv.1952; inedit;
Pl. I/3.
- 4 *Turibula*; pastă grosolană; portocalie; vasul este decorat cu două benzi cu gropițe orizontale;
Dim: h=12cm; diam.buzei=15cm;
MJM, inv.1950; inedit;
Pl. I/4.
- 5 *Turibula*; pastă gălbuie; fragment, se păstrează o parte din peretele și piciorul vasului; decorat cu două benzi crestate;
Dim: h=10cm; diam.vas=14cm; diam.picior=3,5cm;
MJM, inv.2564; inedit;
Pl. I/5.
- 6 Picior de *turibula*; pastă cărămizie; cu profilul concav; decorat cu două rânduri de benzi crestate;
Dim: h=6,5cm, diam=8cm;
MJM, inv.1338; inedit;
Pl. I/6.
- 7 Perete de *turibula*; pastă cărămizie; decorat cu patru rânduri de creștături;
Dim: h=8cm; l=15cm;
MJM, inv.1399; inedit;
Pl. II/7.
- 8 *Turibula*; perete și buză, pastă cărămizie; ornament cu două benzi cu alveole orizontale;
Dim: diam.buză=22cm; h=5,5cm;
MJM, inv.4538; inedit;
Pl. II/8.
- 9 *Turibula*; se păstrează o parte din perete și buză; pastă cărămizie decorat cu două brăuri alveolare;
Dim: h=5cm; l=7,5cm;
MJM, inv.1954; inedit;
Pl. II/9.

- 10 Perete de *turibula*; pastă cărămizie; decorat cu trei rânduri de benzi alveolate;
Dim: h=6,5cm; l=7,8cm;
MJM, inv.1959; inedit;
Pl. II/10
- 11 Perete și buză de *turibula*; pastă cărămizie; strat de arsură în partea interioară; decorat cu trei rânduri de benzi crestate.
Dim: h=7cm; l=10,5cm;
MJM; inv.1274; inedit;
Pl. II/11

2. Vase decorate cu șerpi aplicați

Tot în cadrul vaselor cu decor aplicat trebuie încadrate și vasele decorate cu șerpi. Deși rolul acestor vase este evident religios, deci aveau o destinație specială, ele întotdeauna au fost tratate, datorită aspectului lor, ca vase de uz comun. În așezarea de la Cristești au fost descoperite 15 fragmente de vase decorate cu șerpi aplicați. Despre destinația lor nu discutăm aici, problematica fiind tratată în mod amănunțit de Viorica Rusu Bolindeț.² Aici reluăm doar câteva considerații, în legătură și cu fragmentele descoperite la Cristești.

Cele două vase care pot fi reconstituite imită vasele grecești de tip crater, înscriindu-se în seria unitară a descoperirilor de vase cu șerpi aplicați din Dacia. Buza lor este evazată, aplatizată și împărțită prin trei caneluri. Vasele de acest tip sunt prevăzute cu trei torți late și canelate. Șerpilor sunt reprezentați în forma unui cordon de argilă, iar capul este sugerat prin simpla apăsare a cordonului în formă triunghiulară. Uneori prin puncte sunt marcați ochii, iar solzii sunt redați prin cercuri imprimate sau liniute realizate cu pieptenele. Șerpilor sunt plasați pe pereți și se ridică pe torți până pe buza vaselor.

Deși, de obicei, pe vasele descoperite în Dacia există câte un singur șarpe pe fiecare toartă și în rare cazuri câte doi șerpi, din așezarea de la Cristești s-a păstrat o toartă pe care se ridică trei șerpi. Toate aceste vase sunt bogat ornamentate, îmbinându-se mai multe tipuri de decor: ștampilat, incizat și aplicat.

Catalog

- 1 Oală; pastă roșie; angobă roșie; fragment; se păstrează o parte din peretele și buza vasului precum și două din cele trei torți. Buza este dreaptă, orizontală și plată, marcată prin două caneluri. Pornind de pe burta vasului, din stânga torții, pe fiecare toartă este aplicat câte un șarpe, capul fiind situat pe buză și orientat spre dreapta. Solzii sunt

² Viorica Bolindeț, *Considérations sur l'attributions des vases de Dacie romaine décorés de serpents appliqués*, în *EphemNap*, III, 1993, p.123-143.

redați prin cercuri șampilate, iar ochii sunt marcați prin aceleași cerculețe cu diametrul de 5mm. Toarta vasului este decorată pe cele două margini cu câte un șir de cercuri, având diametrul de 5mm. Aceleași cercuri le găsim și la marginea buzei, precum și pe gâtul vasului. Între două torți, sub buza vasului este aplicat capul unui taur.

Dim: diam.buzei=22cm; h=40cm;

MJM, inv.4880; A.Zrinyi; *Materiale în legătură cu cultul lui Mitra în Muzeul din Tg.Mureș*, în *Studii și Materiale (Târgu Mureș)*, II, 1967, p.67; Viorica Bolindeț, în *EphemNap*, III, 1993, p.126-127.

Pl. III/1

- 2 Oală; pastă gălbuie; angobă roșie; fragment; se păstrează o parte din buza și peretele vasului; se observă urma de toartă iar buza lată și orizontală împărțită în trei caneluri prezintă urme de lipire, probabil un șarpe; vasul este decorat cu rozete și frunze lungi și subțiri stilizate;

Dim: h=7cm; l=11,5cm;

MJM, inv.3587; A.Zrinyi; *op.cit*, p.68

Pl. IV/2

- 3 Oală; pastă gălbuie, angobă roșie; fragment; se păstrează o parte din buza lată și orizontală și partea superioară a torții; atât pe buză cât și pe toartă se păstrează urme de lipituri iar din partea stângă a buzei este prezentat un cap de șarpe;

Dim: l buzei=12,5cm; h cu toartă=6,5cm; l toartă=5,5cm;

MJM, inv.1295; inedit;

Pl. IV/3.

- 4 Oală; pastă gălbuie; fără angobă; fragment; se păstrează o parte din buza lată și orizontală a vasului și partea superioară a torții; de pe toarta vasului spre buză urcă trei șerpi lipiți, iar capetele rediate în formă de triunghi se despart pe buza vasului;

Dim: L buzei=12cm; l buză=4cm; h=11cm; l toartă=6cm;

MJM, inv.1779; inedit;

Pl. IV/4.

- 5 Perete de vas mare; pastă portocalie; fragment; decorat în partea superioară cu un șarpe aplicat, corpul fiind decorat cu împunsături succesive;

Dim: h=8cm; l=9,5cm;

MJM; inv.4538/2; inedit;

Pl. V/5.

- 6 Toartă canelată de la un vas cu trei torți; pastă gălbuie; angobă cărămiziu închis; fragment; pe mijlocul torții a fost aplicat un șarpe cu capul aplatizat iar corpul este decorat cu incizii mărunte.

Dim: l=8cm; l=4,5cm;

MJM; inv.1288; inedit;

Pl. V/6.

- 7 Fragment vas; pastă gălbuie; angobă cărămizie, fragmentul reprezintă partea de îmbinare a peretelui cu toarta. Șarpele se păstrează pe vasul propriu-zis dar se văd urmele de lipire unde șarpele înainta

spre toată.

Dim: l=7,5cm; h=3,5cm; h toată=9,7cm;

MJM; inv.1283; inedit.

Pl. V/7.

3. Mânere de paterae

Pateralele formează o categorie distinctă în cadrul ceramicii romane. Caracteristicile acestora sunt relevate prin formă, decor și funcționalitate. Dispunem de un număr mic de exemplare întregibile și de aceea este greu de stabilit cărei forme ceramice le corespund aceste mânere.

Acest tip de vase, din cauza formei lor și a mânerelor fragile, se pare că erau folosite la libații, astfel explicându-se prezența divinităților sau atributele acestora pe mânerul plate.³

Dacă vasele propriu-zise nu s-au păstrat, avem în schimb un număr mare de mânere, cărora cu greu le putem atribui o anumită formă de recipient. În această situație, nu putem preciza formele și dimensiunile vaselor cărora le erau atașate aceste mânere, deși toate erau utilizate în același scop, în principal, pentru efectuarea libațiilor.

În așezarea romană de la Cristești s-au descoperit 14 mânere de pateră. În analiza lor am preluat tipologia făcută de Viorica Rusu-Bolindeț, autoarea singurului studiu care se referă la mânerul de pateră din Dacia, aici fiind cuprinse și câteva exemplare de la Cristești.⁴ Și ansele de la Cristești care nu sunt cuprinse în acest studiu se încadrează în aceeași tipologie.

Din categoria mânerelor plate câteva subdiviziuni sunt prezente și la Cristești:

- cu laturile și extremitatea terminală drepte (nr.2).
- cu laturile arcuite și extremitatea terminală rectilinie.
- cu laturile arcuite, extremitatea terminală rectilinie și umeri marcați (1,4,6,5,8).
- cu extremitatea semicirculară mult lătită (10,11,12,13,14).

Majoritatea pieselor descoperite la Cristești sunt simple, plate și decorate cu motive vegetale stilizate în relief. Din fragmentele păstrate se poate deduce că vasele propriu-zise au buza rotunjită sau dreaptă, iar toarta pornește de la nivelul buzei sau mai jos, de pe peretele vasului. Diametrul paterelor întregibile este cuprins între 13,5-22,8 cm.

În privința decorului, Minerva este zeița cu reprezentarea cea mai complexă și cea mai frecventă (mânerele nr.10,11,12,14). Ea apare în ipostaza *maiestas*, însoțită de bufniță, șarpe și broasca țestoasă, ca atribute specifice, de două protome umane și de alte portuberanțe. Pentru Cristești nu există

³ H.U.Nuber, *Kanne und Griffschale*, în *BRGK*, 53, 1972, p.1-233; A.Radnoti, *A pannoniai római bronzédények*, în *Diss.Par.* II, 6, 1938, Suzanne Tassinari, *Pateres a manche orné*, în *Gallia*, XXVIII, 1, 1970, p.127-164; H.Vertet, *Manches de pateres ornés en céramique de Lezoux*, în *Gallia*, 30, I, 1972, p.5-45.

⁴ Viorica Rusu-Bolindeț, *Griffe keramischer Paterae aus dem römischen Dakien* în *ActaMN*, 34/1, 1997, p.325-388.

decât vagi analogii în repertoriile de motive ale sigillatelor, acestea fiind imitate mai degrabă după mânerile de pateră de bronz sau după statuetele romane. Mânerile de pateră cu decor vegetal stilizat sunt destul de rudimentar executate, în comparație cu ultimele cinci piese cu reprezentări de divinități, deși au fost turnate tot în tipare. Cu toate că au aceeași pastă și angobă, diferența de calitate constă în calitatea tiparelor în care au fost turnate aceste piese. Paterile cu reprezentări vegetale ar putea fi puse în legătură cu cultul vegetației sau al lui Bacchus și al acoliților săi. Mânerile de pateră au fost făcute în atelierele din Cristești, dovadă fiind pasta gălbuie și angoba roșiatică prezentă și la alte categorii ceramice. În general, mânerile de aici sunt de bună calitate și execuție artistică, în special cele plate decorate cu divinități. Dar fantezia și originalitatea olarilor s-a materializat și în decoruri mai simple, cum sunt motivele vegetale stilizate. Decorurile de pe mânerile de pateră de la Cristești se încadrează în seria tipologică a ornamentelor cunoscute pe celelalte mâneri de pateră din Dacia, dovadă a circulației modelelor, atât între olarii din această provincie, cât și în cadrul Imperiului.

Materialul analizat poate fi datat, numai general, în sec.II-III, deoarece piesele au fost descoperite în săpăturile efectuate de Aurel Filimon, fără nici o indicație stratigrafică. O datare mai strânsă este posibilă numai pe baza cronologiei și tipologiei făcute de Viorica Rusu Bolindeț. Astfel, paterile cu mânerile plate, cu extremitatea dreaptă și laturile arcuite datează din prima jumătate a sec. II, dar la scara întregii Dacii se pare că aceste tipuri de mânere au fost produse în tot timpul stăpânirii romane.⁵ Piesele decorate cu zeități au fost datate de Oct. Floca la mijlocul sec. III, pentru că, el considera așezarea de la Cristești de epocă târzie.⁶

Catalog

- 1) Ansă de pateră; pastă gălbuie; angobă cărămizie închisă; fragment cu laturile arcuite și extremitatea dreaptă; nedecorată;
Dim: Lt = 7 cm, It = 5,5 cm; diam = 18 cm;
MJM; inv.1355; inedit;
Pl. VI/ 1.
- 2) Ansă de pateră; pastă cărămiziu deschis; angobă cărămiziu închis; se păstrează împreună cu o parte din buza vasului; decorat cu două linii paralele incizate;
Dim: Lt = 8,5 cm, It = 3,5 cm; gr = 1,2 cm, diam = 13,5 cm;
MJM; inv. 3480; inedit;
Pl. VI/2.
- 3) Ansă de pateră; pastă cărămizie; firnis roșu; partea superioară este bombată iar marginile laterale sunt concave, decorată cu linii drepte și curbe incizate;
Dim: Lt = 7 cm, It = 4 cm, gr = 1,5 cm;

⁵ *Ibidem*, p.335

⁶ Oct.Floca, *Câteva monumente epigrafice și sculpturale din epoca scalavagistă romană*, în *Materiale*, I, 1953, p.755-772

MJM, inv. 1304; inedit;
Pl. VI/3.

- 4) Ansă de pateră; pastă gălbuie, angobă cărămizie slab păstrată; se păstrează împreună cu o parte din buza și peretele vasului; decorat cu motive vegetale stilizate în relief;
Dim: Lt = 10,5 cm, It = 3 cm, gr = 1,3 cm, diam = 22,8 cm;
MJM; inv. 1726; inedit;
Pl. VII/4.
- 5) Ansă de pateră; pastă gălbuie, angobă cărămiziu închis bine păstrată; se păstrează împreună cu o parte din buza și peretele vasului; decorat cu un fulger stilizat în relief;
Dim: Lt = 9cm, It = 4cm, gr = 1,3cm, diam = 14,3cm;
MJM; inv. 1298; Oct, Floc, *Buletin*, p.14, nr.2;
Pl. VII/5.
- 6) Ansă de pateră; pastă gălbuie, angobă cărămizie slab păstrată; fragment; decorat cu linii paralele în relief;
Dim: Lt = 4cm, It = 3cm, gr = 1,2cm;
MJM; inv. 1305, inedit;
Pl. VII/6.
- 7) Ansă de pateră; pastă gălbuie; angobă cărămizie deschis; fragment; decorat cu motive vegetale în relief;
Dim: Lt = 3cm, It = 5cm, gr = 1,5cm;
MJM; inv. 1305; inedit;
Pl. VII/7.
- 8) Ansă de pateră, pastă gălbuie; angobă cărămizie; întreg; decorat cu motive geometrice și vegetale;
Dim: Lt = 10cm, It = 5,5cm, gr = 3,5cm, diam = 18cm;
MJM; inv. 1297; inedit;
Pl. VIII/8.
- 9) Ansă de pateră; pastă gălbuie, angobă cărămizie; se păstrează o parte din mâner împreună cu buza paterei; decorat cu motive vegetale stilizate;
Dim: Lt = 5,5cm, It = 3cm, gr = 1,5cm, diam = 18,5cm;
MJM; inv. 1299; inedit;
Pl. VIII/9.
- 10) Ansă plată de pateră, pastă cărămizie; angobă roșcată pe ambele fețe; conservare bună; umerii ansei sunt asimetrici; ornamentată de sus în jos cu o broască țestoasă sau un astru, două protome ale vântului; Minerva în ipostaza Majestas iar în partea inferioară o bufniță, un șarpe încolăcit și un altar în centru;
Dim: Lt = 14cm, It = 5,5cm, l centru = 3cm, gr = 1,1cm;
MNIT Cluj; inv.698; Viorica Rusu-Bolindeț, *Griffe Keramischer Paterae*, *Catalog*., nr.51.
Pl. IX/10.
- 11) Ansă de pateră; pastă gălbuie; angobă cărămiziu închis; fragment; se păstrează partea dinspre vasul propriu-zis; din decor se păstrează partea inferioară a zeiței Athena, îmbrăcată în chiton și cu mâna stângă pe lance; în partea inferioară, în stânga un șarpe încolăcit., la

dreapta o broască țestoasă iar în centru un altar de pe care se înalță fum și un pește sau o șopărlă. Umerii ansei sunt marcați de două rozete;

Dim: Lt = 7cm, It = 8,5cm, Ic = 3,3cm, gr = 0,8cm;

MJM; inv.1303; Viorica Rusu-Bolindeț, *Griffe Keramischer Paterae*, *Catalog*, nr.52, pl.XII/3

Pl. IX/11.

- 12) Ansă de pateră; pastă cărămizie; angobă roșie lucioasă, fragment; din ornament s-a păstrat capul zeiței Athena de la gât în jos. Este îmbrăcată într-un chiton și are pieptul bine conturat. Mâna dreaptă se sprijină pe piciorul drept. Mâna stângă nu se vede, dar probabil că ținea lancea. La picioare sunt reprezentate. Broasca țestoasă în dreapta și șarpele încolăcit în stânga;

Dim: Lt = 7,5cm, Ic = 3cm, Ib = 7,5cm, gr = 0,8cm;

MJM; inv.1302; Floca, *Monumente*, 1953, p.769-770, fig.14, Viorica Rusu-Bolindeț, *Griffe Keramischer Paterae*, nr.53, pl. XII/2;

Pl. X/12.

- 13) Ansă plată de pateră; pastă cărămizie; angobă roșie; fragment; decorată cu două lebede cu gâtul aplecat astfel încât să li se atingă ciocurile, sub capetele lebedelor a fost incizată o rozetă trilobată. În centru, un amoraș nud, în poziție de contrapost. Mâna stângă pare să țină un corn al abundenței iar în mâna stângă ținea arcul (?)

Dim: l = 8cm, It = 5,7cm, Ic = 3cm;

MJM; inv.1300, Floca, *Monumente*, p.270-271, fig.15; Viorica Rusu-Bolindeț, *Griffe Keramischer Paterae*, nr.60, pl. XII/4;

Pl. X/13.

- 14) Ansă plată de pateră; pastă cărămizie, angobă roșiatică; fragment; decorul și dimensiunile par a fi identice cu nr.10; se păstrează cele două protome și capul zeiței Athena.

Dim: Lt = 4cm;

MJM; inv.1331; inedit;

Pl. X/14.

SPECIAL VESSELS

Turibulae

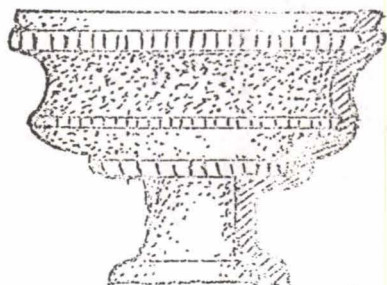
The turibula are a controversial category, from the point of view of its denomination and functionality. The general accepted hypothesis has related to their use in different ritual practices (even funeral), for burning aromatic substances, for diverse libations and sacrifices, for lighting.

Serpents decorated pots

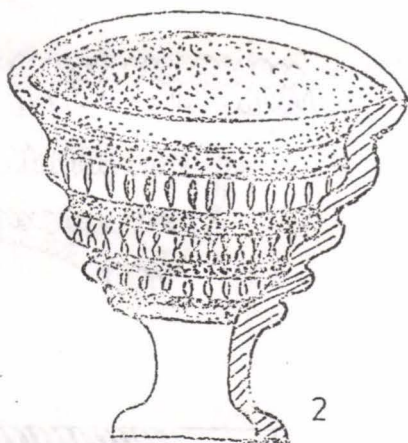
This category of vessels, well represents in settlement were manufactured in the local workshops and served to the mithraic cult.

Paterae's handles

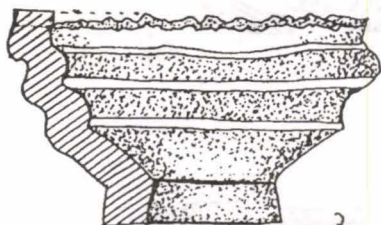
The patera represent a kind of vessel used in religious purpose. Their handle were beautiful decorated and in this respect, this handles became a veritable art pieces. We present in this study 14 handles, chronological disposed on the whole roman period.

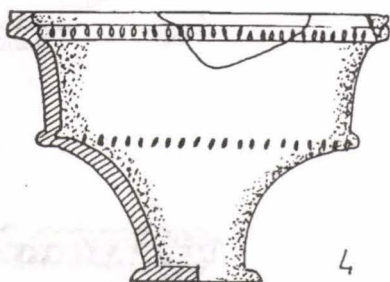
1

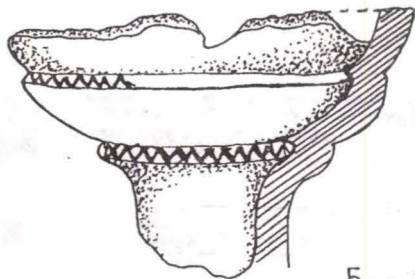
2

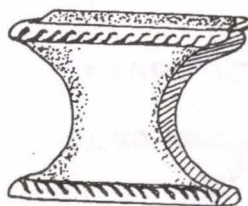
3

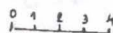
4

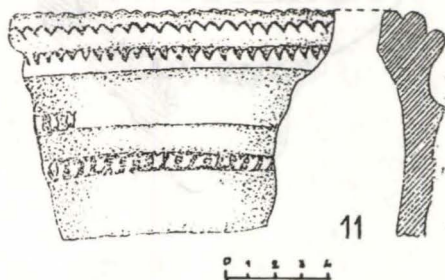
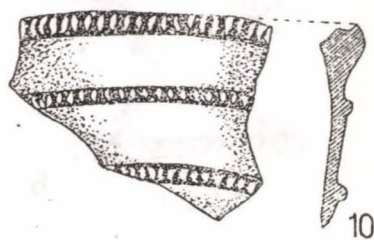
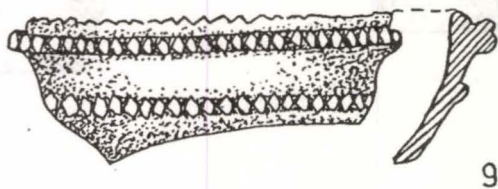
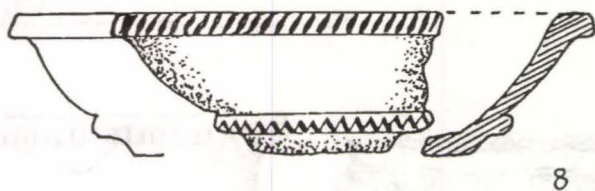
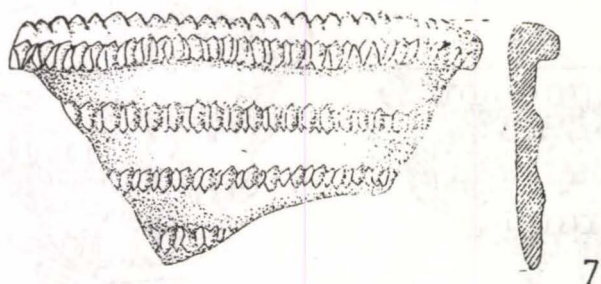
5

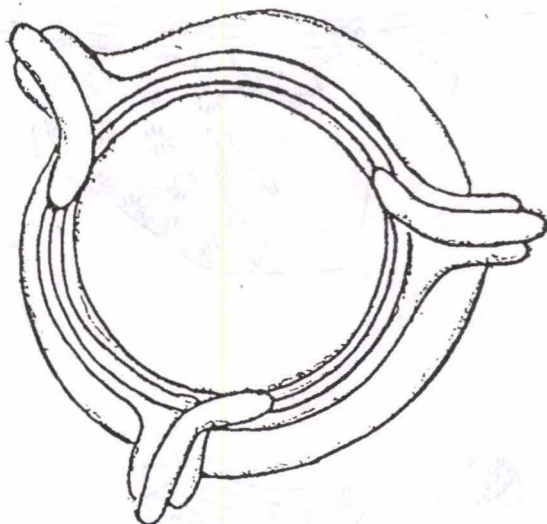
6

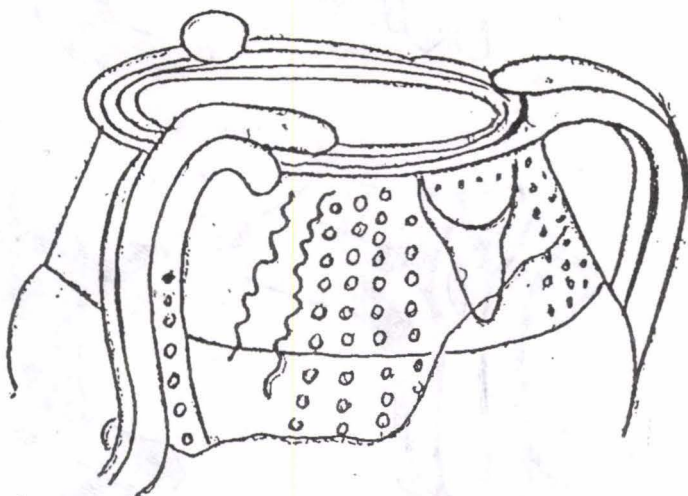
I. Turibulae

II. Turibulae

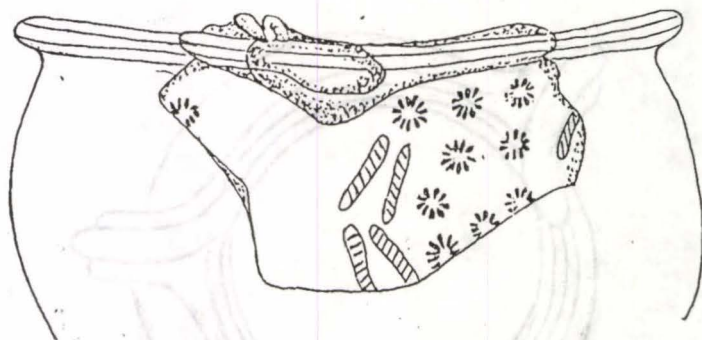

1

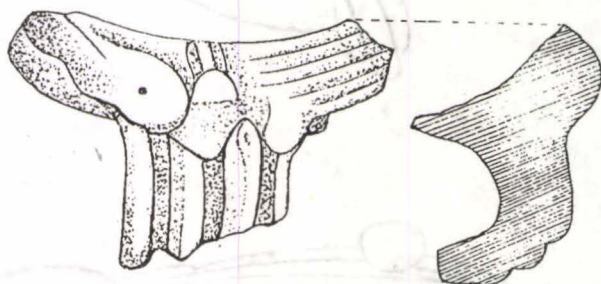

0 1 2 3 4

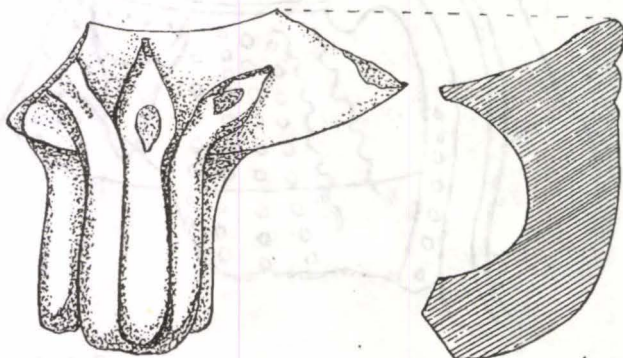
III. Vas decorat cu șerpi

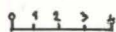
2

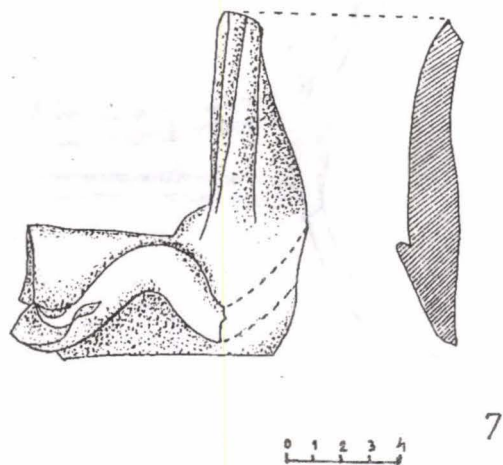
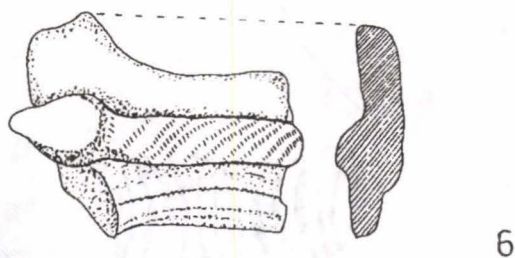
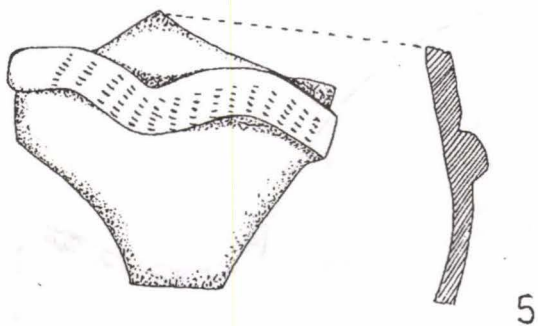
3

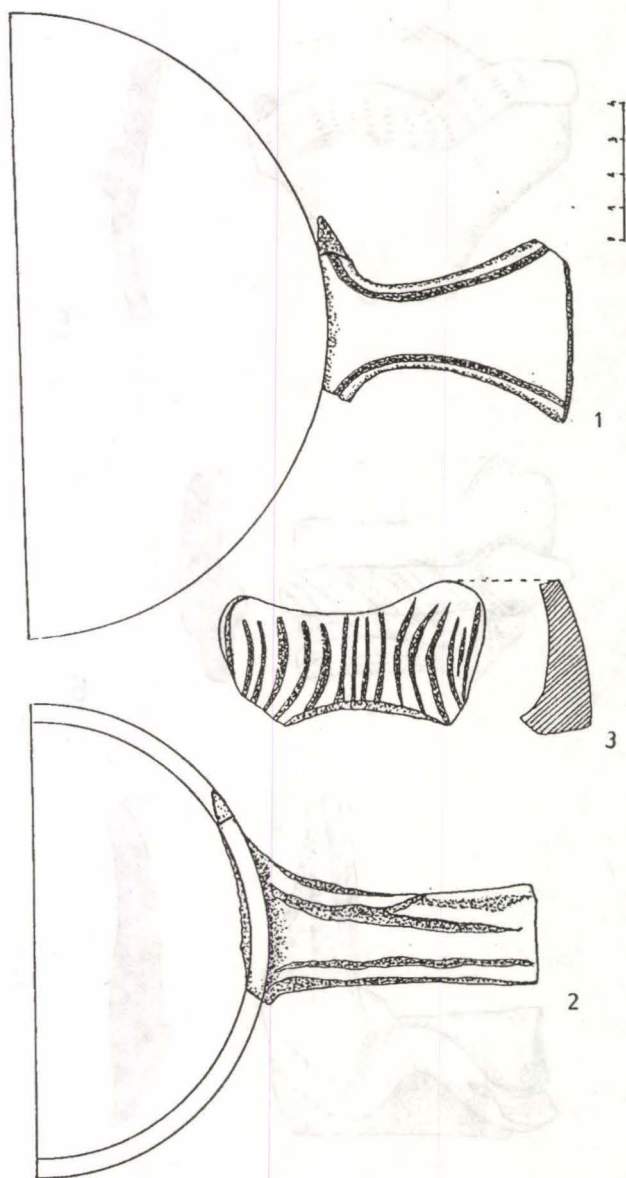
4

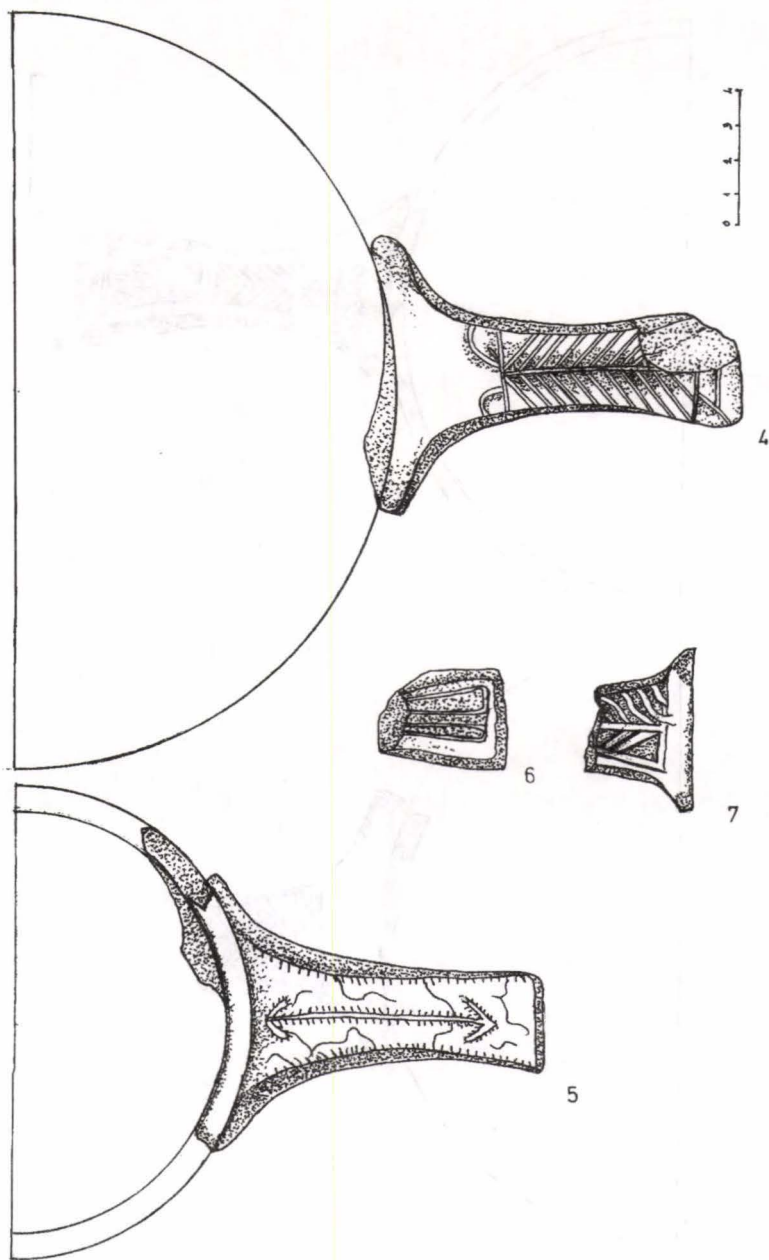
IV. Fragmente de vase decorate cu șerpi

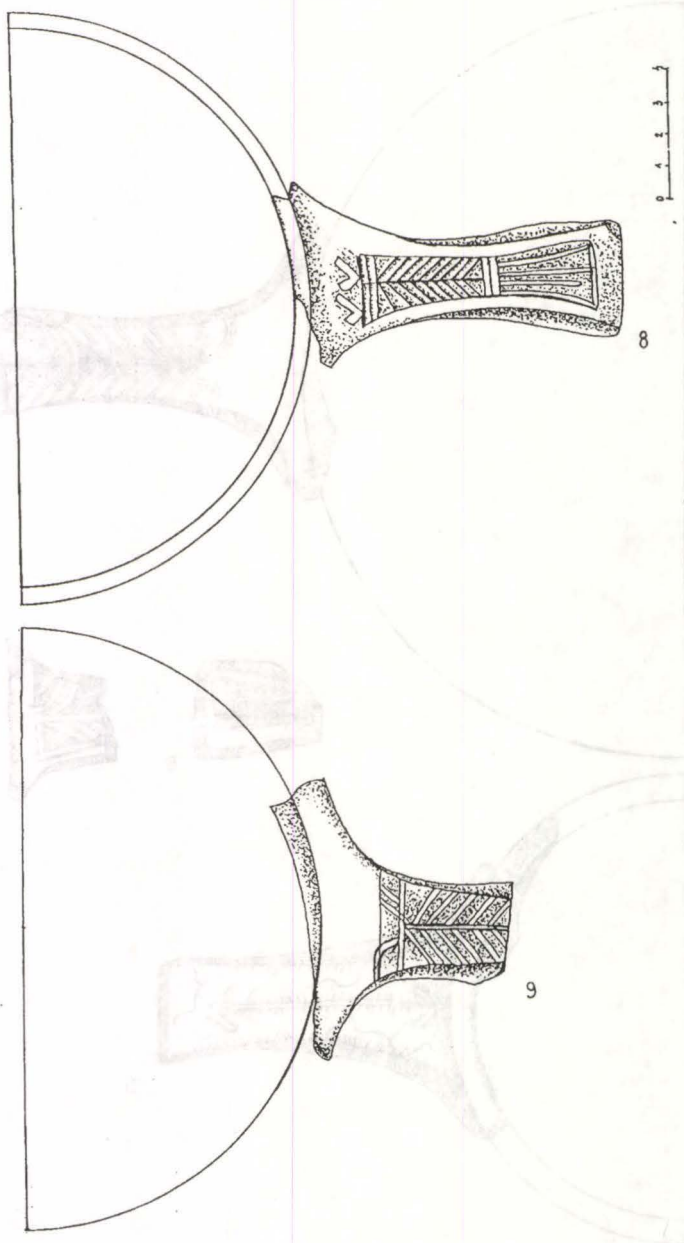
V. Fragmente de vase decorate cu șerpi

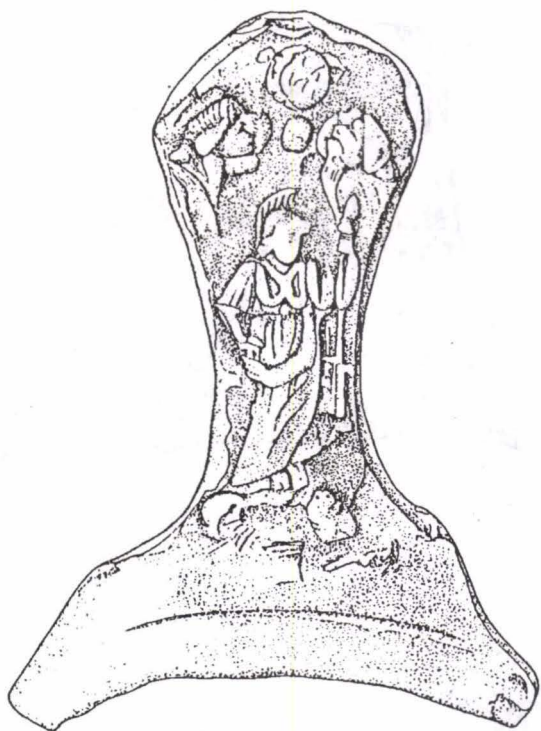
VI. Mânere de patere

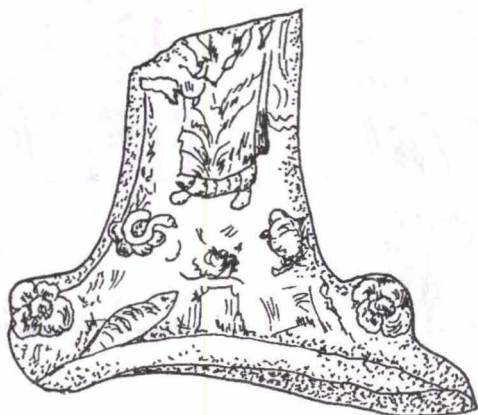
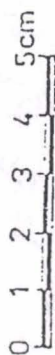
VII. Mânere de patere

VIII. Mânere de patere

10

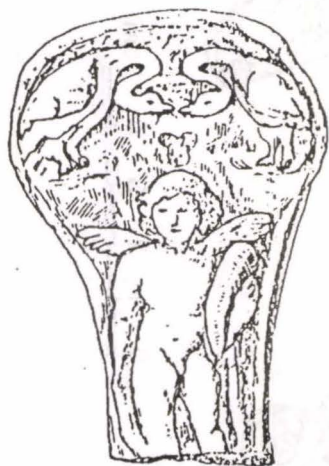

11

IX. Mânere de patere

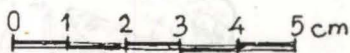
12

13

14

X. Mânere de patere

VESTIGII FEUDALE TIMPURIU PE TERITORIUL LOCALITĂȚII ARCHIUD (JUD. BISTRIȚA-NĂȘĂUD)

CORNELIU GAIU

Situat la interferența Câmpiei Transilvaniei cu zona colinară a Dealurilor Șieului, teritoriul localității Archiud a oferit de-a lungul timpului condiții propice viețuirii umane, dovadă stând numeroasele vestigii arheologice identificate în diverse puncte din hotarul satului¹.

Săpăturile arheologice întreprinse de-a lungul timpului în două din extremitățile satului: în „Fundătura” – punct situat în marginea nord-estică a satului (1961-1966 și 1990)², respectiv „Hânsuri” – în partea nord-vestică a hotarului (1964-1965; 1977-1984; 1988 și 1991) au identificat pe lângă vestigii din alte epoci și urme de locuire din epoca feudală. Cum în Transilvania de nord numărul descoperirilor din această perioadă rămâne redus, iar numărul vestigiilor cercetate, drastic limitat, având mai mult un caracter sporadic, determinat de descoperiri întâmplătoare sau contextuale, cunoașterea habitatului medieval timpuriu rămâne un subiect dificil și cu prea puține repere clare, încât valorificarea descoperirilor de la Archiud poate reprezenta suportul unor abordări viitoare, sistematice și extinse.

Cele două stațiuni se găsesc la aproximativ 5 km una de alta, pe malul drept al pârâului (fig. 1), așezarea de la „Fundătura” ocupând pantele ușoare, cu expunere sudică, de la baza Dealului Viilor, în vreme ce locuințele de la „Hânsuri” erau amplasate pe terasa mediană delimitată de izvoare și viroage din extremitatea nord-vestică a hotarului, la 1 km în dreapta șoselei care leagă Teaca de Archiud. Dacă la „Fundătura” urmele feudale se întind pe o suprafață relativ extinsă, cu depuneri intermitente aflate mai ales în zona complexelor de locuire, confundându-se cu stratul arabil sau amestecate cu materiale din epoca bronzului și epoca romană, la „Hânsuri” nu s-a înregistrat o depunere arheologică, gropile locuințelor adâncindu-se în lutul maroniu, steril din punct de vedere arheologic. Lipsa unei depuneri arheologice continue, corespunzătoare locuirii feudale și răspirarea gospodăriilor dovedesc că avem de-a face cu o locuire de scurtă durată fiind vorba de sate răspirate sau grupuri de case aflate în perimetrul unor loturi familiare, formă de locuire perpetuată în arealul Câmpiei Transilvaniei până în zilele noastre și care caracteriza în bună măsură

¹Șt. Dănilă în *“Materiale”* IX, 1960, p 434-435; Șt. Dănilă, G.Marinescu în *FI* 3, 1974, p 11-14; G.Marinescu în *“Thraco-Dacica”* 7, 1986, 1-2, p 56-58; G.Marinescu în *RB* VII, 1993, p 5-6; idem în *RB* VIII, 1994, p 9-10; c.Gaiu în *RB*, XII-XIII, 1999, p 267-316.

²Șt. Dănilă, în *FI* 3, 1974, p 354 urm.

habitatul medieval³. În aşezarea de la „Fundătura” au fost dezvelite un număr de trei locuinţe feudale timpurii, iar la „Hânsuri” în suprafaţa ocupată de cimitirele din epoca bronzului, Latène, secolul IV şi secolul VI, au fost degajate un număr de cinci complexe de locuire feudale (fig. 2). Dispunerea locuinţelor în cadrul aşezărilor nu sugerează ordonarea lor în funcţie de căi de acces, fiind mai degrabă pâlcuri de locuinţe dispuse în funcţie de forma terenului şi împrăştierea loturilor. Desigur, asemenea constatări pot fi cu totul hazardate având în vedere numărul de complexe identificate, dar, cel puţin la „Hânsuri”, suprafaţa integral săpată este acoperitoare pentru a delimita aria de locuire, dacă nu avem de-a face cu gospodării aflate în afara vetrei de sat. Gruparea locuinţelor, consemnată şi în aşezări din alte regiuni, a fost explicată, pe baza analogiilor etnografice, prin ridicarea de către generaţii succesive a casei proprii în cadrul aceleiaşi gospodării, sau prin ridicarea unei noi locuinţe după părăsirea celei bătrâneşti, devenită insalubră⁴. Se observă cu uşurinţă că satele se înşiruie de-a lungul firului râului, la distanţe relativ reduse, în locuri deschise, la poalele dealurilor sau pe terase mai înalte, evitând zonele inundabile din apropierea cursului văii.

Forma de locuire preferată de comunităţile stabilite la „Fundătura” şi „Hânsuri” este cea semiîngropată⁵, cu gropile locuinţelor săpate în pământ la 0,50 - 0,80 m, de la nivelul de călcare. La „Fundătura” două dintre locuinţe erau de formă rectangulară, o a treia avea forma ovală cu diametre de 3,80x2,90 m (fig. 3a). Locuinţele dezvelite la „Hânsuri” erau de plan rectangular, cu colţurile rotunjite. Într-un singur caz a putut fi stabilit accesul în locuinţă, care se realiza prin marginea sud-estică (L_5) la celelalte putem doar presupune că intrarea era dispusă pe latura dinspre vale, pe latura lungă a casei. În nici unul dintre complexe cercetate nu au fost surprinse gropi ale stâlpilor care să susţină structura aeriană a locuinţelor, fapt care conduce la presupunerea că locuinţele aveau pereţii aşezaţi pe tălpi de lemn, sistem constructiv utilizat în cadrul arhitecturii de lemn, pentru care există nenumărate analogii arheologice şi etnografice.

Locuinţele, formate dintr-o singură încăpere, cu suprafeţe cuprinse între 8 şi 17 m², aveau pe una dintre laturi sau în colţul încăperii cuptoare pentru încălzit şi pregătirea hranei, de formă rectangulară, cu laturile de 0,70 – 1 m, delimitate prin lespezi de gresie sau vetre deschise, delimitate de bolovani. Două dintre locuinţele de la „Hânsuri” aveau amenajate în afara gropii bordeiului, pe unul din colţuri, cuptoare scobite în lut de formă circulară. În cazul locuinţei L_5 cuptorul a suferit o refacere după ce cuptorul iniţial a fost distrus,

³Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei II*, Cluj-Napoca, 1979, p 94 sqq; P.Niedermaier, *Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet*, Teil I, Heidelberg 1996, p 47 sqq; T.Vuia, „*Studii de etnografie şi folclor*” I, Bucureşti 1975, p 239.

⁴V. Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici*, Iaşi 1985, p 105.

⁵Avem în vedere şi celelalte aşezări contemporane, descoperite prin cercetări de suprafaţă, aflate în vatra satului Archiud şi în aval în hotarul satelor Budurleni şi Viile Tecii.

⁶V.Neamţu, *Bordei şi semibordei. Mod de locuire în vremea feudalismului timpuriu, în Civilizaţie medievală şi modernă românească*, Cluj-Napoca 1985, p 64-70

prin scobirea unui nou cuptor în prelungirea primului. De aici forma alungită, ieșită cu 3 m a gropii cuptorului, surprinsă în planul locuinței (fig. 3/b). Cuptoarele aveau pereții arși, străbătuți de foc pe o grosime de 4-5 cm, iar vetrele, situate mai sus decât podina locuințelor, erau placate cu fragmente ceramice menite să mențină căldura și să asigure coacerea pâinii. Cuptoare de copt, amplasate în marginea locuințelor, sau amenajate în afara lor, se întâlnesc în numeroase așezări din epoci și medii culturale diverse⁷.

Ca un element pozitiv rămâne faptul că cea mai mare parte a materialului ceramic înregistrat provine de pe vetrele cuptoarelor, din care au și putut fi întregite mai multe vase. De altfel, materialul ceramic constituie aproape singura categorie de inventar aflat în complexele dezvelite. Singura piesă metalică apărută este un inel de tâmplă din sârmă de bronz cu capetele în formă de S (fig. 7/4) găsită în L_3 de la „Hânsuri”. Considerată ca una din piesele directe ale orizontului Bjelo Brdo⁸, aceștia s-au descoperit în contexte etno-culturale diverse⁹. În Transilvania numărul și aria de răspândire a acestui tip de cercel este extrem de amplă¹⁰, fiind datați într-o plajă largă, din secolul XI¹¹ până în secolele XII-XIII¹² de unde relevanța lor cronologică și etnică redusă.

Inventarul ceramic din punctele menționate este format din veselă de bucătărie lucrată din pastă compactă, lucrată la roata cu turație încetinită, având ca degresant nisip cu bobul mic sau mijlociu. Vasele sunt arse oxidant având suprafața cărămizie sau maronie, cu miezul, în multe cazuri, din cauza arderii incomplete, vinețiu sau cenușiu-negricios. Repertoriul ceramicii se reduce la două forme de vas: borcanul și căldarea de lut. Oala-borcan este categoria cea mai vizitată la pregătirea și păstrarea hranei, destul de uniformă ca tipologie, cuprinzând forme mijlocii și mici, cu corpul zvelt sau mai butucănos având fundul tăiat drept, mai îngust decât gura vasului, cu pereții subțiri sau ușor îngroșați spre bază. Lipsesc, la Archiud, ștampilele pe fundul vaselor, deși în epocă ele sunt larg răspândite. Faptul se poate datora numai rolului redus de complexe cercetate, neputându-i atribui o interpretare de altă natură.

Vasele au, în general, gura largă, buza răsfântă, cu marginea rotunjită (fig. 4/1,7; 6/1), teșită, tăiată drept sau oblic (fig. 5/2; 6/4) dar nu lipsesc nici exemplarele cu buza subțiată (fig. 7/2; 9/1,5) sau îngroșată (fig. 4/6; 6/1; 8/2). La exemplarele cu muchia îngroșată și întărită la exterior, interiorul prezintă ușoare șanțuri (fig. 4/3,4; 5/1; 7/7) pentru fixarea capacului. În funcție de profilul buzelor se pot stabili mai multe variante ale acestui tip ceramic, toate

⁷O.Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III-XI)*, Craiova 1976, p 154; D. Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara 1998, p 101.

⁸Z.Vana, în *Slov.Arch* II, 1954, p 61; K.Mesterházi, în “A Debreceni Deri Muzeum Évkönyve”, 1962-1964, p 95-113; J.Giesler, în *PZ*, 56, 1, 198, p 104-108.

⁹R.Popa, în *RMMIA* 47, 1978, 1, p 9-32.

¹⁰K.Horedt, *Morești II*, Bonn, 1984, p 62-63; Idem, *Das frühmittelalterliche Siebenbürgen*, Innsbruck, 1988, p 88-90.

¹¹K. Ludikovsky, R.Snášil, *Mladohradištní kostrové pohřebiště ve Vilkých Hostěrádkách (O.Břeclav)*, Studie “Archeologického ústavu Československé Akademie věd v.BmĚ”, Tom II/4, Praha 1974.

¹²Gy.Török, *FoliaArch* VI, 1954, p 95-105; I.Bona, *AlbaRegia* 16, p 138-139.

încadrându-se în tipologia specifică epocii¹³.

Majoritatea oalelor borcan sunt ornamentate cu motive incizate dispuse pe umerii și pântecul vaselor, sau acoperind 2/3 din corpul recipientului. Motivele decorative cele mai uzitate sunt liniile orizontale simple, asociate în mod frecvent cu linii sau benzi de linii în val (fig. 9/1-5; 11/1-2), sau liniile în val distanțate, uneori dispuse în sens contrar, formând ochiuri (fig. 10/2). Un număr apreciabil de exemplare au ca motiv ornamental șirul de alveole, imprimate cu unghia sau cu bețigașul, dispuse pe gâtul sau umerii oalelor (fig. 5/1; 7/1-2; 9/6; 11/1). Mai rar întâlnite, în așezările de la Archiud, sunt oalele decorate cu linii punctate, așa numitele motive executate cu roțița dințată (fig. 4/5).

Cea de-a doua formă de vas înregistrată, căldarea de lut, prezentă în mai multe exemplare în ambele așezări, este lucrată dintr-o pastă nisipoasă, a căror culoare variază de la cărămiziu la maroniu. Ele aparțin unei forme bine documentate, cu gura largă, având buza îngroșată, corpul tronconic, cu diametrul maxim în partea inferioară a corpului și fundul puternic bombat (fig. 9-7,8; 10/3,4). Un singur exemplar aflat pe vatra cuptorului locuinței L, de la „Hânsuri” aparține tipului de căldare cu corpul bitronconic (fig. 8/4)¹⁴. Căldările cu buza trasă în afară în formă de T au dispuse simetric urechiușe de prindere sub forma unor perechi de perforații verticale.

Dacă în privința originii și arealului de formare a respectivei forme de vas, în aria culturii Saltovo-Maiatk, concordă poziția majorității cercetătorilor acestei epoci¹⁵, asupra purtătorilor ei în aria dunăreană pozițiile au rămas destul de diferite. Dacă cele mai multe voci pun vehicularea respectivului vas pe seama pecenegilor¹⁶, unii cercetători au încercat să atribuie aceste descoperiri uzilor, cumenilor¹⁷ sau bulgarilor. Legarea prezenței acestui tip de vas de pătrunderea maghiară¹⁸ s-a dovedit destul de fragilă, chiar dacă acesta a intrat în repertoriul de forme al ceramicii arpadiene¹⁹ la fel cum a fost preluată destul de repede și de către populația românească²⁰. Din această cauză stabilirea atributelor etnice, pe baza răspândirii căldărilor de lut, rămâne o întrebare nesigură dar care, în lipsa unor documente mai relevante poate fi, cu rezervele de rigoare, utilizată. Prezența pecenegilor în spațiul intracarpatic, amintită de mărturiile scrise și de cele toponimice, își poate găsi și arheologic repere de identificare. În nordul Transilvaniei căldări de lut au fost evidențiate într-un număr redus de așezări: Șirioara²¹, Vermeș²², Ocnița, Visuia, Țagu²³.

¹³K.Horedt, *Morești II*, p 35-36.

¹⁴Gh. Postică, *Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu*, Chișinău, 1994, p 43, fig. 30,1.

¹⁵Cs.Bálint în *Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer varianten*, Budapest 1990, p 18-20; A.Lukacs, *Observații privind răspândirea căldărilor de lut pe teritoriul României*, în *SCIVA* 35, 4, 1984, p 320; Gh.Postică, *op.cit.*, p 41-47.

¹⁶P.Diaconu, în *SCIV* 7, 1956, 3-4, p 429-431.

¹⁷D.Gh.Teodor, în *SCIV*, 14, 1963, p 202-203.

¹⁸I.Fodor, în *ActaArchHung* 29, 1977, p 345.

¹⁹M.Takács, *Die arpadenzeitlichen Tonkessel in Karpatenbecken*, Budapest 1986.

²⁰A.Lukacs, *op.cit.*, p 324-326.

²¹M.Rusu, Șt.Dănilă, în *FI*, 2, 1972, p 64, fig. 11/27.

²²G.Rădulescu, *RB*, 7, 1993, p 113.

²³Materiale inedite în Muzeul Bistrița

Cronologia acestui artefact în Transilvania nu coboară, se pare, sub mijlocul veacului al XI-lea²⁴. Limita superioară a datării căldărilor de lut atinge însă sfârșitul secolului al XIII-lea²⁵ ceea ce reprezintă o plajă mult prea largă pentru nevoia de precizie cronologică reclamată de epoca în discuție. În funcție și de alte repere și de tipologia întregului material arheologic această datare poate fi limitată cu rezervele de rigoare la secolul al XII-lea. Numărul redus de complexe înregistrate și un inventar arheologic destul de sărac conduce la o prudență sporită atât în ceea ce privește datarea cât și atribuirea etnică a celor două vetre de sat. În ansamblu ele se înscriu în orizontul reprezentat de descoperirile de tip Morești B²⁶, datate în secolul XI – XII.

Părăsirea acestor două așezări poate să se lege de momentul colonizărilor săsești din nordul Transilvaniei, când o anumită restructurare a habitatului se poate, schematic, urmări, pe baza puținelor cercetări și la Bistrița și în alte locuri din regiune. Cel mai timpuriu document înregistrează Archiudul ca parte a regiunii de colonizare săsească sub denumirea de Villa Saxonum de Erkud²⁷, la 1238. Ulterior, moșia a intrat în stăpânirea familiei nobiliare Kökényes²⁸, nobilii de Archiud jucând un rol major în viața social-economică din zonă.

Chiar dacă vestigiile feudale de la Archiud au reprezentat o componentă secundară în proiectele de cercetare derulate în cele două puncte, ele aduc dovezi concrete ale tipului de habitat și repere interesante privind cultura materială dintr-o regiune cu încă mult prea puține descoperiri și fără un program de cercetare structurat, constituindu-se într-un îndemn pentru o abordare complexă, care să aibă în vedere zonele distincte, ocupate de grupele de populații aflate sau ajunse în regiune. Abia pe urmă se va putea aborda cu șanse de reușită problema degajării diverselor componente etnice și a modului în care acestea au interferat și s-au influențat reciproc.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Fig. 1 - Hartă cu amplasarea așezărilor feudale timpurii de la Archiud:

a „Fundătura”; b „Hânsuri”

Fig. 2 - Planul săpăturilor de la Archiud „Hânsuri” cu amplasarea

locuințelor feudale

Fig. 3 - Planuri și profile de bordeie: a) locuința nr. 3 din 1990 de la

„Fundătura”;

b) locuința nr. 5 de la „Hânsuri”

Fig. 4 - Ceramică din locuința nr. 2 de la Archiud „Fundătura”

Fig. 5 - Ceramică feudală timpurie din L3 de la Archiud „Fundătura”

Fig. 6 - Ceramică feudală din așezarea de la „Fundătura” L1 (1-2) și

²⁴A.Lukacs, *op.cit.*, p 324.

²⁵K.Horedt, *Morești II*, p 36.

²⁶Idem, *op.cit.*, p 35-40.

²⁷C.Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, EA, 1967, p 43.

²⁸Gy. Györffy, *Az Árpád-kori magyarság történeti féldrajza*, III, Budapest, 1987, p 347.

„Hânsuri” L2 (3-5)

Fig. 7 - Ceramică (1-3) și inel de tâmplă din bronz (4) din L3 Archiud

„Hânsuri”.

Fig. 8 - Ceramică din L3 de la Archiud „Hânsuri”

Fig. 9 - Archiud „Hânsuri” – ceramică din L2

Fig. 10 - Archiud „Hânsuri” – ceramică din L5

Fig. 11 - Archiud „Hânsuri” – ceramică din L5

DES VESTIGES DU HAUT MOYEN AGE DANS LE VILLAGE D'ARCHIUD, DÉPARTEMENT DE BISTRIȚA - NĂȘĂUD

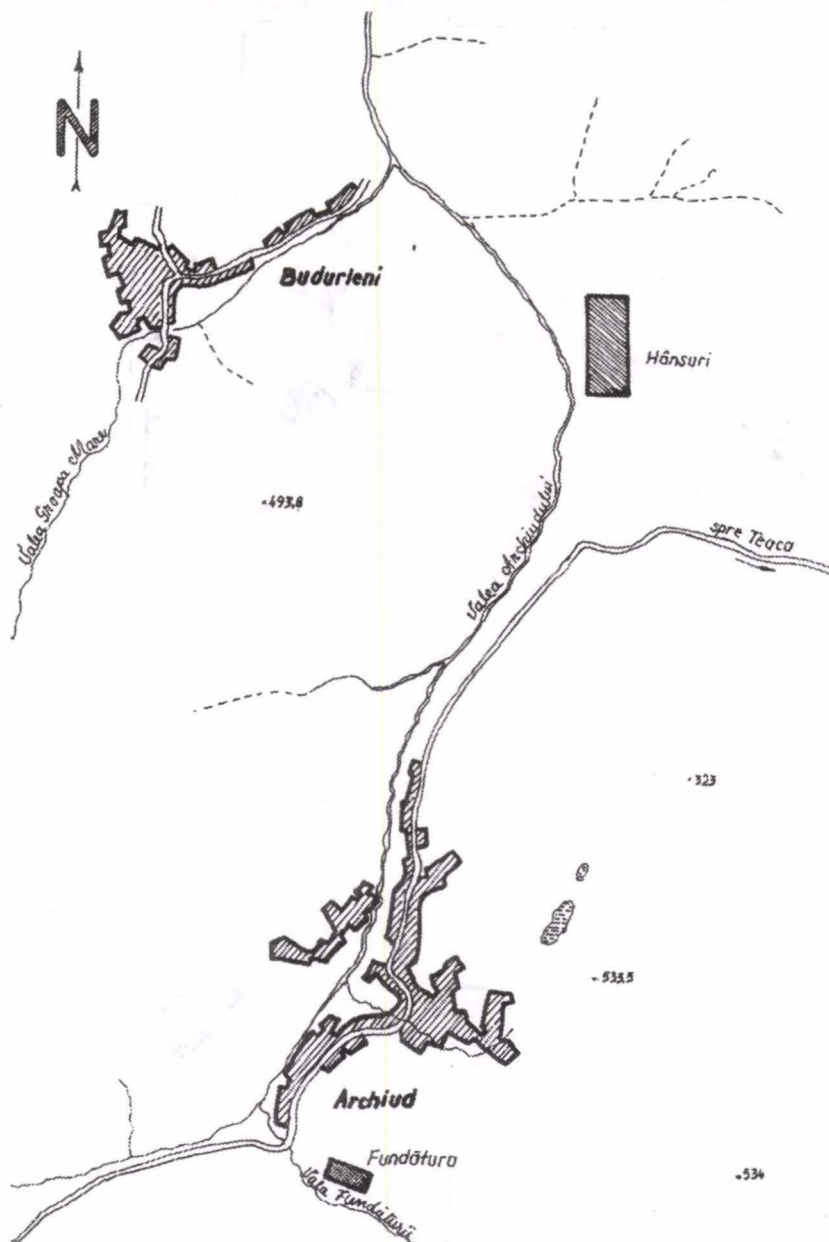
(Résumé)

Le résultat des fouilles archéologiques entreprises par étapes, sur le territoire de cette localité du Nord-est de la Plaine de Transylvanie fut, à côté des riches témoignages appartenant à d'autres époques, quelques habitations médiévales.

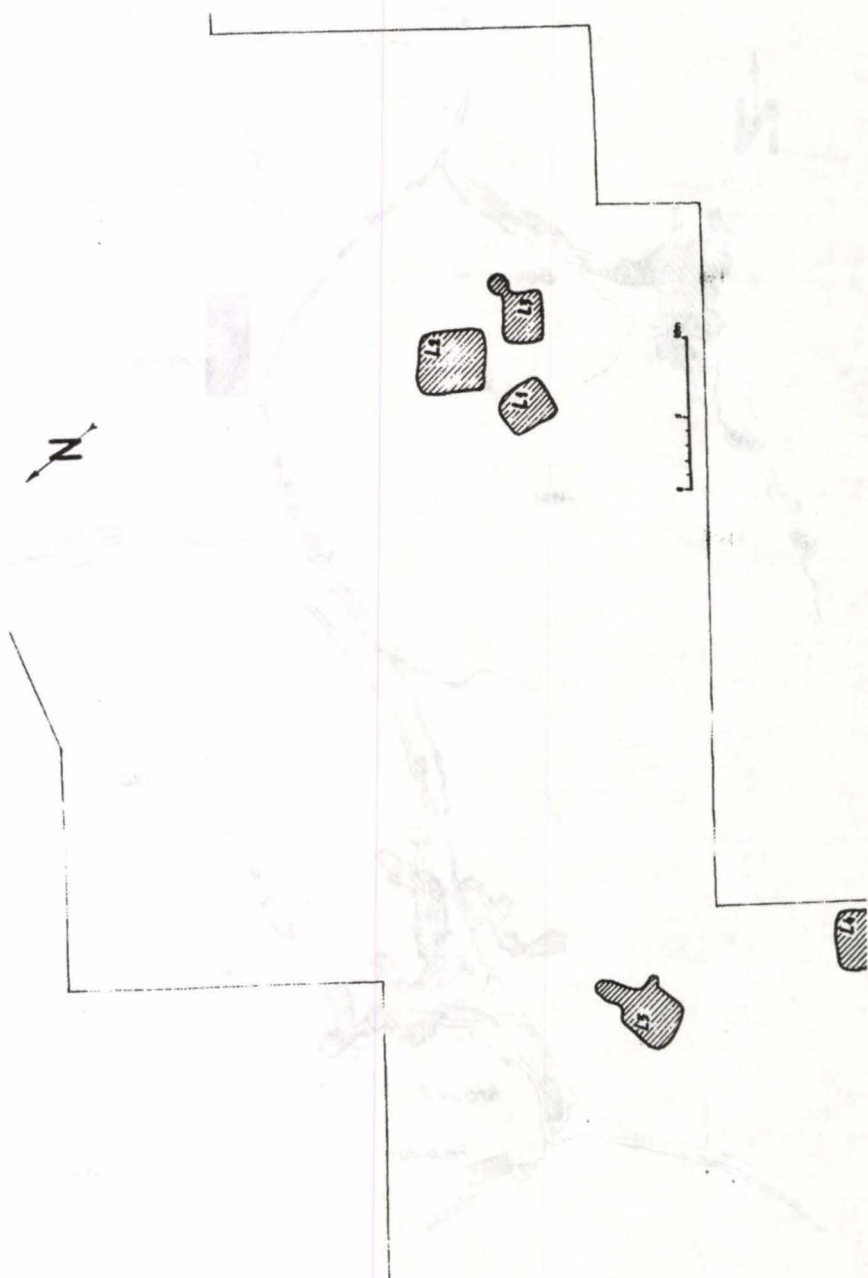
Un premier habitat se trouvait à l'extrémité Sud-est du village, au lieu-dit « Fundătura », d'où l'on a fait ressortir trois chaumières féodales ; le second se trouvait à 5 km. Nord du lieu-dit antérieur, au lieu-dit « Hânsuri », où l'on a trouvé cinq habitations.

Les habitations, rectangulaires, étaient à demi enterrées, avec des poutres de bois, composants les murs ; Au coté opposé à l'entrée, il y avait des âtres à feu, ou des fours. Deux de ces habitations de « Hânsuri », avaient, excepté les fosses des habitations, des fours à cuire, de forme ronde, garnies de tessons sur les âtres.

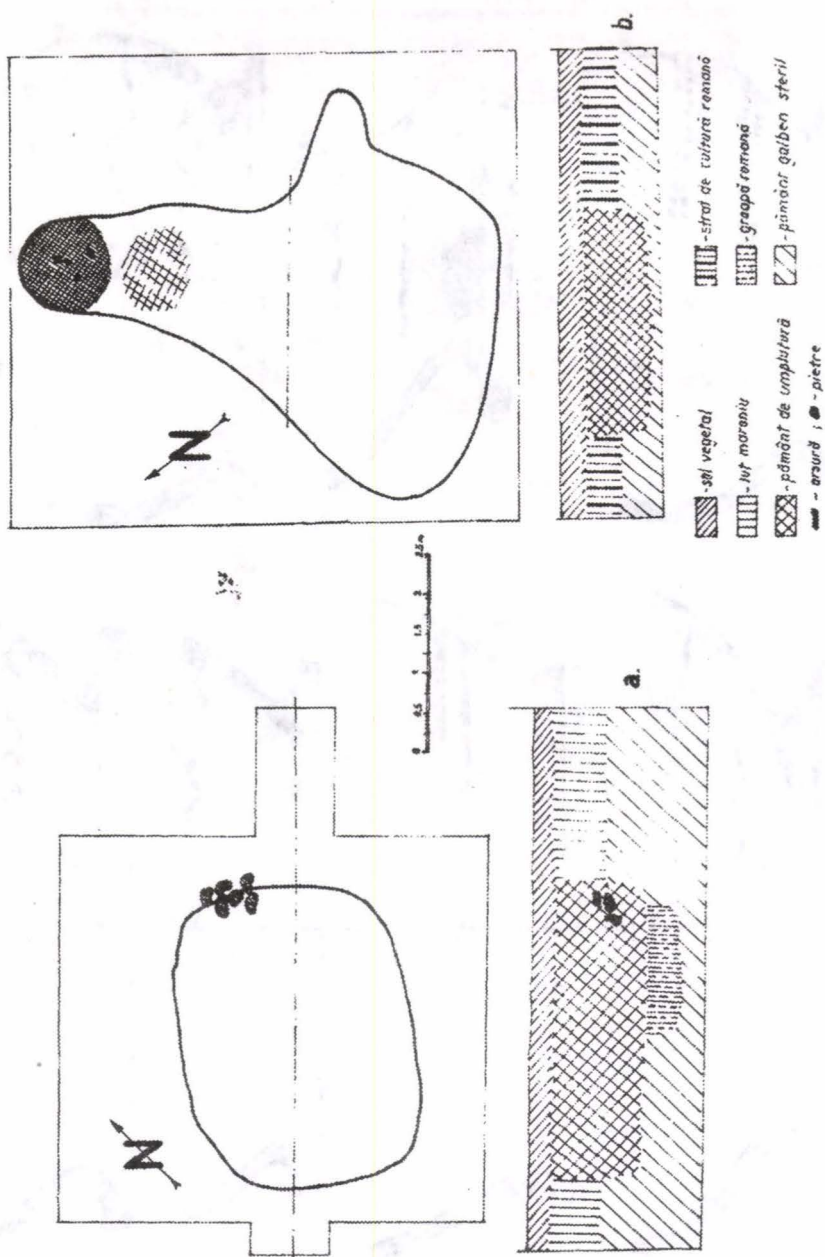
Le matériau archéologique, à l'exception d'un anneau à tempe en bronze du type Bjelo-Brdo, étant formé de céramique sablonneuse rougeâtre et brun - rougeâtre travaillée à la roue appartenant à des vases-pots et à des chaudrons en terre cuite, qui datent les deux habitats dans l'horizon des siècles XI et XII.

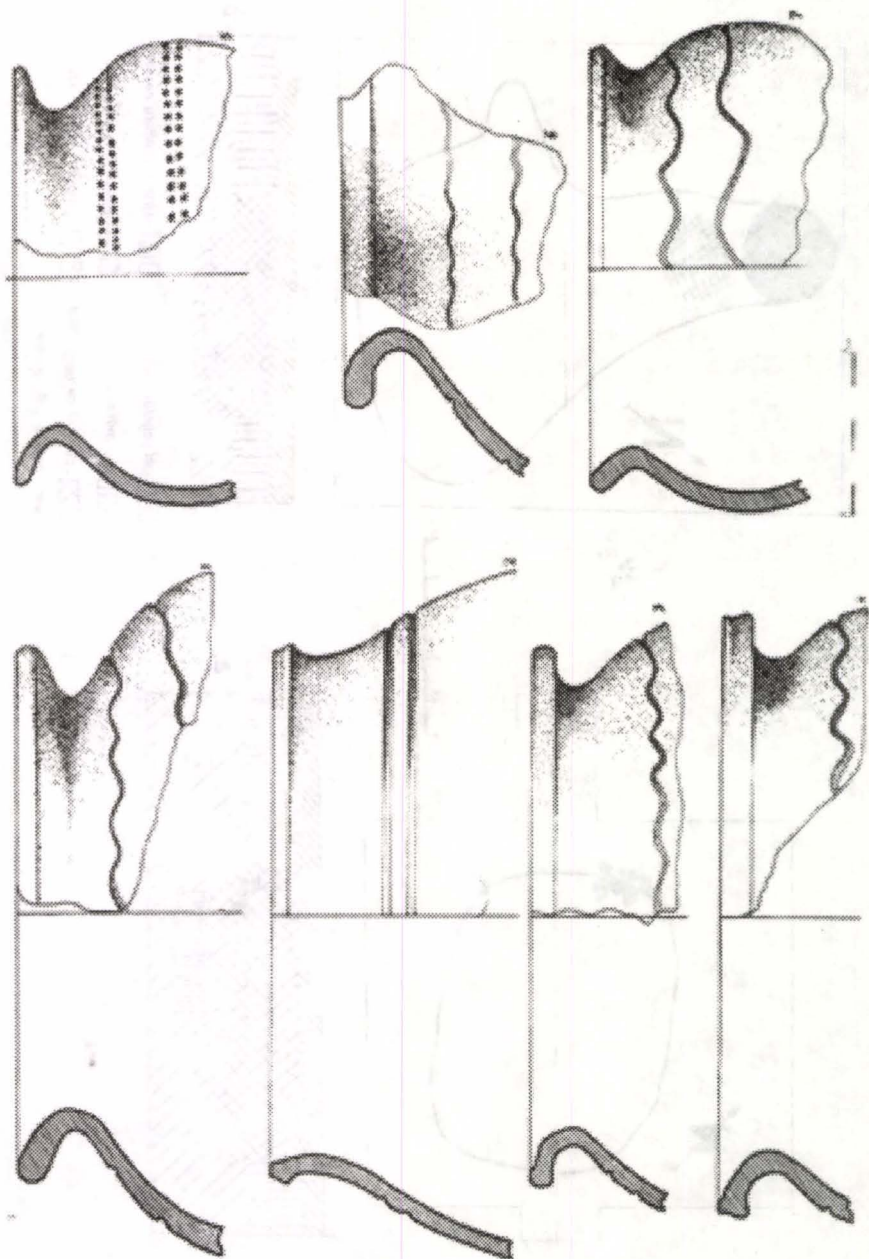
Pl. I

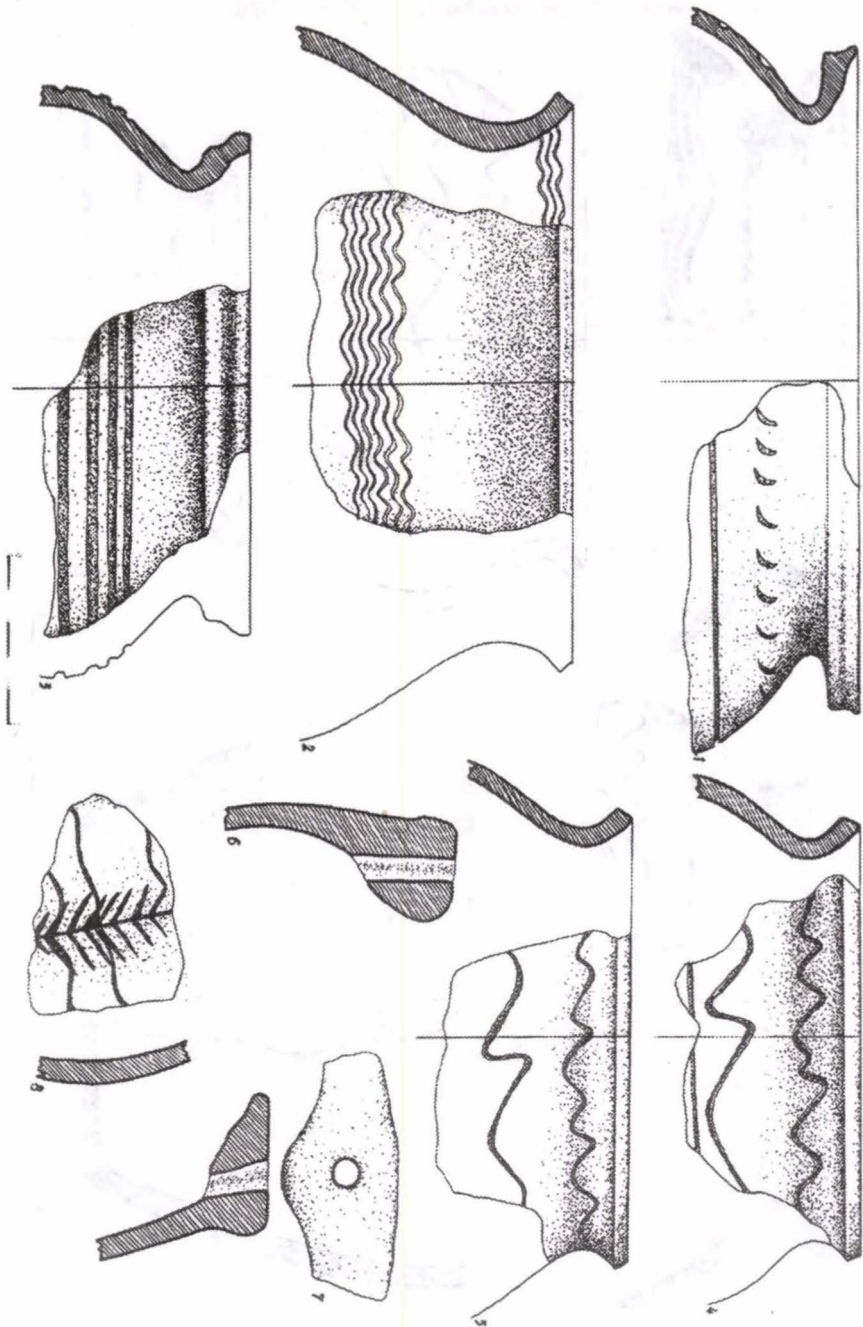
PI. II

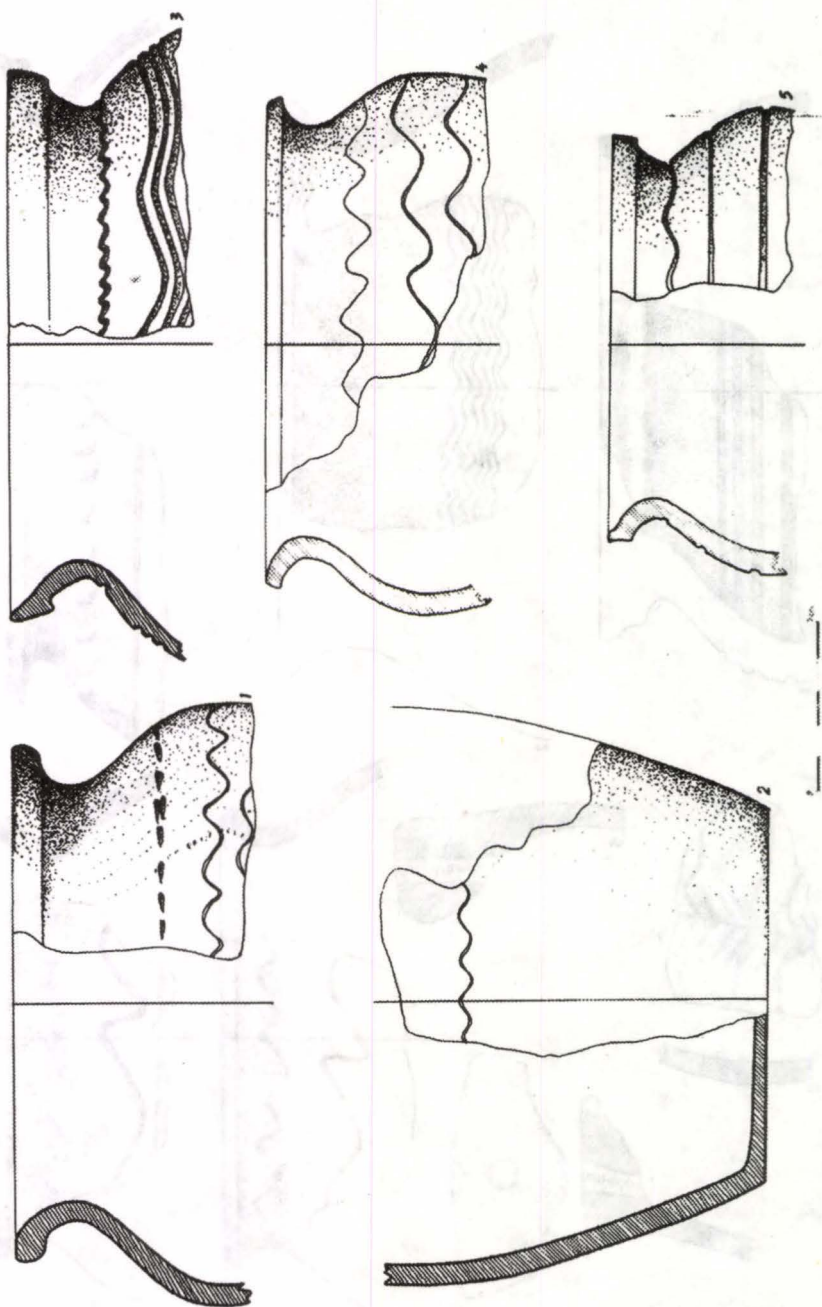
PI. III

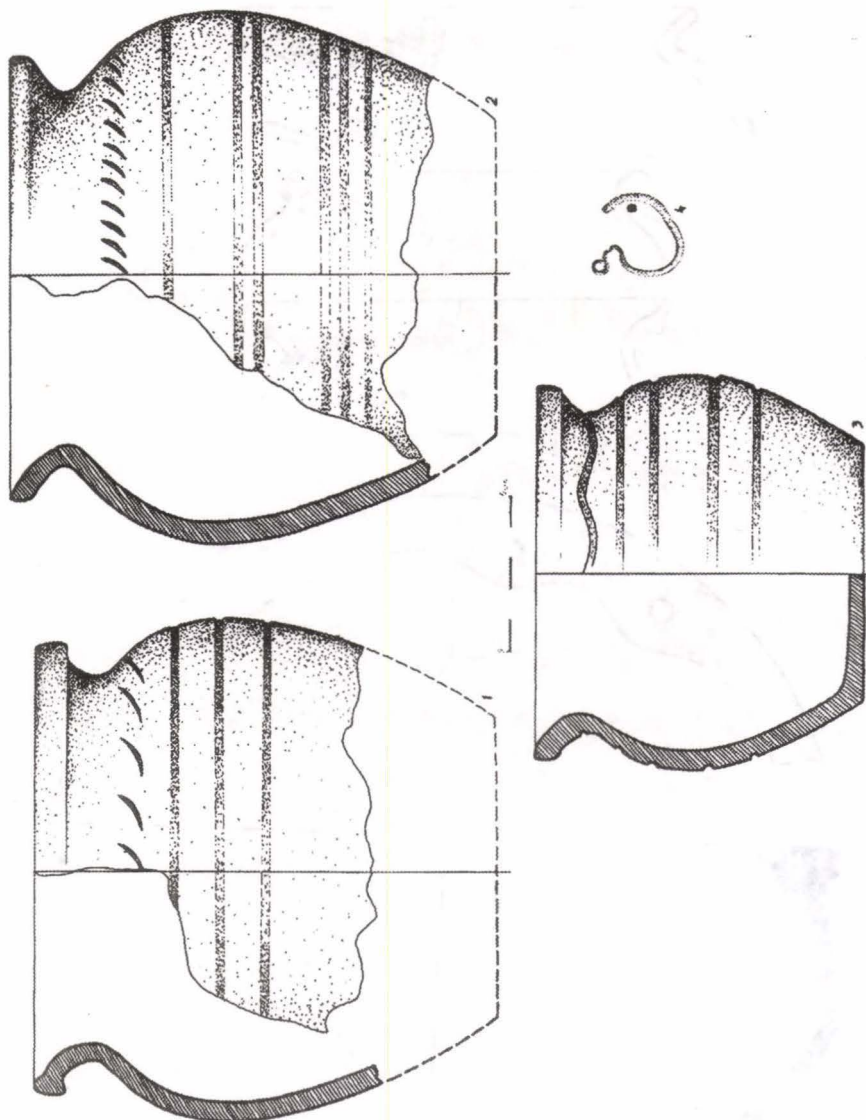
Pl. IV

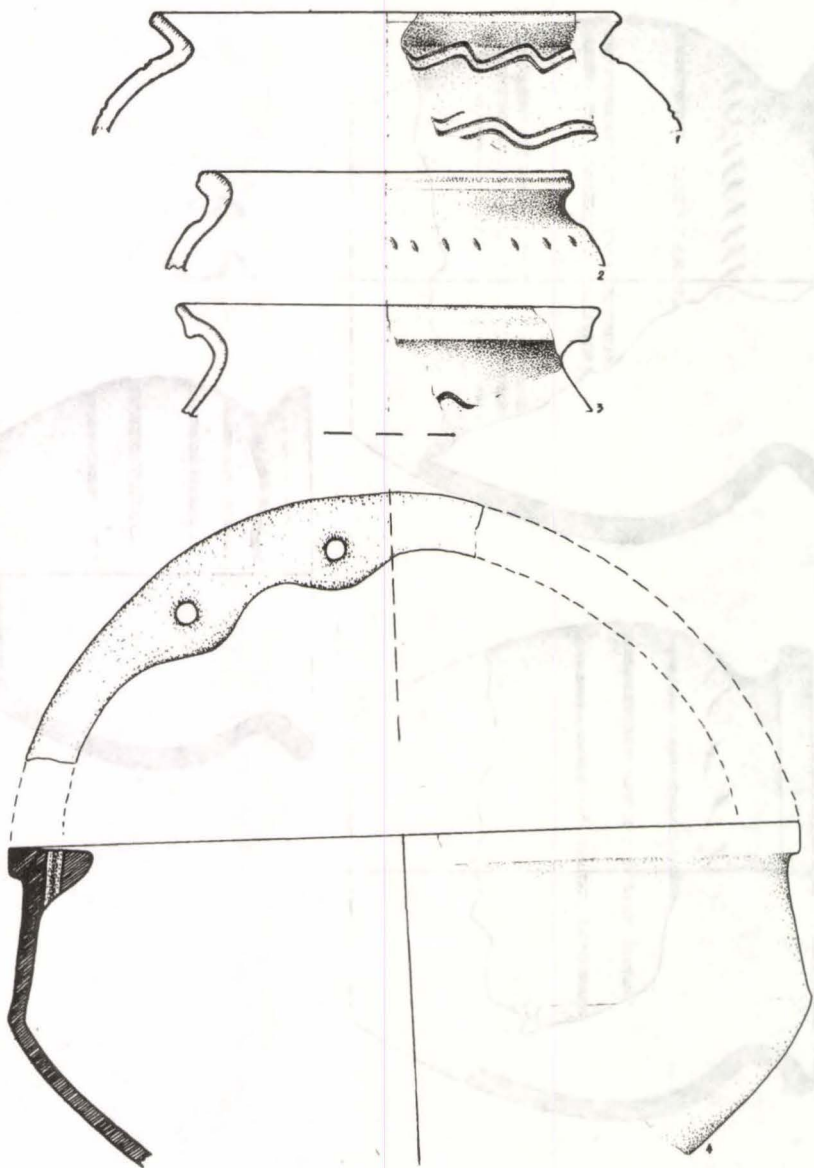
Pl. V

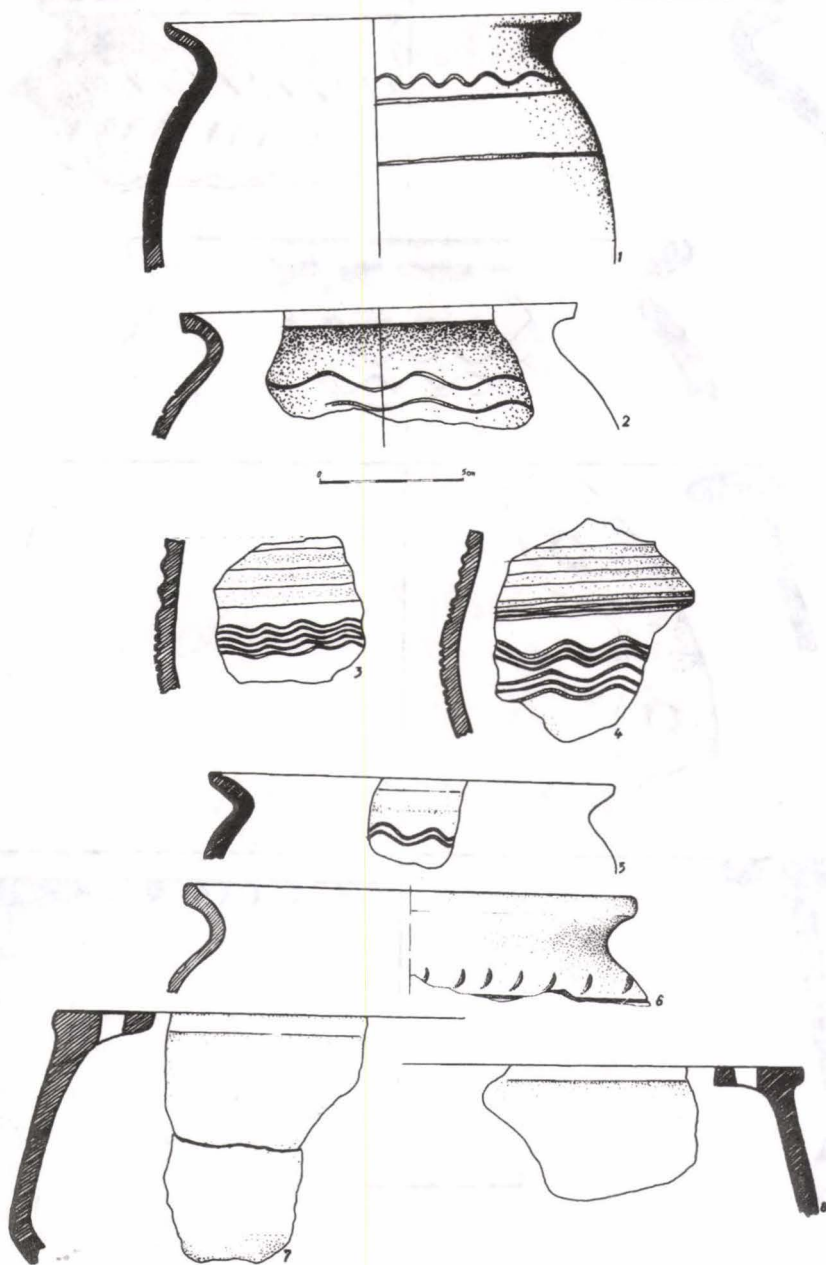
Pl. VI

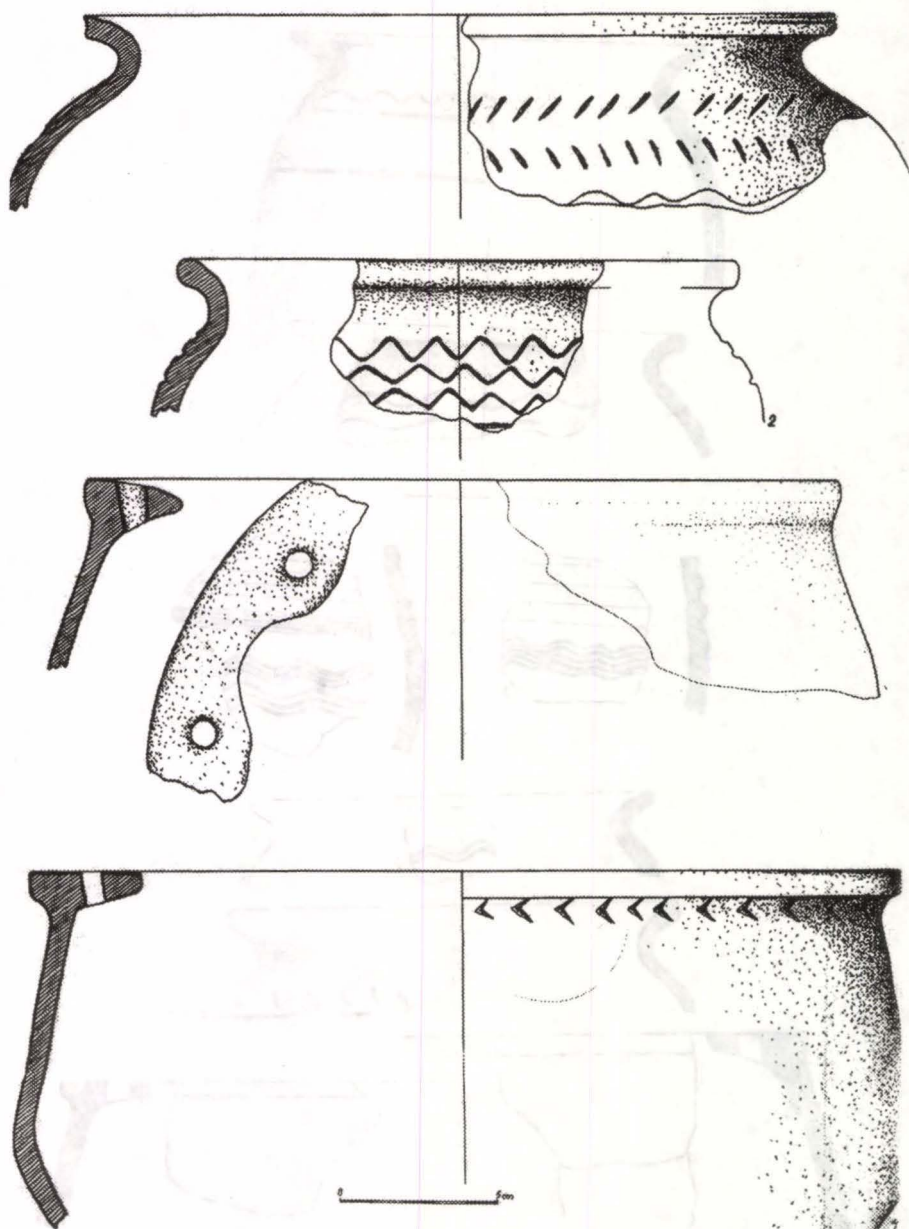
Pl. VII

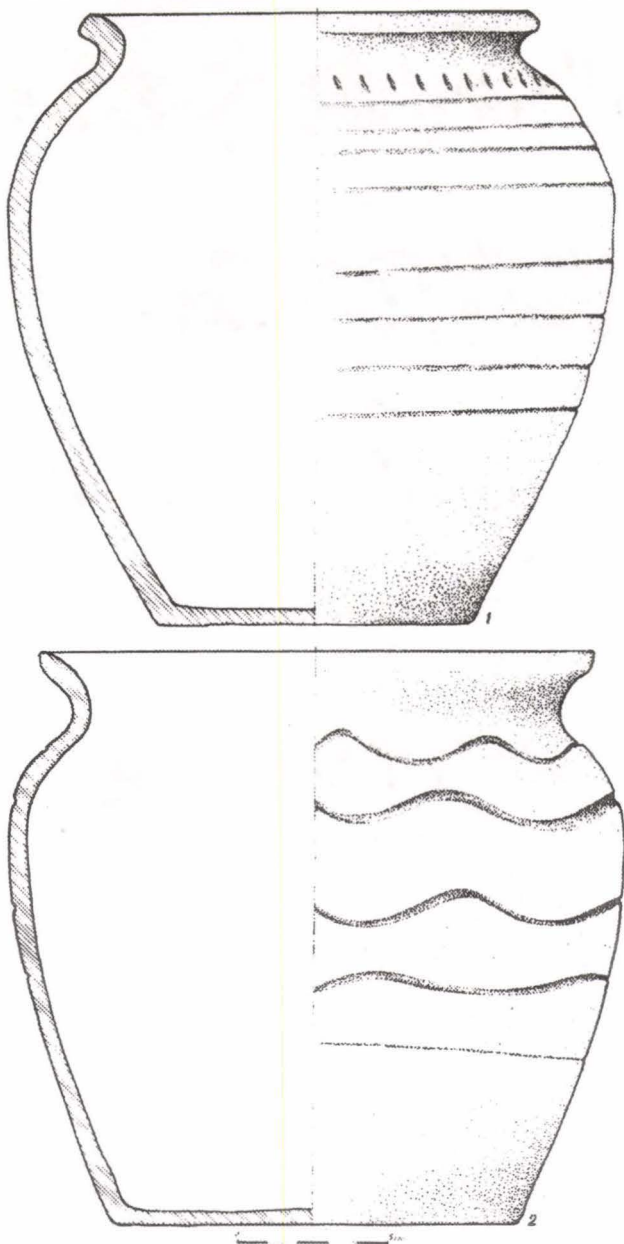
Pl. VIII

PI. IX

Pl. X

Pl. XI

ISTORIE MEDIE

COLECȚIA LĂZILOR DE BREASLĂ A MUZEULUI DE ISTORIE DIN TÂRGU MUREȘ

BÓNIS JOHANNA

În studiul procesului de apariție și dezvoltare a breslelor meșteșugărești, al rolului jucat de acestea în viața economică a orașelor în general și a țării în special, devine tot mai evidentă importanța prelucrării și publicării materialului constând din obiectele de breaslă: lăzi, mostre de produse, farfurii, câni, sigilii, table de breaslă, etc.¹ Ignorarea acestui bogat material, ajuns după desființarea breslelor în colecțiile marilor muzee, a prejudiciat cercetarea științifică de domeniu, lipsindu-l de un important izvor istoric. Chiar dacă vechimea, varietatea și numărul obiectelor de breaslă din colecția Muzeului județean Mureș nu ilustrează îndeajuns activitatea breslelor din oraș,² considerăm totuși utilă studierea și publicarea lor pentru a contribui cu date noi la cercetarea istoriei breslelor, domeniu atât de puțin cunoscut și cercetat al vieții orașului Târgu Mureș.

Separate de izvoarele documentare aferente - ajunse în majoritatea cazurilor la diferite arhive - obiectele, aparținând breslelor din Târgu Mureș au fost doar sporadic publicate la sfârșitul secolului trecut și la începutul acestui secol. Rupte de valoarea funcțională pe care o aveau inițial în viața breslei și prezentate doar descriptiv, fără a se scoate în evidență mesajul simbolic, specific gândirii și spiritualității lumii medievale, aceste piese au fost privite doar

¹ Studierea și publicarea sistematică a obiectelor de breaslă încep la noi odată cu apariția primelor anuare ale marilor muzee. În anul 1966 apare în A.M.N. primul studiu complex, având drept scop prelucrarea științifică și publicare tablelor de breaslă din colecțiile muzeelor din Sibiu, Cluj și Sighișoara. Șirul lucrărilor este continuată în anii următori cu altele publicate în Aluta și în Studii și Comunicări ale Muzeului Brukenthal, făcându-se cunoscute astfel obiectele de breaslă din colecțiile muzeelor din Sf. Gheorghe și Sibiu.

² Cele, aproximativ 75 de piese ale colecției Muzeului Județean Mureș, care vin să ilustreze activitatea breslelor din oraș, nu reflectă nici pe departe amploarea și rolul jucat de bresle în viața orașului. Numărul mic al obiectelor de breaslă păstrate se explică prin lipsa unui muzeu cu profil istoric la data desființării breslelor și a transformării lor în asociații meșteșugărești (1872), precum și prin faptul că, aceste piese rămânând în dotarea asociațiilor meșteșugărești, au fost folosite de către acestea până la naționalizarea lor și înființării cooperativelor meșteșugărești.

din punctul de vedere al curiozității sau al realizării lor artistice deosebite.³

Bunurile mobile ale breslelor, purtând emblema acestora reprezentau de fapt însuși simbolul breslei, recunoscută de oficialitățile orașului și de toate legile țării, drept persoană juridică.⁴ Iată de ce studiul acestora mai poate încă aduce lămuriri interesante privind organizarea și funcționarea breslelor din Transilvania, poate să scoată la lumină aspecte încă nebănuite din viața cotidiană a orașelor medievale transilvănene, sau chiar din viața de toate zilele a breslelor.

Spre deosebire de tablele de convocare, cu o arie de răspândire mai mică, bine conturată teritorial,⁵ lăzile de breaslă erau - în întreaga Europa - nelipsite din doatrea oricărei bresle. Realizate din lemn, adesea la un înalt nivel artistic și purtând semnele breslei, lăzile serveau la păstrarea documentelor (privilegii, protocoale, statute și registre de procese verbale), a sigiliului și steagului, a tablei de convocare, dar și a monedelor, a altor valori, într-un cuvânt: la păstrarea averii mobile (aerarium cecae)⁶. Cu timpul, depășind cu mult importanța funcțional-utilitară inițială, lada devine expresia colectivității, însuși simbolul al comunității breslei. Era prezentă la adunări și ospete, în fața lăzii deschise avea loc ceremonialul primirii ucenicilor, examinarea calfelor și depunerea jurământului cu ocazia intrării în rândul meșterilor. În ladă se ținea steagul breslei asemeni steagurilor bisericești, dar și cămile, paharele și farfuriile de cositor sau argint, folosite de breaslă cu ocazia ospetelor. Așa se explică numeroasele mențiuni privind aplicarea de pedepse pentru nerespectarea însemnelor breslei, a purtării necuviincioase în fața lăzii. Astfel statutul breslei scutierilor din Târgu Mureș din anul 1615, în articolul nr. 15, prevede sancțiuni bănești până la 1 fl. pentru cei care încalcă această dispoziție.

O analiză amănunțită a istoricului folosirii lăzilor de breaslă, a rolului pe care acestea l-au jucat în viața breslelor din Transilvania, a fost făcut deja în studii anterioare. Ne vom referi la aceste probleme doar în măsura în care ele

³ Deák Frakas, *Néhány hazai pecsét*, (Câteva ștampile indigene), în *Arh. Ért.* XII., 1878, p. 69-70, Kelemen Lajos, *Művelődéstörténeti tanulmányok*, (Studii de istoria culturii), Ed. Kriterion, 1983. P., etc.

⁴ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea.* Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 309.

⁵ D. Năgler, *Tablele de breaslă ale Muzeului Brukenthal*, în *Acta M.N.*, IV., 1967, p.190. Nagybakai Péter: *A céhek tárgyi emlékei, mint történeti forrásanyag. A céhjelvények nemzetközi összefüggései*. (Obiecte breaslă ca izvor istoric. Interferențe internaționale ale însemnelor de breasă.), în : VEAB ÉRTESÍTŐ (Lucrările celui de-al II. Simpozion Internațional al Istoriei Meșteșugurilor), Veszprem, 1978., pp. 74-75.

⁶ În acest sens prezintă interes procesul-verbal de predare primire și inventarul realizat la 28 nov. 1906 între reprezentanții asociației croitorilor din Târgu Mureș și Kelemen Lajos, delegat al Asociației Muzeului Transilvănean din Cluj, cu ocazia predării bunurilor asociației muzeului, păstrate în lada de breaslă. În perioada de început a funcționării breslelor, sarcina păstrării actelor și a averii mobile revenea starostelui bătrân, care folosea în acest scop un dulap sau o masă proprie.

⁷ Cf. Șt. Pascu, *op. cit.* p. 311.

⁸ Cf. Szádeczky Lajos, *A céhek története Magyarországon - székfoglaló értekezés*. (Istoria breslelor din Ungaria - disertație academică); Bp., 1889. pp. 38,39.

⁹ Menționăm doar câteva titluri din șirul studiilor valoroase publicate în diferite volume ale muzeelor din țară și care, alături de cataloagele lăzilor de breaslă din colecțiile

aduc informații noi în ansamblul problemei, sau ajută la elucidarea unor aspecte deosebite în viața breslelor târgumureșene.

Uzața folosirii lăzilor nu coincide cu perioada de început a funcționării breslelor.¹⁰ Obiceiul păstrării actelor și a averii mobile a breslei în ladă se statornicește în Transilvania abia la începutul secolului al XVI-lea.¹¹ La Târgu Mureș primele documente, care vorbesc de existența lăzii în dotarea breslelor datează de la începutul secolului al XVII-lea.¹² Aceasta nu înseamnă însă, că folosirea lor nu s-ar fi generalizat, și aici, până la această dată. Apariția lăzilor trebuie pusă, incontestabil, și la Târgu Mureș, în legătură cu însăși organizarea mai riguroasă și mai sistematică a breslelor, cu creșterea rolului economic și social pe care îl dețin acestea în viața orașului. Ori, acest proces a avut loc aici în cursul secolului al XVI-lea, când majoritatea breslelor primesc privilegiile și își întocmesc statutele.¹³ Începutul secolului al XVII-lea este doar perioada de reînnoire a privilegiilor câștigate anterior și pierdute sau distruse cu ocazia evenimentelor politice de la începutul secolului al XVII-lea.¹⁴

Sarcina păstrării lăzii de breaslă, de obicei, îi revine staroștilor de breaslă, cu precădere celui bătrân, care era și conducătorul principal al breslei. Aceasta însă se putea deschide doar cu două chei diferite, care se aflau fiecare în păstrarea unuia dintre cei doi starosti. Cu ocazia alegerii de noi starosti, vechii starosti predau lada, împreună cu sigiliul, actele, banii și table breslei starostilor noi aleși.¹⁵ La Târgu Mureș, la unele bresle, se pare că s-a încetățenit obiceiul alegerii unui meșter, numit "meșter chelar", cel care păstra cheia lăzii, și care primea în păstrare, la alegerea lui pe lângă ladă, toate bunurile mobile ale breslei. Funcția și sarcinile, se pare că s-au confundat cu cele ale "meșterului convocator", căci meșterul chelar, pe lângă faptul că păstra

respective, relatează și valoroase informații referitoare la importanța lăzilor de breaslă în viața breslelor precum și diferite date referitoare la rolul și obiceiurile de folosire a lăzilor.: D. Năgler, *op.cit.*; M. Nistor: *Lăzile de breaslă din colecția Muzeului Județean Brașov*, în: Cumidava, IV., Brașov, 1970. Pp. 103-163.; I. Lazăr, *Lăzi ale breslelor românești din Hunedoara*, în: Acta M.D. - Sargetia, 1979, XIV. pp.; E. Muscă, *Lăzi de breaslă din colecția Muzeului de Istorie și Artă Zalău*, în ActaMP, 1988, XII. pp.

¹⁰ Cf. Ștefan Pascu, *op.cit.* p. 311. În perioada de început a funcționării breslelor, sarcina păstrării actelor și a averii mobile revenea starostelui bătrân, care folosea în acest scop un dulap sau o masă proprie.

¹¹ Doina Năgler, *op. cit.* p.214.

¹² Este de vorba de mențiunile întâlnite în primele statute târgumureșene păstrate, spre exemplu statutul breslei aurarilor din Târgu Mureș, întărit de principele Gh. Rákóczi I. la 15 iulie 1632.

¹³ La Târgu Mureș în secolul al XVI-lea au beneficiat de privilegii și au avut statute un număr de 10 bresle, la care se adaugă în prima jumătate a sec. al XVII-lea încă 9. Bónis Johanna, *A marosvásárhelyi céhekkről.* (Despre istoria breslelor mureșene). În "A Maros megyei magyarság történetéből." (Din istoria maghiarimii mureșene), Târgu-Mureș Mureș, ed. Mentor, 1997, pp. 57-76.

¹⁴ În mare parte, privilegiile și alte documente ale breslelor au fost distruse cu ocazia devastării orașului în anul 1601 de către trupele generalului Basta. După anul 1602, începe procesul de reorganizare a breslelor, care, pe baza statutelor existente anterior, își reformulează și cer aprobarea noilor statute. Un astfel de caz se relatează în partea de introducere a statutului breslei dogarilor.

¹⁵ Doina Năgler, *op. cit.* p. 218.

cheia lăzii de breaslă și stângea amenzile aplicate, mai răspundea și de convocări. Existența meșterului chelar este atestată documentar la Târgu Mureș încă la începutul secolului al XVII-lea la breasla croitorilor,¹⁶ funcția păstrându-se până la începutul secolului al XIX-lea, conform inscripției de pe capacul lăzii breslei croitorilor din Târgu Mureș, confecționat în anul 1822.¹⁷

Datarea și inscripțiile sunt elementele cele mai importante, menite să accentueze rolul de izvor istoric al lăzilor. Datarea se referă întotdeauna la data confecționării lăzii și, în majoritatea cazurilor, apare doar prin specificarea anului, foarte rar se menționează și luna, respectiv ziua confecționării ei. Inscripțiile dau informații mai ample, de regulă menționează numele starostilor, al notarilor breslei, uneori și numărul membrilor breslei în momentul confecționării lăzii, chiar numele meșterului tâmplar, care a lucrat lada.

Uneori întâlnim două lăzi aparținând aceleiași bresle, ambele în stare bună. Lada se schimba nu numai când se deteriora și devenea inutilizabilă, ci și cu diverse alte ocazii. Faptul este frecvent în cazul alegerii unui nou staroste.¹⁸ Schimbarea lăzii poate marca și un eveniment deosebit în viața internă a breslei. Astfel, data de pe lada breslei cărușarilor, șelarilor și curelarilor din 1810 marchează momentul reunirii meșteșugarilor din aceste îndeletniciri într-o singură breslă.¹⁹

În ceea ce privește înfățișarea lor, lăzile din colecția muzeului din Târgu Mureș sunt în general dreptunghiulare, lucrate din lemn de esențe diferite, simple sau pretențios realizate din punct de veder artistic, fiind prevăzute în interior, de obicei, cu un raft destinat păstrării actelor, precum și cu două-trei sertărașe pentru păstrarea banilor. Ele reprezintă de fapt diverse variațiuni ale aceluiași tip de ladă, curent întâlnită în toată Transilvania. În cadrul colecției se constată o deosebire netă în ceea ce privește materialul, forma și dimensiunile lăzilor - deosebire ce oglindește întotdeauna posibilitățile materiale ale breslei care îl avea în dotare. Breslele cu un număr restâns de meșteri și cu posibilități materiale modeste aveau, în general, lăzi lucrate din lemn de esență moale, forma și înfățișarea cărora trădează mâna meșterilor tâmplari locali, care foloseau la decorare motive florale preluate din arta populară autohtonă. Breslele cu putere economică în viața orașului și cu membri numeroși își comandă lăzi masive, bogat ornamentate, confecționale din lemn de esență tare. Aceste lăzi, pe lângă rolul parțic-funcțional pe care trebuiau să-l îndeplinească, erau adaptate și exigențelor decorative ale timpului și reflectau stilurile curente ale vremii. Inscripția de pe unele lăzi de breaslă din colecția muzeului din Târgu Mureș demonstrează că ele au fost moștenite de către asociațiile meșteșugărești, care au luat naștere în urma dispozițiilor-art. VIII. al

¹⁶ Cf. Kelemen Lajos, *Nagy Szabó Ferenc és a marosvásárhelyi szabó céh*. (Nagy Szabó Ferenc și breasla croitorilor din Târgu Mureș), în *Erd. Muz.*, XVIII., 1901, pp. 398 - 402.

¹⁷ În colecția Muzeului din Târgu Mureș, nr. inv. 3818. Vezi nr. catalog: 7.

¹⁸ Ex. Cele două lăzi ale măcelarilor.

¹⁹ Lucrarea monografică: *A céhek világából* (Din lumea breslelor), publicată la Târgu Mureș în anul 1938, pe lângă scăpările și greșelile ce le conține, are meritul deosebit de a înregistra toate bunurile asociațiilor meșteșugărești, moștenite de la bresle și, care mai existau la acea dată, dând posibilitatea cunoașterii acelor piese, care s-au pierdut în ultimii 50 de ani.

Legii din 1872, fiind transformate în lăzi pentru păstrarea banilor asociațiilor.²⁰

Colecția lăzilor de breaslă, pe care o vom prezenta, s-a format, mai ales prin donație sau achiziție de la ultimii starosti ai breslelor, respectiv prin preluare de la Arhivele Statului din Târgu Mureș. Majoritatea lor făceau parte din dotarea breslelor târgumureșene; doar trei aparțineau breslelor din Reghin, iar una este de proveniență incertă. Lăzile de breaslă din colecția Muzeului județean Mureș sunt piese relativ recente, cu excepția lăzii de breaslă a măcelarilor din Târgu Mureș, datată ca fiind din sec. al XVII-lea, piesele colecției au fost confecționate în secolele XVIII, respectiv XIX.²¹

În prezentarea celor 17 lăzi de breaslă pe care Muzeul Județean Mureș le are în păstrare am ținut cont de criteriul cronologic; odată cu prezentarea și descrierea propriu zisă a lăzilor, în cazul celor din Târgu Mureș, am crezut utilă și o succintă prezentare a istoriei breslei în a cărei dotare era lada respectivă.

REPERTORIUL LĂZILOR DE BREASLĂ

A. LAZI DE BRESLE MURESENE

1. Vechea ladă a breslei măcelarilor. Sec. al XVII-lea.²²

Pe baza criteriilor structurale și de stil, se consideră această piesă, ca fiind cea mai veche din colecție (sec. al XVII-lea). În sprijinul acestei datări, ar fi elementele decorative ale stilului renascentist. Lada este confecționată din lemn de esență moale, având forma dreptunghiulară cu profile renascentistă. Lateral are mânere din fier forjat, iar cele două încuietori (una deteriorată), aparțin, de asemenea vechiului stil menționat. În interior se află un mic sertăraș pentru păstrarea monedelor. Lada este colorată brun-vișiniu pe toată suprafața.

Deși lada nu poartă reprezentări pentru a putea fi atribuită unei bresle anume, potrivit tradiției, precum și a mențiunii din registrul vechi de inventar al muzeului, ea aparținea breslei măcelarilor din Târgu Mureș.

²⁰ Este cazul lăzii asociației rotarilor (nr. inv. 7160, cat. nr. 6.)

²¹ Datarea relativ târzie a lăzilor de breaslă din colecția Muzeului Județean Mureș, ar putea duce la ideea greșită, că la Târgu Mureș folosirea lăzilor într-o perioadă anterioară era doar sporadică, și că aici lada nu ar fi unul dintre obiectele nelipsite din dotarea breslelor. Explicația o găsim în faptul că, aceste piese s-au distrus de-a lungul anilor și că au fost mereu înlocuite cu altele, noi, mai ales în cazul acelor bresle care au funcționat până la mijlocul secolului al XIX-lea.

²² Dintre breslele târgumureșene, breasla măcelarilor era cea, care dispunea de cea mai veche atestare documentară. Ei obțin încă în anul 1493 un privilegiu de la voievodul Transilvaniei, Ladislau Losonczi referitoare la drepturile și libertățile exercitării meșteșugului în oraș, ceea ce înseamnă că meșteșugul măcelăritului era bine dezvoltat la sfârșitul veacului al XV-lea, iar breasla lor exista deja la acea dată. Perioada confecționării lăzii -, primul sfert al secolului al XVII-lea -, corespunde celei de-a doua perioade de înflorire a breslelor din Târgu Mureș, perioadă în care, în mai puțin de două decenii, s-au înființat în oraș nouă bresle noi, iar cele existente încă din sec. al XVI-lea, și dezorganizate datorită vremurilor tulbure de la sf. sec. al XVI-lea, începutul sec. XVII, s-au reorganizat. Cf. Bónis J., *op.cit.* p. 70.

Proveniență: Preluată de la Asociația Industrială a Măcelarilor din Târgu Mureș

Dimensiuni: L: 67 cm., l: 38 cm., Î: 31 cm.

Stare de conservare: bună.

Nr. inv. 4144, (Fig. 1)

2. Lada veche a breslei cojocarilor. Sec. XVII-ea.²³

Confecționată din lemn de paltin colorat maro, având formă simplă, paralelipipedică. În interior are două sertărașe pentru păstrarea banilor și a documentelor. În prezent lada este foarte deteriorată (fără capac), nu posedă reprezentări pentru a putea fi atribuită unei bresle anume și nu este datată.²⁴

Proveniență: Preluată de la Arhivele Naționale, filiala Târgu Mureș

Dimensiuni: L: 71 cm., l: 34,5 cm., l: 32,5 cm.

Stare de conservare: deteriorată

Nr. inv. 7163, (Fig. 2).

3. Lada nouă a breslei cojocarilor. Sec. al XVIII-lea.

Lada de formă dreptunghiulară, are corpul confecționat din lemn de paltin, iar capacul (atașat corpului probabil în urma unei reparații ulterioare), din lemn de brad. Este vopsită brun închis pe toată suprafața, iar pe latura din față, în două chenare conturate în alb prin vopsire, se disting semnele clasice ale cojocarilor. Semnul breslei apare și pe scutul cu volute sculptate în stil Baroc aplicat pe capacul lăzii. În interiorul lăzii sunt trei sertărașe pentru păstrarea monedelor. Lada este datată pe baza unei analogii între tabla de convocare a breslei, datând din 1727 și emblema de pe scutul aplicat pe capacul lăzii.²⁵

Proveniență: Preluat de la Arhivele Naționale, Filiala Târgu Mureș

Dimensiuni: L: 76 cm., l: 37 cm., l: 36 cm.

Stare de conservare: deteriorată

Nr. inv. 7159, (Fig. 3).

4. Lada breslei tâmplarilor. Anul 1770.²⁶

²³ Cojocarii din Târgu Mureș își obțin privilegiu în anul 1513 de la regele Vladislav al II-lea, ca apoi în anul 1520 să-și întocmescă și statutele de funcționare, după modelul cojocarilor sibieni. (Cf. Bónis J. *op.cit.*) Dovada puterii la care au ajuns în sec. al XVII-lea este construirea și dotarea cu armament a bastionului ce le poartă numele.

²⁴ Lada a fost atribuită breslei cojocarilor și datată pe baza datelor obținute în urma cercetării materialului arhivistic și din informațiile primite de la Arhivele Statului, unde a fost predată împreună cu o parte din documentele breslei. Cf. D.J.A.N-Mureș, *Fond: Breasla cojocarilor; nr. 835/1665.*

²⁵ Tabla de anunț a cojocarilor din Târgu Mureș din anul 1722. Col. M.J.M. nr. inv.5515.

²⁶ Prima mențiune documentară privind breasla tâmplarilor în oraș datează din 1753, dată la care noua breaslă constituită își înaintează, spre aprobare magistratului,

Cea mai veche piesă datată din colecție este confecționată din lemn de esență tare de culoare închisă, cu ornamente de intarsie. Întreaga structură a lăzii poartă amprenta stilului Baroc. Este formată din lada propriu zisă și cutia mică, așezată pe capacul ei. Pe latura din față, dispuse în două chenare profilate, sunt reprezentate unelele caracteristice tâmplăritului, lucrate în intarsie: riglă, compas, dălți. Pe lateral, în chenare similare, se află două mânere ornamentate, din fier forjat. În interiorul lăzii se păstrează încuietoarea de tip vechi și balamalele cositorite. Pe lângă sertarul pentru monede, comun tuturor lăzilor din colecție, lada breslei tâmplărilor mai dispune și de un ingenios sistem de sertare secrete. În interiorul capacului se distinge inscripția, vopsită cu litere albe pe un fond de culoare gri:²⁷

KÉSZITTETETT A' M(aros). VÁSÁR(helyi): N(emes). ASZTALOS
CZÉH SZÁMÁRA IN A(nno). 1770 die 18 Febr.
MÜNCHER MÁRTON UR Cz(éh). MESTER

Proveniență: Preluată de la Asociația Industrială a Tâmplărilor din Târgu Mureș.

Piesă datată: 1770

Dimensiuni: L: 67 cm., l: 43 cm., I: 34,5 cm.+ 9 cm.

Stare de conservare: Piesă restaurată.

NR. inv: 7157, (Fig. 4,5,6).

5. Lada breslei căruțarilor, șelarilor și curelarilor. Anul 1810.²⁸

Este confecționată din lemn de esență moale, având în interior două încuietori și un mic sertăraș. În exterior lada este vopsită în verde închis. Latura

statutele redactate. (Cf. D.J.A.N.-Mureș, *Fond: Asociația industrială a tâmplărilor, nr. 19/1753*). Pentru a-și asigura baza juridică, necesară înființării breslei, membrii fondatori se folosesc de statutele fostei bresle al scutierilor din 24 mart. 1615. Un merit deosebit în organizarea breslei tâmplărilor i-i revine meșterului Müncher Márton, primul staroste al breslei. Numele lui apare și în inscripția de pe capacul lăzii.

²⁷ Traducerea inscripției de pe capac: S-a pus să se confecționeze pentru nobila breaslă a tâmplărilor din Târgu Mureș în anul 1770 ziua 18 febr. Domnul Müncher Márton staroste de breaslă.

²⁸ Meșteșugul șelăritului și curelăritului merg mână în mână, cele două branșe sunt foarte apropiate fără să se contopescă, organizându-se în bresle separate la Târgu Mureș la începutul sec. al XVII-lea (1557 curelării; 1615 șelarii). Încă în 1537 ei obțin un privilegiu în legătură cu procurarea materiei prime și cu desfacerea produselor de la Ioan Zapolya. Un reprezentant al șelarilor, Sebastian, deține chiar demnitatea de jude al orașului în anul 1557. Cele două bresle se unesc într-una singură în anul 1810. Lada s-a confecționat, probabil, cu această ocazie. Cele două meserii, la care, ulterior, se alătură și căruțașii, își desfășoară activitatea în cadrul aceleiași societăți. Chiar după anul 1872, împreună i-și organizează noua formă de asociere: Asociația Industrială a Selarilor, culerărilor, tapițerilor și vopsitorilor din Târgu Mureș. (Cf. D.J.A.N.-Mureș, *Fond Asociația industrială a șelarilor, curelarilor, tapițerilor și vopsitorilor.*)

din față este pictată cu motive florale stilizate de factură populară (fire de lalele), încadrate de cele două zaruri și inscripția:²⁹

KÉSZÜLT JAVITTATOTT
1810 1932

M(aros). V(ásárhelyi). KOCSI NYERGES ÉS SZIJGYÁRTOK CHÉLÁDÁJA

Deasupra capacului se află cutia mică, iar pe lateral, mânere simple din metal.

Proveniență: Preluat de la Asociația Industrială a Șelarilor, Tapițerilor și Vopsitorilor din Târgu Mureș.

Dimensiuni: L: 66 cm., l: 39 cm., I: 34 + 25,5 cm.

Stare de conservare: restaurată.

Nr. inv. 7156, (Fig. 7).

6. Lada breslei rotarilor. Anul 1821.³⁰

Sumara examinare comparativă a formelor și înfățișării lăzii rotarilor cu cea a căruțarilor, șelarilor și curelarilor, dezvăluie proveniența lor de la același meșter, precum și posibilitățile materiale asemănătoare, - la fel de modeste -, ale celor două bresle. Lada este confecționată din lemn de esență moale, este vopsită în verde și decorat cu fire de lalele pictate. Inscripția este dispusă pe cutia de pe capacul mare, respectiv pe latura din față a lăzii.³¹

M(aros). V(ásárhelyi). KERÉK GYÁRTÓ
IPAR CHÉLÁDÁJA
KÉSZÜLT 1821
JAVITTATOTT 1932

În interiorul capacului mare se distinge inscripția pirogravată,

KÉSZÜLT SZABÓ ISTVÁN CHÉ
MESTERSÉGE ALATT

²⁹ Traducerea: S-a confecționat - 1810. S-a reparat - 1932. Lada breslei căruțarilor, șelarilor și curelarilor din Târgu Mureș.

³⁰ Datorită numărului lor restâns, meșteșugarii rotari s-au organizat în breslă la începutul secolului al XVII-lea (1607) alături de dogari și tâmplari, câștigându-și în anul 1609 împreună privilegiile de la principele G. Bethlen. Anul 1657 îi găsește organizați alături de dogari, ca apoi în anul 1821 - anul confecționării lăzii - ei să ajungă să-și organizeze breasla de sine stătătoare. Cu doar un an înainte de desființarea breslelor, în anul 1871, î-i găsim din nou organizați în breslă alături de dogari, după mărturiile inscripției de pe un pahar de argint din dotarea breslei. (Cf. Bónis J., *op.cit.* p.

³¹ Traducerea: Ladă de breaslă a meseriei de rotar din Târgu Mureș. S-a confecționat: 1821. S-a reparat: 1932.; S-a confecționat sub stărostia lui Szabó István.; Hámorszky Samuel fecit Anno 1821 Die 12 Julii - pentru Societatea Rotarilor.

iar în capacul suprapus, o însemnare modestă realizată în creion, menționează numele meșterului tâmplar, și data exactă a confecționării lăzii:

Hámorszky Sámuel
fecit
Anno 1821 Die 12 Julii -
Kerek Jarto Társaságnak

Proveniență: necunoscută
Dimensiuni: L: 58,5 cm., l: 33 cm., I: 32 + 17 cm.
Stare de conservare: restaurată.
Nr. inv. 7160. (Fig. 8).

7. Lada breslei croitorilor. Anul 1822.³²

Lada, de dimensiuni considerabile, este confecționată din lemn de esență tare, de culoare închisă, având forma dreptunghiulară cu profile clasicizante și un capac supraînălțat. Se remarcă, pe latura din față a lăzii trei încuietori: două laterale, realizate din alamă, ce redau conturul stilizat al stelei Ungariei, și cel mijlociu, din fier forjat, mai vechi și mai pretențios lucrat, reprezentând vulturul bicefal al Austriei. Lateral lada are două mânere, lucrate din fier forjat, iar în interior păstrează încuietorile și balamalele vechi. Sertarul, de dimensiuni impresionante, este împărțit în trei registre: unul deasupra, pentru păstrarea documentelor și altele două, dedesubt pentru păstrarea banilor și a sigiliului breslei. În partea interioară a capacului, vopsit brun închis, într-un chenar alb, se găsește inscripția:³³

A. MAROS VÁSÁRHELYI PRIVILEGIÁLT
SZABÓ CZÉHNAK EZEN LADÁJA
KÉSZÜLT
FÖCHÉ MESTER VITTKAY JÓSEF
ÉS

³² Era una dintre cele mai puternice bresle din Târgu Mureș. Își redactează statutul în anul 1519, în urma unui proces împotriva croitorilor nebreslași, și ajunge la apogeul puterii pe la mijlocul sec. al XVII-lea, când, în repetate rânduri, funcția de staroste bătrân al breslei este ocupat de Nagy Szabo Ferenc, cronicarul orașului. În perioada anilor 1800, după un timp considerabil de activitate paralelă, breasla croitorilor maghiari și cea a croitorilor germani se organizează în societate comună. Lada păstrată în colecția muzeului nostru, în stare foarte bună de conservare până în anul 1987, marchează acest eveniment din istoria breslei: încuietore din mijloc a lăzii poartă amintirea vechii lăzi a fostei bresle a croitorilor germani din oraș.

³³ Traducerea: Această ladă a privilegiatei bresle a croitorilor din Târgu Mureș s-a confecționat în timpul lui Vittkay Josef staroste prim și Barna Pál, meșter chelar, când bresla croitorilor era formată din 48 membri, în anul 1822, sub notariatul lui Fekete László

KOLTSOS CHÉ MESTER BARNÁ PÁL
 IDEJEKBEN:
 AMIKOR A SZABÓ CHÉ 48 SZEMÉLYEKBŐL ÁLLOTT
 1822-dik ESZTENDŐBEN
 FEKETE LÁSZLÓ NOT[áriussá]GÁBAN

Proveniență: achiziție prin cumpărare

Dimensiuni: L: 94 cm., l: 48 cm., l: 47,5 cm. + 14,5 cm

Stare de conservare: deteriorată

Nr. inv. 3818 (Fig. 9,10)

8. Lada breslei fierarilor. Anul 1832.³⁴

Este lucrată din lemn moale, vopsit verde închis, pe toată suprafață. Se compună din lada propriu zisă și cutia mică, așezată pe capacul ei. Asemeni celorlalte lăzi din colecție, și aceasta este prevăzută în interiorul ei cu sertărașe pentru documente și bani, dar are în plus un sertar secret ascuns în fundul dublu al lăzii și care poate fi deschis cu ajutorul unui sistem ingenios, prin ridicarea feței laterale. Se remarcă, prin execuția pretențioasă a balamalelelor și a încuietorii purtând data confecționării: 1832. Lucrate din fier forjat, aceste elemente ale lăzii breslei fierarilor din Târgu Mureș sunt adevărate capodopere de fierar. Laturile din față ale capacului supraînălțat și a lăzii propriu zise poartă decoruri pictate, reprezentând motive florale preluate din arta populară locală și inscripții referitoare la atribuirea și datarea lăzii.³⁵

Pe capacul supraînălțat:

M(aros). V(ásárhelyi). KOVÁCS IPAR CHÉLÁDÁJA

Pe latura din față a lăzii, în două chenare profilate:

KÉSZÜLT	JAVITTATOTT
1832	1932

Două chenare de culoare albă încadrează pe cele două laturi, mânerulele din fier forjat.

Proveniență: Preluată de la Asociația Industrială a Fierarilor din Târgu Mureș

Dimensiuni: L: 71 cm., l: 41,5 cm., l: 33 + 13 cm.

Stare de conservare: restaurată.

Nr. inv. 7158, (Fig. 11)

³⁴ Fierarii din Târgu Mureș se organizează de timpuriu în breslă. La cererea meșterilor fierari, magistratul orașului reînnoiește în anul 1641, iar principele Gh. Rákóczi I. întărește la 2 iun. 1642 privilegiile și statutele breslei, pierdute în anul 1601, cu ocazia devastării orașului. Documentele breslei s-au pierdut aproape în întregime. Doar câteva înscrise mai noi s-au păstrat, alături de registrul de procese-verbale ale breslei, din anii 1840-1848, respectiv 1869-1887, care erau păstrate în lada breslei și predate împreună cu aceasta M.j.M. (Cf. *Colecția de documante al M.j.M.*, nr. inv.

³⁵ Traducerea: Ladă de breslă a meseriei de fierar din Târgu Mureș. S-a confecționat: 1832; S-a reparat: 1932.

9. Lada societății cailor de măcelari. Anul 1837.³⁶

Este confecționată din lemn de esență tare, având forma dreptunghiulară cu profile clasiciste. Lada este ornamentată prin pictare și incrustație. Pe latura din față, în două chenare dreptunghiulare incrustate, se disting simbolurile breslei măcelarilor, un cap de bou, un cântar cu două brațe și talere suspendate și unelte specifice meșteșugului: o bardă și un cuțit de înjunghiat. În interiorul lăzii se păstrează trei sertare suprapuse, iar pe interiorul capacului se află înscris, cu litere de culoare neagră data exactă a confecționării lăzii:

1837 - 3 Jan.

Proveniență: Preluată de la Asociația Industrială a Măcelarilor din Târgu Mureș

Dimensiuni: L: 75 cm., l: 44,5 cm., I: 41,5 cm.

Stare de conservare: restaurată

Nr. inv. 7164, (Fig. 12,13)

10. Lada breslei cizmarilor. Anul 1857.³⁷

Lada, de dimensiuni considerabile este confecționată din lemn de esență tare, având culoarea închisă datorită tratării cu ulei. Între cele două suprafețe - capacul și fundul lăzii - puternic marcate de margini profilate, corpul lăzii este compus din trei registre arcuite, articulate longitudinal. Se disting pe față, încuietorile, iar lateral, mânerele cositorite. În interiorul capacului, pe un fond albastru închis, într-un chenar albastru-ceruleu și alb, se află inscripția:³⁸

³⁶ Conform statutului de funcționare și al protocoalelor păstrate de asociație, și predate muzeului, împreună cu lada, Societatea cailor de măcelari din Târgu Mureș s-a organizat la 3 ianuarie 1837. Data menționată pe capacul lăzii și în care erau păstrate documentele societății, este de fapt data constituirii ei. Iată motivul pentru care credem, că cea de-a două ladă a măcelarilor din colecția muzeului din Târgu Mureș era de fapt confecționată și folosită de tinerii măcelari, care și-au întemeiat societatea la 3 ian 1837. Documentele păstrate în ladă și predate M.J.M., oferă informații valoroase în legătură cu un obicei mai puțin cunoscut în această parte a Europei, "purtarea lăzii" (Cf. *Colecția de documente ale M.j.M.* nr. inv. 4551; 4552.)

³⁷ Meșteșugul prelucrării pielii, respectiv a obținerii încălțămintelor din piele este una dintre cele mai vechi din oraș. Deși nu s-a păstrat privilegiul lor, dar izvoarele documentare vorbesc despre existența breslei pantofarilor, respectiv despre starostele ei, încă din anul 1487. Cizmarii din Târgu Mureș își redactează statutele și își obțin privilegiile de funcționare de la principele G. Bethlen în anul 1629. În îndelungata ei existență, breasla cizmarilor era una dintre cele mai numeroase și mai bine dotate, din punct de vedere material, din oraș. Încă din 1793 breasla avea în folosință două lăzi, una pentru păstrarea documentelor, alta pentru păstrarea banilor. Lăzile din colecția M.j.M. sunt mai recente, dar oricum ele vin să demonstreze, o dată în plus, starea materială deosebită a breslei cizmarilor din Târgu-Mureș Mureș. (Cf. Bónis Johanna, *A marosvásárhelyi csizmadiacék emlékei*, (Breasla cizmarilor din Târgu Mureș), în: *A Maros megyei Magyarság történetéből*. 2. (Din istoria maghiarimii din jud. Mureș. 2.), Târgu-Mureș Mureș, Ed. Mentor, 2001. p. 51 - 74.

³⁸ Traducerea inscripției: S-a confecționat în 1857 această ladă de hirsoave a privilegiatei bresle a cizmarilor din Târgu-Mureș Mureș, sub oficialitatea domnilor Márkusfalvi Lajos sen. și Szabó István, notar Sipos Lajos.

KÉSZÜLT 1857 - BEN

A' M(aros). VÁSÁRHELYI. K(i). V(áltságo). S. CSIZMADIJA CZÉH
NAK EZEN LEVELES LÁDÁJA CZÉHMESTEREK
IDÖSB. MÁRKUSFALVI LAJOS ÉS SZABO ISTVÁN
JEGYZŐ SIPOS LAJOS URAK HIVATALOS
KODÁSOK IDEJE ALATT

Proveniență: Preluată de la Asociația Industrială a Cizmarilor din Târgu Mureș.

Dimensiuni: L: 89 cm., l: 52,5 cm., l: 52 cm.

Stare de conservare: deteriorată

Nr. inv. 7162, (Fig. 14,15)

11. Lada breslei zidarilor. Anul 1841.³⁹

Lada de dimensiuni mari, are forme simplificate, elegante. Este lucrată din lemn de esență tare, băiuită brun închis, pe toată suprafața ei. Corpul așezat pe patru picioare scunde, strunjite și marcată prin două profile, se remarcă prin-o încuietore îngrijit lucrată care poartă elemente decorative clasicizante. Se păstrează pe latura din față doar urmele unui decor pictat, un chenar realizat cu linii simple de culoare neagră. În interior, pe capac se află inscripția redată cu litere de tipar și cursive.⁴⁰

A M(aros). VÁSÁRHELY(i) = SZABAD = KIRÁLYI
VÁROSI PRIVILEGIÁLT
NEMES KÖMIVES CZEHNÁK
LÁDÁJA

Mely készítettett 1841 - dik Esztendőben
Februarius 24 - dik napján midőn a CzéhnaK
Első Czéhmestere JÁGER JOSEF
Második Czéhmester LANTOS ANDRÁS
Jegyzője NAGY = MÁRTON Dekányok
KÁDÁR = DANIEL éa Csat Josef, irta és

³⁹ La Târgu Mureș, spre deosebire de majoritatea orașelor transilvănene, meșterii zidari se organizează în breaslă târziu. În conscripțiile orașului meșteri zidari apar doar începând cu sec. al XIX-lea, iar bresla zidarilor datează din anul 1817, e drept că la acea dată numără deja cu 17 membrii. Zidarii din Târgu Mureș își împrumută statutul de la breasla zidarilor din Sibiu în anul 1832, apoi își reînnoiesc privilegiile împreună cu bresla dulgherilor, în anul 1839. Faptul că zidarii din Târgu Mureș, atât de târziu constituită, a decis să-și confecționeze o ladă, demonstrează viabilitatea obiceiului folosirii lăzii la breslele transilvănene.

⁴⁰ Traducerea inscripției: Lada nobilei și privilegiatei bresle a zidarilor din orașul liber regesc Târgu Mureș, care s-a confecționat în ziua a 24-a a lunii februarie al anului 1841, când staroste prim (al breslei) Jager Josef, staroste secund Lantos Andras, notarul Nagy Marton, decani Kadar Daniel și Csat Josef, a scris-o și a desenat-o confratele Veixlbraun Anton.

Reisolta Veixlbraun Anton Atyánkfia.

Proveniență: Preluată de la Arhivele Naționale, Filiala Mureș

Dimensiuni: L: 77,5 cm., l: 49 cm., l: 46 cm.

Stare de conservare: restaurată

Nr. inv. 4150, (Fig. 16)

12. Lada breslei frânghierilor. Anul 1864.⁴¹

Lada simplă, lucrată din lemn de brad și vopsită în exterior în verde închis, oglindește posibilitățile materiale modeste ale breslei frânghierilor din Târgu Mureș. Interiorul cu cele două sertărașe suprapuse, păstrează culoarea naturală a lemnului, cu excepția feței interioare a capacului, vopsit cu aceeași verde închis, și care poartă inscripția dispusă în trei coloane:⁴²

SZABO	E LÁDÁT KÉSZITET-	DOBALYI
FERENCZ	TE A M(aros): VÁSÁRHELYI	SAMUEL
	KÖTÉL GYÁRTO CZÉH,	
	CZÉH M(ester). BOCZ JÁNOS	
	UR, ÉS SZABÓ LAJOS	
	UR ÁLTAL. 1864 - ben.	

Proveniență: necunoscută.

Dimensiuni: L: 68,5 cm., l: 37 cm., l: 33 cm.

Stare de conservare: restaurată

Nr. inv. 7165, (Fig. 17,18)

13. Lada pentru bani al breslei cizmarilor. Anul 1871.

De dimensiuni impresionante, cea de-a doua ladă a breslei cizmarilor este confecționată din lemn de esență tare. Liniile ei simple, precum și cele două aplica suprapuse de pe capac, având forma piramidală, vin să accentueze monumentalitatea ei. Pe latura din față se remarcă singurul decor al lăzii: un scut sculptat din lemn de paltin, având talpa rotunjită și inițialele breslei, care a comandat lada:⁴³

⁴¹ Frânghierii din Târgu Mureș, cu tradiții mai vechi în oraș, își reînnoiesc statutele în anul 1708. În registrul de protocoale și procese verbale ale breslei, păstrate la Arhivele Naționale din Târgu Mureș, în anul 1845 găsim prima informație referitoare la existența unei lăzi în dotarea breslei, ca apoi în anul 1864 să aflăm că lada deteriorată a breslei a fost înlocuită cu una nouă. Este vorba de lada, care se află în prezent în colecția M.j.M. (Cf. D.J.A.N-Mureș, Fond: *Breasla frânghierilor din Târgu-Mureș Mureș*, nr. 1/ 1708 - 1877); Bonis Johanna, *op. cit.* p.

⁴² Traducerea inscripției: Au confecționat această ladă de breaslă a frânghierilor din Târgu Mureș prin staroste prim d-l Bocz Janos și d-l Szabo Lajos în anul 1864.

⁴³ Traducerea: Lada breslei cizmarilor

Cs(izmadia). C(éh). L(ádája).

Interiorul lăzii este împărțit în două compartimente egale, dintre care cea din dreapta ascunde un sertar prevăzut cu capac și sistem de închidere separată. Pe capacul lăzii inscripția:44

A M(arosvásárhelyi) Cs(izmadia). Czéh pénztári Ládája

Készült 1871 évbe a következő előjáróság alatt.

Elnök Keresztes Josef. alelnök Onodi Sándor. Pénztárnok Lakatos János, gazda Mészáros Lajos
Jegyző Veres László és Jakab Istvan idejekben.

Provenieniență: Preluată de la Arhivele Naționale, Filiala Târgu Mureș

Dimensiuni: L: 85 cm., l: 50 cm., l: 50 cm.

Stare de conservare: restaurată

Nr. inv: 7809, (Fig. 19,20)

B. LĂZI ALE BRESLELOR DIN REGHIN⁴⁵

Prin liniile elegante, și formele pure, reprezentând Barocul deplin, sunt adevărate capodopere ale artei tâmplăritului transilvănean din secolul al XVII-lea, XVIII-lea. Spre deosebire de cele târgumureșene, lăzile breslelor de la Reghin, păstrate în colecția Muzeului Județean Mureș sunt mai pretențios lucrate (probabil și berslele erau mai bine dotate), toate cele trei sunt acoperite cu furnir de foarte bună calitate, ele seamănă mai mult cu piese de mobilier decât cu simple lăzi. Sunt prevăzute doar cu un singur sistem de închidere. Nici una dintre lăzile de la Reghin, nu poartă reprezentări simbolice specifice vreunei bresle și, majoritatea lor, nu au inscripții, ceea ce îngreunează datarea și atribuirea lor.

14. Lada breslei butnarilor (dogarilor). Sf. sec. XVIII.

Are forma paralelipipedică și este confecționată din lemn de brad acoperită pe toată suprafața ei cu furnir de nuc, respectiv rădăcină de nuc. Atât corpul, cât și capacul sunt decorate prin incrustații, realizate din lemn de paltin. Semnul sculptat al breslei, aplicat pe latura din față a lăzii, și cu ajutorul căruia lada poate fi atribuită breslei butnarilor, este de asemenea realizat din lemn de paltin. În interior lada dispune de sertarele obișnuite și întâlnite la toate lăzile colecției.

⁴⁴ Traducerea: Lada pentru bani a breslei cismarilor din Târgu Mureș s-a confecționat în anul 1871 în timpul notabilităților: Președinte Keresztes Josef. Vicepreședinte Onodi Sándor. Casier Lakatos János, gospodar Mészáros Lajos. Notari Veres László și Jakab István.

⁴⁵ Muzeul din Târgu Mureș păstrează în colecția sa trei lăzi provenind de la Reghin. Acestea au fost predate muzeului de către D.J.A.N.-Mureș și sunt mărturii materiale ale istoriei cândva atât de înfloritoare, dar nici în prezent îndeajuns cercetată, a breslelor din orașul Reghin.

Proveniență: Preluată de la Arhivele Naționale, Filiala Târgu Mureș
 Dimensiuni: L: 62 cm., l: 45 cm., H: 36,2 cm.
 Stare de conservare: deteriorată
 Nr. inv: 7806; (Fig. 21).

15. Lada unei bresle neidentificate. Sf. sec. XVIII.

Elementele similare cu lada nr. cat. 14 se explică poate prin proveniența acestora dintr-un atelier identic. Lada are corpul paralelipipedic, iar capacul supraînălțat, piramidal. Corpul și capacul sunt acoperite cu furnir din rădăcină de nuc, elementul supraînălțat al capacului este realizat din lemn de paltin, băituit în negru. În interior lada dispune pe lângă sertarele obișnuite și de unul secret dispus în elementul supraînălțat al capacului.

Proveniență: Preluată de la Arhivele Naționale Filiala Mureș
 Dimensiuni: L: 62,5 cm., l: 37,5 cm., H: 42 cm.
 Stare de conservare: deteriorată
 Nr. inv. 7807; (Fig. 22)

16. Lada breslei croitorilor (?). Sf. sec. XVIII.

Lada are forma paralelipipedică, cu capacul piramidal supraînălțat și corpul ondulat. Este realizată din lemn de esență moale (brad) și acoperită, pe toată suprafața ei cu furnir din lemn de nuc. Dispune de o încuietoare simplă (probabil schimbată recent) îi lipsesc mânerul. În interior apar nelipsite sertare pentru păstrarea documentelor și a banilor breslei, iar pe capac inscripția în limba germană:⁴⁶

VORSTEHER DER ZUNFT
 I. TER ZUNFTMAESTER JOSEF ARTZ
 II. TER --- TORDAI FERENTZ
 GESELLEN VATTER JOHANN MESLER
 BEISITZER
 GEORG : TEITS
 UND
 SZABO : ISTVÁN

Proveniență: Preluată de la Arhivele Naționale Filiala Mureș
 Dimensiuni: L: 58,3 cm., l: 40 cm., H: 47,5 cm.
 Stare de conservare: bună
 Nr. inv: 7808; (Fig. 23,24)

⁴⁶ Traducerea inscripției: Superiorii breslei: I.-ul staroste Josef Artz; al II-lea ---- Tordai Ferencz; Părintele calfelor Johann Mesler; Notari Georg Teits și Szabo István

C. LĂZI DIN DIVERSE LOCALITĂȚI.

17. Lada unei bresle românești (?). Anul 1799.⁴⁷

Este una dintre lăzile cele mai pretențios lucrate din colecție. Corpul paralelipipedic, așezat pe patru picioare strunjite, este confecționat din lemn de brad și acoperit pe toată suprafața ei cu furnir de nuc și decorat prin intarsie, realizat din lemn de nuc și paltin. Capacul piramidal supraînălțat, ascunde un sistemul ingenios de închidere, la care se poate ajunge prin deplasarea laterală al plăcii superioare. În interior, lada păstrează sertărașele pentru documente și bani, iar montat pe capac apare încuietoarea din fier forjat, pretențios lucrată, purtând anul confecționării: 1799. Inscripția chirilică realizată pe hârtie cu cerneală neagră, respectiv roșie pentru inițiale, este cașerată în registrul superior, deasupra sistemului de închidere, înșiră conducătorii și, probabil, membrii breslei la data constituirii lăzii, dar nu oferă nici un indiciu legat de ramura meșteșugărească a celorla care au comandat lada, și nici pentru satabilirea provenienței lăzii.⁴⁸

SZIMEON PETROVICS SZENATOR CHEA
(KONSZTANTIN PETROVICS AKTUARNICE
JOAN --- CEHMAISZTER

TEODOR ---	LUPU ARAGON	ANTONIE JOVAN
JOANA ---	ZSIVAN RADULOV	SIMION MIHAJLOV
--- ---	ANDREI CIKOVAN	JENEA STANOLOV
MITYAR ---	PAJLA JANEV	MIHAILA ARAZAN
PETYAR ---	MATEI MOLDOVAN	GEORGIE PETROMA- NEAIC
GRIGORIJ MANOLOVICS	JOVAN MANOLOV	JOSZIM ARAGOTA
JAKOV POPOVICS	JOVA GRUN	JORGA MURGU GEORGE AVRAMOVICS JORGA VASILICS

⁴⁷ Nu dispunem de date certe privind proveniența lăzii. Din registrul de inventar al muzeului știm doar numele persoanei de la care s-a achiziționat lada în anul 1965, și mențiunea laconică: "lada unei bresle românești". La solicitările noastre persoana de la care s-a achiziționat lada ne-a afirmat, că ea era moștenire de la bunicul dânsului, care s-a stabilit de prin părțile Slovaciei în Banat, la Timișoara, între cele două războaie mondiale. (Cf. informații primite de la D-I Frunda Carol)

⁴⁸ Pe această cale îmi exprim mulțumi colegei Elena Mihu, pentru amabilitatea cu care m-a ajutat în descifrarea inscripției.

Proveniență: Achiziție prin cumpărare în anul 1965

Dimensiuni: L: 61,7 cm., l: 42 cm., H: 44,7 cm.

Stare de conservare: deteriorată

Nr. inv: 4967 (Fig. 25,26,27)

THE COLLECTION OF GUILD TRUNKS KEPT IN THE CUSTODY OF THE HISTORY MUSEUM OF TÂRGU- MUREȘ

(Summary)

The wooden guild trunks, highly artistic and bearing the signs of a certain guild, used to all over Europe customary to the inventory of every guild. They were used to keep documents (privileges, protocols, articles and minute registers), the guild seals and flag, the convening tables and also coins and other valuables, in short : the movable assets of the guild (aerarium cechae). However, in time , exceeding its functional and utility meaning, the trunk became a collective expression, the very symbol of a guild community. It used to be present at gatherings and feasts, in front of it the acceptance ceremony of apprentices took place, in a similar way the examination of journeymen and the ceremony of the masters taking the oath. The guild flag was kept in the trunk, in a similar way to church flags, but also cups, jugs and plates in silver or tin, used by the guilds' men on the occasion of feasts.

A thorough examination of the history of the use of guild trunks , of the role they used to have in the life of Transylvanian guilds has already been made. Therefore the first part of this paper deals with such matters only at the extent of new information for the whole issue or when it helps in clarifying particular aspects in the life of guilds in Targu Mures.

In the presentation of the 17 guild trunks which are kept in the custody of the County Museum Mures, subject of the second part of the paper, it was considered the chronological criteria and that of the origin. (13 of the trunks used to belong to guilds from Targu Mures and only 3 of them belonged to guilds in Reghin, while one is of uncertain origin). Together with the presentation and description of the trunks - in the case of the ones from Targu Mures - we thought it would be useful a short presentation of the history of the guild which used to own that trunk..

Fig. 1

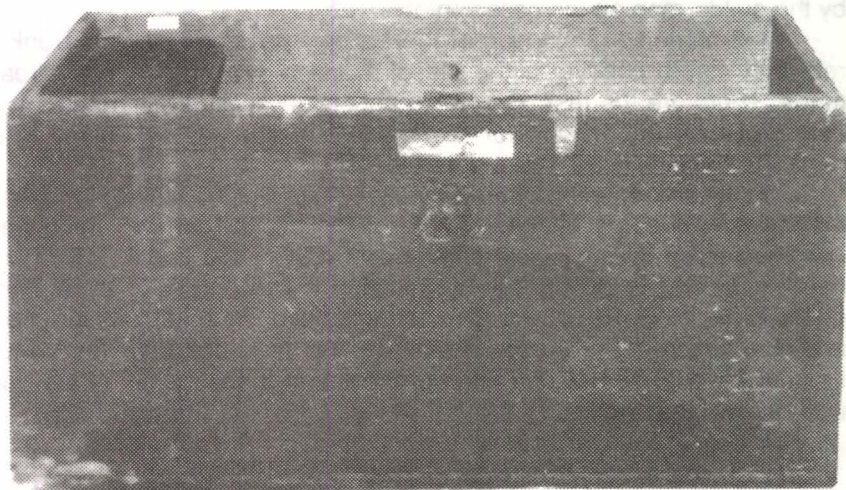

Fig. 2

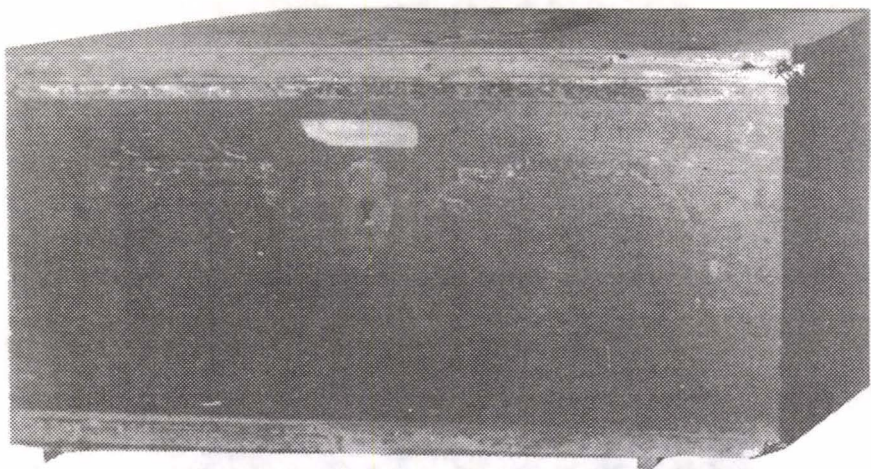

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

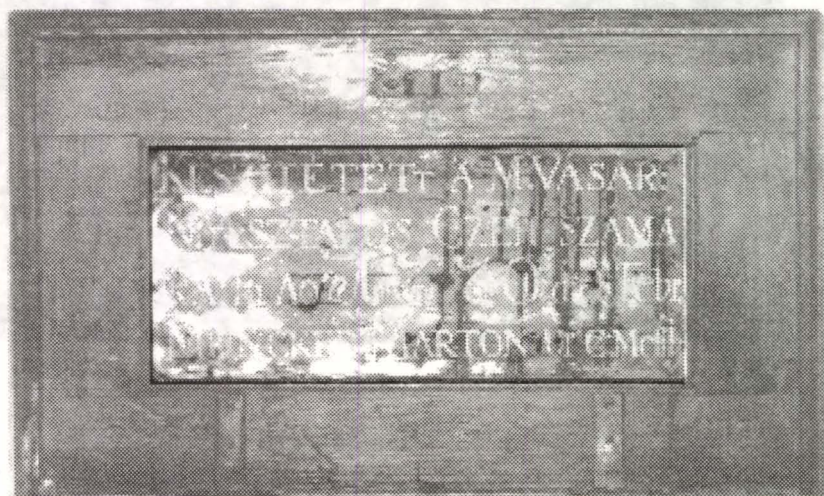

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

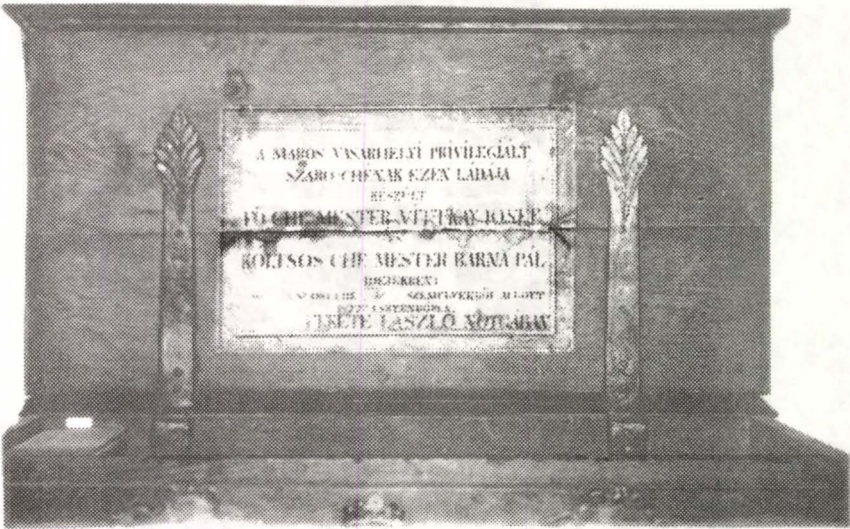

Fig. 10

Fig. 11

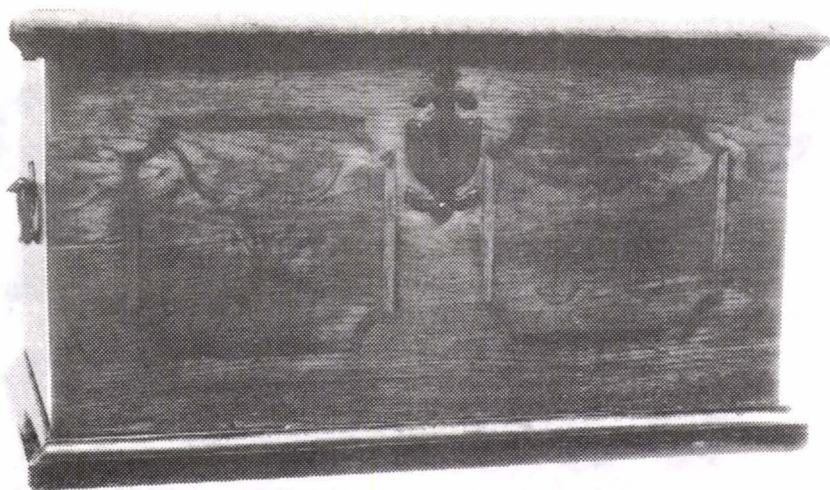

Fig. 12

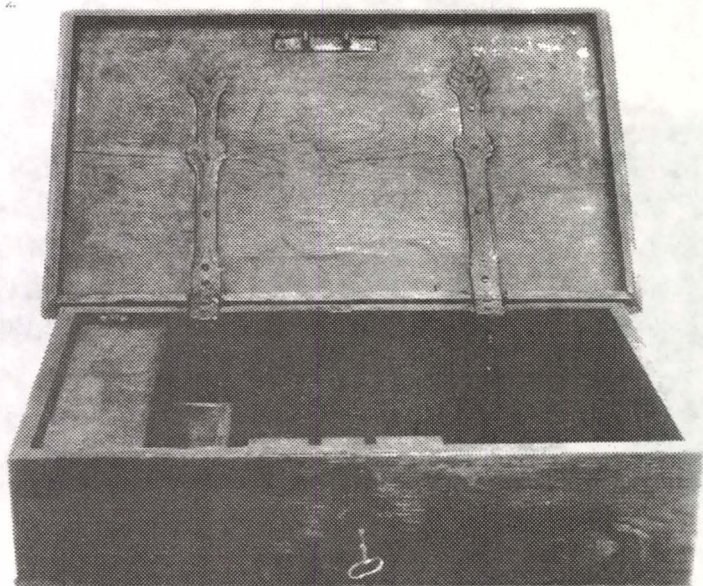

Fig. 13

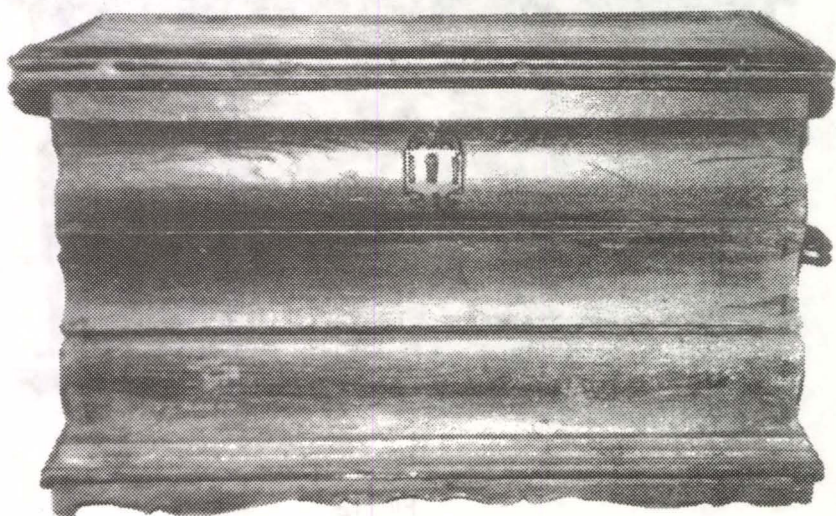

Fig. 14

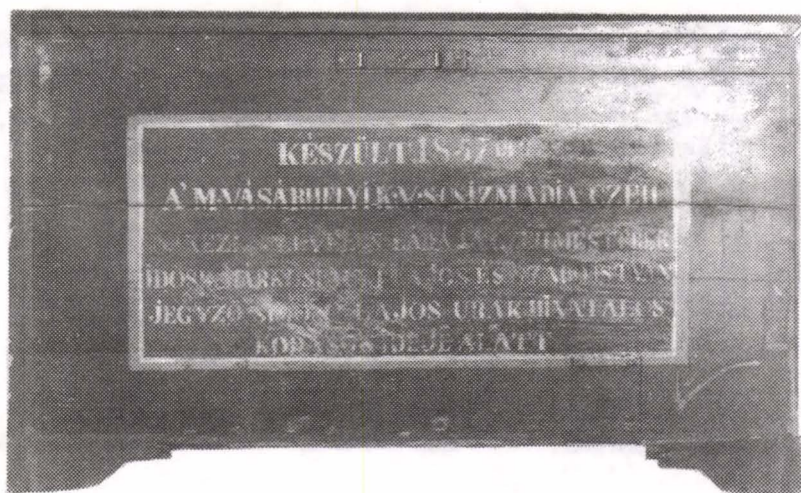

Fig. 15

Fig. 16

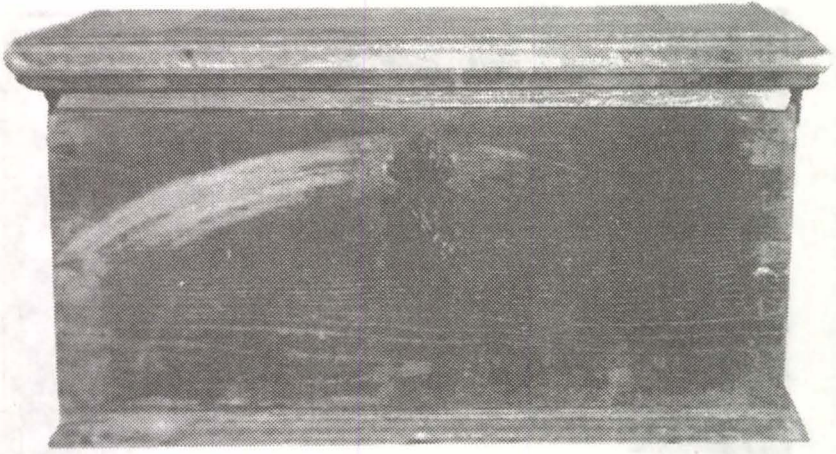

Fig. 17

Fig. 18

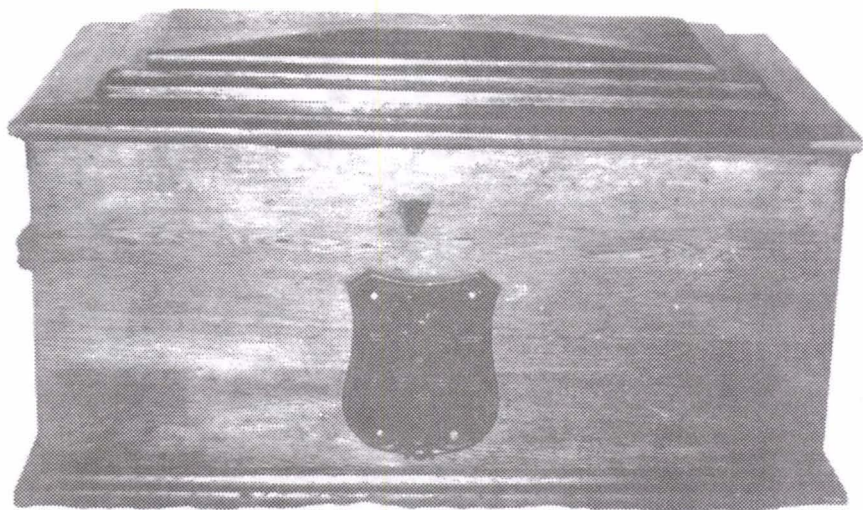

Fig. 19

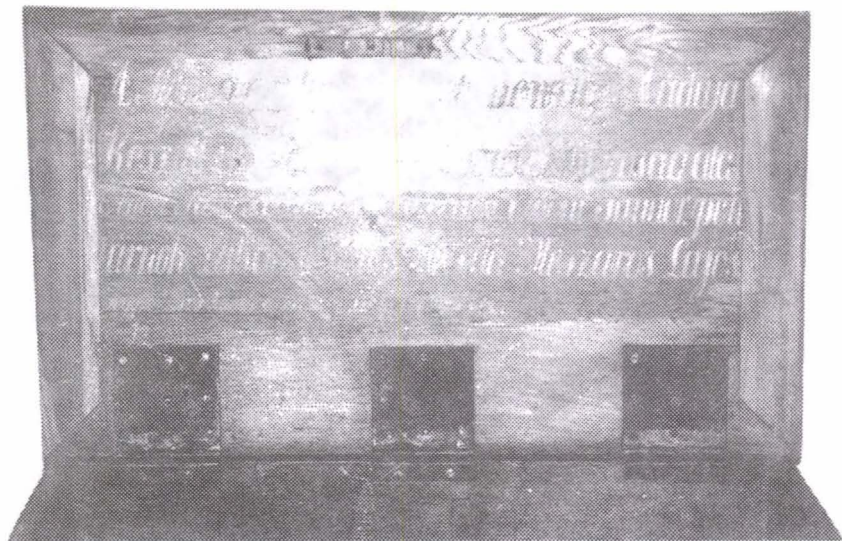

Fig. 20

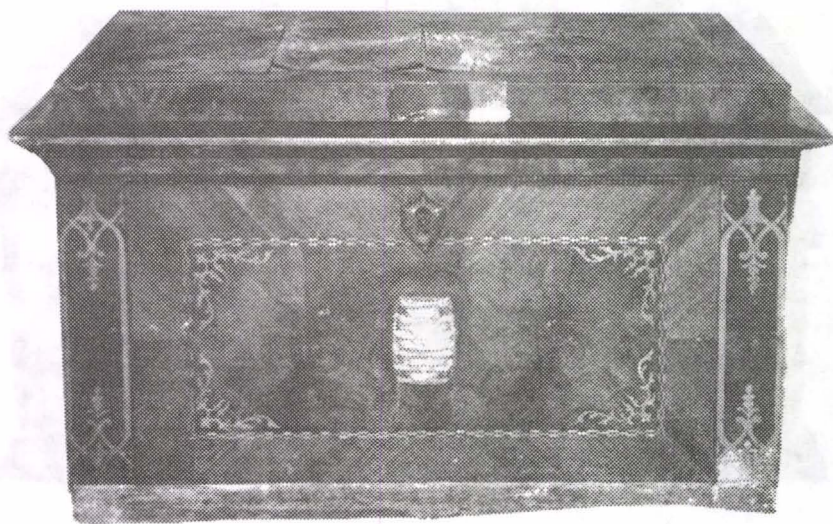

Fig. 21

Fig. 22

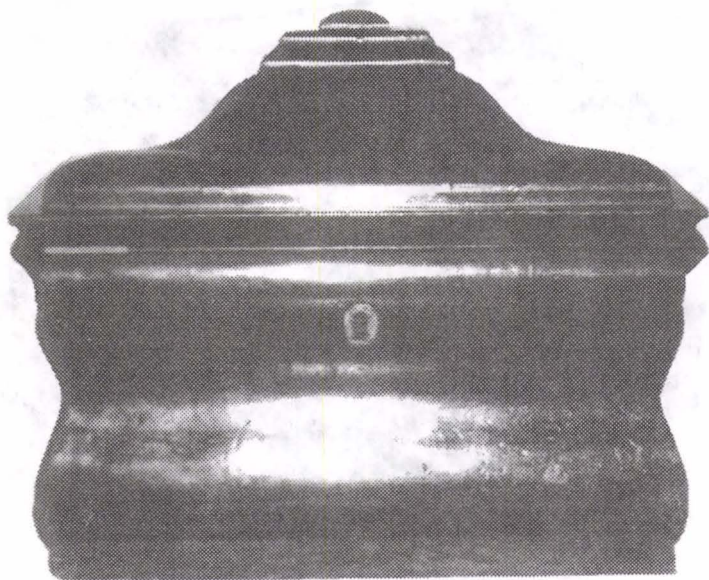

Fig. 23

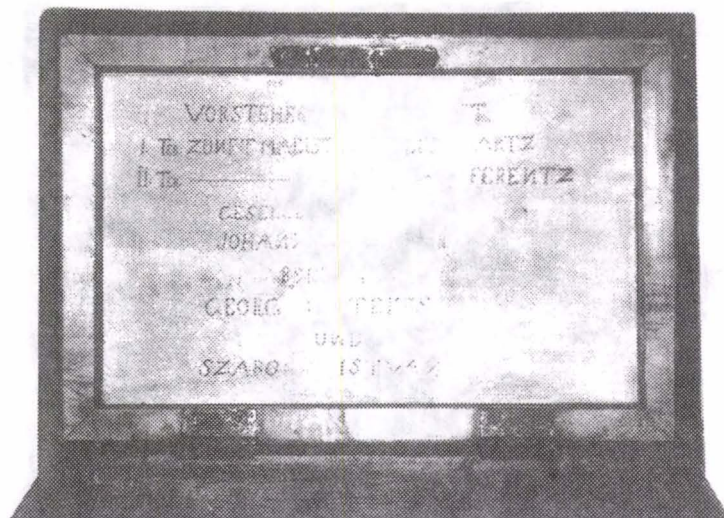

Fig. 24

Fig. 25

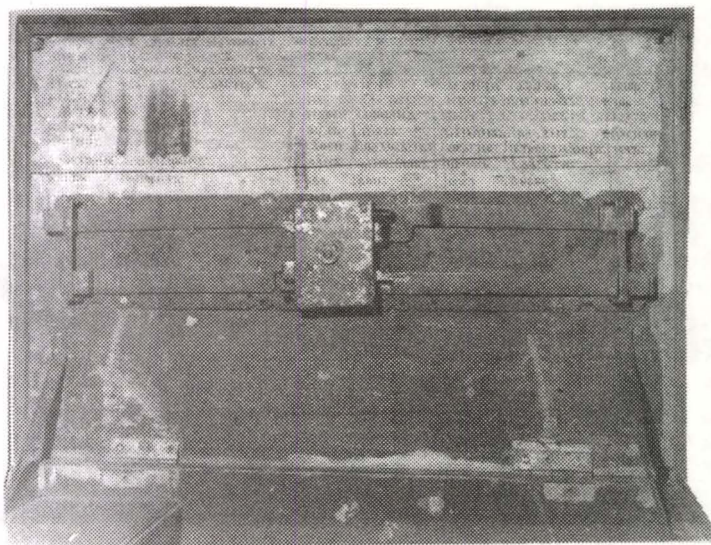

Fig. 26

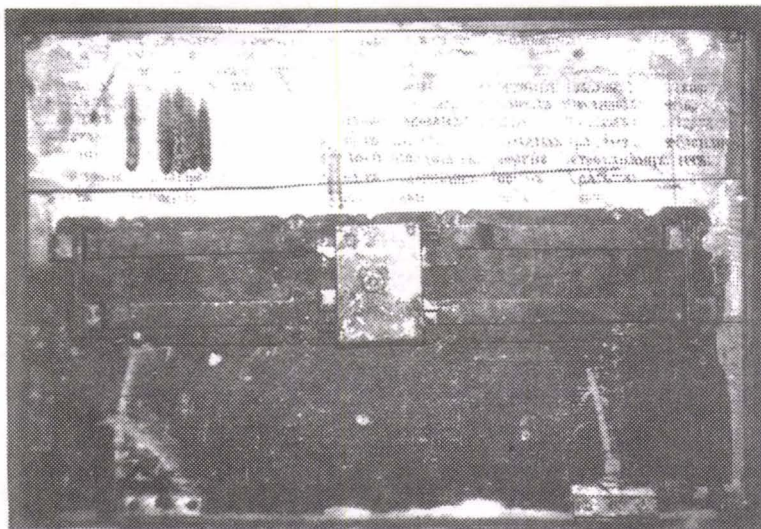

Fig. 27

DATE PRIVIND BREASLA DOGARILOR DIN REGHINUL-SĂSESC

DORIN-IOAN RUS

Primul document care vorbește de prezența breslei dogarilor în Transilvania este din 9 noiembrie 1376 și se referă la statutele acordate celor 19 bresle ce cuprindeau 25 de ramuri meșteșugărești din orașele Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie¹. Sfântul-protector era Gheorghe², care era sărbătorit la 23 aprilie, fiecare biserică având de altfel un altar propriu în biserică, închinat sfântului lor patron³.

Meșteșugul dogăritului este o specialitate a ramurii prelucrării lemnului, element care se găsea în zona Reghinului din abundență de-a lungul tuturor perioadelor istorice. Chiar dacă târgul și mai târziu orașul Reghinul-Săsesc nu a avut drepturi largi privind organizarea de bresle - aici nefuncționând de-a lungul timpului decât un număr restrâns de asemenea organizații profesionale și cu o piață relativ mică de desfacere -, meșteșugurile legate de prelucrarea lemnului au cunoscut un avânt semnificativ, mai ales începând cu secolul al XVII-lea.

În incendiul de la 1848 a ars întreaga arhivă a primăriei, inclusiv privilegiile și regulamentele de breaslă. Din această cauză, a lipsei de documente în arhivele transilvane referitoare la orașul Reghin, stabilirea istoriei breslelor din acest oraș pare extrem de greu de realizat. Ceea ce se poate face este o reconstituire pe baza unor lucrări străine, statistici târzii sau, în cazul regulamentelor și statutelor, o comparație cu cele din alte orașe.

Szadeczky Lajos în lucrarea *A céhek történetéről Magyarországon*, indică breslele din Reghinul-Săsesc, cu anul de înființare pentru fiecare dintre ele, dogarii fiind atestați la 1713, după cizmari (1560), croitori (1580), blănari (1640), țesători (1669), fierari (1669), olari (1670) și înaintea funarilor (1725), tâmplarilor (1728), pieptănarilor (1730), lăcătușilor (1731) și cuțitarilor (1769)⁴.

Din cauza cererii mici de produse, dar și a numărului mic de maiștri breslași de specialitate, la începuturi, mai multe branșe înrudite formau o

¹ G. Nussbächer, *Documente privind meșteșugurile din Sighișoara. Catalog de documente 1376-1598*, Brașov, 1998; F. Zimmermann, C. Werner, *Urkunderbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Hermannstadt, 1897, nr. 105, p. 449-452.

² Oswald Gert, *Lexikon der Heraldik*, Leipzig, 1976, p. 46, 153-154, 182-184, 456; Farmer David Hugh, Oxford - *Dicționar al sfinților*, București, 1999, p. 225-226.

³ R. Rösler, *Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens. Älteres Zunftwesen in Hermannstadt bis zum Jahre 1526*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Bd. 38, Hermannstadt, 1912, p. 507.

⁴ Szadeczky Lajos *A céhek történetéről Magyarországon*, *Zunftgeschichte der Stadt Sächsisch-Regen*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Bd. 50, Hermannstadt, 1944, p. 515, nota 12; D.-I. Rus, *Evoluția meșteșugurilor din Reghin*, în *Revista Bistriței*, nr. XII-XIII, 1999, p. 118.

singură breaslă, separarea apărând mai târziu. Spre exemplu, blănarii, croitorii și țesătorii constituiau o singură breaslă. Țesătorii reușesc la 1699 să se organizeze într-o breaslă independentă⁵. O astfel de dezvoltare și apoi separare o găsim și în domeniul prelucrării lemnului. Tâmplarii, dulgherii dogarii și strungarii în lemn fec parte împreună din aceeași categorie. Toți și-au organizat mai târziu bresle independente⁶.

Din *Conscripția locuitorilor orașului Reghin* din anul 1749⁷ aflăm că în acel an erau la Reghin 17 asociații meșteșugărești de breaslă cu 142 de maiștri. Dintre cele mai numeroase sunt breasla tăbăcarilor cu 36 maiștri, a cizmarilor cu 34, a dogarilor cu 30. Tot în această conscripție sunt enumerate cele 17 bresle, p especialități, cu numărul maiștrilor breslași și numele staroștilor de breaslă, mai puțin breasla fierarilor. Starostele dogarilor era Johannes Kincsi⁸.

Dintr-o statistică efectuată la 1856 existau în Reghin, printre alții, 89 de dogari, pe locul al treilea ca număr de maiștri, după cei 134 de maiștri pielari și 112 maiștri cizmari⁹.

Ei se despart în cei care prelucrează numai lemn de stejar și cei care prelucrează numai lemn de brad (lemn moale)¹⁰.

În același an toți membri Comunității și ai breslelor oferă contribuții voluntare pentru construirea bisericii și a turnului, distrus în timpul evenimentelor de la 1848; dogarii au donat 200 fl m.c¹¹.

În ceea ce privește înlăturarea concurenței străine, breslele din Transilvania, deci și cele din Reghin, au reușit în mare parte să se apere de concurența dăunătoare din interiorul orașelor, dar în exterior această strădanie era doar parțial încununată de succes. În interior scopul era deja atins prin constrângerea de breaslă. Prin diverse preparative, ei au căutat să înlătore o concurență nebreslașă. Rudolf Rösler spune că aceste preparative erau mai severe la țesători, care aveau de suportat dubla concurență a "turbulenților" și a femeilor de la țară; la dogari mărfurile rămase nevândute se puteau cumpăra doar de cineva care aparținea meșteșugului¹².

La 1870, în lucrarea *Beiträge zur Kenntniß Sächsisch-Reens*, se afirma în legătură cu dogăritul: "Deși din cauza prețului mereu crescând al lemnului de molid întrebuintat la dogărit, rășinărenii fac o concurență serioasă maiștrilor noștri p epiața sibiană, totuși frumoasa și buna operă a dogăritului, de aici, realizată în lemn moale, găsește pretutindeni acceptare, și rar sunt aduse

⁵ W. Hellwig, *Nachtrag zur Beiträge zur Geschichte von Sächsisch-Regen*, în *Sächsisch-Regener Wochenblatt*, nr. 20 din 14 mai 1916.

⁶ J. Haltrich, *Zur Geschichte von Sächsisch-Regen seit letzten hundert Jahren*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Band 3, Heft 2, 1858, Hermannstadt, p. 301.

⁷ Document aflat la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj-Napoca, fond 1749, nr. 1349.

⁸ I. Costea, *Meșteșugurile și sistemul de breaslă din Reghin*, în *Marisia*, nr. XV-XXII, Târgu-Mureș, 1992, p. 139.

⁹ Josef Haltrich, *op. cit.*, p. 331 (în anexă); Dorin-Ioan Rus, *st. cit.*, p. 338-340.

¹⁰ Josef Haltrich, *op. cit.*, p. 301.

¹¹ *** *Beiträge zur Kenntniß Sächsisch-Reens*, Hermannstadt, 1870, p. 250.

¹² R. Rösler, *op. cit.*, p. 528.

înapoi produsele finisate duse în depărtări”¹³.

La 1872, breslele din Transilvania sunt desființate printr-un ordin al Ministerului ungar de Interne. Dogarii din Reghinul-Săsesc se constituie în cooperatie, având un început mai dificil în această nouă formă de organizare, reușind apoi să se redreseze și să se afirme din nou pe piață.

Constituirea dogarilor într-o cooperatie a eșuat pentru început datorită în primul rând costului ridicat al achiziționării mașinilor necesare. Luând inițiativa, senatorul și viceprimarul Fr. Seibriger reușește să achiziționeze gratuit mașini pentru ad-hoc întemeierea cooperatiei a dogarilor; aceasta i-a reușit datorită legăturilor sale bune cu oficialii unguri influenți, cum era consilierul ministerial Sandor Janos, născut în Târgu-Mureș, sau vicepreședintele Casei Magnaților, baronul Kemeny, cu care se afla în strânsă relație de prietenie. Astfel, a luat naștere, pe strada Apalinei (*Abafajergasse*) o modernă fabrică de butoaie și doage. În 1916, din cauza pericolului războiului, mașinile au fost demontate și duse în siguranță, din ordinul guvernului¹⁴.

Lada breslei butnarilor din Reghin¹⁵ este unica piesă a acestei bresle păstrată în colecția Muzeului Județean Mureș, secția Istorie. Ea este confecționată din lemn de esență tare, lăcuit, fiind datată ca aparținând secolului al XIX-lea¹⁶.

Pe latura din față se află sculptată emblema breslei butnarilor din Reghinul-Săsesc, formată dintr-un simplu butoi așezat central, în prim plan, fără alt eunelte specifice acestui meșteșug, ca în alte cazuri. Butoiul, redat în relief, de culoare albă, este încadrat într-un chenar dreptunghiular, conturul acestuia fiind redat prin două rânduri de linii întrerupte, la fiecare din cele patru colțuri aflându-se ornamente vegetale, pictate. Pe marginile laterale ale fațetei principale se află de asemenea două ornamente geometrice și vegetale, realizate prin pictare. Și încuietorea lăzii se află pe fațeta principală, deasupra simbolului dogarilor, având formă de inimă.

Pe celelalte laturi se găsește aceeași ornamentație, cu deosebirea că simbolul breslei se găsește doar pe fațeta principală.

În interior se află o inscripție în limba germană ce ne informează despre numele staroștilor, al Părintelui Calfelor și posesorilor:

Vorsteher der Zunft

I ter Zunftmeister Josef Arzt

II ter ... Tördai Ferentz

Gesellenvater Johann Mesler

Beisitzer

Georg Teits

¹³ *** *Beiträge...*, p. 173.

¹⁴ Ernst Philippi, Wigant Weltzer, *Sächsisch-Regen. Die Stadt am Berge*, Bochum, 1991, p. 193.

¹⁵ NR. de inv. 7728. Lada a intrat în colecția Muzeului Județean Mureș, secția Istorie, în 1984, ca o donație de la Arhivele Statului, filiala Mureș. Mulțumesc pe această cale Doamnei Bónis Johanna pentru amabilitatea de a-mi pune la dispoziție informațiile necesare pentru publicarea acestei piese.

¹⁶ Tabla breslei dogarilor din Reghin din secolul al XIX-lea a fost publicată de către prof. Biro Donath, în lucrarea *A szászregeni kézművesség*, Reghin, 2002.

und

Szabo: István

În traducere: "Conducători ai breslei: prim staroste- Josef Arzt, al doilea staroste - Tordai Ferentz, Părintele Calfelor - Johann Mesler, posesori - Georg Teits și Szabo István¹⁷.

Capacul prezintă deteriorări.

Dimensiunile lăzii sunt următoarele: L=65 cm; l= 40 cm; î=37,5 cm.

Apariția lăzilor de breaslă în Transilvania trebuie pusă în legătură cu organizarea mai riguroasă și mai sistematică a breslelor, cu creșterea rolului acestor instituții în societatea medievală transilvană. Este îndoielnic dacă astfel de elăzi au existat la începuturile funcționării acestor instituții meșteșugărești, sarcina păstrării averii mobile (bani, lumânări etc) și actelor revenind pe-atunci "starostelui bătrân, care folosea în acest scop un dulap sau o masă proprie"¹⁸. Abia în secolul al XVI-lea se încetățenește obiceiul ca aceste lăzi să servească la păstrarea actelor mai importante ale breslei¹⁹. Breslele erau conduse de doi staroști, dintre care cel bătrân avea sarcina de a păstra lada. Aceasta nu se putea deschide decât cu două chei diferite care se aflau la fiecare din cei doi staroști. În fiecare an, la mijlocul lunii ianuarie avea loc așa numita "ziua a breslei" când toți meșterii erau convocați în casa starostelui bătrân pentru a participa la adunarea generală. Adunarea începea prin deschiderea lăzii de breaslă, în fața căreia se desfășurau apoi toate discuțiile, cum ar fi: primirea de noi ucenici, convorbiri între calfe și meșteri, examinarea capodoperelor calfelor, care trebuia să le aducă acestora titlul de maestru. Cu acest prilej se citeau statutele și privilegiile breslei, se verificau registrele bănești care se aflau în ladă.

Deschiderea lăzii ne duce cu gândul la dublul simbolism al acesteia: aici erau depuse comorile materiale și spirituale, apoi *revelația* cu care poate fi echivalată deschiderea ei. Punerea actelor în ladă poate fi comparată cu actul punerii Tablelor Legii în Chivotul Legământului, iar deschiderea este manifestarea divină, ce nu poate fi dezvăluită în mo dnestocotit. Ea poate fi deschisă doar de cel care deține puterea în mod legal.

Sumele de bani aflate în ladă proveneau din contribuția fiecărui membru la fondul comun al breslei, iar evidența tuturor operațiilor era ținută de secretarul breslei, care primea din ladă, drept recompensă, o sumă de bani²⁰.

Tot în prezența lăzii se făcea și schimbul de conducere în cadrul instituției.

Fiind cunoscute sub diferite denumiri, ca *pixis*, *Büchse*, *Truhe*, *cehpensely*, lăzile de breaslă erau confecționate din lemn, având în general forme paralelipipedice. În interior se găsea un raft destinat păstrării actelor,

¹⁷ Textul acestei inscripții a fost publicat de către Bónis Johanna în *A marosvásárhelyi céhek tárgyi emlékei*, în *Marosvásárhely történetéből*, Târgu-Mureș, 1996, p. 136.

¹⁸ Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1956, p. 311.

¹⁹ D. Nägler, *Lăzi de breaslă în colecția muzeului Brukenthal*, în *Studii și comunicări - Muzeul Brukenthal Sibiu, Sibiu*, 1967, p. 214.

²⁰ H. Müller, *Geschichte des Repser Stuhles. X. Gewerbe*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Bd. 39, Hermannstadt, 1913, p. 275-277.

precum și sertărașe de diferite mărimi pentru păstrarea banilor. Începând cu secolul al XVIII-lea întâlnim deasupra capacului câte o cutie în formă patrulateră, lipită cu capac și prevăzută cu încuietoare aflată pe o parte laterală. Aceasta servea la păstrarea unor acte speciale.

Ornamentarea lăzilor se făcea prin pictare sau încrustare. Mai târziu, cum este cazul lăzii de față, s-a folosit procedeul furniruirii și lăcuirii. Majoritatea lăzilor, în interior sau în exterior, poartă însemnul breslei, însoțit de stema orașului, sau/și numele unor membri din conducerea breslei precum și anul (cu luna și ziua de multe ori) confecționării sau reparării (în majoritatea cazurilor în interiorul capacului). De multe ori capacele poartă în interior o pictură referitoare la meșteșugul practicat de respectiva breaslă.

DATEN BEZIEHEND DER FASSBINDERZUNFT IN SÄCHSISCH-REEN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser stellt eine kurze Geschichte dieses Handwerks in Sächsisch-Regen dar. Die Faßbinder von Sächsisch-Regen wurden urkundlich als selbstständige Zunft in dem Jahre 1713 erwähnt. Zwar bestanden sie früher als Handwerker, aber sie bildeten Zünfte nur mit anderen Gewerbern, weil sie in dieser Stadt zu wenige waren.

Der einzige Gegenstand, der uns von der Sächsisch-Regener Faßbinderzunft bewahren hat, ist eine braunlakierte, aus Buche hergestellte Lade vom 19. Jahrhundert, die sich in der Sammlung des Historischen Museums von Târgu-Mureș befindet.

An der Vorderseite findet sich das Zeichen der Sächsisch-Regener Faßbinderzunft, ein zentral geklebten Faß, ohne andere Werkzeuge dieses Handwerks, wie die siebenbürgischen Zünfte haben. Der weiße, in Relief dargestellten Faß, ist in einem rechteckigen Rahmen eingefast, in jede Ecke sind blumenähnlichen Verzierungen gemalt. Die Schließvorrichtung befindet sich auch an der Vorderseite, über dem Faßbinderzeichen, in eine herzförmliche Form. An den anderen Seiten ist dieselbe Verzierung gezeichnet, aber das Zeichen ist nur an der Vorderseite. In innere Seite der Deckel ist die in deutscher Sprache geschriebene Inschrift, mit den Namen der Zunftmeister, des Gesellenvaters und der Besitzer.

Am Ende des Studiums wird einige Angaben beziehend der Verwendung der Zunftladen vorgefügt.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL IEZUIT ÎN CLUJ ȘI CLUJ-MĂNĂȘTUR (1579-1588)

POPA AURA LUCIA

Lucrarea de față dorește să analizeze strategia iezuiților în ceea ce privește învățământul, obiectivele propuse de aceștia și rezultatele obținute în Cluj și Cluj-Mănăștur din momentul intrării Societății Iezuite¹ în Ardeal(1579) și până în momentul expulzării ei în 1588. Această perioadă coincide din punct de vedere politic cu cea a stăpânirii Báthoreștilor în Ardeal, iar din punct de vedere religios cu Contrareforma.

În zorii domniei lui Ștefan Báthory, Stările și chiar populația deveniseră majoritar protestante iar legislația religioasă a principatului suportase transformări radicale². În urma acestor hotărâri dietale catolicismul deși rămânea confesiune receptă își pierdea structura instituțională, patrimoniul, clericii și majoritatea aderenților, în timp ce curentele protestante se vedeau ocrotite și sprijinite în dezvoltarea lor armonioasă³.

Lipsit de o bază socială în demersurile sale de relansare a catolicismului, principele catolic Ștefan Báthory⁴ s-a îndreptat spre Curia romană împreună cu care a pus bazele strategiei privind renașterea catolicismului în teritoriu prin introducerea iezuiților în principat. Ideea introducerii paterilor în Transilvania a fost lansată încă din 1567⁵ iar apoi reluată⁶ până în momentul intrării lor

¹ În continuare S.I.

² Ion Aurel Pop, *Națiunea română medievală*, București, 1998, p.97-99.

Maria Crăciun, *Contrareforma și schimbările din viața religioasă transilvăneană a sec XVI în Spiritualitate transilvană și istorie europeană*, Alba Iulia, 1999, p. 62 .

³ Vezi hotărârile dietale din: 1570, Mediaș, ianuarie(în *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. II, Budapest, 1876, p. 368); 1577, Turda, 12-25 octombrie(în *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. III, Budapest, 1877, p. 122); si 1578, Cluj, 27 aprilie – 5 mai (în *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. III, Budapest, 1877, p.125)- în continuare M.C.R.T., II si III.

Sipos Gábor, *Az erdély református egyház a Báthoriak korában* în *Művelődés*, 1994, 46, nr.1, p. 44-46.

Francisc Páll, *Frământările sociale și religioase din Cluj în jurul anului 1570* în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, 1962, 5, p.7-34.

Pokoly József, *Az Erdélyi Református Egyház története*, I, Budapesta, 1904, p.247-257.

⁴ Ales în 1571 principe al Transilvaniei iar în 1575 și rege al Poloniei.

⁵ Când cere iezuiți pentru bisericile și mănăstirile părăsite din Șimleu. Vezi Lucian Periș, *I cattolici e la vita politica in Transilvania în Spiritualitate transilvană și istorie europeană*, Alba Iulia, 1999, p.140; Jako Klára, *Erdély könvészázak*, Szeged, 1992; p.9.

⁶ În 1571, 1574, 1575 când cere iezuiți pentru Oradea și Alba Iulia. Vezi Lucian Periș, *I cattolici e la vita politica in Transilvania în Spiritualitate transilvană și istorie europeană*, Alba Iulia, 1999, p.140; Jako Klára, op.cit., p.9-10; Claudio Madonia, *I*

efective în urma acceptului dietei protestante și a îndeplinirii tuturor condițiilor organizatorice, materiale și constituționale⁷.

În ceea ce învățământul, eforturile iezuiților au vizat tânăra generație, catolică și protestantă⁸ care urma să fie educată în colegii⁹ și în seminarii eclesiastice¹⁰, elita dar și poporul de rând.

Pentru îndeplinirea cu succes a obiectivelor misiunii iezuițe Báthoreștii și papalitatea s-au preocupat de crearea unei baze financiare¹¹ și materiale pentru colegiu și pentru viitoarele acțiuni. În acest sens în 1579, Ștefan Báthory printr-o scrisoare donațională acordă iezuiților clujeni fosta abație din Cluj-Mănăștur¹² cu trei sate: Mănăștur, Baci, Leghia¹³, cu un venit de 1500 taleri, pentru ca în 1581 iezuiții să intre în posesia a încă trei sate: Caiantan (Chinteni), Tiburcz (Tiburt) și Bogarteleke¹⁴ (Băgara) urmând ca în 1583 să mai primească două iazuri¹⁵: Baratoktava și Zuk pentru necesarul de pește și 1 000 de ducăți de aur ungurești destinați seminarului iezuit¹⁶ din censul catedralic saxon. Aceste posesiuni din afara orașului la care se adaugă cele deținute în *civitas*: o mănăstire¹⁷, o biserică aflate în *Platea Luporum*¹⁸, o școală, o grădină, un cimitir¹⁹ și alte locuri lângă zidurile orașului au asigurat rezidenței

jesuiti in Europa Orientale. Strategie di riconquista cattolica în György Enyedi and *Central European Unitarianism in the XVI-XVII-th century*, Budapest, 1999, p.201.

⁷ Se recunoaște dreptul catolicilor la învățământ propriu și se accepta prezența iezuiților în Cluj-Mănăștur în acest scop. Vezi: *M.C.R.T. III*, p.31,39

⁸ *Ilidiko Horn, Le cercle de Farkas Kornis. Les strategies des elites unitariennes(1575-1603) in Gyorgy Enyedi and Central European Unitarianism in the XVI-XVII-th centuries*, Budapest, 1999, p.91; *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, 1968, p.585.

⁹ S-a urmat aceeași strategie aplicată de iezuiți și în Polonia și Ungaria. Colegiul trebuia să fie un avanpost și un observator strategic asupra lumii orientale. Vezi Claudio Madonia, *op.cit.*, p.169, 183-184, 197, 199.

¹⁰ *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, 1970, p. 584.

¹¹ Din partea papalității pentru colegiu urmau să se primească timp de 15 ani 1200 de ducăți ungurești plus încă 1200 de scuți (Vezi *Monumenta Antiquae Hungariae*, vol. II, Roma, 1976, p.452. De acum înainte M.A.H., II) iar pentru căminul de 150 de elevi ridicat în 1583 în apropierea școlii se mai primeau încă 1000 bani de aur de la Ștefan Báthory și de la Papă (Vezi Jako Klára, *op.cit.*, p. 10).

¹² *Călători străini...*, vol.II., p.489; Veress Endre, *Epistolae et Acta Jesuitarum Transylvaniae Temporibus principum Báthory*, vol II, Budapest 1913, p.175. Fosta abație a trecut mai întâi în 1556 în proprietatea fiscoșului după care a fost dăruită lui Francisc Forgacs de Ghymes urmând ca după moartea acestuia să intre în posesiunea lui Blandratta, medicul unitarian al principelui care va vinde domeniul lui Lona și Wólfango Banffy Losonczy. De la aceștia din urmă Báthory îl răscumpără și îl încredințează iezuiților.

¹³ *M.A.H. I*, Roma, 1969, p. 909; *M.A.H. III*, Roma, 1981, p. 59; Veress Endre, *Epistolae...*, vol.I, Budapest, 1911, p.178.

¹⁴ *Călători străini...*, vol II , p. 482; Jako Klára, *op.cit.*, p. 10.

¹⁵ Veress Endre, *Epistolae...*, vol.I, p.250.

¹⁶ *Ibidem*, p.253.

¹⁷ Este vorba de fosta mănăstire a călugărilor franciscani, mănăstire învecinată cu zidul orașului. Vezi Veress Endre, *Epistolae...*, vol.I, p.129.

¹⁸ *M.A.H. II*, p. 187; Veress Endre, *Epistolae...*, vol.I, p.129.

¹⁹ Pokoly József, *op. cit.*, p. 271.

iezuite independența financiară mult dorită și atât de necesară în condițiile speciale din Ardeal²⁰.

Educația în spirit catolic făcea parte din strategia Contrareformei de relansare a catolicismului. Astfel a existat un plan educativ bine conturat. Pentru început s-a înființat un colegiu, apoi un seminar, instituțiile fiind înzestrate și cu o bibliotecă²¹ în măsură să furnizeze materialul de studiu necesar nivelului de învățământ, unul superior.

Revenind la colegiul clujean, acesta a funcționat de la început în baza normelor de studiu cuprinse în viitoarea *Ratio studiorum*²² fiind stabilite traiectoria, materiile, normele și nivelul la care se tindea. La acestea s-au adăugat demersurile organizatorice pregătite de regele Ștefan Báthory care a stabilit în 1579 10 puncte privitoare la atribuțiile profesorilor, materiile predate, organizarea cursurilor, sistemul susținerii tinerilor la studii etc.²³. Un an mai târziu, același Ștefan Báthory prezintă iezuiților proiectele pentru modernizarea colegiului²⁴. Tot atunci este stabilit și gradul colegiului. Acesta urma să fie *collegium maior*, o instituție de învățământ superior, comparabil ca statut și drepturi cu academiile și universitățile europene. În acest sens absolvenții urmau să dispună de toate gradele europene: *bacalaureatus*, *doctor*, *magister* etc.²⁵. Astfel colegiul se transforma într-o instituție cu grad academic²⁶.

În colegiul clujean²⁷ „bastion catolic în Europa de SE” s-au predat: retorica, greaca, latina, dialectica, gramatica lui Aelius Donatus, catehismul creștin²⁸, urmând ca la cererea lui Ștefan Báthory din 1585 să se predea și un curs de filosofie și teologie²⁹.

Având în vedere importanța misiunii, Curia Romană și Ordinul Iezuit au trimis în Ardeal pe unii dintre cei mai buni profesori din sânul S.I., iezuiți care predaseră înainte în colegiile și universitățile³⁰ din Roma, Viena, Cracovia, Gratz etc. Câteva personalități ne rețin atenția: Jacobus Wujek, Luigi

²⁰ Transilvania era deja în deceniul opt al sec. XVI un teritoriu în care catolicismul era minoritar și în care prezența iezuită depindea de existența principelui catolic Veress Endre, *Epistolae...*, vol.I, p.260-261; Claudio Madonia, *op.cit.*, p.209.

²¹ Prin cărțile deținute și buna sa organizare, biblioteca colegiului iezuit clujean ajunge să fie una dintre cele mai renumite biblioteci din SE Europei. Problematika a fost tratată deja și din aceste considerente studiul de față nu dezvoltă acest subiect. Vezi Jako Klára, *Erdélyi könyvtárak*, Szeged, 1992; Sipos Gábor, *Az erdélyi református egyház a Báthoriak korában* în *Művelődés*, 1994, 46, nr.1, p. 44-46;

²² La început au fost utilizate acele *Ratio studiorum* elaborate la Roma în anii 1560-1570 care au constituit fundamentul teoretic dar și practic al viitoarei *Ratio studiorum* elaborată în deceniul nouă al secolului XVI. Vezi *Les jésuites à l'âge baroque (1540-1640)*, Grenoble, 1996, p.118-130

²³ *M.A.H.* I, p. 901-904, 909.

²⁴ Jako Klára, p. 10; *M.A.H.* II, p. 61-66, 112-113.

²⁵ Jako Klára, p. 10; *M.A.H.* II, p. 62.

²⁶ Pokoly József, *op. cit.*, p. 271.

²⁷ Jako Klára, *op.cit.*, p. 17.

²⁸ *Călători străini despre țările române*, vol III, București, 1971, p. 103; *M.A.H.* II, p. 70.

²⁹ *M.A.H.* II, p. 793; *M.A.H.* III, p. 60; Jako Klára, *op.cit.*, p. 9.

Vezi pentru întregul proces de instituire a cursurilor de filosofie Veress Endre, *Epistolae...*, vol.I, p. 307 și vol.II, p.103, 149.

³⁰ Jako Klára, *op. cit.*, p. 11.

Odeschalchi și Szánto Istvan Arator. Aceștia pe lângă propaganda catolică au pus bazele unui învățământ de cel mai înalt grad, dovadă faptului că înșiși protestanții își dau fiii la iezuiți pentru a-și clădi cultura³¹.

Ideea întemeierii unui colegiu având ca locație Clujul s-a cristalizat în 1578³² urmând să fie concretizată la 20 decembrie 1579 când se deschid oficial porțile școlilor iar la 11 ianuarie 1580 debutează cursurile în „școlile inferioare” și în cele „superioare”³³. Numărul elevilor în cele două cursuri superior și inferior era de 50 de elevi, dintre care 12 erau fii de nobili³⁴ iar cinci dintre aceștia „fuseseră născuți și crescuți în erezie”³⁵.

Pornind de la componența socială și confesională a școlilor iezuite, paterii ajung sa spere și chiar să fie convinși de puterea învățământului catolic prin care vor obține în timp reconvertirea elitei protestante la „adevărată religie”. Aceste speranțe se vor dovedi în mare măsură nefondate și nerealiste³⁶. Ceea ce s-a obținut a fost creșterea numărului de studenți fără a se pierde din calitatea învățământului și pregătirea cursanților. Astfel după câteva luni de la deschiderea cursurilor, în 3 aprilie 1580 s-au înregistrat 150 de elevi în clasele inferioare din care 12 au promovat în cele superioare³⁷.

Activitatea educațională iezuită s-a desfășurat timp de un an în fosta abație din Cluj Mănăstur³⁸, unde se amenajaseră anterior venirii iezuiților în Ardeal spațiile destinate locuitului și școlilor, urmând ca în 14 mai 1581, școlile să se mute în oraș, în Cluj³⁹. Deschiderea cursurilor colegiului în Cluj a coincis cu adunarea dietală generală care a aprobat succesiunea pe șcaunul principatului a fiului minor de 11 ani al principelui, pe Sigismund Báthory⁴⁰. S-ar putea spune ca iezuiții s-au folosit de aceasta pentru a convinge principele și Stările de realizările lor în ceea ce privește învățământul, educația în general.⁴¹

Astfel, intrarea iezuiților în oraș a fost posibilă tot datorită Báthoreștilor, care au determinat acceptul Stărilor și a consiliului orășenesc în vederea

³¹ *Călători străini...*, vol. III, p. 109; Cesare Alzati, *Terra romena tra oriente e occidente*, Milano, 1982, p. 71; Veress Endre, *Epistolae...*, vol. I. p. 127, 286(1583). Chiar fiii consilierilor principelui frecventează școlile iezuite.

³² Claudio Madonia, *op.cit.*, p.207.

³³ Veress Endre, *Epistolae...*, vol. I. p.89; Jako Klára, *op.cit.*, p. 10; *Călători străini...*, II p. 475, 470.

³⁴ Veress Endre, *Epistolae...*, vol. I. p. 89; *Călători străini...*, II p. 470.

³⁵ *Călători străini...*, II p.478.

³⁶ Iezuiții au crezut prea tare în spiritul lor de convingere asupra tinerilor protestanți care le frecventau cursurile și în sinceritatea manifestărilor acestora. Paterii nu au realizat diferența dintre obligațiile elevilor și opțiunile religioase ale acestora.

³⁷ Veress Endre, *Epistolae...*, vol. I. p. 89.

³⁸ *Călători străini...*, vol. II., p.461, 491.

³⁹ Veress Endre, *Epistolae...*, vol. I. p. 136, 138, 178; *Călători străini...*, vol. II., p. 475-478, 572.

⁴⁰ *Călători străini...*, vol. II., p.572; *Călători străini...*, vol. III, p. 104; Veress Endre, *Epistolae...*, II, p. 60.

⁴¹ Are loc o vizitație a colegiului de către membrii dietei și de familia princiară. Iezuiții le oferă o discuție academică pe temă religioasă și o reprezentare teatrală.. Vezi *Călători străini...*, vol. II., p. 468; Veress Endre, *Epistolae...*, I, p. 114, 178.

stabilirii *intra muros*⁴² a paterilor și a amenajării unor spații destinate școlilor⁴³.

La scurt timp după dieta din mai 1581, moare Christofor Báthory⁴⁴ însă politica în ceea ce privește Ordinul Iezuit în Ardeal nu se va schimba. Conducerea statului este preluată de un triumvirat care va respecta voința regelui Ștefan Báthory⁴⁵.

Pentru ca numărul studenților să crească în continuare, iezuiții au conștientizat necesitatea ridicării unui internat⁴⁶ care să găzduiască elevii fiindcă majoritatea învățăceilor proveneau din afara⁴⁷ Clujului deoarece protestanții din mediul urban nu frecventau școlile catolice⁴⁸. Acest internat va fi clădit în 1583 pe aceeași stradă cu colegiul, chiar lângă el, fiind gata să susțină 150 de școlari pe cheltuiala regelui și a Papalității⁴⁹.

Documentele iezuite trasează de cele mai multe ori o identitate între elevii de viță nobilă și cei protestanți⁵⁰ explicând în același timp identitatea drepturilor și îndatoririlor tuturor cursanților. Indiferent de etnia, religia și starea socială a elevilor înscriși, aceștia frecventau o școală catolică care urmărea implementarea idealului catolic tridentin de sobrietate, sănătate a credinței și disciplină⁵¹. Astfel ordinea și disciplina catolică erau întocmai respectate de învățăceii care erau obligați să participe la cursuri, să asculte Liturgia, să se spovedească la Paști și sărbători⁵², să participe la corul bisericii, la sărbători și la înmormântări, să aibă o conduită demnă etc.⁵³.

Care ar fi aspectele confesionale ale învățământului iezuit și impactul asupra tinerelor vlăstare?

Știri în acest sens ne parvin doar din surse iezuite care sunt adeseori subiective, inexacte și lacunare. Datele sunt generoase mai ales pentru începuturile învățământului clujean diminuându-se treptat după 1584.

Dacă prezența iezuită în Ardeal a fost atât de controversată, calitatea învățământului iezuit nu a fost pusă la îndoială. Educația iezuită a fost una temeinică. A îmbinat învățătura științifică și teologică cu o dimensiune judică, combinație menită să formeze o conștiință catolică în rândurile studioșilor⁵⁴.

⁴² Veress Endre, *op. cit.*, p.106 (Scrisoarea lui Ștefan Báthory către consiliul orășenesc din Cluj), p.114-115 (Scrisoarea lui Christofor Báthory către aceiași instituție).

⁴³ Jako Klára, *op.cit.*, p. 10.Se ridică o clădire cu două etaje destinată colegiului. Vezi Veress Endre, *op. cit.*, p. 113.

⁴⁴ *Călători străini...*, vol. II., p.129.

⁴⁵ *Călători străini...*, vol. II., p.102-104; Pokoly József, *op. cit.*, p.63-64; Veress Endre, *Epistolae...*, II, p. 59-61.

⁴⁶ Jako Klára, *op.cit.*, p. 10.

⁴⁷ Veress Endre, *Epistolae...*, vol. I. p. 99 și *Epistolae...*, vol. II., p.88

⁴⁸ Jako Klára, *op.cit.*, p. 10; Veress Endre, *Epistolae...*, vol.II. p. 393-395

⁴⁹ Veress Endre, *Epistolae...*, vol. I. p. 98; *Călători străini...*, vol. II, p. 470, 478.

⁵⁰ Veress Endre, *Fontes ...*, tom III, p. 147.

⁵¹ Pentru anul 1580 avem cunoștință de mărturisirea la Paște și la alte sărbători a celor 30 de școlari și 12 fii de nobili. Vezi Veress Endre, *Epistolae...*, vol. I. p. 98.

⁵² *Călători străini...*, vol III, p. 87.

⁵³ Vezi procesiunea de sărbătoarea Floriilor, Veress Endre, *Epistolae...*, vol. I., p. 100; *Călători străini...*, vol. II, p.471

Ținând seamă de numărul elevilor⁵⁴ evoluția colegiului ar putea fi exprimată astfel: în primul an (1580) în colegiul clujean găsim înscriși 50 de elevi, în 1581, 150-200 de elevi care studiau în cinci clase, în 1585, 230 de elevi în șase clase în preajma ciurmei ajungându-se la 350 de elevi. După cum se remarcă creșterea este liniară, deși rectorul clujean⁵⁵ a realizat o selecție a candidaților⁵⁶. Politica rectorului a avut drept scop creșterea prestigiului învățământului clujean și sporirea concurenței în rândul elevilor. Nu avem cunoștință despre continuarea politicii școlare a lui Wujek de către noul rector Ferdinandus Capecius, însă în anul următor numărul elevilor a crescut și mai mult, aceștia reușind să-și finalizeze studiile în ciuda ciurmei care-și făcea deja simțită prezența. În acest sens putem să afirmăm că în anul 1584, 27 de învățacei termină cursurile colegiului iar în 1587 doar 15, din pricina ciurmei care-i răpește pe ceilalți 81⁵⁷. În același an numărul profesorilor ajunge abia la 15 după ce în 1584 era de 27⁵⁸.

Pentru a corija și superviza învățământul și activitățile iezuiților, Ștefan Báthory și Sigismund Báthory au cerut în numeroase rânduri Romei un vizitator(inspector)⁵⁹. Prima vizitație a fost înfăptuită⁶⁰ de către P.Ioannes.B.Carminata în lunile februarie-martie ale anului 1582⁶¹ și a avut ca prim obiectiv stoparea disputelor interne înrădăcinate în sânul misiunii clujene⁶². Rezultatele vizitației și transformările pe care iezuiții clujeni vor trebui să le urmeze pe viitor sunt cuprinse în memoriul vizitației colegiului claudiopolitan⁶³ și vizează biserica⁶⁴, colegiul⁶⁴, școlile în general⁶⁵ și instituirea unei *domus probationis* atât de necesară pregătirii și verificării

⁵⁴ Jako Klára, *op.cit.*, p. 10; Veress Endre, *Epistolae...*, vol.I. p.136-138, 153; *Călători străini...*, vol. II, p.470.

⁵⁵ De la sârșitul anului 1583, rector al colegiului clujean este italianul Capecius Ferdinandus. Excelent în știință dar „tabula rasa” în ceea ce privește exercitarea autorității. Vezi *Călători străini...*, vol.III, p. 54; Claudio Madonia, *op. cit.*, p. 210; *M.A.H.*, II, p.607.

⁵⁶ *Călători străini*, vol III, p. 87.

⁵⁷ Jako Klára, *op.cit.*, p. 10.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 11.

⁵⁹ *M.A.H.* II, p. 111-114.

⁶⁰ Veress Endre, *Epistolae...*, vol.I, p.228.

⁶¹ Neînțelegerile personale dintre rectorul colegiului Wujek Jacobus, polonez și P.Szánto-Arator, maghiar îmbracă forma unui conflict între iezuiți de etnie polonă și cei de etnie maghiară, conflict care va marca negativ viața colegiului și a rezidenței. Vezi *M.A.H.*, II, p.247; Veress Endre, *Epistolae...*, vol.I, p.159, 161, 203,205,228, 224, 237 etc.

⁶² *M.A.H.*, II, p.247-253.

⁶³ *M.A.H.*, II, p.247-250. Carminata vorbește de oportunitatea refacerii unor altare din biserici și a reparațiilor necesare în toate bisericile iezuiților inclusiv a acelor din satele avute în posesiune, a îmbogățirii cărților de cult, a rezolvării problemei înmormântărilor catolicilor în cimitir și biserică etc.

⁶⁴ *M.A.H.*, II, p.250-252.

Remarcăm că părintele Carminata ascultase plângerile lui Szánto vis-à-vis de lejeritatea rectorului care permitea populației „să se plimbe” în colegiu și cerea îndreptarea acestei situații precum și respectarea regimului de hrană în colegiu, regimul zilelor de recreere pentru discipoli etc.

⁶⁵ *M.A.H.*, II, p. 252-253.

tinerilor preoți⁶⁶.

Alte vizitații ale colegiului au loc în anii următori: 1584⁶⁷, 1585⁶⁸, 1586⁶⁹ și urmează aceleași puncte de interes.

Când a apărut seminarul din Cluj și ce se urmărea prin acesta?

Pentru anul 1583 cunoaștem că în Cluj *schola instituta est*⁷⁰ datorită zelului iezuit și donațiilor venite din partea Papei Grigore XIII și a lui Ștefan Báthory⁷¹.

Regele Ștefan Báthory se gândea încă din 1582 la înființarea în Ardeal a două seminarii⁷² unul pentru fii de nobili și unul pentru cei de condiție modestă, însă va renunța la această idee urmând să se ridice doar un singur seminar care să reunească pe toți tinerii indiferent de starea lor materială⁷³. Pentru fondarea seminarului și pregătirea terenului în vederea reintroducerii episcopatului a fost propus și chemat Stanislao Rescio⁷⁴. Despre acesta nu avem alte mențiuni care să-i confirme în Ardeal însă pentru aceleași obiective va fi trimis un alt iezuit, Antonio Posevino.

Acest seminar și-a deschis porțile în martie 1583 fiind administrat conform normelor impuse seminarilor pontificale.

Iezuitul Antonio Possevino, însărcinat de Ștefan Báthory încă din 1582⁷⁵ să se ocupe de deschiderea seminarului iezuit ne oferă regulile de administrare și conducere a seminarului din Cluj⁷⁶. În această instituție de învățământ urmau să se primească tineri cu vârsta minimă de 15 ani⁷⁷ atât înstăriți cât și de condiție umilă⁷⁸ în urma verificării lor realizată de prefectul seminarului și de rectorul colegiului clujean⁷⁹.

În cazul nerespectării de către seminaristi a normelor din seminar prin comportament indecent, scandalos, doctrine ciudate sau în caz de boală gravă învățăceii puteau fi exmatriculați prin hotărârea rectorului.⁸⁰

Astfel, seminarul depindea de rectorul colegiului în problemele majore de organizare și conducere sau mai bine zis îi era subordonat lui⁸¹. Cu toate acestea instituția va avea o conducere de sine stătătoare formată dintr-un

⁶⁶ Veress Endre, *Epistolae...*, I, p.265. Ideea a fost preluată și de iezuitul maghiar Szántó în 1583, *M.A.H.*, II, p.422.

⁶⁷ *Călători străini...*, vol III, p. 87; Veress Endre, *Epistolae...*, vol.II, p.69.

⁶⁸ *Călători străini...*, vol.III, p.77.

⁶⁹ Veress Endre, *Epistolae...*, vol.II, p.149.

⁷⁰ Veress Endre, *Annuae Litterae Societatis Jesu*, Budapesta 1913, tom. IV, p. 5; Jako Klára, *op.cit.*, p. 10.

⁷¹ „...Rege et Pontifice misso anno 1583 in martio, seminarium cui annuos mille aureos hungaricos id est 1200 coronatus ex censu cathedrae olim ad episcopum pertinet attribuit Rex tantumdemque Gregorio XIII ex aerario pontificio quotannis numerari iussit”. Vezi *M.A.H.*, II, p.10 și următoarele și *M.A.H.*, II, p. 60.

⁷² Veress Endre, *Epistolae...*, vol.I., p.223.

⁷³ *Ibidem*, vol. II, p.253.

⁷⁴ *Ibidem*, vol. I, p.224-225.

⁷⁵ *Ibidem*, vol. II, p.247.

⁷⁶ *M.A.H.* II, p. 423-431; Veress Endre, *Epistolae...*, vol. II p. 272-279.

⁷⁷ *M.A.H.* II, p. 427; Veress Endre, *Epistolae...*, vol. II p. 274.

⁷⁸ *M.A.H.* II, p. 426; Veress Endre, *Epistolae...*, vol. II p. 273.

⁷⁹ *M.A.H.* II, p. 427; Veress Endre, *Epistolae...*, vol. II p. 275.

⁸⁰ *M.A.H.* II, p. 427-428; Veress Endre, *Epistolae...*, vol. II p. 275-276.

⁸¹ *M.A.H.* II, p. 430; Veress Endre, *Epistolae...*, vol. II p. 277.

prefect al seminarului supervizat de rectorul clujean, un viceprefect, un prefect al ieziuților și chiar un personal auxiliar propriu.⁸² În 1584 Ioannes Elbingus ocupa funcția de viceprefect al seminarului,⁸³ celălalt viceprefect fiind Crakowski Ioannes⁸⁴ iar prefect era P. Wolfgangus Schreck⁸⁵. Probabil și P. Michael Ripinensis a fost prefect al seminarului pentru o scurtă perioadă deoarece a fost menționat în această calitate în 1586⁸⁶, an în care se stinge întregul personalul acestei instituții de învățământ.⁸⁷

Pentru mai bine de un jumătate de an activitatea seminarului a fost astfel paralizată însă în anul următor, în 1587, ieziuții își reînnoiesc cadrele și conducerea prin intrarea în Ardeal a unor noi membri ai Societății. Dintre cadrele ieziuite din Ardeal rămase în viață, este numit prefect al seminarului, Ioannes Cracowski iar dintre noii veniți Jacobus Mostowski va ocupa funcția de viceprefect.⁸⁸

Astfel seminarul își reia activitatea pregătind tineri sacerdoți. El va forma preoți catolici capabili de a satisface cerințele Romei și ale populației dar și de a îngroșa rândurile ieziuților. Astfel în 1586, 12 seminaristi își finalizează studiile iar dintre aceștia 4 sunt admiși în Societate, pentru ca spre finele anului 1587 trei dintre seminaristi să fie inițiați în preoție iar 7 să fie promiși sacerdoției.⁸⁹

Mai mult, seminarul primea tineri și din afara Ardealului.⁹⁰ Cu toate acestea nu putem să afirmăm pentru această dată existența unui schimb de studenți așa cum preconizaseră Possevino și Ștefan Báthory.⁹¹

Cine preda în acest seminar?

Știm că este vorba de aceiași profesori ca și în colegiul clujean.⁹²

Izvoarele ieziuite consemnează periodic numărul cadrelor didactice, al personalului auxiliar, funcțiile, studiile și etnia acestora.

Această evidență nu este întâmplătoare dovadă că se desfășoară pe mai mulți ani 1581, 1584, 1586, 1587 și nici lipsită de valoare deoarece prin analiza acestora se pot trage concluzii esențiale referitoare la nivelul academic al colegiului clujean.

Pentru anul 1579 avem cunoștință de prezența a 11 ieziuți la Cluj⁹³ destinați în principal noului colegiu. Câteva luni mai târziu, la 27 ianuarie 1580, rectorul clujean, Jakobus Wujek, într-o dare de seamă către Prepozitul General al S.I., P. Mercurian Eberhard afirmă existența a 13 ieziuți din care 3 sunt

⁸² M.A.H. II, p. 429; Veress Endre, *Epistolae...*, vol. II p. 277.

⁸³ M.A.H., II, p. 617.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ M.A.H., II, p. 615; *Călători străini...*, vol. III, p. 106.

⁸⁶ M.A.H. II, p. 1017.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 1018-1019.

⁸⁸ *Ibidem*, III, p. 30-31.

⁸⁹ Veress Endre, *Epistolae...*, vol. II, p. 234.

⁹⁰ Veress Endre, *Epistolae...*, vol. II, p. 39. Scrisoarea din 3 mai 1584 a lui Ștefan Báthory către dieta Transilvaniei.

⁹¹ Schimbul de studenți. Vezi *Călători străini...*, vol. II, p. 589 și III, p. 81; Veress Endre, *Epistolae...*, II, p. 39.

⁹² M.A.H. II, p. 615-618, 1018-1019; M.A.H. III, p. 30-32; Veress, *Epistolae...*, vol. II, p. 24-28, 210-212.

⁹³ Jako Klára, *Erdelyi konyveshazak*, vol. I, Szeged, 1992, p. 10; Veress Endre, *Epistolae...*, vol. I, p. 80, 88-89; *Călători străini* vol. II, p. 471, 488.

sacerdoți veterani, 2 sunt novici, 4 frați scolastici și 4 coadjutori⁹⁴. Precizează că dintre aceștia Ludovicus Odescalchi este admonitor și consultor al rectorului iar P.Leleszi este al doilea consultor al său.

Pentru anul 1584 situația iezuiților clujeni este mult mai clară. „Catalogus collegii claudiopolitani anni Domini 1584 prima ianuarii”⁹⁵ destinat autorităților superioare de la Roma prezintă cu multă exactitate originea etnică, studiile și funcțiile celor 27 de iezuiți clujeni. Este anul în care rezidența clujeană se îmbogățește cu 14 iezuiți veniți din Polonia sub conducerea noului rector al colegiului, Ferdinandus Capeccius⁹⁶.

Din totalul de 27 de iezuiți, 12 ocupau poziții importante în cadrul colegiului⁹⁷ iar doi dintre ei erau sacerdoții colegiului⁹⁸.

Care a fost nivelul de pregătire a părinților iezuiți angrenați în sistemul educativ?

Analizând datele pe care le avem despre cadrele colegiului și seminarului clujean remarcăm gradele diferite de educație ale iezuiților, date ce transpar din diversele relatări (fie ele lacunare). Astfel există iezuiți care „au studiat”⁹⁹ în interiorul sau în exteriorul Societății diferite discipline: P.Martinus Undo, P.Mathias Thomany, M.Petrus Szydlowski, Jacob Calissiensis sau Korytowski, Ioannes Burman, Jacobus Mostowski, Ioannes Elbingus; și alții despre care știm cu certitudine că au absolvit acele cursuri superioare: Ferdinandus Capeccius¹⁰⁰, Hieronymus Fanfonius¹⁰¹, Ioannes Ardulphus¹⁰²; M.Ioannes Crakowski¹⁰³ și P.Wolfangus Schreck¹⁰⁴.

Astfel colegiul clujean avea cadre pregătite pentru predarea științelor umane (Ioannes Elbingus), a sintaxei (M.Ioannes Crakowski, M.Petrus Szydlowski), a retoricii (Ioannes Ardulphus; Hieronymus Fanfonius), a dialecticii (Hieronymus Fanfonius), a gramaticii (Jacobus Calissiensis, Ioannes Burman predă la clasele inferioare), a limbilor greacă și latină (Ioannes Ardulphus, F.Capeccius, Jakobus Mostowski-greacă la clasele umane) iar din 1585 a filosofiei (aceiași H.Fanfonius).

În anul 1586, situația colegiului se preschimbă radical¹⁰⁵. Este anul în care ciuma face ravagii.

⁹⁴ Este vorba de: trei sacerdoți veterani – Ioannes Lelesz, Iavobus Wujek și Ludovicus Odescalchi -, doi sacerdoți novici – Valentinus Lado și Petrus Erdosi, patru frați scolastici din care se cunoaște numele doar a doi dintre ei: Ioannes Pusch și Ioannes Jancovschi și 4 coadjutori. Vezi. Veress Endre, *Epistolae...*, vol.I., p. 88-89; *Călători străini...*, vol.II., p.478.

⁹⁵ M.A.H. II, p. 615-619.

⁹⁶ Pokoly József, *op. cit.*, p.274.

⁹⁷ M.A.H. II, p. 615-619.

⁹⁸ Este vorba de P.Georgius Törös numit și Papensis(paralitic) și P. Petrus Silvanus (bolnav cu plămâni). Vezi. Veress Endre, *Epistolae...*, vol. II, p.160.

⁹⁹ Nu se precizează dacă au absolvit cursurile respective și care a fost rangul acelor instituții de învățământ, dacă a fost vorba de colegii sau universități etc .

¹⁰⁰ Este rector al colegiului clujean din decembrie 1583, magister în filosofie și teologie.

¹⁰¹ filosofie și teologie absolvite în Societate.

¹⁰² filosofie, teologie și greacă.

¹⁰³ retorică.

¹⁰⁴ Doctor în arte, care a studiat și filosofia și teologia, bun cunoscător al limbilor greacă și ebraică.

¹⁰⁵ M.A.H. II, p. 1018-1019.

În primul semestru al anului 1586 sunt amintiți în funcție 29 de iezuiți: predicatori, profesori dintre care unul pentru istorie (materie nou introdusă), slujitori și administratori ai diferitelor subdiviziuni organizatorice ale colegiului.

Ciuma se extinde cu repeziciune în colegiu și seminar după care la scurt timp ajunge și în fosta abație din Cluj Mănăstur. În loc să se instituie din timp carantina și să se sisteze cursurile în colegiu¹⁰⁶ și în seminar, părinții iezuiți nu iau măsuri de protecție, își continuă activitatea ajutând flagelul să se dezvolte neîncetat spre disperarea tuturor¹⁰⁷. Mor majoritatea elevilor și profesorilor. Scapă cei care s-au refugiat la timp¹⁰⁸.

În aceste împrejurări¹⁰⁹, protestanții au dat glas unei „psihoze” împotriva iezuiților care tindea să se transforme într-o revoltă împotriva catolicilor clujeni¹¹⁰. Astfel iezuiții sunt nevoiți să păzească de furia protestantă colegiul, biblioteca, bisericile și chiar teritoriul¹¹¹.

Din cei 30 de iezuiți existenți în colegiu în iunie 1586, după flagel rămân abia zece¹¹². Date despre ravagiile ciumei aflăm și din relatările iezuiților Andreas Busau¹¹³, Massimo Milanese¹¹⁴, Matheus Strus¹¹⁵, Antonio Possevino¹¹⁶ și din „Catalogus sociorum in Transylvania peste extinctorum, mense septembri 1586”¹¹⁷. Toate rapoartele și scrisorile iezuite confirmă pierderile umane din rândul iezuiților. Astfel, colegiul de la Cluj într-un singur an își pierde rectorul, pe Ferdinandus Capecius, doi profesori de științe umane: Ionas Kredick și Ioannes Elbingus; un profesor de dialectică, retorică și filosofie, Hieronymus Fanfonius; unul de filosofie și istorie, Paulus Kiniskovicz care era și viceguvernator al școlii; profesorul de aritmetică și poezie, Ionas Kredick; pe M.Ioannes Burman, profesor de gramatică în clasele superioare etc. iar misiunea clujeană profesorii dar și predicatorii: Albertus Brantmaier, Ionas Kredick, Ioannes Elbingus Prutenus, viceprefect al seminarului și secund în predica în germană, P.Ioannes Ardulphus, profesor de retorică și predicator german etc.

Pierderile umane din rândurile iezuiților au lăsat colegiul fără cadre didactice iar misiunea fără preoți, predicatori¹¹⁸ și personal auxiliar¹¹⁹.

¹⁰⁶ Rectorul colegiului, Capecius care n-a fost capabil să ia deciziile necesare la timpul potrivit

¹⁰⁷ *Călători străini...*, vol.III, p.131-134.

¹⁰⁸ Excepții sunt iezuiții și studenții care se refugiază. Vezi *Călători străini...*, vol.III, p.131, 134. În cetatea Chioarului se refugiază 5 iezuiți. Georgius Törös, Andreas Busau, Simon din Poltava, Olaus și Gaspar (ultimii trei fiind coadjutori) și Veress Endre, *Epistolae...*, vol.II, p.193.

¹⁰⁹ Pierderile umane sunt copleșitoare în rândul iezuiților...

¹¹⁰ Oamenii au ajuns să fie convinși că ciuma este „pedeapsa lui Dumnezeu pentru că s-au întors la cultul icoanelor”. Vezi Pokoly József, *op. cit.*, p.278; *Călători străini...*, vol.III, p.131-132.

¹¹¹ *Călători străini...*, vol.III, p. 136; Jako Klára, *op. cit.*, p.17.

¹¹² Veress Endre, *Annuae Litterae Societatis Jesu de rebus Transylvanicis temporibus principum Báthory*, Budapest, 1921, vol.II, p.204, 207.

¹¹³ *M.A.H.*, p.965.

¹¹⁴ *Ibidem*, p.985..

¹¹⁵ Veress Endre, *Epistolae...*, II, p.204-206

¹¹⁶ *M.A.H.*, II, p.994.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 1014-1015.

¹¹⁸ Veress Endre, *Epistolae...*, vol.II, p. 164-165.

Perspectiva devenea înspăimântătoare din punct de vedere uman și religios, catolicismul și progresele realizate fiind puse sub semnul întrebării.

Colegiul clujean deși rămas fără sprijinitorul și susținătorul său¹²⁰ și-a reluat cursurile după flagel grație suportului moral venit din partea S.I. și a tânărului principe Christofor Báthory¹²¹. A fost numit un vicerector în persoana lui P. Leonardus Rubenus¹²² care urma să conducă colegiului până la găsirea unei persoane indicate pentru a ocupa postul de rector¹²³.

Dintre vechii iezuiți clujeni rămân șase¹²⁴: Matheus Strusius, P. Andreas Busau, P. Ioannes Cracowinski¹²⁵, P. Valentin Lado, Simon Raz și Simon Pultoviensis (Domoslawski). Alături de aceștia la relansarea colegiului clujean contribuie și noii veniți¹²⁶: P. Emanuel Vega, profesor de controversse religioase, prefect al novicilor, al lucrurilor spirituale și al Congregației Sf. Fecioare Maria; P. Ioannes Gonzales care va ține cursurile de filosofie; P. Balthasar Geroki, care va preda științele umane; Sebastianus Schadecus¹²⁷ va preda sintaxă; Ludovicus Lucari – gramatică, Jacobus Mostowski – economie, greacă și dialectică; Gregorius Vascharelinus; Martinus Ostiensis – conducător al claselor inferioare; Ioannes Brzozoviensis, Ioannees Pax *infirmarius et coci adiutor* și Bartholomaeus Tembor (Tibur) *sartor et sacristanus*. Dintre aceștia în misiunea clujeană doar Jacobus Mostowski și Martinus Ostiensis au studiile finalizate, nivelul de pregătire al cadrelor didactice post-flagel fiind inferior generației precedente.

Deși despuiat de cele mai valoroase cadre, colegiul din Cluj va încerca și va reuși să se redreseze continuând să rămână cea mai importantă instituție de învățământ superior din Transilvania secolului XVI până în momentul desființării sale prin hotărâre dietală, în 1588.

Prezența iezuiților în principat nu a fost agreată de Stările Ardealului nici în faza de proiect. Ștefan Bathory a obținut în 1579 intrarea și acceptarea temporară a paterilor în principat însă n-a reușit să le asigure permanența. După moartea sa¹²⁸, prezența iezuiților în principat a fost contestată cu consecvență ajungându-se până la ideea expulzării paterilor, idee pusă în practică în cadrul Dietei de la Mediaș¹²⁹, la 26 decembrie 1588.

Iezuiții sunt nevoiți să părăsească irevocabil Ardealul în termen de 25 de zile¹³⁰, prezența ordinului iezuit și a altor ordine religioase fiind interzisă pe

¹¹⁹ Mor: Casimirus Polonus, Adam Prutenus, Mihail Prutenus, Urbanus Schiper și alții.

¹²⁰ Moare regele Ștefan Báthory la 12 decembrie 1586. Pokoly József, *op. cit.*, p.278; Veress Endre, *Epistolae...*, vol.II, p.195.

¹²¹ Acesta își înnoiește jurămintele de fidelitate față de iezuiți realizând și vizitații ale colegiului din Cluj și ale Congregației Sfintei Fecioare Maria. Vezi Veress Endre, *Epistolae...*, vol.II, p.228- 232.

¹²² Acesta a venit în Ardeal și va rămâne până în momentul expulzării iezuiților din teritoriu. Vezi M.A.H., III, p.232; Veress Endre, *Epistolae...*, II, p. 227.

¹²³ Veress Endre, *Epistolae...*, vol.II, p. 234.

¹²⁴ M.A.H. III, p. 30-32.

¹²⁵ Ocupă funcția de viceprefect al seminarului. Vezi M.A.H.II, p.30.

¹²⁶ M.A.H., III, p.17, 38; Veress Endre, *Epistolae...*, vol. II, p.216, 234.

¹²⁷ „Claudiopoli seminarii oeconomus”, M.A.H., II, p.31.

¹²⁸ Principele Ardealului și respectiv regele Poloniei moare la 2 decembrie 1586. Pokoly József, *op. cit.*, p. 278.

¹²⁹ M.A.H. III, p. 269-273.

¹³⁰ *Ibidem*, p.271; Pokoly József, *op. cit.*, p.285.

viitor¹³¹, averea, edificiile călugărilor trecând în posesiunea fiscului¹³² iar biserica Sf.Egidiu din Oradea împreună cu pertinențele sale fiind atribuită orașului Oradea¹³³.

Lipsit de autoritate și constrâns de politica abilă a Stărilor, Sigismund Báthory a acceptat hotărârile dietei punând deasupra propriei religii dorința sa de a rămâne la cârma Ardealului.

Consecințele alungării iezuiților din Ardeal au fost deosebit de grave. S-a revenit la situația dinaintea de 1579 când catolicismul deși religie receptă nu mai beneficia de clerici, de un învățământ confesional, de puținele locuri de cult, de o personalitate puternică care să-i asigure nu numai supraviețuirea ci și dezvoltarea. Rezultatele spirituale și educative obținute de catolicism în răstimpul 1579-1588 nu au fost anulate în urma expulzării paterilor, ele formând temelia pe baza căreia în 1595 prin revenirea iezuiților va fi relansată politica de Contrareformă a Curiei papale în Ardeal.

(Riassunto)

L'articolo si propone di presentare l'insegnamento gesuitico di Cluj-Cluj Manastur nel periodo 1579-1588 durante il regno dei principi Báthory e durante la confrontazione e convivenza tra le due sistemi religiosi: la Riforma e la Controriforma.

L'educazione era una delle strategie gesuitiche per il rilancio dell cattolicesimo, strategia che aveva lo scopo di insegnare nello spirito cattolico la giovane generazione. Così si sono formati nella residenza di Cluj: un collegio (che preparava la gioventù per la vita laico e il quale con il tempo avrà valore di università) e un seminario (il quale preparava i giovani sacerdoti e i membri possibili della Società di Gesù). Questi istituti arrivano a essere i più importanti di Transilvania negli anni novanta del secolo XVI, essendo di livello europeo.

¹³¹ *Ibidem*, p.272.

¹³² *Ibidem*, p.272; *M.C.R.T.*, III, p.240.

¹³³ *M.A.H.*, III, p.272; Pokoly József, *op. cit*, p.286.

NOBILI, PREOȚI ȘI ÎNVĂȚĂTORI ROMÂNI DIN COMITATUL TURDA LA 1729

VASILE LECHINȚAN

Documente inedite din arhivele clujene ne introduc în lumea satului românesc din fostul comitat Turda, cu locuitorii săi, nobilii de o sesie, preoții, învățătorii și chiar supușii sau iobagii și jelerii cu averea imobilă a familiei și numărul de membri ai acesteia, precum și cu necesarul de măji de sare pe întreg anul al familiei respective.

Astfel, la 21 ianuarie 1729, Andreás Gámán, asesor jurat al comitatului Turda și Ioannes Alsó, vicejude al nobililor comitatului Turda, semnavă în Șăulia de Câmpie (*M. Salyi*), cercetarea privind preoții români și învățătorii, precum și nobilii care nu sunt scutiți de contribuțiile și averea lor (*Investigatio Poparum Valachicorum Ludimagistrorum cum distinctione Religionis et munitiorum, Nobilium, item qui a contributione exempti non sunt...*) din cercul Pogăceaua (*Processusque Pagotsaiensi*). Sunt înregistrați următorii preoți și învățători români (în paranteză, numărul membrilor de familie, numărul cailor, boilor, vitelor, respectiv numărul oilor):

- Pogăceaua (*Pagotsa*): Popa zis și Iuon Socol (*Popa alias Szokol Juon Popa Valachicus*) (7 – 0 – 5 – 12); Popa Onea (*Popa Vonya Popa Valachicus*) (2 – 1 – 13 – 11); Grebenis (*Gerebenes*); Popa Vasilia (*Popa Vaszilia Popa Valachicus*) (10 – 2 – 11 – 55); Popa Dumitru (*Popa Dumitru Popa Valachicus*) (3 – 1 – 10 – 20);
- Săcalu de Câmpie, azi Bărboși (*Mező Szaka*): Popa zis și Turc Vasilia,¹ protopop (*Popa alias Turk Vaszilia Archidiaconus Valachicus*) (18 – 15 – 52 – 230); Popa zis și Turc Petre (*Popa alias Turk Pétre Popa Valachicus*) (7 – 9 – 13 – 60); Popa zis și Sârb Gligor (*Popa alias Szirb Gligor Popa Valachicus*) (4 – 1 – 10 – 19);
- Budiu de Câmpie, azi Papiu Ilarian (*Mezo Bodon*): Popa Filip (*Popa Filep Popa Valachicus*) (7 – 1 – 8 – 30); Popa Vasilia (*Popa Vaszilia Popa Valachicus*) (5 – 2 – 6 – 15);
- Chimitelnic (*Kementelke*): Popa Gheorghe (*Popa Gyorgy Popa Valachicus*) (6 – 1 – 17 – 10); Popa Dumitru (*Popa Dumitru Popa Valachicus*); Popa zis și Berce Dumitru (*Popa alias Bertse Dumitru Popa Valachicus*) (3 – 2 – 12 – 20); Popa Macavei (*Popa*

¹ Familia Turc de Săcalu de Câmpie (azi Bărboși) a fost înnobilită de către Leopold I, împărat habsburgic (1658 – 1705). Protopopul martir Vasile Turcu din Cătina, de la 1848, este urmaș al acestui protopop Vasile Turc de la 1729, fiind tot din familia Turc de Săcalu de Câmpie. Vezi: Vasile Lechințan, *Martiri români din Câmpia Transilvaniei la 1848*. Alexandru Bătrăneanu, Vasile Simonis și Vasile Turcu, Editura Clusium, 1996.

- Makavé Popa Valachicus*) (2 – 0 – 5 – 8);
- Sângeru de Câmpie (*Mezo Szengyel*): Popa Iuon Bătrânul (*Popa Juon Senior Popa Valachicus*) (11 – 10 – 20 – 200); Popa Iuon Tânărul (*Popa Juon Junior Popa Valachicus*) (5 – 0 – 14 – 20);
 - Zau de Câmpie (*Zah*): Popa Pașcul (*Popa Paskuly Popa Valachicus*) (11 – 2 – 18 – 50); Popa Gheorghe (*Popa Györgyi Popa Valachicus*) (4 – 2 – 14 – 19); Popa Vasile (*Popa Vaszily Popa Valachicus*) (4 – 1 – 8 – 29);
 - Șăulia de Câmpie (*Mezo Sályi*): Popa Vasa (*Popa Vasza Popa Valachicus*) (4 – 2 – 10 – 30); Popa Gligor (*Popa Gligor Popa Valachicus*) (2 – 1 – 10 – 5); Popa Iuon (*Popa Juon Popa Valachicus*) (5 – 3 – 9 – 15); Popa Todor (*Popa Thodor Popa Valachicus*) (5 – 0 – 10 – 23); Onea Deac – învățător (*Déák Vonya Ludimagister Valachicorum*) (5 – 2 – 6 – 20);
 - Nobili cu o sesie:
 - Pogăceaua (*Pagotza*): Grigore Feier (*Gregorius Fejér*) (7 – 0 – 7 – 28); Costin Berlea (*Berla Kosztin*) (6 – 1 – 10 – 50); Gheorghe Feier (*Fejér Györgi*) (3 – 0 – 8 – 17); Lupul Feier (*Fejér Lupul*) (4 – 0 – 3 – 0); Mihăilă Bota (*Bota Mihaila*) (1 – 0 – 4 – 8); Onea Nemeș (*Nemes Vonya*) (8 – 1 – 32 – 81)².

În aceeași zi de 21 ianuarie 1729, aceiași oficiali comutatensi semnau, tot în moșia Șăulia de Câmpie (*in Possesione Mezo Sály*) o altă cercetare ce cuprindea curțile baronilor magnați, porțiunile de moșii nobiliare, precum și plebanii (romano-catolici), predicatorii (reformați), popii români și învățătorii, precum și nobilii cu o sesie și supușii sau iobagii și jelerii din moșiile cercului Pogăceaua, cu necesarul de sare pe acel an (*Investigatio Curiarum Baronum Magnatum et Portionarorum Nobilium, item Plebanorum, Praedicanitium, Poparum Valachicorum, ut et Ludimagistrorum cum distinctione Religionis, et munionum in Inclyto Comitatu Thordensi Processuque Pagotsaiensi existentium, nec non nobilium unius Sessionis Subditorum seu Jobbagionum, et Inquilinorum bn Possessionibus infrascriptis et Comitatu praeallegato Thordensi residentis et commorantis cum oppositione Centenariorum Salis Secundum propriam Cujusvis praetensionem per integrum Annum necesarij ...*)

În ceea ce privește pe români, situația este consemnată astfel (în paranteză numărul măjilor de sare – *Centenary Salis*):

- Pogăceaua: preoții sus-menționați (2 – 2);
- Grebeniș: Popa Vasilica (4), Popa Dumitru (3);
- Săcalu de Câmpie: Popa zis și Turc Vasilica, protopop (13); Popa zis și Turc Petre (5), Popa zis și Sârb Gligor (3);
- Budiu de Câmpie: Popa Filip (3); Popa Vasilica (2);
- Chimitelnic: Popa Gheorghe (3); Popa Dumitru (4);
- Sângeru de Câmpie: Popa Iuon (10); Popa Iuon tânărul (4);
- Zau de Câmpie: Popa Pașcul (5); Popa Gheorghe (3); Popa Vasile (2);
- Șăulia de Câmpie: Popa Vasile (4); Popa Gligor (2, 5); Popa Iuon

² Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.C.A.N.), Comitatul Turda, dosar 105/1729.

(2); Popa Todor (2); Diac Onea – învățător (1, 5);

Nobili cu o sesie erau doar în Pogăceaua: Gheorghe Feier³(4); Grigore Feier (3); Costin Berlea⁴(4); Lupul Feier (2); Mihailă Bota (1, 5); Onea Nemeș⁵(4).

În cercul Brâncovenești (*Vetsiens*) au întocmit o situație asemănătoare, Andréas Hegjesi, asesor jurat al comitatului Turda și Georgius Lestyán, vicejude al nobililor jurat al comitatului Turda, în moșia Suseni (*Felfalu*), la 22 ianuarie 1729, astfel (în paranteză necesarul de măji de sare):

- Deleni (Orosz Idets): Popa Iuon (Popa Juon, Popa Valachicus) (1, 5); Popa Vasile, învățător (Popa Vaszil Ludimagister Valachicus) (1);
- Idicel (Idets Pataka): Popa Petre (Popa Petre, Popa Valachicus) (1, 5); Popa Toager, învățător (Popa Thogjer, Ludimagister Valachicus) (1);
- Rușii Munți (Manus Orostfalv): Popa Gliga (Popa Gliga, Popa Valachicus) (4); Popa Iechim (Popa Iechim Popa Valachicus) (1); Onea Budac – învățător (Budák Onya Ludimagister Valachicus) (1);
- Maiorești (Maros Hodák): Popa Gavrilă (Popa Gavrilă Popa Valachicus) (1);
- Morărești (Monosfalv): Popa Vis (Popa Visz Popa Valachicus) (3);
- Cuieșd (Kăvesd): Popa Ion (Popa Juon Popa Valachicus) (3);
- Filea (Fulehaza): Popa Avram (Popa Avram Popa Valachicus) (1, 5);
- Deda (Deda): Popa Toager (Popa Thogjer Popa Valachicus) (2);
- Popa Iuon (Popa Juon, Popa Valachicus) (2); Diac Iuon, învățător (Diák Juon, Ludimagister Valachicus) (2);
- Râpa de Jos (Also Repa): Popa Toma (Popa Thoma, Popa Valachicus) (2);
- Lueriu (Lever): Popa Simion (Popa Szimion, Popa Valac[h]icus)
- Săcalu de Pădure (Erdő Szakál): Popa Nicula (Popa Nyikula, Popa Valachicus) (2); Popa Onie, învățător (Popa Vonye, Ludimagister Valachicus) (2);
- Dumbrava (Liget): Popa Crăciun (Popa Krátzon, Popa Valachicus) (4); Popa Simion (Popa Szimion, Popa Valachicus) (3);

³ Feier de Pogăceaua, familie de nobili români, înnobilită în Cluj de principesa Catharina de Brandenburg, la 15 aprilie 1630. Pe blazon avea "luna descrescând și o stea", pe fond azuriu. Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitorie la familiile nobile române* (în continuare: Pușcariu, *Familiele*), I, Sibiu, 1892, p. 67 (la aceeași pagină vezi și date despre familia Turc de Săcalu de Câmpie) și II, p. 103.

⁴ Probabil Bârlea sau *Barla* de *Dragumérfalva*, familie de nobili români semnalată în Pogăceaua în 1862 de preotul Alexandru Turcu, înnobilită în Sighișoara de principele Mihail Apafi, la 16 februarie 1663. Pe blazon avea, ca însemne, pe fond azuriu, un călăreț cu mantia verde ținând în mâna dreaptă o pușcă, iar în stânga frâul calului. Pușcariu, *Familiele*, I, p. 67 și II, p. 17.

⁵ D.J.C.A.N., Comitatul Turda, dosar 104/1729.

Nobili cu o serie, conscriși tot atunci (în paranteză nr. măji de sare):

- Săcalu de Pădure (*Erdő Szakál*): Florea⁶ Nemeș Bătrânul (*Nemes Flora Senior*) (1); Mihai Făgărășan/Fogarasi (*Fogarasi Mihály*) (1); Ioan Nemeș (*Nemes János*) (0, 5), Simion Nemeș (*Nemes Simion*) (0, 5); Grigore Nemeș (*Nemes Gergely*) (0, 5); Florea Nemeș Tânărul (*Nemes Flora Junior*) (1); Toma Nemeș (*Nemes Thoma*) (0, 5);

În cercul Gurghiu au întocmit o astfel de situație - semnată în Solovăstru (*Gorgeny Oroszfalu*) la 10 ianuarie 1729 - oficialii comitatensi Georgius Josa, notar jurat al comitatului Turda și Joannes Mera⁸, alt vicejude al nobililor comitatului Turda (în paranteză numărul de măji de sare):

1. Beica de Sus (*Oláh Bölkény*):

- nobili cu o sesie: Ioan Truța⁹ (*Joannes Trucza*) (4); Ignat Truța (*Ignatius Trucza*) (3); Dănilă Truța (*Daniel Trucza*) (3); Vasile Truța (*Ladislau Trucza*) (3) Saul Truța (*Savu Trucza*) (2); Gavrilă Truța (*Gabriel Trucza*) (2); Maxin Truța (*Trucza Mákszin*) (2); Mihail Truța tânărul (*Michaél Trucza Junior*) (1); Gavril Ilieș¹⁰ (*Gabriel Illyés*) (3); Alexa Truța (*Alexius Trucza*) (2);

2. Căcuciu (*Kakuts*):

- preot: Popa Mihail (*Popa Mihály*) (2);

3. Sânmihaiu de Pădure (*Szent Mihálytelke*):

- preoți români: Popa Crăciun, protopop, cu părintele său, Popa Dumitru și fratele ajutor de diac (*Popae Val.: Popa Krátson*)

⁶ În a doua jumătate a secolului al XIX-lea este cunoscută în Săcalu de Pădure familia de nobili români Florea sau Flora, care provine din familia Flora de leud, înnobilită în 1592, sau Florian de Preluca (înnobilită la 1658 și 1659 și 1666). Pușcariu, *Familiele*, I, p. 6 și II, p. 107.

⁷ D.J.C.A.N., Comitatul Turda, dosar 106/1729.

⁸ Familia de nobili români Mera de Habic a fost înnobilită de principele Gheorghe Rakocsi I, în Alba Iulia, la 18 iunie 1636. Pe blazon avea însemnul pe fond de culoare roșie, "un vultur cu soarele și luna". Pușcariu, *Familiele*, I, p. 65 și II, p. 25. Nobilii Mera din Habic nu apar în conscripție deoarece aveau imunitate în privința contribuției și dețineau mai multe sesii iobăgești (nu erau nobili de o sesie).

⁹ Familia de nobili români Truța de Beica Română (azi Beica de Sus) a fost înnobilită de principele Mihail Apafi, în Chimitelnic, la 27 decembrie 1662, dar blazonul îl are de la principele Gabriel Bethlen, dat în cetatea Mediaș, la 31 octombrie 1615. În cercetarea privind nobilitatea familiei, făcută în 1769, se spune că statutul de nobil l-a obținut, pentru merite în lupte, Ioan Truța, care a și căzut pe câmpul de bătălie, iar prietenii săi i-au adus cămașa de zale acasă și feciorii săi, Dumitru și Gavril, au primit donație două sesii în Beica Română. Pușcariu, *Familiele*, I, p. 68; II, p. 385.

¹⁰ Familia de nobili români Ilieș de Beica Română a fost înnobilită de principele Mihail Apafi în Sighișoara, la 6 aprilie 1663, prin ??? și fiul său, Costin Ilieș, din Beica Română și în Bogata (MS), la 23 aprilie 1664. Blazonul avea însemne un bărbat îmbrăcat în veșminte roșii – pe fond albastru – ținând în mână dreaptă sabia scoasă și în stânga cunună. Pușcariu, *Familiele*, I, p. 69 și II, p. 60 – 161.

Archidiaconus cum Parente suo Popa Dumitru et Fratre Subdiacono) (4);

- nobil cu o sesie: Simion Corman¹¹ (*Kormán Szimion*) (2);

4. *Șerbeni (Sarapháza):*

- preoți români: Popa Onul și Popa Petre (*Popae valach: Popa Onul, Popa Pétre*) (3, respectiv 2);

5. *Urisiu de Jos*¹² (*Alsó Orossi*):

- preoți români: Popa Gavril (*Popae valachi: Popa Gavril*) (2);

6. *Comori (Kintses):*

- preoți români: Popa Iuon (*Popae valachi. Popa Juon*) (2);

7. *Urisiu de Sus (Felső Oroszj):*

- preoți români: Popa Onea (*Popae valachi. Popa Onyo*) (2);

8. *Orșova (Orsova):*

- preoți români: Popa Simion și ajutorul de diac Diac George (*Popa valachici. Popa Szimion. Subdiaconus Deák George*) (1, respectiv 0, 5);
- nobili cu o sesie: Gligor Dumbrava¹³ (*Dumbráva Gligor*) (1), Costin Dumbrava (*Dumbráva Kosztin*) (1) Gavril Dumbrava (*Dumbráva Gábor*), (1); Todor Dumbrava (*Dumbráva Todor*) (0, 5); Toma Dumbrava (*Dumbráva Tamás*) (0, 5); Oniga Dumbrava (*Dumbráva Onyiga*) (1); Ilie Dumbrava (*Dumbrává Ilie*) (0, 5);

9. *Ibănești (Libánfalva):*

- preoți români: Popa Gligore (*Popa Gligore*) (2); Popa Flore (*Popa Flore*) (1), Popa Petre (*Popa Pétre*) (0, 5);

10. *Hodac (Györgény Hodák):*

- preoți români: Popa Iuon și Popa Precup (*Popae valachici: Popa*

¹¹ Familia de nobili români Corman de Sânmihaiu de Pădure a fost înnobilită de principele Mihai Apafi, în 1669 – 1670, în Iernut și a fost publicată înnobilarea în dietele din Alba Iulia din 1671. Pe blazon are ca însemne un bărbat în veșminte de culoare roșii – era, așadar, drabant roșu, ca și Ilieș de Beica Română – pe fond de culoare albastră, ținând în mâna dreaptă o lance. Pușcariu, *Familiele*, I, p. 69 și II, p. 195.

¹² Nobilii români Crainic de Urisiu de Jos nu figurează în conscripție, întrucât nu erau nobili de o sesie, ci făceau parte dintre nobilii scutiți de contribuții, proprietari ai mai multor sesii. Despre familia Crainic de Urisiu de Jos vezi Vasile Lechințan, *Nobili și preoți români la scaunul comitatului Solnocul Interior în secolul al XVII-lea*, în "Anuar". Facultatea de Teologie Ortodoxă, II, 1992 – 1994, p. 98.

¹³ Familia de nobili români Dumbrava de Orșova a fost înnobilită de principele Gabriel Bethlen la 18 iulie 1618. Pușcariu, *Familiele*, I, p. 67 și II, p. 96.

luón. Popa Prekup) (1, respectiv 1,5);

11. *Adrian (Adorjan):*

- preoți români: Popa Costantin (*Popae valachici: Popa Kosztántin*) (3);
- nobili cu o sesie: Onea Nemeș (*Nemeș Ónya*) (2);

12. *Sămartin – localitate dispărută (Sós Szent Márton):*

- preoți români: Popa Todor și ajutorul de diac Popa Dumitru (*Popae valachici: Popa Todor, Subdiaconus Popa Dumitru*) (1, respectiv 0,5);

13. *Jabenîța (Só Akna):*

- preoți români: Popa luon (*Popae valach: Popa luon*) (2);

14. *Solovăstru (Görgény Oroszfalu):*

- preoți români: Popa David (*Popae valach: Popa Dávid*) (3)¹⁴.

Se păstrează și investigația făcută în plasa Bogata (*Bogátiensis*), semnată la 22 – 23 ianuarie 1729 în Câpușu de Câmpie (*Mező Kapusiensis*) de către oficialii comitatensi Franciscus Barannai de Iara de Mureș (*de Maros Jára*), jurat asesor al comitatului Turda, și de Petrus Szabo de Voivodeni (*de Vajda Szent Joán*), alt vicejude al nobililor comitatului Turda în privința preoților români: (în paranteză membrii familiei, numărul cailor, numărul boilor/vitelor, numărul oilor)

- Petea de Câmpie (*Pete*): Grigore Popa (*Popa Valachicus Gregorius Popa*) (5 – 2 – 8 – 23 – 2);
- Oroiu de Câmpie (*Uraj*): preot român decedat (*Poppa Valachicus heri defunctus*);
- Șăușa (*Sospatak*): Gavril Popa (*Popa Valachicus Gabriel Popa*) (6 – 3 – 10 – 55 – 4);
- Dileu Nou (*Oláh Déllő*): Samoilă Popa (*Popa Valachicus Samuel Popa*) (7 – 1 – 10 – 40 – 2);
- Vaideiu (*Vjfalú*): Petru Popa (*Popa Valachicus Petrus Popa*) (9 – 2 – 12 – 30 – 3);
- Oarba de Mureș (*Orba*): Grigore Popa (*Popa Valachicus Gregorius Popa*) (7 – 2 – 12 – 36 – 3);
- Lechința (*Lekencze*): Simeon Popa și Ioan Popa (*Popae valachici Simeon Popa, Joannes Popa*) (5- 1 – 6 – 15 – 2, respectiv 6 – 4 – 15 – 50 – 1,5);
- Dătășeni (*Datos*): Dumitru Popa și Vasile Popa (*Popae valachici Demetrius Popa, Ladislau Popa*) (7 – 1 – 12 – 40 – 3, respectiv 4 – 0 – 3 – 18 – 2,5);
- Bogata (*Bogáth*): Popa Crăciun și Gheorghe Popa (*Popae valachici Popa Kracson, Georgius Popa*) (4 – 0 12 – 20 – 2 -, respectiv 5 – 1 – 6 – 20 – 2);
- Luduș (*Ludas*): Ioan Popa, Vasile Popa și Gheorghe Popa

¹⁴ D.J.C.A.N., Comitatul Turda, dosar 102/1729.

(*Popae Valachici: Joannes Popa, Ladislaus Popa, Georgius Popa*) (6 – 1 – 14 – 38 – 3, respectiv 6 – 5 21 – 80 – 4, respectiv 6 – 1 – 13 – 30 – 3);

- Iclânzel (*Kis Ikland*): Petru Popa (*Popa Valachicus Petrus Popa*) (6 – 4 – 8 – 46 – 2,5);
- Icland (*Nagy Ikland*): Simeon Popa și Gavril Popa (*Popae Valachici Simeon Popa, Gabriel Popa*) (8 – 7 – 25 – 80 – 8, respectiv 7 – 1 – 13 – 38 – 5);
- Căpușu de Câmpie (*Mező Kapus*): Gavril Popa și Petru Popa (*Popae Valachici, Gabriel Popa, Petrus Popa*) (2- 2 – 5 – 10 – 2, respectiv 4 – 2 – 18 – 17 – 2,5);

În cercul Bogata erau nobili români doar în Oroiu de Câmpie, de două categorii (în paranteză numărul membrilor de familie, numărul boilor/vitelor, numărul oilor, necesarul de măji de sare):

- nobili care nu sunt scutiți de contribuție: Dumitru Socol¹⁵ (*Demetrius Szokoly*) (2 – 4- 6 – 1 – 1,5) și Ioan Pașca¹⁶ (*Joannés Páska*) (3 – 10 – 7 – 2 – 1,5);
- nobili cu o sesie: Simion Moșneag (*Simeon Mosnyág*) (8 – 3 – 24 – 90 – 4); Alexandru Socol (*Alexander Szokoly*) (6 – 2 – 12 – 42 – 2,5); Vasile Vaida (*Ladislaus Vajda*) (6 – 2 – 6 – 14 – 2), Gavrilă Pop (*Gabriel Papp*) (3 – 2 – 6 – 14 – 1,5), Andrei Corman (*Andreas Kormány*) (5 – 1 – 9 – 1 – 1,5), Niga Pop (*Nyiga Papp*) (7 – 2 – 15 – 34 – 2), Gavrilă Pop (*Gabriel Papp*) (8 – 1 – 20 – 100 – 4), Matei Socol (*Mathias Szokoly*) (5 – 1 – 6 – 18 – 2) și văduva lui Gheorghe Roman¹⁷ (*vidua Georgy Roman*) (5 – 3 – 1- 0 – 2)¹⁸.

În cercetarea făcută în cercul Voivodeni (*Investigatio Processus Szent Iványiensis*) din 1729 sunt înregistrați următorii preoți români:

- Popa Toma (*Popa Toma*) în Voivodeni (*Vajda Szent Ivány*), cu un necesar de 1 măji de sare;
- Popa Iacob (*Popa Jákob Valachus*) în Chinari (*Pinár*), cu un necesar de 1,5 măji de sare;
- Popa Costin (*Popa Valachus Popa Kosztin*), din Merișor (*P. Almás*), cu un necesar de 3 măji de sare;
- Popa Iuon (*Popa Valachus Popa Iuon*) din Moișa (*Majos*), cu un

¹⁵ Familia de nobili români Socol de Oroiu de Câmpie a fost înnobilită de Sigismund Rakotzi în Cluj la 15 iunie 1607, blazonul l-a primit de la principele Gabriel Bethlen la 19 octombrie 1618 și donația i-a fost dată de principele Mihail Apafi la 2 aprilie 1688. Pușcariu, *Familiele*, I, p. 61 și 101 și II, p. 363.

¹⁶ Probabil este vorba de familia Pașca de Sântioana, stabilită și în Cozma, înnobilită de principele Gabriel Bethlen la 28 august 1611, pe blazon având însemne un grifon – pe fond albastru – ce stă cu un picior pe două vițe de vie și pe trei spice de grâu, iar cu altul ține sabia ridicată. Pușcariu, *Familiele*, II, p. 289.

¹⁷ Familia de nobili români Roman de Cergău Mic este semnalată în Oroiu de Câmpie și în 1862 de preotul Ioan Grauru din Luduș. A fost înnobilită de principele Gheorghe Rakoczi al II-lea la 18 februarie 1649 în Alba Iulia. Avea însemne pe blazon un bărbat îmbrăcat în veșminte roșii – pe fond albastru – ținând în mâna dreaptă un băț, iar în stânga un buchet de crini amestecați cu trandafiri (*fasciculum liliorum rosis mixtorum*). Pușcariu, *Familiele*, I, p. 61, 62 și II, p. 329.

¹⁸ D.J.C.A.N., Comitatul Turda, dos. 107/1729.

necesar de 3 măji de sare;

- Popa Dumitru, protopopul român (*Popa Valachus Popa Dumitru Archidiaconus Valachicus*) din Băla (*Baia*), cu un necesar de 4 măji de sare, și Popa Gligor (*Popa Gligor*), tot din Băla (cu un necesar de 2 măji de sare);
- Popa Zaharia (*Popa Zaharia*), Popa Toma (*Popa Toma*) și Popa Mihăilă (*Popa Mihaila*), toți trei din Râciu (*Rûts*), cu un necesar de 1,5 respectiv 3, respectiv 3 măji de sare.

În aceeași cercetare din cercul Voivodeni sunt conșcriși și doi nobili români de o sesie:

- - Ioan Deac (*Joannes Déák*) în Băla (*Bala*), cun un necesar de 1 majă de sare (foarte probabil să fie chiar diac, respectiv învățător) și
- - Onea Călbaza¹⁹ (*Onya Kolbacz*) din Râciu (*Rûts*), cu un necesar de 1 majă de sare (foarte probabil din familia de nobili români Călbază din Urmeniș)²⁰.

Situația nominală și economică a iobagilor și jelerilor români va forma obiectul unei prezentări viitoare.

NOBLES, PRÊTRES ET INSTITUTEURS ROUMAINS DU COMITÉ TURDA À 1729

(Résumé)

L'auteur de cette étude présente l'univers du village transylvain du vieux comité Turda (aujourd'hui département Mureș), avec ses habitants, surtout les nobles, les prêtres et les instituteurs roumains, avec la richesse immobilière de leurs familles et les nombres de celles-ci.

Le document constitue une véritable page d'histoire économique des intellectuels roumaine de la Transylvanie médiévale.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 112/1729

²⁰ Familia de nobili români Călbază din Urmeniș (BN) a fost înnobită de principele Christophor Báthori în 1590. Pe blazon avea însemne un bărbat în veșminte roșii – pe fond albastru – „ieșind dintr-o coroană aurie, ținând un mâna dreaptă paloșul și în stânga spicul de grâu”. Pușcariu, *Familiele*, I, p. 60 – 65 și II, p. 190.

CONSCRIPTIA URBARIALĂ DIN ANUL 1785 A LOCALITĂȚII IDECIUL DE JOS, JUDEȚUL MUREȘ

CRIȘAN-N.CRISTIAN

După marea răscoală a lui Horea, care a lăsat o amprentă negativă asupra relațiilor dintre stăpânii de pământ (nobili) și iobagii lor, Curtea de la Viena, interesată în creșterea producției și a populației impozabile, a încercat să reglementeze raporturile dintre feudali și țărani, cu scopul de a împiedica abuzurile, a limita numărul zilelor de muncă ale iobagilor și a împiedica acapararea cu forța a pământurilor urbariale pentru a proteja întrucâtva țărănimea, evitându-se totodată izbucnirea unor noi răscoale.

În acest scop, împăratul Iosif al II-lea a ordonat în 1785 măsurarea întregului pământ, inclusiv al nobililor, și efectuarea în același an a primului recensământ general al populației din Transilvania, cuprinzând și pe nobili, care până atunci erau scutiți de orice fel de recensăminte. Scopul final al recensării populației a fost îmbunătățirea sistemului de impunere și de recrutare.

A urmat apoi ordinul din 1785 referitor la efectuarea conscripției urbariale din Transilvania, cu scopul de a se cunoaște mai bine raporturile feudale existente la acea dată, adică situația economică și obligațiile iobagilor și jelerilor față de nobili. Intenția împăratului era ca aceste conscripții urbariale să servească drept acte de bază, pentru o reglementare ulterioară mai rațională a relațiilor feudale, în conformitate cu nevoile statului.

Curtea de la Viena însă nu va lua măsuri eficace pentru îmbunătățirea situației țărânimii din cauza opoziției acerbe a nobilimii, astfel că în anul 1820 se va efectua o nouă conscripție urbarială, pe baza aceluiași 9 întrebări.²

Conscripția urbarială din 1785, proiectată pe baza a nouă puncte de întrebare³, puncte de întrebare care au fost formulate în versiunea română,

¹D.G.A.S. „Revista Arhivelor”, nr. 1, anul VIII, 1965, O.Pescariu, *Conscripțiile urbariale. Împrejurările în care au fost create și valoarea lor documentară*, pp.39-72.

²Nici această conscripție, n-a adus îmbunătățirea situației țăranilor, care de teama sporirii dărilor și la îndemnul nobililor au declarat mai puțin pământ decât avuseseră în realitate, iar apoi pe baza declarațiilor lor, nobili au înglobat, la alodiile lor, pământurile țărănești nedecarate. Aceste stări de fapt vor spori și mai mult nemulțumirea țărânimii, care va culmina în timpul revoluției de la 1848-49, eveniment istoric de importanță majoră, care va desființa relațiile feudale în Transilvania (Dieta de la Cluj, din 28 iunie – desființarea iobăgiei).

³Cele 9 întrebări, cu excepția întrebării a 9-a, nu se deosebesc de cele fixate în regulamentul urbarial general din 1766, aplicat atunci în Ungaria, inclusiv în Partium. Astfel, în regulamentul urbarial din 1766 întrebarea a 9-a se referă la originea calității de iobag (dacă sunt iobagi veșnici sau nu), pe când în instrucțiunile din 1819 întrebarea a 9-a privește dreptul de a vinde și cumpăra terenuri (vezi anexele II-V). Referitor la conținutul celorlalte întrebări primele trei se refereau la urbariile, contractele sau învoielile anterioare, prin care erau consfințite sarcini iobăgești și

maghiară și germană și care au fost însoțite la rândul lor de text în limba latină (vezi anexele), surprinde în unele cazuri, prin răspunsurile consemnate de conscriptorii vremii, aproape întreaga viață și dezvoltare economică a localităților conscrise.⁴

Pe lângă intențiile urbariale ale conscripției, aceasta putea servi la fel de bine și unor intenții fiscale, ce-i drept nedecarate. Cauza poate fi căutată în faptul că, nobilimea fiind neimpozabilă, orașele aducând fiscal prea puțin, greutatea dării a apăsât asupra țăranimii, baza fiscală a statului.

Instrucțiunile întocmite de patenta de desființare a șerbiei, vorbesc de iobagi (coloni) și de jeleri (inquilini și subinquilini), clasificându-i în șase categorii: lat. coloni perpetuae..., coloni liberae..., inquilini perpetui..., inquilini liberi..., subinquilini perpetui..., subinquilini liberi. La instrucții sunt anexate, de asemenea, formulare pentru investigarea condițiilor economice, sub titlul de Beneficia (Bunătați) și Maleficia (Răutăți). În cele mai multe cazuri acestea se refereau la calitatea locului (pământului), bun sau rău, însă aceste formulare (Maleficia) constituiau pentru săteni și un prilej de a-și exprima și alte nemulțumiri.

Istoricul David Prodan, în lucrarea sa *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, apărută la Editura Științifică și Enciclopedică, București, în anul 1989, afirma în legătură cu Conscripția urbarială din 1785, că nu s-a studiat în ce măsură a fost executată această conscripție, și că în arhive aceste conscripții se mai găsesc doar sporadic.

În ceea ce privește conscripția urbarială a localității Idecu de Jos, jud. Mureș (la vremea respectivă a aparținut de Comitatul Turda, Plasa de Sus, (zona Mureșului Superior), aceasta a fost depistată la Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca, în cadrul colecției "Manuscrise". Conscripția a început la data de 1 decembrie 1785, în prezența comisarilor conscriptori Josephus Hegyesi, Paulus Koment[rich] și Johannes Fülep.

În privința populației conscrise din Idecu de Jos, conscripția nu oferă o oglindă fidelă a tuturor locuitorilor, în sensul că apar menționați doar stăpâni de pământ cu iobagii și jelerii pe care îi aveau în stăpânire.

Referitor la chestionarea țăranilor aceștia au fost numiți din rândurile locuitorilor, de regulă judele și jurții satului (judex pagi et jurati pagenses), împreună cu bătrânii satului (seniores pagi). Nu e exclus, de asemenea, ca la majoritatea întrebărilor răspunsurile să fi fost date de o singură persoană. Situația se poate schimba în ceea ce privește întrebările VI-VII, referitoare la

drepturi seniorale; cea de a 4-a privea calitatea pământurilor din localitatea respectivă; a 5-a întinderea sesiei iobăgești; a 6-a și a 7-a sarcinile (robota, dijma, nona), în sfârșit a 8-a privea terenurilor părăsite (vezi anexa I).

⁴ Acestea au fost consemnate într-o coloană, în una din cele 3 limbi, cunoscute mai bine de majoritatea locuitorilor din satul chestionat, iar în altă coloană alăturată în limba latină. În acest scop s-au plasat în fiecare localitate câte 2 conscriptori de la comitat, care au invitat în fața lor pe jurați satului, iobagi și jeleri, uneori prezentându-se satul întreg și i-au întrebat asupra celor 9 puncte din instrucțiuni.

De menționat și faptul că, aceste conscripții, au fost scrise de regulă pe hârtie de format 38 x 28 cm, provenită după cum arată filigranele, de la fabricile de hârtie din Sebeș (Müllensbach), Sibiu (Hermannstadt) și Gurghiu (Gorgen), ele cuprinzând 3-7 file, după complexitatea răspunsurilor date.

obligațiile iobagilor și jelerilor față de stăpânul de pământ. Probabil că în acest caz, în funcție de numărul "domnilor de pământ" din fiecare sat, câte un reprezentant expunea situația existentă la fiecare curte nobiliară.

Cu privire la consistența informațiilor oferite de această conscripție, observăm că acestea sunt destul de bogate în conținut, putând fi urmărite sub aspect economic, și nu numai, mai multe elemente, cum ar fi: calitatea și productivitatea pământurilor; pășunatul; aprovizionarea cu lemne de foc și de construcții; îndeletnicirea sătenilor (arat, creșterea vitelor, cărașie, plutărit, morărit); târgurile săptămânale și anuale; daturile care se practicau (dijma) sau au fost practicate (nona); robota⁵ din ce consta; terminologia folosită de săteni; deosebita fărâmițare a proprietății nobiliare, adică existența mai multor proprietari în sat (Ludovic Révai, György Korda, Paul Haller, István Ugron).

Valoarea conscripției de la 1785 constă și în faptul că aceasta cuprinde relatări făcute chiar de țăranii asupra raporturilor feudale din acea vreme.

Îmi exprim convingerea că publicarea acestui material va oferi cercetătorilor un element în plus de comparație pentru tot ceea ce înseamnă viață economică în Transilvania sfârșitului de secol XVIII.

Redăm mai jos transcrierea conscripției din paleografie maghiară, precum și traducerea textului în limba română:

CONSCRIPTIO URBARIALIS POSSESSIONIS A.[LSÓ] IDECS, 1785, DECEMBRIS, 1

NOMINA JUDICIS ET JURATOR PAGENSI

1mus	Kondort György	Annorum 45	Judex Pagi
2dus	Kondort Tamás	Annorum 52	
3tius	Kosa György	Annorum 52	Jurati Pagenses
4tus	Kosa Ádám	Annorum 35	
5tus	Lepres Tamás	Annorum 35	
6tus	Kis Márton	Annorum 69	
7mus	Kádár Mihály	Annorum 64	
8vus	Kondort János	Annorum 54	
9nus	Kövé János	Annorum 62	
10mus	Kövé Mihály	Annorum 60	Seniores Pagi
11mus	Kósa Tamás	Annorum 61	
12mus	Lepres János	Annorum 52	
13us	Kis Mihály	Annorum 59	
14tus	Ífiabb Kádár János	Annorum 48	

Puncta Interrogatoria

⁵ Pentru detalii privind condițiile de muncă în care se făcea robota vezi David Prodan, *Despre condițiile în care se făcea robota*, extras din *Studii și referate privind istoria României*, vol. I, p.841-857.

Ad1^m Nékünk urbáriumunk nintsen.

Ad2^m Nékünk contractusunk földes úrainkal a szolgálat iránt nintsen, kivéven a Révai Lajosné aszsz[o]ni Ő N[agy]s[á]ga embereit, akik egy néhány esztendőktől fogva földes aszszonyokkal contractusra léptek, mely contractus adnékváltatott.

Ad3^m Ezen helységben eleitől fogva a Révai Lajosné aszsz[on]y Ő N[agy]s[á]ga jobbágyain kívül, földes urainknak e szerint szolgáltunk, tudni[i]llik: a jobbágyok magok erejeken ökörrrel két napot, czimborában három napot, a sellérek pedig tenyérrelis egy napot szolgáltanak minden héten, ezenkívül semmiféle adományokkal p[re]statiokkal nem terheltettünk, igaz hogy régen Karátson tyúkját, tojást s zabot is szoktunk volt földes úrainknak adni, de már egy néhány esztendőktől fogva ezekkel nem terheltettünk, a Révai Lajosné aszsz[o]ny Ő N[agy]s[á]ga jobbágyok pedig önként taxa fizetésre lépven, ezelőtt fizettek két esztendőben 42 gazda emberek mind együtt taxában, és földes úrak aiodiális helyeiért s exárendálvan azokot is ...500 magyar forintokat, mostan pedig a következő esztendőre kér földes aszszonyak Ő N[agy]s[á]ga 400 magyar forintokat, de még contractusra nem léptek iránta.

Ad 4^m:

Beneficia

1mo Ezen határ termékenységre nézve közepszerű jóságu, amely terem elegyes búzát, és rosát, közepszerű terméskor egy véka vetés meg terem két kalangya gabonát, egy 25 kévéből álló kalangya pedig meg ereszt egy véka magot; továbbba határunknak két fordulója vagyon. szántó földeinket négy ökörrrel lehet szántani, s mindenik részit könnyen lehet trágyázni.

2do Fűvejink a Maros mellett lévő réteinken, midőn a Maros ki nem önt, jók teremnek, s egy holdnyi mekkorasága helyén meg terem négy szekér, vagyis 12 mása széna, a több kaszáló réteinkis jók, s hasonlóképpen termik a fűvet, de egy esztendőben isohalt réteinket kétzer nem kaszálhatjuk.

3^{tio} Vásáros helyeink Szasz Régen, és M[aros] Vásárhely, Szász Régen egy orányi járó hely, s midőn a Maros árjában nintsen, jó uttya van, holott minden naturáléinkot könnyen el adhatjuk, sőt minden hétén marhavásár is lévén, marháinkat is, ottan könnyen eladhatjuk; Vásárhely pedig három mélyföldnyi hely, s oda nemigen járunk vásárolni.

4to Legelő helyünk a vonómarháink számára alkalmas van, de a tehenek, s más aprobb marhák számára kaszálás előtt neméppen elegendő legelő helyünk van.

5to Itató helyünk Marháinkszámára határunkban bővén van.

6to Az eclesiánk[na]k van egy kis csere erdeje, de nekünk magunk számunkra sem épületre, sem pedig tűzre való fát termő erdejink nintsenek hanem Orosz-Idetsről, és Kásvárol, egy egy mély földnyi meszszeségű helyekről vásárlunk esztendőként tűzi fát.

7mo Arra való szőlő hegyeink hogy ottan napszámosságal pénzt lehetne kapni, nintsenek.

8vo Maktermő erdejink nintsenek, hanem Kásván, Hodákon, O.(rosz) Idetsen, hol egy német forint, hol három májás fizetes mellett, hizlalhattunk

sertéseket.

9no Helységünk arendát senkinek sem ad.

10mo Gyümölcs, és komlos kerteink nintsenek falunkban kívűl, egy kis cseresnyes hegyüknél egyéb, hanem a magunk telkünkön terem a magunk számunkra kevés, kevés gyümölcsünk.

11mo Nádos helyeink nintsenek.

12mo A Só Akna megszűsége lévén só hordással nem kereskedünk.

13tio Fábrika ahonnan pénzt szerezhezzünk nintsen.

14to Falunk mellett folyván a Maros vize, némelyek közüllünk járnak tutolyas berességre, ki Vásárhelyig, ki Aradig, s kap Aradig az "első legény" nyolcz, a hátulsó hat vonás forintokat; Vásárhelyig némelykor egy márást, némelykor többet is.

15to Régenbe vagynak nagy szőlő hegyek, ahová innen lehet napszámosra járni.

16to Mész és szén égetes közöttünk nintsen.

17mo Se sokadalma se kortszája, se falu közönséges helye a honnan lehetne valami jövedelme ezen falunak, nintsen.

18vo Kender ástató helyünk elég van a Határunknak, hozzánk közel van.

19no Malom a határunkon vagyon, hozzánk közel van.

20mo Sósút is határunknak vagyon, sós vizet marháink a mezőn eleget kapnak. Mi is a magunk szükségünkre hetenként hordhatunk.

Maleficia

1mo Határunknak mivelta le van írva a Beneficiumok punctumaiban, hozzájárul hogy a Maros mellett fekvő részét Határunknak, midőn a Maros meg árod elhajtja.

2do Réteink a mint le íratott a Beneficiumok 2^{dik} punctumaiban, olyanak: falunkhoz közel vadnak; szénánkot mindenünne falunkba könnyen bé hordhattuk. Több punctumaira a Maleficiumnak fennebb a Beneficiumok punctumai között szóllattunk....

Ad 5um Midőn külön, külön, hold szántó földeinkről, és kaszáló réteinkről meg kérdeztünk, akkor ezen kérdésre bizonyost mondhatunk, hanem ugyancsak bizonyosan valhattuk, hogy, itten amely szántó földeket, ée kaszáló réteket birunk házaink után azok állandok. Határunknak harmad része több részeinél soványabb.

Ad 6um Ezen kérdésre fennebb 3^{dik} kérdésre tett feleletünkben vallást tettünk, melyhez most csak azt teszszük hozzá, hogy amidőn valahova Jobbágy szerben utaztunk, menő, és jövő útunk a jobbágyi szolgálatban beléje tudattott.

Ad 7mo Ezelőtt régen ádtunk a zabból, és borból földes úrainknak kilentzedet, de már egy darab időtől fogva nem ádunk, nemis erőltetnek, hanem mindenféle földi termésből dézsmát ádunk földes úrainknak, melynekfelét a szász pap árendafizetés mellett elvész; bárányoinkbólis földes úrainknak kiadgyuk a dezsmát, de ebből a szász pap részt nem vészen. Tovább a kilenczednek ezen vármegyében soholt hiritsem hallottuk hogy szokásban

volna.

Ad 8^m Falunkban egy pusztá hely is, nintsen.

Ad 9° Mi örökös jobbágyok nem vagyunk, hanem a Görgény várhoz tartozó darabontok vagyunk, s úgy estünk a jobbágyság alá, hogy a Regius Fiscus bizonyos Summa pénzbe eladott földes úraink elejinek, s az oltától fogva tészünk jobbágyi szolgálatot.

TRADUCERE:

CONSCRIPTIJA URBARIALĂ A POSESIUNILOR DIN IDECIUL DE JOS 1785, DEC[EMBRIE], 1

NUMELE JUDELUI ȘI JURAȚILOR SATULUI

1. Kondort György	45 ani	jucele satului
2. Kondort Tamás	52 ani	
3. Kosa György	52 ani	jurații satului
4. Kosa Adam	35 ani	
5. Lepres Tamás	35 ani	
6. Kis Márton	69 ani	
7. Kádár Mihály	64 ani	
8. Kondort János	54 ani	
9. Kádár János	54 ani	bătrânii(vârstnicii) satului
10. Kövér Mihály	60 ani	
11. Kosa Tamás	61 ani	
12. Lepres János	52 ani	
13. Kis Mihály	59 ani	
14. Mai tânărul Kádár János	48 ani	

PUNCTELE DE ÎNTREBARE

La 1-a Noi nu avem Urbariu.

La a 2-a În privința prestării slujbelor noi nu avem contracte cu Domnii noștri de pământ, cu excepția oamenilor Înălțimii Sale, doamna lui Révai Lajos, care au încheiat un contract de câțiva ani, care contract l-am și anexat.

La a 3-a În această comunitate, începând de la înaintașii noștri, cu excepția iobagilor Înălțimii Sale, doamna lui Révai Lajos, se cuvine a ști că am slujit stăpânilor noștri de pământ, în acest fel (mod):

- -iobagii slujesc cu propriile lor puteri două (2) zile cu boii, trei (3) zile la clacă, iar cu palmele trei (3) zile;
- -jelerii însă slujesc cu palmele o (1) zi în fiecare săptămână;

În afară de acestea nu am fost încărcăți (împovărați) cu nici un fel de daturi și prestații; e adevărat că odinioară (mai demult) obișnuiam să dăm stăpânilor de pământ o găină de Crăciun, ouă și ovăz, dar de câțiva ani încoace, cu acestea, n-am mai fost împovărați, însă iobagii Înălțimii Sale, ai

doamnei lui Révai Lajos, de bună voie s-au legat (înțeles/învoit) la plata taxei; înainte au plătit în doi ani, 42 de gospodari, toți laolaltă, și pentru locurile alodiale arendate de domnul de pământ, 500 de forinți maghiari, acum însă, pentru anul următor, Înălțimea Sa, doamna, stăpâna de pământ, cere 400 de forinți maghiari, dar încă nu s-au învoit în acest sens, cu contract.

La a 4-a

Bunătați

1. Referitor la productivitatea acestui hotar, e un pământ de calitate medie, pe care se face grâu amestecat (elegyes búza) și seară. La o recoltă medie, o (1) mierță semănată dă două (2) clăi de cereale. Dintr-o claie formată din 25 de snopi se obține o (1) mierță de sâmbânță.

Mai departe hotarul nostru are două învârtituri; pământurile noastre arabile se pot ara cu patru (4) boi, și fiecare parte se poate gunoii ușor.

2. Râturile noastre fiind lângă Mureș, ni se face iarbă bună, și de pe o suprafață de un iugăr se fac patru (4) căruțe de fân, adică douăsprezece (12) maje; și celelalte râturi de cosit sunt bune și se face iarbă la fel de bine (în mod asemănător), dar într-un an niciodată nu putem să ne cosim râturile de două ori.

3. Locuri de târg sunt: Reghinul Săsesc și Târgu Mureș. Reghinul Săsesc e la o oră de mers, și când Mureșul nu inundă, e drum bun, unde orice mărfuri ale noastre le putem vinde ușor, dimpotrivă târgul de vite fiind (având loc) în fiecare săptămână, vitele noastre le putem vinde acolo ușor; Târgu Mureș însă e la o distanță de trei (3) mile⁶, și acolo nu prea umblăm la cumpărături.

4. Locuri de pășune (pășunat) pe seama vitelor noastre de tracțiune sunt potrivite, dar pe seama vacilor și altor animale mai mărunte, înaintea cositului, locurile de pășunat nu sunt întocmai de ajuns.

5. Locuri de adăpat pe seama vitelor în hotarul nostru, sunt de ajuns din belșug

6. Biserica noastră are o mică pădure de ceri, dar nouă, pe seama noastră, nici pentru construit, nici pentru foc însă, nu avem păduri productive, ci de la Deleni (Orosz Idecs) și de la Cașva (Kásva), de la un loc situat la o distanță de o (1) milă, cumpărăm în fiecare an lemne de foc.

7. Dealuri cu viță de vie ca acolo să putem lucra cu ziua (ca zilieri), unde am putea câștiga bani, nu sunt.

8. Păduri producătoare de ghindă nu sunt, ci la Cașva, Hodac, Deleni, unde pe lângă o plată de 1 forint german, unde 3 mariași, ne putem îngrășa porcii.

9. Comunitatea noastră nu plătește nimănui arendă.

10. Livezi de fructe și grădini de hamei, în afara satului, nu sunt, în afara unui mic deal (dâmb) al nostru cu cireși.

11. Locuri de trestie nu avem.

12. Ocna de sare fiind departe, nu facem negustorie cu transportul sării.

13. Fabrică, de unde am putea obține (câștiga) bani, nu este

⁶ 1 milă este echivalentă cu 7,585 km. (vezi Ștefan Pop, *Măsurile metrice. Măsurarea și calcularea cu măsurile cele nouă metrice*, Blaj, 1785, p.36).

14. Apa Mureșului curgând pe lângă satul nostru, câțiva dintre noi umblă (se îndeletnicesc) cu plutăritul⁷, ca slugi plătite, care până la Târgu Mureș, care până la Arad, primul flăcău (cel care stă în partea din față a plutei)⁸ primește până la Arad 8 forinți convenționali (vonás forint), cel din spate 6 forinți convenționali, până la Târgu Mureș <primesc> uneori 1 mariaș⁹, altădată și mai mult.

15. În Reghin sunt dealuri mari de viță de vie, unde putem umbla, de aici <din sat>, cu ziua.

16. Cu var și arderea cărbunilor nu se ocupă nimeni dintre noi

17. Acest sat nu are nici târg nici cârciumă, nici un <alt> loc de unde comunitatea satului ar putea obține ceva venituri.

18. Locuri de înmuiat cânepă avem destule pe hotarul nostru.

19. Moară, pe hotarul nostru, se află aproape de noi.

20. Avem și fântână cu apă sărată pe hotarul nostru; vitele noastre primesc destulă apă sărată pe câmp; și noi cărăm, săptămânal, pentru propriul nostru folos.

Răutăți

1. Calitatea hotarului nostru e descrisă în punctele de la Bunătăți, adăugând că partea care se află (se întinde) pe malul Mureșului, când Mureșul inundă, ne-o duce (spală)<apa>.

2. Râturile sunt așa cum le-am descris în punctul 2 de la Bunătăți, sunt aproape de satul nostru; fânul putem să-l aducem (transportăm) ușor în sat, de peste tot; pentru alte puncte de la Răutăți (3,4) am răspuns mai sus, în punctele de la Bunătăți.

La a 5-a Pe când o să ne informăm separat de pământurile arabile și de râturile noastre de cosit, atunci vom putea răspunde cu siguranță la această la această întrebare, până atunci, la această întrebare putem să spunem cu siguranță, că aici pământurile de arat și râturile de cosit pe care le stăpânim (ținem) după casele noastre, acelea sunt permanente (statornice); a treia parte din hotarul nostru e mai slabă.

La a 6-a La această întrebare am dat răspuns, mai sus, în răspunsul la a 3-a întrebare, la care acum aceea adăugăm că, atunci când ne-am deplasat undeva într-o prestație iobăgească, drumul dus și întors ni s-a socotit în slujba iobăgească.

La a 7-a Înainte, demult, am dat din ovăz și din vin nona (a noua parte),

⁷ Era foarte greu și primejdios, plutăritul pe Mureș, pe care-l practicau mai ales toplițenii. Plutele încărcate porneau pe apele umflate primăvara, cu viteză, pe Mureș în jos, expuse la fiecare pas să se lovească de copaci, de stâncile din apă, de maluri la cotituri și să se fărâme cu toată încărcătura. Erau unele puncte în drum, în defileul Mureșului, între Toplița și Ieciu (Brâncovenești), cunoscute de plutași ca deosebit de primejdioase, unde plutele se îngrămădeau unele peste altele, producând chiar și victime omenești (cf. lucrări lui D.Prodan - *Toplița la 1785*, Cluj-Kolozsvár, 1947).

⁸ Pentru detalii privind plutăritul vezi lucrarea lui Kádár Zsombor, *Erdő és nyelv* (Pădure și limbaj), Budapest, 1999, pp.442-468.

⁹ Monedă de 17 cruceri (creițari) vechi.

dar de o bucată de vreme nu mai dăm, nici nu suntem constrânși, ci din fiecare recoltă dăm dijmă stăpânilor noștri de pământ, din care o jumătate o ia preotul săsesc, pe lângă plata arendei. Plătim dijmă stăpânilor noștri și din mieii noștri, dar din aceasta preotul săsesc nu-și ia nici o parte. Mai departe n-am auzit niciodată o știre, cum că nona ar fi în obicei în acest comitat.

La a 8-a În satul nostru nu se află nici un loc pustiu.

La a 9-a Noi nu suntem iobagi veșnici, ci suntem dărăbanți care ținem de cetatea Gurghiului, și așa am căzut în iobăgie, că Fiscul Regal, pentru o anume sumă, ne-a vândut înaintașilor stăpânilor noștri de pământ, și de atunci încoace prestăm slujbă iobăgească.

**CONSCRIEREA IOBAGILOR(COLONI) ȘI A
JELERILOR(INQUILINI/SUBINQUILINI) DIN IDECIUL DE JOS
(1785)¹⁰
DOMINI ILLUSTRISIMI QUONDAM LIBER BARO
LUDOVICI REVAI**

**Coloni perpetua obligationis, seu subditi haereditarii integra mediae
quartalis octavalis sessionis**

NOMINA & COGNOMINA

Martinus Kis	Filius precedentis uno tecto et foco subsistent
Thomas Kis	
David Lepres	Filius precedentis uno pane subsistent
Thomas Lepres	
Martinus Lepres	
Michael Velter	Filius precedentis uno pane subsistent
Johannes Velter senior	
Johannes Velter junior	
Georgius Kondort	Filius precedentis uno tecto et foco subsistent

¹⁰Categoriile iobăgești înșirate sunt cele 6 categorii generale, concepute de oficialitate – coloni perpetui(iobagi veșnici), coloni liberae migrationis(iobagi cu dreptul de liberă strămutare), inquilni perpetui, inquilni liberae migrationis, subinquilini perpetui, subinquilini liberae migrationis;

Inquilini erau socotiți, după instrucții cei care aveau casă și sesie (sesie-în înțelesul ei restrâns de intravilan și apartenențele(appertinentiae) ei, arătorul și fânațul);

Subinquilini erau cei care nu aveau nici sesie, nici casă.

În ceea ce privește jelerii taxaliști, menționăm faptul că din această categorie făceau parte și evreii, în afară de iobagii mai înstăriți, care pentru sesia unde locuiau, plăteau anual domnilor de pământ, de asemenea, o taxă, pe care o rotunjeau cu diferite daruri. Se știe că în acel timp evreii nu aveau dreptul de a locui în orașe, în afară de Alba Iulia (cf.Liviu Moldovan, Ioan Pop, *Conscriptii urbariale mureșene din anul 1785(I)*, pp113-170., material publicat în „*MARISIA*”, Studii și materiale, vol. V, Târgu Mureș, 1975.

Michael Kondort	
Thomas Kondort	Filius proximioris uno foco et victu subsistent
Martin Kondort	
Johannes Gáspár	
Michael Gáspár	
Georgius Kis	
Andreas Kádár senior	
Michael Kádár	
Michael Kádár senior	Uno foco et victu cum proximioris...
Johannes Kádár	
Johannes Régeni	
Georgius Régeni	

DOMINE ILLUSTRISIME COMITISSAE LUDOVICO REVAIANA

Michaelis Régeni Vidua	Uno foco et victu utuntur
Johannes Régeni	
Stephanus Régeni	
Martinus Kis	
Georgius Kondort	
Johannis Fülep Vidua	
Kabutz Todor	
Stephanus Kádár	
Thomas Kövér senior	
Martinus Velter	Filius proximioris uno pane subsistent
Johannes Velter	
Andreas Kádár junior	
Michael Kádár	
Johannes Kádár	Filius uxoratus precedentis uno pane subsistent
Michael Kádár	
Thomas Kádár	Filius proximioris uno tecto et pane subsistent
Martin Kádár	
Georgius Grin	
Michael Lepres	
Johannes Lepres	
Michael RégeniMartinus Régeni...	
Johannes Gáspár junior	
Michael Gáspár	
Johannes Kövér vidua	Filius precedentis uno pane subsistent
Johannes Kövér	
Michael Kádár	
Johannes Kádár	
Adamus Kádár	Filius proximioris uno pane subsistent
Michael Kis	
Martinus Kis	Filius precedentis uno pane subsistent
Georgius Kis	
Johannes Gáspár	

Inquilini perpetui domos habentes, seu subditi haereditari non nisi domum et sessionem infra octavalem, vel nullam sessionem habent

Simion Tanászi	Residet in periphaeria curia, et ind...
Kabutz Komonyel	detto
Kabutz Samuel	detto

Inquilini liberi, seu inquilini domibus destituti apud alios habitantes

Michael Németh	Manuali labore victitat.
Kis Paulus	detto
Molnár Onya	detto

EXCELLENTISSIMI DOMINI COMITIS GEORGII KORDA

Coloni perpetuae obligationis seu subditi haereditarii integra mediae, quartalis vel octavalis sessionis.

Vidua Davidis Kosa	
Vidua Johannis Kövér	Filius precedentis uno foco et pane subsistent
Martinus Kövér	
Georgius Máte	
Thomas Lepres	
Johannes Kosa	Filius proximioris uno pane et foco subsistent
Thomas Kosa	
Thomas Máte	Filius precedentis uno tecto pane et foco subsistent
Thomas Máte junior	
Johannes Kosa	
Johannes Nyerges	
Martinus Nyerges	
Michaelis Nyerges vidua	Uno tecto et pane subsistent
Adamus Régeni gener precedentis	
Johannes Kosa	
Johannes Kis	Filius proximioris uno pane subsistent
Thomas Kis	
Johannes Kiraly Biró	Filius precedentis uno foco et pane subsistent
Thomas Kis	
Martinus Nyerges	
Simion Butnár	
Franciscus Hajdu	
Kabutz Toma	
Kabutz Tolome	

Coloni libera migrationis, seu inquilini integra, media, quartalis, vel octavalis sessionis

Bertse Nyisztor
Bertse Vaszilie
Kabutz Todor

Inquilini perpetui domos habentes, seu subditi haereditarii non nisi domum, et sessionem infra octavalem, vel nullam sessionem habentur

Fodor Miklos	Faber Ferarius
Fodor Minya	detto

Inquilini liberi seu inquilini infra octavalem, vel nulam, sessionem domos tamen habentes

Boár Gora	Manuali labore vitam sustentat
-----------	--------------------------------

Inquilini liberi, seu inquilini domibus destituti, apud alios habitantes

Adamus Régeni	Manuali labore vitae alimonia acquirit...
---------------	---

EXCELLENTISSIMI DOMINI COMITIBUS PAULI HALLER

Coloni perpetuae obligationis seu subditi haereditarii integra mediae quartalis, vel octavalis sessionis.

Stephanus Lepres	Uno tecto, et pane utuntur
Martinus Lepres	
Johannes Lepres	
Johannes Lepres	
Georgius Kosa	
Michael Kosa	
Martinus Kosa	
Martinus Kövér	Uno tecto et foco subsistent
Michael Kövér	
Johannis Kövér vidua	
Michael Lepres	
Johannes Lepres	
Thomas Lepres	
Thomas Lepres	
Michael Lepres	Filius precedentis uno foco, et victu subsistent
Johannes Lepres	

Thomas Kondort	
Michaelis Kondort vidua	Uno pane subsistunt
JohannesKondort	
Georgius Kondort filius...	
Michael Lepres	
Michael Kövér	Filius proximoiris uno foco, et victu subsistent
Johanes Kövér	
Thomas Kosa	Uno Tecto et foco utuntur
Adamus Kosa	
Johannes Lepres	Uno tecto, foco, et victu utuntur
Thomas Lepres	

Coloni libera migrationis seu Inquilini integra, mediae quartalis, vel octavalis sessionis

Molnár Pázkuly
Johannis Lepres vidua

Inquilini perpetui domos habentes seu subditi haereditarii non nisi domum et sessionem habentes infra octavalem vel nullam sessionem habentur

Takáts Jtyim	Manuali labore victitat
Takáts Péter	detto
Dado Czigány	Faber Ferarius, illa arte vitam sustentat

Inquilini liberi seu Inquilini,infra octavalem, vel nullam sessionem, domos tamen habentes

Molnár Bukur	in Curia degit, et inde... vitae subsidium habentes.
Kimpán Stéfán	detto
Xántus János	detto

Sub inquilini liberi, seu inquilini domibus destituti apud alios habitantes

Modovan Onu	Manuali labore vitae alimonia acquirit...
-------------	---

DOMINI MAGNIFICI STEPHAN UGRON

Coloni perpetua obligationis seu subditi haereditarii integra, mediae quartalis, vel octavalis sessionis

Bartolomeus Deák
Martinus Deák
Johannes Deák
Johannes Jáger

Coloni libera migrationis seu inquilini integra, mediae quartalis vel octavalis sessionis

Moldván Vonuly

SPECTABILIS DOMINI MICHAELIS BUDAI

Coloni perpetua obligationis seu subditi haereditarii integra, mediae quartalis vel octavalis sessionis

Georgius Kövér
Thomas Kövér

CONNOTATIO VINEARUM POSSESSIONIS ALSO IDETS

Subditi haereditarii illustrissimae dominae L.iber B.aro Ludovico Révaiana

- 1.Thomas Kis
- 2.David Lepres
- 3.Johannes Velter senior
- 4.Georgius Kondort
- 5.Thomas Kondort
- 6.Johannes Gáspár
- 7.Michael Gáspár
- 8.Georgius Kis
- 9.Michael Kádár
- 10.Michael Kádár senior
- 11.Johannes Kádár
- 12.Johannes Rgeni
- 13.Georgius Régeni
- 14.Michaelis Régeni
- 15.Martinus Kis
- 16.Georgius Kondort
- 17.Johannis Fülep vidua
- 18.Thomas Kövér senior
- 19.Martinus Velter
- 20.Andreas Kádár junior

21. Michael Kádár
22. Johannes Kádár
23. Thomas Kádár
24. Georgius Piru
25. Michael Lepres
26. Johannes Lepres
27. Michael Régeni
28. Martinus Régeni
29. Johannes Gáspár Hoszszú
30. Johannes Gáspár
31. Johannes Kádár
32. Adamus Kádár
33. Martinus Kis

Subditi haereditari e comitis Georgii Korda

34. Vidua Davidis Kosa
35. Vidua Johannis Kövér
36. Georgius Máté
37. Thomas Lepres
38. Johannes Kosa
39. Thomas Máté
40. Johannes Kosa
41. Johannes Nyerges
42. Thomas Nyerges
43. Martinus Nyerges
44. Michaelis Nyerges vidua
45. Johannes Kosa
46. Johannes Kis alias Biro

Illustrissimi comitis Pauli Haller iobbagiorum

47. Stephanus Lepres
48. Johannes Lepres
49. Georgius Kosa
50. Michael Kosa
51. Johannis Kövér
52. Michaelis Lepres
53. Johannes Lepres
54. Thomas Lepres
55. Thomas Lepres
56. Michaelis Lepres
57. Thomas Kondort
58. Michaelis Kondort
59. Georgius Kondort
60. Thomas Kosa

61.Johannes Lepres

Magnifici Stephani Ugron iobbagiones

62.Bartolomeus Deák

63.Johannes Jáger

Spectabilis Michael Budai subditi haereditas

64.Georgius Kövér

65.Thomas Kövér

Siquidem fatentes praescripti subscribere ignorassent, communitasque sigillo caruisset, et ob ejusdem defectum presentem conscriptionis urbarialis operationem corroborare haud vulluissent, colonorum prestatorum nomina et cognomina per nos ad scribendo cruculas vero propriis eorundem manibus adjiciendo serie sequenti est corroborata.

Kondort György	Judex Pagi
Kondort Tamás	Jurati Pagenses
Kosa György	
Kosa Adám	
Lepres Tamás	
Kádár Mihály	Seniores Pagi
Kondort János	
Kádár János	
Kövér Mihály	
Kosa Tamás	
Lepres János	
Kis Mihály	
Jfiabb Kádár János	

Cuius quidem premissa hujusmodi conscriptionis urbarialis nostrae seriem, prout per nos expedita et peracta extitit, sub sigillis nostris usualibus, manumque propriarum subscriptionibus, fide nostrae mediante descriptam, humilime submittimus, datum, anno, die, mense, locoque ut in premissis

L.S. *Josephus Hegyesi manum propria*
 L.S. *Paulus Komentrich*
 L.S. *et Johannes Fülep manum propria*
Exmissi Conscriptores Commissari

LE RECENSEMENT DE L'ANNÉE 1785 POUR LA LOCALITÉ IDECIUL DE JOS, DÉPARTEMENT MUREȘ

(Résumé)

Après la grande révolte paysanne de Horea (1784), la Cour de Vienne a essayé l'organisation des rapports entre les paysans et les féodaux pour s'éviter, à l'avenir, des nouvelles mouvements sociales.

Dans ce but, l'empereur Joseph II a ordonné la mesurage des terrains agricoles et la réalisation du premier recensement générale de la population.

Le recensement de l'année 1785, qui a été formulé à la base de neuf points d'interrogation, en roumain, hongrois, allemand et latin, met en évidence presque toute la vie et le développement économique des localités recensées.

L'auteur présente dans cette étude le recensement de localité Ideciul de Josn département Mureș, duquel document a été découvert dans le fond de manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, filiale de Cluj-Napoca.

ÎNTREBĂRI

- I. Are acum locul acesta urbarium? De are ce fel e acela? De câtă vreme s-au adus înlăuntru?
- II. Dacă n-are urbarium, pe lângă contractuș sau legătură fac slujba cea iobăgească, și iobagii și jelerii? Câtă vreme este acum, de cînd acest obicei s-a început sau au pășit la această legătură locul acesta cu domnii locului? Nu-i așa dară că și pînă a se face acest urbarium sau contractuș, au fost altele? Și de au fost, ce feluri și cînd s-au început împlinirea datoriei acestui deacuma obicei?
- III. Unde nu-i nice urbarium, nice contractuș, din ce stă darul, slujba și datoria iobăgească și jelerească, către domnii locului, care acum s-a obicinuit? Cînd și în ce chip s-au adus înlăuntru acea datorie și alte daruri?
- IV. Ce feluri de venituri și dobinzi are locul și hotarul acesta? Sau iarăși ce feluri de pagube sau scăderi și lipse au obîșnuit a ajunge locul și hotarul acesta?
 Venituri (Beneficia): 1. Locuri de arătură. 2. Finețe. 3. Tîrguri. 4. Pășuni și rituri. 5. Apă pentru adăparea vitelor. 6. Lemne de foc și de construcție. 7. Dealuri de vii. 8. Jir sau ghindă. 9. Dacă plătesc arendă fîscului. 10. Livezi de pomi și grădini de legume. 11. Trestie. 12. Exploatarea și cărăușia sării. 13. Posibilități de cîștig prin munca la mine sau în fabrici apropiate. 14. Pescuitul și folosirea apelor navigabile. 15. Alte izvoare de cîștig în locuri de muncă învecinate. 16. Dacă se practică arderea cărbunilor sau a varului. 17. Alte venituri comune ale satului. 18. Ape de topit cinepa. 19. Mori.
 Pagube (Maleficia). 1—5, ca și la „Venituri”. 6. Ca la punctul 15 de la „Venituri”. 7. Ca și la punctul 19 de la „Venituri”.
- V. Cîte și ce feluri de ierdaș² de arat și de finețe are o gazdă întreagă și cîte ferdele cu ferdela Sibiului poate semăna într-un ierdaș de arătură? De acest fel sînt riturile, că și de două ori să le poată cosi?
- VI. Cîtă slujbă a făcut pînă acum o gazdă și cu cîte vite trăgătoare? Și cînd s-au dus și cînd s-au întors de la slujbă, socotitu-le-o calea și umblarea în zilele slujbei?
- VII. Dau locuitorii de aici domnului locului a noua? Dacă dau, din ce feluri de venituri crescute din pămînt și averi o dau aceea? Și de cîtă vreme? Și este în obicei aceasta și pe alte domnii în această cînstită varmegie? Afară de aceasta ce au obicinuit pînă în ziua de astăzi să mai dea pe un an iobagii domnului său în rîndul altora feluri de daruri la acele? Și mai alés darurile acelea acar în bani, acar în altceva, din ce au stat?
- VIII. Cîte ocîni sau locuri de casă sînt în locul acesta pustii? De cîtă vreme, pentru ce pricină s-au pustiit? Și acele locuri
 cu cele² ce se sînt de ele (apartenențele extravilane — n.n.), cine le stăpînește?
- IX. Locuitorii locului acestuia sînt iobagi de uric au ba?

Punctumuri de Entrebare.

ANEXA II

Entie. Áflesze ákum Urbariumuri, si tse felj, si átsela de kéte vrenie sunt introdukeluite.

Al doilyd. Járe unde ákum nusze áfle Urbáriumuri, slusbele Kolonitsesti dupe ávutele entre sine Kontrácturi, szau numai dupe primitul obitsaj sze fák? dare primitul obitsaj, szau fakutele entru átsesť lukru Kontrácturi de unde sáu entseput? sau sunt primite? si oare ennaintya átsesťor Kontrácturi de ákum, nau fost álte Urbáriumuri, si tse felj, si kénd szau entseput obitsajul dátoriilor de ákum?

Al trejlyd. Unde nits Urbáriumuri, nits Kontrácturi, nusze áfle, slusbele tsela prin Domnul pamentesk luáte, si dupe obitsaj primite en tse stáre sunt, áfare de átsáťá, átsela kénd, si kutse modru sau introdukeluit?

Al petrdlyd. Fieste tse lok tse felj de bunetetz, sáu greutetz (reutetz) áre?

Al tsmsilyd. On lekuitörj (Kolon) a unii Sessii 'entrese', kete, si tse felj de peménturi, sau returi áre? un pemént kete mertze de 'Bets kuprinde, si au nusze poate de pe ret, si rogoz ásze koszi?

Al saselyd. Prin fieste káre lekuitörj, kete szile de lukru (robote) si ku kete vite sau fekut péna ákum? dare merzserá, si entoartserá endrept, stiutuszau en slusbe (robote) áu bá?

Al sapelyd. Dáre Dezsmá (á zetsá parte) (Decimá) szau 'unde jáste a nsoa parte (nona) tse pene ákuma au fost, de kete vrenie, si en tse szau dat? dare átsesťú Detzime (Dis-me) szau none pletire, si entralte Dominiumuri de Varmegie, Szkauné, szau Distrikt, áu fost primite? tse áu pletit, enke áfare de átsesťe prósti Domnilor, szei peméntesti éntör ánuť péne ákum, szupt titule de ált felj de Disme; si mái áles Dásdiile, *száu álte tsinst, prin Domnii pemént test delá szupusi lor szau en báni gátá, száu en natura primite osebit en tse sztán?

Al optelyd. En fieste káre lok kete készi pusztii, (Deserte sessii) szeáfle de kénd, pentru tse, si prin tsine sze stepenesk átsesťe?

Al naslyd. Dáre lekuitörj (Kolonii) tse áu pedurire szlobode, sze renduesk lá negutzetorie ku lemne? si tréesk densii si en pedurille tsele Domnesti, áfare din hotár áfleťoare ku binele peduriri; date mái pe urme, jászte obitsaj szlobod de ásze kumperá, si ásze vinde mosiile (fundusurile).

Vallato Pontok

Elsőszőr: Valjon, és mi némű Urbárialis Szolgálat vagyon ma folyamatba? és az miolta hozattatott bé?

Másodszo: A' hol pedig most semmi Urbárium nintsen, a' Szolgálatok, a' Parasztoktól, az azok eránt költ edgyezések szerént vétetnek e' fel, vagy pedig a' bé vett szokás szerént? az eféle szokás, vagy pedig az iránt költ edgyezések mitől fogva kezdődtek, és vétettek bé? valyon a' mostani Contractusok vagy Urbariumok előtt, mások nem voltak é? és ha voltak azok milyenek voltak, és a' mostani kötelezésbéli szokás mikor kezdődött el?

Harmadszo: A' hol semmi Urbárium, vagy edgyezés nintsen, a' bé vett szokás szerént valo Szolgálatok miben állanak? és azok mikor, 's mi moddal hozattattak bé?

Negyedszo: Edgyenként minden Helységnek minémű hasznai, 's viszont mitsoda terhei vagynak?

Ötödszo: Egy egész Telken lako Colonusnak hány; és milyen Szántó Földgyei, és Kaszáló rétei vagynak? és mindenik hold Föld hány Bétsi mérőü? és valyon a' Kaszáló réteken lehet é Sarjút is Kaszálni?

Hatodszo: Eddig elé külön külön minden szolgáló Ember, hány napi Szolgálatot tett, és azokat hany járnas marhákkal tette? továbbá az ök ménetelek, és jöretelek szolgálattoyokoa fel tudottak é? vagy nem?

Hetedszo: Valjon az Urbárialis tízed (Dézma) vagy a' hol eddig elé szokásba volt a' Kilentzed, miolta, és nevezet szerént miből adattatott, és valjon ezen Tized, vagy Kilentzed adása ennek azon Vármegye, Szék, vagy Vidékben lévő más Uradalmakban szokásban vagyoné? efelett a' Parasztok ezen kívül, más Dáciák (: tartozásbéli adományok :) színe alatt eddig elé a' Földes Urolnak esztendőnként mit adtanak? és nevezetesen az, a' mit a' Földes Ur, ez alatt a' szín alatt kész pénzül, vagy natulába töllök fel vett, miből állott?

Nyolcszedszo: Minden Helységben, hány pusztá Telkek vagynak, azok miolta, mi okból és ki által használtatnak?

Kilentzedszo: Valjon a' Szolgáló Emberek az erdölést úgy használhattyké hogy abból kereskedhesenek-is, és továbbá, az Uraságnak, a' Helység határán kívül lévő erdejét használhattyké? és végre, a' Telkeknek szabad el adása, és vevése szokásba van é?

F r a g P u n k t e .

- E**rstens, Ob, und welche Urbaria gegenwärtig bestehen? Wenn selbe eingeführt worden sind?
- Zweitens.** Wo dormalen keine Urbaria sind, ob die Unterthans - Verrichtungen vermöge dieserwegen eingegangener Contracten, oder aber nach der angenommenen Gewohnheit von denen Bauern gefordert werden? von welcher Zeit her dergleichen Gewohnheit, oder aber geschlossenen Contracte bestehen, und angenommen worden sind? Ob nicht etwa vor denen dormaligen Contracten, andere, und welche Urbaria bestanden, wenn endlich die dormaligen Verpflichtungen ihren Anfang genommen haben?
- Drittens.** Wo keine Urbaria, oder aber Contracte sind, in was bestehen die durch den Grundherren geforderte gewöhnliche Verrichtungen, wenn und auf welche Art sind selbe eingeführt worden?
- Viertens.** Welche Vor — oder nachtheile hat ein jeder Ort?
- Fünftens.** Mit wie viel Acker und Wiesen Erde ein Unterthan, der eine ganze Session besitzt, versehen sey, und wie viel Wiener Viertel ein Joch Acker faße? Ob auf denen Wiesen auch Grumet gemäht werden könnte?
- Sechstens.** Welche und durch wie viele Tage, und mit wie vielem Zugviehe ein jeder Unterthan bisher Robotten verrichtet habe? Ob endlich die Hin und Rückreise denen Robotten, angerechnet werde, oder nicht?
- Siebtens.** Ob die Grundherrschaftlichen Zehenden, oder aber wo es gewöhnlich ist, das Meuntel, von welcher Zeit her, und von welchen Eattungen abgenommen werden? Ob diese Zehend oder Meuntel Abnahme auch in denen übrigen Comitaten, Stühlen und Distrikten dieses Dominiums bestehe? Was über dieses die Bauern ihrem Grundherren unter dem Titel derer Zehenden jährlich abgegeben haben? Ob der Grundherr sonderliche Abgaben, und Geschenke entweder in barem Gelde, oder aber in Naturalien von denen Unterthanen fordere, und in was namentlich selbe bestehen?
- Achtens.** Wie viele verlassenen Sessionen sind in jedem Orte? Von welcher Zeit her, aus was für Ursachen, und von wem werden selbe benutzt?
- Neuntens.** Ist der Genuß des Holzes derer Unterthanen so groß, daß dieselben davon auch verkaufen können? Wird ihnen ferner dieser Holzgenuß auch in denen herrschaftlichen Wäldern welche sich außer ihrem Pater befinden, gestattet? Besitzen sie endlich die Freiheit Gründe zu kaufen, und zu verkaufen.

Puncta Interrogatoria

P*rimo.* An, et qualia Urbaria actū praeexistant, et a quo tempore hæc introducta?

Secundo. Ubi autem nulla de præsenti Urbaria existunt, Præstationes Colonicales a Rusticis exiguntur, juxta initosea tenus Contractus, vel vero juxta receptum usum? a quo tempore seu receptus eiusmodi usus, seu vero initi idcirco Contractus initium sumserunt, et recepti sunt? an non item antè modernos Contractus, seu Urbaria alia præfuerint, et qualia, quandovē modernus Obligationum usus incoeperit?

Tertio. Ubi nulla Urbaria, et Contractus reperiuntur, exactæ per Dominum Terrestrē; usuve receptæ Præstationes in quo consistunt, quando præterea, et quā modalitate tales introductæ sunt?

Quarto. Quæ, et qualia singulus Locus Beneficiahabet, aut Maleficia?

Quinto. Quot, et qualibus Terris arabilibus, ac Pratis Colonis integræ Sessionis reipsa provisos, quot item singulum Jugerum metretarum Viennensium capax sit? numve in Pratis etiam Cordum falcari possit?

Sexto. Quales per singulum Colonum, et quot numero dierum Robottæ, ac cum quot Jugalibus hactenus præstitæ sunt? porro Itus, et Reditus Colonorum imputabaturne in Robottam vel non?

Septimo. An Urbarialis Decima, vel ubi viget Nonna hucadusque, a quo tempore, et a quibus speciebus præstita? numve hæc Decimæ vel Nonnæ præstatio in cæteris Comitatus, Sedis, aut Districtus illius Dominiis usu recepta sit? quid præterea Rustici titulo aliarum Daciarum Domino Terrestri ad præsens usque annuatim præstiterunt? ac notanter Daciæ, et Donaria per Dominum Terrestrē a Subditis, seu in parato ære, seu naturalibus exacta, specificè in quo consistant?

Octavo. Quot numero sunt in singulo Loco desertæ Sessiones? et a quo tempore? quæ de causa? et a quo hæc usuantur?

Nono. An Coloni usu Lignationis etiam pro quæstu cum Lignis constituuntur? num porro beneficio Lignationis in Sylvis quoque Dominalibus extraterritorialibus gaudent? utrum denique usus liberæ Emptionis, et Venditionis Fundorum viget?

Conscriptio An

Collectionis Alfo Idetz, Holm. Ptery
et Dipstricci. Mus. Ingolm. 22. Jan. 1768.

Memoria Juicio, et Juris Præcipui

James Gordon Gage, Attorney at Law, New York City

2nd Ernest James Smith 1852

Abner Liza Gage Smith, 52.

Alum. Kupa 1844
Alum. Kupa 1844

[illegible]

The Dix-Mission & Sons, 64

1922 Diec & Hudson 14 miles N. of
Bismillah, Alaska 1922

[illegible]

günstiger Konvergenz + Abwärtstrend 54

9. my had the first and 02

10th June 1861

10th Nov. 1891. *Amorpha canescens* (H. & A.)

1900

12 May Leprosy and ...
... 12 May Leprosy and ... 50.

1842 By authority of the Court of
the State of New York.

1880-1881

Handwritten signature: H. E. ...

Copy from *Exhib. 10*

110

1000 1000

Imo Lagone massaggi Robina

100

Al jun. Wilson & Ashburn

[illegible]

100-443886-1000

2de An. Nepheliuma simplex L. f.

Идеже инаѣannah боду а рон. а

dent. ex Arborem, Neagy

Lette an meine Schwester, in
 Lette an meine Schwester, in

of J. J. & A. Rhinck Contractors & Co.

et al 2nd Alchimie Contracting for
contracting, building & design

...a világgyógyulány Egyesületét

except, a Paragon of many of the same kind.
I have, in my collection, a few of the same kind.

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

VALORI URBANE ȘI ARTISTICE LA TÂRGU-MUREȘ ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

IOAN EUGEN MAN

Ca urmare a evenimentelor de la sfârșitul secolului al XVII-lea, schimbării de stăpâniri, viața politică, economică și socială a municipiului Târgu-Mureș, ca de altfel a întregii provincii Transilvania, inaugurează o nouă etapă de dezvoltare. Lipsit de energie și constrâns de împrejurările politice externe, principele Apaffi Mihai renunță la tron în anul 1690, consfințind trecerea, principatului autonom al Transilvaniei sub stăpânirea Imperiului habsburgic. De asemenea, prin tratatul din 27 octombrie 1687 de la Blaj, printre numeroasele obligații deosebit de împovăraătoare pentru Transilvania, un număr de 12 orașe, între care și Târgu-Mureș, sunt obligate la în cartiruirea și întreținerea trupelor ocupante, situație care a influențat: evoluția urbană a localității, cu mutații în aspectul general al cetății feudale, dar și în fața locuitorilor săi. Iar Diploma Leopoldină din 16 octombrie 1690, semnată de împărat la 31 decembrie 1691, a constituit timp de un secol și jumătate „constituția” țării, care a stat la baza organizării, tot mai sistematice, a teritoriului ocupat.

Pentru consolidarea pozițiilor cucerite regimul austriac își întocmește un plan conform căruia ori ce activitate trebuia subordonată acestui scop. Pornind de la aceste aspirații, un rol de seamă i se acordă și artei, îndeosebi arhitecturii, în care stilul baroc este chemat să agrementeze viața aristocrației. Întâmpinat la început cu o oarecare reticență, curând stilul baroc câștigă teren, îndeosebi prin intermediul arhitecturii militare și celei eclesiastice prin călugării iezuiți, ajungând ca la mijlocul secolului al XVIII-lea să domine arta Transilvaniei. Cu toate evenimentele dramatice petrecute în viața orașului, inclusiv accidentele întâmplătoare, care se succed pe parcursul secolului al XVIII-lea, ca incendiul din 3 ianuarie 1704 care, între altele, distruge și casa iezuiților¹, sau cel din 7 aprilie 1783 când numai în strada Călărașilor ard un număr de 12 case², ori epidemiile de ciumă, care au decimat populația orașului, cum au fost acelea din 1709-1710, 1719 și cu deosebire ciuma din anii: 1738-1739, Tîrgu-Mureșul a înregistrat un progres continuu, concomitent cu o constantă creștere numerică a populației.

Datele statistice cunoscute, tot mai numeroase și mai sistematice, ca urmare a politicii noi stăpâniri de asigurare a unor venituri tot mai mari, dau posibilitatea cunoașterii mai îndeaproape a evoluției urbane a orașului și a

¹ Orbán Balázs, *A szekelyföld leirása* (Descrierea secuimii), Pest (Budapesta), 1870, p. 115.

² Fodor István, *Fekete szerda* (Miercurea neagră), în *KF*, II, nr. 10, 1937, p. 19; Molnár Gábor, *Petri Nagy György kronikája* (Cronica lui Petri Nagy György), în *Maros-Vásárhely* (Tîrgu-Mureș), Tîrgu-Mureș, nr. 2, 1911, p. 17.

creșterii numerice a locuitorilor săi. O primă catagrefiere la care ne referim, este aceea din anul 1709³, care înregistrează 571 familii contribuabile, împărțite în patru zone, a câte 128, 137, 133 și 173 fumuri, fără ca aceasta să însemne că s-a trecut la o nouă zonare a localității. La această dată se apreciază că orașul avea un număr de cca. 3255-3300 locuitori⁴. Deci, în această primă parte a secolului al XVIII-lea orașul era împărțit încă în cele două zone cunoscute (pl. I. 1) și anume: I - *Împărțitura* sau *Orașul de Sus*, care cuprindea partea mai veche, medievală, a localității și II - *Împărțitura* sau *Orașul de Jos*, dezvoltată din secolul al XV-lea, pe terasa inferioară a râului Mureș. Pe aceste considerente topografice, localitatea o găsim definită și ca *Duplex Oppidum*⁵. Doar la șapte ani conscrierea din anul 1716 înregistrează 623 contribuabili⁶, deci, putem aprecia că orașul avea cca. 3450-3530 locuitori. Mult mai amplă și mai complexă este conscripția efectuată în anii 1721-1722⁷, care înregistrează 559 familii impozabile, la care autorul lucrării mai adaugă încă 50% familii, considerate de acesta ca scutite de impozite. Această majorare dată de autor este exagerată, ea neputând depăși valoarea de cel mult 30% având în vedere, în primul rând, mortalitatea mare pricinuită de epidemia de ciumă din anii 1717-1719. Datele acestei conscripții sunt întregite cu cele 411 case înregistrate, deci la o casă revenind în medie 1,25-1,35 locuințe.

Începând cu anul 1733 tabelele de impuneri prezintă familiile contribuabile împărțite pe patru zone - cartiere - ale orașului, a căror denumire este omonimă cu aceea a principalelor ulițe; *Sfântu Gheorghe* cu 164 familii, *Sâncrai* cu 124 familii, *Sfântu Nicolae* cu 122 familii și *Pocloș*, prin comparație, cca. 165 familii, deci în total 575 familii contribuabile⁸, cu un număr de cca. 3000-3200 locuitori⁹. Mult mai complex și mai exact decât precedentele, noul sistem de impuneri din anul 1750 (*Systema Bethleniana*)¹⁰, înregistrează un număr de 622 familii, la care se mai adaugă 9 familii de posesori din afara orașului și 9 familii de flotanți, deci 640 familii. Mai sunt înregistrate, cu această ocazie, 425 sesii și 463 case, acestea din urmă fiind cu 52 mai numeroase decât cele înregistrate în anii 1721-1722. Relevant este faptul că din cele 622

³ *ArhNaț, Impuneri*, nr. 65/1709. Privitor la structura și evoluția teritoriului municipiului Tirgu-Mureș, cât și a clădirilor, numărul de familii și locuitori, a se vedea Ioan Eugen Man, *Aspecte privind evoluția istorică a orașului Tirgu-Mureș până la 1848*, în *Marisia*, XXIII - XXIV, 1994, p. 213-229 și 271-278.

⁴ 4. Ioan Moldovan, *Date demografice privind orașul Tirgu-Mureș în perioada anilor 1700-1778*, în *Marisia*, X, 1980, p. 141-151.

⁵ Este denumirea dată de Michael Bombardus în lucrarea: *Topographia Magni regni Hungariae ... Taru etiam Transilvaniae, Valachiae, Moldoviae, privinciis*, publicată în anul 1718 în baza unor lucrări mai vechi.

⁶ *ArhNaț, Impuneri*, nr. 70/1716.

⁷ Datele au fost publicate de Acsádi Ignác, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában* (Populația Ungariei în perioada Pragmaticii Sanctiuni), în MSKÖ, serie nouă, nr. 12, 1896, p. 276, 487.

⁸ *ArhNaț, Impuneri*, nr. 75/1733.

⁹ I. Moldovan, *Ibidem*, p. 144. Pentru cartierul Pocloș nu se cunosc datele, de aceea s-a luat în considerare cifra conscripției din anul 1735.

¹⁰ *ArhNaț. Conscripții*, nr. 1/1750. Dintr-o eroare de calcul, în centralizatorul conscripției apar 612 familii.

familii de bază înregistrate, un număr de 296 îl reprezentau meșteșugarii, iar restul celor 326 contribuabili, la care nu se specifică ocupația, îi putem considera cu preocupări preponderent agricole, deci datele sunt deosebit de reprezentative, ele oglindind stratificarea populației orașului și ne oferă, cel puțin în ansamblu, starea economică și socială a populației orașului la acest mijloc de veac. La această dată populația orașului este apreciată ca fiind de cca. 3200-3300 locuitori¹¹.

Cu ocazia întocmirii primului regulament urbanistic al localității, în anul 1764, cunoscut și sub denumirea de „Constitutio Szilagynae” (Constituția Silaghiana)¹² clasificarea clădirilor este efectuată după valoarea lor materială și anume: clădiri din categoria I-a (Series Domorum Primae Classis) = 26 case (5,28%); clădiri din categoria a II-a (Series Domorum Secunda Classis) = 91 case (18,50%); clădiri din categoria a III-a (Series Domorum Tertia Classis) = 213 case (43,29%) și clădiri de categoria a IV-a (Series Domorum Quarta Classis) = 162 case (32,93%) deci un total de 492 case din care 76,22% îl reprezentau încă clădirile realizate din lemn sau paie, acoperite cu paie sau șindrilă și numai 23,18% îl formau casele din cărămidă și acoperite, uneori, cu țiglă. Analizate pe cele patru cartiere și zone topografice, constatăm că în zona de jos a orașului se găsesc cele mai numeroase clădiri realizate din materiale durabile, cu deosebire în cartierul Pocloș (P-ța Trandafirilor și P-ța Victoriei), pe când în zona de sus, mai veche, predomină casele din lemn sau pământ. În anul 1778 numărul familiilor conscrise ajunge la 981¹³ și cel al locuitorilor la cca. 4900-5000 suflete¹⁴. Sporul acestora din urmă, cu 1700-2000 mai mulți față de anul 1750, în parte, se explică prin lipsa epidemiilor și redresării vieții economice a locuitorilor. Fără a mai trece în revistă toate celelalte conșcripții din perioada următoare, dar semnificative, ne referim doar la câteva, ca aceea din anul 1785¹⁵ a cărei centralizare este efectuată în anii 1786 și 1787¹⁶. Majoritatea caselor, în număr de 567, cuprindeau o singură gospodărie, 210 case aveau câte două gospodării, 36 case cu câte trei gospodării și 1 casă cu zece gospodării, iar 17 case erau nelocuite și pentru 15 lipsesc datele. Rezultă, deci, că din cele 859 case recensate, cel puțin 777 erau construcții mici, cu una sau două familii. De această dată numărul locuitorilor din oraș este de 5934, ca mărime în rândul orașelor libere regești, situându-se pe locul al patrulea, după Brașov, Sibiu și Cluj, depășind vechi orașe ca Sighișoara, Alba Iulia sau Bistrița, care în perioada medievală erau cu o populație mult mai numeroasă decât a Tîrgu-Mureșului. În anul 1787 sunt înregistrate 868 case cu 1144 familii¹⁷ și

¹¹ I. Moldovan, *Ibidem*, p. 148.

¹² *Arhivele Naționale, Filiala Tîrgu-Mureș, Fond Primăria municipiului Tîrgu-Mureș, Consiliul municipalității. Constitutio Szilagynae*, nr. III/ 1764, capitolul *Classificatio Domorum Civiliū ad proportionandam Agrorum Comumum Subdivilionem instituta*, filele 8-10

¹³ *ArhNaț, Impuneri*, nr. 106/ 1778.

¹⁴ I. Moldovan, *Ibidem*, p. 150.

¹⁵ *ArhNaț, Acta politica*, nr. 10/1785.

¹⁶ *ArhNaț. Conșcripții*, nr. 12/ 1786.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 1/1787.

4987 locuitori¹⁸, ca la sfârșitul secolului, tabelele de impuneri pentru anul fiscal 1799-1800 să înregistreze 934 case cu 1282 familii¹⁹. Cele 934 case sunt înregistrate pe cele patru cartiere ale orașului: I - Sfântu Gheorghe cu 296 case, II - Sâncrai cu 179 case, III - Sf. Nicolae cu 245 case și IV - Pocloș cu 214 case, raportul dintre gospodărie și numărul caselor fiind de 1,37 (pl. I. 2).

Pe parcursul secolului teritoriul orașului (intravilanul) cunoaște o benefică evoluție ascendentă. La începutul secolului orașul cuprindea un teritoriu de cca. 152 ha; în anul 1750 suprafața intravilanului crește la 170 ha, din care 107 ha o constituia zona construită, ca la 1800 localitatea să cuprindă un teritoriu de 220 ha, din care 180 ha o formau orașul propriu-zis²⁰. Pentru prima perioadă planimetria localității preia structura medievală, în mare parte rămasă nealterată, formând baza noului teritoriu și a cărui vocabular urbanistic, topografic cuprinde cele două părți cunoscute (pl. I. 1). *Orașul de Sus* constituie nucleul istoric al localității, aici fiind situată cetatea și principalele edificii monahice și administrative (primăria, sediul scaunal), dar și importante dotări școlare sau spitalicești. Acest vechi nucleu al orașului păstrează vechea tramă stradală din perioada feudală ca element de valoare al localității, cu o compoziție ce denotă o evoluție întâmplătoare, fără a avea la bază un plan, deci cu străzi înguste și sinuoase, cu intersecții neașteptate, dar și cu largi spații neclădite, care marchează vechiul târg de vite, dar și pajiștile interne, situație mai puțin întâlnită la celelalte localități din Transilvania. Aproape majoritatea străzilor sunt menționate în documente, începând încă din secolul al XVI-lea, care raportate la denumirea actuală se prezintă astfel: 1 - B-dul Mareșal Ion Antonescu, 2 - str. Avram Iancu (Pietricica - 1630)²¹; 3 - pas. palas (1883), 4 - str. Spitalul Vechi (Spitalului - 1862)²², 5 - str. Mitropolit Andrei Șaguna (Bisericii române - 1862)²³, 6 - str. Mihai Viteazul (Mănăstirii - 1601, 1602/1653)²⁴, 7 - str. Băilor, 8 - str. Șipotului, 9 - str. Borsos Tamás (Olarilor - 1613)²⁵, 10 - str. Mihail Kogălniceanu (1648)²⁶, 11 - str. Târgului (Tînoasă - 1792)²⁷; 12 și 13 - str. Bolyai și Ștefan cel Mare (Sfântu Nicolae - 1567)²⁸, 14 - str. Lupeni (Târgului de animale 1642)²⁹, 15 - str. Retezatului, 16 - str. Strâmbă, 17 - str. Izvorului, 18 - str. Fântânei.

Orașul de Jos, dezvoltat mai târziu, cuprinde noua piață, ca principalul punct de polarizare a activităților comerciale, dar și locul unde începând cu

¹⁸ Ioan Moldovan, Date demografice privind orașul Tîrgu-Mureș în perioada anilor 1784-1800, în Marisia, XIII-XIV, 1984, p. 178-179.

¹⁹ *ArhNaț, Impuneri*, nr. 126/1800.

²⁰ I. E. Man, *Ibidem*, p. 216-219.

²¹ „1630: megyünk vala fel az keövecsesen”, în Vigh Károly, *Marosvásárhely, helynevek és földrajzi kőszavak* (Toponimie și denumiri geografice din Tîrgu-Mureș), Miercurea Ciuc, 1996, p. 129.

²² „1862: Korház uttza”, în Vigh K., op. cit, p. 125.

²³ „1862: Korház uttza”, în Vigh K., op. cit, p. 125.

²⁴ „1601, 1602-1643, 1648: Az Calastrom Vcza kert meget”, *Ibidem*, p. 107, 123.

²⁵ „1613: az Fazakas Vcza szegeletiben”, *Ibidem*, p. 75.

²⁶ *Ibidem*, p. 70, 110, 186.

²⁷ „1792/1823-1830 ... inkább a Sáros utca felé”, *Ibidem*, p. 184.

²⁸ „1567: platea Sancti Nicolai”, *Ibidem*, p. 202.

²⁹ „1629: Barom Vásár nevű Hellységében vagy uttájban”, *Ibidem*, p. 42, 175.

veacul al XVII-lea se vor ridica importante edificii religioase și laice. Aici sunt situate principalele artere de penetrație în oraș dinspre nord, sud și est, unele, la fel, menționate încă din secolul al XVI-lea: 1 - P-ța Petőfi, 2 și 3 P-ța Trandafirilor și P-ța Victoriei (Pocloș - 1597)³⁰, 4 și 5 P-ța Republicii și str. Revoluției (Sfântu Gheorghe - 1553)³¹, 6 - str. Călărașilor (Sâncraului - 1553)³²; 7 - str. Morii (Morii Mari - 1776)³³, 8 - str. Arany János, 9 - str. Aurel Filimon (Școlii - 1676)³⁴, 10 - str. Horea (1887), 11 - str. Mihai Eminescu (Rozelor - 1780)³⁵. Nu putem lăsa deoparte cele două străzi, aflate în incinta cetății feudale, care în secolul al XVIII-lea, prin demolarea caselor, au fost desființate, pentru a permite construirea noilor cazărmi și anume străzile Cozma (1602)³⁶ și Damian³⁷.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea tipologia localității este modificată apreciabil, cel puțin privitor la teritoriu, trama stradală și evoluția construcțiilor (Pl. I. 2). Teritoriul orașului devine mai mare, extinzându-se îndeosebi în partea de jos, care oferă condiții fizice favorabile. Evoluția teritoriului are loc prin prelungirea principalelor străzi, prin crearea de noi parcele, dar și prin cuprinderea de noi teritorii. Până la sfârșitul secolului s-au închegat străzile Călărașilor, Morii, Arany János, Mihaî Eminescu, Horea și Aurel Filimon și s-au format noi străzi între care Stelelor, Rozelor, Baladei, Cuza Vodă, Matei Corvin și Mărășești. Începând cu anul 1733, în tabelele de impuneri, contribuabili sunt înregistrați pe cele patru cartiere, a căror teritoriu mai cuprinde și următoarele străzi: I - Cartierul *Sfântu Gheorghe*, cel mai întins și populat, având între altele și străzile: 1 - str. Revoluției, 2 - str. Mihai Eminescu, 3 - P-ța. Republicii, 4 - str. Avram Iancu, 5 - str. Cosminului, 6 - B-dul. Mareșal Ion Antonescu, 7 - str. Nicolae Iorga; II - Cartierul *Sâncrai* cu străzile: 1 - str. Călărașilor, 2 - str. Morii, 3 - str. Arany János, 4 - str. Aurel Filimon; III - Cartierul *Sfântu Nicolae* cu străzile: 1 - str. Bolyai, 2 - str. M. Kogălniceanu, 3 str. Borsos Tamás, 4 - str. Ștefan cel Mare, 5 - str. Lupeni, 6 - str. Retezatului și IV - Cartierul *Pocloș*, cu străzile; 1 - P-ța Trandafirilor, 2 - P-ța Victoriei, 3 - str. Cuza Vodă.

Din anul 1750 provine prima hartă cunoscută a orașului Tîrgu-Mureș, viitorul însă ne poate rezerva surpriza apariției și altora mai vechi, dacă nu în arhivele noastre, atunci în cele din străinătate. Fără a fi întocmită la o scară bine definită, însă destul de proporționată față de ridicările topografice moderne, cu o orientare inversă față de nord (Pl. II. 1), harta cuprinde localitatea în întregime ei³⁸, oferind elemente prețioase cu privire la intravilanul localității, cu

³⁰ „1597: az Poklos wczjaba”, Ibidem, p. 167-168.

³¹ „1553/1653: az a szegelet házat, mely a Szent-György utcza és a Szent-Király utcza szegeletén vagyon”, Ibidem, p. 199-200.

³² Ibidem, p. 201.

³³ „1766: á Szt. Király Uttzában, az Nagy Malomra kijára közben”, Ibidem, p. 151.

³⁴ „1676: Az Iskola utczában”, Ibidem, p. 100-101, 220.

³⁵ „1780: á Borju mezőre ki járo közben, vagy ámint most nevezték Rosa Uttzában”, Ibidem, p. 182.

³⁶ „1602/1653: A Kozma utszára”, Ibidem, p. 127.

³⁷ Ibidem, p. 65.

³⁸ Am consultat fotocopia existentă la Arhivele Naționale, Filiala din Târgu-Mureș, a cărui text, din păcate, este mai puțin vizibil. În partea superioară harta poartă următorul text: „Plan / der Warosch der Calvinischer Stadt / Marosch - vásárhely nebst dem

trama stradală și parcelele mari ale sale. În primul rând deslușim cursurile de apă formate din Brațul Morii al râului Mureș (A), și pârâul Pocloș (B), ambele delimitând intravilanul spre nord și vest. Un fir de apă (C), care provine de pe versanții dealurilor învecinate, la sud-est de oraș, străbate piețele Bernády György, Petőfi și Trandafirilor, ca în zona Palatului Culturii să cotească brusc spre pârâul Pocloș. Sistemul de organizare urbană este definit prin zonele de locuit bine conturate, cu clădiri care cuprind aproape toate parcelele de pe aliniamentul străzilor, tot mai multe realizate din cărămidă. Anumite străzi, îndeosebi cele din zona de sus a orașului, cuprind loturi mai puțin clădite, cu grădini întinse și pajiști intravilane, ca cele din zona străzii Lupeni și cele situate la est de cetatea feudală. Între străzile orașului, a căror contur este bine definit, specificăm pe următoarele: Trandafirilor (D), Bolyai (E), Strâmbă (F), Borsos Tamás (G), Kogălniceanu (H), Mihai Viteazul (I), Avram Iancu (J), Revoluției (K), Mihai Eminescu (L), Călărașilor (M), Aurel Filimon (N), Arany János (O), Horea (P) și Cuza Vodă (R). În spațiul celor două piețe (Bolyai și Trandafirilor) sunt grupate principalele clădiri, în marea lor parte aparținând primei jumătăți a secolului al XVIII-lea și bine reprezentate pe hartă.

Din prima jumătate a secolului al XVIII-lea provin și primele reprezentări grafice ale orașului, ele ilustrând, autentic și veridic, un anume moment din dinamica socială a localității și ușurând reconstituirea sa istorică. Cele două stampe întocmite în această perioadă au fost întocmite în anul 1735 și 1736, la baza analizei lor stând reproducerea în alb-negru și la o scară micșorată, separat publicate de Mihail Popescu³⁹ și Borbély Andor⁴⁰. Prima stampă (Pl. II. 2) a fost publicată în anul 1735 de către inginerii topografi Friedrich Schwadtner și Johann Eltner în lucrarea: *Prospect der in Fürstentumb Siebenbürgen liegenden Hamptstadt undt Schlössern sombt denen in die Kai - und türk - Wallahay wie auch in die Moldau gehende Reihet undt Fahr-pässen bei Verfertigung der geographischen Landt Charten dieses Fürstentumb aufgenommen undt Zusammengetragen im Jahre 1735. Kriegs archiv. Kartenabteilung. Wien*. Aflată, deci, în arhiva de Război din Viena, lucrarea cuprinde hărțile a mai multor localități din Transilvania, completate cu câte o vedere generală ale acestora. Reproducerea consultată din lucrarea lui M. Popescu este mai puțin lizibilă, însă este identică cu aceea din anul următor, cu deosebirea reprezentării în partea dreaptă a vedutei a unui grup de călăreți, ceea ce vrea să însemne contribuția însemnată a locuitorilor orașului la oastea țării, iar scutul din partea stângă de sus este gol, el fiind desigur destinat stemei orașului.

De aceea poposim mai mult la descrierea celei de-a doua gravuri (pl. III. 1), publicată de A. Borbély. Stampa face parte dintr-o colecție de stampe și hărți a mai multor localități din Transilvania, publicată în anul 1736 în lucrarea: „*Prospect und Grudriss deren Staette und Granitz paessen in Siebenbürgen. Zu*

Schloss welches / in Rebellionen Zeiten ewiger wassen ruiniert warden”, după care: *Explication über Schloss*”.

³⁹ Mihail Popescu, *Orașe și cetăți din Transilvania*, București, 1943, p. 43.

⁴⁰ Borbély Andor, *Erdély városok képeskönyve 1736-ból* (Cartea ilustrată a orașelor transilvănene), în *ErdMÚZ*, vol. 38, fasc. II, 1943, p. 203-204, planșa 16.

der Geographisch - und Topographischen Beschreibung Gehörig. Anno MDCCXXXVI" În mărime de 57 x 23 cm stampa orașului Târgu-Mureș a fost realizată, în anul 1735 și prezintă o vedere panoramică luată din zona situată spre Platoul Cornești. Deasupra, într-un cartuș situat în partea dreaptă se află inscripția: "*Prospect der Ungarischen Varos und Schlosses Maros Vasarhely*", iar în altul, situat în partea opusă, este reprezentată stema orașului atribuită în anul 1616. Privind stampa două lucruri atrag atenția: întâi, șirul bine marcat al caselor, destul de modeste ca proporții și cetatea feudală, cu întregul sistem defensiv, inclusiv construcțiile provenite din secolul anterior și care încă nu au fost demolate.

Redarea destul de exactă a clădirilor, a acoperișurilor acestora, ale altor detalii, ne face să credem că la baza acestei gravuri, pregătită de I.J. Haas, a stat o schiță desenată la fața locului, dacă nu aceea anterior prezentată. Remarcăm, în primul rând cetatea, cu bastioanele existente și în prezent, din incinta căreia se înalță biserica reformată a cărui turn - clopotniță formează axa verticală a compoziției. Stampa fixează momentul când nava bisericii era acoperită doar cu acoperișul de tip italian, încă provizoriu, realizat în anul 1693 în urma distrugerilor avute în anii 1601-1602 (nr. 1 din planșă). Analiza schematică a stampei (pl. III. 2), ușurează determinarea siluetei generale a orașului și identificarea principalelor construcții. Însăși autorul, la subsolul stampe, prin cifre, prezintă principalele clădiri a căror siluetă se înalță deasupra celorlalte construcții, între care: 1 - Cetatea (*Das Schloss*), 2 - Biserica reformată (*Reformirte Kirchen*), 3 - Biserica catolică (*Jesuiten Kirchen*) care în acel moment însă nu avea ridicate cele două turnuri, 4 - Capela catolică (*Catholische Capelle*), fosta mănăstire din cetate, 5 - Colegiul reformat (*Reformirtes Collegium*), respectiv clădirea demolată în anul 1908, 6 - primăria (*Rath Hauss*), situată în piața Mare și demolată brutal în anul 1849, 7 - Grădina cu cimitir (*Gottes Acker*), respectiv capela construită în secolul al XVII-lea. Apreciată în întregimea ei stampa face o impresie plăcută. Pornind de la așezarea localității în peisajul natural, de la ansamblu până la detaliul decorativ, stampa este reprezentativă pentru orice model baroc.

Începând cu secolul al XVIII-lea în Transilvania se înregistrează o luptă dintre două tendințe politice: aceea medievală - anarhică a nobilimii maghiare conservatoare și aceea modern-centralistă a noii stăpâniri. În această confruntare statul austriac își asociază și biserica catolică, faptul conducând la reînnoirea arhitecturii religioase, așa cum cu un secol și ceva în urmă, Renașterea își subordonase arta profană. Forma baroce au apărut în Transilvania încă din secolul al XVII-lea. La Tîrgu-Mureș, barocul este introdus odată cu ridicarea casei din strada Bolyai nr. 12, prin anumite forme și elemente decorative exterioare⁴¹, însă care datorită deteriorării clădirii în mare parte au dispărut. Din secolul al XVIII-lea construcțiile ridicate din ordinul noii stăpâniri, cu deosebire cele cu caracter militar și de ordin religios, prin componentele lor arhitecturale aparțin stilului baroc, deosebite fiind realizările șantierelor de la

⁴¹ Ioan Eugen Man, *Aspecte privind evoluția istorică a municipiului Târgu-Mureș până la 1848. II. Orașul Târgu-Mureș în secolul al XVII-lea, în Marisia, XV-XXII; 1985-1992, p. 186-186.*

Cluj și Alba Iulia.

Despre o arhitectură barocă cu caracter militar la Târgu-Mureș, care să se compare cu lucrările defensive de la Alba Iulia, nu se poate vorbi. Cele două clădiri realizate la Târgu-Mureș, în incinta cetății feudale, din care garnizoana cu S + P + 1 etaj, în formă de "U", sunt modeste ca proporții și conțin prea puține elemente caracteristice arhitecturii baroce. Important este impactul produs, prin realizarea acestor construcții, asupra aspectului general al cetății. Odată cu transformarea cetății în garnizoană militară noua stăpânire trece la demolarea treptată a clădirilor situate în incinta acesteia și adaptarea sistemului defensiv potrivit noilor cerințe, prin realizarea de goluri (ferestre) la bastioane și folosirea cortinelor ca pereți exteriori pentru unele construcții anexă, care cu ocazia restaurării cetății au fost înlăturate. Un prim moment al acestor schimbări îl înregistrează stampa din anul 1736, mai sus descrisă. Detaliul (Pl. IV. 1) reprezintă cetatea dinspre sud și est, cu bastioanele tăbăcarilor, blănarilor, dogarilor și măcelarilor, la care meterezele au fost înlocuite cu deschizături mai ample. Peste coronamentul cortinelor, care din fericire sau păstrat, nefiind demolate ca în cazul altor orașe, se deslușesc câteva clădiri, a căror poziție le indică ca făcând parte din cele aparținătoare străzii Cozma (cu acces dinspre bastionului porții). Deosebit de prețioasă este harta întocmită de căpitanul Theumen în anul 1750 (pl. IV. 2), ea prezentând situația clădirilor din cetate în acel moment. Dintre vechile clădiri care erau în secolul anterior, au mai rămas doar câteva, în marea lor parte aparținând străzii Cozma. În schimb apar noile construcții ridicate în perioada domniei împărătesei Maria Tereza, între care noua garnizoană și manutanța, existente și în prezent.

Arhitectura barocă, apreciată deopotrivă de biserică și de marea nobilime, întârziată ca și Renașterea capătă, la fel ca și aceasta, un caracter specific. În toată Transilvania, cu toate realizările de excepție, nu întâlnim formele și bogăția decorativă a monumentelor barocului din țările Europei Centrale. Cu atât mai modeste sunt realizările de la Târgu-Mureș, față de cele de la Cluj, Oradea sau Timișoara, însă care pot fi considerate ca specifice barocului popular Transilvănean. Remarcăm însă un aspect. Artă barocă din Transilvania primește valențe doar după mijlocul secolului al XVIII-lea, când arta Europei, apusene părăsește orientările și concepțiile barocului, considerat ca perimat și trece la un nou vocabular artistic și tehnic - cel clasicist. Așadar, în anii când la Târgu-Mureș contele Toldalagi ridică frumosul palat, iar iezuiții își edifica biserica, în apus s-a trecut la noul curent, clasicizat.

Calitatea estetică a clădirilor baroce din Transilvania o putem pune pe seama realizatorilor, în majoritatea cazurilor arhitecți străini, care erau la curent cu realizările din Viena, dar și din Europa de Vest, contactați de înalții prelați iezuiți, dar și de marea nobilime. Îl întâlnim, astfel, pe arhitectul austriac Franz Anton Hillebrand ridicând palatul episcopal de la Oradea, pe arhitectul german Johann Eberhard Blaumann edificând palatul Bánffy din Cluj, pe arhitectul Josef Emanuel Fischer vor Erlach întocmind planurile bisericii romano-catolice din Timișoara, dar și pe arhitectul francez Jean Louis D'Orr ridicând palatul lui Toldalagi de la Târgu-Mureș. Formele baroce întâlnite la majoritatea monumentelor din Transilvania sunt: „*socuri de bază mai mult sau mai puțin proeminente; ciubucuri orizontale între parter și etaj care au o replică în cornișa puternic profilată; marcarea intrărilor așezate în axul principal prin portaluri de*

piatră, având ca bază pietre-tampon pentru trăsuri; accentuarea motivului intrării prin rezalături și la unele dintre clădiri, prin balcoane; articularea pereților cu pilaștrii de obicei tratați în rustica și fără capiteli la parter, plați și cu capitel composit la etaj; ancadramente de piatră cu forme diferite la ferestre; balustrade cu decor de panglici împletite; articularea cu chenare plate a stâlpilor și bolților coridorului de acces, foișoare pe arcade la parter și coloane cu capiteli ionică sau pe stâlpi cu secțiune prismatică la etaj⁴²."

Realizările baroce din Tîrgu-Mureș, cu deosebire cele provenite din secolul al XVIII-lea, deși considerate ca o creație „provincială” în ansamblul lor constituie realizări cu o personalitate bine definită în urbanismul transilvănean⁴³.

Arhitectura barocă bisericească inaugurează o nouă formă, impunătoare, cu turnuri în față, ce domină verticalitatea, iar interiorul format dintr-o navă monumentală unică, care pe o parte și de alta are capele care se deschid prin arcade semicirculare, iar deasupra balcoane cu deschideri semicirculare turtite. Această formă arhitecturală a fost lansată de ordinul iezuiților, prin construirea la Roma a Bisericii "Il Gesu", a cărui plan a fost preluat de iezuiții din Transilvania prin ridicarea bisericii de la Cluj (1718-1724)⁴⁴, împământind acest tip de arhitectură în întreaga provincie. Biserica iezuită din Tîrgu-Mureș, ridicată între anii 1728-1750, deci într-o perioadă cu mult mai mare decât Biserica de la Cluj (Pl. V. 1), este edificată de arhitectul Scherzer Valentin (Valentinus), după proiectele arhitectului Hammer Konrád din Cluj. planul acestei biserici este asemănător cu cel al bisericii clujene (pl. V. 2), considerată de B. Nagy Margit⁴⁵, ca fiind opera aceluiași arhitect, pe când Mircea Toca⁴⁶ consideră că este realizarea altui arhitect străin.

Înscris într-o formă dreptunghiulară interiorul bisericii prezintă structura unei singure nave, care dinspre portalul principal se deschide prin trei arcade. Pe ambele laturi, simetric, sunt amplasate câte trei capele acoperite cu calote în cruce. Nava este legată de altar, care are aproape aceeași lățime, la rândul său, lateral, fiind încadrat de câte un șir de capele cu bolți în cruce. Fațada principală (pl. VI) prezintă mari asemănări cu biserica din Cluj, cu deosebirea că turnurile sunt mai zvelte și au acoperiș cu bulbi succesivi, caracteristic barocului. Turnurile sunt articulate de câte o pereche de pilaștrii monumentali cu capitele dorice interpretate sub forme baroce. Registrul inferior al turnurilor, care cuprinde intrările, ferestrele elipsoidale cât și nișele terminate în semicerc, deasemenea și partea centrală a bisericii care cuprinde portalul principal dar și cele trei ferestre centrale, este delimitat de o cornișă puternică, care față de cornișa

⁴² Mircea Țoca, Despre plastica fațadelor în arhitectura laică clujeană din perioada barocului târziu, în Acta MN, III, 1966, p. 471.

⁴³ Pentru cunoașterea acestor clădiri realizate la Târgu-Mureș a se vedea: Ioan Eugen Man, Aspecte privind evoluția istorică a orașului Târgu-Mureș până la 1848. III. Târgu-Mureș sub stăpânirea habsburgică până la 1848, în Marisia, XXIII-XXIV, 1994, p. 229-271.

⁴⁴ Grigore Ionescu, Istoria arhitecturii în România, II, București, 1965, p. 239.

⁴⁵ D. Nagy Margit, *Reneszánsz és barok Erdélyben*, București, 1970, p. 242-243.

⁴⁶ Mircea Toca, *Clujul baroc*, Cluj-Napoca, 1983, p. 29-30.

bisericii ieziuite din Cluj, parcă vine și accentuează verticalitatea turnurilor. Deasupra cornișei, între turnuri, se înalță frontonul triunghiular, străpuns de fereastra romboidală. Aceste forme arhitecturale, specifice barocului, care se regăsesc la cele două biserici, preferate de ambianța catolică, au predominat arhitectura bisericească (catolică) din Transilvania.

În schimb arhitectura religioasă a românilor din Transilvania, se dovedește hotărât mai rezistentă față de formele impuse din afară. Dacă ambianța artistică a bisericii greco-catolice se deschide oarecum timid față de exuberanța artei baroce, preluând, în mod gradat, doar unele forme, arhitectura bisericii ortodoxe, ancorată puternic în tradiție, rămâne mai puțin sensibilă, cu deosebire în mediul rural care era mai puțin dispus înnoirilor.

Cele două monumente românești de arhitectură religioasă din Țirgu-Mureș, situate în strada Mitropolit Andrei Șaguna nr. 9 și 13, au fost realizate aproximativ în aceeași perioadă (1793-1794), cu deosebirea că la biserica de lemn turnul-clopotniță a fost realizat după un deceniu și jumătate. Ca și cele două biserici românești din Cluj, edificate aproximativ în aceeași perioadă, edificiile din Țirgu-Mureș au fost ridicate prin străduința comunității românești și cu sprijinul negustorilor macedo-români (greci), dar și a episcopului Ioan Bob.

Fosta biserică a greco-catolicilor, intrată în circuitul valorilor arhitecturale sub numele Biserica lui Bob, sau Biserica de piatră⁴⁷, păstrează planimetria tradițional românească, având un plan dreptunghiular cu absidă semicirculară, navă și turn (pl. VII. 1), însă la care arhitectul Ioan Topler, la sistemul de boltire, renunță la forma spațială tradițională, impunând o rezolvare potrivit tendinței greco-catolice, spre ritmuri și forme spațiale mai vaste. Planul este simplu, asemănător cu cel al bisericilor de lemn; naosul în lungime de 12,60 m și o lățime de 9,20 m, cuprinde un spațiu nedivizat, care la est cuprinde absida semicirculară, nedecroșată, cu o rază de 4,40 m, iar spre vest o încăpere aproape pătrată, de mici dimensiuni, ce succede intrarea și deasupra căreia se înalță turnul-clopotniță. Pe latura nordică, cu acces din altar, se află o încăpere semicirculară. Adoptarea soluției de acoperire a bisericii cu calote boeme sau „a vela”, menite să accentueze perspectiva spațială, impune îngroșarea pereților, în anumite puncte, pentru a permite angajarea perechilor de pilaștrii ionici, care prin intermediul impostelor sprijină arcele dublouri, care la rândul lor susțin calotele. Prin ordonarea lor, aceste elemente corespund cerințelor baroce, însă imaginea interiorului corespunde scopului cerut de ctitor.

Ținând cont de destinația clădirii, Ioan Topler, arhitectul anume ales de episcopul Ioan Bob, modelează spațiul în planuri și linii variate, adoptând o ornamentație cu un oarecare contrast între părțile luminate și cele rămase în umbră, totul conferind o anume eleganță barocă, specifică acestui sfârșit de veac. Comparată cu biserica din Cluj, care este opera arhitectului Joseph Leder⁴⁸, dar ctitoria aceluiași Ioan Bob, excluzând dispozițiile planimetrice prin care se deosebesc, sesizăm prezența unor analogii între care calotele boeme, arcele dublou, lesene și bandouri la fațade. Fațadele laterale și exteriorul

⁴⁷ Alexandru Bauer, Două monumente de arhitectură religioasă românească din Țirgu-Mureș de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în StMat, III-IX, 1.972, p. 231-247.

⁴⁸ B. Nagy Margit, *op. cit.*, p. 313-315.

absidei sunt tratate simplu, fiind împărțite în largi panouri prin lesene care pornesc de la soclul scund și unite sub cornișă prin bandoul continuu, nedecorat, care înconjoară biserica. (pl. VII. 2). În schimb turnul-clopotniță prezintă o plastică arhitecturală mai bogată, vrând parcă să etaleze cel puțin cu turnul bisericii iezuite din piața Trandafirilor. Și de această dată arhitectul se arată supus principiilor baroce, imprimând turnului ritmuri decorative direcționale vertical, de la pilaștrii simpli și ionici dispuși la colțuri, separați de o cornișă mediană, la ornamentele care pe măsura apropierei de cornișă devin tot mai agitate, ca totul să se termine cu cornișa puternic profilată și modelată după conturul cercurilor de stucatură. Formele prezentate pe cele patru fețe ale turnului sunt destul de des întâlnite în arhitectura religioasă din Transilvania, ele constând din pilaștrii ionici cu ogive și ghirlande între volute, metope cu fleroane, ciubucuri, ferestre cu și fără lăcrimar, dar și goluri eliptice cu brâie simple de mortar. Deasupra se înalță acoperișul prismatic, executat din tablă cu un coronament din bulbi succesivi și lanterou interpus, asemănător cu cel al bisericii iezuite.

Purtând hramul „Sfântul Arhanghel Mihail”, biserica de lemn rămâne o creație specific românească. Ea este rezultatul interferenței dintre formele arhaice, elaborate cu mult înainte în arhitectura românească de lemn și elemente baroce impuse de către oficialitățile habsburgice. De fapt biserica este realizată în două etape. După ce comunitatea ortodoxă din oraș rămâne fără biserică⁴⁹, cu sprijinul comerciantului Hagi Stoian Constandin, în anul 1793 aceasta ridică o nouă biserică de lemn. Pornind de la vechiul tip impus de cultul ortodox, în prima etapă s-a construit o clădire din lemn, de plan dreptunghiular simplu cu absidă pentagonală nedecroșată, care conform proiectului de tipologie al bisericilor din lemn, stabilit de Virgil Vătășianu⁵⁰, îl putem încadra în tipul I, a. 2, formă stabilită de Eugenia Greceanu⁵¹ unui număr de cca. 13 biserici, între care Biserica „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” din Petea (anul 1741), „Sfinții Arhangheli” din Urisiul de Jos (anul 1747), Biserica „Sfântu Nicolae” din Lăpușna (anul 1779), sau Biserica „Intrarea în Biserică” din Oroiu (anul 1784), ca să amintim doar câteva din această categorie. În majoritatea cazurilor, la acest tip de biserici lipsește turnul clopotniță, ca element de subliniere a verticalității, astfel încât eleganța edificiului era marcată de volumul și proporția acestuia.

Meșterii anonimi au conceput un spațiu interior divizat în cele trei unități funcționale: altar, naos și pronaos de 7,40 m lungime (pl. VIII. 1), acoperite în ordine cu semicalotă și o boltă semicilindrică în consolă, totul dând impresia unui interior însuflețit, fără a fi influențat de baroc. După inscripția⁵² situată în

⁴⁹ În anul 1780 un incendiu distruge unica biserică de lemn a românilor din oraș, care a fost ridicată în 1761, prin contribuția comerciantului Andrei Grecu. În locul acesteia este ridicată Biserica greco-catolicilor, astfel ortodocșii s-au văzut, din nou, obligați a frecvența biserica din satul Comățel, situat pe partea opusă a râului. Mureș.

⁵⁰ Virgil Vătășianu, Contribuție la studiul tipologiei bisericilor de lemn, din Țările Române, în AIIIC, III, 1960, p. 29-30.

⁵¹ Eugenia Greceanu, *Tipologia bisericilor de lemn* din, zona centrală a Transilvaniei, în Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare, București, 1969., p. 43.

⁵² Pentru textul inscripției a se vedea I. E. Man, *Ibidem*, p. 244.

punctul sudic, de naștere a arcului prin care bolta naosului este racordată la semicalota altarului, cea de a doua etapă o putem considera ca realizată, dacă nu finalizată, în anul 1814, în care bisericii i se adaugă pridvorul cu turn, juxtapus capătului de vest al edificiului, ca a patra unitate funcțională. Deși realizată tot din lemn, prin calitatea lucrărilor și tehnica adoptată, această adăugire diferă de biserică din prima etapă. Ca și la biserică lui Bob, turnul constituie principalul element al elevației, care are structura din bârne solide învelite cu scândură, iar în sus, până la ultimul bulb șindrilă și conține forme sinuoase și geometrice specifice artei baroce (pl. VIII. 2) Acest tip de turn-clopotniță, cu forme bulbare etajate este foarte rar întâlnit în arhitectura bisericilor ortodoxe de lemn din Transilvania (îl mai întâlnim la Biserica "Sfinții Arhangheli" din Sărmașu, județul Mureș), la Tîrgu-Mureș fiind justificat nu atât prin atragerea cititorilor de formele baroce, cât din dorința de a realiza un edificiu somptuos, cel puțin la nivelul bisericii greco-catolice alături situate.

Important element funcțional al bisericii baroce, portalul are menirea de a face legătura vizuală dintre exteriorul edificiului, uneori cu un vocabular artistic mai modest și interiorul acestuia, care devine mai exuberant. În general, la bisericile baroce din Tîrgu-Mureș, portalul este mai modest, atât ca proporții cât și componente artistice, în comparație cu cele întâlnite la edificiile similare de la Cluj, Oradea sau Timișoara. Portalul bisericii iezuite din Tîrgu-Mureș, echilibrat ca proporții (pl. IX. 1), realizat din piatră, dobândește valoare artistică prin cei doi pilaștri simplu decorați și frontonul arcuit care se sprijină pe fragmentul de cornișă situat deasupra pilaștrilor. Peste arcul profilat, sub fereastra centrală, mai amplă, într-un cartuș, în relief este înfățișat blazonul Ordinului iezuiților. În schimb portalul bisericii din piatră (pl. IX. 2) este arcuit și este lipsit de encadrament, singurele elemente decorative fiind copertina curbată, din metal, situată deasupra acestuia și placa de piatră inscripționată, frumos decorată, menită a face cunoscut cititorul. Pictura, în frescă, situată deasupra plăcii, este o realizare recentă.

Prin multitudinea exemplelor și a formelor prezentate, arhitectura civilă din Tîrgu-Mureș este aceea care și-a pus amprenta în aspectul general al localității. Prin excepție secolul al XVIII-lea este perioada în care s-au realizat, sau au debutat cele mai valoroase clădiri laice baroce din oraș, fie de interes comun (sedii administrative, școli etc.), fie palate și case nobilare, ca urmare grupării nobilimii maghiare în oraș.

Renunțând la curțile interioare complet închise din perioada renașterii, spre care se deschideau principalele încăperi, casa civilă barocă adoptă un plan în formă de "U". Spre stradă se află aripa centrală, cu intrare carosabilă la parter și încăperi mari spațioase la etaj, care se unește, de regulă, într-un unghi drept cu altele două, uneori mai lungi. Uneori, prin realizarea celei de-a patra latură, se crează o curte interioară complet închisă, a cărei rol este cu totul altul decât în perioada renașterii. Alteori clădirea este concepută într-un plan dreptunghiular compact, la care, uneori, i se mai adaugă aripile laterale. Aproape în toate cazurile fațada principală, mai bogat tratată, prezintă forme simetrice, pe axa centrală aflându-se portalul care, prin pasajul boltit, face legătura cu curtea interioară și scările care conduc la etaj. Față de clădirile de

interes comun, a căror ținută este mai sobră, cu puține elemente decorative, casa nobiliară prezintă forme mai bogate, deși și acestea sunt încă departe de bogăția formelor baroce întâlnite în marile orașe ale Europei Centrale, sau a marilor centre din Transilvania. O singură excepție o prezintă palatul Toldalagi și care poate fi pusă pe seama realizatorului: arhitectul francez Jean Louis D'Orr.

Dintre clădirile de interes comun ne oprim doar la două: Prefectura Veche și Biblioteca Teleki. Primul edificiu, situat în piața Bolyai nr. 5, a fost realizat între anii 1745-1746, deoarece la 13 aprilie 1746, aici, în noul sediu are loc și prima adunare generală scaunală (Congregatio Generalis)⁵³. Această primă etapă de ridicare a clădirii cuprinde aripa dinspre stradă, în lungime totală de 39,93 m și care la rândul ei s-a realizat în două faze: prima, corespunzătoare axei principale unde este situat portalul, cu pasajul boltit și câte două axe laterale (23,94 m); a doua, realizată la foarte scurt timp, dacă nu în anul 1746, care cuprinde celelalte patru axe (14,99 m). Din partiul clădirii (Pl. X, 1) și frântura aliniamentului fațadei principale putem deduce ușor cele două faze. Celelalte trei aripi au fost realizate ulterior, între anii 1824 și 1838 aripile laterale, iar în anul 1838 latura posterioară, întregul edificiu primind o formă poligonală neregulată, fără îndoială datorită configurației terenurilor etapizat achiziționate. Fațada principală (pl. X. 2) nearticulată, este simplu tratată, remarcându-se doar prin portal cât și ferestrele de formă dreptunghiulară cu ancadrament din tencuială, cele de la etaj purtând și câte un bolțar median, iar între parter și etaj având un ciubuc neîntrerupt simplu profilat.

Tot în piața Bolyai, la nr. 17, se află Biblioteca Teleki, care la fel, prezintă forme simple. În ansamblul ei clădirea este tot în formă de „U”. Aripa amplasată pe latura străzii Borsos Tamás, în formă de „L”, inclusiv actualul pasaj de acces, a fost ridicată de către familia contelui Wesselényi, probabil în prima parte a secolului al XVIII-lea, întrucât în timpul împărătesei Maria Tereza, clădirea era pusă sub acoperiș. În anul 1785 contele Teleki cumpără clădirea și pune baza construirii, prin extindere, a bibliotecii, sens în care angajează arhitecți pentru întocmirea proiectelor. În final este acceptat proiectul vienezului Ernst Koch, care este finalizat de arhitectul Türk Anton și, mai apoi, dus la îndeplinire de arhitectul Schlaft Ignác.

Începute la 24 aprilie 1799, lucrările de ridicare a bibliotecii sunt finalizate în anul 1803, între meșterii coordonatori fiind Türk Anton și Sömmer Ioan. Deși este realizată în etape diferite, clădirea conferă o unitate de stil și forme echilibrate. În plan este dispusă pe trei nivele; subsol, parter și etaj (pl. XI. 1), cu încăperile care se înșiruie dealungul aripilor. Sala mare a bibliotecii este impresionantă, cu dimensiuni de 21, 65 x 12, 40 m și o înălțime care se desfășoară pe cele două nivele ale clădirii și este acoperită cu calote boeme, care prin intermediul unor arce dublouri se sprijină pe două rânduri de stâlpi profilați. Din planul parterului deducem și cel de-al doilea pasaj, amplasat simetric față de primul, care pe parcurs a fost înzidit, locul acestuia fiind ușor de

⁵³ În procesul verbal al adunării se face următoarea însemnare: „*Grabis Sedis. Congregatia celebrata in Civitate. M. Vásárhely Domoque lapidea Juditiaria sedis Sic. Maros ex fundamento cura et industria. Slis ac Grosi Dni Michaelis Dosa de Makfalva alter Vice Judicis Hegy erecta et pp. Arato*”, în KF., 1937, nr. 7, p. 20.

remarcat. În lungime de 42,70 m, fațada principală prezintă un număr de 12 axe, din care axele 5 și 8 corespund intrărilor, întreaga suprafață fiind articulată cu lesene care pornesc de la soclu până la bandoul de sub cornișă (pl. XI 2). Între parter și etaj se află un ciubuc, simplu profilat, neîntrerupt. Ferestrele, în formă simplă, dreptunghiulară, ale bibliotecii sunt realizate din lemn de stejar, în exterior ele fiind protejate de jaluzele tradițional populare.

Cele două clădiri permit o bună exemplificare a arhitecturii baroce transilvănene, la o scară potrivită pentru dimensiunile orașului, cu parter și etaj, cu. acoperiș înalt, uneori cu panta frântă, cu curți interioare care la etaj au foișoare ale căror arce se sprijină pe stâlpi masivi din cărămidă.

Și casa nobilară prezintă un plan specific barocului, în formă de „U”. Cea mai de seamă realizare este palatul lui Toldalagi László, din piața Trandafirilor nr. 11, azi adăpostind Muzeul Etnografic. Este cea mai frumoasă clădire barocă din oraș, ctitorul dovedindu-se deosebit de inspirat atunci când la însărcinat pe arhitectul francez să o realizeze. Pentru prima etapă (1759-1762), clădirea a fost concepută în formă de „U”, într-o planimetrie riguros dreptunghiulară (pl. XII. 1), în care aripa principală, în lungime de 18,06 m, la parter prezintă cinci axe, aceea din mijloc formând pasajul boltit care face legătura cu curtea și scările de acces la etaj. În etapa următoare, cuprinsă între anii 1770-1772, ctitorul dispune meșterului Paul Schmidt să realizeze și aripa posterioară, astfel încât curtea rămâne în interiorul clădirii. Limita dintre cele două etape este sesizată doar prin diferența de grosime a pereților, puțin mai subțiri la adăugirea din urmă.

Plan în formă de „U” are și clădirea din piața Bernády György nr. 3 (Pl. XIII. 1), azi formând proprietatea uneia dintre parohiile reformate din oraș. Așa cum rezultă, din inscripția de pe pinionul de piatră al acoperișului, clădirea a fost realizată între anii 1797-1803. După toate probabilitățile, clădirea a fost proiectată și ridicată însăși de contele Teleki Dominic, care personal a condus și șantierul de reconstruire a castelului său de la Gornești. Actuala clădire a fost realizată pe ruinele fostului han „Pipa Mică” deoarece înglobează în fundații ziduri mai vechi care se întind spre clădirea învecinată a teatrului de păpuși. Din analiza structurii zidăriei, lipsa unor legături organice, șarpanta acoperișului, ca și boltirile diferite ale camerelor din aripile laterale, deducem ipoteza că inițial casa a fost concepută sub forma unui corp unic dreptunghiular (corpul central, dinspre piață), asemănător cu cel al casei Kendeffi din piața Bolyai nr. 30. Probabil pentru ai conferi o ținută monumentală, ctitorul concepe clădirea cu trei deschideri: una principală pe axa centrală, pentru vehicule, iar în flancurile portalului pentru pietoni, acolo unde în prezent se află câte un gol de fereastră, formă întâlnită doar la marile reședințe nobile, ca de pildă la palatul Bánffy din Cluj. Acest sistem cu trei intrări, se dovedește a fi impropriu la o clădire a cărei fațadă se desfășoară pe un front redus, doar 37,30 m și de aceea, pentru a obține spații suplimentare, ctitorul trece la realizarea celor două aripi, probabil în jurul anului 1800 când clădirea principală era ridicată. Drept urmare arcadele dintre galerie și coridoarele mici sunt înzidite, coridoarele pierzându-și funcționalitatea, devenind încăperi tampon.

Cu totul diferit este planul casei Kendeffi din strada Bolyai nr. 30, care de această dată este rectangular compact, cu vestibul la parter (pl. XIV. 1). Deși fațada se desfășoară pe un front mai mare (9 axe cu 41,80 m lungime), ctitorul

concepe clădirea cu o singură galerie boltită, care străbate perpendicular clădirea portalul principal fiind rezervat doar pietonilor. Din sistemul zidurilor, a compoziției interioare în general, deducem o ordonare a spațiilor și ca urmare a volumelor și formelor fațadei, care prezintă certe influențe clasiciste.

Dintre cele trei clădiri de locuit cercetate, palatul lui Toldalagi László prezintă armonie în proporții și bogăție în limbajul decorativ, datorate în primul rând arhitectului, dar și ctitorului care: s-a dovedit a fi cunoscător al arhitecturii baroce din Europa. Situată pe latura îngustă a terenului, deci cu volume mai modeste (pl. XII. 2), fațada principală cuprinde elemente de factură barocă central - europeană, grefate pe fondul și tradiția artistică locală. În ansamblul ei fațada, simetrică, la parter cuprinde cinci axe, din care axa centrală este rezervată portalului principal cu galeria de acces la curtea interioară și scările de la etaj partea corespunzătoare etajului conține șase axe, din care cele două axe din mijloc sunt situate deasupra portalului. Întregul parament este articulat, la parter cu șase lesene striate, sprijinite pe un soclu scund, ce delilitează portalul și ferestrele, iar la etaj de pilaștrii corespunzători lesenelor și înzestrați cu capituluri composite. Între ferestrele centrale de la etaj două elemente vin și completează fațada placa de marmură inscripționată, montată de ctitor și scutul elipsoidal, montat în perioada modernă. Parterul este despărțit de etaj printr-o cornișă profilată, a cărei liniaritate primește accentele profilelor superioare ale lesenelor. Întregul ansamblu se termină prin acoperișul înalt: care cuprinde două lucarne și un pinion central, bogat decorate cu elemente sculpturale din piatră.

În ansamblul ei, casa lui Teleki Dominic conține același limbaj artistic, cu deosebirea că deschiderea fațadei principale este mai generoasă (pl. XIII. 2). Cele șapte axe ale clădirii sunt articulate, la parter, prin șase pilaștrii în rustica și care orizontal sunt delimitați de un brâu format din mai multe profile treptat retrase, a cărui liniaritate, la fel, primește accentele superioare ale lesenelor. Fațada etajului urmărește aceeași concepție compozițională a parterului, cu deosebirea că elementele de articulare care ritmează fațada sunt pilaștrii ionici cu profil dublu și a căror volute ale capitulelor au ghirlande de frunze de laur, sub profilul de ove conținând un rând de perle, iar la mijloc câte o corolă de floare. Profilele antablamentului și cornișei sunt întrerupte doar de prelungirea profilelor dublate ale pilaștrilor. Pe cornișă se sprijină acoperișul înalt, în patru ape, care pe versantul fațadei principale are două lucarne cu deschideri eliptice, eu ancadrame de piatră sculptată și frontonul încheiat în formă de mâner de coș, destinat doar să formeze suportul textului dat de ctitor. Ca și antecedenta, clădirea este lipsită de rezalit care să pună în evidență intrarea principală și de aceea singurul element menit să iasă din aliniament este balconul din fier forjat, corespunzător salonului de onoare. În ansamblu, cu toate că ctitorul își ridică casa într-o perioadă barocă târzie când, de pildă, la casa Kendeffi - deja ridicat - elementele plastice conțin deja elemente clasiciste, acesta rămâne la formele întâlnite în perioada de înflorire a barocului, preferând să împrumute decât să invoce.

Ultima casă cercetată, casa Kendeffi, beneficiind de un amplasament mai amplu, își desfășoară latura lungă spre stradă (Pl. XIV. 2). La rândul ei păstrează tradițiile baroce, sistemul constructiv numărul de axe impare, din care axa mijlocie este destinată intrării și galeriei, care de această dată primește rolul

unui hol de onoare, articularea fațadei cu pilaștrii la parter și cu capitule ionice la etaj, care sub volute au ghirlande, iar între parter și etaj un brâu simplu profilat. Fără de cele două clădiri, anterior prezentate și nu numai față de acestea, clădirea prezintă forme caracteristice arhitecturii baroce, prin cele trei rezalite, cu diferențe de până la 15 cm, din care, rezalitul central, corespunzător axei principale și colateralelor și câte unul la capetele clădirii, corespunzătoare axelor 1 și 9. Peretele parterului, cât și cel al etajului, cu excepția rezalitului central, este striat. Pentru ai conferi, grandoare clădirii renunță la comișa acoperișului neîntreruptă și înaltă fațada în dreptul rezalitului central și implicit al acoperișului, procedeu care a asigurat realizarea unei săli de onoare de mai ample dimensiuni. Datorită formelor și a unor detalii vădit îndrumate pe făgașul clasicismului, deși clădirea aparține artei baroce, istoricul Orbán Balázs a considerat-o mai degrabă specifică Renașterii.⁵⁴

Fără îndoială, la acele timpuri, clădirea era una dintre cele mai frumoase și apreciate case de locuit din oraș, întrucât în anul 1826, când printr-un schimb de proprietăți este dobândită de Tabla Regească, ea este evaluată la 73.167 florini renani.⁵⁵ O remarcă generală față de aspectul exterior al clădirilor; în toate cazurile fațada principală este tratată mai aparte, pe când fațadele laterale și posterioare în multe cazuri sunt lipsite de elemente decorative.

La clădirile edificate în Târgu-Mureș, în secolul al XVIII-lea, principalele elemente de arhitectură ca portalul arcuit, fereastra dreptunghiulară, foișorul curții interioare, ca și pinionul, se concretizează într-un repertoriu specific plasticii baroce din Transilvania. De regulă, elementul lexical cel mai expresiv al clădirilor îl constituie portalul, a cărui repertoriu este variat, de la forme simple, aproape lipsite de încadramente, cum întâlnim la clădirile de interes comun, la portale încadrate de pilaștrii și bogat decorate, la palatele și casele nobilare. Cele mai simple forme le întâlnim la portalul Bibliotecii Teleki (Pl. XV. 1), formând un arc turtit, lipsit de orice element decorativ. Simplu este portalul Vechii Prefecturi, care este încadrat de un profil simplu care se încheie cu un bolțar median, identic cu cel aflat la ferestrele de la etaj. În schimb portalul casei Teleki Dominic, are, valoare plastică și funcțională (Pl. XV. 2). Încheiat cu arc în formă de mâner de coș, portalul se sprijină pe imposte purtate pe picioare robuste de zidărie, la rândul lor așezate pe blocuri tampon de piatră decorate cu câte o volută în extrados profilul este drept, în schimb intradosul formează o largă cavetă. Oarecum asemănător este portalul palatului Toldalagi (Pl. XVI. 1). Arcuit, în: formă de mâner de coș, portalul este încadrat de cei doi pilaștrii striati ai parterului. Extradosul prezintă un încadrament ușor profilat, care se încheie cu bolțarul median care se continuă pe intrados pe câmpul dinare cele două arce și brâul aflat deasupra portalului se află două decorații florale, încadrate de forme triunghiulare, una din laturi urmărind conturul încadramentului. Intradosul portalului prezintă o formă concavă cu capitel format din liniaturi succesive și retrase, pe care se sprijină arcul portalului. Forme deosebite prezintă portalul casei Kendeffi (Pl. XVI. 2). În primul rând este realizat din piatră cioplită. De formă arcuită, portalul are pilaștrii simplii care se sprijină pe blocuri tampon și se

⁵⁴ Orbán Balázs, *op. cit.*, p.144.

⁵⁵ Szentgyörgy Dénes, *Király itélő Tábla* (Tabla Regească) în Maros-Vásárhely lexikon (Lexiconul Târgu-Mureșului), Târgu-Mureș, 1912, p.137-139.

termină cu capitelluri liniare orizontale. Deasupra acestora pornește arcul care se încheie cu un bolțar median. Întregul portal este încadrat de pilaștrii simpli, realizați în tencuială, care în partea lor superioară sunt uniți printr-o cornișă cu denticule, menită să vestească formele neoclasiciste.

Pe lângă rolul lor funcțional ferestrele acestor clădiri, îndeosebi cele situate la etaj, prin vocabularul lor plastic diferit, contribuie hotărâtor la formarea aspectului general al clădirii. Cele mai diferite și valoroase forme le întâlnim la palatul Toldalagi. În număr de șase, ferestrele au formă mai alungită și sunt mai bogat ornate față de cele situate la parter. Decorațiile ferestrelor, tot câte două, sunt identice, respectiv pentru axele 1 și 6, 2 și 5, 3 și 4, toate având ancadramente realizate în tencuială, evazate în partea lor inferioară și superioară, punct din care cad ghirlande de flori. Ferestrele centrale (axele 3 și 4) sunt: cele mai expresive (Pl. XVII. 1), deasupra fiind încheiate cu două segmente arcuite care se unesc prin câte o volută, pe când ferestrele laterale (axele 1 și 6, 2 și 5) au: câte o sprânceană de cornișă în formă de segment de arc (Pl. XVII. 2). La toate ferestrele câmpul situat între sprâncene și ancadrament este decorat cu motive florale, cu excepția celor situate la extremele clădirii care prezintă câte un bust. Parapetul ferestrelor este mai proeminent și arcuit, conținând elemente florale, tot câte două identice, din care cele centrale, suplimentar, au câte un cap de expresie.

Mai simplu decorate sunt ferestrele casei Teleki Dominic (Pl. XVIII. 1), care conțin ancadrament din tencuială, evazat în partea superioară și înzestrate cu câte un bolțar median. Sub pervaz, format dintr-un fragment de cornișă, sunt situate panouri decorative cu elemente circulare și eliptice intercalate pe axa de mijloc în locul ferestrei, se află o ușă care face legătura cu balconul din fier forjat. În schimb la ferestrele rezaliturii central al casei Kendeffy (Pl. XVII. 2), ancadramentele se încheie cu câte coronament triunghiular, puternic profilat, iar deasupra ferestrele circulare, mărginite de ancadramente, ambele formând elemente specifice clasicismului. Sub pervazul ferestrelor se află câte un panou decorat cu cercuri intercalate, de diferite mărimi.

Acoperișul ca element esențial în determinarea formei generale a unei construcții, formează partea de construcție care a cunoscut cele mai puține transformări, drept urmare poate fi folosit mai bine pentru datări și, în general, pentru a ne forma o opinie asupra arhitecturii civile baroce. Fie cu pantă continuă, fie cu unghiul de pantă frânt, acoperișurile sunt prevăzute cu lucarne, unele cu chenare din piatră cioplită. În două cazuri acoperișurile au și pinioane, purtătoare de blazoane s-au inscripții. Cel mai frumos exemplar îl prezintă palatul Toldalagi. (Pl. XIX. 1), a cărui pinion este de formă aproximativ trapezoidală. Partea inferioară a pinionului este mărginită de câte o scoică, cu volute la capete și care sunt încununate de o cornișă curbat-ă cu profile succesive, retrase. La capete și în partea superioară, cornișa pinionului poartă trei capete sculptate în piatră, aproximativ de formă identică. Elementul decorativ principal al pinionului îl formează cele două scuturi heraldice, realizate în piatră; a familiei Toldalagi în partea dreaptă și a familiei Wass (soția contelui) în partea stângă (Pl. XIX. 2), care deasupra sunt îngemănate de o coroană puternic reliefată. Toate aceste lucrări sculpturale, inclusiv lucarnele, sunt opera sculptorului Schuchbauer Anton.

În schimb pinionul casei Teleki Dominic, de forma unui mâner de coș (Pl.

XX. 1), cu un ancadrament simplu profilat, realizat tot în piatră, are doar menirea de a purta o inscripție dată de ctitor. Rămânând la acoperișuri menționăm doar una dintre cele două lucarne ovoidale ale palatului Toldalagi (pl. XX. 2), realizată, din piatră cioplită, bogat decorate cu falduri, iar deasupra împodobite cu câte un cap de turc, opera aceluiași sculptor Schuchbauer Anton.

Spre curte, uneori, aceste clădiri au la etaj foișoare deschise prin arce semicirculare, care se sprijină pe stâlpi prizmatici sau pe coloane înzestrate cu capitule. Alocuri și la parter s-au realizat asemenea deschideri, însă în unele cazuri, fie pentru consolidarea clădirii, fie în vederea măririi spațiului, ele au fost înzidite. În toate cazurile foișoarele parterului sunt acoperite cu calote boeme sau bolți semicirculare, care se sprijină pe arcuri, iar la etaj sunt cu planșe. În general arcadele și stâlpii de susținere sunt lipsiți de elemente decorative. Doar la palatul lui Toldalagi (Pl. XXI. 1) întâlnim decorații constând din stâlpi prizmatici, de secțiune aproape pătrată, care pe laturile interioare au câte un panou, partea lor superioară terminându-se cu câte un capitel, format din profile retrase, realizate în tencuială. În schimb intradosul arcadelor este decorat cu stucaturi asemănătoare celor aflate pe bolta casei scârilor. Parapetul foișorului este realizat din piatră cioplită, formând panouri ajurate, reprezentând baluștrii de secțiune pătrată. În schimb foișorul curții interioare a casei Teleki Dominic (Pl. XXI. 2) conține șapte coloane zvelte, din care două angajate, cu capitule ionice și ghirlande, care susțin arhitrava, fiind singura clădire înzestrată cu asemenea elemente.

La celelalte clădiri foișoarele parterului ca și cele de la etaj, se sprijină pe stâlpi prizmatici din cărămidă, fiind lipsiți de elemente decorative, singurul motiv menit să ridice valoarea lor fiind forma arcadelor. La Vechea Prefectură foișoarele corpului principal, inițial realizat, au arcade de formă și mărime diferită (mai înalte și înguste, sau mai scurte și turtite), pe când cele aflate la parter au fost înzidite (Pl. XXII. 1), pe axa lor aflându-se câte o fereastră. În schimb la corpurile ulterior realizate (Pl. XXII. 2) s-a renunțat la foișoare, ele fiind înlocuite de coridoare din lemn în consolă. La corpul mai vechi a bibliotecii Teleki (Pl. XXIII. 1) foișorul curții este format din arcade aproximativ identice, cu deosebirea că stâlpii sunt aplatizați cu lesene care se înalță până la cornișă, liniatura lor fiind întrecută doar de profilul brâului ce marchează limita dintre parter și etaj. Forme asemănătoare are și foișorul clădirii bibliotecii, ulterior realizată (Pl. XXIII. 2), la care arcadele de la etaj își au punctul de pornire aproape de la înălțimea parapetului masiv din cărămidă, întregul ansamblu formând o unitate de concepție și formă.

În ciuda caracterului său provincial, arhitectura civilă din Târgu-Mureș, din secolul al XVIII-lea, poate fi considerată ca având un caracter unitar. Un rol aparte îl ocupă clădirile nobile, care prin articularea fațadelor, forma deschiderilor și a foișoarelor, preiau forme elaborate de arhitecți în marile orașe ale Transilvaniei. Reunite toate aceste elemente, s-a ajuns ca arhitectura târgumureșană să formeze un capitol aparte în istoria artistică, fără a se poate vorbi de existența unei școli de arhitectură.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

- Planșa I: 1. Târgu-Mureș la începutul secolului al XVIII-lea, cu cele două zone componente.
2. Târgu-Mureș la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cu cele patru cartiere componente. a - limita parcelelor, b; construcții mai importante, c - limita cartierelor. După planul de parcelare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.
- Planșa II: 1. Planul orașului Târgu-Mureș după harta din anul 1750. 1- Cetatea, 2- Biserica reformată, 3- Biserica iezuită, 4- Colegiul reformat, 5:- primăria, 6- Biserica franciscanilor, 7- Biserica românească, 8- Cimitirul reformat 9 - Cimitirul catolic.
2. Veduta orașului din anul 1735 a lui Friedrich Schwadtner și Johann Eltner.
- Planșa III: 1. Veduta orașului din anul 1736 a lui Johann Konrad von Weiss.
2. Analiza schematică a stampeii din anul 1736. 1- Biserica din cetate, 2- Capela catolică, 3- Bastionul mic, 4- Bastionul tăbăcarilor, 5- Bastionul blănarilor, 6- Bastionul dogarilor, 7- Bastionul măcelarilor, 8- Curtine de apărare, 9- Biserica iezuită, 10- Primăria, 11- Colegiul reformat, 12- Cimitirul reformat cu capelă.
- Planșa IV: 1. Cetatea din Târgu-Mureș în anul 1736, după gravura lui Johann Konrad von Weiss.
2. Cetatea din Târgu-Mureș în anul 1750, după planul căpitanului Theumern.
- Planșa V: 1. Biserica iezuită din Târgu-Mureș, plan.
2. Biserica iezuită din Cluj, plan (după G. Ionescu).
- Planșa VI: 1. Biserica iezuită din Târgu-Mureș, fațadă.
- Planșa VII: 1. Biserica greco-catolică, plan.
2. Biserica greco-catolică, fațadă.
- Planșa VIII: 1. Biserica ortodoxă de lemn, plan
2. Biserica ortodoxă de lemn, fațadă laterală.
- Planșa IX: 1. Portalul bisericii iezuite
2. Portalul bisericii greco-catolice.
- Planșa X: 1. Prefectura Veche, plan nivele.
2. Prefectura Veche, fațada principală.
- Planșa XI: 1. Biblioteca Teleki, plan. nivele.
2. Biblioteca Teleki, fațada principală.
- Planșa XII: 1. Palatul Toldalagi, plan nivele.
2. Palatul Toldalagi, fațada principală.
- Planșa XIII: 1. Casa Teleki Dominic, plan nivele.
2. Casa Teleki Dominic, fațada principală
- Planșa XIV: 1. Casa Kendeffi, plan nivele.
2. Casa Kendeffi, fațada principală.
- Planșa XV: 1. Portalul Bibliotecii Teleki.
2. Portalul casei Teleki-Dominic.
- Planșa XVI: 1. Portalul palatului Toldalagi.
2. Portalul casei Kendeffi.

- Planșa XVII: 1. Ferestrele centrale de la etajul palatului Toldalagi
2. Ferestrele laterale de la etajul palatului Toldalagi
- Planșa XVIII: 1. Balconul și ferestrele colaterale ale casei Teleki Dominic.
2. Ferestrele centrale de la etajul casei Kendeffi
- Planșa XIX: 1. Pinionul palatului Toldalagi.
2. Decoratiile în piatră ale pinionului palatului Toldalagi.
- Planșa XX: 1. Pinionul casei Teleki Dominic.
2. Una din lucarnele palatului Toldalagi.
- Planșa XXI: 1. Foișorul curții interioare de la palatul Toldalagi.
2. Foișorul curții interioare de la casa Teleki Dominic.
- Planșa XXII: 1. Foișorul curții interioare de la Prefectura Veche, corpul principal.
2. Foișorul curții interioare de la Prefectura Veche, aripa laterală și posterioară.
- Planșa XXIII: 1. Foișorul curții interioare de la Biblioteca Teleki, aripa dinspre strada Borsos Tamás.
2. Foișorul curții interioare de la biblioteca Teleki, aripa bibliotecii.

URBANISTIC AND ARTISTIC VALUES AT TÎRGU-MUREȘ IN THE XVIIITH CENTURY

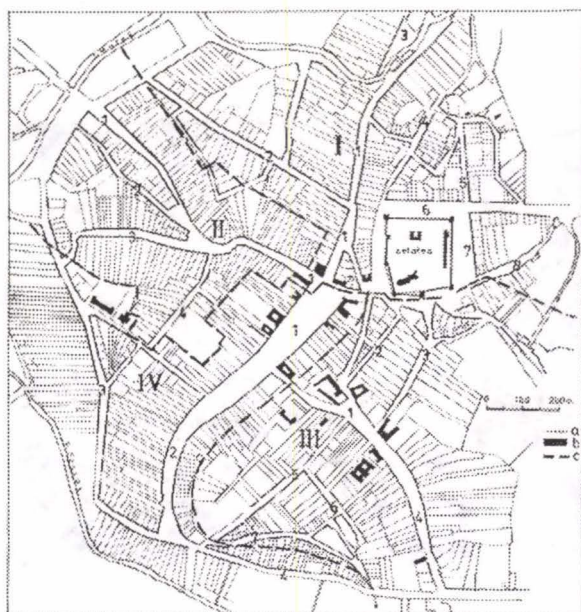
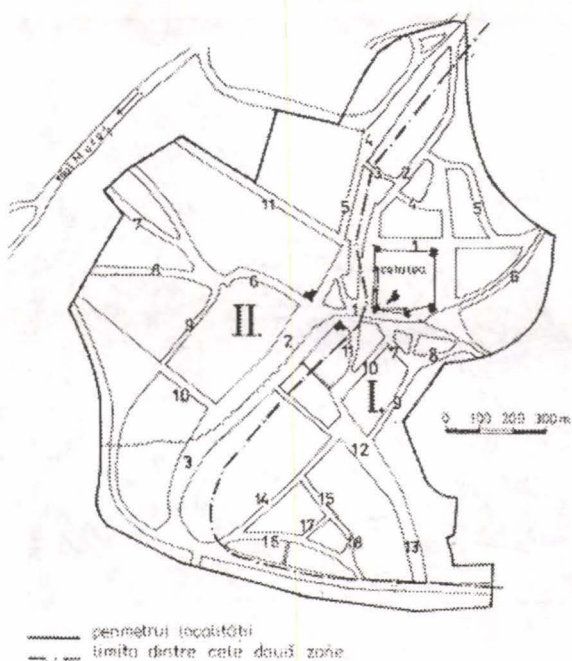
(Summary)

When Transilvania passed under the rule of the Habsburg Empire - in the XVIIIth century - the economic, politic and social life began to know a special development. Beginning with the first half of the baroque century architecture receives more and more importance, especially when numerous noble palaces and religious buildings were built.

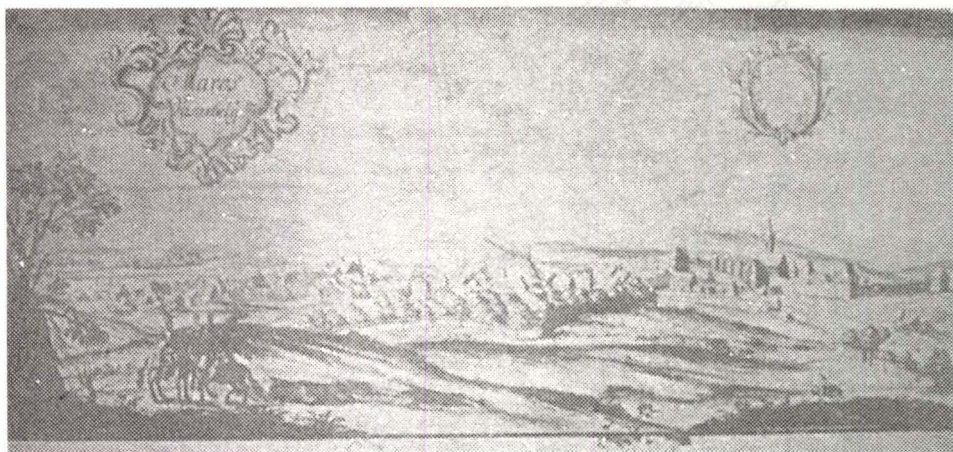
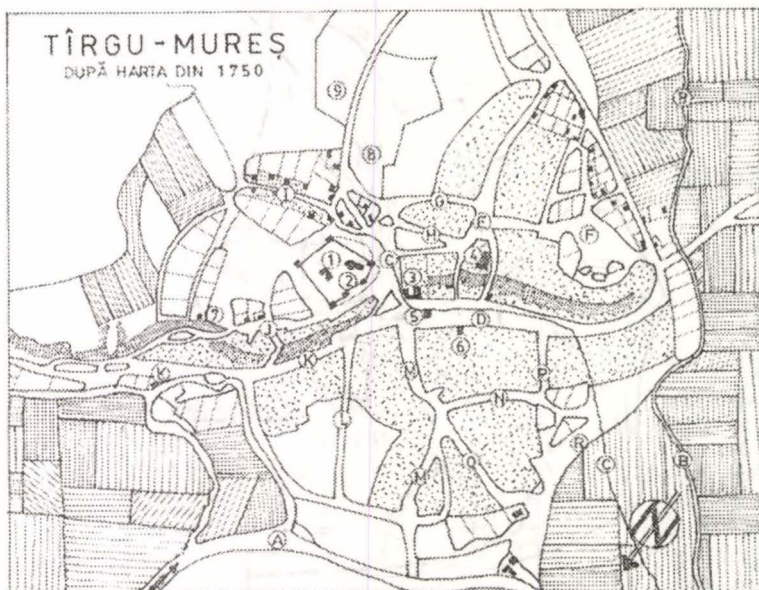
A first look of the town dates back to 1735, being part of a stamp and map collection founded by the Austrian Johann Konrad von Weiss. In this collection are represented the Franciscan Church, the Jesuit church, the Reformed College and other important buildings.

In 1750 was made the first map of the town, especially important in determining the structure and the size of the town. The map represents the road and hydrographic network, the populated area of the town, the green belt and the main buildings such as the City Hall, the feudal Castle, the Jesuit and Romanian Church.

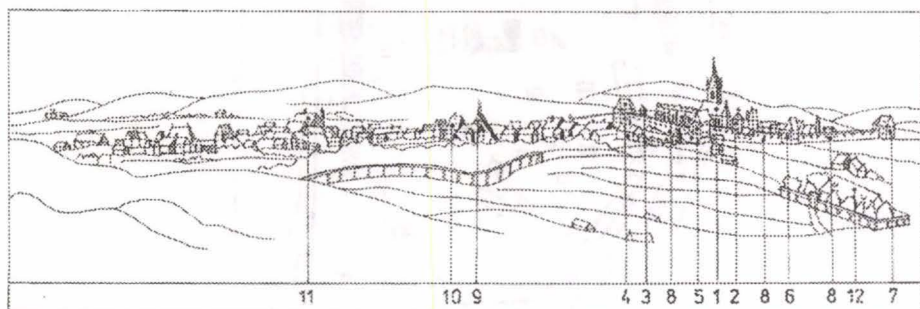
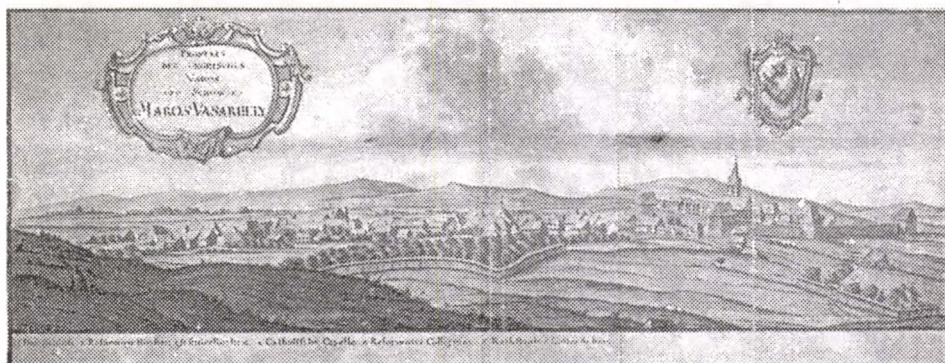
By the end of the XVIIIth century the town gets more and more rich with baroque monuments like the Orthodox Church made of wood the Greek Catholic Church made of stone and many others. But not all the buildings built in this period were religious ones. There were many public buildings - such as the Teleki Library, the residence of the Reformed College - palaces and noble houses - such as the Teleki palace, the house of Kendeffy, Teleki Dominic. All of these were achievements with a well-defined personality in the local and Transilvanian urbanism.

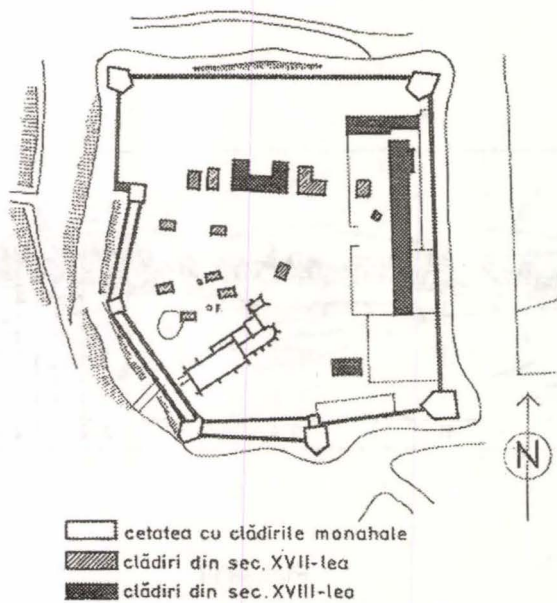
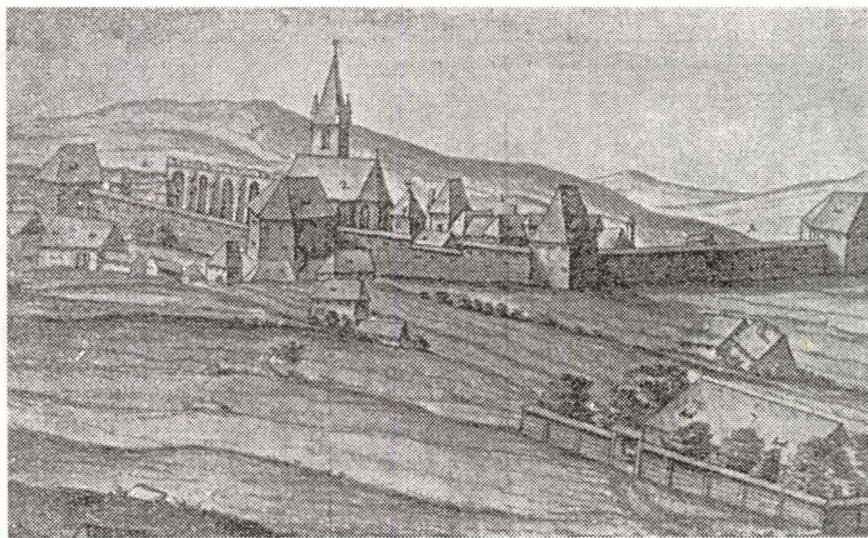
Planșa I

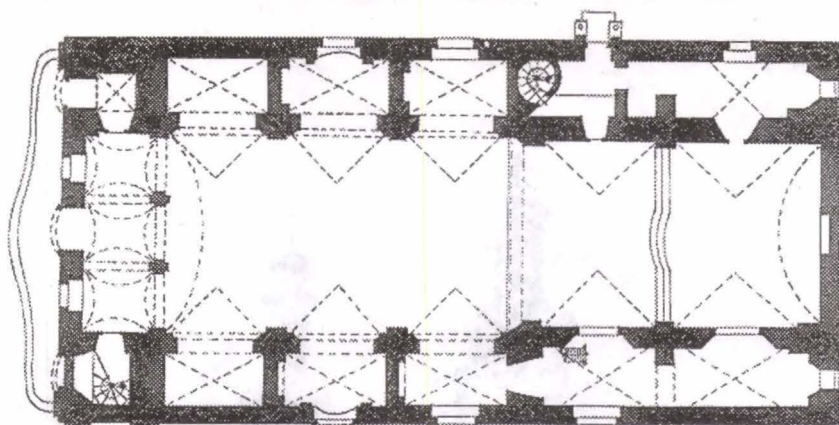
Planșa II

Planșa III

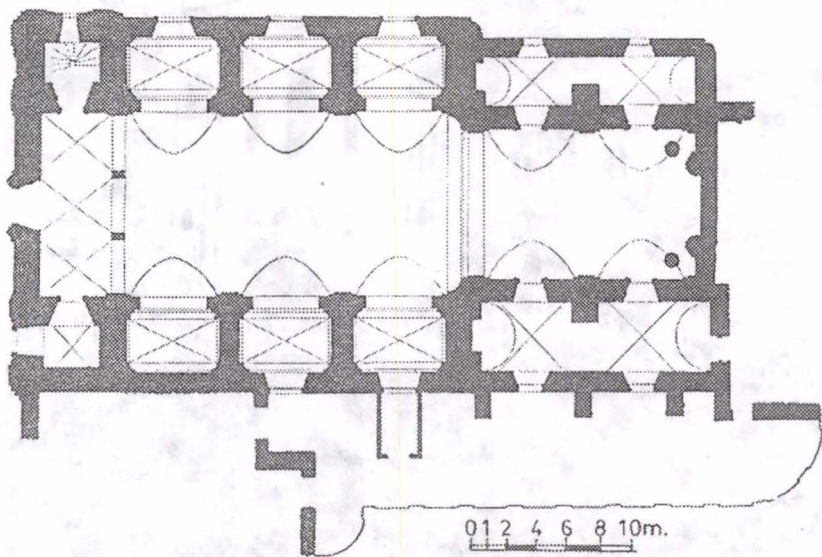

Planșa IV

plan parter

0 1 2 3 4 5 10m.

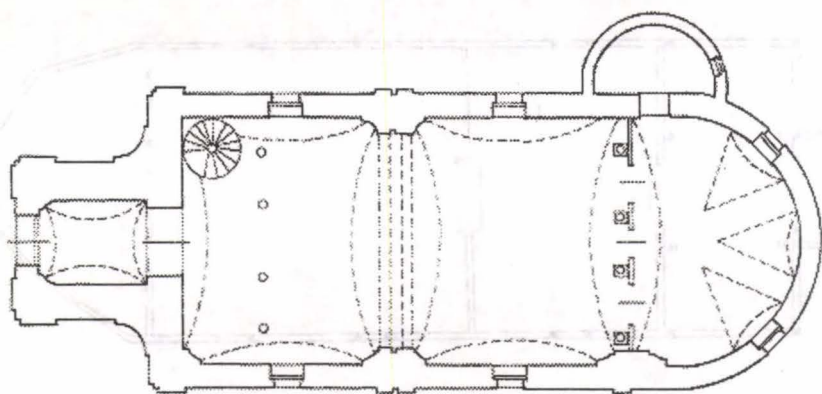

Planșa V

0 1 2 4 6 8 10m.

Planșa VI

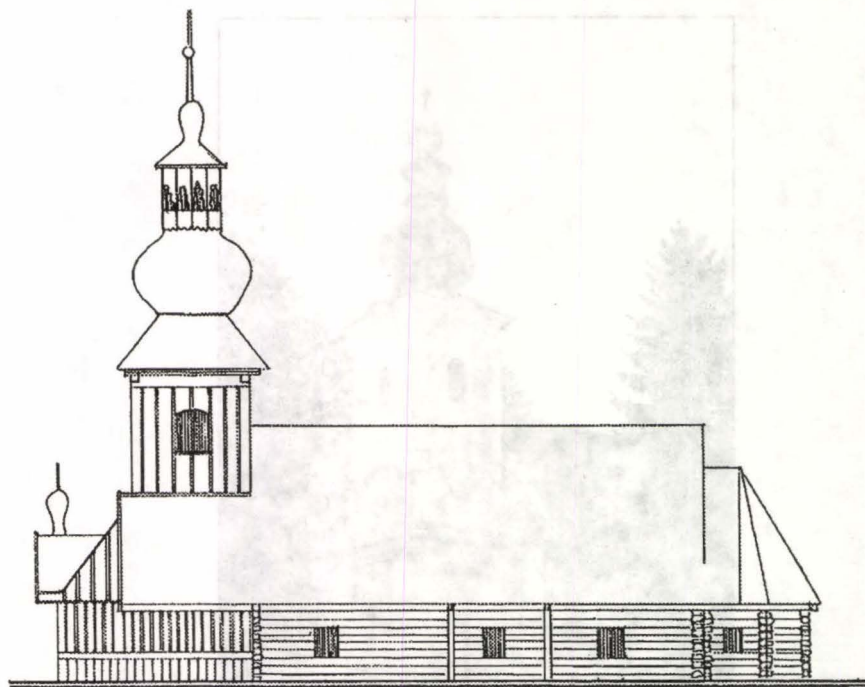
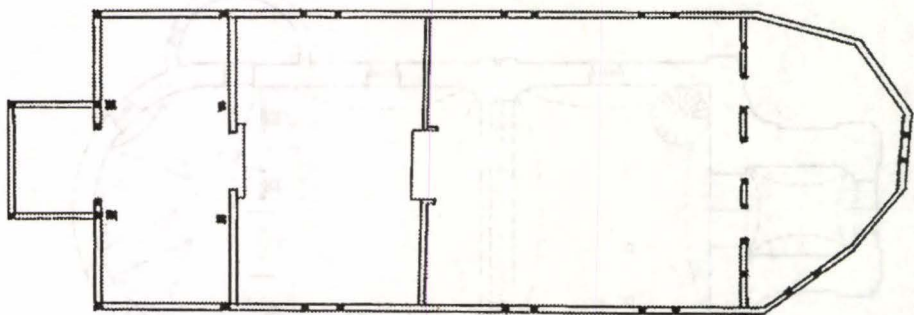

plan parter

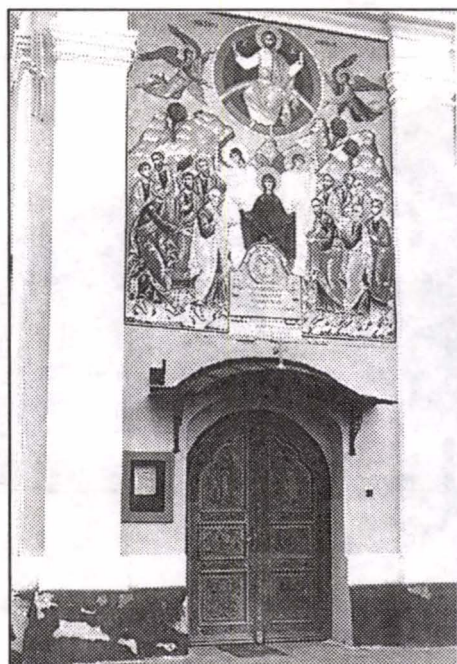
0 1 2 3 4 5m.

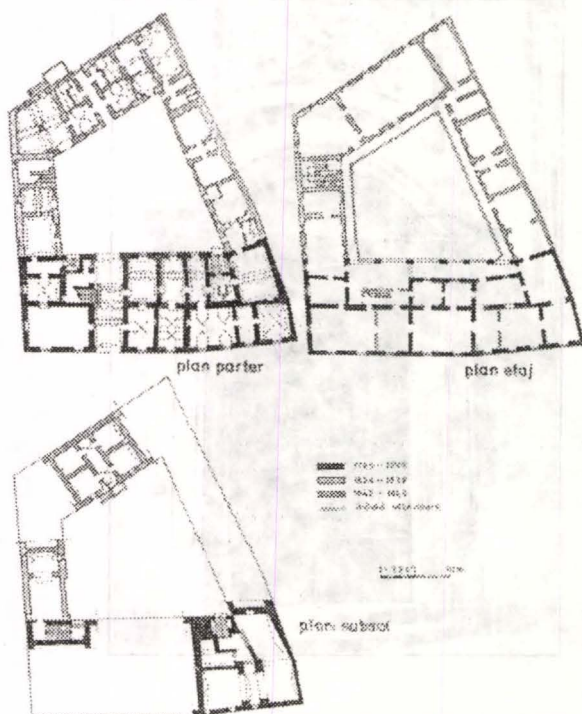
Planșa VII

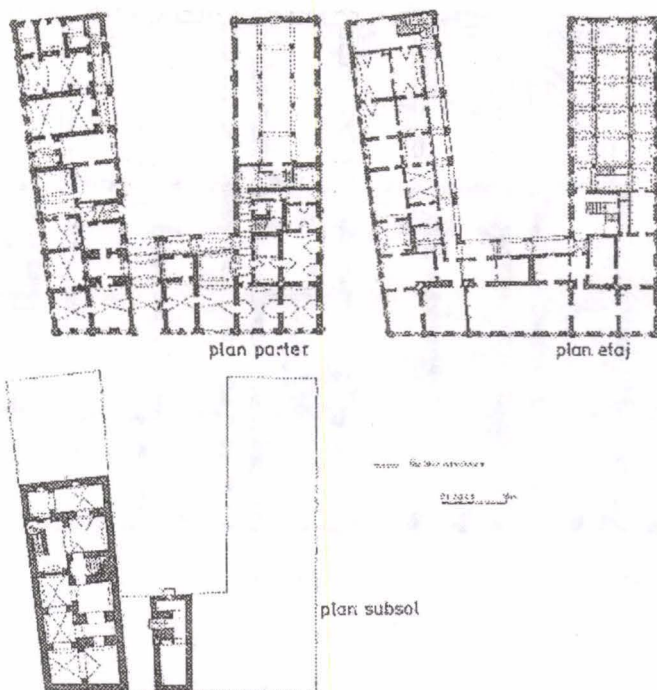
Planșa VIII

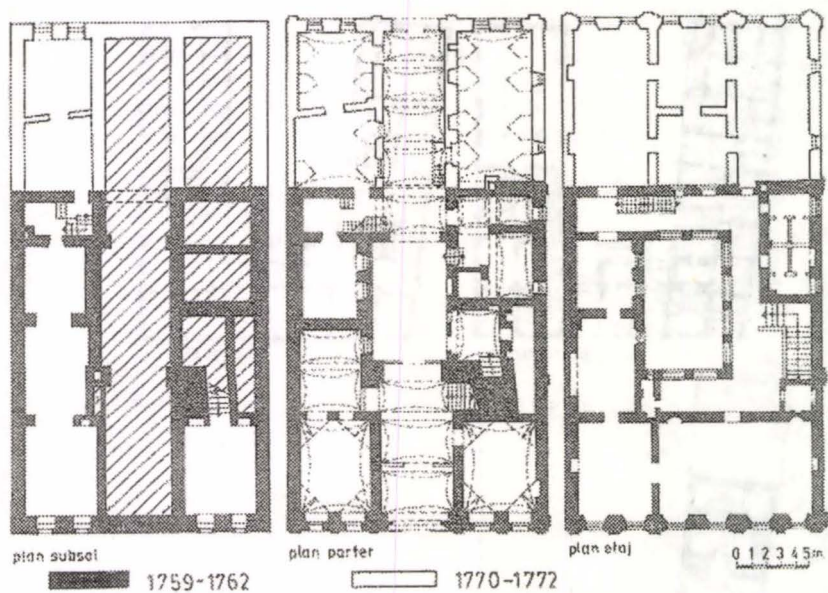
Planșa IX

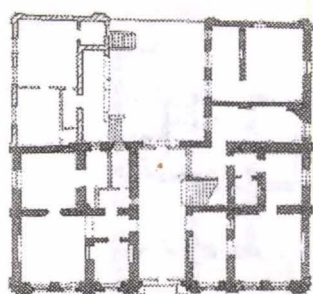
Planșa X

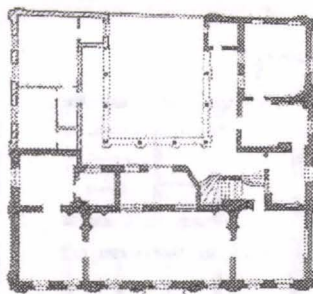
Planșa XI

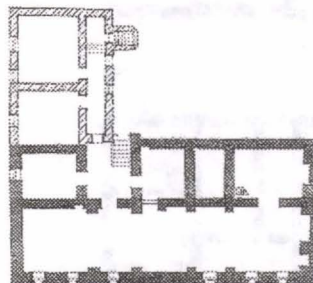
Planșa XII

plan parter

plan etaj

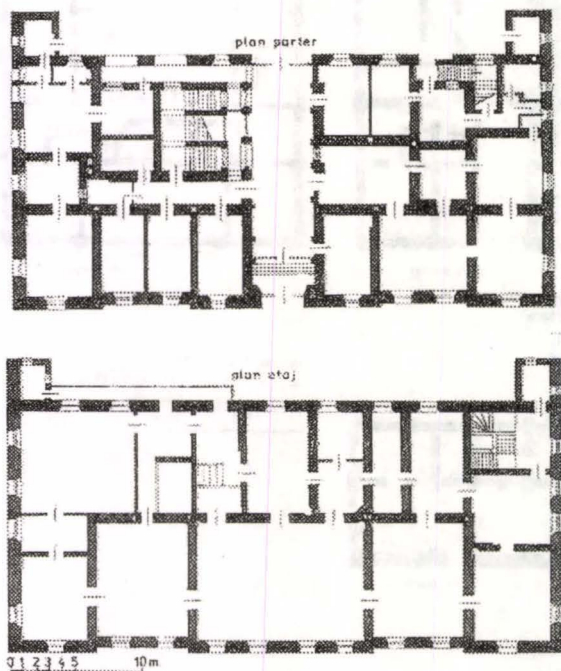

plan subsol

1797-1803
 reconstruire 1858-1859
 înzidări ulterioare
 0 1 2 3 4 5 10m

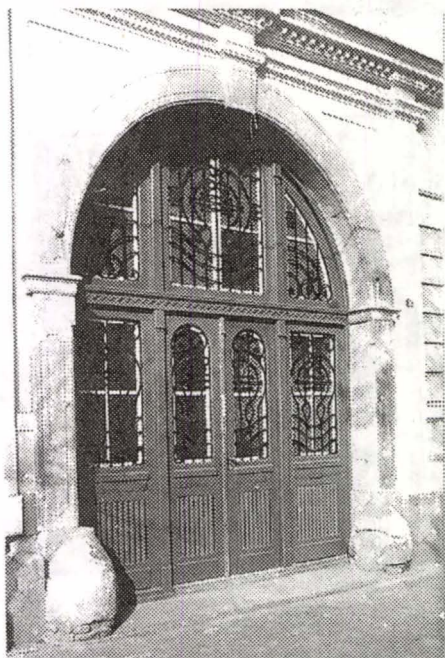
Planșa XIII

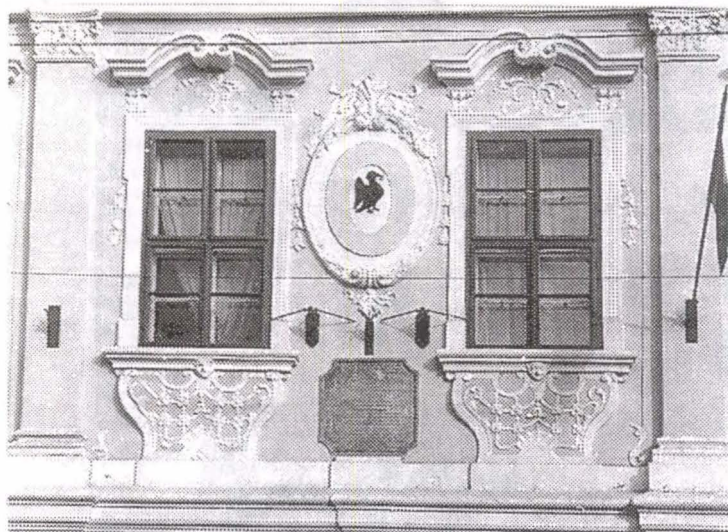
Planșa XIV

Planșa XV

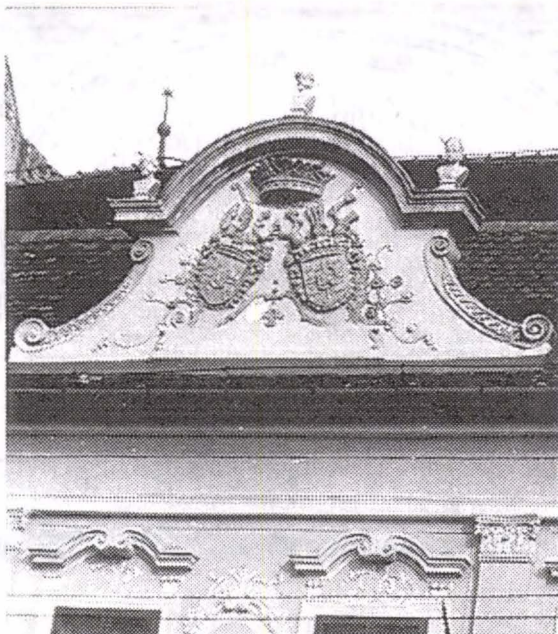
Planșa XVI

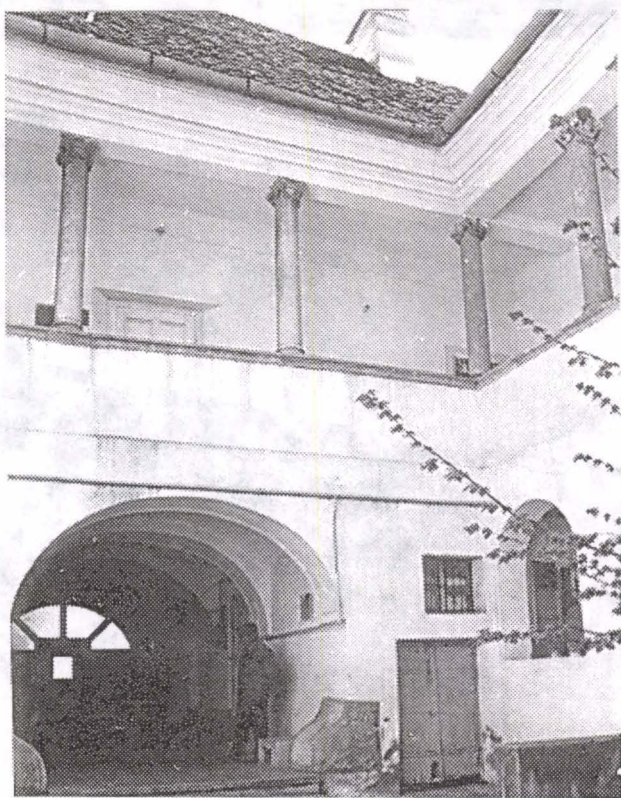
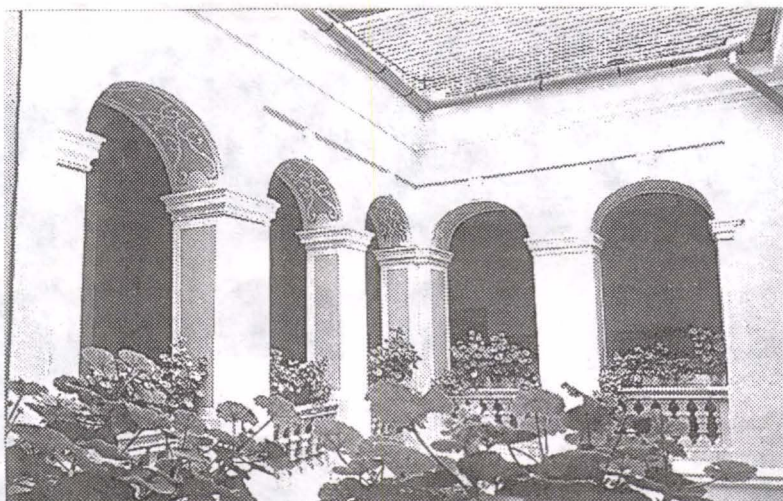
Planșa XVII

Planșa XVIII

Planșa XIX

Planșa XXI

Planșa XXII

Planșa XXIII

ISTORIE MODERNĂ

ABANDONAREA IZOLATĂ A CONFESIONALISMULUI. ISTORICUL PROFESIONIST GEORGE BARIȚIU

CORINA TEODOR

Cu siguranță George Barițiu (1812-1893) este cel mai important istoric ardelean al veacului al XIX-lea. Îl recomandă astfel bogata sa activitate publicistică, monumentală sinteză *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pre două sute de ani în urmă*, ca și varietatea domeniilor abordate. Polihistorul a fost și poet, dramaturg, povestitor, folclorist¹. A scris astăzi despre opera istorică a lui George Barițiu presupune a nu trece cu nonșalanță pe lângă valoroasele interpretări pe care le-a făcut George Em. Marica, ce a aspirat la o receptare valorică a contribuțiilor sale, dorind să le integreze în tabloul istoriografiei românești, chiar general europene². Astfel că nu ne rămâne decât să ne propunem o misiune nu foarte temerară, doar să surprindem locul pe care îl ocupă problematica ecleziastică în ansamblul operei sale, maniera în care se reflectă și în acest sector concepția și metodologia sa istorică.

Nu mai e demult un mister că George Barițiu reprezintă un caz oarecum special în istoriografia modernă românească. Spre deosebire de iluștrii săi contemporani, Papiu, Bălcescu, Kogălniceanu, Xenopol, el a fost mai degrabă un autodidact în știința istoriei, urmând un destin comparabil cu cel al lui Cipariu. Studiile gimnaziale de la Blaj (1824-1827), liceul academic din Cluj și teologia urmată la Blaj (1832 – 1834)³ i-au asigurat reperele educaționale esențiale.

Nu anii de școală cât permanenta lui eliberare prin scris a fost criteriul definirii sale timp de decenii. Barițiu s-a simțit mereu solidar cu eroii din trecutul istoriografiei ardeleni, cu lumea de cărți pe care a citit-o. Magiștrii săi n-au fost profesorii blăjeni, ci istoricii iluminați pe care i-a citit întotdeauna cu plăcere, iar interesul pentru biografia lor apare ca o adevărată obsesie în scrisul său. De aici s-a transferat în paginile sale amprenta iluminismului târziu, în plină epocă romantică. George Barițiu nu pare a se juca cu elogiile, dar dacă a avut modele, au fost tocmai reprezentanții Școlii Ardelene. O spune chiar singur, demonstrând totodată intrarea rapidă în memoria colectivă ardeleană a celor

¹ V. Netea, George Barițiu. *Viața și activitatea sa*, București, 1966, p. 307.

² G. Em. Marica. *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, vol. III, Cluj-Napoca, 1980, passim.

³ P. Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 115.

trei istorici: „pe la anul 1820 în carele părinții m-au dat mai întâi la școală în străinătate, Petru Maior se mai afla în activitate la Buda, iar viața lui Georgiu Șincai și a lui Samuil Micu mai era încă în memorie proaspătă la contemporani. De atunci înainte, ca copilandru și junisior auzeam pe mulți din aceia conversând despre repausații triumvirii⁴”.

Barițiu a fost fascinat îndeosebi de *Istoria* lui Petru Maior, pe care a și tradus-o în maghiară în 1829, când studia la Cluj și care îi reactivează valori sentimentale, naționale: „cetirea acestei cărți străbătu cu scânteile de fulger toată ființa noastră; o mulțime de presimțiri și idei care durmitau în noi să deșteptară deodată ca prin un farmec puternic, exaltația și fanatismul că noi suntem romani și nu altcevași nu mai avea nici un cumpăt, nu mai cunoștea nici un hotar⁵”. Desueta umbră a iluministului l-a urmărit câțiva ani mai târziu în 1834 și pe Kogălniceanu, aflat la studii la Lunéville. Acesta cerea *Istoria* lui Petru Maior pentru a se documenta despre trecutul românilor⁶.

Pentru George Barițiu cei trei istorici au rămas figuri emblematice, chiar dacă treptat interesul pentru operele lor s-a mutat într-un plan secund. Astfel, în 1839, într-o notiță în „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*”, el indica între subiectele pe care le-ar dori tratate și viețile celor trei istorici ardeleni. S-a conturat cu acest prilej, din punct de vedere stilistic, modelul biografic ce-l va urmări toată viața: „*á propos, Domnilor! Pentru Dumnezeu, dar biografia lui Maior, Șincai, Clain și încă a unora, nimeni n-are râvnă din viețuitori să o lucreze? Oh, ce merit ar fi acesta!*”⁷. Dorița sa n-a rămas chiar neîmplinită, în anii următori publicând fragmente din *Cronica* lui Șincai, succinte biografii ale lui Micu și Șincai⁸. Și în 1861 mai elogia lucrarea lui Petru Maior care după părerea sa n-ar fi trebuit să lipsească din nici o familie românească, iar această afinitate, nealterată în timp, era comparabilă, credea Cipariu, cu influența lui Voltaire asupra urmașilor⁹.

S-ar putea spune că în traseul creației sale a contat colaborarea înfiripată încă din 1835 – primul său an de de profesorat la Blaj cu S. Bămuțiu, T. Cipariu și I. Rusu¹⁰, după cum discursul său istoric, ce semnală o bună informație era tributار lecturilor bogate, Barițiu fiind avantajat de cunoașterea limbilor străine, a celei maghiare, franceze și germane¹¹. De-a lungul vieții a citit, pe lângă istoricii și cronicarii maghiari, lucrările lui Montesquieu, Voltaire, Guizot, Thiers, Gibbon, Michelet, Herder, Müller, Rotteck - al cărui manual de istorie universală a circulat în Transilvania, după cum i-a citit, i-a publicat și i-a recomandat în presă pe contemporanii săi, Aaron Florian, A. T. Laurian, Al. Papiu Ilarian, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu¹². Toți aceștia i-au asigurat îmbogățirea orizontului

⁴ G. Barițiu, *George Șincai și numele de român* în „*Transilvania*”, 1870, nr. 3, p. 29.

⁵ V. Netea, *op. cit.*, p. 34.

⁶ *Ibidem*, p. 35.

⁷ *Ibidem*, p. 103.

⁸ G. Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, București, 1969, p. 404 și 435.

⁹ V. Netea, *op. cit.*, p. 234.

¹⁰ *Ibidem*, p. 46.

¹¹ *Ibidem*, p. 46.

¹² G. Em. Marica, *Studii de istoria culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, vol. III, Cluj-Napoca, 1980, p. 31-57, P. Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 116.

istoriografiei și i-au stimulat capacitatea interpretativă.

Dacă ne propunem să urmărim contribuția de istorie ecleziastică a lui George Barițiu, atunci cu siguranță că ceea ce trasăm este o fracturare artificială a scrisului său, fiindcă în realitate paginile sale de istorie bisericească se regăsesc alături de cele de istorie socială, politică și culturală. Dacă persistă trăsături comune ale scrisului său istoric de-a lungul a mai bine de cinci decenii, cu siguranță că nu sunt legate de o succesivă ordonare tematică, cât de unitatea ansamblului, în care se regăsesc toate domeniile istoriei și de interesul pentru istoria comună a românilor, nu doar a celor transilvăneni¹³.

Debutul lui Barițiu în istoriografie, cum e binecunoscut, a fost cu mult anterior anului 1870. Dacă l-am inclus în această secvență cronologică a lucrării noastre am făcut-o fiindcă majoritatea articolelor de istorie ecleziastică sunt din această perioadă, la fel ca și construcția istoriografică de proporții, *Părți alese din istoria Transilvaniei* În plus, acesta e momentul deplinei sale maturități în privința concepției și metodei sale istorice. Totodată, e epoca în care Bărnuțiu a devenit modelator de conștiințe printre contemporani, un *spiritus rector* al intelectualității ardeleni, un dinamizator al vieții politice, dar și al celei științifice, prin implicarea în activitatea Academiei Române, ca președinte al secției istorice și pentru câteva săptămâni, în 1893, chiar ca președinte al Înalțului for¹⁴.

Dacă potrivit lui George Em. Marica putem deosebi trei etape în creația sa istoriografică, prima până la 1850, a doua până în 1867, când prevalează articolele în "*Gazeta Transilvaniei*" și în "*Foaie*", iar a treia, sub semnul dualismului, când se adaugă cele din Transilvania, "*Românul*," "*Observatorul*" și "*Analele Academiei Române*", nu e mai puțin adevărat că de-a lungul acestor decenii se petrece o continuă acumulare, o treptată și constantă maturizare, până când Barițiu a devenit un istoric, în înțelesul modern al termenului¹⁵.

Cu o pleodarie foarte pronunțată pentru valoarea educativă a istoriei, a privit-o din prisma rolului modelator atribuit de antici, o "*historia magistra vitae*". Istoria era pentru el, în termeni foarte plastici ochiul lumii, învățătoarea omenirii: „*de câte ori să se mai zică cum că istoria este învățătoarea vieții, torța luminătoare în mai multe științe, sora dreaptă a filosofiei practice, educatoare ce înnobilează și înalță spiritul omenesc*”¹⁶. Cumulând elemente de istorie universală și de istorie națională, de istoria românilor, dar și a celorlalte naționalități din Transilvania, de istoria Ardealului, dar și a Principatelor, întrevedea el o formație serioasă, echilibrată a potențialilor cititori.

Asociind-o cu religia și cu politica, Barițiu îi conferă istoriei rosturi esențiale, ce triumfă în preajma lui 1848: „prețul și folosul istoriei este atât de prisos a vrea să-l spui prin cuvinte precât e de prisos a voi să arăți că razele și căldura soarelui sunt neapărat trebuincioase și folositoare vitelor și plantelor”¹⁷.

¹³ G. Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, vol. III, Cluj-Napoca, 1980, p. 66.

¹⁴ V. Netea, *op. cit.*, p. 298.

¹⁵ V. Cristian, *Istoriografia pașoptistă*, Iași, 1996, p. 64.

¹⁶ G. Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, vol. III, Cluj-Napoca, 1980, p. 99.

¹⁷ V. Cristian, *op. cit.*, p. 67.

Unde se află istoria ecleziastică în ansamblul creației sale istoriografice, care ar trebui să fie însușirile unui istoric, cu atât mai mult ale unuia ce se ocupă de problemele confesionale, sunt doar câteva din dilemele la care propune răspunsuri. Într-o exprimare ce nu va cunoaște revizuirii, Barițiu socotea că istoria politică „nu se poate scrie sau încăl nu poate fi înțeleasă fără ajutorul istoriei ecleziastice. În cazuri nenumerate nici că este cineva în stare de a le separa; ele sunt țesute într-una, precum este împinsă urzeala și bățătura”¹⁸. De asemenea, a considerat erudiția, imparțialitatea, spiritul de sinteză trăsături inseparabile ale unui istoric de calitate: „nu e de ajuns ca istoricul să se apuce de adunarea, păstrarea cu mintea, alegerea, așezarea și compunerea materialelor istorice, adică a faptelor și întâmplărilor, ci toate acestea trebuie să le îplinească cu sârguință întinsă, să cunoască limbi mai multe în care s-au scris unele sau altele, să aibă o ținere de minte bogată și tare, o judecată matură și un gust curat; mai încolo se cere ca istoricul să pătrundă cu agerime la pricinile ascunse și la secretele încordătoare și mișcătoare ale evenimentelor...”¹⁹.

Conștient de faptul că istoria ecleziastică își avea dificultățile ei, Barițiu a înțeles că partizanatul confesional era un atribut nelipsit la istoricului ardelean din veacul al XIX-lea. Și cum nu putea fi eliminat, soluția o deținea publicul cititor. Acesta ar fi trebuit să facă dovada unei judecăți obiective: „nu se cuvine a ține minte că ar fi cea mai mare nedreptate a cere de la orice preot teolog, de orice confesiune în lume, ca să judece în cestiuni religioase în mod obiectiv; din contra, zace în interesul publicului carele dorește a fi luminat ca să-l audă și vadă pe fiecare vorbind sau scriind strâns din punctul său de vedere, după convingțiunea sa. Audiatur et altera pars, trebuie să fie legea de care să aibă a se ține lectorul. Această lege au să o țină românii cu preferință pe terenul istoriei ecleziastice cu atât mai vârtos cu cât are să treacă timp lung până când se va vedea adunat material de ajuns pentru ca să cuteze cineva a compune din el istoria ecleziastică.”²⁰.

Acest obsesiv îndemn al strângerii documentelor n-a fost pentru Barițiu un simplu exercițiu intelectual, ci un *leitmotiv* al activității sale. Raportându-se la exemplul istoriografiei europene, a adunat el însuși circa 2000 de documente diferite²¹, în care și cele ce serveau în mod special istoriei ecleziastice. Astfel, între anii 1850-1867 a publicat documente despre unirea ecleziastică, precum memoriul lui Caraffa către Leopold I²², un document despre domeniul Blajului, conform semnalării anterioare a lui Petru Maior²³, dar și altele aproape contemporane lui, din timpul episcopilor Lemeni și Moga sau de la alegerea ca

¹⁸ G. Barițiu, *Biserica românească în luptă cu reformațiunea în Transilvania*, 1875, nr. 22, p. 249.

¹⁹ V. Cristian, *op. cit.*, p. 68.

²⁰ G. Barițiu, Recenzie la N. Popea, *Vechea mitropolie ...* în “*Transilvania*”, 1870, nr. 9, p. 112.

²¹ V. Netea, *op. cit.*, p. 311.

²² G. Barițiu, *Din timpul urzirii diplomei leopoldine*, în “*Gazeta Transilvaniei*”, 1862, nr. 17-18, p. 65-66.

²³ Idem, *Căpătarea moșiei sau a domeniului din Blaj*, în “*Gazeta Transilvaniei*”, 1865, nr. 23, p. 90-91.

episcop a lui Șuluțiu²⁴. Reproducerea documentelor era însoțită de succinte avertismente despre utilitatea lor, de genul celor care sugerau indispensabilitatea lor pentru înțelegerea completă a climatului epocii, a raportului stat-biserică, a judecării prezentului prin prisma trecutului: „numai acela ce va ceti cu luare aminte acest act public va fi în stare de a da o definițiune dreaptă la cuvintele tolerat și toleranță, așa precum aceleași s-au luat din vechime în dreptul public al Ardealului, va fi totodată în stare de a trage linia paralelă între starea din 1837 și între cea de astăzi, tocma după un pătrat de secul și vede curat care din năpăstuirile vechi s-au delăturat și care nu”²⁵.

Consecvent admirației pentru încărcătura documentară, a încercat și în anii următori să asigure, prin editarea lor, amprenta finală a specialistului. Chiar în portretul făcut lui Șincai menționa că la Roma acesta a descoperit originea glorioasă a neamului românesc, „acolo pre loc la sorgente”²⁶. De astă dată selecția a fost mai diversă – nu doar izvoare documentare, ci și narrative, chiar literare. Se remarcă îndeosebi interesul pentru cronicarii ardeleni, pentru rolul lui Bethlen M. de exemplu, fiindcă extrasele din lucrarea sa, credea Barițiu, ar putea aduce lumină în multe evenimente de la finele secolului al XVII-lea²⁷. Oricum, Barițiu rămâne în aceste cazuri documentaristul, traducătorul și în subsidiar, istoricul, ce-și exprimă în note opinia în legătură cu un subiect ce-l va relua constant: implicațiile calvinismului. Și o făcea remarcând meritele înaintașului său Timotei Cipariu, prin *Acte și fragmente*²⁸.

Dacă prin codul confesional moștenit din familie aparținea bisericii greco-catolice, chiar tatăl său a fost paroh unit, niciodată n-a pozat în susținător doar al acestei confesiuni. Spre exemplu, în anul 1870 când, conform reverberațiilor romantismului, s-a întors plin de interes spre Evul mediu românesc, a luat în calcul că atunci și-a deslușit rosturile biserica ortodoxă din Ardeal. De asemenea, Barițiu a selectat izvoare și dintr-un mediu învecinat, căutând de exemplu să demonstreze importanța cronisticii sârbești, pentru a reface biografia mitropolitului Sava Brancovici. Sursele avute în vedere, fragmente din Raici și Davidovici, nu l-au mulțumit, dovadă că s-a pronunțat critic: „toată istoria despre Brancoviceștii aceștia, precum se afla la Raiciu și la Davidovici, este labirint din care nicicum nu poți ieși”²⁹. De aceea, a sugerat ca aceste date să se compare cu alte izvoare despre familia mitropolitului Sava.

Fascinat de identificarea, ordonarea și ierarhizarea de noi izvoare, Barițiu a căutat în celebre colecții, ca cea a lui Kemény, în arhivele Mocioni și ale mitropolitului Șuluțiu, documente ecleziastice referitoare mai ales la secolul al XVIII-lea. Chiar a implicat și Academia, prin propunerea de a se achiziționa

²⁴ Idem, *Rugămintea celor doi episcopi românești*, în „Gazeta Transilvaniei”, 1862, nr. 68-71. Idem, *Rugămintea episcopului greco-neunit*, în „Gazeta Transilvaniei”, 1862, nr. 82-84; Idem, *Acte electorale_bisericești din 1850*, în „Gazeta Transilvaniei”, 1868, nr. 45-46.

²⁵ Idem, *Rugămintea episcopului greco-neunit*, în loc. cit., nr. 82, p. 325-326.

²⁶ Idem, *George Șincai și numele de român*, în „Transilvania”, 1870, nr. 4, p. 41.

²⁷ Idem, *Fragment istoric despre unirea religioasă în Transilvania*, în „Transilvania”, 1870, nr. 5, p. 53-57.

²⁸ *Ibidem*, p. 57.

²⁹ Idem, *Biografia mitropolitului Sava și istoricii sârbești*, în „Transilvania”, 1870, nr. 4, p. 46.

pentru aceasta acte, manuscrise, cărți vechi³⁰. Utilizarea lor selectivă nu i se pare însă suficientă, iar simțul valoric îl îndeamnă să comunice breslei istoricilor rostul complementar al acestor surse. De exemplu, așa exprimă el posibilitatea reconstituirii unirii ecleziastice³¹.

Un gen special de izvoare a fost pentru Barițiu cartea veche românească. El însuși s-a implicat direct, editând în 1879 *Catehismul calvin* al lui Rákoczi II. Gestul se înscria într-un fel în sfera interesului manifestat de istoric pentru impactul Reformei în mediul românesc, dar pe de altă parte a demonstrat în ce limite largi înțelege noțiunea de izvor istoric. Cartea de secol XVII pe care Barițiu a reeditat-o a exprimat pasiunea sa pentru literatura română veche, pe linia unor interese similare manifestate de Vasile Pop, D. Iarcu, Al. Odobescu. El a transcris catehismul din 1656 însoțind textul și de un glosar de termeni și de o incursiune istorică³². Cu acest prilej, Barițiu și-a etalat și cunoștințele filologice, retipărind o veche carte românească cu litere latine.

Ediția pe care a realizat-o n-a trecut neobservată, dovadă elogiile ce i le aducea unul din apropiații colaboratori, Ștefan Moldovan, chiar în anul 1879. „Nu m-am lăsat până ce nu l-am cetit toț”, a notat acesta, după care a menționat și analogiile contemporane: „tocma la timpul cel mai necesariu a ieșit la lumină, pentru ca evenimente contrarie de azi cu celea din trecut confruntându-se, să se poată documenta cu acest catehism în mână că <<contrarii genului românesc numai strămută în scenă modalitățile, însă obiectul e tot același>>”, adică năzuința aristocrației domnitoare de a nimici sau contopi cu al său elementul român democratic³³.

Dacă din punctul de vedere al concepției și metodologiei se remarcă o atitudine similară cu cea experimentată de Barițiu și în cazul altor tipuri de scrieri, din punctul de vedere al conținutului se conturează două orientări: spre istoria universală și spre istoria românească.

Pasiunea sa pentru istoria ecleziastică universală nu s-a dorit a fi o excentricitate, ea oferind cadrul de înțelegere pentru istoria ecleziastică românească. În acest prim sector, Barițiu a fost mai degrabă un traducător, ce a înțeles forța de iradiere a acelor lucrări din istoriografia europeană, familiare lui. Munca sa avea o mare valoare informatică, dar și formativă, aliniind resursele obiectivității: „istoria ecleziastică a acelor biserice trebuie să o cultivăm și studiem în viitor și noi cu totul altminteră decât ni s-a propus și orișicum insinuat aceea până acuma, adevă să o cultivăm și studiem ferindu-ne în decursul cercetărilor noastre de orice simpatie sau antipatie, dezbrăcând orice predilecțiune, opiniune preconcepută, superstițiune și apărându-ne de orice unilateralitate. Atunci și numai atunci ne vom putea apuca cu rezultat de

³⁰ G. Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni în secolul al XIX-lea*, vol. III, Cluj-Napoca, 1980, p. 128-129.

³¹ G. Barițiu, *Din cronica lui Mihai Cserei 1661-1711*, în „*Transilvania*”, 1869, nr. 3-24.

³² Potrivit mențiunilor lui I. Bianu și N. Hodoș în epocă se păstrau două exemplare ale ediției din 1656 ceea ce le conferea o mare valoare bibliofilă. Unul fusese al lui Cipariu, pierdut de acesta cu 1849, celălalt – după care a lucrat Barițiu s-a rătăcit ulterior, în ciuda străduinței editorului de a-l depune la Biblioteca Academiei. Cf. *Bibliografia românească veche 1508-1830*, vol. I, București, 1903, p. 207.

³³ G. Barițiu și contemporani săi, vol. VI, București, 1983, p. 349.

*scrierea istoriei ecleziastice a poporului românesc*³⁴.

Cu o vastă experiență a lecturii, Barițiu era atent chiar la critica istorică contemporană, la progresele pe care le-a făcut selectarea de noi documente pentru istoria ecleziastică universală: de 50 de ani încoace, scria el în 1870, istoricii „*au scos la lumină și pe terenul istoriei ecleziastice un număr foarte considerabil de documente, care pe generațiunile viitoare le vor pune în stare de a o avea și învăța și pe aceasta curățită de minciuni și de așa numitele rătăceri (reticențe)*”³⁵. Cu aceeași încredere în utilitatea documentelor, Barițiu a prezentat un volum util istoriei ecleziastice, ce însuma documente grecești, „*dacă mai multe din acelea servesc spre a dezlega cestiunea cea serioasă despre organizațiunea ecleziei orientale orthodoxe*”³⁶.

Încercând să găsească funcționalități educative, imediate, paginilor de istorie universală, popularizate prin presă, pentru a-și scoate din ignoranță cititorii, Barițiu a abordat subiecte esențiale, ca politica papalității în evul mediu, raporturile între biserica occidentală și cea răsăriteană. A făcut-o însă cu vizibile accente critice la adresa catolicismului, astfel încât chiar figuri remarcabile, precum papa Grigore VII erau prezentate în culori deloc luminoase³⁷.

Un interes mare a arătat Barițiu față de istoria ordinului iezuit, justificându-și-l atât prin faptul că a avut un rol important în istoria Transilvaniei, cât și în înțelegerea istoriei ecleziastice pe 300 de ani în urmă. Pentru români ar putea stârni o motivație suplimentară: „*dară de ce natură a fost înrăurința iezuiților unguri și nemți asupra poporului și clerului românesc? Aceasta are să ne-o spună istoria românilor. Noi aici ne vom ocupa astă dată numai cu istoria iezuiților și iezuitismului peste tot, și atâta încă vom face foarte pe scurt ...*”³⁸.

Astfel, istoria iezuiților a făcut obiectul mai multor studii³⁹, în care a îmbinat reflexiile privind istoria universală cu cele de istorie ardeleană. Însă unele concluzii au fost plâsmuiri derizorii, precum asemănarea între călugării iezuiți și cei greci ori comparația între iezuiți și fanarioți. Din punctul de vedere al profilului metodologic, Barițiu a utilizat și genul micromonografic, dovadă paginile dedicate lui Loyola, după cum a fost atent la documentele principale ale istoriei ordinului și a făcut chiar prețioase recomandări bibliografice⁴⁰.

³⁴ G. Barițiu, *Din istoria ecleziastică generală*, în „*Transilvania*”, 1870, nr. 8, p. 98.

³⁵ Idem, *Paralele istorice, care încep după sinodul I ecumenic de la Niceea și merg până la desbinarea definitivă a bisericelor*, în „*Transilvania*”, 1870, nr. 13, p. 152.

³⁶ E vorba de colecția Miklosich-Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi, 1860-1865* în G. Barițiu, *Colecțiune de documente pentru istoria bizantină ecleziastică și politică*, în „*Transilvania*”, 1870, nr. 19, p. 233-234.

³⁷ Idem, *Schița istorică din veacul al X-lea și al XI-lea de la Christos*, în „*Transilvania*”, 1870, nr. 9, p. 104-105.

³⁸ Idem, *Scurtă istorie a societății iezuiților*, în „*Transilvania*”, 1871, nr. 1, p. 1.

³⁹ *Ibidem*, în loc. cit., 1871, nr. 1-5 ; idem, *La istoria societății iezuiților*, în „*Transilvania*”, 1870, nr. 16.

⁴⁰ Idem, *Scurtă istorie a societății iezuiților*, în loc. cit., 1871, nr. 5, p. 54. El recomandă lucrări foarte recente din istoriografia franceză și germană, îndeosebi cartea lui Theodor Griesinger, pe care l-a consultat și el „din cauză că deși el este inspirat de ura mare asupra societății iezuiților, are însă de altă parte meritul eminente că pre lângă că posedă cunoștințe vaste peste tot în istoria ecleziastică, apoi istoria specială

Dacă într-un fel interesul său pentru istoria ecleziastică s-a datorat și influenței dinspre școala istorică germană, Barițiu a căutat să analizeze aceste resurse exterioare, sugerând cercetarea legăturilor dintre istoria ecleziastică universală și cea românească. Cu acest crez, în articolul din 1870 și-a prelungit considerațiile stigmatizoare despre iezuiți, „*ce decopia de minune pe rabinii din Ierusalim și pe fanarioții din Bizanț*”⁴¹, dar totodată a înscris admirabile pagini de istorie central-europeană, a surprins dinamica internațională, războiul de 30 de ani, succesiunea la tronul imperial, nu în ultimul rând conflictele între iezuiți și protestanți⁴².

O publicitate științifică l-a avut articolul *Biserica românească în luptă cu reformațiunea*, fiind citit în ședința Academiei din 24 septembrie 1875. Inițiator al studiilor despre Reformă în istoriografia româno-laică ardeleană⁴³, Barițiu și-a propus prin acest articol să reflecteze asupra gradului în care au pătruns dogmele calvine și luterane la populațiile ortodoxe. A avertizat însă de la început că se va opri doar la cazul Transilvaniei.

Dacă subiectele de istoria bisericii universale aparțineau istoriei – cunoaștere, cele de istoria bisericii românești au devenit sub condeul său, o istorie-cercetare. Remarcând contribuția altor ardeleni, V. Pop, A.T.Laurian, A. Șaguna, T. Cipariu, I. Micu Moldovan, „*carele au adunat un număr considerabil de documente autentice pentru acest episod al istoriei noastre*”⁴⁴, a construit ca schemă de fundal a viitoarei analize-imaginea stării bisericii ortodoxe române din Transilvania în secolul al XVI-lea. Abia în partea a doua a urmărit canalele de propagare ale dogmelor protestante între români, mai întâi până la Mihai Viteazul, apoi și în secolul al XVII-lea. Pentru aceasta a utilizat documente, articole dietate, ce l-au îndreptățit să vadă o supremație calvină și măsuri îndreptate împotriva bisericii ortodoxe române, după cum a analizat cele 15 condiții impuse lui Simion Ștefan, prin care „*mitropolitul și clerul se calviniseră*”, ca și reacția lui Sava Brancovici, care „*din contra ajunge cu anima sfărâmată de dureri ca să mai vadă și un alt edict al lui Apaffy*”⁴⁵, prin care se cerea din nou recunoașterea supremației superintendentului calvin. Cum era de așteptat, în ciuda pasiunii sale filologice, discursul său și-a păstrat încărcătura militantă, națională și n-a schițat nici o referință asupra progreselor limbii române, în acest context al tulburărilor religioase din Ardealul secolului al XVII-lea.

Prin această bogată activitate publicistică am putea să-l considerăm pe George Barițiu un autor reprezentativ pentru istoriografia română? Că a fost într-adevăr așa o poate confirma și imaginea sa printre contemporani. Deja din anul 1867 primea elogiile colegului și prietenului său Ștefan Moldovan: „*când erai în Seminariul din Blaj, mai înainte de aceasta cu 30 de ani, și studiai principiile politice ale lui Szechenyi și tendințele lui Wesselényi și ale consoților*

a iezuiților o a compus după studiu îndelungat, scos din un număr mare de funtani, câte au ieșit la lumina zilei în timpurile mai de încoace”.

⁴¹ Idem, *Din istoria reformațiunii în Ungaria și în Transilvania cu respect la români*, în „*Transilvania*”, 1870, nr. 7, p. 79.

⁴² *Ibidem*, p. 77-81.

⁴³ P. Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 116.

⁴⁴ G. Barițiu, *Biserica românească în luptă cu reformațiunea*, în *loc. cit.*, p. 250.

⁴⁵ *Ibidem*, în *loc. cit.*, 1875, nr. 24, p. 274-275.

lor, din cărțile de ei edate, atunci era lesne ca să ne adunăm în muzeu, la Sângeorz, ca la ziua onomastică a d-tale, și să-ți gratulăm ca Dumnezeu să te țină a serba ziua numelui la mulți și fericiți ani, pentru binele clerului și a națiunii noastre. Atunci repețeam cuvintele medicului Pop, care au zis că ești om de mătăsă ... Atunci preziceam că vei fi luceafărul care arată lumina, îngerul conducătoriu care scoate pe Israil din pământul sclăviei și altele multe care ni le pune în gură spiritul Domnului, ce ne însuflețe⁴⁶.

Totuși certificatul de recunoaștere absolută între istorici i l-a conferit lucrarea *Părți alese din istoria Transilvaniei*. Valențele ei naționale și morale îl făcea pe cel mai mare istoric greco-catolic, Augustin Bunea, să afirme: „o comoară de simțiri și virtuți mari și nobile este ascunsă în această carte. Iubire învăpăiată de națiunea română împilată și asuprită, dor nestins de libertate, egalitate și frățietate, indignațiune cumpătată, dar adâncă în contra tiraniei și sclăviei, credință neclătită în viitorul națiunii române, cu un cuvânt în cartea aceasta se află tot ce a făcut să palpитеze inima lui Barițiu în decursul de 81 de ani...”⁴⁷.

Apariția lucrării *Părți alese*... fusese prefigurată de studii mai substanțiale, chiar cu subiecte monografice. Rezervele lui Barițiu față de carentele în documentare i-au fost în cele din urmă neutralizate de consilierea ce a venit din partea colegilor săi: „studiile mă duc prea departe, ele ies dintr-un an în altul prea fragmentare; de aceea voi asculta de consiliul frătesc al acelor domni colegi care bine zic ca să le public pe toate dintr-odată și la un loc, se înțelege sub condițiune dacă voi avea viață și sănătate”⁴⁸.

S-a spus, pe bună dreptate, despre *Părți alese*... că reprezintă sinteza vieții sale, în special a două decenii de cercetări, dar și sinteza unei epoci istoriografice⁴⁹. Privită din interior, fără a face paradă de erudiție cu toate că istoricul era un erudit, lucrarea e o istorie a Transilvaniei ultimelor două veacuri, din 1683 la 1883. Într-o succesiune firească, în cuprinsul primului volum se regăsesc evenimentele de la cucerirea habsburgică până la 1848, în al doilea, cele de la 1848 până la 1860, iar în al treilea, evenimentele contemporane lui, timp de aproape două decenii⁵⁰.

Apreciate diferit, fiind considerate mai importante ultimele două volume datorită puternicelor accente memorialistice⁵¹, *Părți alese*... ar trebui totuși privite din perspectiva performanței istoriografice realizate de Barițiu. Cartea sintetizează concepția istoricului asupra istoriei Transilvaniei, în spiritul învecinării tabloului politic cu cel social, moral, bisericesc. Cu toate că e o sinteză de istorie a Transilvaniei din punctul de vedere al unui român, valoarea ei este asigurată de faptul că autorul n-a neglijat cronistica și istoriografia

⁴⁶ George Barițiu și contemporanii săi, vol. VI, București, 1983, p. 308-309.

⁴⁷ A. Bunea, *George Barițiu în "Gazeta Transilvaniei"*, 1893, nr. 94, p. 1.

⁴⁸ G. Barițiu, *Studiu relativ la economia națională și la istoria civilizațiunii în Transilvania*, în *"Observatorul"*, 1878, nr. 83, p. 2.

⁴⁹ G. Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni în secolul al XIX-lea*, vol. III, Cluj-Napoca, 1980, p. 164-165.

⁵⁰ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pre două sute de ani în urmă*, vol. I, Sibiu, 1889; vol. II, Sibiu, 1890; vol. III, Sibiu, 1891.

⁵¹ V. Netea, *op. cit.*, p. 315.

maghiară, care îi erau familiare deja cu multe decenii în urmă.

Consecvent liniei afișate anterior, că istoria ecleziastică nu trebuie asumată într-o cercetare aparte, în această carte ea se regăsește în mersul cronologic printre alte evenimente. Dar i se creionează totodată rosturi indispensabile: „*mi-ar plăcea și mie să cunosc pe acel om genial, carele să fie în stare de a scrie istoria politică, cum și istoria literaturii române, fără ajutorul istoriei ecleziastice. Au fost câteva veacuri, întru care o parte considerabilă a poporului românesc nici nu cunoștea altă viață decât pe cea din familie și pe cea din biserică*”⁵².

Cunoscător al istoriografiei ecleziastice, chiar notele sale din Maior, Șincai, Cipariu, Grama, Micu Moldovan, Nilles ș.a., dovedind acest lucru, Barițiu și-a exprimat criticile față de inexistența unei sinteze: „*avem fragmente din istoria bisericii, nu dăm însă nicăieri de o lucrare sistematică, întreagă, care să se întindă și să curgă precum curge un râu lin peste toată lunga serie a veacurilor de când se crede că acest popor a primit religiunea lui Isus Christos de a sa*”⁵³. Așa că pe moment reprezentativ rămânea importantul travaliu documentar, nu doar în Ardeal, ci și în Regat, din ultimele decenii. Transparentul elogiu dovedea legăturile sale cu istoriografia extracarpatică și activitatea în cadrul Academiei Române.

Sinteza *Părți alese...* a oferit cu siguranță punctul de vedere al istoricului laic, al istoricului profesionist. Dacă pentru istoriografia confesională reperul intangibil între evenimentele de la sfârșitul secolului al XVII-lea a fost unirea religioasă, pentru Barițiu a fost o secvență de istorie politică, cu mare rezonanță central-europeană: asediul Vienei din 1683. Totuși, unirea ecleziastică n-a lipsit din analiza primului volum, fiind tratată pe etape, detaliat, cu semnificațiile imediate. Autorul a relevat consecințele pozitive, progresul culturii, stoparea calvinizării, promisiunea unor avantaje materiale și sociale pentru cler. Aliniindu-se ideilor exprimate de Hurmuzaki în *Fragmente zur Geschichte*, citat frecvent, istoricul a judecat unirea ca rezultat al antantei între planurile politice imperiale și cele ale bisericii catolice. Chiar conștient că nu poate ignora vârtejul unor polemici binecunoscute, a considerat că trebuie să-și asume riscul, cu prețul salvării adevărului. Sunt considerații ce prefigurează analiza făcută mult discutatului sinod din 1698: „*rezultatele aceluia sinod sunt acelea care până acum au fost mult disputate și trase la îndoială nu numai de către cărturarii români adversari per absolutum ai unirii religioase, ci mai vârtos de către protestanții din aceste țări. După suma documentelor câte stau astăzi istoricilor la dispozițiune, credem că e timpul ca să cunoaștem acel eveniment mult mai bine decât s-a întâmplat până acum, apoi placă cuiva rezultatul sau să displacă, istoricul este răspunzătoru numai față cu adevărul și când pe acesta nu-l poate descoperi curat, atunci mai bine să tacă*”⁵⁴.

Prin acuratețea punctelor de vedere exprimate, Barițiu rămâne istoricul unirii, ce nu s-a angajat în descifrarea mecanismelor teologice, cum o spune și el de foarte multe ori. A preferat doar să i se confirme aserțiunile cu ajutorul

⁵² G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pre două sute de ani în urmă*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 121.

⁵³ *Ibidem*, p. 121.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 177.

documentelor variate, cronică, diplome, acte imperiale, acte sinodale, etc.

Cu o judecată ce se dorea cât mai profesionistă în ochii contemporanilor, Barițiu a socotit că istoria secolului al XVIII-lea, mai mult ca oricând, a devenit pentru românii ardeleni, atașată de cadrul ecleziastic: „*fără a cugeta vreodată ca să scriem istoria bisericească, ne vedem totuși siliți a ne ocupa pentru veacul al XVIII-lea neasemănat mai mult cu evenimente bisericești decât ar avea aici loc în alte împrejurări, însă chiar lectorii se vor putea convinge că este foarte anevoia sau chiar peste putință a înțelege o mulțime de aparițiuni în progresul cel greoi al culturii noastre, dacă nu vom reflecta mai de aproape cel puțin la câteva evenimente mai decisive din viața noastră bisericească*”⁵⁵.

Ceea ce Barițiu a urmărit au fost atât evenimentele din biserica unită, presărate cu scurte biografii ale ierarhilor, cât și disputele între romano-catolici și greco-catolici pe tema reședinței, între ortodocși și uniți, acțiunea revendicată a lui Inochentie Micu, mișcarea lui Visarion Sarai etc. Dar a triumfat viziunea națională asupra evenimentelor, ce a subordonat orice alte considerații: „*ce ar zice d. Nilles și toți canonistii din Roma, când ar afla undeva scris, că anume în zilele Mariei Teresiei un episcop catolic de rit latin, ungur, german sau de orice naționalitate, ar fi fost sustras în cauze curat religioase de la judecătoria săi naturali și aruncat în ghearele unui tribunal de mireni necatolici și încă adversari ai lui?*”⁵⁶.

Într-o prezentare fidelă schimbărilor de regim politic, volumele II-III s-au plasat în orizontul lumii contemporane. Pentru istoricul încredințat că documentele reprezintă „miezul” oricărei reconstituiri durerea pentru pierderile suferite de acest tezaur e nelipsită atunci când a zugrăvit atmosfera revoluționară: „*din biserica catedrală din Blaj au fost răpite și prădate cele mai prețioase veșminte bisericești, cădelnițe de argint suflate cu aur, potire, discuri, cane, cruci prețioase și alte aparamente bisericești de mare valoare. Arhivele metropoliei – parte nimicite, parte cărate sau aruncate în noroi, mai târziu au fost adunate unele părți, apoi aruncate într-un pod ca orice vechituri ordinare, până când după câțiva ani se observase abia, că unii servitori aprind focul cu hârtii aduse din pod*”⁵⁷.

Îndeosebi volumul III, prin anexa de documente, a oferit o reală frescă a lumii contemporane, a principalilor eroi, Șuluțiu și Șaguna. Atenția autorului s-a îndreptat și spre mediile învecinate, Banat, Bucovina, zona sârbească, cu care a făcut frecvent comparații. Unele pasaje au o formă literară aparte, astfel că am putea spune că memorialistul e dublat de un remarcabil povestitor: „*primirea mitropolitului Alexandru la Sibiu duminică în 30 decembrie a fost din cele mai pompoase, însă și cordială. Deputațiune națională în mai multe trăsuri, 30 studenți juriști călări, protosinghelul secretar Nicolae Popea în careta cu 4 cai îi ieșiră întru întâmpinarea în comuna Christianu. Seara după sosirea în Sibiu serenada. Luni masa strălucită la episcopul Andrei în onoarea mitropolitului*”⁵⁸.

Barițiu a înscris și probleme de istoria cuturii, de istoria istoriografiei, chiar dacă timid, fără urme de resentimente cum ar fi putut avea față de Șaguna,

⁵⁵ *Ibidem*, p. 318.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 429.

⁵⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 651-652.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 67.

amintind contribuția ambelor biserici: „necesitatea imperioasă a istoriei ecleziastice care se simțea chiar și la seminariile de clerici, a făcut ca unii bărbați eminenți (s.n.) să publice chiar și sub absolutism câte un op istoric. Așa în 1855 au apărut de la Cipariu Acte și fragmente pentru istoria bisericii române. În 1854 Istoria bisericească întocmită pe scurt de Basiliu Rațiu canonic. În 1860 Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale de Andreiu br. de Șaguna în două tomuri”⁵⁹.

La finele acestei incursiuni istoriografice se impune probabil descifrarea locului ocupat de George Barițiu în istoria istoriografiei ardelene. Istoric complet, pentru care domeniul reconstituirilor ecleziastice a fost unul printre altele, s-a detașat de congenerii săi din Ardeal tocmai prin încercările evidente de a nu intra în jocul istoriografiei ortodoxe sau al celei greco-catolice. Scrisul său a amestecat însă accente pregnant romantice cu urme iluministe și semnale dinspre pozitivism. Romantice au fost bunăoară patosul cu care a cultivat această știință, supralicitarea ideii naționale, cultivarea genului biografic, interesul pentru documente. Reminescențe iluministe se ascund în reiterarea cu consecvență a rolului educativ al istoriei, în legătura dintre politică și istorie, în interesul pentru epoci cât mai îndepărtate, chiar pentru antichitate. Însă apologia adevărului științific era o calitate ce-l poate asemana cu Ranke, a cărui operă se pare a cunoscut-o, cu contemporanul său Xenopol, un istoric pozitivist: „se poate ca în cercetările noastre să comitem și erori cu totul în contra voinței noastre, se mai poate să pierdem din vedere unele fapte sau rele, care ar fi meritat ca să ocupe locul în istoria acestei țări, dară cu toate aceste neputințe, iubirea de adevăr și căutarea lui obiectivă, imparțială va fi conductorul nostru neschimbat”⁶⁰.

THE ISOLATED ABANDON OF CONFESSIONALISM. GEORGE BARIȚIU, THE PROFESSIONIST HISTORIAN

(Abstract)

The present study is intended to analyse George Barițiu's work from the point of view of ecclesiastical history of historiography. The greatest Transylvanian historian of the nineteenth century had also important contribution in Church history both with his synthesis *Părți alese* and the published studies. Unlike his contemporaries, he was noted for his critical spirit, his interest for isolation, abandoning the confesionalism.

⁵⁹ *Ibidem*, vol. III, p. 102.

⁶⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 11.

CAUZELE ARESTĂRII ȘI ANCHETAREA LUI FLORIAN MICAȘ ÎN CONTEXTUL SOCIAL-POLITIC AL TRANSILVANIEI DIN PRIMĂVARA ANULUI 1848.

IONEL MUREȘAN

Prima formulare scrisă a revendicărilor naționale românești din Transilvania în preajma revoluției burghezo – democratice de la 1848-1849 este reprezentată de proiectul de petiție de la Cluj, întocmit în adunarea locală din 27-28 martie, care a avut loc în casa preotului greco-catolic de Cluj-Mănăstur. Mentorul proiectului de petiție și principalul organizator al adunării a fost Florian Micaș care, după terminarea stagiaturii de cancelist practicant la Curtea de Apel din Tîrgu-Mureș la începutul anului 1848, a primit un post de avocat în Cluj. După 15 martie 1848, el a devenit conducătorul tineretului român revoluționar din capitala Principatului Transilvaniei și din împrejurimi. De elaborarea proiectului de petiție se leagă și numele avocatului român din Abrud, Ioan Buteanu și a cancelistului gubernial Ioan Suci, ca organizatori ai adunării și autori ai proiectului de petiție, alături de Florian Micaș, apoi numele lui Alexandru Papiu Ilarian, mesagerul canceliștilor de la Tabla Regească din Tîrgu-Mureș, în ce privește organizarea adunării de la Blaj, din 18 / 30 aprilie 1848 și al canceliștilor Oprea Moroianu și Iosif Hodoș, ca participanți.

Prin contribuția adusă la elaborarea proiectului de petiție de la Cluj, Florian Micaș s-a numărat printre realizatorii programului burgheziei române în revoluția de la 1848. Proiectul de petiție cuprinde două părți. Prima conține un istoric al majorității etnice din Transilvania pe baza căruia autorii revendică egalitatea românilor cu maghiarii, secuii și sașii. O influență hotărâtoare aspra autorilor l-au avut două lucrări de factură iluministă ale lui Samuel Micu: „*Scurtă cunoștință a istoriei românilor*” și „*Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri*”. În partea a doua, în opt puncte, sunt formulate cererile pentru acordarea drepturilor și libertăților democratice națiunii române din Transilvania, în schimbul cărora erau gata să conlucreze cu maghiarii „spre înflorirea” patriei comune. Prin faptul că autorii nu resping Uniunea Transilvaniei cu Ungaria, înscrisă în articolul 12 a moțiunii votate de Dieta Ungariei întrunite la Pojon (Bratislava), la 15 martie 1848, deducem că în momentul elaborării proiectului de petiție, manifestul lui Simion Bărnuțiu, care respinge uniunea, nu era cunoscut la Cluj.

În condițiile în care, în toate centrele revoluționare din Ardeal se adoptau anumite formule pentru programul național românesc și în comparație cu programul integral formulat de Bărnuțiu, punctele de la Cluj reprezintă un minim de deziderate și baza unui compromis cu maghiarii iar nu platforma unei soluții

definitive. Revoluționarii români lasă ușa deschisă pentru o reconciliere cu națiunea maghiară, salutând proclamarea libertăților individuale și politice în Ungaria. Cu toate că prin aceasta ei întindeau o mână frățească poporului maghiar, apelurile lor au rămas deocamdată fără rezultat. Meritul proiectului de petiție este de a fi dat curs unei colaborări între revoluția română și cea maghiară din Transilvania și de a fi anticipat înțelegerea la care s-a ajuns în 1848 între cele două revoluții.

Activitatea lui Florian Micaș în mijlocul tinerimii române studioase din Cluj a atras atenția autorităților. Însuși guvernatorul Teleki József, care a urmărit, probabil printr-un agent al său, consfătuirea din 27-28 martie, a ordonat comitelui suprem al comitatului Cojocna, la 29 martie, să supravegheze "printr-o persoană corespunzătoare" adunările ce le țineau tinerii români la parohul greco-catolic din Cluj - Mănăștur.

Scopul final al organizatorilor adunării românilor clujeni din 27-28 martie 1848 era ca textul proiectului de petiție să fie dezbătut succesiv în adunările populare românești ce urmau să se țină în cursul lunii aprilie într-o serie cât mai mare de localități din jurul Clujului și din Munții Apuseni. Astfel, după obținerea unui număr cât mai mare de adeziuni la acest program național românesc, adunarea de la Cluj trebuia să fie ridicată la rangul de adunare națională românească, titlul pe care organizatorii și-au permis să-l avanseze cu de la sine putere, iar proiectul de petiție, după dezbateră și semnarea lui în adunările populare, trebuia să se ridice la rangul de petiție, ce urma să fie înaintată Guvernului și Dietei Transilvaniei.

Florian Micaș a coordonat organizarea adunărilor populare românești din jurul Clujului, în localitățile Borșa, Mociu, Dragu, Baci etc. Proiectul de petiție a fost amplu dezbătut în rândurile țărânimii, îndemnând-o la revoltă împotriva nobilimii. Formularea din text ca "starea urbarială, făcându-se răscumpărare cu spesele statului, de tot să înceteze" răspundea nu numai dorințelor și năzuințelor țărânimii române ci se referea la întreaga clasă socială a țăranilor asupriți din Transilvania, fără deosebire de naționalitate. De fapt, țăranii iobagi, români și maghiari, au luat cei dintâi o atitudine revoluționară, refuzând să mai presteze obligațiile feudale. Lor le-au urmat tineri intelectuali care prin organizarea adunărilor populare au urmărit, în plan secund, social, strângerea populației în jurul liderilor devotați cauzei țărânimii.

Prin iscarea mișcărilor țărânești din împrejurimile Clujului, Micaș și Buteanu încălcau acordul încheiat cu episcopul greco-catolic Ioan Lemeny, care le spusese înainte de adunarea din 27-28 martie "să aibe grijă să nu ațâțe poporul". Atât pentru calitatea de autor al proiectului de petiție, cât și pentru instigarea maselor țărânești la revoltă, numele lui Florian Micaș a intrat în dosarele autorităților ca "instigator" (bujttógató), atribut care a stat la baza conturării „periculozității” lui față de politica promovată de aristocrația maghiară și de Guvernul Pricipatului Transilvaniei.

Misiunea organizării adunărilor locale țărânești din Munții Apuseni a fost încredințată lui Ioan Buteanu pentru că profesa avocatura într-un loc unde populația românească era majoritară iar Abrudul se afla mai departe de Cluj și se putea feri mai ușor de urmărirea autorităților. Cel care l-a ajutat și a colaborat cu Buteanu la organizarea adunărilor populare românești din Abrud, Câmpeni, Bistra și Zlatna, în orașele și comunele mai mari din Munții Apuseni, a fost

preotul Simion Balint din Roșia Montană. Prin semnarea, ca autor, a proiectului de petiție de la Cluj și Florian Micaș și-a adus contribuția la reușita acestor adunări. Dar, evenimentele neașteptate din luna aprilie au curmat desfășurarea acțiunilor de semnare a proiectului de petiție de către un număr corespunzător de reprezentanți ai națiunii române. Curând în constelația politică a Transilvaniei au intervenit transformări neprevăzute. Astfel, realizarea scopului inițial, propus de revoluționarii români la adunarea de la Cluj, nu a reușit decât parțial, fiind apoi abandonat în final. După 6 aprilie 1848, succesiunea adunărilor populare românești a luat sfârșit, aceasta și ca urmare a răspândirii manifestului radical al lui Simion Bărnuțiu.

Organizarea întrunirilor tinerilor studenți români din Cluj, apoi a adunărilor populare din localitățile învecinate, au trezit, în sufletul lui Florian Micaș, dorința amplificării acestor acțiuni la scară regională. La sfârșitul lunii martie 1848, în concepția lui Florian Micaș se conturează tot mai mult convingerea că numai o mare adunare națională a tuturor românilor din Transilvania ar putea cere hotărât autorităților rezolvarea revendicărilor lor. De aceea, el s-a simțit atras de o altă acțiune în interesul națiunii – organizarea adunării de la Blaj, din 18 / 30 aprilie 1848, în care și-a pus mari speranțe. Începutul acțiunilor sale, în acest sens, l-au constituit convorbirile pe care le-au avut la Cluj, în zilele elaborării proiectului de petiție, cu Alexandru Papiu-Ilarian, trimisul canceliștilor țîrgumureșeni, pentru a obține colaborarea tineretului revoluționar român din Cluj la organizarea adunării proiectate. Astfel, în timp ce în munți se mai organizau încă adunări populare pentru semnarea proiectului de petiție, Florian Micaș luă drumul Blajului pentru a participa la organizarea adunării din Duminica Tomii.

Acest militant pașoptist făcea parte dintr-o generație de tineri intelectuali revoluționari profund atașați prin conduita socială, de masele largi țărănești. Slujind cu consecvență idealurile revoluției, el se va angaja cu toată vigoarea și entuziasmul său tineresc în marea bătălie a oprimaților împotriva asupritorilor de veacuri, fiind prin gând și faptă sprijinitorul celor mai democratice și radicale reforme. Astfel, se întâlneau pe baricadele revoluției, sub același stindard, Simion Bărnuțiu, sub a cărui înrăurire ideologică se aflase pe când era profesor la Blaj, George Barițiu, editorul foilor românești de la Brașov cu care Florian Micaș venise în contact încă din timpul studiilor sale la Cluj, Avram Iancu, colegul mai mic din timpul studenției și apoi la Tabla regească din Țîrgu-Mureș, Alexandru Papiu-Ilarian, care prin radicalismul său l-a atras spre o direcție nouă în mișcarea națională, Ion Axente devenit Axente Sever care-i va dezvălui lui Micaș planul unei răscoale generale a românilor din cele trei Țări Românești și în sfârșit Iosif Hodoș, prietenul și colaboratorul său în primăvara anului 1848 la elaborarea aceluia proiect de petiție și mai târziu în timpul frământărilor revoluționare, asupra căruia va exercita o mare influență prin ideile și faptele sale.

Deplasarea lui Micaș la Blaj a avut și o altă cauză. El este interesat să părăsească Clujul pentru că aici a fost reперat de autorități ca fiind conducătorul

¹ Ionel Mureșan, *Contribuția lui Florian Micaș la realizarea proiectului de petiție de la Cluj din 27-28 martie 1848* în „Apulum”, Alba-Iulia, XXII, 1986, pp. 283-297.

tinerimii române din localitate, autor al proiectului de petiție din 27-28 martie și calificat drept "instigator periculos" ca urmare a agitațiilor produse în rândul țărânimii din jurul orașului. A plecat la Blaj însoțit de Alexandru Papiu-Ilarian, care participase și el la adunarea românilor din Cluj. La 1 aprilie 1848, prezența lor este semnalată la Blaj alături de Avram Iancu și Samuil Poruțiu, veniți din Tîrgu-Mureș, de Aron Pumnul, Timotei Cipariu și de alți profesori din Blaj cointeresați în afirmarea plenară a revendicărilor românești².

Prezența acestor intelectuali români la Blaj, radicalizează atitudinea românilor, definitivându-se astfel convingerea despre necesitatea convocării unui congres național. Unii dintre ei, cei mai tineri, Avram Iancu și Samuil Poruțiu, sunt la primii lor pași pe arena politică a Transilvaniei, pe care îi închină grijii pentru soarta viitoare a națiunii române. Deocamdată, sunt reprezentanții tineretului din Tîrgu-Mureș, alături de Alexandru Papiu-Ilarian dar în curând vor deveni conducătorii chemați să călăuzească poporul român spre limanul mântuirii. Pentru ei, prima treaptă a acestei înălțări o constituie Blajul, unde vor întâlni pe reprezentatii revoluționarilor din cele mai îndepărtate centre ardelenice: Cluj, Blaj, Tîrgu-Mureș, Munții Apuseni. Aici îi vor întâlni pe Timotei Cipariu și pe Aron Pumnul, cărturari români cu multă experiență și autoritate, pe Florian Micaș care le va povesti cu lux de amănunte despre elaborarea de la Cluj a proiectului de petiție din 27-28 martie. Se pare că nici la Blaj nu erau încă cunoscute postulatele națiunii române fixate de Bănuțiu, deoarece nu se face nici o referire la ele, iar în ceea ce privește revendicărilor românilor, Aron Pumnul mai credea că ele trebuie supuse spre hotărâre Dietei ardelenice³.

Reprezentatii revoluționari clujeni erau așteptați la Blaj deoarece îndată după venirea lor, chiar în aceeași zi de 1 aprilie 1848, a avut loc o consfătuire politică a tinerilor militanți români împreună cu profesorii și canonicii de aici, stabilindu-se definitiv termenul adunării proiectate și mijloacele de propagandă, pentru a întruni o mulțime cât mai mare de români. Această consfătuire politică

² Alexandru Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, Viena, 1852, vol II, p. 117-123; E. Dăianu, *Cronica anului 1848*, nr. 1-7, Sibiu, 1898, p.17; Vasile Moldovan, *Memorii din 1848-1849*, ediția a I-a, Brașov, 1895, p. 8; Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849*, Ed. Academiei Române, Cluj, 1944-1946, p. 113 și 146; Idem, *Avram Iancu*, Editura Științifică, București, 1968, p. 45; Victor Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj din 3-5 (15-17) mai 1848*, Editura politică, București, 1966, p. 303; Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Ed. Dacia, Cluj, 1972, p.131; Grigore Ploșteanu, *Avram Iancu cancelist la Tîrgu-Mureș în In memoriam Avram Iancu (1872-1972)*, Tîrgu-Mureș, 1972, p. 55; Idem, *Canceliști români țîrgumureșeni în revoluția de la 1848 în Studii și cercetări de științe sociale*, Tîrgu-Mureș, Ed. Academiei R.S.R., sub redacția Valeriu Rus și Ioan Chiorean, București, 1977, p. 41; Vasile Maciu, *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1973, p. 117; Ioan Chindriș, *Modalități pașoptiste în cultura românească*, ideologia istorică a lui Alexandru Papiu-Ilarian (teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1975, p. VIII; Idem, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu-Ilarian*, Ed. politică, București, 1983, p. 185-186; M Bădea, GH. I. Bodea, *Avram Iancu în conștiința poporului român*, Cluj-Napoca, 1976, pp. 30-35; *George Bariț și contemporanii săi*, Ed. Minerva, vol. IV, București, 1978, p. 304.

³ *Ibidem*.

era continuarea consultărilor începute la Tîrgu-Mureș, la 26 martie, în casa lui Avram Iancu, unde s-a îmbrățișat prima oară idea unei adunări generale a tuturor românilor din Transilvania pe data de 18 / 30 aprilie 1848. S-a ales această zi de Duminica Tomii, prima duminică de după Paști, pentru că era o zi de sărbătoare religioasă pentru români și de aceea participarea lor ar fi putut fi numeroasă. Sarcina convocării acestei adunări s-a încredințat tinerimii studioase din Blaj care curând avea să plece acasă, în vacanță de sărbătorile Paștilor. La această acțiune s-au alăturat și tinerii canceliști români prezenți la consfătuire.

Conducătorii propagandiștilor pentru adunare devin Aron Pumnul și Alexandru Papiu-Ilarian. O astfel de conducere va mobiliza și va încuraja pe românii pentru a participa la adunarea care s-a planificat pentru sfârșitul lunii aprilie.

În această perioadă de pregătire a acțiuni politice, meritul de căpetenie al conducătorilor de la Blaj este că au întrevăzut necesitatea de solidaritate a intelectualilor români și că au hotărât să atragă fără amânare masele largi ale țărănimii în lupta pentru dezrobire. În zilele următoare consfătuiri politice, profesorul Aron Pumnul "plin de grațitudine pentru împăratul constituțional și pentru națiunile conlocuitoare", a redactat un manifest proclamație prin care invita populația românească din tot Ardealul la adunarea din Duminica Tomii de la Blaj⁵. Manifestul cuprinde analiza situației trecute și prezente a românilor din Transilvania spre a justifica scopul acțiunii întreprinse. Românii n-au avut niciodată drepturile ce se cuveneau unei națiuni ci numai obligații. Acum ei doresc să obțină aceste drepturi "pe calea legii, adică prin cerere". Problema este că nu are cine să le ceară, deoarece episcopii români nu au împuternicire, iar românii din Transilvania nu au reprezentanți în Dietă. Rămâne posibilitatea ca ei înșiși să se constituie în reclamanți "înțelegându-se între sine" în adunarea din Duminica Tomii. Adunarea putea servi la câștigarea drepturilor românilor "nu prin sabie ci prin legile minții sănătoase". Românii trebuie să spere în bunăvoința legilor și a autorităților maghiare deoarece "nu există unguer întreg la cap care să nu aprobe principiile unanimității". De aceea, Aron Pumnul crede că Dieta Transilvaniei va fi gata a acorda "cele de lipsă, numai noi să le știm cere"⁶.

În contextul social - politic complex, Aron Pumnul exprimă fără îndoială formula Blajului pentru acțiunea politică ce se impunea atunci. Aceasta formulă a prins contur în întrunirile ce au avut loc la Blaj inspirate și conduse de canonicul Timotei Cipariu. Chiar în manifestul lui Aron Pumnul se subliniază că „acesta este singurul mod de a putea face o cerere universală și nu altul”. Din aceasta cauză, neputându-se tipări, manifestul s-a copiat cu mâna în sute de exemplare pentru a fi răspândit de elevii școlilor teologice din Blaj, care aveau să plece acasă în vacanța de Paști, începând cu ziua de 8 aprilie. Dar și acest manifest va fi depășit de intuiția lui Bărnuțiu și de ritmul precipitat al

⁴ *Ibidem*, Grigore Ploșteanu, Ioan Chiorean, *O prezență memorabilă: Avram Iancu la Tîrgu-Mureș*, în „*Profiluri mureșene*”, Tîrgu-Mureș, vol. II, 1973, p. 14.

⁵ Silviu Dragomir, *Studii și documente referitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849*, Ed. Academiei Române, vol. V, Cluj, 1944-1946, p. 113-114.

⁶ *Ibidem*.

evenimentelor. Însă, nu în aceasta constă greșeala intelectualilor români prezenți la Blaj în frunte cu Aron Pumnul și Timotei Cipariu, ci mai ales prin adoptarea metodei "suplicelor" ce s-a dovedit cu desăvârșire infructuoasă, iar încrederea în bunăvoința Dietei ardeleni și în mintea sănătoasă a adversarilor era o iluzie naivă și o gravă eroare de procedură în condițiile de atunci⁷.

După consfătuirea politică, Avram Iancu i-a îmbărbatat pe tineri seminariști teologi din Blaj și pe clerici încurajându-i în apărarea cauzei naționale. În numele tinerimi blăjene i-a răspuns clericul Vasile Moldovan care l-a asigurat cu lacrimi în ochi, că tinerețea română din Blaj, considerând ca sfânta cauză națională nu mai cunoaște pericole. „Moartea e prea puțină pentru a o ține de la propusul ei”, zicea înflăcăratul tânăr; „ea va cutreiera toată țara și va chema poporul la adunare”⁸. În această atmosferă entuziastă au avut loc îmbrățișări frățești și străngeri de mână. Într-adevăr, tinerii care-și făceau atunci studiile la Blaj și-au făcut cu cinste datoria de a chema, pe baza proclamației lui Aron Pumnul, la adunarea din Duminica Tomii, pe românii din diferite părți ale Transilvaniei.

De la Blaj, Avram Iancu s-a întors la Câmpeni, unde, în 6 aprilie, participă la adunarea populară organizată de Ioan Buteanu și Simion Balint pentru semnarea proiectului petiție redactat de Florian Micaș la Cluj. Pentru a-l îndepărta din mijlocul motilor, autoritățile apelează la președintele Curții de Apel din Tîrgu-Mureș, cerându-i să-l invite la sine pentru o comunicare importantă. Iancu se supune și pleacă în goană la Tîrgu-Mureș nebănuind că i se poate întinde o cursă. Autoritățile guberniale aveau intenția să-l aresteze, așa cum vor proceda trei săptămâni mai târziu cu Florian Micaș. Potrivit afirmațiilor lui Vasile Moldovan, Avram Iancu s-ar fi întors la Tîrgu-Mureș, unde va aștepta rezultatul propagandei tinerilor blăjeni și țîrgumureșeni în mijlocul maselor de țărani iobagi. Pe această temă va mai avea o discuție cu cancelistii Ioan Mărginean și Ioan Oros Russu, apoi cu același Vasile Moldovan care străbătuse satele din Câmpia Transilvaniei pentru a chema pe români la adunare. Îl scapă de arestare doar încetineala birocratică a Guberniului care n-a ajuns să emită ordinul de arestare. La 10 aprilie 1848, Avram Iancu părăsește pentru totdeauna Tîrgu-Mureșul⁹. El se îndreaptă în cea mai marea grabă spre casă, îngăduindu-și doar un singur popas la Turda¹⁰.

După consfătuirea politică, Florian Micaș s-a dedicat acțiunii de mobilizare a românilor pentru adunarea de la Blaj, din 18-30 aprilie. Și el se va duce la Turda și va sta un timp la Ioan Rațiu al lui Andrei poreclit mai târziu "tribunul" pentru rolul său militar și politic din toamna anului 1848. În casa acestuia, românii din Turda și împrejurimi își țineau consfăturile. Aici Florian Micaș „a organizat tineretul” apoi „a plecat prin satele și orașele din Ardeal ca

⁷ *Ibidem*.

⁸ E. Dăianu, op. cit., p. 17; Grigore Ploșteanu, *Avram Iancu cancelist la Tîrgu –Mureș în In memoriam Avram Iancu (1872-1972)*, Tîrgu-Mureș. 1972, p. 55.

⁹ *Ibidem*; Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, ediția a II-a, Ed. științifică, București, 1968, p. 49; Grigore Ploșteanu, Ioan Chiorean, *O prezență memorabilă: Avram Iancu la Tîrgu-Mureș în Profiluri mureșene*, Tîrgu-Mureș. Vol. II, 1973, p. 14.

¹⁰ Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828-1902). 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Sibiu, 1928, p. 16.

să le pregătească” pentru adunarea din Duminica Tomii¹¹. Întorcându-se apoi la Cluj, a împărțit tinerilor de aici însuflețirea de care erau animați colegii lor din Blaj și hotărârea acestora de a-și da chiar viața pentru a izbândi în misiunea lor, aceea de a deștepta populația românească din letargia în care zăcea de atâtea veacuri și de a-i arăta calea mântuirii, îndemnând-o totodată să meargă la Blaj. Micaș a adus tinerilor din Cluj exemplare din proclamația lui Aron Pumnul, prin care este convocată populația românească la adunare¹².

Vasile Moldovan, în „Memoriile” sale, ne spune că „la Blaj se fixase pentru fiecare teolog sectorul său de activitate. Astfel, pe Târnave întâlnim activând pe clericii Vasile și Ilie Moldovan, pe Mureș pe canceliștii Ioan Mărginean, Vasile Vespreman și Ioan Oros, în sud-estul Transilvaniei pe avocatul Ioan Bran și canceliștii Secăreanu, Roșca și Pinciu, în regiunea Arieșului pe Papiu-Ilarian, în regiunea Munților Apuseni pe Iancu, Buteanu și popa Balint, în regiunea Clujului și a Câmpiei /.../ au fost studenții din Cluj în frunte cu Florian Micaș”¹³. Activitatea desfășurată de Micaș în luna premergătoare arestării lui a cauzat serioase motive de îngrijorare autorităților guberniale și comitatense, deoarece faima lui în momentul arestării era deja cunoscută. El va răspândi printre țărani „tipărituri instigatoare”, care cheamă la prima adunare de la Blaj și arată că a sosit momentul afirmării dezideratelor românești. Cu această ocazie, în dosarelor autorităților de la Cluj, în dreptul numelui său se va adăuga și acuzația de a fi răspândit printre țăranii români aceste „tipărituri instigatoare”.

Numele lui Micaș ajunge să fie rostit de către toți revoluționarii români, ca unul ce era demn de toată încrederea în ceea ce privește susținerea revendicărilor sociale și naționale ale românilor de pretutindeni și se rostea cu atât mai des cu cât se știa că este urmărit și de autorități. Nu întâmplător se adresează și Ioan Axente, devenit Axente Sever, în scrisoarea sa din 6 / 18 aprilie 1848, adresată lui Micaș, căruia îi dezvăluie un plan de răscoală a românilor din cele trei Țări Române pentru eliberarea de robie și de alte nedreptăți¹⁴. De asemenea, nu întâmplător Florian Micaș va fi pus la curent cu toate acțiunile ce se desfășoară în sprijinul revendicărilor românești în toate centrele Transilvaniei. Capacitatea sa de luptă începe să fie recunoscută atât de către români cât și de către unguri, primii încredințându-i conducerea unor acțiuni de mare importanță în planul luptei naționale, iar ultimii, căutând tocmai din acest motiv să-l detașeze de masele de români și să-l scoată astfel din mijlocul evenimentelor. Concepția și atitudinea sa revoluționară l-au determinat întotdeauna să fie primul care să dea glas revendicărilor sociale și naționale, după cum și autoritățile maghiare s-au grăbit să-l izoleze pe el cel dintâi de grupul intelectualilor democrați și de masele țărănești, care îi acordau toată încrederea. Florian Micaș a fost primul fruntaș român arestat de autoritățile

¹¹ *Ibidem.*

¹² Ștefan Pascu, *Alexandru Chiorean alias Bătrâneau și rolul său în revoluția românilor ardeleni din anul 1848*, Sibiu, 1939, p. 30-31.

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ Victor Chereștesiu, *op. cit.*, p. 409.

nobilizare maghiare și cel dintâi martir al revoluției române¹⁵.

Revoluția de la 1848 a readus pe primul plan ideea unirii tuturor românilor într-un singur stat, idee generată de întreaga dezvoltare social-economică și culturală anterioară. Unii dintre cărturarii Transilvaniei stabiliți în principate se întorc pe ascuns în Transilvania și mobilizează populația românească la luptă pentru drepturile ce-i erau refuzate. Transilvania devine astfel centrul românismului. Aici trebuia înghițată o conducere revoluționară demnă de toată încrederea căreia să i se încredințeze și rezolvarea problemei unității tuturor românilor. În acest context, trebuie văzută adresa trimisă lui Micaș de către Axente Sever și încercarea acestuia de a-l atrage pe Micaș spre o treaptă superioară a luptei naționale. Florian Micaș a fost împiedicat însă să răspundă prin fapte apelului lui Axente Sever, datorită arestării sale, dar se va gândi de multe ori în cursul evenimentelor revoluționare la unirea celor trei Țări Românești. Însă, Uniunea Transilvaniei cu Ungaria, proclamată de revoluția ungară, reprezenta exact opusul acestui deziderat și încurca foarte tare demersurile revoluționarilor români. În „Erdelyi Hirado”, nr. 349 din 14 aprilie 1848, p. 236, a apărut un articol semnat “Többen” – “Mai mulți”, care era o adeziune la Uniunea cu Ungaria, de-o slugărnice care frizează ridicolul. Se pare că acest articol era un fals al redacției ziarului pentru că tonul folosit nu era cunoscut la nici o categorie de români și la nici un individ. Oricum, replica nu a întârziat și în nr. 353 din 21 aprilie 1848, p. 255, a apărut articolul semnat “A Kolosvári oláh ifjuság” – “Tinerimea română din Cluj”. Răspunsul a fost drastic axându-se pe trei idei: nimeni nu poate vorbi în numele poporului fără împuternicire; românii n-u fost repuși în drepturi cu toate că erau o națiune constituțională; românii nu erau o turmă care să aplaude Uniunea fără a judeca în calitate de oameni liberi asupra ei. După idei și formulare se pare că autorul acestuia adevărat manifest a fost Alexandru Papiu-Ilarian care, pentru a-l strecura în coloanele ziarului, s-a folosit de trecerea de care se bucura în Cluj vârul său Iosif Hodoș, absolvent al facultății de drept¹⁶.

La nivelul oficialităților, perspectiva unei adunări naționale românești provoca mari neliniști și dezlănțuia cele mai aventuroase acțiuni pentru împiedicarea ei. Printre primii care au intrat în alertă a fost și episcopul greco-catolic Ioan Lemeny situat, datorită funcției sale, între autoritățile maghiare și masa populației românești. Împreună cu cercurile clericale superioare din Blaj, întrunite în ședința consistoriului din 14 aprilie, el opune adunării naționale, convocarea sinodului pentru aprobarea căruia se fac și demersurile necesare la Guberniu¹⁷. Guvernatorul Teleki József, la 16 aprilie, de comun acord cu episcopul Lemeny a oprit adunarea convocată pentru 30 aprilie, exprimându-și părerea că în această zi să se întrunească doar câțiva clerici, separat ortodocșii de greco-catolici, iar cu altă ocazie să se adune și conducătorii laici. Guberniul

¹⁵ Grigore Ploșteanu, *Canceliștii români țîrgumureșeni în revoluția de la 1848 în „Vatra”, XIII, nr. 9 din 20 septembrie 1983.*

¹⁶ George Bariț și contemporanii săi, vol. IV, Ed. Minerva, București, 1978, p. 307 (note).

¹⁷ Victor Chereșteșiu și Pompiliu Teodor, *Date noi cu privire la frământările tineretului intelectual în preajma Adunării din 30 aprilie 1848.* Proclamația lui Aron Pumnul, în *Omagiu lui P. Constantinescu – Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1965, p. 459.

nu întârzie să anunțe oficial hotărârea împreună cu amenințările de rigoare¹⁸. Decretul, purtând data de 17 aprilie, a fost expediat îndată printr-un curier episcopilor de la Blaj și Sibiu. În plus, episcopului Ioan Lemeny i se ordonă să-l cheme la ascultare pe profesorul Aron Pumnul și să-l oblige să declare „din împuternicirea cui a îndrăznit să dea instrucțiuni tineretului și să-l îndemne la ținerea adunării populare”¹⁹. Lemeny se grăbi să încunoștințe, prin circulara din 18 aprilie, pe protopopi despre oprirea adunării din Duminica Tomii și despre permisiunea de a ține o întrunire la un termen ulterior ce li se va comunica²⁰.

Întâmplarea a făcut ca, în momentul în care decretul gubernial de interdicere a adunării a sosit la Blaj, să se găsească acolo doi frunțași români: Florian Micaș, conducătorul mișcării naționale din Cluj și ținutul Clujului și Ioan Buteanu, conducătorul mișcării naționale din Abrud²¹. Amândoi l-au vizitat pe Lemeny pentru a se sfătui cum ar putea înlătura piedicile adunării. Timotei Cipariu vorbește despre insistențele celor doi pe lângă episcop pentru a-l convinge să accepte termenul fixat în proclamația lui Aron Pumnul deoarece adunarea va face „negreșit la acea dată” asigurându-l însă, pentru a-l liniști „că vor face a nu veni preoți și popor prost la adunare ...”²². Episcopul Lemeny susținea, însă, că nu e bine ca hotărârea Guberniului să fie încălcată.

În acea zi de 18 aprilie, episcopul trimite și guvernatorului o scrisoare în care își exprimă părerea de rău pentru că nu a putut zădărnici convocarea adunării din Duminica Tomii, cerându-și totodată scuze pentru că tinerii din Blaj au îndrăznit să răspândească chemarea la adunare²³. Lemeny îl anunță că fusese vizitat în acele zile de aceiași Florian Micaș și Ioan Buteanu, care îl mai vizitaseră și la Cluj. Adevărul este că cei doi i-au pus în vedere episcopului să se ocupe cu toată sinceritatea de cauza națională²⁴. „Când am fost la Cluj – scrie episcopul guvernatorului – au venit la mine avocații Buteanu și Micaș și m-au înștiințat care este scopul petițiilor. Numiții canceliști, precum și studenții care au plecat în vacanță, au răspândit vestea că ori voi vrea, ori voi opri, oamenii împreună cu ei vor veni la adunarea de la Blaj. Bănuiesc că mai ales acei tineri răspândesc chemarea scrisă de profesorul Aron Pumnul, care au fost

¹⁸ Ioan Chindriș, *Modalități pașoptiste în cultura românească. Ideologia istorică a lui Alexandru Papiu-Ilarian* (teza de doctorat), Cluj-Napoca, 1975, p. 25; Idem, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu-Ilarian*, Ed. politică, București, 1983, p. 36; *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române C. Transilvania*, vol. II (12-29 aprilie 1848), Ed. Academiei R.S.R., București, 1979, doc. 43, p. 70-71.

¹⁹ Victor Chereșteșiu și Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 459; *Documente privind revoluția de la 1848...* vol. II. 1979, doc. 72, p. 110-111.

²⁰ Silviu Dragomir, *Studii și documente...* Ed. Academiei Române, vol. V, Cluj, 1944-1946, p. 146.

²¹ *Ibidem*.

²² Vasile Netea, *Cu privire la poziția democraților burghezi și a democraților revoluționari români din Transilvania în 1848. Convocarea și organizarea adunării de la 18-30 aprilie*, în *Studii. Revista de istorie*, tom 18, 1965, nr. 3, p. 598.

²³ Victor Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 303.

²⁴ Alexandru Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 117.

eliminați în 1844 de la teologia din Blaj²⁵. Aici se face aluzie și la Florian Micaș, care în urma conflictului cu episcopul Lemeny din 1844, fusese eliminat, împreună cu alți profesori și elevi de la liceul din Blaj unde făcuseră parte din societatea de lectură "Aurora"²⁶.

Tot la 18 aprilie, Lemeny scrie și episcopului ortodox Andrei Șaguna, care era plecat la Karlowitz pentru a fi hirotonisit de către mitropolitul sârb, că „acele vestiri a se aduna” s-au făcut „fără voia legiuitei puteri”. „Guberniul – scrie mai departe episcopului – nu oprește ca națiunea română să aștearnă o cerere la dietă; ne împuternicește ca pe protopopi, ca cei mai deprinși cu lucrările acestea, adică cei mai cu inteligență, pe timp anumit să-i adunăm, care termen poștește a i se face cunoscut²⁷”.

Între timp, elevii școlilor din Blaj își îndeplinesc perseverent misiunea de propagandă pentru adunarea din 18 / 30 aprilie. Intelectualii români și canceliștii prezenți la consfătuirea politică de la Blaj, din 1 aprilie, s-au alăturat acestei acțiuni, perindându-se mereu între Blaj și cele mai izolate părți ale Transilvaniei, ducând cu sine chemările de adunare. Vestea interzicerii adunării proiectate i-a dezamăgit profund, dar nu le-a înfrânt voința, ci dimpotrivă i-a îndârjit și mai mult în îndeplinirea misiunii încredințate. În planul activităților lor, se ivește acum o nouă situație: trebuiau să hotărască între a înceta convocarea adunării sau a continua acțiunea în mod ilegal²⁸. Vor opta, bineînțeles, pentru a doua posibilitate pentru că își vor da seama că promisiunile pentru o nouă adunare sunt departe de realitate. Au contribuit la lămurirea lucrurilor Florian Micaș și Ioan Buteanu, care au participat la consultările profesorilor și canonicilor de la Blaj pentru a stabili ținuta față de dispozițiile Guberniului și pentru a hotărî noul termen al adunării.

Alexandru Papiu-Ilarian vorbește despre divergența de păreri din timpul consultărilor, ce s-a ivit cu privire la noul termen al adunării. Canonicii Timotei Cipariu și Ioan Rațiu, împreună cu tineretul revoluționar, insistau pentru un termen foarte apropiat, în timp ce episcopul Ioan Lemeny și alții au propus ziua de 21 mai. Se pare că nu s-a ajuns repede la o înțelegere în această privință deoarece în circulara sa Lemeny nu numește termenul nou al adunării, iar tinerii avocați Avram Iancu, Florian Micaș și Ioan Buteanu, însoțiți de doi profesori din Blaj, Aron Pumnul și Grindeanu au plecat în aceeași zi la Sibiu pentru a lua legătura cu consistoriul Bisericii Ortodoxe. „Opreliștea guvernului a fost prin urmare o lovitură nedreaptă, care în loc de a descuraja pe fruntașii români a creat între ei o solidaritate ce nu existase înainte²⁹”.

Consistoriul din Sibiu a ținut ședință miercuri 19 aprilie și a hotărât să aducă la cunoștința protopopilor săi oprirea adunării de la Duminica Tomii și

²⁵ Traducere făcută de Victor Chereștesiu, *op. cit.*, p. 303; vezi și *Documente privind revoluția de la 1848* ... vol. II, 1979, doc. 71, pp. XXI și 109.

²⁶ Ionel Mureșan, *Conturarea personalității și a concepției revoluționare a lui Florian Micaș*, în *Marisia*, Tirgu-Mureș, X, 1980, p. 221-222.

²⁷ Victor Chereștesiu, *op. cit.*, p. 303.

²⁸ Ioan Chindriș, *Modalități pașoptiste în cultura românească. Ideologia istorică a lui Alexandru Papiu-Ilarian* (teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1975, p. 25; Idem, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu-Ilarian*, Ed. politică, București, 1983, p. 36.

²⁹ Alexandru Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 117; Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 146.

convocarea ei la Blaj pentru o dată ulterioară. Ca urmare a înțelegerii dintre cele două consistorii, din Blaj și din Sibiu, s-a fixat data de 3 / 15 mai 1848 pentru viitoarea adunare³⁰. În lipsa lui Șaguna, ședința consistoriului din Sibiu a fost condusă de Moise Fulea³¹. După încheierea ședinței, intelectualii români în frunte cu Bărnuțiu, ce avea mandat de la sibieni să se înțeleagă cu blăjenii, pentru stabilirea programului viitoarei adunări se retrage în camera prefectului de studii, unde încep o consfătuire. La sfârșitul acesteia, în timpul cinei comune, în mijlocul toasturilor entuziaste, s-a ridicat clericul Armat Eliseu și a propus ca toți conducătorii românilor care poartă nume ungurești să și le românizeze, ceea ce s-a întâmplat pe loc cu cei de față. Astfel Oros a devenit Russu, Baternai- Bătrâneau, Pap-Papiu, Mikes-Micaș, nume ce vor figura în toate actele timpului după această dată³². Tot în ziua de 19 aprilie, consistoriul din Sbiu a comunicat protopopilor oprirea de către Guberniu a adunării din 18-30 aprilie. În circulară se spunea „se va ține mai târziu o adunare la care vor fi chemați toți protopopii, iar dintre mireni cei mai pricepuți”. Consistoriile din Blaj și din Sibiu au anunțat și pe guvernator că au înștiințat pe protopopi că în ziua de 3 / 15 mai va avea loc o adunare pentru a face o petiție către Dietă. La adunare au fost convocații protopopii și oamenii învățați din popor. Vicarul Alexandru Șterca Șuluțiu din Sălaj i-a anunțat și el pe protopopi despre oprirea primei adunări de la Blaj dar i-a convocat tot pentru duminica de după Paști la Șimleu³³. În sfârșit, și episcopul Lemeny a fost de acord cu data fixată pentru adunare și în 21 aprilie, în vinerea Paștilor, i-a anunțat pe credincioșii săi despre convocarea Adunării Naționale de la Blaj din 3 / 15 mai, în înțelegerea cu scaunul ortodox al Sibiului³⁴.

În afară de înțelegerea stabilită între cele două consistorii bisericești, trebuie remarcat încă un fapt: „transferul de autoritatea dinspre forurile bisericești către reprezentanții politici ai națiunii. Fenomenul este brusc și surprinzător și ține de domeniul marilor mutații pe care le aduc revoluțiile. Desigur că nici înainte, cu tot respectul față de biserica națională, românilor nu putea să le scape limitele competenței forurilor bisericești în ceea ce privește aspectul social al problematicei românești mai cu seamă”³⁵. Majoritatea clericilor români simt acest lucru și în primul rând Timotei Cipariu care, părăsind poziția duplicitară a episcopului Lemeny, se apropie de tinerii intelectuali laici acționând solidari în cauza națională. „Schimbarea conducătorilor a fost impusă de intrarea în revoluție pentru că altfel, cu un mănunchi de canonici conduși de un episcop, românii ar fi eșuat în petiții jalnice către autoritățile ungurești sau ar fi ajuns la colaboraționalism pe scară largă cu aristocrația”³⁶.

³⁰ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 146; Victor Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 303; M Badea, Gh. I. Bodea, *op. cit.*, p. 34.

³¹ M Badea – Gh. I. Bodea, *op. cit.*, p. 34.

³² Ștefan Pascu, *op. cit.*, p.35.

³³ Victor Chereșteșiu, *op. cit.*, p.303.

³⁴ Silviu Dragomir, *op.cit.*, p.146; Victor Chereșteșiu și Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p.459.

³⁵ Ioan Chindriș, *Modalități pașoptiste în cultura românească. Ideologia istorică a lui Alexandru Papiu-Ilarian* (teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1975, p. 30; Idem, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu-Ilarian*, Ed. politică, București, 1983, p.36.

³⁶ *Ibidem*.

Amânarea adunării, pentru care s-a făcut atâta propagandă în rândurile românilor, putea însemna compromiterea acestei acțiuni. Pentru a nu se ajunge acolo, tinerii intelectuali români prezenți la Sibiu, printre care și Florian Micaș, au hotărât să țină o ședință separată. Adunarea tineretului, condus de Avram Iancu și Alexandru Papiu-Ilarian, a hotărât ca, în pofida ordinului nedrept și a încercărilor perfide de amânare, să se continue propaganda pentru adunarea din 18 / 30 aprilie. Această hotărâre venea în întâmpinarea aspirațiilor și dorului de acțiune care pusese stăpânire pe starea de spirit a maselor, binecunoscută lui Florian Micaș, lui Avram Iancu și celorlalți camarazi ai lor³⁷. La 21 mai, canonicul Timotei Cipariu îi scrie alarmant lui George Barițiu că guvernatorul Teleki, aflând de chemarea lui Aron Pumnul și de proclamația manifest a lui Simion Bărnuțiu, a revenit asupra autorizației și printr-un nou decret a interzis categoric adunarea de la 18 / 30 aprilie, deși știa că invitațiile porniseră deja la drum. Teleki dădea, însă, episcopului Lemeny, în care avea desăvârșită încredere, aprobarea de a convoca el însuși o adunare când și cum va crede de cuviință, cu recomandarea de a reduce cât mai mult numărul participanților³⁸. Deși, ordinul guvernatorului a micșorat simțitor participarea românilor la adunarea de la Blaj din Duminica Tomii, aceasta se va ține totuși și va constitui o treaptă importantă cucerită de românii din Transilvania în lupta lor socială și națională. „Fără 30 aprilie n-ar fi existat marea Adunare națională de pe Câmpia Libertății”³⁹. „Activitatea propagandistică din luna aprilie a tribunilor revoluționari Papiu-Ilarian, Avram Iancu, Ioan Buteanu, Florian Micaș, Iosif Hodoș și mulți alții au recomandat poporului modelul unei astfel de conduceri, mai apropiate de interesele sale, mai energice și mai cu seamă, fără nici o dependență de aristocrația străină și de formele administrative care o simbolizau și reprezentau în Transilvania”⁴⁰.

După ședințele de la Blaj și Sibiu, avocații și ceilalți tineri militanți români au plecat către localitățile unde își puteau desfășura activitatea revoluționară, urmând să se întoarcă din nou la Blaj în 18 / 30 aprilie⁴¹. Florian Micaș s-a întors la Cluj unde a desfășurat o continuă propagandă și a pregătit populația românească pentru adunările de la Blaj din 18 / 30 aprilie și 3 / 15 mai⁴².

Din apelurile amenințătoare adresate românilor și din clevetirile lansate de autorități fără simț de răspundere rezultă că opinia publică maghiară era dirijată metodic pentru a lua atitudine împotriva mișcării politice românești abia înfiripată. Astfel, în mod artificial se creează o atmosferă de dușmănie, cu toate că din partea românilor, voci autorizate oferă o platformă acceptabilă de înțelegere sau chiar se declară gata să se încadreze în noua Ungarie.

³⁷ M Badea, Gh. I. Bodea, *op. cit.*, p. 34.

³⁸ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 598.

³⁹ Ioan Chindriș, *Modalități pașoptiste în cultura românească. Ideologia istorică a lui Alexandru Papiu-Ilarian* (teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1975, p. 31.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 30; Idem, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu-Ilarian*, Ed. politică, București, 1983, p. 41.

⁴¹ Alexandru Papiu-Ilarian, *op. cit.*, p. 123.

⁴² Silvestru Moldovan, *În Panteon sau mormintele marilor noștri bărbați de la 1848-49*, Ed. "Cununii surorilor de Cruce Albă", Cluj-Napoca, 1929, p. 47.

Nobilimea maghiară din Transilvania trece la organizarea unor gărzi naționale, care aveau misiunea de a apăra proprietatea și liniștea și de a împiedica mișcările revoluționare ale păturilor sociale inferioare. În același scop a fost evitată intrarea în gărzile naționale a elementelor sărace. Înarmarea acestora era tot ce putea fi mai periculos pentru cercurile dominante. Una din direcțiile principale spre care se îndreptau acțiunile acestor gărzi era aceea a împiedicării, iar la nevoie a reprimării, mișcării naționale românești. În părțile de vest ale Transilvaniei, în Banat, Crișana și Maramureș, satisfacerea parțială a revendicărilor țărănești a pus în mișcare o mare parte a țărănimii române și maghiare. Jelerii continuau și aici să rămână într-o situație dificilă. Din această cauză în comitatele Bihor, Arad, Caraș, Sătmăr se produc mișcări țărănești, ocupări de moșii, pășuni și păduri. În Principatul Transilvaniei robotele nu erau încă desființate. Legile maghiare în acest sens au întârziat câteva luni după izbucnirea revoluției, iar aplicarea lor a fost amânată și mai mult. Mișcări de proporții au loc în jurul Clujului, Târnavelor, în județul Alba, printre secui și în Munții Apuseni, la Vidra și Câmpeni, unde înregistrează intensitatea cea mai mare. Aici activau revoluționari neînfricați precum Avram Iancu, Alexandru Papiu-Ilarian, Ioan Buteanu și alții, iar în Cluj și ținutul Clujului activa Florian Micaș. În primele săptămâni ale revoluției s-au întâmplat multe incidente cu iobagii români care își pierduseră răbdarea în așteptarea dezlegării cătușelor iobăgiei. Teama de o revoluție generală a țărănimii se menține la nivelul cercurilor dominante maghiare și va servi ca pretext pentru punerea în practică a unor măsuri drastice îndreptate împotriva țărănimii române. Presa maghiară recurge la amenințări în loc de a preciza ce anume garanții se pot da pentru îndreptățirea națiunii române. Guvernatorul și aristocrația din Principatul Transilvaniei căutau să înăbușe mișcările țărănești prin forță, recurgând la intervenția armatei. Au început să se opereze primele arestări în rândurile țărănimii revoltate. Guvernatorul Teleki József, la 25 aprilie, proclama "statariul" – starea de asediu, dispunând să se ridice furci în satele românești. De acum înainte asuprirea necruțătoare a legii marțiale amenința pe oricine ar fi îndrăznit să se aventureze cu propaganda politică printre români⁴³.

În timp ce românii erau chemați să accepte Uniunea Transilvaniei cu Ungaria, intelectualii români, care luptau pentru drepturile sociale și naționale ale propriului popor erau urmăriți – și dacă autoritățile puteau să-i prindă – arestați și înmuniți. La 26 aprilie, Guvernul Transilvaniei ordonă comitelui suprem al comitatului Cluj și judeului primar al Clujului să-l aresteze pe Florian Micaș și să interogheze persoana care i-a adus acestuia o scrisoare de la Abrud⁴⁴. Avocatul Florian Micaș, acuzat de Guvernul de „instigarea poporului român la nesupunere”, de „activitate anticonstituțională” și bănuț de „conspirație împotriva națiunii maghiare” este arestat în noaptea de 26 spre 27 aprilie la Cluj, din ordinul Guvernului, pe când se afla în așternut, fiind primul intelectual român arestat de autoritățile din Transilvania în primăvara anului 1848⁴⁵. Arestarea lui Florian Micaș este cea dintâi măsură, dintr-un lung șir de

⁴³Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 151.

⁴⁴*Documente privind revoluția de la 1848...* vol. II, 1979, doc. 202, p. XXXI și 304-305.

⁴⁵Alexandru Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, Viena, 1852, vol. II, p. 113 și 123; E. Dăianu, *Cronica anului 1848*, nr. 1-7. Sibiu, 1898, p. 33; Virgil Popescu

încercări brutale și zadarnice ale autorităților maghiare cu scopul de a opri răspândirea ideilor revoluționare printre români, de a le înlătura conducătorii și de a împiedica desfășurarea congresului național.

Dacă până acum corespondența dintre autorități, referitoare la Micaș, este destul de sporadică, din momentul arestării acestuia, ea devine luxuriantă, un adevărat hâțiș de traiectorii epistolare, pentru înțelegerea căruia trebuie respectată cronologia redactării acestor documente. Este adevărat că Micaș era unul dintre cei mai activi frunțași ai mișcării naționale, pe care, încă din primele zile ale revoluției, îl vedem într-o frământare permanentă. Dar el nu săvârșise nimic din ce i s-ar fi putut reproșa în temeiul legii; de aceea nu a fost niciodată interogat într-un proces public în cursul celor cinci luni de detențiune, necum să fie judecat. Ca nobil, Micaș nu putea fi deținut decât în interesul păstrării ordinii publice și aceasta în mod excepțional, până la executarea formelor legale de detenție. El a fost însă arestat în temeiul unor dispoziții polițienești și închis pentru cinci luni, deoarece Guvernul se temea că prin cuvântările sale adresate oamenilor de rând se putea răsturna ordinea socială în Transilvania. Teama Guvernului era justificată, ca și impasul de a alege între două rele – între acordul tacit de a permite propaganda desfășurată de Micaș și arestarea acestuia - dacă, bineînțeles, arestările nu dovedesc cumva simptomele unei politici de persecuție nedreaptă a națiunii române⁴⁶.

Istoricul maghiar Kövari László scrie că „micul proprietar Micaș Florian, avocat la Cluj, care înainte de aceasta se numea Mikes, acum și-a schimbat numele și sentimentele și a devenit ostil neînduplecat al maghiarilor; sub numele lui au apărut proclamații în sensul răscoalei ... Guvernul s-a amestecat în cazul avocatului Micaș Ferencz pentru că a recomandat ridicarea la arme

„⁴⁷“

Din momentul includerii în rândul suspectilor, activitatea lui Florian Micaș a fost urmărită pas cu pas de „persoane corespunzătoare” care raportau totul autorităților. Într-o scrisoare trimisă din Blaj la 28 aprilie 1848 redactorul „Organului național”, Timotei Cipariu îl informează pe redactorul „Gazetei Transilvaniei” din Brașov, George Barițiu, despre arestarea lui Florian Micaș la Cluj, despre frământările românilor din Cluj, despre atitudinea tineretului din Blaj

Râmniceanu, *Istoria mișcării românești din Ardeal în anii 1848 și 1849*, București, 1919, p. 103 (note); Silviu Dragomir, *Ioan Buteanu - prefectul Zarandului în anii 1848-49*, Ed. Casei Școalelor, București, 1928, p. 33; Idem, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-49*, Ed. Academiei Române, Cluj, 1944-46, vol. II, p. 6 și vol. V, p. 151 și 294; Idem, *Avram Iancu*, Ed. științifică, București, 1968, p. 49; Victor Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj din 3-5 (15-17) mai 1848*, Ed. politică, București, 1966, p. 292; *George Bariț și contemporanii săi*, Ed. Minerva, București, vol. I, 1973, p. 156 și vol. IV, 1978, p. 306; *Istoria Clujului*, sub redacția lui Ștefan Pascu, Cluj, 1974, p. 245-246; M Badea, Gh. I. Bodea, *Avram Iancu în conștiința poporului român*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 35; Ioan Ranca, *Captivitatea lui Florian Micaș la Târgu-Mureș în anul 1848*, în *Marisia*, VII, 1977, p. 142.

⁴⁶ *George Bariț și contemporanii săi*, Ed. Minerva, București, vol. IV, 1978, p. 307 (note); *Documente privind revoluția de la 1848....* Ed. Academiei R.S.R., București, vol. II, 1979, doc. 272, p. XXXVI și 402-403.

⁴⁷ Kövari László, *Erdély története 1848-49-ben*, Pesta, 1861, p. 20.

și despre pregătirile pe care le fac autoritățile nobiliare în vederea împiedicării adunării din 30 aprilie. Printre altele, Cipariu menționează că „în Cluj era vorba că B și B i-ar fi vândut să-i prindă” pe Micaș și Papiu –Ilarian. Se pare că „cei doi B”, care puteau să-i „vândă” pe cei doi avocați erau Alexandru Buda și Alexandru Bohățel, cunoscuți amândoi pentru sentimentele lor prokossuthiste. Alexandru Bohățel a greșit din neorientare politică revenind curând în tabăra națională cu merite deosebite pe când Alexandru Buda a devenit pe rând deputat, aghiotant și spion al lui Kossuth în tabăra românilor. Oricum, în aprilie 1848, românii din Cluj erau grupați în două categorii: cei din prima categorie erau foarte puțini dar gălăgioși, știindu-se în asentimentul autorităților, iar cei din a doua, foarte numeroși, făceau parte din partida națională⁴⁸. Ca răspuns, în „Gazeta Transilvaniei”, XI, 1848, nr. 31, p. 127, Barițiu îndeamnă pe tinerii de la Cluj să nu se învrăjbească pentru că „Mânia în politică e nebunie”.

George Barițiu dă greșit data arestării lui Micaș indicând ziua de 7 aprilie⁴⁹. El se referă probabil la informațiile lui Jakab Elek în care de asemenea data este greșită⁵⁰. La fel unii enciclopediști - microbiografi ai lui Micaș confundă data arestării acestuia cu 9 mai ziua transferării arestatului la închisoarea de la Tîrgu-Mureș⁵¹. Locțiitorul de agent fiscal, David Korbuly din Gherla aflat la Cluj, într-o scrisoare adresată unui concepist necunoscut, anunță arestarea lui Florian Micaș, în ziua de 27 aprilie, îndată după miezul nopții: „aici la Cluj l-au arestat azi noapte la douăsprezece și jumătate pe agitatorul Micaș, procurator (avocat-n.n.) român. Au găsit la el anumite scrieri românești instigatoare”⁵².

În capitala Principatului Transilvaniei, nobilimea maghiară a lansat zvonul că Micaș a amenințat cu incendiarea orașului, iar la percheziția sa domiciliară s-ar fi găsit scrisori ce îndemnau la răscoală. Astfel, la 27 mai, contesa Mikó îi scrie soțului ei, tezaurar la Sibiu, următoarele: „azi a fost arestat avocatul Micaș care a amenințat orașul cu incendiarea și la care s-au găsit scrisori provocatoare de rebeliune”⁵³. Data exactă a arestării lui Florian Micaș o putem găsi în scrisoarea din Blaj, trimisă la 16-28 aprilie, de către Timotei Cipariu lui George Barițiu la Brașov. George Mihali de la Zlatna adusese vestea la Blaj lui Cipariu, că Micaș a fost arestat la Cluj⁵⁴. Din informațiile pe care le avem, putem

⁴⁸ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, Sibiu, 1890, p. 86.

⁴⁹ Jakab Elek, *Szabadságharunk történetéhez*, Budapest, 1880, p. 115.

⁵⁰ C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, tom III, Sibiu, 1904, p. 268; Silvestru Molodvan, *op. cit.* p. 47.

⁵¹ *Documente privind revoluția de la 1848...*, vol. II, 1979, doc. 252, pp. XXXIV și 272-273; Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. II, Sibiu, 1944, p. 6; Victor Chereșteșu, *op. cit.*, p. 292.

⁵² Victor Chereșteșu, *op. cit.*, p. 292.

⁵³ George Barițiu și contemporanii săi, Ed. Minerva, București, vol. IV. 1978, p. 306.

⁵⁴ *Ibidem*, *Documente privind revoluția de la 1848...*, vol II, 1979, doc. 262, p. XXXV și 384; Alexandru Papiu-Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 123; Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. V, p. 151; Victor Chereșteșu, *op. cit.*, p. 292; *Istoria Clujului...*, p. 246; Ioan Ranca, *op. cit.*, p. 142.

conchide că Micaș nu putea fi arestat înainte de 26-27 aprilie pentru că la 18 și 19 aprilie prezența sa este semnalată la Blaj și la Sibiu. În toate lucrările de specialitate care se ocupă cu analiza evenimentelor revoluționare din 1848, apare informația că arestarea lui Micaș a avut loc în noaptea de 26-27 aprilie.

Concomitent, la 27 aprilie sunt arestați și tinerii Ioan Darabant, Ștefan Molnar, Ioan Petrovici, Nicolae Șuluțiu și Ieremia Verza, dintre care, primilor trei, li s-a redat libertatea iar ultimilor doi, arestați pentru motivul de a fi solidarizat cu Micaș, intenționând chiar să plece în Munții Apuseni pentru a-l înștiința pe avocatul Ioan Buteanu despre arestarea conducătorului lor iubit, li s-a luat înainte de a fi eliberați garanții scrise⁵⁵. A mai fost arestat și studentul Nicolae Solomon care, de asemenea, se ocupa cu propaganda în rândurile țărânimii române⁵⁶. Astfel, în Transilvania, la 27 aprilie, mai mulți fruntași politici români, printre care și Florian Micaș, considerați turbulenți ai ordinii publice, erau deja puși sub stare de arest.

Florian Micaș este acuzat de a fi răspândit în rândurile țărânimii din Borșa, Burdulenii, Voivodenii, Dragu, Fizeș, Cristorel, Bercea și Sâncraiu Almașului unele „tipărituri instigatoare”, care îndemnau populația la revoltă. Odată contactați, preoții români din localitățile respective au continuat activitatea lui Florian Micaș. Nu ni s-a păstrat nici un exemplar din aceste tipărituri dar presupunem că erau copii după proclamația lui Aron Pumnul sau copii ale programului național românesc redactat de Simion Bărnuțiu, program ce urma să fie dezbătut în adunările de la Blaj. Comitele suprem al comitatului Cluj, Matskási Pal I-a audiat pe Micaș după arestare și l-a confruntat cu țaranul Toma Popa din Burdulenii, căruia Micaș îi dăduse două exemplare dintr-o „tipăritură instigatoare”⁵⁷. Au fost adunate informații despre arestat și de la persoane din anturajul acestuia. Același comite suprem înaintează guvernatorului Teleki József, la 26 aprilie, o declarație a avocatului maghiar Csáthó János în legătură cu Florian Micaș⁵⁸.

Între timp, în urma ordinului verbal al guvernatorului, judele primar al orașului Cluj, Groisz Gustav, a făcut o percheziție la locuința avocatului Micaș, unde a găsit 67 (68) de scripte românești pe care le-a legat, le-a sigilat și le-a trimis guvernatorului. „Actele s-au găsit la domiciliul (cu chirie al ... n.n.) susnumitului, în casa văduvei tâmplarului Kolosvári Ferencz din ulița din mijloc interioară”⁵⁹. Locuința avocatului a fost și ea sigilată. S-a făcut percheziție și la locuința lui Nicolae Solomon, de unde s-au ridicat 83 de scripte românești⁶⁰.

⁵⁵ George Barițiu, *op. cit.*, p. 86; E. Dăianu, *op. cit.*, p. 33; Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. II, p. 6; Idem, *Ioan Buteanu - prefectul Zarandului în anii 1848-1849*, Ed. Casei Școalelor, București, 1928, p. 33; Victor Chreșteșiu, *op. cit.*, p. 292.

⁵⁶ *Documentele privind revoluția de la 1848...*, vol. II, 1979, doc. 215, p. XXXII și 321-322; Victor Chreșteșiu, *op. cit.*, p. 292.

⁵⁷ Documente privind revoluția de la 1848 ..., vol. II, 1979, doc. 216, p. XXXII și 322-323.

⁵⁸ *Ibidem*, doc. 214, p. XXXI și 320-321.

⁵⁹ George Barițiu, *op. cit.*, p. 86; E. Dăianu, *op. cit.*, p. 33; Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 33; Idem, *Studii și documente ...*, Ed. Academiei Române, Cluj, 1944-46, vol. V, p. 151; Ioan Ranca, *op. cit.*, p. 142; Grigore Ploșteanu, *Canceliștii români țîrgumureșeni în revoluția de la 1848 în „Vatra”*, XIII, nr. 9 din 20 septembrie 1983.

⁶⁰ *Documente privind revoluția de la 1848 ...*, vol. II, 1979, doc. 239, p. XXXIII și 352-353.

Autoritățile au făcut mare caz din cele 67 (68) de scripte românești achiziționate de la Micaș, cu ocazia percheziției, și care reprezentau o corespondență bogată și, în opinia lor, concludentă pentru proiectele primejdioase ale românilor. Guvernatorul a returnat, la 27 aprilie, scrisorile lui Florian Micaș, judeului primar al Clujului, cu ordinul să se traducă în limba maghiară și să fie folosite de comisia de anchetă formată din prim-judele nobiliar Ujvári Károly și un consilier orășenesc, Szatmáry Gábor⁶¹. Este semnificativ faptul că până acum nu a ieșit în vileag nici o piesă din dosarul prețios al acestei comisii de anchetă și că nici în timpul îndelungatei sale robii nu i s-a ticluit o acuzație întemeiată pe actele interceptate.

Isolat astfel de conaționalii săi, Florian Micaș nu a putu să participe nici la adunarea din 18 / 30 aprilie de la Blaj pentru care a alergat atât, nici la cea care a debutat la 3 / 15 mai pe Câmpia Libertății. La închisoarea din Cluj, el nu a fost ținut decât scurt timp, din 27 aprilie până la 9 mai, când este transferat la arestul din Tg. Mureș. La 28 aprilie, și-a început activitatea comisa de anchetă a cazului Micaș, compusă din prim-judele nobiliar Ujvári Károly și consilierul orășenesc Szatmári Gábor. La 1 mai, ei înaintează un raport comitelui suprem al comitatului Cluj, Matskási Pál, privind traducerea în limba maghiară a trei dintre scrisorile găsite cu ocazia percheziționării domiciliului arestatului (cele notate cu cifrele 3, 4 și 6), din care reiese că Micaș a colaborat strâns cu Alexandru Papiu-Ilarian și cu Ioan Buteanu în susținerea cauzei poporului român. Comisarii guberniali investigatori propun să se acorde mai multă atenție planurilor de „conspirație, agitație și răscoală îndreptate împotriva națiunii maghiare”, arestarea lui Buteanu și a lui Papiu-Ilarian care par să fie și ei conducători ai poporului român, și efectuarea unor cercetări amănunțite la Abrud, Zlatna și Blaj⁶². În continuare, comitele suprem al comitatului Cluj trimite Guberniului Transilvaniei raportul acestor comisari investigatori⁶³.

Tot la 1 mai, Guberniul ordonă judeului primar de la Abrud să supravegheze cu atenție toate acțiunile lui Ioan Buteanu, iar în cazul în care părăsește domiciliul să anunțe imediat unde a plecat. În aceeași zi, Guberniul poruncește comitelui suprem al comitatului Turda să-l aresteze pe Alexandru Papiu-Ilarian în cazul că s-ar afla în raza jurisdicției sale⁶⁴. Iată că, după nici o lună de la luarea măsurilor pentru arestarea lui Avram Iancu la Tîrgu-Mureș, se repetau aceleași măsuri în cazul lui Alexandru Papiu-Ilarian și Ioan Buteanu sub învinovățirea de a fi îndemnat pe țărani la „rebeliune”. La 4 mai, guvernatorul Teleki dă un nou ordin general ca Papiu-Ilarian și Buteanu să fie arestați, dar nici acest ordin n-a putut fi îndeplinit⁶⁵. Pentru a-i aresta pe fruntașii românilor, au fost masate unități militare în toată regiunea de Câmpie unde Guberniul își închipuia că poate prinde mai ușor firul complotului revoluționar. Din același motiv, în comitatele Târnava, Turzii și Mureșului s-a

⁶¹ Idem, vol. III, 1982, doc. 26, pp. XX și 59-60.

⁶² Ibidem, doc. 27, pp. XX și 60-61.

⁶³ Ibidem, doc. 22, pp. XX și 53-54.

⁶⁴ Victor Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 349.

⁶⁵ Silviu Dragomir, *Studii și documente ...*, Ed. Academiei Române, Cluj, 1944-46, vol. V, p. 257.

declarat mai curând starea de asediu decât în alte părți⁶⁶.

De instigare la revoltă sunt acuzați și preoții români din Voivodeni, Dragu, Fizeș, Cristorel, Bercea și Sâncraiu Amlășului, precum și cei doi fii ai preotului Paul Prunduș din Cristorel, Ioan și Alexandru, care învățau la liceul regal din Cluj. Toți aceștia sunt acuzați că au pus în circulație programul românesc de revendicări, iar faptul că îi anchetează aceeași comisari investigatori ca și pe Micaș dovedește legătura acestuia cu părinții spirituali ai națiunii române, amplasarea activităților sale din luna aprilie în ținutul Clujului și larga audiență de care se bucura printre români⁶⁷. Dovadă a acestor implicații, stă ordinul Gubernial din 5 mai către comitele suprem al comitatului Cluj de a-l chema la sine pe preotul din Bercea, care și-a îndemnat enoriașii să nu mai presteze robote. Întrucât îndemnul i-a fost urmat și de iobagii din Mierța, Zimbor și Sutoru, preotul va fi anchetat de comisia numită să cerceteze cazul avocatului Florian Micaș⁶⁸.

La 6 mai, contele Mikó, tezaurar la Sibiu, primește o scrisoare anonimă al cărei autor menționează, de asemenea, arestarea lui Micaș și faptul că Guberniul a cerut ca instigatorul să fie depus la închisoarea militară din Alba Iulia, dar comandantul militar de aici a refuzat să-l primească pentru că „supremul comandant (generalul Anton Puchner-n.n.) nu vrea să-l considere deținut de stat” și pentru că în închisoarea de aici se afla deja o agitatoare cu numele de Ecaterina Varga. Astfel, Guberniul e silit să-l țină pe „acest om periculos” – scrie anonimul – sub paza câtorva membrii ai gărzii naționale, în timp ce românii din jurul Clujului, amenință că îl vor scoate cu forța pe Micaș din închisoare⁶⁹.

Într-adevăr, aglomerările suspecte ale țăranilor români pricinuite de zvonurile alarmante despre arestarea în săptămâna luminată de după Paști a fruntașului lor și a juriștilor Nicolae Șuluțiu și Ieremia Verzea, au produs o vădită surescitare în oraș. Riposta românilor ardeleni este înregistrată lapidar și de presa maghiară clujeană la începutul lunii mai: „Poporul român se ridică pretutindeni”⁷⁰.

Teama de mișcările țărănești din împrejurimi l-a determinat pe guvernator, contele Teleki József, să recurgă la transferul lui Florian Micaș din arestul de la Cluj în cetatea de la Târgu-Mureș. În adresa expediată, la 7 mai, judeului suprem regesc al Scaunului Mureș, contele Toldalagi Ferencz, guvernatorul îl informează că a dat dispoziție ca Micaș să fie transportat la Târgu-Mureș. „Investigațiile – scrie Teleki - au și început dar ele nu sunt încă terminate; cetățenii orașului sunt însă înspăimântați, deoarece se tem că

⁶⁶ *Documente privind revoluția de la 1848...*, vol. III, 1982, doc. 52, 90 și 191, p. XXII, XXV, XXVIII și 95, 96, 163, 164, 203-206.

⁶⁷ *Ibidem*, doc. 104 și 122, p. XXVI, XXVIII și 178, 206.

⁶⁸ Victor Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 294; Ioan Ranca, *op. cit.*, p. 146; *Documente privind revoluția de la 1848 ...*, vol. III, 1982, doc. 266, p. XXXIX și 424-426.

⁶⁹ *Istoria Clujului ...*, p. 246

⁷⁰ *Documente privind revoluția de la 1848...*, vol. III, 1982, doc. 172, p. XXXII și 276-278; Silviu Dragomir, *Studii și documente ...*, Ed. Academiei Române, Cluj, 1944-46, vol. V, p. 294; Grigore Ploșteanu, *op. cit.*

românii indignați vor încerca să-l elibereze, chiar și cu forța, punându-l astfel în primejdie; pentru înlăturarea acestor îngrijorări și pentru liniștirea spiritelor agitate din oraș, am considerat necesară trimiterea deținutului într-un loc mai sigur; de aceea în cursul zilei de azi am și dispus ca numitul avocat să fie mutat sub escortă la Tîrgu-Mureș și să fie predat mâine seară domniei voastre; totodată doresc să vă somez că, după ce veți prelua amintitul deținut, să-i înmânați scrisoarea alăturată domnului Georg August von Auenfels, comandantul cetății de acolo cu ordinul de a-l primi în cetate și de a-l ține sub pază până când comandantul suprem (generalul Anton Puchner –n.n.) îi va trimite noi dispoziții în legătură cu arestatul pe baza adresei înaintate măriei sale; în cazul în care comandantul cetății ar refuza să-l primească în cetate fără dispoziția directă a generalului, domnia voastră să aveți bunăvoința de a-l ține pe arestat la primărie într-o cameră corespunzătoare dar sigură; până când veți primi noi dispoziții să-l puneți sub supraveghere atât de severă încât nimeni să nu poată lua legătura cu el; să aveți grijă să-i asigurați un tratament convenit iar la timpul oportun să-mi comunicați cheltuielile pentru a vi le putea achita”⁷¹.

Totul s-a petrecut întocmai. Numai că transferul lui Micaș de la Cluj la Tîrgu-Mureș nu s-a făcut seara, ceea ce ar fi diminuat substanțial din spectaculozitatea momentului, ci în plină zi, pentru a putea fi insultat de populația maghiară din orașul de pe Mureș. La 9 mai, Micaș este transportat într-o căruță închisă, însoțit de patru soldați, pe drumul de pe Câmpia Ardealului, spre arestul din Tîrgu-Mureș, unde va tânji după libertate până în luna septembrie 1848, fiind eliberat la cererea celei de-a treia adunări de la Blaj. Evenimentul sosirii sale la Tîrgu-Mureș s-a transformat într-o manifestație vădit antiromânească, regizată de elemente ultrașovine puse în slujba politicii de învrăjbire a celor două națiuni din Transilvania.

Cu toate că Micaș a părăsit capitala Principatului Transilvaniei, “spiritele agitate” ale populației orașului nu s-au liniștit. În Cluj și în împrejurimi se înregistrează, ca rezultat al activității sale anterioare, o permanentă tensiune, o expansiune netăgăduită a spiritului revoluționar, dar mai ales intrarea în scena politică a românilor. Nobilimea maghiară, cu instinctul său de clasă privilegiată, intuiește primejdia. La 10 mai, contele Bethlen János senior, lider al nobilimii maghiare din Cluj trimite o scrisoare către prietenul său, comisarul regal pentru anexarea Partiumului la Ungaria, baronul Wesselényi Miklos, în care constată că „aici în Transilvania dar mai ales aici în Cluj suntem în vârful unui vulcan ce e gata să izbucnească. Răscoala și o conjurație îngrijorătoare a românilor, a cărei direcție o cunoaștem, nu însă și pregătirile, se întinde până la porțile orașului”⁷². Bineînțeles că această imagine sugerată de atari considerații, falsifică lucrurile, deoarece „conjurația” despre care se vorbește nu este altceva decât afirmarea drepturilor naționale și sociale ale poporului român căreia îi dăduseră expresie diferite proclamații și petiții românești. Autorii acestora: George Barițiu, Simion Bărnuțiu, Florian Micaș, Ioan Buteanu și alții, afirmând drepturile naționale ale românilor, o făceau în deplinul respect al naționalităților conlocuitoare, așa cum s-a procedat și în cazul proiectului de petiție de la Cluj din 27-28 martie 1848.

⁷¹ *Istoria Clujului ...*, p. 246.

⁷² Victor Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 349.

Fluturarea "pericolului" pe care l-ar fi reprezentat românii transilvăneni pentru "națiunea" maghiară apare frecvent în actele oficiale emise de cercurile guvernante nobiliare, fie că e vorba de cele din Transilvania, fie de cele din Ungaria. Prin vehicularea acestei opinii autoritățile nobiliare urmăreau, evident, să-și apropie conaționalii din clasele inferioare ale societății care nu făcuseră parte până în 1848 dintre privilegiați. Numai că în lichidarea nobilimii ca și clasă socială suprapusă și în sfărâmarea proprietății ei de tip feudal erau interesați toți iobagii indiferent ca erau români, maghiari, slovaci sau ruteni.

La ordinul guvernatorului, din 7 mai, adresat judeului primar al Sibiului, prin care îi semnaleză prezența la Sibiu a lui Alexandru Papiu-Ilarian și a lui Ioan Buteanu, cerându-i să-i aresteze și să-i trimită la închisoarea din Tîrgu-Mureș, alături de Florian Micaș, răspunde, la 12 mai, Daniel Ziegler, primarul orașului Sibiu, că nu crede că ar fi oportun ca Papiu și Buteanu să fie arestați, deoarece nu tind la doborârea ordinii legale, ci se consultă asupra unor chestiuni deosebit de importante pentru națiune română. Era, cu alte cuvinte, o eludare a ordinului, o împotrivire în a-l executa, poziție destul de frecventă a oficialităților săsești. În ceea ce privește atitudinea naționalității germane din Transilvania, patriciatul săsesc dorea menținerea privilegiilor cu care era investită „Universitatea săsească” (denumirea organizării distincte a „pământului crăiesc”, cu centrul la Sibiu) și de aceea se împotriva tendințelor revoluționare maghiare de independență față de Imperiul habsburgic. Totodată elementele burgheze, intelectualii înaintați de la Sibiu și Brașov precum și reprezentanții ai aceluiași categorii ale șvabilor din Banat s-au alăturat revoluției iar unii dintre ei, înțelegând necesitatea rezolvării problemelor naționale, au manifestat simpatie pentru români. Conflictul deschis între Guberniu, exponentul nemeșimii proprietare maghiare, și patriciatul săsesc, a ușurat desfășurarea acțiunilor naționale românești⁷³.

La 13 mai, la solicitarea Guberniului, comitele suprem al comitatului Cluj, Matskási Pál înaintează guvernatorului actele anchetei întreprinse împotriva lui Florian Micaș⁷⁴. Menținerea formulărilor generale ne face să credem că Micaș a fost arestat fără să i se găsească o culpă concretă. Într-o primă perioadă a revoluției pașoptiste când atât românii, cât și maghiarii fluturau chemări la adunări naționale și diferite programe de revendicări, iar confruntările armate încă nu începuseră, înregistrându-se doar refuzul iobagilor de a mai presta obligații feudale, vina de a fi răspândit asemenea "tipărituri instigatoare" nu ni se pare ieșită din comun. În dosul formulărilor pompoase din documentele oficiale se ascunde însă intenția nobilimii și a oficialităților maghiare de a „decapita” mișcarea națională românească. Însă locul celor arestați și izolați de mase va fi luat de alții iar această solidaritate a „marilor noștri bărbați de la 1848” cu masele populare nu se pare demnă de toată admirația.

Pentru cât a luptat și a suferit Florian Micaș în sprijinul revendicărilor sociale și naționale ale românilor din Transilvania, numele său se va transforma într-un simbol al luptei naționale române. „Cazul Florian Micaș, tânărul român, a cărui libertate a fost răpită de autorități încă din primele zile ale revoluției din

⁷³ *Documente privind revoluția de la 1848* ..., vol. III, 1982, doc. 323, p. XLV și 500.

⁷⁴ Ioan Ranca, *op. cit.*, p. 141, 155 și 156.

Transilvania a ridicat acest nume la rang de simbol național, polarizând aproape o jumătate de an atenția unui neam întreg asupra lui ... Captivitatea lui Florian Micaș la Tîrgu-Mureș și atitudinea lui demnă și fidelă națiunii române și luptei pentru dreptate națională și socială a neamului său este expresia celui mai avansat spirit de sacrificiu, făcut conștient, pentru un scop bine determinat care viza în final păstrarea ființei naționale a poporului român, grav periclitată în zilele revoluției din 1848 din Transilvania⁷⁵.

Autoritățile maghiare din Principatul Transilvaniei au căutat să terorizeze pe conducătorii românilor în loc să adopte față de ei o politică îngăduitoare care să respecte drepturile naționale românești. Datorită faptului că cererile naționale ale românilor, care arătau silnicia măsurilor luate de Guberniu și administratorii comitatelor, nu erau luate în seamă, din zi în zi scădea tot mai mult numărul intelectualilor români înclinați spre o colaborare cu cercurile conducătoare maghiare din Transilvania. Mișcările țărănimii pentru a-și scutura lanțurile iobăgiei, pentru a lichida toate rămășițele robiei feudale, se întâlneau cu năzuințele burgheziei române, care voia să-și asigure un loc de frunte în economia și conducerea Transilvaniei. Iobagii români, lipsiți de o organizație politică proprie, terorizați de aparatul de stat feudal și de gărzile naționale locale, conduse de nobili, erau fericiți că-și găsiseră conducătorii în unii dintre intelectualii români care înfierau iobăgia. Prigoana dezlănțuită împotriva românilor, a intelectualilor apropiați de popor a mișcat, de fapt, mase largi de români. Poporul își găsise conducătorii în care avea încrederea dar iată că domnii unguri îi aruncă în închisoare.

Pentru hotărârea soartei viitoare a națiunii române și a reprezentanților săi, românii își vor pune mari speranțe în cele două evenimente care erau așteptate cu atâta tensiune: Adunarea Națională de la Blaj din 3 / 15 mai și Dieta Transilvaniei hotărâtă a se întruni la sfârșitul lunii mai. Dacă primul eveniment se înscrie în spiritul veacului, pe linia progresului, al doilea nesocotea voința poporului român, exprimată prin zecile de mii de glasuri de pe Câmpia Libertății, și votează Uniunea Transilvaniei cu Ungaria, hotărâre ce a provocat urmări nenorocite. Încă prin 20 mai, au fost deplasate primele trupe maghiare înarmate în județul Turda, la Dileu, Icland, Iclănzul, Lechința, Bogata de Mureș și în alte câteva comune învecinate. Aceste trupe aveau misiunea de a duce la îndeplinire o măsură barbară a regimului feudal așa numita „execuțiune”, măsură care deși mai rămăsese în vigoare în temeiul legilor, acum nu se potrivea deloc cu spiritul timpului. „În marile așezări românești din Câmpia Ardealului ea se îndeplinea în condiții atât de sălbatice încât a dus pe țărani la disperare. Până atunci nu se înregistrase nici un incident grav între proprietari și iobagi. De aceea „execuțiunea” de aici a avut un caracter politic. Se urmărea arestarea fruntașilor români și terorizarea țăranilor⁷⁶. „Arestarea lui Micaș, a mai multor studenți și preoți, urmărirea lui Avram Iancu, Papiu-Ilarian, Ioan Buteanu, Simion Balint, biciuirea și aruncarea în lanțuri a țăranilor „răzvrătiți”, execuțiile armate într-o mulțime de sate românești, execuțiile făcute mai ales de unitățile de soldați secui și cu gărzii naționale maghiare, au ridicat în

⁷⁵ Silviu Dragomir, *Studii și documente ...*, Ed. Academiei Române, Cluj, 1944-46, vol. V, p. 257.

⁷⁶ Victor Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 294.

primăvara anului 1848 un zid despărțitor între poporul român și maghiarii din Transilvania".⁷⁷

În istoria Transilvaniei se deschide o epocă de confruntări politice, de ocupații militare și de vicisitudini. Văzându-se primejduită de aspectele sociale ale revoluției și de contestațiile ce veneau dinspre naționalitățile conlocuitoare, aristocrația maghiară recurge la fapte care o fixează definitiv ca reacționară. Ea a crezut ferm că privilegiile sale sunt veșnice și că, chiar dacă toate formele de organizare socială și toate organizațiile din lume s-ar prăbuși, Transilvania va supraviețui ca o relicvă pietrificată a Evului mediu, ca o mumie ermetic închisă față de orice contact cu spiritul vremii. Mergând pe această linie, aristocrația maghiară transilvăneană procedează la arestarea și a altor militanți, animați de cel mai autentic spirit revoluționar precum: Alecu Russo, încarcerat la Cluj, August Treboniu Laurian, Nicolae Bălășescu, Simion Fodor, Alexandru Bătrâneanu și Vasile Simonis, ultimii doi considerați răzvrătiți și executați la Someșeni. Susținând că nu este de nasul românilor a se aduna și că încearcă să provoace poporul la rebeliune, Florin Micaș a trebuit să suporte cinci luni de detenție, fiind privat de posibilitatea de a-și spune cuvântul în adunările de la Blaj din 18 / 30 aprilie și 3-5 (15-17) mai 1848, zilele afirmării revendicărilor românești. Toate aceste fapte au îngreunat mult înfăptuirea unei înțelegeri între revoluționarii români și maghiari în anul 1848.

FLORIAN MICAȘ VERHAFTUNGS-UND UNTERSUCHUNGSGRÜNDE IN DEM SOZIAL-POLITISCHEN KONTEXT AUS SIEBENBÜRGEN IM FRÜHLING DES JAHRES 1848

(Zusammenfassung)

Durch den Beitrag zur Erarbeitung des Bittschrift-Projekts vom 27-28 März, zählt sich der junge Anwalt (Jurist) Florian Micas zu den Schöpfern des rumänischen-bürgerlichen Programms der 1848-er Revolution. Sowohl als Schöpfer des Bittschrift-Projekts als auch für das Aufhetzen der bauerlichen Menge zum Aufstand, ist der Name von Micas in den Dossies der Behörden als „Hetzer“ zu finden, eine Zuschreibung, die ihn für die von der ungarische Aristokratie und von der siebenbürgischen fürstentümlichen Regierung geführte Politik, als sehr „gefährlich“ darstellt.

Florian Micas nahm am 1. April an den Versammlungen von Blaj teil.

Hier wurde das Datum der ersten nationalen Versammlung für den 18/30 April festgelegt, und Aron Pumnul schrieb ein Manifest, das alle Rumänen zu dieser Versammlung rief.

Das Manifest wurde in allen Ecken Siebenbürgens von den Schülern der theologischen Schule aus Blaj, die in die Osterferien nach Hause fuhren, verteilt.

Florian Micas schloss sich an diese Handlung an und verteilte in der

⁷⁷ *Istoria Clujului* ..., p. 246.

Umgebung von Klausenburg (Cluj) Aufrufe zu dieser Versammlung. Mit dieser Gelegenheit fügte sich zu seinem Namen in den Dossies der Behörden in Klausenburg auch die Beschuldigung der Verbreitung der aufhetzerischen Schriften.

Diese Schriften zeigten, dass die Zeit gekommen war, die rumänischen Desiderate zu behaupten.

In dieser Zeit verbot die Regierung die Versammlung vom 18/30 April, aber die jungen rumänischen Intellektuellen, darunter auch Florian Micas, versammelten sich wieder in Blaj, zuerst am 18. April, dann in Hermannstadt am 19. April um ein neues Datum für eine neue Versammlung festzulegen.

Die zwei kirchlichen Konsistorien, das griechisch-katholische aus Blaj, und das orthodoxe aus Hermannstadt (Sibiu) haben das neue Datum der Nationalversammlung für den 3./15. Mai auf der Câmpia Liberății in der Nähe von Blaj, festgelegt.

Aber Florian Micas konnte an keiner der Nationalversammlungen teilnehmen, weil er in der Nacht des 26. – 27. Aprils 1848 in seiner Wohnung in Klausenburg (Cluj-Napoca) verhaftet wurde.

Die Anklage lautete: „Aufhetzen des rumänischen Volkes zum Aufstand“, „antikonstitutionelle Tätigkeit“, „Konspiration gegen die ungarische Nation“.

In der Haft, in Klausenburg, blieb er bis zum 9. Mai, als er ins Gefängnis nach Neumarkt (Târgu Mureș) überführt wurde.

Die Untersuchungskommission, die ihre Nachforschungen zwischen dem 28. Und dem 13. Mai durchführte und die 67-68 Briefe, die von Micas weggenommen worden waren untersucht, stellte fest, dass der Verhaftete enge Verhältnisse und Verbindungen zu anderen rumänischen Kämpfern wie Al. Papiu Ilarian, Ion Buteanu hatte und schlug der Regierung die Verhaftung dieses Militanten vor.

Die Tatsache, dass man ihm keine konkrete Schuld finden konnte und dass er nicht in einem öffentlichen Prozess verurteilt worden war, demonstriert ganz klar die Absichten der ungarischen aristokratischen Behörden, die rumänische Nationalbewegung zu „enthaupten“ und ihre Führer zu verhaften.

Der Name von Florin Micas ist, wegen seines Kampfes, wegen seiner unschuldigen Leiden im Gefängnis, ein Symbol des Freiheitskampfes der Rumänen aus Siebenbürgen geworden.

ASPECTE PRIVIND ROLUL ȘI IMPLICAREA BRESLELOR DIN ZALĂU ÎN VIAȚA URBEI

ELENA MUSCA

Reglementările prevăzute pentru buna funcționare a breslelor din Zalău, sunt concludente pentru înțelegerea unei mentalități a epocii, care a pus în mișcare oameni și instituții, în folosul societății. Acesta este un fenomen complex, care se înscrie într-o formulă obișnuită spațiului de influență culturală germană, extrem de riguros organizat. Aparținând unor organisme care reglementau practicarea unor meserii diferite, statutele prevedeau acțiuni diverse, nu numai cele legate de meșteșug, ci, pe lângă aspectele legate de producție și desfacere, existau și aspecte de ordin religios, moral, civic și de onoare. Faptul că meșteșugarii zălăuani au ajuns la o tehnică mai avansată decât a celor din orașele mai mici din jur, determină apariția breslelor și duce la acordarea drepturilor pe care aceștia le aveau în calitate lor de cetățeni ai orașului care își aduc contribuția la mai buna lui organizare și conducere.

Asociațiile meșteșugarilor erau implicate în toate aspectele vieții citadine. Deoarece aceștia erau cetățeni de vază ai urbei, erau aleși în funcții de conducere, în consiliile orășenești și cele de judecată. Desemenea, averea le permitea să finanțeze realizarea unor acte de cultură, de înfrumusețare a orașului precum și acte de caritate în caz de necesitate. Documentele existente la Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău și la Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale, relevă implicarea de care s-a amintit a meșterilor breslași în viața Zalăului.

În luna ianuarie a anului 1867 s-au desfășurat lucrările adunării generale a breslei tăbăcarilor. Cu această ocazie, s-a verificat lista nominală a celor 16 membri care au fost toți prezenți. Redăm în rândurile următoare această listă în scopul deschiderii unor posibilități de comparație, pentru cei care sunt, eventual, interesați atât în ceea ce privește continuitatea meșterilor din breaslă prin intermediul urmașilor direcți, cât și sub aspectul evoluției onomasticii. Au fost prezenți la această ședință următorii meșteri tăbăcari: *Lugosi Mihály; Takács Mihály; Lugosi János; Lugosi Ferencz; Lugosi Péter; Asztalos Dávid; Lugosi György; Asztalos Mihály; Asztalos Zsigmond; Takács Mihály II; Asztalos Sándor; Albert Ferencz; Takács István; Szakács Károly; Csetnek István și Szakács Albert*¹.

Unul dintre numele cel mai des întâlnit în secolul al XIX-lea în documentele breslei tăbăcarilor, a fost cel al lui *Lugosi Ferenc*, meșter tăbăcar dintre fruntașii breslei. Deoarece a ocupat mai multe funcții în ierarhia breslei și în conducerea orașului Zalău, considerăm că este ilustrativ pentru istoria socio-

¹Arh MIAZ, *Registrul de procese verbale al breslei tăbăcarilor*, nr. inv. 38, p. 62.

politică a locului să consemnăm funcțiile pe care le-a deținut în cadrul autorității publice locale. Lugossi Ferenc (el își semna numele pe documente cu doi ss) s-a născut în Zalău în data de 14 decembrie 1783 și a decedat la 20 decembrie 1857, la venerabila vârstă de 74 de ani. A urmat, la rândul lui, meseria de tăbăcar a părintelui său. S-a căsătorit cu Méhes Mária și a devenit meșter de frunte. Ca urmare, în anul 1812 a fost ales *consilier al orașului Zalău*, la vârsta de 29 de ani. În anul 1814 este pomenit în procesele verbale ca fiind un bun orator, probabil și *purător de cuvânt la Primărie*. În același an a devenit *senator*, funcție pe care a ocupat-o timp de o legislatură, până în anul 1817. În paralel cu funcția de senator, din 1815 îl găsim și în calitate de *judecător*.²

Cu certitudine și-a îndeplinit onorabil sarcinile care i-au revenit în funcțiile pe care le-a deținut, motiv pentru care îl găsim, în perioada cuprinsă între anii 1819 - 1825, ca *viceprocuror județean* (al comitatului), funcție din care accede pe scara ierarhică în anul 1826, când i se încredințează postul de *viceprimprocuror județean* (comitatens). Acest post îl ocupă până în anul următor, 1827, când este ales *primar al orașului Zalău*. Nu este clar cât timp a stat în fruntea orașului, dar în perioada cuprinsă între anii 1841 și 1847 a îndeplinit funcția de *primprocuror județean*, din anul 1844 fiind, în paralel, și *judecător la Tribunalul Județean* (comitatens)³. (datele din Petri, din evidențele de stare civilă de la parohia reformată și din registrele de procese verbale ale breslei tăbăcarilor).

Printre documentele tăbăcarilor, descoperite în lada breslei, sunt și certificate de căsătorie și de naștere, acestea din urmă combinate cu cel de botez. Iată textul unui certificat de căsătorie din anul 1831, reprodus din registrul de evidență a căsătoriilor de la Protopopiatul Reformat din Zalău: "Astăzi, 15 ianuarie 1831, Takács Mihály meșter tăbăcar, domiciliat în orașul Zalău, necăsătorit, contribuabil, de religie reformată, dorește să se căsătorească cu tânăra Szány Maria, la fel reformată. Subsemnatul ca preot legal al ecleisiei orășenești, din dispoziție superioară regală, fără nici-o legătură de sânge între ei, au fost interogați fiecare individual în fața martorilor semnatori dacă nu au fost obligați din partea mamelor, taților, fraților, la încheierea căsătoriei lor. Această întrebare a fost repetată de mai multe ori, la care ei declarau că între ei nu există nici o obligație, nici o impunere (forțare); doresc să se căsătorească numai și numai din dragoste pentru veșnicie. Și acest legământ a fost autentificat de către cei doi martori, semnatori în ziua și luna mai sus amintite.

A: Cs. Beke Sámuel (personal) Zoványi Elek (personal) și
Preotul Parohiei Reformate din Zalău Kovács János, intendent (personal)
în calitate de martori.

Din anul 1852 datează un certificat de naștere al copilului unui meșter (probabil tăbăcar, deoarece se afla în lada breslei tăbăcarilor), care era,

²Idem, *Adrese ale primăriei*, nr. inv. 4, p. 2.

³P. Mor, *A Szilágy vármegye monographiája*, vol I, Budapest, 1900, p. 79.

totodată, și certificat eliberat după botez⁴.

Anul nașterii zua, luna	Cine i-a făcut botezul catolic (sau reformat)	Data botez.	Părinții	Cine sunt aceștia Conf. Ocupația	Nașii
1852, aprilie 5 (sâmbătă)	Puzu Sandor înlocuitor de preot	la 7 ani cu nume de Gyula	Hajdu Jozsef Fatias Maria	gr. cat gr. cat	meșter Has Jozsef om Majoros Maria

Dincolo de terminologia acestui formular, datorată primei jumătăți a secolului al XIX-lea, certificatul acesta cuprinde o sumedenie de informații. În primul rând, constatăm faptul că este vorba de parohia catolică din Zalău care a eliberat formularul, deși nu este exclus nici preotul reformat din rubricatură (populația catolică a orașului Zalău era numeroasă). După cum se vede din rubrica aferentă datei botezului, vârsta copilului era de 7 ani, deci certificatul de față a fost eliberat în anul 1859. Botezul nu se făcea în mod obligatoriu, imediat după naștere sau la câteva luni, decât în cazul în care copilul era grav bolnav, și era recomandabil să nu decedeză păgân, adică nebotezat. Apoi, părinții erau trecuți cu numele, ocupația și confesiunea fiecăruia. Interesant este faptul că tatăl, Hajdu Jozsef (cu certitudine Haidu Iosif), era greco catolic, deci român, dar meșter al breslei. Aceasta ne duce cu gândul la schimbări, care erau deja palpabile în anul 1859, anul eliberării acestui certificat și al îndeplinirii ritualului sacru al botezului, prin care pruncul - probabil Ioan - a devenit creștin. Cât despre mamă, aceasta era "om" ca ocupație, definiție care ar putea fi considerată hilară dar care era frecventă pentru epocile pe care le-a traversat societatea omenească.

Sistemul asociativ al meșteșugarilor a subvenționat întotdeauna diferite activități care se desfășurau în spațiul comunității, unele au fost inițiate și organizate de către meșteri, nu numai susținute financiar. Astfel, în anul 1856 reprezentanții breslei gubarilor au colectat bani pentru repararea fântânii Takács.

Câțiva ani mai târziu, din registrele de procese verbale ale asociațiilor meșteșugarilor tăbăcari și cizmari reiese că în anii 1904 - 1905 s-au făcut donații pentru repararea și recondiționarea Bisericii reformate din Zalău. O listă nominală parțială a donatorilor ar fi următoarea:

Lugosi György, str. Tuhutum

Takács Jozsef a donat 4 coroane

Erdely Jenő, str. Crasnei 2 coroane

Takács Elek, - II - 3 coroane⁵

Un eveniment de o mare importanță pentru comunitatea zălăuană a avut loc în anul 1855, când a fost construită *fântâna arteziană (cu îngerași) din piață*. Forările pentru a se ajunge la stratul de apă freatică, precum și cheltuielile cu

⁴Arh MIAZ, *Certificat de botez*, în *Registrul de procese verbale al breslei tăbăcarilor*, nr. inv. 31.

⁵DJAN-SJ, *Fond Bresle, Registrul de procese verbale al asociației meșteșugarilor tăbăcari și cizmari*, nr. inv. 2, p. 67.

lucrările de împrejmuire a locului cu o construcție tip havuz, din ciment și de amplasare a îngerașilor, au fost suportate din contribuțiile membrilor breslei tăbăcarilor. Acest lucru este consemnat în procesul verbal al ședinței amintite.⁶

Un aspect mai puțin amintit în studiul de față a fost acela al regulilor după care se conduceau breslele în relația părinți meșteri - fii ucenici în atelierelor taților. Se obișnuia, în multe dintre cazurile observate de noi în registrele de procese verbale, ca fiii care au fost angajați la părinți ca ucenici pentru a continua meseria taților, să fie eliberați după trecerea perioadei de ucenicie după formula obișnuită, ceea ce înseamnă că nu se bucurau de un tratament preferențial. De altfel, această lucruri reiese din toate documentele consultate de noi. Pentru a confirma cele afirmate mai sus, am selectat un caz din cadrul breslei tăbăcarilor, consemnat în procesul verbal încheiat cu ocazia desfășurării ședinței meșterilor breslei tăbăcarilor din data de 27 decembrie 1857. În rândurile care urmează vom reda formula de eliberare a unui ucenic, care a învățat meserie cu tatăl său: "Tot în această ședință Takáts István, fiul colegului de breaslă Takáts Mihály, după ce a expirat perioada lui de ucenicie, după obiceiul breslei noastre se consideră eliberat, achitând taxa de eliberare de 3 forinți și 45 creițari".⁷

În registrele de procese verbale ale breslei tâmplarilor, apare uneori o expresie diferită de cea obișnuită de ucenic: apare termenul de *paj* și nu acela de elev sau ucenic, termen pe care am pute să-l asimilăm cu cel de învățăcel. Un astfel de caz a fost consemnat în procesul verbal al meșterilor tâmplari încheiat cu ocazia ședinței din data de 26 decembrie 1852, odată cu eliberarea ucenicilor tâmplari din Zalău.⁸

Meșterii breslași se implicau activ în viața culturală a comunității, având și posibilitățile materiale pentru susținerea acestor activități. Exemplificăm doar cu o întâmplare culturală care a avut loc în anul 1858, când a fost organizată și prezentată o piesă de teatru, pusă în scenă de artiști amatori. Scopul acestui eveniment a fost unul nobil, pe lângă cel de culturalizare și divertisment: s-au strâns fonduri pentru construirea unei școli de fete în Zalău, pe strada Crasnei, fapt consemnat în registrele de procese verbale ale breslei tâmplarilor zăläuani.⁹

Activitățile complementare celei referitoare la practicarea meseriei erau extrem de diverse. Pe lângă cele culturale, de construire și reparare de imobile de interes public, avem activitățile cu caracter civic - pentru a folosi un termen în accepțiunea modernă. Casa de ajutor de înmormântare a fost un exemplu elocvent, ca și reglementările și măsurile punitive prevăzute pentru membrii breslelor pentru cazul în care o persoană se îmbolnăvește și trebuie să fie îngrijită și ajutată din punct de vedere moral și material.¹⁰ Pe lângă acestemăsuri de într-ajutorare, exista și o anumită structură organizatorică stradală, cu scopul de acordare de ajutor reciproc. O astfel de asociație stradală

⁶Arh MIAZ, *Registrul de procese verbale al breslei tăbăcarilor*, nr. inv. 11, p. 79.

⁷*Ibidem*, p. 86.

⁸DJAN-SJ, *Fond Bresle, Registrul de procese verbale ale breslei tâmplarilor din Zalău*, nr. inv. 2, p. 123.

⁹*Ibidem*.

¹⁰DJAN-SJ, *Fond Bresle, Registrul de procese verbale ale casei pentru ajutoor de înmormântare*.

despre care s-au păstrat date arhivistice concrete a fost pe strada Crasnei din Zalău. Organizarea a purtat denumirea de *kalandos* și funcționa deja în anul 1774, de când s-au păstrat registre cu procese verbale și listele nominale ale conducătorilor (părinților *kalandos*).

Părinții (conducătorii) asociației din *strada Crasnei* între anii 1774 - 1823 au fost următorii:

1774 - Orbán János

1777 - 1780 - Fóris Mihály, care în data de 15 mai 1780 și-a terminat mandatul.

În ședința din data mai sus menționată au fost desemnați următorii candidați la conducere: Tunyogi István, Élteltő Mihály și Szász János.

1798 - Erdei György

1808 - Lugosi Mihály (tăbăcar)

1819 - Fóris László

1823 - Kincses András (tot tăbăcar).

Decanii asociației (*kalandos*-ului) dintre anii 1801 - 1869 de pe strada Crasnei au fost următorii:

1801 - Bütös István, Mezei József

1829 - Kiss Ferencz (tăbăcar)

1863 - Takács Mihály (tăbăcar)

1867 - Asztalos Mihály (tăbăcar)

1868 - Takács István (tăbăcar)

1869 - Takács István (tăbăcar).

Casierii (colectorii) dintre anii 1817 - 1862 au fost:

1817 - Lugosi József

1820 - Lugosi György

1826 - ifj. Lugosi Mihály junior (tăbăcar)

1835 - Takács Mihály (tăbăcar)

1862 - Lugosi Péter (tăbăcar)

Inspector - șef al asociației din strada Crasnei este menționat în registre la 1861 tot un meșter din breasla tăbăcarilor - Asztalos György.

Ajutor de inspector în anul 1852 era Lugosi Mihály, tăbăcar.

În anul 1872 apare o listă nominală mai aparte decât cele consemnate până acum: este vorba de lista celor care trebuie să plătească *taxa de must* (must-bér). Pe listă sunt trecute următoarele persoane: K. Máté János, Molnár Mihály, Bányai József, Szász Károly, Lugosi Ferencz, Lugosi János, Takács István, Takács Mihály, Gazda József, Takács József, Bütös János, Bütös József, Asztalos Mihály, Asztalos József, Erdei József senior, Asztalos Lajos, Asztalos György, Lugosi Péter, Asztalos György senior, vădușa lui Lugosi Mihály, Erdei József al lui József, Albert Ferencz și Lugosi György¹¹. Majoritatea familiilor din oraș aveau vii, din recoltă fiind datoare la bugetul local cu darea care consta într-o anumită cantitate de must.

Această asociație stradală are înregistrate procese verbale în registre până în anul 1929, inclusiv.

O altă asociație stradală a funcționat pe *strada Szekely Nagy*. În anul 1858 au exercitat funcția de inspector șef 2 persoane: - Lugosi Boldizsár și - Ábrahám Gábor.

Această asociație are păstrate în arhivă registre de procese verbale până

¹¹DJAN-SJ, *Regulamentul asociației kalandos*, nr. inv. 1, p. 2-15, *fond Bresle*.

în anul 1871, inclusiv.

Structura de conducere a asociației de pe *strada Tyukól* s-a păstrat cu precizie între anii 1829 - 1863. *Părinții* kalandos-ului au fost următorii:

1829 - Bartza György

1833 - Kokas György

1863 - Kokas Lajos. Procesele verbale ale acestei asociații stradale există până în anul 1871, inclusiv.

Activitățile pe care le presta o asociație stradală erau foarte diverse. Pentru a ne edifica asupra acestei probleme, în rândurile care urmează vom reda câteva extrase din procesele verbale ale celei mai mari străzi din Zaláu în epoca medievală, strada Crasnei. Astfel, la data de 31 martie 1833 se consemnează: la izvorul-puț din via Szánuta, domnul Lugosi György, de meserie tăbăcar, a donat din proprie inițiativă și cu bună credință tuburi ceramice, în cantități suficiente, la care a contribuit desemenea și Dömöts Márton, (donație) care a fost primită cu bucurie și recunoștință de (locuitorii din) strada Crasnei, mulțumindu-le donatorilor pentru buna lor credință.

O informație extrem de interesantă este consemnată într-un proces verbal din anul 1835, în care se arată că orașul Zaláu a fost arendat (kaptalan) pe perioada anilor 1833 - 1836 deoarece era dator Episcopiei din Cluj cu suma de 40.000 forinți.¹²

În procesul verbal din anul 1841 se prezintă inventarul lăzii asociației stradale. printre alte obiecte, în ladă era și un steag donat de meșterul Lugosi György, tăbăcar.

Printre procesele verbale din anul 1868 apare și o listă nominală a celor care au contribuit cu bani sau au prestat muncă fizică la activitatea de împrejmuire a cimitirului și la repararea capelei (șopronului, clădirii) de înmormântare. Au contribuit următorii:

- Takáts Mihály junior a contribuit cu suma de 10 creițari
- Sámi Imre cu 2 forinți
- Asztalos György cu 1 forint
- văduva lui Lugosi Mihály cu 50 creițari
- Bátori Gábor cu 50 creițari
- Bikfalvi István cu 5 forinți
- văduva lui Szász József (fosta soție a preotului din Dioșod) cu suma de
- 60 creițari.

Transportul materialelor de construcție a fost asigurat tot de membrii asociației. Sunt menționați cei care au venit cu căruța de transport și câte transporturi de materiale au efectuat:

- Jóna István - 1 car
- Bütös János - 1 car
- Lugosi János - 2 care
- Máté János - 1 car
- Turóczi Károly - 1 car.

¹²Idem, *Registrul de procese verbale ale asociației kalandos*, nr. inv. 2, p. 235, fond Bresle.

Cu muncă fizică (cu brațele) au contribuit următorii:

- Lugosi Ferencz - 2 zile
- Asztalos Mihály - 1 zi
- Bányai József - 1 zi
- Takáts Mihály senior - 1 zi.¹³

Într-un proces verbal din anul 1909 s-a consemnat prezentarea programului care prevedea contribuția oamenilor de pe stradă la forarea pământului și construirea unei fântâni arteziene în strada *Ilid* (Dobrogeanu-Gherea de astăzi), amplasată în fața casei văduvei lui Albert Ferencz. Fântâna respectivă a fost lucrată prin munca prestată de locuitorii de pe strada Crasnei, și ea funcționează și astăzi. Mulți dintre locuitorii Zalăului, sceptici în privința calității apei potabile de la robinet se aprovizionează și astăzi cu apă de la fântânile arteziene, inclusiv de la cea menționată anterior.

În sfârșit, în cuprinsul procesului verbal încheiat în data de 1 martie 1923, cu ocazia adunării generale a asociației stradale din str. Crasnei, este consemnată propunerea pentru confecționarea sau procurarea unui clopot pentru biserica reformată, în locul celui rechiziționat în timpul primului război mondial (între anii 1914-1918), care a fost dus la fabrica de armament.¹⁴

De-a lungul timpului în Zalău s-au declanșat câteva epidemii, unele mortale, pe urma cărora s-a înregistrat o proporție mare de decese, altele mai puțin contagioase sau cu urmări mai puțin grave. Toate bisericile din orașul Zalău au evidențele deceselor în registre parohiale, care conțin evidențele botezurilor (și implicit a nașterilor), cununilor și deceselor. O epidemie de pojar, devastatoare pentru copii, s-a declanșat în Zalău în anul 1801, în urma căreia au murit foarte mulți copii. Epidemia de pojar revine cu putere în anul 1808, când mor alți copii în număr mare. În consecință, a urmat o perioadă de câțiva ani în care populația adultă și vârstnică tindea să devină majoritară datorită sporului demografic scăzut prin decesul repetat al unui mare număr de copii.¹⁵

Orașul este bântuit de altă fantomă în anul 1817. S-au înregistrat în acest an, cu ocazia epidemiei un număr de 407 decese, o rată a mortalității relativ ridicată pentru populația de atunci a Zalăului (în jur de 8.000 locuitori). Izbucnirea epidemiei a fost favorizată de timpul nefavorabil. A fost un an ploios, recolta de grâu a fost compromisă și nu a mai fost adunată de pe câmp deoarece a putrezit în faza de după arat. Deoarece timpul a fost nefavorabil lucrărilor agricole, nu a fost posibil să mai fie semănat câmpul odată pentru o nouă recoltă. Din această cauză, perioada imediat următoare a fost marcată de foamete, din cauza căreia mulți țărani au plecat de acasă, din sate, și au intrat pe teritoriul orașului. Au venit mulți oameni chiar și din sate din alte regiuni. Mulți dintre ei au murit din cauza lipsei de hrană în tabăra pe care au creat-o la capătul străzii Crasnei, zonă supranumită după aceea "câmpul foamei".

În anul 1829 s-au luat măsuri de prevenire a unor epidemii și s-a trecut în mod organizat la vaccinarea populației împotriva pojarului, pentru

¹³ *Ibidem*, p. 334.

¹⁴ *Ibidem*, p. 378.

¹⁵ Parohia reformată din Zalău, *Registrul parohial*.

preîntâmpinarea unei noi nenorociri de moarte infantilă. Documentele nu mai consemnează epidemie de pojar, dar izbucnește o epidemie de scarlatină și holeră în anul 1848. Datorită acestor două boli, dintre care holera era cumplită, au murit mulți copii din Zalău. În anul 1849 mai rămăsese să secere vieți omenеști doar holera, care a revenit în forță și a ucis multe persoane. Registrele parohiale dezvăluie faptul că au murit în 1849 un număr de 277 persoane, din care 130 de holeră (copii și adulți).¹⁶ Au murit în acești doi ani de mișcări revoluționare persoane care au căzut în timpul luptelor care au avut loc între trupele comandate de generalul Iosif Bem și armatele române. După trecerea armatelor spre vest, după anul 1849, au murit femei însărcinate, copii mici și persoane mai puțin rezistente fizic, din cauza malnutriției și a subnutriției. Registrele consemnează cu precizie cauza deceselor, stabilite de către medic și notate de el sau de preot după stabilirea diagnosticului, astfel că nu există dubii în privința repercursiunilor pe care evenimentele revoluției de la 1848 - 1849 le-a avut în zona Sălajului.¹⁷

Următoarea epidemie s-a dezlănțuit în anul 1856, când "au murit mulți" oameni din cauza dizenteriei și a tifosului. După aceasta Zalăul a trecut printr-o perioadă lungă de răgaz pentru epoca respectivă, deoarece are de-a face cu o epidemie după 17 ani, adică în anul 1873. În acest an, holera și tifosul au secerat un număr de 278 vieți omenеști, timp în care s-au înregistrat doar 145 nașteri. Epidemia a fost declarată oficial ca atare la 2 august 1873 și a ținut până la 29 octombrie. Multe persoane decedate în acest interval scurt au fost înmormântate fără slujbă religioasă, din cauza numărului mare de morți. Spre exemplificare, se consemnează în registru faptul că în data de 2 august a decedat Asztalos Lajos, tăbăcar, persoană cunoscută în rândul locuitorilor Zălăului, în vârstă de numai 33 de ani, cu adresa în strada Crasnei, nr. 821, care a fost înmormântat fără slujbă religioasă, deoarece numărul de morți din ziua respectivă a fost mare.

În Zalău au fost organizate mai multe spații ca cimitire. Începând cu anul 1800, evidențele parohiilor din oraș arată că au funcționat de-a lungul timpului, până în anul 1980, un număr de 14 cimitire. Iată care au fost acestea:

1. *Cimitirul vechi* (átemető), reformat, pe str. Kossuth - unde există și astăzi și funcționează în continuare

2. *Cimitirul mare* (nagytemető), reformat - probabil același de la poziția 1

3. *Cimitirul interior reformat* (ref. belső), - astăzi toate aceste 3 cimitire formează unul singur

4. *Cimitirul nou* din str. Tyúkólu (Corneliu Coposu astăzi), reformat - de-a lungul timpului s-a contopit cu cel reformat din str. Kossuth, fiind partea de est a cimitirului actual

5. *Cimitirul de stat* (comun-köztemető), spațiu amenajat inițial pentru a fi înmormântați străinii, care au venit în oraș și au rămas aici, unde au decedat

6. *Cimitirul de sus* (cimitirul vechi), reformat, situat pe str. Crasnei, unde există și astăzi

7. *Cimitirul de jos* (cel nou), reformat, situat tot pe str. Crasnei, undeva pe lângă cel vechi, dar mai aproape de oraș

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Registrele parohiale*.

8. *Cimitirul vechi romano-catolic*, situat pe str. Doja (Nagy u.), unde este stadionul municipal, astăzi nu mai există
9. *Cimitirul nou romano-catolic*, situat pe str. Clujului, exact pe locul stadionului de astăzi. Când a fost construit stadionul, cimitirul a fost lichidat
10. *Cimitirul grădină romano-catolic*, din str. Kossuth, există și astăzi în partea de vest a cimitirului reformat
11. *Cimitirul ortodox și greco-catolic*, din str. Kossuth, funcționează și astăzi, deși partea greco-catolică a avut până după anul 1990 o perioadă de pauză
12. *Cimitirul de la Via Miței* (din Valea Miței), nominalizat în trecut, care mai funcționează și în prezent
13. *Cimitirul evreilor*, în zona de trecere dintre cimitirul reformat și cel greco-catolic
14. *Cimitirul pușcăriașilor* (rabok temetője), l-am găsit amintit în registre în anul 1842. Aici a fost înmormântată deținuta Bőjti Susánna, care a fost pedepsită de Tribunalul județean. Cimitirul era amplasat la ieșirea din Zalău spre vest, pe drumul Șimleului, loc redistribuit de-a lungul timpului pentru alte întrebuințări.

Toate cimitirele erau în grija autorităților locale, dar meșterii din oraș se ocupau în mod expres de lucrările de îmbunătățire. Activitățile pe care le prestau aceștia împreună cu familiile lor erau diverse, după cum s-a văzut din exemplele anterioare. Contribuiau atât financiar, cât și cu unelte, mijloace de transport (după caz) și în naură, cu zile de muncă.

Problema opțiunilor în ceea ce privește rolul breslelor în viața urbană și implicarea lor în toate activitățile legate de social, politic și cultural nu lasă nici o umbră de îndoială: asociațiile meșteșugarilor erau în fruntea tuturor acțiunilor, aveau constituite organisme pe străzi, pe societăți ș.a, care se ocupau de toate aspectele cotidianului prozaic, dar și de festivități, acțiuni culturale sau de momentele fundamentale din viața unui om. Condiția era apartenența la una dintre comunitățile de meseriași, ca breasla să poată ajuta meșteșugarul și familia acestuia. Spiritul comunitar era o parte integrantă a mentalității zălăuanului din epoca medievală și modernă.

ASPECTS CONCERNING THE RÔLE AND THE INVOLVEMENT OF THE GUILDS FROM ZALĂU IN THE LIFE OF TOWN

(Abstract)

Among the collection to be found in the History and Art Museum from Zalău and the National Archive, Direction of Sălaj department, there is a considerable number of documents and objects belonging to Zalău guilds. The archive fund of the Zalău guilds comprises medieval, modern and contemporary documents from the period of associations. They were many handicraftsmen of

Zalău,, who were organized in specialized associations known as the *"bresle"*. Among the archives is a carpenters, ironwork produced by a handicraftsmen, a metal used to the soldiers in a battles statute, who was elaborated in 1800.

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA GIMNAZIULUI SUPERIOR GRECO-CATOLIC DIN BLĂJ ÎNTRE ANII 1850-1880

NICOLAE VICTOR FOLA

În cursul secolului al XVIII-lea, ca și în prima jumătate a celui următor, bisericile românești din Transilvania, ca și școlile confesionale erau instituțiile care au susținut și conservat naționalitatea, Supplex-ul lui Inocențiu Micu, din anul 1744, deschizător de noi perspective și totodată, inițiator al petitionalismului românilor ardeleni, viza emanciparea prin cultură și educație, folosind totodată și termenul de națiune în accepțiunea modernă. Cererile sale vizează interesele tuturor categoriilor sociale ale românilor, urmărind, în perspectivă, constituirea unei elite intelectuale și politice, respectiv a unei „clase mijlocii”. Plecând de la semnificația politică a Unirii din 1700 și urmărind concretizarea prevederilor cuprinse în Diploma imperială din 1701, Inocențiu Micu Klein, depășind motivele istorice, extinde sfera argumentației în dreptul natural, invocând numărul preponderent al românilor în Ardeal și sarcinile pe care le suportau. Aceste motive, conform „justiției distributive” impuneau participarea proporțională la beneficii și drepturi și la conducerea vieții publice. Tot el introduce în sfera luptei de emancipare a românilor concepția istorică a originii române, a vechimii și continuității românilor în Transilvania, dând astfel acestor idei formulate de umanismul și preiluminismul românesc o nouă finalitate, strâns legată de obiectivele mișcării politice naționale¹.

Supplex-ul din 1791, cu argumentația sa istorico-juridică, purtând amprenta ideilor veacului luminilor și a epocii Revoluției franceze, într-o formă adaptată realităților central-sud-est europene trasează liniile programatice esențiale ale mișcării politice a românilor din Ardeal. Prevederile sale se întâlnesc în memoriul intitulat „*Kurzer Abriss der Schicksale und der Zustandes der Wallachische Nation in Siebenbürgen*”, dar și în al doilea Supplex, înaintat de episcopii Bob și Adamovici la Viena, în martie 1792, în memoriul confidențial (anonim) adresat împăratului, ca și în memoriile episcopilor din anii 1834, 1837 și 1842.

Sinodalitatea, ca modalitate specifică de dezbatere și soluționare a problemelor comunităților a fost în atenția lui Inocențiu Micu. Ea asigura reprezentativitatea, avea marele avantaj de a convoca –în probleme de interes național- și mirenii și includea reprezentanții celor două rituri românești. În toamna anului 1791, după răspunsul negativ al Dietei la revendicările Supplex-ului, convocarea sinoadelor ortodox și greco-catolic, pentru depunerea jurământului de credință față de împărat, deveni prilejul constituirii lor în

¹D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Ed. Științifică, 1984, p.188-189 și 190-193; L. Gyémánt *Mișcarea Națională a românilor din Transilvania 1790-1848*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986 p. 44-45.

reprezentanțe naționale și s-a dat mandat episcopilor în vederea susținerii la Curte a postulatelor națiunii². Reprezentanții celor două rituri au susținut sinodalitatea, în condițiile în care, în anul 1842, în Dieta Transilvaniei se discută așa-numită problemă a limbii, vizând maghiarizarea în perspectivă. Se făcea resimțită nemulțumirea, între românii celor două confesiuni, datorită neglijării legilor canonice, a conducerii unipersonale a bisericilor de către episcopi și chiar a atitudinilor „aristocratice” a acestora. Nu întâmplător, se manifesta ideea reunirii confesionale a românilor, începând cu anul 1798, până la revoluția din 1848-1849, dar și ulterior.

Un rol distinct în conturarea ideilor politice și în parte în formularea prevederilor programatice de la 1848 l-a avut receptarea și adaptarea unor componente ale unor curente de gândire europeană la necesitățile românilor ardeleni (în mod sistematic și reprezentativ la Simion Bărnuțiu). Este vorba de criticismul kantian- prin filiera lui W.T.Krug (conexat dreptului natural, anterior menționat), apoi reflecțiile istoricilor romantici germani ai dreptului – reprezentati mai ales de Karl von Savigny (ei au idealizat istoria și au introdus cultul comunității naționale) și, în final, dar nu în ultimul rând, se fac simțite, în prelungirea iluminismului, ideile liberalismului german, reprezentat mai ales de Karl Rotteck³.

În cele 16 puncte ale „Petiției Naționale” de la Blaj, problemele bisericești erau cuprinse în punctul al doilea, în care se proclama independența imediată a „Bisericilor Române”, ca și egalitatea în drepturi și privilegiu cu celelalte biserici din Ardeal. Se cerea reînființarea imediată a Mitropoliei române, iar articolul al XII-lea cerea subvenționarea de către stat a clerului român. Articolul următor cerea înființarea școlilor românești la orașe și sate. Problematika școlară a fost prezentă în numeroasele petiții și memorii înaintate, după 1848, pentru învățământul primar și cel mediu (pentru cel superior a rămas doar deziderat, până la 1918). Problema era presantă, în condițiile când cea mai mare parte a populației Principatului Transilvaniei era analfabetă, iar partea cea mai însemnată a întreținerii școlilor revenea bisericilor și comunităților. Anii absolutismului au adus obstrucționări și vexații frecvente din partea birocrăției austriece, iar la nivelul comitatelor, respectiv pe „Pământul Crăiesc”, se manifesta bunul plac al nobilimii maghiare, respectiv al protipendadei săsești. Biserica rămânea, cu posibilitățile sale materiale, instituția patronatoare a școlilor (statul nu se implica material). După punerea în aplicare a patentelor imperiale din anii 1853 și 1854, în chestiunile privind fondul financiar și obligațiile legate de acesta, comunitățile beneficiau de asistența juridică a avocaților români, au intervenit deputații români în parlamentul ungar, dar și

²L. Gyémánt, *op.cit.*, p.119-121 și 123-124.

³G.Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924, p.149-151 și 216; I. Petrovici, *Kant și cugetarea românească*, în „*Studii de istorie și filozofie*”, București, 1925, p. 211; P.Pandrea, *Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnuțiu*, 1935, p.29; D.D. Roșca, *Europeanul Bărnuțiu*, în „*Oameni și climate*”, Cluj, 1971, p. 89-90; P. Teodor, D.Ghișe, *Noi precizări cu privire la izvoarele lucrărilor bărnutești*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Seria Historia, Fasciculus 1, 1972, p.34-36 și A. Andea, *Libertatea națională în concepția lui Simion Bărnuțiu*, în „*Centenar muzeal orădean*”, 1972, p.300.

„Astra” își aduce contribuția, prin diverse activități, la sprijinirea materială și ridicarea culturală a populației.

Sub păstoria primului mitropolit unit, Al. Șterca Șuluțiu, Mitropolia de la Blaj cumpără domeniul de la Bucerdea Grănoasă, iar acest prelat a lăsat prin testament, ca bază materială pentru fundații, domeniile de la Cenade și Spring (Alba), respectiv cel de la Vidrasău (Mureș). Întreaga avere a donat-o „... *in favorem sublevam viduarum pauperis cleri et juvenum populi nostri Romani*” (testamentul din 23 aprilie 1861). Însă - ca și Avram Iancu - Șuluțiu destina o bună parte din ea înființării unei Academii sau chiar unei Universități în Blaj (sau alt loc potrivit), cu trei catedre pedagogice, trei pentru științele reale, patru juridice, două economice, două filozofice, câteva pentru științe politice, precum și altele „după cum se va simți necesitatea”.⁴

Urmașul său, mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa a dovedit calități de gospodar desăvârșit, econom și ordonat, pe care le-a cerut și colaboraților săi, fructificând absolut toate resursele financiare posibile. A investit pentru școli, instituții de binefacere și cultură suma imensă de 460.000 coroane aur. În afara sinoadelor cu tematica bisericească, a convocat, în anul 1873, primul Congres mixt, cu delegați laici și clerici, stabilindu-se mijloacele bănești pentru susținerea școlilor din Arhiepiscopie și un al doilea Congres mixt, pentru înzestrarea parohiilor sărace. Pe lângă extinderea spațiului de învățământ și construirea internatelor, sub păstoria sa s-a introdus apa potabilă, s-au făcut canalizarea și trotuarele, deci lucrări de urbanizare a Blajului, care purtau amprenta gustului estetic al prelatului.⁵ În anul 1872, alături de Ilie Măcelariu, George Barițiu și dr. Ioan Rațiu a participat la tratativele eșuate cu prim-ministrul Lonyai („Memorandumul de la Blaj”), iar în anii 1879 și 1883, alături de omologul său ortodox de la Sibiu, a pledat în Camera Magnaților cauza școlilor confesionale, ale minorităților.

Dacă mitropolitul Șaguna a reușit, datorită relațiilor sale politice să apere autonomia bisericească și școlile confesionale ortodoxe prin „Statutul Organic”, prevederile pentru credincioșii greco-catolici au fost cuprinse în Concordatul din 1855, încheiat între Imperiul Austriei și Roma Papală. Pentru românii ardeleni au fost importante relațiile dintre Sfântul Scaun (care în mod firesc sprijinea Biserica greco-catolică română) și guvernele de la Budapesta, destul de încordate până la 1918.

În timpul pontificatului lui Leon al XIII-lea (1878-1903), mai mult decât sub predecesorul său, Papa a fost preocupat de amplificarea naționalismului și a insistat pentru numirea de mitropoliți care aveau relații strânse cu conaționali lor și se bucurau de popularitate între aceștia. Deoarece Budapesta sprijinea episcopii care acceptau supremația maghiară, conflictele cu Vaticanul au

⁴ A. Bunea, *Istoria scurtă a Bisericii Române Unite*, în „Sematismul veneratului cler...pe anul 1900”, Blaj, 1901, p. 146, G. Barițiu, „Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă”, volumul III, ed. a II-a, Brașov, 1995, p. 476-480 și P. Poruțiu, *Lupta pentru crearea învățământului românesc și a unei Universități românești în Ardeal*, în „Transilvania”, nr. 3, 1943, p. 192.

⁵ Pr. A. Moisin, *Mitropoliții Blajului*, în „Viața creștină”, seria nouă, an II, nr. 16 (august 1991), p. 4 și S. A. Prunduș, Cl. Plăianu, *Catolicism și ortodoxie. Scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj-Napoca, 1994, p. 98.

îmbrăcat un veșmânt religios, iar Leon al XIII-lea a recunoscut numirile sinoadelor greco-catolice ale românilor. Succesorul său, Papa Pius al X-lea (1903-1914), a atenționat și el Budapesta, în repetate rânduri, în legătură cu maghiarizarea serviciului religios și, concomitent, cu agravarea conflictelor naționale în provinciile guvernate de Budapesta.⁶

Pe planul legislației școlare, schimbările introduse de ultracatolicul conte Leo Thunn, încă din anul 1847, sub egida Ministerului de Culte și Învățământ (unificate atunci), ca și hotărârile conferinței episcopilor austrieci (aprilie-iunie 1849), au dus la introducerea în diverse școli a catedrelor de religie, inclusiv în cele superioare (chiar și la Facultatea de Filozofie). Legea școlară, sancționată de împărat în septembrie 1849, suferind mici modificări, a fost publicată de guvernatorul Transilvaniei, Ludwig Wohlgemuth, în anul 1850.

Intitulată „Entwurf für Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich”, legea reflectă interesele acelui moment istoric și prezintă un amestec de idei și principii laicizante, burghezo-liberale, cu ideologia catolică, conservatoare. Ea prevedea înființarea, alături de gimnazii umaniste, a școlilor reale și permitea accesul absolvenților la școli superioare tehnice. Învățământul secundar, clasic și real, se împărțea în două cicluri: școala inferioară și superioară. În Transilvania, în esență, prevederile au rămas valabile până în anul 1875.⁷

În 1868 se introduce „Legea naționalităților”. În pofida faptului ca autorul său era unul din ultimii liberali unguri de la 1848, Ferencz Deák, și avea unele prevederi real democratice, datorită proclamării națiunii maghiare indivizibile și a omogenității etnice, naționalitățile nu aveau decât drepturi formale. Nu întâmplător, contemporanii și istoricii au apreciat-o drept culme a ipocriziei. Deși se prevedea libera decizie a comunităților bisericești în alegerea limbii de redactare a matricolelor, în rezolvarea chestiunilor bisericești și a limbii de predare, „... până la punctul unde începe cultura academică superioară” (Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895), nu se prevăzuseră garanții pentru naționalități în folosirea limbii. Dreptul acesta se acorda doar permisiv, depindea de bunăvoința organelor oficiale, bunăvoință care nu a existat însă nicicând.⁸

Școlile Blajului, dar și biserica-catedrală și localitatea în ansamblu, au avut de suferit mult datorită jafurilor și devastărilor produse în timpul conflictelor din 1848-1849. Acestei stări deplorabile i se adăugau dezinteresul protopopilor și preoților responsabili de starea școlilor, slabă pregătire a învățătorilor și

⁶L. Maior, *Contribuții la istoria raportului biserică-putere în Transilvania (1867-1918)*, în „Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă”, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1992, p. 175-177.

⁷T. Pavel, *Contribuții la istoria învățământului românesc din nord-vestul Transilvaniei. Învățământul primar și secundar* – teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1974, p. 32 și „Educația, învățământul, gândirea pedagogică din România. Dicționar cronologic”, prof. dr. doc. Șt. Bărsănescu și Fl. Bărsănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 79.

⁸L. Maior, *Memorandul – filozofia politico-juridică a petiționalismului românesc*, Ed. Fundației Culturale Române, 1992, p. 52-53 și G. Neamțu, N. Gordoș, *Politica guvernelor maghiare de deznaționalizare a românilor din Transilvania în perioada 1867-1918*, în „Apulum”, XXVII-XXX, 1990-1993, p. 485-460.

starea lor materială precară, alături de proasta exploatare și folosire a domeniilor episcopale - acest din urmă lucru fiind remarcat de Axente Sever, în anii 1850-1851, ca și de prepozitul Vasile Rațiu, în anul 1862. După părerea istoricului N. Albu, Blajul ar fi putut susține - în cazul unui rațional „management” al domeniilor bisericești - de două ori mai mulți elevi decât susținea anual. S-au înrăutățit condițiile de finanțare datorită prejudiciilor aduse de factorii naturali. În 1861, în corespondența cu cumnatul său, Dimitrie Moldovan, Șuluțiu menționa pierderile suferite, de peste 25.000 florini aur, datorate revărsărilor Târnavei, pe care nu le putea compensa prin vânzarea cerealelor din depozite, prețul acestora fiind mic. Prelatul trebuia să-și întrețină „servitorii” și era dator cu plata profesorilor gimnaziali, „amânați” de fapt ani la rând, începând cu anul școlar 1851-1852. În anul 1865 s-a produs o nouă revărsare, care a generat pagube de 14 478 florini, periclitându-se împărțirea pâinii pentru școlari. G. Barițiu constata înmulțirea criticilor din cauza „relei administrări”, datorită „dregătorilor ignoranți”, iar pe de altă parte se comenta defavorabil prețul de achiziție al moșiilor plătit de către Șuluțiu.⁹

Gimnaziul superior și-a redeschis porțile la 16 decembrie 1850. În starea de provizorat de atunci, era prezent un nucleu valoros de profesori experimentați, care funcționaseră până la revoluția de la 1848: S. Mihali Mihăescu, Ioan V. Russu, Gavril Pop, Nicolae Marcu. Continuând tradiția, primul bacalaureat s-a desfășurat în condiții foarte bune, mai ales la proba de limba latină. Din cei 11 „studenți” ai clasei a VIII-a, care și-au exprimat, în iunie 1851, dorința expresă de a fi luați în dezbatere pentru examenul de maturitate, conform „progresului în științe, capacităților morale și purtării”, unul singur a fost găsit „nedemn”. Temele se efectuau atât în limba maternă, cât și în limba latină.

Conform Ordinului nr. 7167/1851 se introduc ca discipline de studiu „Fizica, Mineralogia, Naturalia colecta”. Planul de învățământ, dar și „Statutul personal” din anul 1852 arăta aplicarea prevederilor ministeriale de mărire a numărului de „ore obligate”. Este cazul limbii germane, care se predă, la nivel de clase, în trei, respectiv patru ore pe săptămână, ca și matematica și fizica, iar limba „ungară”-2 ore săptămânal, se făcea de „voitori”, în cursul inferior. O altă dispoziție a Guberniului Transilvaniei (martie 1852) cerea mărirea numărului de ore de limba germană, ceea ce afecta predarea „Istoriei naturale”. Pentru științele naturale, deoarece în clasa a II a se predau doar 2 ore, consiliul profesoral ceru suplimentarea. Același consiliu profesoral, întrunit în 19 aprilie 1852, solicita autorităților „abateri” (schimbări) în predarea istoriei și geografiei predate împreună, timp de un semestru, dar erau vizate și fizica și matematica, „proapse” și ele împreună, istoria naturală, din nou limba germană și limba greacă. S-a propus ca examinarea „abiturienților” (absolvenților) să se „restrângă” la planul de învățământ pentru ultimii doi ani, pentru fizică, matematică și istoria naturală. Informații suplimentare ne oferă proiectul-cioarnă al raportului întocmit de directorul Petru Pop, în anul 1853, arătând neajunsurile

⁹G. Barițiu, *lucr.cit.*, volum II, Brașov, 1994, p. 225-226 și *Ibidem*, volum III, 1995, p.345; N. Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 47 și I. Botezan, *Corespondența lui Al. Șterca Șuluțiu cu D. Moldovan, între anii 1860-1866 (I)*, în „*Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*”, Cluj-Napoca, XXIII, 1985-1986 (scrisoarea a V-a)

generate de planul de învățământ. La limba germană nu se pot introduce autorii „prescriși” datorită „sublimității de stil”, iar în predarea limbii materne („vetnacula”) se precizează că pentru secțiunile istorie literară și poezie lipsesc manualele. La limba greacă, în predarea etimologiei și sintaxei, la clasele a V-a și a VI-a, se întâmpină dificultăți, limba greacă fiind „propusă” de director și Ioan Covaci (Faur). Manuale folosite erau „Istoria biblică a Vechiului Testament”, tipărit la Blaj, „Noul Testament”, tipărit la București (nu cunoaștem anul tipării). Pentru predarea limbii latine, anul II inferior folosea „Gramatica” lui G. Hilf, la limba română o „Gramatică” de I. R. Eliade, iar la limba germană se folosea manualul lui Schinagl, mult întrebuițat la Blaj.¹⁰

Comportamentul elevilor, nu doar datorită caracterului confesional al gimnaziului, dar și educației de tip creștin, specifică timpului, era urmărit de regulamentul școlar, care viza „creșterea morală”. În „protocolul” întocmit în numele corpului profesoral de către profesorul Iosif Many (23 decembrie 1850), cele 25 de puncte ale regulamentului includ prevederi care acoperă toate momentele activității „școlare”: momentul intrării la ore, interdicții privind comportarea în timpul orelor (inclusiv „provocarea de deranj și scandal”). Întreținerea sălilor de clasă etc., dar și normele purtării cuviincioase în școală, dar și la „cortel” (cazare) - de fapt la gazde. Absențele se motivau pentru „cauze întemeiate”, cu învoirea „profesorului de clasă” (diriginte), iar învoirile mai mari de o zi se dădeau de către director. Între obligațiile zilnice se număra prezența la Liturghie și la slujba de seară, în condiții de conduită decentă. Ca element de „ținută morală” se interzicea lecturarea „cărților disprețuitoare de religie și moralitate”. Tot de „ținuta școlastică” ținea și interzicerea folosirii cuvintelor injurioase, a bățăilor, frecventarea crâșmelor, practicarea jocurilor de noroc, dar și minciuna, furtul, desfrăul, înșelăciunea, întreținerea relațiilor cu persoane suspecte sau periculoase. Paragraful al XVII-lea era mai deosebit, cerea elevilor „dezvoltarea puterii minții”, autoeducarea voinței și a intelectului, eradicarea din comportament a neglijenței și a deprinderii negative de „pierdere a timpului prețios”. Paragrafe speciale solicitau respectarea normelor de igiena corporală, consultarea medicului, „respectarea superiorilor”, ca și aplicarea de „admonițiuni private”, „între patru ochi”, dar și publice. Încălcările grave ale regulamentului se tratau cu „aresturi”, iar comportarea incorrigibilă se trata sever – „aresturi”, dar și eliminarea, cu prealabilă încunoștințare a susținătorilor și anunțarea directorului. Cazurile extreme erau supuse jurisdicției civile.¹¹

Dacă primii directori gimnaziali au funcționat puțin, între dec. 1850-1852, C. Alutan și Gavril Pop, între 1852-1854 Petru Pop, în 1854 Șuluțiu numea interimar pe canonicul Timotei Cipariu, confirmat de Guberniul Transilvaniei, astfel că începu cel mai îndelungat directorat, de 20 de ani, în istoria Gimnaziului superior. Prelatul l-a avut și anterior în vedere, deoarece îl numise

¹⁰ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale - Alba (prescurtat D.J.A.N.- Alba), *Fond 312, Gimnaziul superior greco-catolic Blaj, Raport al direcțiunii Gimnaziului superior către Guberniu, privind organizarea învățământului și testimonii, Decretul gubernial nr. 6352, Planul de învățământ - iulie 1852 și Proiectul-ciornă al directorului Petru Pop (1853).*

¹¹ *Ibidem, Regulamentul de ordine interioară al Gimnaziului superior greco-catolic- anul 1853*

(pentru anul 1851-1852), împreună cu Teodor Sereni consilier școlar, având în grijă nu doar gimnaziul, dar și „Normele”, care suplineau oarecum Preparandia, care începe să funcționeze abia în anul 1865. Analizând retrospectiv și apreciind motivele numirii, dr. I. Rațiu arăta, la începutul secolului al XX-lea (după „Protocollum Episcopalis pro anno 1854 dictum”): „Era nevoie de un bărbat de autoritate mare...”, iar Consiliul Locotenenței Transilvaniei accepta numirea, ținând cont de recomandarea făcută de Șuluțiu lui Cipariu ca erudit, cunosător al limbilor latină, greacă, limbi germanice, limba arabă, ebraica, caldeeană. A fost în permanență asistat de discipolul său Ioan Micu Moldovan, care rezolva problemele organizatorice și administrative, lăsând canonicului-savant partea instructivă, utilizarea manualelor și instrumentelor didactice și regulamente și reglementări interne. Cipariu era absorbit de studiile sale și, un timp, de conducerea tipografiei. Însă, „...spiritul său știu să-și mențină echilibrul corect între caracterul național al gimnaziului, care întotdeauna sub el rămase neștirbit și postulatele stăpânirii, ce din belșug se îndemnau contra lui”. Blăjenii îl sărbătoreau cu mult respect la Sfântul Timotei, care coincidea cu aniversarea sărbătoririi Adunării Naționale din 3/15 mai. Activitatea lui a fost cunoscută și datorită evocării lui Al. Odobescu în „Epoca”, publicație bucureșteană, dar și prin „Gazeta Transilvaniei”, căci lumea savantă îl cunoștea de mult timp, datorită muncii de cercetare realizată¹².

Urmărind dinamica numărului de ore obligatorii, respectiv al celor facultative, constatăm că la nivelul întregului gimnaziu, în anul 1852 limba latină se predea în 36 de ore, greaca în 26 de ore, - explicabil, la un liceu de profil clasic - iar germana în 23 de ore. Conferința profesorală, răspunzând adresei Guberniului Transilvaniei din 4 martie 1854, privind studiul limbii germane, își exprima nemulțumirea, cu privire la obligativitatea folosirii ei în predarea istoriei și statisticii la clasa a VIII-a, considera sarcina mai mare decât câștigul și totodată „o obligație prea mare”. Această măsură nu concorda cu sarcina unui gimnaziu, al cărui scop este „de a dezvolta ideile și de a capacita mintea studintelui... noi ne cunoaștem privați de această dezvoltare a limbii materne” (ca număr corespunzător de ore – n.n.). Și la Cluj, „studenți” ai clasei a VIII-a (consemnarea manuscrisă consultată nu precizează școala), în gazeta „Hetilap” au solicitat Guberniului să reducă numărul de ore de limba germană și mărirea numărului de ore de limba maternă. Cererea elevilor blăjeni, în acest sens, purta semnăturile a 13 elevi din efectivul celor 18 ai clasei a VIII-a¹³.

Urmărind „Analele” și „Programele” Gimnaziului superior al Blajului până în anul 1880-1881, constatăm că ponderea mare a orelor de limba latină (50 în 1857/1858, 41 în 1860/1861, 52 de ore în 1874/1875 și 42 de ore, până în 1880). Limba greacă avea și ea o pondere semnificativă – 22 ore în 1857/1858, ulterior – datorită modificărilor din programe - scăzut la 14 ore. Limba germană se preda, în 1857/1858, în 22 de ore, în 1860/1861, în 17 ore, iar în 1874/1875 și în anii următori rămânea tot la 17 ore. Dar, încă în 1874/1875 limba maghiară se preda deja la același număr de ore cu limba germană, ca limbi vorbite, în

¹²Dr. I. Rațiu, T. Cipariu - *Viața și activitatea lui*, în „Raport despre instituțiile de învățământ greco-catolice din Blaj”, 1904-1905, p. XIX-XXIII și XXXIII-XXXVI.

¹³D.J.A.N.- Alba, *Fond 312, Gimnaziul superior... Planul de instrucțiune pe 1852/1853 și proiect din 4 martie 1854*.

schimb, predarea limbii române evoluează astfel: 16 ore în 1857/1858, 14 ore în 1860/1861 (doar câte o singură oră în clasa a I-a și a III-a),¹⁴ ca în 1877/1878 și în anii următori să ocupe 20 de ore din planul de învățământ.

Treptat s-au extins orele „extraordinare” (facultative). Profesorul Paul Marin preda desenul „liber” pe „despărțăminte” (grupe), Iosif Speil muzica vocală și instrumentală (până atunci se preda doar muzica bisericească), iar profesorul Nicolae Solomon (în semestrul al II-lea al anului școlar 1857-1858) începea să „propună” limba franceză în premieră în Blaj, iar Traian Costandea, 1875-1876, preda muzica vocală și gimnastica. Directorul Timotei Cipariu acorda un loc distinct predării istoriei (câte o dată făcută împreună cu istoria naturală), dar și geografiei. El preda, pe lângă limba română și filozofie, inclusiv date privitoare la dreptul natural, după W.T.Krug, continuând tradiția inaugurată de Bărnăuțiu. Predarea acestui obiect de studiu, în sens utilitarist, includea pentru clasele superioare, a VII-a și a VIII-a, și elemente de logică și psihologie (semnificativă fiind și denumirea de „propedeutică” în predarea la clasa a VII-a).

Relevantă pentru poziția constantă de apărare a caracterului național al școlii este un episod înregistrat în anul 1868. În „protocolul” (procesul verbal) al conferinței extraordinare din 20 noiembrie, în care se discută dispoziția de mărire a numărului de ore de limba maghiară, preoții-profesori și-au exprimat refuzul în formă moderată și în termen demni, privind predarea istoriei și geografiei în maghiară, pentru a se „alinia” astfel liceului de stat din Sibiu. Se precizează că la Blaj se predau, încă din anul 1861, câte 3 ore de limba maghiară pe săptămână, la clasele a III-a, a IV-a și a VI-a, fără să existe obligativitate. Dar, în anul 1868, limba română „în nici un caz nu poate să rămână afară”, iar cea greacă este „...limba ritului nostru, de care au op tinerii la învățătura studiilor teologice... după ce s-a constatat că cea mai mare parte din ei se aplică la statul preotesc”. Prevederile cuprinse în predarea istoriei patriei se regăseau în programa instruirii „amăsurat cerenței, deci nu se fac modificări”¹⁵.

Prin dispoziția nr. 2704/23 noiembrie 1872 s-a publicat, de către Ordinariatul Mitropoliei, regulamentul școlilor. Directorul urma a fi unul dintre canonicii capitulari, sau un profesor numit pe funcție. Profesorii erau împărțiți în 3 categorii. Cei „ordinari” - care inițial au fost „monarhii” basilitani, respectiv reprezentanți ai „clerului secular”, fiind „censurați” (examinați) conform cerințelor specialităților predate, dar erau și „aprobați”. Profesorii suplinitori - absolvenți de gimnazii publice, respectiv cursuri teologice - erau aceia care, având „atestate de calificare”, în interval de 3 ani își vor depune „censura”, iar profesorii „extraordinari” (pentru disciplinele facultative), vor prezenta certificate, apoi vor susține probe și se vor definitiva ulterior. Pentru titularizare, paragraful 25 al regulamentului prevedea modalitățile cenzurării (examinării) profesorilor: „doctorii de teologie, de filozofie și arte liberale (ori de Jure -

¹⁴ *Analele Gimnaziului superior...*, 1858, *Programa Gimnaziului din 1880-1881*, p. 20 și D.J.A.N.- Alba, *Fond 312, Gimnaziul superior... Planul de instruire pe 1860/1861, Repartiția de ore pentru anul 1874-1875 și 1877-1878*.

¹⁵ L.Botezan, L.Gabor, *Documente referitoare la școlile blăjene din perioada 1874-1875, în „Anuarul Institutului de Istorie” Cluj-Napoca, 1979, Documentul V și VI p.423 și 424.*

Drept), precum și licențiații de la respectivele studii pot să fie aplicați de profesori ordinari și fără a se supune censurei, precum și aceea dintre profesorii suplenți, care ar fi dat la publicitate din respectivele lor studii, manualele acomodate (adaptate) nota noastră, aprobată de Ordinariatul Mitropolitan pe baza prezidenției și recomandării din partea comisiei cenzurătoare".¹⁶

Față de pretențiile mari ale pregătirii zilnice a activităților didactice, ca și al redactării manualelor, retribuirea era foarte modestă. Urmărind salarizarea pentru cei 11 profesori ai Gimnaziului superior pentru 1851/1852, constatăm că 3 dintre ei primeau 200 florini anual, unul (suplinitor) avea 300 și restul 400. „Statutul personal” din anul 1866/186 arăta 6 profesori plătiți cu câte 600 florini austrieci, 5 cu 500, unul cu 250 - acesta avea aici completare de normă. În „Regulamentul” din anul 1872 se precizează nivelul salarizării la 600 florini austrieci pentru profesorii „ordinari”, 500 pentru cei de „dexterități” (și identice pentru suplinitori); după 10 ani de serviciu aveau o majorare de 100 florini, iar apoi din 5 în 5 ani primeau câte o gradație de 50 de florini (situație menținută până la legile școlare din 1883).¹⁷ În anul 1876, mitropolitul dr. Ioan Vancea acorda profesorilor și preoților săraci un sprijin financiar de 32.000 de florini. Putem să apreciem mai bine situația celor care au avut activitatea didactică cea mai îndelungată: Ioan Micu Moldovan, 26 de ani de predare, urmat de Iosif Hossu, naturalistul dr. Ambrosiu Chețan – singurul român asistent universitar la Cluj, după 1867 (toți 3 au fost perioade îndelungate și directori), profesorii Ciriac B. Groze, Alexandru Uilăcan, cel care a pus bazele primei „grădini botanice” a unei școli secundare din Europa etc.

Profesorii blăjeni erau priviți cu suspiciune de autoritățile timpului pentru atitudinea lor „nepatriotică”. În lista manualelor interzise, în 1867, de către ministerul de resort (secondat de cel de Interne) erau „Istoria Ardealului”, „Geografia Ardealului”, ale lui Ioan Micu Moldovan, alături de lucrări ale lui Simion Mihali Mihăescu (plecat de la Blaj la Craiova), Ștefan Pop, Ioan V. Russu, Aron Pumnul – profesor al Blajului până la revoluție, trecut apoi la Cernăuți, într-o listă cu 24 de titluri (incluzând, desigur și manuale tipărite în Regatul României), cu manuale tipărite în limbile română, slovacă, croată, sârbă, germană, rusă și ruteană.¹⁸

Deși era cunoscută opoziția autorităților, în 29 aprilie 1876, „studenții” claselor a VII-a și a VIII-a (între care și viitorul academician Ioan Bianu), au hotărât, prin procesul verbal semnat, să sărbătorească festiv ziua de 15 mai. Au făcut o piramidă cu inscripții naționale, s-a intonat „Deșteaptă-te române!” și „Astăzi fraților români”, s-a făcut un „conduct cu facile” și a fost ovaționat Timotei Cipariu, a cărui zi onomastică era tot pe 15 mai. În timpul Războiului de Independență, au făcut colecte Ana Stoia, Iuliana Pop, a donat și elevul Ioan Turcu – o sumă simbolică, desigur, ca și profesorii Timotei Cipariu, Ioan Micu

¹⁶Șt. Manculea, *Mitropolitul dr. Ioan Vancea „Mitropolitul școlilor”*, în *„Anuarul liceului de băieți români uniți” Sf. Vasile cel Mare*, an școlar 1940-1941, Blaj, 1941, p.72-74.

¹⁷D.J.A.N. - Alba, Fond 312, *Gimnaziul superior...* - „Statute personale 1851/1852, 1866/1867 și „Regulamentul” din 1872 la Șt.Manculea, op.cit., p.75.

¹⁸D.J.A.N.-Alba, Fond 312, *Gimnaziul superior...* - *Documentul Răspuns la interogatoriile privitoare la instituire pe anul școlar 1877/1878.*

Moldovan, Ioan Fechete Negruțiu, Ioan Antonelli, Ștefan Pop, dr. Ioan Rațiu.¹⁹

Presiunile contra naționalităților s-au accentuat în anii 1879 și 1883 odată cu legile școlare Trefort, care au marcat o fază a escaladării politicii de maghiarizare, promovate spre finele secolului al XIX-lea și care va fi continuată de legea Appóny.

ASPECTS REGARDING THE ACTIVITY OF THE GREEK-CATHOLIC HIGH GYMNASIUM OF BLAJ BETWEEN 1851-1880

(Abstract)

I had in view the presentation of this prestigious and also representative confessional middle-school of the United Romanians in Transylvania, within the framework of the modernization of the society and of the efforts made by the Romanian community (especially after 1867) to maintain it's spiritual and cultural-national identity. As political liberalisation lasted a very short period of time, the Romanian Churches together with their confessional schools represented bolwarks of communitary life and of it's specific character. They supported the efforts made by the „Association for the Romanian people's culture and language”. The Romanian National Party was in the foreground of this effort (and also the Romanian Social-Democrats on the eve during the war), along with endeavour which started with the struggle for maintaining political autonomy and ended by adopting the state of self-determination completed in the realization of political unity inside Great Romanian's borders in 1918.

¹⁹1. Silviu Nistor, *Piatra libertății de la Blaj și „Odiseea ei în „cultura română modernă și idealul național”* București, 1997, p.184 și N.Josan, *Contribuții privind solidaritatea românilor din Alba cu lupta pentru cucerirea independenței de stat 1877/1878, în „Apullum”, XV 1977, p.437 și 441 – 443.*

VIZITE CANONICE ÎN PROTOPOPIATUL ORTODOX ROMÂN REGHIN (1870-1871)

BEATRICE DOBOZI

Conform Statutului Organic al bisericii ortodoxe române (aprobat de sinodul mitropolitan în 1868 și întărit de autoritățile laice, în același an, prin Articolul de lege IX), protopopul avea obligația de a vizita fiecare parohie din jurisdicția sa, cel puțin o dată pe an. Cu această ocazie trebuia să constate starea bisericii, a școlii, situația învățătorilor, averea de care dispunea instituția bisericească, eventualele fonduri și fundații destinate bisericii sau școlii etc. Fiecare vizită de acest fel se consemna într-un „*protocol de vizitațiune*” (asemănător proceselor verbale de astăzi).

Astfel de vizite au efectuat și protopopii care aveau în jurisdicția lor comunitățile bisericești din jurul Reghinului. Protocoalele, încheiate, cu acest prilej și depistate în arhivele mureșene¹, stau la baza informațiilor care urmează. Conținutul lor creionează un tablou al bisericii și școlii confesionale ortodoxe, văzute prin ochii reprezentanților protopopiatului, porniți în inspecție în deceniul opt al secolului XIX.

În anul 1870 protopop era Iosif Brancovan. El își avea locuința în Idicel, aici fiind și sediul protopopiatului. La data de 18 octombrie este emisă o circulară² prin care se comunică preoților că încep «vizitele canonice», obiectivele acestora fiind: biserica, școala, controlul registrelor matricole și al protocolului școlar. Un obiectiv special era fixarea salariului învățătoresc în conformitate cu Articolul de lege 38 din 1868.

Inspecțiile s-au desfășurat în lunile octombrie – noiembrie, în următoarele comunități ortodoxe (în ordine alfabetică): Ciobotani, Curtifaia, Deda, Disnaeu, Dumbrava, Filea, Gernesig, Hodac, Holtmureșiu, Idicel, Ieciu (Veciu), Jabenita, Lueriu, Maerău, Mesterhaza, Nadășa Română, Palota (Poleți), Potoc, Reștoșnea, Rîpa de Jos, Rîpa de Sus, Săcal, , Sînger, Sînmărtin, Șaromberg, Toplița, Urisiu de Sus. Dintre acestea, șase erau filii (Ciobotani, Disnaeu, Ieciu, Holtmureșiu, Palota și Sînmărtin), având biserică, unele și școală, dar preotul venea dintr-o parohie apropiată, numită *parohie-materă*.

Toplița este prima parohie inspectată. Protocolul,³ încheiat la sfârșitul vizitei, consemnează că biserica veche este prea mică pentru numărul credincioșilor, dar este una nouă în construcție, care, se speră, va fi gata în anul următor. Cimitirul, însă, era părăsit și fără gard. Edificiul școlar corespundea cerințelor, dar avea o dotare precară (tablă și bănci). Deoarece credincioșii nu

¹ Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș (în continuare AN.D.J. Mureș), fond „*Protopopiatul ortodox român Reghin*”, (în continuare „*Protopopiatul ortodox...*”), inv. nr. 848.

² A.N.D.J. Mureș, fond „*Protopopiatul ortodox...*”, dos. 22 f. 1-2.

³ Idem, f. 45.

au răspuns chemării de a se aduna pentru alegerea unui învățător, a fost numit Ioan Popescu, *teolog*, cu un salariu fixat la 300 fl./an (fl. = florini [monedă], n.n. B.D.).

În Ciobotani⁴, fiind vorba de o filie, se inspectează numai biserica. Aceasta avea nevoie de reparații la acoperiș. Cimitirul este „*delăsat*”⁵.

În data de 20 octombrie, inspecția se desfășoară în Mesterhaza⁶. Biserica este găsită „în ordine și curățenie”, dar cimitirul este îngădit numai parțial. Școala este în pregătire pentru noul an școlar. Dascăl era Dumitru Ujică, de a cărui activitate poporul se declară „*mulțumit*”. Însă, învățătorul se plânge că nu a primit nici o treime din suma convenită pentru anul școlar trecut. Senatul școlar se angajează să rezolve problema; se ia și hotărârea ca banii necesari pentru salariul învățătoresc să se repartizeze la nivelul comunei, pentru a se evita intervenția autorităților laice. Cei prezenți se angajează că „*ne vom susține dreptul nostru confesional școlar conform statutului nostru organic*”⁷.

La Filea biserica este într-o stare corespunzătoare și are cărți și odoare în număr suficient. Cimitirul este relativ îngrijit. Deși edificiul destinat școlii corespunde cerințelor, lipsește dascălul. Cu toate acestea, comunitatea stabilise salariul pentru învățător la suma de 100 fl./an⁸.

Comisia de inspecție s-a oprit, apoi, la Deda. Se constată aici că cimitirul este puțin îngrijit, biserica are tot ceea ce îi este necesar, iar școlii îi lipsesc dotările, neavând nimic în afară de tablă. Învățătorul definitiv (titular –n.n. B.D.) era Constantin Mureșian, plătit de comunitate cu 80 fl. anual. El avea și un ajutor în persoana lui Vasile Gliga. În protocol se consemnează angajamentul comitetului parohial de a crește veniturile dascălilor.⁹

La Cuesdiu¹⁰ biserica și școala erau în stare bună. Sub aspectul dotării, probleme avea școala, unde existau doar tabla și băncile. Lipsea și învățătorul, care ar fi câștigat 100 fl. pe an, i s-ar fi asigurat locuință și lemne de foc. Protopopul cere comitetului parohial să organizeze concurs pentru ocuparea catedrei¹¹.

În 22 octombrie, inspecția are loc la Disnaeu¹². Biserica și cimitirul corespund cerințelor. Fiind cerută părerea credincioșilor în legătură cu personalul bisericesc, aceștia se declară mulțumiți. Despre școală nu se pomenește nimic, probabil ea nu exista¹³.

Protocolul de vizitațiune din Maerău¹⁴, încheiat în data de 23 octombrie, consemnează starea bună a bisericii, starea mediocră a cimitirului și construirea edificiului pentru școală. Și aici postul de învățător este vacant, salariul

⁴Ciobotani = cătun al localității Stînceni, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al loclițăților din Transilvania*).

⁵A.N.D.J. Mureș, fond „*Protopopiatul ortodox...*”, dos. 22 f. 46.

⁶Mesterhaza = azi Stînceni, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

⁷A.N.D.J. Mureș, fond „*Protopopiatul ortodox...*”, dos. 22 f. 46 v.-47.

⁸Idem, f. 49.

⁹*Ibidem*, f. 48.

¹⁰Cuesdiu = azi Petriș, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

¹¹A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul ortodox...*, dos. 22 f. 49.-50.

¹²Disnaeu = azi Vălenii de Mureș, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

¹³A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul ortodox...*, dos. 22, f. 50v.-51.

¹⁴Maerău = azi Aluniș, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

dăscălesc fiind fixat la 100 fl./an, plus locuință și lemne. Credincioșii sunt mulțumiți de personalul bisericesc. La inițiativa fostului protopop, Ștefan Branea, se înființase o fundație de 110 fl. pe seama școlii. Capitalul acestei fundații se ridica, în 1869, la 259 fl. 36 cr. (cr. = creițar [i], monedă, subdiviziune a florinului). S-a luat hotărârea ca, în viitor, să se procure manualele pentru „*fețițele care vin la școală*”, numai din dobânda la capital.¹⁵

Jabenița a fost următoarea parohie vizitată de protopop și însoțitorii săi. Preot era Ioan Fulea. Biserica era înzestrată cu cele de trebuință. Cu toate acestea, credincioșii doreau să-și construiască un nou locaș de rugăciune și, în acest scop, au adunat un fond „*de bucate*” (cereale, în special porumb – n.n. B.D.), ajuns la 24 ferdele (ferdela = unitate de măsură a capacității egală cu 16-20 kg.). Preotul contribuia, în fiecare an, la acest fond cu câte 5 ferdele. Vizitându-se școala, edificiul acesteia era bun, dar lipsea aproape toată dotarea, în afară de tablă. Învățătorul era chiar preotul, plătit cu 150 fl. anual.¹⁶

Filia Sînmărtin¹⁷, aparținea de Jabenița de unde venea preotul să slujească credincioșilor. Biserica de aici avea un „*fond de bucate*”, format din 1869, ajuns, în 1870, la 20 ferdele de porumb¹⁸.

În 26 octombrie, comisia protopopiatului ajunge la Hodac. Potrivit protocolului¹⁹, biserica avea o stare bună, dotată corespunzător, cimitirul era și el îngrijit bine. La fel era și școala, unde lecțiile cu copiii începuseră, sub îndrumarea lui Ioan Petru, care primea 160 fl. pe an, ajutat de Isidor Lupu, acesta primind 100 fl. anual. Deși salariul stabilit era de 300 fl., diferența de bani se aduna în fondul școlar.

În aceeași zi este inspectată și parohia Ibănești, unde biserica era mediocră, sub aspectul edificiului și al dotării. Școala era la fel, având ca dotare doar o tablă. Dascăl era Vasilie Matei din Nadășa, căruia i se dădeau 250 fl/an. Parohienii se declară mulțumiți de personalul bisericesc, dar nu și de activitatea comitetului parohial²⁰.

Nadășa Română și Urșiul de Sus au fost inspectate în aceeași zi, 27 octombrie. Biserica din Nadășa Română era într-o stare foarte bună, la fel și cimitirul. Școala avea nevoie de mici reparații. Învățătorul Nicolau Luca avea „*purtare exemplară*”, deși era plătit cu numai 60 fl. pe an pentru că „*miserabilitatea* (sărăcia – n.n. B.D.) *acestei obsce nu iartă a păși la o plată mai mare*”. Cei prezenți îl roagă pe protopop să intervină la Veneratul Consistoriu Arhiepiscopar ca să li se permită un salariu atât de mic pentru dascălul lor, promițând că îl vor mări „*dacă vom scăpa de saracia*” (sic!)²¹.

În Urșiul de Sus biserica este în stare bună, dar școala nu are nici un fel de venituri. Dascăl era Ioan Matei, care fusese pedepsit, dar i se suspendase pedeapsa de Consistoriul Arhiepiscopar, cu o condiție : să-și îndeplinească datoria „*punctualiteru*” (cu sârguință – n.n. B.D.). Salariul lui a fost stabilit la 40

¹⁵ A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul ortodox...*, dos. 22, f. 51-53.

¹⁶ Idem, f. 54 –55.

¹⁷ Sînmărtin = localitate dispărută (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

¹⁸ A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul ortodox...*, dos. 22, f. 54.

¹⁹ Idem, f. 56.

²⁰ Ibidem, f. 57.

²¹ Ibidem, f. 59 v. -60.

fl., fiind mărit la 100 fl. anual. Și comunitatea de aici solicită aprobarea acestui salariu învățătoresc mic, „*adus și depus pe altariul prosperării noastre naționale bisericești*”. Deși poporul se declara mulțumit de personalul bisericesc, existau neînțelegeri între preot și parohieni în privința veniturilor stolare (sumele primite de preot la botez, înmormântare, cununie etc.). S-a stabilit ca, la fiecare înmormântare, preotul să primească 4 fl., celelalte venituri rămânând la același nivel²².

Protopopul s-a oprit, apoi, la Gernesig²³. Biserica nu avea tot ceea ce trebuia, școala era ruinată. Comunitatea bisericească s-a angajat să ridice o școală nouă în primăvara următoare, având aprobare să folosească lemne din pădure. Copiii din această parohie nu aveau învățător, venitul anual al dascălului fiind stabilit la 40 fl. pentru că „*această obsce fiindu foarte mică și seracă nu sa (sic!) simțitu în putere a satori unu salariu mai bunu*”²⁴.

Localitatea Sînger îl are oaspete pe protopop în 29 octombrie. Biserica de aici este gata să se prăbușească, datorită acoperișului, nici nu are cele necesare, lipsind „*chiar celea mai de trebuintă*”. Școala este și ea „*deplorabilă*”. Se cere directorului școlar (preotul local – n.n. B.D.) și comitetului parohial să-și facă datoria față de școală, în caz contrar vor fi pedepsiți. Nici dascăl nu este, salariul pentru această funcție fiind de numai 20 fl./an. În administrarea curatorelui se afla un „*fond de bucate*”, ajuns la 92 ferdele și 10 cupe (cupa = unitate de măsură a capacității, egală cu un litru)²⁵.

Protocolul de vizitațiune, încheiat în Șaromberg (Șaromberg)²⁶, dezvăluie o situație specială. Românii ortodocși de aici declară că nu țin minte când a fost ultima vizită canonică. Întrebați fiind dacă vor „ *aici între confrății magiari (sic!) să se constituie în comunitate bisericească în baza Statutului Organic al bisericii ortodoxe române, ei răspund că dorescu și chiaru ceru numai decatu a se face pașii receruți*” (necesari – n.n. B.D.). Preotul lor este cel din Sînger, dar nu sunt mulțumiți de el pentru că nu le-a oferit „*nici o învețiatura morala religiósă și acumu suntu aprópe a-se contopi în religiunea ref. evanghelică*”. Comisia vizitoare hotărăște să rămână același preot, dar acesta urma să raporteze, după 15 zile, „*despre constituirea acestoru poporeni*” în comunitate bisericească. Dacă nu o va face, preotul din Gernesig va veni să controleze situația. Despre școală confesională ortodoxă aflăm că „*nau (sic!) și nici nu suntu în stare a sustenea scóla fiindu numai 12 familii*”(sic!). De aceea copiii români frecventau școala reformată. Puținii români se declarau de acord să se conformeze legii în problemele școlare, dar nu ni se spune nimic în plus. Suciuciu Ioanu a fost ales curator, depunând jurământul și primind „*decret*” (act de numire în funcție – n.n. B.D.) În finalul documentului se arată că românii din Șaromberg au hotărât să înființeze un „*fond de bucate*”²⁷.

În ultima zi a lunii octombrie au fost vizitați românii ortodocși din

²² *Ibidem*, f. 58 – 59.

²³ Gernesig = azi Gornești, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciuciu, *op. cit.*).

²⁴ A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul ortodox...*, dos. 22, f. 61 – 62.

²⁵ *Idem*, f. 63 – 64.

²⁶ Șaromberg = azi Dumbrăvioara, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciuciu, *op. cit.*).

²⁷ *Ibidem*, f. 64-65.

Curtifaia²⁸. Acoperișul bisericii trebuia reparat, cimitirul era neîngrijit, iar școala nu avea dimensiunile cerute de lege, având numai o tablă și scaune simple. Învățător nu este, care, oricum, ar fi plătit cu doar 20 fl. anual.²⁹

Au continuat vizitele canonice și în noiembrie, prima efectuându-se în Ieciu³⁰, filie a parohiei Lueriu. Biserica era în stare bună, dotată cu cărți și odoare, dar cimitirul nu avea gard. Situația școlii era „miseră”, nefiind înzestrată cu aproape nimic. Învățătorul Ștefan Szilasi avea un venit mizerabil, 35 fl. pe an, achitat de cele 35 de familii ortodoxe, dintre care majoritatea lucrau ca zilieri. Din toată sărăcia, se înființase și un „*fond de bucate*” de 28 ferdele³¹.

În parohia Lueriu, inspectată în 4 noiembrie, biserica, cu o stare satisfăcătoare, nu are cele necesare, iar cimitirul este „în ruină”. Școala nu este nici ea înzestrată, decât cu o tablă și bănci „harbuite”. Dascăl era Iacob Popu, cu un salariu de 60 fl/an³².

A venit, apoi, rândul comunității din Săcal. Protocolul consemnează faptul că fostul curator a împrumutat, diverselor persoane, 102 fl. 95 cr. din banii bisericii; el nu a fost tras la răspundere pentru această sumă. Biserica a mai avut de suferit pagube și în pădurea ei în valoare de 40 fl. Acești bani vor fi recuperați cu sprijinul pădurarilor. De asemenea, cărțile de rit din locașul de rugăciune sunt vechi și trebuie restaurate. Cimitirul este neglijat. Școala „*bunișóră*” nu are decât o tablă și trei bănci. Învățătorul Ștefan Duma, primește, prin repartiție bisericească, 120 fl./an. Cei prezenți aleg un „*jurat*”(?) bisericesc și un paznic la pădurea bisericii. Acesta se plânge că și până acum a alungat vitele din pădure, dar nu a primit banii cuveniți, aceștia fiind reținuți de fostul curator³³.

În Rîpa de Jos a fost vizitată biserica, găsită în ordine, cu cărți și obiecte de cult suficiente; cimitirul era îngrijit. Școala avea acoperișul stricat, și nu avea aproape nici o înzestrare. Postul de învățător era vacant, deși comunitatea i-ar fi dat 120 fl. pe an³⁴.

Rîpa de Sus³⁵, avea turnul bisericii afectat de trăznet și nereparat. Deși credincioșii erau numeroși și destul de înstăriți, nu s-au implicat în repararea acestui turn „*spre rușinea poporenilor*”. Cimitirul era îngrijit. Școala, cu un interior corespunzător, era murdară în exterior, din cauză că „*un evreu arunca gunoiul pe pereții școlei*”. Școala era afectată și de un grajd care fusese ridicat lângă ea. La catedră se afla Teodor Popescu, plătit cu 120 l. anual. Școala dispunea de un fond bănesc, care, în 1869, se ridica la 5 fl. 8 cr.³⁶

Protocolul de vizitațiune din filia Holtmureșiu³⁷, aparținând de parohia Idicel, conține o singură informație: veniturile bănești ale bisericii de 49 fl. 10

²⁸ Curtifaia = azi Periș, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

²⁹ A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul ortodox...*, dos. 22, f. 66.

³⁰ Ieciu = azi Brîncovenești, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

³¹ A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul ortodox...*, dos. 22, f. 67.

³² Idem, f. 68.

³³ Ibidem, f. 69 – 70.

³⁴ Ibidem, f. 71.

³⁵ Rîpa de Sus = azi Vătava, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

³⁶ A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul ortodox...*, dos. 22, f. 72.

³⁷ Holtmureșiu = azi Lunca Mureșului, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

cr.³⁸

În 7 noiembrie este inspectată parohia Reștoșnea³⁹. Acoperișul bisericii trebuia reparat, biserica este prea mică pentru numărul de credincioși. Școala a început, învățătorul (provizoriu), Ioan Ladoși, primind 100 fl./an⁴⁰.

Palota (Poleți)⁴¹, filie a parohiei Reștoșnea, avea o biserică bine înzestrată; în schimb, cimitirul era devastat. Școala – „*deplorabilă*” – nu avea dascăl calificat, preotul ținând orele, „*cand are timp și cand vrea*”, pentru 70 fl./an⁴².

Parohia Dumbrava avea un locaș de rugăciune mic pentru ortodocșii din localitate, fiind în „*agonia ruinarei*”. Cu toate acestea, avea cărți și odoare așa cum se cerea. Nici școala nu era corespunzătoare. Dascălul avea numai 80 fl./an⁴³.

Idicelul era reședință protopopească. La inspecție, biserica a fost găsită în ordine. Existau două școli cu doi dascăli. Cea de la „pădure mică”, nu funcționa pentru că nu era reparată. Învățătorul de la școala principală avea salariul de 80 fl., iar celălalt numai 70 fl. pe an. Credincioșii nu acceptau creșterea veniturilor pentru dascăli, decât dacă li se impunea „*valmicejste*” (cu forța – n.n. B.D.)⁴⁴.

Ultima parohie inspectată, în 1870, a fost Potocul⁴⁵, unde biserica avea cele necesare, dar învățământul se desfășura într-o casă închiriată, edificiul destinat școlii fiind mistuit de incendiu. Învățător era Ioan Bratan, care primea 42 fl./an. Comunitatea promitea ca, în viitor, să mărească această sumă la 65 fl.⁴⁶

Într-un document nedatat⁴⁷, protopopul inserează concluziile inspecțiilor efectuate în 1870. Astfel, capitalul total al averilor bisericesti se ridica la suma de 7.391 fl. 50 ~ cr. Găsim și o clasificare a locașurilor de cult din protopopiat, din punctul de vedere al stării lor fizice : biserici bune (Mesterhaza, Deda, Rîpa de Sus), slabe (Toplița, Ciobotani, Palota , Reștoșnea, Cueșdiu, Dumbrava, Săcalu, Jabenîța, Sînmărtin, Curtifaia, Sînger, Gernesig) și în „*stare de ruină*”(Rîpa de Jos, Disnaeu, Maerău, Idicel, Potoc, Ieciu [Veciu], Hodac, Ibănești, Urisiu de Sus, Nadășa Română și Filea). Se observă o primă neconcordanță între consemnările din protocoale și această clasificare, în sensul că la categoria „*biserici slabe*” sau „*în ruină*” figurea ză și dintre cele considerate în stare bună la data inspecției (Hodac, Rîpa de Jos etc.). Analizându-se situația cimitirelor se constată că nu prea sunt bine îngrijite, mare parte fiind „*călcate și rîmate*” de animale „*spre scandalul strainilor*”. La capitolul școli, se menționează, mai întâi, fundațiile școlare existente în protopopiat : Maerău, (285 fl. 30 cr.), Jabenîța (6 fl. 30 cr.) și Rîpa de Sus (5 fl, 81 cr.). O concluzie tristă este lipsa învățătorilor definitiv, în multe unități de

³⁸ A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul ortodox...*, dos. 22, f. 74.

³⁹ Reștoșnea = azi Răstolița, jud. Mureș (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

⁴⁰ A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul ortodox...*, dos. 22 f. 74 v.

⁴¹ Palota = azi Lunca Bradului, jud. Mureș (cf. coriolan Suciu, *op. cit.*).

⁴² A.N.D.J. Mureș , fond *Protopopiatul ortodox...*, dos. 22, f. 75.

⁴³ Idem, f. 75 v.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 76-77.

⁴⁵ Potoc = azi Deleni, jud Mureș (cf. Coriolan Suciu, *op. cit.*).

⁴⁶ A.N.D.J. Mureș, Fond *Protopopiatul ortodox...*, dos.22, f. 77 v.-78.

⁴⁷ Idem, f. 80 –81.

învățămant școlare preoții fiind cei care predau elevilor lecțiile. Concursurile pentru posturile de dascăli vacante nu se puteau organiza din cauza refuzului parohienilor, care își argumentau refuzul prin aceea că dacă „*platesce învățătoriu asia de scump, atunci se nu mai fie lasat si pentru deschiderea concursului*”. O problemă de viitor a protopopiatului rămâne organizarea școlilor și fixarea salariilor la un nivel „*mai onest și mai corespundător spiritului timpului presente*”.

În 1871, din nou au fost „*vizitate canonic*” parohiile din protopopiat, acestea desfășurându-se pe parcursul lunilor octombrie, noiembrie și decembrie. Din protocoalele încheiate în fiecare comunitate bisericească inspectată, am extras doar acele date care sunt noi în comparație cu situația din 1870, sau completează imaginea uneia sau alteia dintre parohii.

În Toplița, noua biserică este terminată, dar creștinii se plâng că „*poporul se cam asuprește cu suportarea speselor pentru noua beserecă*”. Deși școala nu a început, comunitatea se plânge și de învățătorul Ioan Popescu, acesta fiind acuzat că este „*prea brutal cu elevi*”(sic!)⁴⁸.

La Ciobotani, filie a Topliței, biserica este în ruină, deși are un capital de 24 fl. 31 cr.⁴⁹

Din protocolul încheiat în Mesterhaza⁵⁰, aflăm că o credincioasă, Burusin (descifrare aproximativă- n.n. B.D.) Maria, a donat bisericii un teren care este arendat ginerelui donatoarei. Școala confesională ortodoxă a fost folosită, pentru o noapte, de un oficial de la Cartea Funciară, ca și grajd pentru calul unui oaspete. În acest caz, urma să se facă plângere la comisarul suprem. Învățătorul se plânge că nu-și primește la timp banii. Învățămantul nu a început pentru că „*pruncii nu au vestimente de a-se îmbraca*”.

Reștoșnea dispunea de o biserică mică, întunecoasă, iar clădirea școlii fusese arsă. Credincioșii speră că vor ridica o școală nouă în două săptămâni, comuna având aprobare pentru tăierea de lemn din pădure pentru acest scop. Dascăl nu este, salariul învățătoresc fixat este de 100 fl.⁵¹

În filia Palota, școala este găsită „*cu totul devastată, nevăduită, [cu] ferestile furate*”, fără dascăl; biserica avea un edificiu de dimensiuni mici pentru câți creștini ortodocși erau, iar cimitirul nu era împrejmuit.⁵²

Ajunși la Maerău, în 17 octombrie, inspectorii consemnează, în protocol, existența unei fundații bănești de 18 fl. 25 cr., destinată copiilor săraci de la școală și a unui alt fond de 30 fl. 83 cr., tot pentru școală.⁵³

La Deda, Vasile Gliga îndruma copiii pe calea cititului, scrisului și socotitului, având un venit anual de 200 fl., primit de la comună⁵⁴.

Următoarea parohie vizitată de reprezentanții protopopiatului a fost cea din Cueșdiu. Locașul de rugăciune ortodox ar fi trebuit reparat. Școala era lipsită de învățător, copiii fiind nevoiți să stea acasă, deși anul școlar

⁴⁸ A.N.D.J. Mureș, fond *Protopopiatul ortodox...*, dos. 24, f. 9.

⁴⁹ Idem, f. 10.

⁵⁰ Ibidem, f. 10 v. – 11.

⁵¹ Ibidem, f. 12.

⁵² Ibidem, f. 11 v.

⁵³ Ibidem, f. 27 v. 28.

⁵⁴ Ibidem, f. 12 v. – 13.

debutase.⁵⁵

Și biserica din Dumbrava era o ruină. În schimb, copiii de aici au fost mai norocoși, ei începând cursurile sub îndrumarea lui Teodor Oprea, care primea numai 80 fl./an.⁵⁶

La Rîpa de Sus situația era una dezastruoasă : biserica, lovită de trăsnet din 1870, era nereparată din neglijența curatorului. Școala era și ea „*deplorabilă*”. Protocolul consemnează că exista și un „*inspector*” al școlii, probabil ales de comunitate pentru a supraveghea activitatea care se desfășura aici.⁵⁷

Săcalul avea o școală lipsită de dotarea necesară. Cursurile nu începuseră, deși comuna avea învățător. Acesta, Ștefan Duma, raportează, celor veniți în inspecție, că frecvența elevilor este slabă și neregulată.⁵⁸

Nici școala din Rîpa de Jos nu avea o situație fericită. Edificiul școlar nu prea corespundea cerințelor, nici ca edificiu, nici ca dotare.⁵⁹

Protocolul de vizitațiune, încheiat în Ibănești, nu ne spune nimic despre biserică și școală. Aici, fostul învățător, Vasile Matei, intrase în conflict cu satul. Sinodul parohial a hotărât să organizeze alegeri pentru postul de la catedră. S-au prezentat doi candidați, Vasile Matei și Ioan Petru. Acesta din urmă a fost preferat de comunitate, fixându-i-se un salariu de 250 fl. pe an.⁶⁰

La Lueriu școala nu era reparată și cursurile nu începuseră, deși comuna avea în învățător, Ioan Pop Crăciun, care primea, pe an, 60 fl.⁶¹

Hodacul avea biserica și școala în stare bună și cu toate cele necesare. Comuna plătea doi dascăli, unul definitiv, Vasile Matei, și un ajutor, Ioan Lupu, ei începând procesul de învățământ cu elevii.⁶²

Comunitatea din Jabenita adunase 24 feldere de porumb într-un fond „*de bucate*”, care, însă, era dată împrumut la diverși oameni din sat. De asemenea s-au strâns și 4 fl. 63 cr. pentru un fond destinat școlii.⁶³

Parohia Singeru, vizitată în 28 octombrie, avea un fond bisericesc în valoare de 89 fl. 63 cr. și unul „*de bucate*”. Cu toate acestea biserica era doar „*mijlocie*” ca stare. Școala nu prea conta în această comunitate. Clădirea nu era departe de prăbușire. Deși era învățător, se constata că „*învetiamentul e delasat cu totul*”.⁶⁴

La fel, și în Gernesig, clădirea destinată educației copiilor avea o „*stare foarte deplorabilă*”. Învățătorul era Patrachie Brezianu. Acesta acceptase să se ocupe de copiii din sat, care erau obligați să meargă la școală, numai pentru o sumă simbolică: 40 fl. pe an.⁶⁵

În comuna învecinată, Curtifaia, biserica este găsită în stare bună, școala

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem, f. 13v. – 14.

⁵⁷ Ibidem, f. 15 – 16.

⁵⁸ Ibidem, f. 17 v. – 18.

⁵⁹ Ibidem, f. 16 v. – 17.

⁶⁰ Ibidem, f. 20.

⁶¹ Ibidem, f. 19.

⁶² Ibidem, f. 21.

⁶³ Ibidem, f. 22.

⁶⁴ Ibidem, f. 24 v. – 25.

⁶⁵ Ibidem, f. 23 v. – 24.

corespundea relativ cerințelor. Dascălul Baloga Vasile era plătit cu 20 fl. pe an⁶⁶.

Filia Veciu (Ieciu) are biserică ce necesită puțină reparație, în schimb școala are acoperișul dărâmat, necesitând repararea lui urgentă. Preotul se plânge și el că nu se înțelege cu cantorele în privința împărțirii veniturilor, curatoarele luându-și bucatele convenite de la cei bogați, iar preotul rămâne cu familiile sărace, de la care nu putea să-și obțină bucatele la care avea dreptul.⁶⁷

Idicelul era, în acei ani, sediul protopopiatului. Parohia dispunea de două școli : una mediocră, iar cealaltă „*forte slabă*”, fără ferestre etc. Erau și doi învățători, Aaron Șagău (80 fl./an) și Goergie Șagău (70 fl./an)⁶⁸.

În 18 noiembrie, inspecția se desfășoară la Filea. Acoperișul bisericii era atât de degradat, încât ploua în interior, cimitirul nu era îngrijit. Școala se ținea într-o clădire separată⁶⁹.

Filia Disnau avea locaș de cult nou, dotat cu cele de trebuință. Aici nu exista școală și nici dascăl, pentru că numărul sufletelor era foarte mic⁷⁰.

Despre filia Holtmureșiu aflăm că avea un capital bisericesc de 66 fl. 75 cr., din care 13 fl. fuseseră împrumutați, din 1864, unui om din Săcal. Acesta decedase și urmașii lui erau prea săraci ca să achite datoria. În protocol se arată că s-a luat hotărârea ca banii să fie recuperați de la fostul curator, cel care dăduse împrumutul⁷¹.

În luna decembrie comunitatea din Urisiu de Sus primește comisia vizitoare de la protopopiat. Biserica corespundea, însă școala era în suferință, acoperișul fiind stricat⁷².

Vizitele canonice din anul 1871 s-au încheiat la Nadăș și Potoc.

În Nadăș trei credincioși donaseră bisericii sume de bani (66 fl. 30 cr. , 64 fl. 40 cr., respectiv 33 fl. 34 cr.). Cimitirul are gard , „ *spre lauda bunilor noștri creștini*”, însă animalele tot intră pentru că nu s-au pus zăvoare la porți. Curatoarele trebuia să le pună în 15 zile, altfel era scos din funcție „ *ca un calcatoriu de juramentulu*”. Școala avea probleme cu acoperișul⁷³.

Comunitatea din Potoc era datoare cu 500 fl., împrumutați de la d-na Catalina Marinovici din Reghin. Aceasta renunțase la bani, în schimbul asigurării anuale a unei cantități de lemne. Biserica era nouă și spațioasă. Cursurile cu copii se țineau într-o locuință particulară, întrucât clădirea școlii fusese incendiată.⁷⁴

Documentele prezentate se constituie într-o veritabilă „fotografie la minut” a parohiilor ortodoxe din preajma Reghinului, așa cum erau ele în anii 70 ai secolului XIX. Conținutul concis al protocoalelor ne permite să vedem care era situația financiară a acestora și, implicit, a credincioșilor ortodocși. Dacă

⁶⁶ *Ibidem*, f. 25 v. – 26.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 26 v. – 27.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 31.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 28v. – 29.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 29 v.

⁷¹ *Ibidem*, f. 30.

⁷² *Ibidem*, f. 33 v. – 34.

⁷³ *Ibidem*, f. 32-33.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 34 v. – 35.

biserica și școala arătau cum se cerea și erau dotate, însemna că parohienii aveau o situație materială bună. Bineînțeles că erau și excepții: parohii unde erau bani, dar dezinteresul față de biserică și școală era mare (ex :Sîngeru). Fondurile bănești și „în bucate”, destinate bisericii și școlii, sunt dovada că și atunci trăiau oameni interesați de soarta locașului de cult din sat și de viitorul copiilor lor (Holtmureșiu, Maerău etc.). De remarcat sunt cazurile de donații pe seama bisericii (Mesterhaza, Nadășa etc.), dacă ne gândim că nu se putea vorbi de bogăție materială în rândul românilor, însă de bogăție spirituală, da. Din păcate, găsim în aceste protocoale de vizitațiune și extrema cealaltă : comunități atât de sărace, încât biserica și școală existau, doar, teoretic (Șaromberg, Palota).

Importanța școlii pentru creștinii ortodocși poate fi constatată , mai ales, analizând salariile primite de învățători. Deși prin lege se stabilea cuantumul minim al acestora la 300 fl./an, numai învățătorul din Ibănești primea o sumă apropiată (250 fl./an). În celelalte parohii nivelul salarizării era departe de prevederea legală, variind de la 20 fl. la 100-160 fl. anual. Aceste sume mici se datorau nu doar dezinteresului, ci și sărăciei cronice din majoritatea satelor, grija zilei de mâine fiind mai apăsătoare decât grija pentru educația urmașilor; sintagma „*doar nu-l voi face popă* ” era un mod de gândire frecvent. Drept urmare, dotarea școlilor, revenită tot comunităților bisericești, suferea. Majoritatea aveau minimum (tablă, bănci), unele nici atât. În unele locuri nu se făceau nici un fel de pregătiri pentru începutul anului școlar (Săcal, Rîpa de Jos etc.) și nici nu exista dascăl (Cueșdiu, Reștoșnea).

Și totuși nu putem spune că inspecțiile anuale efectuate în parohii nu aveau efect. Pornind de la premisa că școala era un obiectiv important al acestor inspecții și că lipsa învățătorului se consemna întotdeauna în protocolul încheiat, făcând o comparație, din acest punct de vedere, între situațiile găsite în cei doi ani consecutivi, vedem că, dacă în 1870 nu mai puțin de 11 școli nu aveau dascăl, în 1871, numărul acestora s-a redus la două (Reștoșnea și Palota), făcând abstracție de comunitatea din Șaromberg, care în 1871 nu a mai fost vizitată de reprezentanții protopopiatului, din motive încă necercetate.

Un aspect mai puțin îmbucurător îl constituie starea cimitirelor. Acestea, în majoritatea lor, erau părăsite, fără garduri împrejmuitoare, devenind pășuni pentru animale. Românii întotdeauna au avut un cult pentru locurile de veci ale celor dragi. În satele din jurul Reghinului, cu creștini ortodocși, descoperim o altă atitudine față de memoria celor trecuți în neființă. După părerea noastră, nu este vorba de indiferență, cât de neputința cauzată de sărăcie, întreținerea cimitirelor devenind o povară în plus, adăugată atâtor altora, rezolvarea acestei probleme fiind amânat, sine die, pentru vremuri mai prielnice.

Imaginea spirituală și socială a acestor comunități creștine ortodoxe din apropierea Reghinului, reflectată de protocoalele de vizitațiune din alți ani ai secolului XIX, depistate în același fond arhivistic (vezi nota 1) , va face obiectul unei altei lucrări viitoare.

DES VISITES CANONIQUES

(Résumé)

L'étude met en valeur les documents visant aux les visites canonique effectués d'archiprêtre orthodoxe Iosif Brancovan dans les paroisses orthodoxes qui appartenaient d'Archidiocèse Orthodoxe Reghin en 1870-1871. Les objectifs des visites étaient les églises, les écoles, les cimetières, la situation financière des paroisses, les maîtres des écoles.

Un document élaboré par l'archiprêtre note qu'en 1870 ont été visités 28 localités. La richesse complète était de 739.150 cr.; l'églises en bon état il y avaient dans Stînceni, Deda et Vătava. En nombreuses écoles n'étaient pas des maîtres d'école qualifiés.

En 1871 les visites canonique se répètent, ayant les mêmes objectifs. Dans toutes les écoles orthodoxes étaient des maîtres d'école qualifiés, à l'exception des villages Răstolița et Lunca Bradului. L'état des églises orthodoxes était divers. Par exemple en Toplița l'église était nouvelle, en Ciobotani était en ruine.

Tous les documents utilisés pour cette étude proviennent du fond documntaire „*L'Archidiocèse Orthodoxe Roumain Reghin*”, conservé à l'Archives Nationale – la Direction Départementale Mureș.

CONFERINȚA ÎNVĂȚĂTORILOR DIN PROTOPOPIATUL GRECO-CATOLIC ULPIA TRAIANA DIN IULIE 1880

IOACHIM LAZĂR

Prima conferință a învățătorilor și directorilor de școală din protopopiatul Ulpia Traiana s-a desfășurat la un an după adoptarea primei legi Trefort în domeniul școlar. Adoptarea acestei legi a fost considerată de către români ca un atac direct la existența școlilor aflate sub patronajul bisericilor ortodoxă și unită, ultimile bastioane de rezistență ale culturii și limbii naționale¹. Pentru a rezista presiunii exercitate de către oficialitățile statului dualist maghiar, protopopii, în calitatea lor de inspectori școlari, întreprind o serie de inițiative pentru ridicarea calității învățământului din școlile confesionale sătești și salvarea lor din fața amenințărilor tot mai insistente de transformare în școli comunale sau de stat cu limba de predare maghiară. În seria acestor inițiative se înscrie și conferința învățătorilor greco-catolici, convocată de către protopopul Ioan Ianza², în iulie 1880. În cadrul conferinței un rol important i-a revenit lui Ioan Pop Reteganul, învățător la școala confesională greco-catolică din Bouțaru Superior. Rolul lui Ioan Pop Reteganul în dezvoltarea școlii românești este mai puțin cunoscut în literatura didactică din țara noastră. El s-a impus, în primul rând, ca folclorist, scriitor și publicist, majoritatea studiilor dedicate activității sale urmărind domeniile respective³. Despre activitatea didactică desfășurată de Ioan Pop Reteganul a apărut un singur studiu datorat lui Sebastian Stanca⁴.

Ioan Pop Reteganul s-a născut la 10 iulie 1853, în comuna Reteag din comitatul Cluj. Urmează școala primară în satul natal, după absolvire înscriindu-se la gimnaziul "grăniceresc" din Năsăud. Atras de personalitatea profesorului Vasile Petri, solicită înscrierea la Preparandia de Stat din Deva, unde acesta era profesor. În vara anului 1871, Ioan Pop Reteganul îi scrie lui Vasile Petri,

¹ Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania, 1868-1918*, vol. II, Cluj, 1992, p. 23.

² Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare DJHAN), *Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg*, Dosar 2/1880, f. 100.

³ Ion Agârbiceanu, *Cu prilejul unui studiu asupra lui Ion Pop Reteganul*, Prefață la Ion Pop Reteganul, *Viața și activitatea sa de Ion Apostol Popescu*, București, 1965; Ion Breazu, *Ion Pop Reteganul, Centenarul nașterii*, "Steaua", 4, nr. 6, 1953, p. 110-117; Pompiliu Dumitrașcu, *Observații asupra limbii lui Ion Pop Reteganul*, în *Limba română*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 641; Petru Froicu, Eugen Dimitriu, *Corespondența folcloristului Ion Pop Reteganul cu Simion Floarea Marian*, în *Limba și literatura*, 1, 1986, p. 64-68; Anca Goția, *Din corespondența folcloristului Ion Pop Reteganul cu Astra*, în "Studii și comunicări de etnologie", tom. 10, București, 1996; Ion Mușlea, *Ion Pop Reteganul, folclorist*, în "Studii și cercetări științifice", Seria III, tom. VI, nr. 3-4, 1955.

⁴ Sebastian Stanca, *Din viața dascălului Ion Pop Retegan*, Cluj, 1938.

exprimându-și dorința de a veni aici⁵. La 7 septembrie 1871, Vasile Petri îi comunica lui Ioan Pop Reteganul ca "la însărcinarea directorului Koos, am onoarea a te încunoștința, că în principiu ești primit în preparandia noastră și că prin urmare a-ți întocmi lucrurile astfel, ca pe 1 octombrie a. c. stil nou, să fii aici la Deva"⁶. Sosit în oraș, Vasile Petri îl prezintă directorului Koos Ferenczi. "Acesta ne primi foarte amabil, vorbind cu noi românesce", își amintește Ioan Pop Reteganul care rămâne profund impresionat de bunăvoința acestuia "față de toți elevii săi, indiferent de naționalitatea lor"⁷. În cadrul preparandiei Ioan Pop Reteganul a fost un elev strălucit, obținând la cele trei cursuri, urmate aici, calificativul "eminentia".

În toamna anului 1873 este încadrat profesor suplinitor la Școala de Reuniune grănicerească din Orlat. În aceeași perioadă își susține examenul de "calificațiune" la Preparandia din Deva, obținând rezultate deosebite. O bună parte din cariera sa didactică s-a desfășurat la diferite școli confesionale din comitatul Hunedoara, îndeosebi în părțile Țării Hațegului. A funcționat la școlile din Vâlcelele Rele (1875-1876), Baru Mare (1876-1878) și Bouțaru Superior (1879-1880). În toamna anului 1879 este încadrat ca învățător la Școala din Lisa⁸, dar trece în același an la Bouțaru Superior. La Vâlcelele Rele a închiriat o casă și a confecționat el însuși mobilierul pentru copii⁹. La școala din Baru Mare pe lângă activitatea la clasă, Ioan Pop Reteganul s-a preocupat și de "inițierea elevilor și a cetățenilor în lucrări de pomărit"¹⁰. Această activitate este practică consecvent de către învățătorul Ioan Pop Reteganul în toate școlile la care a funcționat. În raportul privind activitatea pe anul 1879-1880, Astra acorda un premiu "pentru cultivarea pomăritului și grădinăritului lui Ioan Pop Reteganul, învățător diriginte la Școala grănicerească din Lisa"¹¹. În anul școlar 1879-1880 el funcționa la Școala confesională greco-catolică din Bouțaru Superior. De aici el se adresa conducerii Astrei pentru a primi revista Transilvania. În ședința din 13 februarie 1880 comitetul Astrei lua în discuție și aproba cererea sa prin care solicita să i se dea "cursurile din foaia Transilvania pe anii 1875, 1876, 1877 și 1878, pentru prețul de 4 florini"¹². Perioada în care activează în cadrul școlilor hunedorene corespunde unei intense politici de maghiarizare promovată de către guvernele maghiare. Conform legii școlare din anul 1868 se impuneau o serie de condiții pentru funcționarea școlilor confesionale care se refereau la clădire, mobilier, inventarul școlii, manualele folosite etc. Dacă nu îndeplineau condițiile cerute de lege, la 6 ani de la promulgarea legii, după 3 avertismente, școala populară era desființată și transformată în școală comunală sau de stat cu limba de predare maghiară.

Presiunea statului dualist maghiar asupra învățământului confesional românesc se intensifică după 1875, odată cu venirea la guvernare a lui

⁵ Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, *Monografia Liceului pedagogic Deva*, Deva, 1970, p. 22.

⁶ Biblioteca Astra Sibiu, M. XXIII/4/6/.

⁷ Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, *op. cit.*, p. 22.

⁸ "Transilvania", An. XII, nr. 1-2 din 1-15 ianuarie 1881, p. 7.

⁹ Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, *op. cit.*, p. 22.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ "Transilvania", An. XII, nr. 1-2 din 1-15 ianuarie 1881, p. 7.

¹² *Ibidem*, p. 8.

Koloman Tisza. Legea din 1876 atribuia forurilor administrative comitatense competențe foarte largi în materie școlară, între care și posibilitatea de a confisca manuale, a pedepsi cu amenzi pe învățători, a le intenta procese și chiar de a închide școli. Abuzurile împotriva școlilor confesionale din comitatul Hunedoarei se întetesc după numirea în funcția de inspector școlar regesc a lui Ludovic Rethy. Șirul abuzurilor începe cu închiderea școlii din Sălașul Inferior¹³ și obligarea copiilor din Geoagiul Inferior de a frecventa școala de stat¹⁴. Școli de stat, cu limba de predare maghiară, au mai fost înființate în comunitățile Băcia și Bărcea Mică. Copiii aparținând ambelor confesiuni românești erau "siliți a umbla la școala de stat, care tocma de nu ar exista"¹⁵. "În comunitățile, în care nu existau școli confesionale – sublinia ziarul Observatoriu – se înființau școli comunale maghiare"¹⁶. Comitetul administrativ al comitatului Hunedoara "manifesta o deosebită plăcere a sugruma câteva școli confesionale românești și a le preface, sub diverse pretexte, în școli maghiare"¹⁷. Era acuzat chiar Consistoriul ortodox din Sibiu că la "Șoimuș și Boholt, de atâția ani nu mai are școli"¹⁸.

În vicariatul Hațegului se înființaseră școli comunale sau de stat în Sălașu de Sus¹⁹, Silvașu de Jos²⁰, Silvașu de Sus²¹ și Băiești²². Dar pericolul extinderii lor devenea tot mai amenințător. Benjamin Densușianu, vicarul Hațegului, atrăgea atenția episcopiei Lugojului, că în comunitățile ortodoxe ale protopopiatului Hațeg "se află 14 școli comunale, mai vârtos pe Strei și ai noștri sunt influențați cu lauda că docenții n. u. capătă plata de la împărăție și ai noștri nu sunt băgați în seamă"²³.

Vicarul Hațegului, Benjamin Densușianu și cei doi protopopi, Ioan Ianza al Ulpiei Traiane și Ștefan Radic al Jiului, i-au o serie de măsuri pentru a rezista presiunilor organelor administrative comitatense și amestecului tot mai insolent al inspectorului Rethy în treburile școlilor confesionale din Țara Hațegului. Cu prilejul Reuniunii învățătorilor greco-ortodocși din comitatul Hunedoarei, desfășurată la Orăștie, în 7/19 – 8/20 septembrie 1880, inspectorul maghiar explica învățătorilor că "limba maghiară numai așa se poate învăța cu succes, dacă va merge paralel cu limba română"²⁴. El cerea ca limba maghiară "să nu fie tratată separat de limba română". Inspectorul Rethy combina de minune planul ministerial "unde sârmanei limbi române abia i se dau 2 ore, separate, pe săptămână"²⁵, cu acțiunile sale abuzive.

¹³ DJHAN, *Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg*, Dosar 2/1876, f. 1-2.

¹⁴ Enea Hodoș, *Cercetări, probleme școlare confesionale*, Sibiu, 1944, p. 60.

¹⁵ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare DJTAN), *Fond Episcopia greco-catolică Lugoj*, Dosar 5/1879, f. 1-2..

¹⁶ "Observatoriu", An. II, nr. 90 din 10/22 noiembrie 1879, p. 371.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ DJHAN, *Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg*, Dosar 2/1875, f. 18.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, Dosar 2/1879, f. 173.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, Dosar 2/1875, f. 68.

²⁴ "Foaia școlastică", An. VIII, nr. 22, 15-27 noiembrie 1880, p. 176.

²⁵ *Ibidem*.

În seria de măsuri luate pentru apărarea școlii confesionale se înscrie și Conferința învățătorilor greco-catolici din protopopiatul Ulpia Traiană din 11 iulie 1880. Învățătorii din protopopiat erau chemați să-și unească eforturile în uniformizarea metodelor de predare și asupra importanței diferitelor obiecte ce se predau în școlile populare. Pentru a conferința este chemat Ioan Pop Reteganul, unul dintre cei mai străluciți învățători ai perioadei sale. În ziua de 11 iulie 1880, la Ulpia Traiană, sub prezidiul protopopului Ioan Ianza are loc conferința învățătorilor români greco-catolici²⁶. Sunt prezenți preoții Avel Pop Bociat din Clopotiva, Manasie Pop (Zeicani), Ștefan Grațian (Ostrov) și George Albulescu (Bucova)²⁷, în calitate lor de directori școlari. Învățătorii prezenți erau Zacharia Pop (Grădiște-Ulpia Traiană), Nicolau Câmpeanu (Clopotiva), Ioane Bora (Râu de Mori), Demetriu Răceanu (Bucova), Demetriu Angheloni (Păucinești) și Ioane Pop Reteganu, învățător în Bouțariu²⁸.

Conferința se deschide de către protopopul Ioan Ianza printr-o cuvântare ce pune accent pe "reuniformitatea ce ar trebui să existe în toate afacerile învățătorilor"²⁹. La terminarea cuvântului rostit de protopop, cei prezenți răspund prin formula "să trăiască"³⁰. Apoi învățătorul "Ioane Pop Reteganul își citește disertațiunea sa"³¹. El mulțumește, în numele colegilor săi, protopopului Ioan Ianza care "se interesează de afacerile învățământului și așterne formularele relative la agendele scripturistice ținătoare de fiecare învățătoriu"³².

Conferința continuă cu prezentarea disertației de către Ioan Pop Reteganul, care tratează "toate afacerile noastre școlare"³³. Disertația prezentată de Ioan Pop Reteganul constituie o adevărată lecție didactică, ea îmbinând idei și exemple din marii oameni de cultură ai timpului. În partea introductivă el face o prezentare a Ulpiei Traiane, asemănând-o cu muntele sfânt pe care a urcat legendarul Moise. "Au ruinele ce le călcăm nu sunt tot atâtea relicve sfinte pe cari nu suntem demni a le călca ? Și cea mai mică piatră și cel mai mic atom de mozaic ne strigă: deslegați-ve curelele încălțămintelor voastre, căci locul unde stați sfânt este"³⁴. Apoi el subliniază importanța culturii în viața unui popor și rolul învățătorilor "întemeietori de caractere ferme". "Noi suntem dascăli, frumos epitet, impunătorie nume, plăcute ocupațiuni"³⁵, spune Ioan Pop Reteganul. Dascălul este asemănat cu grădinarul cel bun "priceput și îndemânatec la lucru, cărui i se dau plântuțele tinerele, spinoase, necultivate, nealtoite și neaducătoare de fructe"³⁶. "Noi suntem chemați a educa și cultiva – continuă conferențiarul – tinerimea română încredințată. Dar știți cum a zis Diogene către Alexandru ? Nu lua ce nu-mi poți da ! Ioan Pop Reteganul sublinia că "de nu suntem capabili a da pruncușilor ceva mai bun, mai nobil, să

²⁶ *Ibidem*, Dosar 2/1880, f. 98-99.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, f. 90-97.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

nu le luăm barem ce au, embrionul, germenul acel natural, ci pe acela să-l conducem și îndreptăm ca să porceadă calea sa firească³⁷. În continuarea cuvântării subliniază importanța obiectelor predate în școală și care contribuie nemijlocit la educația elevilor.

Doctrina creștinească, religia, fără ea nu se poate presupune educațiunea. Dar rolul principal este acordat limbii materne. "Cine nu știe limba sa maternă nu-i demn să trăiască. Și care e limba noastră maternă? Oh! Cea mai dulce, mai sonoră, mai frumoasă ce poate să existe pe fața globului nostru terestru. Limba română ce ne-a rămas ca ereditate de la moși-strămoși noștri³⁸. Limba care la străbunii noștri "era soartă ca și tiera"³⁹. "În ea trebuie predată toată instrucțiunea noastră școlastică. De ea ne folosim la toate obiectele, ca de mașina carea se presupune în tot locul unde urmărim un scop. Ci limba noastră română trebuie să o cultivăm de una dată cu sentimentele moralo-religioase și naționale la băieți. Limba trebuie să ne fie tot înaintea ochilor, cum era la Moise stâlpul de foc; de ea trebuie să uităm nici una clipită. Dă va veni un băiat și numai una zi la școală să ducă din tezaurul limbei ceva acasă"⁴⁰. "De ce limba strămoșească să n-o cultivăm - se întreabă retoric Ioan Pop Reteganul. "Au voim să rușiească țierina ce o călcăm"? Apoi Ioan Pop Reteganul explică modul cultivării limbii materne. "Cum avem mai în detaliu a cultiva limba maternă la băiații școlari, căci vin în școală cu câți termini răi și provincialismuri urâți - aceea o învățăm din instrucțiunile lucrute de bărbați competenți și deci numai voia se recere la aceea"⁴¹. În cultivarea limbii române Ioan Pop Reteganul insistă asupra metodelor folosite în școală, între care enumeră intuiția, citirea și scrierea, gramatica limbii materne, memorizarea poeziilor. Citirea și scrierea - spunea Ioan Pop Reteganul - acestea sunt barometrul ce ne arată pe ce treaptă stă un popor în cultură. Azi tot civele trebuie să știe citi și scrie. De la aceste nu e dispensat:

Nici împăratul din palat
Nici muncitorul de la sat
Nici coconița de la bal
Nici țărăncuța de pe mal⁴².

Toți și toate trebuie să știe citi și scrie. "Scrisul - cititul încă trebuie tratat în mod intuitiv. Nu e iertat a trece peste una literă, cuvânt, propozițiune, până nu o înțeleg școlarii dacă voim ca ele să aibă și ajungă scopul dorit"⁴³. Un rol deosebit acordă gramaticii limbii române. "Ea ne înveția cum avem să vorbim corect, să scriem fără eroare și să cetim bine". Ca să o înțelegem - insista Ioan Pop Reteganul în cuvântarea prezentată - "intuițiunea e și aci aceea care ne ușurează învățământul"⁴⁴.

Memorarea poeziilor ocupă un rol important în școala confesională.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, vezi Anexa.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

“Poezia excită simțul frumosului la băieți, deci nu trebuie ignorată”⁴⁵. Un loc important în cadrul obiectelor de învățământ predate în școala confesională este acordat aritmeticii. Ea ajută la cunoașterea monedelor și fondurilor din țară și a măsurătorilor. “Computul e gimnastica spiritului”⁴⁶, era concluzia lui Ioan Pop Reteganul.

Printre cele mai importante obiecte se numără geografia și istoria. “Pre cum nu e demn cineva a nu-și cunoaște casa și părinții, așa nu e demn a nu-și cunoaște patria și fazele prin care a trecut ea și locuitorii”⁴⁷. Un obiect frumos de învățământ și ușor de tratat este geografia împreună cu istoria, căci separate nici închipui nu se pot. Știți cum cânta poetul ?

Să-mi spui ce-ai fost române

Ce ești, ce vrei să fii,

Din care țări streine

Și când veni-și aci ?

“Tratând comitatul Hunedoarei și ajungând la Grădiște (Ulpia Traiana), tratăm colonizarea Daciei prin romani, moartea lui Longin, poezia < Rar acum este >. La Reteag, comitatul Solnoc – Dobâcei, tratăm Istoria lui Petru Rareșiu, Ciceul, castelul lui și poezia < Scoală, scoală măi române >; La Marmația: trecerea lui Dragoșiu în Moldova, fundarea Moldovei și < Marșul lui Dragoșiu >; la Turda, moartea lui Mihai Eroul și poeziile < Ca un glob de aur, Pe câmpia Turdei >; la Blaj, ștergerea iobăgiei, poezia < Deșteaptă-te române >”⁴⁸.

Astfel mergând “geografia mână în mână cu istoria vor deveni școlarii capabili de a-și revoca în memorie timpurile, locurile și întâmplămintele cele mai ponderoase și se vor deprinde a îmbrăcioșia și ama virtutea și a înconjura, ignora și desprecia viciul”⁴⁹. Un loc important în disertația lui Ioan Pop Reteganul îl ocupă științele naturale. “Trăim în natură, în vecinătate cu animalele, plantele și mineralele, de cari ne servim ca de nescari lucruri fără de cari nu putem fi”⁵⁰. “Singura știința naturei e capabilă să ne mântuească de sărăcia în care se tăvăleşce azi multă lume, singur știind care product natural ne aduce folos și care ne aduce daună, suntem siguri în alegerea lor”⁵¹. “Cunoscând fenomenele și legile naturei, pierd din noi superstițiunea și din perfecta cunoaștere a naturei, rezultă cunoașterea și venerarea Bunului Dumnezeu”⁵². “Ar fi deci dureros a lipsi pe băiații școlari de cel mai frumos și folositor obiect de învățământ”⁵³.

Tot de studiul naturii Ioan Pop Reteganul lega și Economia – Grădinăritul – Stupăritul – Mătăsăritul. “Învățarea Economiei e nu numai frumoasă ci și folositoră tot una dată. Scopul ei e mai mult practic – ca formal. Mare bucuria ar fi părinții școlarilor văziend că aceea știu și le place a cultiva pomii și a lucra

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

câte ceva”⁵⁴. “Cultivând învățătorul cu școlarii săi grădina școlei – continua Ioan Pop Reteganul – aceia lu imitezia pe la casele lor. Drept aceea nici de această instrucțiune nu trebuie să lipsim pe pruncii școlari, cu atât mai vârtos că din ei o să devină – din cea mai mare parte economi”⁵⁵.

Un rol important acordă și pregătirii fizice – gimnasticii. Bătrânii noștri recunoșteau că “Mens sana in corpore sano” spune Pop Reteganul. “Dacă e de lipsă cuiva jocul, mișcarea, deprinderea, apoi cei dintâi sunt școlarii; căci școlarii sunt băiați, corpul și spiritul lor e în dezvoltare și dezvoltarea pretinde mișcare. E frumos omul cu una ținută cavalească, sprinten, istețiu, sănătos și cu mersul îndemânat și sigur”⁵⁶, concluziona Ioan Pop Reteganul.

Referindu-se la obiectele artistice, el spune că “arta și știința învingă, apărare de spirit”⁵⁷. În rândul disciplinelor artistice un loc aparte îl ocupă cântecul. “Românul e născut poet, cântărețiu. El unde merge, unde stă, cântă. El lucrând, arând, săpând, cosind, secerând, păscând turmele, făcând fân – scurt în tot locul – cântă și iarăși cântă”⁵⁸.

Când vorbește despre predarea limbii maghiare, Ioan Pop Reteganul recunoaște cu obiectivitate că nu o știe aprecia cum se cuvine. “Și aceasta provine de acolo, căci însumi nu o știu”⁵⁹. În continuare el prezintă celelalte obiecte și documentele pe care orice învățător trebuie să le întocmească și să le țină în evidență.

În finalul cuvântului său Ioan Pop Reteganul aseamăna pe dascăli cu artiștii. Trebuie să ne însușim știința și aceea trebuie să o punem în practică de e vorba să devenim artiști. “Dar știința n-o putem suge din degete, ci se câștigă prin lectură”⁶⁰. Ioan Pop Reteganul arăta că este “foarte mare trebuință de cărți serioase științifice. Nu trebuie să ne jucăm nici cu lectura”⁶¹. “Noi avem să citim opuri religioase, limbistice, naturale, metodice, pedagogice, geografo-istorice, filosofice, juridice, politice, naționale, poetice, satirice, scurt, tot soiul de opuri trebuie să citim, dar firesce să citim, studiind și încă înțelegând”⁶².

Învățătorul școlii populare trebuie să fie de toate, el trebuie să fie ca și mâna: “cuțit, furcuța, instrument și armă. De aceea se recere ca să cetim mult și cele ce cad în sfera noastră – să le punem în praxă și atunci, fiind și darul lui Dumnezeu cu noi – vom deveni artiști și vom schimba împrejurările”⁶³.

După prezentarea disertației, participanții stabilesc publicațiile ce trebuie abonate. Astfel comunitățile Grădiște, Păucinești, Zeicani, Bucova, Bouțaru Superior și Inferior se vor abona la: “Școala română, Economul, Foaia școlastică, Amicul familiei și Observatorul, iar învăț. Ioane Pop Retg. dă prezent foile ce le are, gratuit, ca colaboratoriu”⁶⁴. “Pentru Clopotiva, Râu de Mori,

⁵⁴ *Ibidem.*

⁵⁵ *Ibidem.*

⁵⁶ *Ibidem.*

⁵⁷ *Ibidem.*

⁵⁸ *Ibidem.*

⁵⁹ *Ibidem.*

⁶⁰ *Ibidem.*

⁶¹ *Ibidem.*

⁶² *Ibidem.*

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Ibidem.*

Ostrovel, Ostrov și Valea Dâlji se prenumera: "Școala română, Economul, Foaia școlastică, Familia și Gazeta Transilvaniei"⁶⁵.

Ioan Pop Reteganul, prin conferința susținută în fața colegilor săi adunați la Ulpia Traiana, se dovedește unul dintre cei mai străluciți dascăli, capabil de a mobiliza corpul învățătoresc din protopopiat și nu numai, să depună eforturi susținute pentru ridicarea culturii sale și să transmită elevilor încredințați spre instruire, cunoștințele necesare pentru a deveni cetățeni, în spiritul european al secolului al XIX-lea.

ANEXĂ

MULT ONORATE DOMNULE ! ONORAȚI DOMNI ! FRAȚI COLEGI !

La amabila invitație a Mult On. Dn. protopop al Ulpiei Traiane și cu ajutorul Celui ce conduce destinul în lume iată-ne întruniți în una conferința, în prima conferința a învețiatorilor acestui tract. Unde suntem noi ? Au nu auzim noi, unul, fiecarele vorbe rostite la urechia noastră că cele ce le auzi odată Moise din roșă: deslegați curelele încălciamentelor, căci locul unde esci - sant este ? Crezi că la urechia fii căruia din noi sună aceste vorbe ! Și cum nu ? Au locul unde suntem noi e mai puțin santu ? Au Ulpia Traiana e pentru noi mai puțin de cum fu muntele Horio pentru Moise ? Au nu asemenea ton potine ieși din Amphiteatrul ce este facia cu noi ? Au ruinele ce le călcăm nu sunt tot atâtea relicve sante pe cari nu suntem demni a le călca ? Și cea mai mică piatră și cel mai mic atom de mosaic ne strigă: Deslegați-vă curelele încălciamentelor voastre căci locul unde stați - sant este !

Acesta e locul cel ocupă divul Traian prima dată, aci peri rivalul său Decebal. De aci ne strigă nouă Traian, santul nostru părinte:

"Ori cât timp romani veți fi,
Nu vă temeți că-ți peri" !

Aci benevoi Mult On. Dn. protopop a conchiema l-a șiedința a învețiatorilor români din acest tract; din tractul Ulpiei Traiane ! Mulțiamim mult On. Dn ! Tramită-și D-dieu îndurările sale cele bogate peste M. On. D. ! Să trăiescă în mulți ani fericiți !

Frați colegi ! Cultura nu o putem suge din degete, ci ea se câștigă prin lectură ! Așa ne înveția popa Ioane Antoneli. Noi suntem cari ne lăudăm cu numele: Înaintatori ai culturii și civilizației, începători ai educației regulate, întemeietori de caractere firme", noi suntem dascăli. Frumoase epiteze ! Impunătorie nume ! Plăcute ocupațiuni ! Ce suntem noi ? Noi suntem învețiatori, nu instructori, ci amendou de una dată ! În noi e personificată duitatea de educatori și instructori. Iată deci ce suntem noi, sau de nu suntem - ce trebuie să fim. Noi suntem chemați a face aceea ce face grădinariul cel bun, priceput și îndemaneat la lucru, căru i se dau plantuțele tinerele, spinoase, necultivate, nealuite și neaducătoare de fructe. Grădinariul scie că lăsând el acele plante așa, le umplu spinii și mărăcinele și sau nu aduc fructe, sau de a intrat între ele

⁶⁵ *Ibidem*.

vre una capră și a ros unele smicele – poate că aduc fructe , ci fructe rele căci pomul rău, fructe rele produce ! Iar de a intrat capra până plantele erau tinere, le nimicesce, le roade coaja și vârfurile și în loc să iasă din ele pomi mari ca arborii se dezvoltă nescari tufari ca măcieșul. Noi dar suntem chemați, înainte de toate a îngrădi plântuțele ca să nu intre capre la ele și să le nimicească. După aceea să vedem de ele, să le curățim, să săpăm pe lângă ele, să le gunoim, să le legăm pe lângă parul caracterului ca să nu le poată arunca vântul la pământ, apoi să le nobilităm, altuim, mutăm sau răsădim și după aceea să le predăm posesorului ca plante deplin desvoltate și aducătoare de fructe bune, ca plante tari la cari nu le pot strica caprele, inimicii lor !

Noi suntem chemați a educa și cultiva tinerimea nouă încredută. Dar știți cum a zis Diogene către Alexandru ? "Nu lua – ce nu-mi poți da ! De nu suntem capabili a da pruncuților ceva mai bun, mai nobil, să nu le luăm barem ce au, embrionul, germenul acela natural, ci pe acela să-l conducem și îndreptăm ca să purceadă calea sa firească. E constatat și aceea că, dacă voim să dăm cuiva ceva, mai întâi trebuie să posedem acela ce, ce voim a-l preda. Dacă voim a educa pe cineva, se recere ca mai întâi noi să fim educați. De voim a cultiva pe cineva noi să fim mai întâi cultivați. Dar cultura, precum am mai zis cu vorbele venerabilului părinte Antoneli, nu se suge din degete !

Nu tragă la îndoială că unul fiacarele din noi și-a făcut studiile sale relative la oficiul ce-l ocupă. Credem că fiacare din noi posedă cele necesare pentru atingerea scopului. Vorbesc de scop; și care e scopul nostru ? De a cresce mituteii ce stau sub tutela noastră ! Acesta e scopul nostru: să le desceptăm privirea lor și toate direcțiunile, să-i învețăm a cugeta serios, a vorbi logice și a se sci folosi de puterile ce le au, de la mama cea bună – natura. A-i cresce ca să fie folositori sieși, națiunei, bisericei, statului și omenirii în genere. Acesta e scopul nostru ! Și noi trebuie să urmărim scopul, căci, cine lucră fără scop, nu lucră nimic !

Scopul însă presupune mijloace. Mijloacele aducătoare la scopul nostru sunt de 7 (siete) soiuri: 1. Religioase, 2-a Limbistice, 3-a Matematiche, 4-a Istorie, 5-a Naturale, 6-a Gimnastice și a 7-a Artistice. Obiectele, ce cad în sfera acestor șiete soiuri, ne compun mijloacele ducătoare la scopul nostru. Iar pe ele le numim obiecte de învețământ, căci, ca să ne ajungem scopul, trebuie să le învețăm, ci nu pentru școală, pentru parada examenului, ci pentru vieția ! Permiteți-mi să fac una scurtă revistă peste ele, fie și numai în genere, până doară va veni timpul ca să le specificăm mai în detaliu.

1. Doctrina creștinească. Fără religie, nu se poate presupune educațiune, și atâta e destul pentru a arăta ponderositatea acestui obiect de învețământ. Manualele relative la acest obiect se pot vede în Statutele școlilor noastre de la pag. 58.

2. Limba maternă. Cine nu-și scie limba sa maternă, nu-i demn să trăiască ! Și care e limba noastră maternă ? Oh ! Cea mai dulce, mai sonoră, mai frumoasă ce poate să existe pe fația globului nostru terestru. Limba română, ce ne-a rămas ca ereditate de la moșii-strămoșii noștri. Limba carea la străbunii noștri era soartă ca si țara. În ea trebuie predată toată instrucțiunea noastră școlastică. De ea ne folosim la toate obiectele, ca de mașina carea se presupune în tot locul unde urmărim un scop. Ci limba noastră română trebuie să o cultivăm de una dată ca semțiamentele moralo-religioase și naționale la

băiați. Limba trebuie să ne fie tot înaintea ochilor, cum era la Moise stâlpul de foc. De ea nu trebuie să uităm nici una clipă. De va veni un băiat și numai una zi la școală, să ducă din tezaurul limbii ceva acasă. Și să cultivăm și păstrăm limba română căci, de ce limba strămoșească să n-o cultivăm. Au voim ca să roșească țărâna ce o călcăm ? Cum avem mai în detaliu a cultiva limba maternă la băiații școlari, cari vin în școală cu câți termeni răi și provincialismuri urâți - aceea o învățăm din instrucțiunile lucrate de bărbați competenți și deci numai voia se recere la aceea. În statutele noastre încă avem îndrumări relative la pag. 59-62 și adevărat:

a. Intuițiunea. De ce prețiu e aceasta la instrucțiune și educațiune o recunoaște fiacarele. Și această nu e de a se aplica numai la învețământul intuitiv, adică la exercițiile verbale și memoriali, ci la toate obiectele de învețământ. Ea pretinde ca toate obiectele să le predăm școlarilor în mod intuitiv – natural. Ea ne îndeamnă a privi obiectele din toate punctele de vedere, a le numi cu numele cele adevărate, a le descompune în părți, a numi părțile cu termeni buni, a spune scopul și folosul fiacarei părți și a obiectului întreg și ea (intuițiunea) ne conduce la învețământul moral " a nu strica și vătăma nimic" și ne îndrumă a cunoaște și mări pe cauzatoriul tuturor lucrurilor – pe Dumnezeu. Intuițiunea nu trebuie dar s-o pierdem din vedere.

b. Cetirea și scrierea. Aceste sunt barometrul ce ne arată pe ce treaptă stă un popor în cultură. Azi tot civele trebuie să scie ceti și scrie. De la aceste nu e dispensat

nici împăratul din palat,
nici muncitorul de la sat,
nici coconița de la bal,
nici țierencuța de pe mal.

Toți și toate trebuie să scie ceti și scrie. Scrisul- cetitul încă trebuie tratate în mod intuitiv. Nu e iertat a trece peste una literă, silabă, cuvânt, propozițiune, până nu o înțeleg școlarii, dacă voim ca ele să aibă și ajungă scopul dorit.

c. Gramatica limbii materne. Ea ne înveția cum avem să vorbim corect, să scriem fără eroare și să cetim bine. Nu înțelegem însă în școala poporală gramatica teoretică "de-a rostul" nu, intuițiunea e și aci aceea care ne ușiorează învețământul.

d. Memorisarea poeziilor școlare, religioase, patriotice, naționale. Poezia escită simțul frumosului în băiați, deci nu trebuie ignorată.

3. Computul. Trăim în școlul acela când toți și toate, din toate părțile trag la foloase. Dar folosul, fie ori și cât de mic și neînsemnat, trebuie să ne știm da seama de el. Și aceasta ne înveția computul. Aci vine cunoașterea monetelor și fondurilor din patria și a măsurilor. Și aceasta iar trebuie predat în mod intuitiv. De intuițiune nu scăpăm nici aci și nicăieri, sau mai bine ea nu e iertată să scape de noi și de s-ar ajunge în fundul pământului. Abstrăgând de la scopul practic ce-l are computul, el mai are și un scop formal. Prin comput dacă e propus intuitiv, metodic și cu înțeles, se dezvoltă mai tare memoria fiecărui școlar și om în genere. Computul e gimnastica spiritului. În statutele noastre aflăm la pag. 62-64.

4. Obiecte istorice. Precum nu e demn cineva a nu-și cunoaște casa și părinții așa nu e demn a nu-și cunoaște patria (cesta mai mică și cea mai mare – lumea) și fazele prin cari a trecut ea și locuitorii ei. Un obiect frumos de

învețământ și ușor de tratare Geografia împreună cu Istoria. – căci separate nici închipui nu se pot, Sciți cum cânta poetul:

Să-mi spui ce-ai fost române,
Ce esci, ce vrei să fii ?
Din care țări streine,
Și când veni-și aci ?

Geografia și Istoria răspund curent:

Numai să le înveția
Să le resfeția, neîncetat.

Da așa este. Ci Geografia trebuie tractată în mod natural și împreună cu Istoria și cu poesiile patriotice, naționale, eroice. D. e. Tractând comitatul Hunedoarei și ajungând la Grădisce (Ulpia Traiana) tractăm colonizarea Daciei prin romani, moartea lui Longin, poesia: "Rar acum este". La Reteag, cottul Solnoc Dobâței tractăm Istoria lui Petru Rareșiu, Ciceul, castelul lui și poesia "Scoală, scoală măi române". La Marmația: Trecerea lui Dragoșiu în Moldova, fondarea Moldovei și marșul lui Dragoșiu; la Turda: "Moartea lui Mihai eroul și poesiile "Ca un glob de aur", "Pe câmpia Turdei". La Blasiu: Ștergerea iobăgiei, poesia "Deșteaptă-te române" etc, etc. Aceasta e ziua ș. a. Astfeliu mergând Geografia mână în mână cu Istoria vor deveni școlarii capabili de a-și revoca în memoria timpurile, locurile și întâmplările mai ponderoase și se vor deprinde a îmbrățișa și ama virtutea și a înconjura, ignora și depreciui viciul. În statutele noastre le putem afla la pag. 64-65.

5. Sciintiele naturale. Frumoasă-i natura, măreția a ei arte – zice grăitoriul de adevăr, repausatul poet, dascăl, naționalist, anteluptătoriul cauzei drepte, Andrei Mureșianu. Și numai acest adevăr ar fi destul ca să ne îndrume la studierea și predarea sciințelor naturali. Dar afară de aceea, trăim în natură și vecinătate cu animalele, plantele și mineralele, de care ne servim ca de nescari lucruri fără de cari nu putem fi. Ar fi trist destul dacă nu am cunoasce aceea, de ce avem neînconjurabilă trebuința, de nu am cunoasce lucrurile naturei și fenomenele ei. Singura sciința naturei e capabilă să ne mântuească de sărăcia în care se tăvăleşce azi multă lume, singur sciind care product natural ne aduce folos și care ne aduce daună, suntem siguri în alegerea lor. Singur cunoscând firea, dacă nu a fiecărui individ natural, barem a fiacarei specia, suntem capabili a ne apropia cele necesarie. Apoi cunoscând fenomenele rele și legile naturei, piere din noi superstițiunea și din perfecta cunoaștere a naturei rezultă cunoașterea și venerarea bunului Ddieu, din ele se vede nemărginita înțelepciune, putere și bunătate, ele ne demandă a lăuda și preamări pe Cel Pre Santu !

Și observând natura ne întocmim și noi lucrurile după ea, căci natura-și are una cale atât de esactă, cât nu se înșală nici când. Ar fi deci dureros a lipsi pe băiații școlari de cel mai frumos și folositoriu obiect de învețământ. Dar, de nu veți fi ca pruncii, nu veți intra întru împărăția lui Ddieu și de nu veți fi ca pruncii nu veți intra în împărăția naturei ! Aci la tot pasul trebuie să ne punem întrebarea: Ce e ? Cum e ? De ce e așa și nu altcum ? Spre ce scop ? Ce folos ? Ce daune ? Cine le-a făcut ? Cum ? etc. În statute putem citi despre acest obiect la pag. 65-67.

De sciința naturei s-ar țiene și Economia, Grădinăritul, Stupăritul,

Metasaritu. Învețiarea Economiei e nu numai frumoasă ci și folositoria tot una dată. Scopul ei e mai mult practic, ca formal. Mare bucuria ar fi părinții școlarilor văzând că aceia știu și le place a cultiva pomii și a lucra câte ceva. Și prin aceste instrucțiuni-i dedăm la lucru. Acolo se desvoltă puterile corporali ca și la gimnastică, și cele spirituali ca și la oricare alt obiect de învețământ. Încă una. Cultivând învețatoriul cu școlarii săi grădina școlii, aceia lu imitedia pe la casele lor. Drept aceea nici de această instrucțiune nu trebuie să lipsim pe pruncii școlari, cu atât mai vârtos că din ei o să devină – din cea mai mare parte economi.

6. *Gimnasteca*. Bătrânii noștri la carii nu suntem demni a le deslega curelele încalciamintelor lor, recunosciau ca: Mens sana in corpore sano. Ce ne dă sănătate corpului ? Lucrul, deprinderea. Fierul ce stă – ruginesce, Apa ce stă se clocesce, putreziesce, se împutășce. Omul ce stă – se trândăvesce corporal și spiritualmente. Băiatul, ce stă ca mielul lui St. Petru – nu are spirit pătrunzătoriu, ager. Dacă e de lipsă cuiva jocul, mișcarea, deprinderea, apoi cei dintâi sunt școlarii, căci școlarii sunt baiați, corpul și spiritul lor e în desvoltare și desvoltarea pretinde mișcare. E frumos omul cu una ținută cavalearească, sprinten, istețiu, sănătos și cu mersul îndemânatec și sigur. Toate aceste-i le dă omului gimnasteca, deprinderea. Să nu cugete cineva că prin gimnastecă școlaria ași înțelege eu jocurile din circ. Nu, gimnasteca școlaria pretinde ca pe școlari să-i dedăm la stat, pășit, umblat, mișcat, sărit etc. Scurt, să le deprindem toate membrele corpului ca să se desvolte simetrice. Aceasta e gimnasteca școlastecă. Și instruirea, educarea trebuie să fia omnilaterală, deci; nu numai spiritul, mintea, inima, semțiamintele trebuie desvoltate și cultivate ci și trupul, corpul, căci Corpurile voastre sunt locașiele spiritului s(f)ânt, care locuiesce întru ele – zice Ap. Pavel. Scopul gimnastecei e spus în Statute la pag. 67-68.

7. *Obiecte artistice*. Arta și știința învingă apărate de spirit (An. Mureș.) Au nu e destul atâtă ca să putem vede de ce însemnătate sunt aceste poztulate pentru vieția ? Dar abstrăgând împrejurarea aceasta șcim că aci se ține mai întâi cântul. Românul e născut poet, cântărețiu. El unde merge, unde stă – cântă. El lucrând, arând, săpând, cosind, secerând, păscând turmele, făcând fân – scurt în tot locul – cântă și iarăși cântă. El de bucurie, cântă, de supărare – cântă, el tot cântă. Această artă o a adus-o cu sine din Italia. Chiar așa fac și italienii, verișorii românului, ei încă tot cântă. Muiera română, legănând, cântă, îngropându-și morții cântă, la nuntă cântă, la clacă cântă. Ea tot cântă. Prin urmare școlarii noștri nu e iertat să-i lipsim de cânt, trebuie să-i facem și pe ei purtați din ereditatea ce o mai avem rămasă de la strămoși. Relative la obiectele artistului putem citi în Statutele noastre la pag. 68.

Limba mag (h)iară. Cu părere de rău trebuie să vă spun că eu nu o știu aprecia după merit. Și aceasta provine de acolo căci însumi nu o știu. Apoi, cum am mai zis, ce nu posiedem, nu putem nici preda. Eu știu adevărul că: Câte limbe șcim, atâtia oameni suntem; știu și aceea că e frumoas și folositoriu a posiede cineva limbe multe; știu și aceea că e tare plăcut dacă cineva le scie propune cu succes, cu deosebire când și legea pretinde așa; drept aceea, aceia din Dvoastră, care știu perfect limba mag(h)iară o pot și propune, numai să țină cont de celelalte obiecte – cu mult mai importante, ca să nu stagnesia acele pentru ea. Eu, cum am mai zis, nu o știu nici că o pot cândva propune.

Aceste sunt Domnilor mijloacele ducătorie la scopul nostru. Și nu le-am

enumerat aci în fuga mare ca pe nescari lucruri ce le aş fi presupus nesciute din partea Dvoastre; nu, sunt deplin convins că le şciţi toţi așa de bine, ba poate mai bine ca mine; ci – scopul fiindu-ne unul, mijloacele – după cum văzurăm – avându-le unele şi aceleaşi; având de a călca unul şi acelaşi drum spre a ajunge unul şi acelaşi scop, având – cum se zice una soarte în lume şi acelaşi nume; doresc şi cu mine dinpreună dorim toţi ca să fim uniformi în afacerile noastre. Şi la această uniformitate nu putem ajunge decât căutându-ne unul pe altul din când în când, astrăgându-ne din când în când şi conferind asupra unora şi altora ce cad în sfera noastră. Iată deci scopul conferinţei noastre de azi. Iată că şi aci avurăm un scop înaintea ochilor – uniformitatea. Şi până vom putea deveni la una uniformitate în toate afacerile noastre, să vedem barem unde ne e posibil – să fim uniformi.

Domnilor colegi ! Să facem una scurtă revistă asupra unui an de şcoală. Să zicem că d. e. la 1 septembrie ori 1 octombrie începem înveţiamentul. Atunci deci scoatem pruncii deobligăţi a frecventa şcoala şi-i înmatriculăm în *Matricula noastră* (a se vede formularul A). Matricula după părerea mea, ar trebui să fie făcută din minimum 2 contiuri de chartia, ca, cu atâta să fie pe mai mulţi ani. Aceasta ar fi mai bine rubricată în tipariu. În ea se induce un băiat numai una dată la intrarea sa în şcoală. Numai în ea se va scrie numele părinţilor, locuinţia, religiunea, anul natal, timpul intrării şi ieşirii din şcoală. Fără această matriculă nu-mi pot întipui regula la un înveţiatoriu; apoi care e chemat a ţine mai mare regula ca înveţiatoriul ?! În cele 2-5 zile la începutul anului şcolastic citim de pe ea numele şcolariilor până se familiarisedia toţi cu auzul numelor lor. În ea se scriu întâi cei mai bătrâni, apoi continuaţi-vă în jos, până ajungem la începători; de acolo, în tot anul scriem un rând de începători în ea, iar din începutul ei rămâne un an ca absolvit de şcoală cuotidiană şi intrat în cea repetitoria, iar un an (chiar la începutul Matriculei) ca absolvit de şcoala repetitoria. Din matriculă apoi compunem *Consemnarea pruncilor câte pentru o lună* (form. B).

Aci nu vine a se pune decât nrul curente, numele şi connumele şcolariului, zilele respectivei luni şi după ele vin 3 rubrici, unde se sumedia absenţele, în una (m) cele escusate pentru morb, în a doua (a), cele escusate pentru alte cauze şi a treia (n) cele neescusate. În rubrica observări – însemnăm ce ar mai deveni d. e. N-are morb lipitosu etc. Absenţele cu însemne m = morbos, a = escusat din alte cauze – absentu fără causa ante amedi, 1 fără cauză după ameazi, † fără cauză toată ziua şi . (punctul) present.

Îndată ce încep băiaţii a veni la şcoală trebuie să-i învăţăm; ci ceea ce-i învăţăm avem de a nota în diariu (form. C). Rubricile pot fi cam cele văzute în formulariu şi se pot umple cam în modul arătat acolo. Şi e de mare trebuinţa Diariul la un înveţiatoriu. Aci îşi ţine înveţiatoriul în revistă toate prelegerile de peste anul întreg, oră de oră şi despărţământ de despărţământ. Eu servesc ca înveţiatoriu din 1873 din 20 faur şi din 1 martie a aceluşi an pot arăta fiecui ce am propus şi fiacare ziua şi oră de şcoală. În rubrica Observări se înseamnă între altele înveţiatoriul, el cu mâna lui, de a absentat cândva şi din ce cauză sau cu a cui scire. Numai acela scie precis diariul, care la purtat cândva. La fine semestrului se consultă înveţiatoriul cu diariul său şi compune;

Conspectul materiei propuse. (form. sub D) care dinpreună cu diariul se pune pe masă la examen. Comisiunea esaminatoria e limitată în dreptul său, având aceste două instrumente pe masă, de la ele nu se poate abate. La timpul

său, cu aceste două instrumente la mână se poate învețiatoriul iustifica: cât a propus din fiecare obiect și cum ? De ce manuale s-a servit; în fiecare zi câți elevi a avut ect. Lângă acestea pe masa de examen e de a se pune și:

Conspectul pomologiei școlare. (form. E) Acesta ne arată starea grădinei școlare și activitatea noastră pe terenul pomologiei. Deasupra tuturor elaboratelor stă:

Clasificațiunea școlarilor (form. F), carea încă trebuie să fie făcută cu toată atențiunea, ca toate elaboratele ce ies din mâna învețiatoriului. Aceste sunt elaboratele, sunt instrumentele scripturistice cari trebuie să le avem toți, unii ca și alții. La formele respectivelor elaborate vă rog dlor colegi să vă îndreptați atențiune și să vedem a le compune așa cât să ne convină opiniei tuturor, ca pe venitoriu barem acestea să fie uniforme. Ele arată starea școalei.

Arătarea tabelaria, carea încă se ține de elaboratele scripturistice ale învețiatoriului și are formulariul în statute și deci numai după formula aceea avem de a o face, până superiorii noștri ar afla necesu a o schimba. Noi să hotărâm numai asupra cestor de sub A. B. C. D. E. și F. și apoi – satorite una dată să le prezentăm Veneratului Ordinariat Episcopesc, prin M. O. Oficiu protopopesc spre revisiune, pe lângă rugarea de a ne încuviința acesta uniformitate.

Dlor colegi ! Odată satorită astă formulă de operate scripturistice, ar trebui să cugetăm încă la 2 momente: să avem *împărțirea orelor* (Planul de replețiuni) unul ca și altul și adică lucrat în sensul statutelor. Și nu e ușor de compus. E însă de mare trebuință, căci fără de el, de dragul computului d. e. am ține 3 ore din el și numai una din alt obiect, pe când noi trebuie să fim drepți, neparțiali. Nu e iertat să folosim timpul cum voim, ci cum ne e impus. Dacă vom satori odată această împărțire a orelor, atunci d. e. de la mine de acasă voi sci când să mă duc în Bucova ca să ascult la prelegerea din fizică ori alt obiect, căci: ce va fi pe planul meu de pe perete, aceea va trebui să fie și pe al altuia docente din noi și de la aceea nu va fi iertat a mă abate nici eu, nici altul. Până la începutul cursului școlastic pro 1880/1 sperediu ca una comisiune aleasă dintre noi va fi gata cu aceste operate.

Mai ceva, apoi finim ! Ce manuale să folosim la școlari ? Și de ce manuale să ne folosim noi ? Statutele noastre ne recomandă multe și ar fi tare bine și folositoriu dacă am putea să ne procurăm barem cele mai necesarie. Trăim însă între împrejurări cam nefavoritorie, ne cam dă lumea uitărei ! Noi însă trebuie să schimbăm împrejurările. Dar aceea nu se poate una dată. Spre aceea să recere timp. Aci numai arta și sciința si învinge. Să vedem deci ca în afacerile noastre să fim artiști, atunci am schimbat împrejurările cele nefavoritoare. E drept că până vom fi diletanți trebuie să răbdăm sete, foame, golătate, ba și alungați vom fi ect. Devenind însă artiști nu ne mai înfiorăm atât de tare de câte toate. Și artistul trebuie să-și înveția arta, trebuie să înveția arta teoretică și trebuie să o pună în praxă. Așadară noi trebuie să ne însușim sciința și aceea trebuie să o punem în praxă de e vorba să devenim artiști.

Dar sciința nu o putem suge din degete; ci se câscigă prin lectură. Și ce să citim ? Buucovna ? Catechismul ? Tabelele de părete ? Alexandria ? Archivul ? Leonatul ? sau ce să citim ? Noi avem foarte mare trebuință de cărți serioase sciințifice. Nu trebuie să ne jucăm nici cu lectura. Nu e tot una dacă d. e. ai citit opuri naturale, al doile filosofice, și al treile satirice. E drept că spiritul nostru are

necesitate de nutremânt diferit, trebuie să schimbăm și lectura. Noi avem să citim opuri religioase, limbistice, naturale, metodice, pedagogice, geografo-istorice, filosofice, juridice, politice, nașionale, poetice, satirice, scurt; tot soiul de opuri trebuie să citim, dar firesce să citim studiind, sau încă-i înțelegând, căci: [.....]

Avem dar trebuința de cărți, ca să putem citi pentru de a putea deveni omnilaterali ! E ușor altor oameni, de alte condițiuni: preotul are cu cele moralo-religioase, medicul, juristul, tehnicul ect., cu cele medicale, juridice, tehnice ect. și st gata. Cu totul altcum trebuie să fie învețiatoriul, și nu înveț. gimnasial, academic ori universitaru. Nu aceia-și au câte un studiu numa și de acela au să poarte grija. Înveț. scoalei populare trebuie să fie de toate; el trebuie să fie ca și mâna: cuțitul, furcuța, instrument și armă. De aceea se recere ca să citim mult și cele ce cad în sfera noastră, să le punem în pracsă și atunci, fiind și darul lui Ddieu cu noi, vom deveni artiști și vom schimba împrejurările.

Dar iată Dlor eu abusai de paciința și bunăvoința Dvoastre. Ceea ce puteam zice cu câteva vorbe o întinsei cât suferințele dăscălesc. Să ne constituim deci, să ne uniformăm, să ne cultivăm pe noi și pe cei încrediați nouă și să zicem:

Doamne al puterilor fii cu noi, că pe altul, afară de tine, ajutoriu întru necasuri nu avem!

Grădisce, 11 iuliu 1880.

Ioane Popu Reteganul
docente – român

DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1880, f. 90-97.

LA CONFÉRENCE DES INSTITUTEURS D'ARCHIDIOCÈSE UNIATE ULPIA TRAIANA, DE JUILLET 1880

(Résumé)

Le nom de l'instituteur Ioan Pop Reteganul occupe une première place dans l'histoire de l'école confessionnelle du Pays de Hațeg.

Sorti de l'École Normale de Deva, en 1872-1873, Ioan Pop Reteganul a passé plusieurs années comme instituteur aux écoles de Vâlcelele Rele, Baru Mare et Boutaru Supérieur.

Pendant l'été de l'année de 1880, l'archiprêtre de Ulpia Traiana, Ioan Ianza a convoqué une conférence à laquelle ont participé les prêtres dans leur qualité de directeurs des écoles et les instituteurs de l'archidiocèse. Ioan Pop Reteganul a été nommé pour présenter un discours concernant l'uniformisation

de l'enseignement des objets d'étude à l'école et l'élaboration des documents de l'école confessionnelle uniate des communautés de l'archidoicèse Ulpia Traiana.

Le discours de l'instituteur Ioan Pop Reteganul est une vraie leçon de pédagogie d'une qualité scientifique remarquable et de la méthode d'enseignement dans les écoles confessionnelles uniates. La conférence de 11 Juillet 1880 a présenté l'importance de l'enseignement dans la langue roumaine et aussi l'importance de l'enseignement de l'histoire, de la géographie, de la mathématique, de la musique et de la gymnastique.

Ioan Pop Reteganul a insisté aussi sur les activités pratiques déployées par les élèves dans le jardin de l'école et de les préparer pour les travaux champêtres.

Par l'enseignement unitaire, dans toutes les écoles populaires on a évité une série de confusions sur les objets d'étude. Ioan Pop Reteganul a comparé les instituteurs avec les artistes. Pour leur préparation ils ont besoin d'une sérieuse instruction. L'instituteur a besoin des livres de religion, de littérature, de sciences naturelles, de méthode de l'enseignement, de pédagogie, de géographie et d'histoire, de philosophie etc. "Il n'est pas suffisant de lire, mais chacun doit étudier pendant la lecture, ou bien de comprendre ce qu'il lit".

La conférence présentée par Ioan Pop Reteganul à Ulpia Traiana en 11 Juillet 1880 est une preuve de la préoccupation des autorités ecclésiastiques en ce qui concerne la sauvegarde de l'école roumaine face aux tendances de l'apprendre la langue hongroise avancées par le régime dualiste autrichien-hongroise.

90

Multa Anorate Domnule!

Anorati Domni! Frati Colegi!

La amabilă invitație a Mult. V. Șp. protopop al
Ulpii Traiane și cu ajutorul Căminului de conștientă a lumii,
sta-ne, întruniți în această conferință; și primă conferință a inva-
siilor noastre. Unde suntem noi? Au ne audim
noi, unde fie carele noastre vorbim la urechiă noastră că cele
a le auzi: Data Măia din 77, deslegată: uralele inva-
siilor, cari locuri unde este — fapt este?! Odiu ca
la urechiă fie carele din noi (sau aceste vorbim)! Se cum nu?
Au locuri unde suntem noi și mai puțin fapt? Au M.
păd. Traiane a partea noi mai puțin de cum fu montat flor
păd. Măia? Au nu camare sau potințe ca să simpli-
ficate a sta fice a noi? Au urale, ce le colocam, nu
sunt tot alaba relicue fante pro care nu fante domni
a le călea? Se ca mai mica pătra, și cele mai mica
alaba de modare se striga: deslegative carele bina-
ciamentelor noastre, cari locuri unde este — fapt este!
Acesta e locuri cele după dioul Traian primadate,
aci peș rivaletu se — puebala,
Se ai se spiza nou Traianu, hant noștr părinte:

„Ori câtă timpă Romani veti fi —

Nu ne teme. Fi ca — Fi per!”

Aci beaeri Mult. V. Șp. protopop a conchiama t-
siedința a invet. atonilor romani, din accepta tract, din
tractul Ulpii Traiane! Multiamismu Mult
V. Șp. Traianu și fodia indorarele Sale ale bogate
prope M. V. Șp. Se traiefa în met. ai fante!

Frati Colegi! Cătară nu e potința auge din
dagate, ci ea se cască a prin lectura! Hăia se invetă

97
 Avem dar treburile de carte, ca să se potă ceti, pentru să
 a potă deveni omilateriali! E unu altu omni, de alte
 condițiuni: preutulu are cu cele moralo religioze, meriale,
 jurishe, tehnicale, etc. cu cele masicale, jurishe,
 lectrice etc. și ște gath. Cu totulu alt cam treburile
 fia invetialviale, și nu invet. gimnazial, academică ori
 universitară; Alina acia și an cate nu ște din noma
 și de aale au se potă griza. Javet. polu populari treburile
 se fie de tot; ele trebur se fie ca fi marea: catitu,
 furentiva, inftiment fi arma! De aale se reorica
 se otinu mult si ale ce cam în ffora noștra
 se le punem în joraca, și atunci - fiindu fi da-
 rub lui pdaie cu noi - vom deveni artiști și
 vom scriba impregiarile.

Par eta Blom cu abuzam de paciintii
 și bucorvintia Dofor: Cera ce poteam dice
 cu cateri vorbe o intinfeiu catu fuperialle
 dafalefi. Se ne confidimur deci, se ne
 transformam, se ne cultivam gre noi fi gre
 ca incredinti noua, și se dicem:

Sre al Potarilor fi cu noi, că gre
 altulu, afora de Tere, afatoriu inton re-
 casuri nu avem! —

Gradis, 11ⁱⁱ Iuliu 1880.

Ioanșyul Dityan
 doante — roman —

ONISIFOR GHIBU. PRIMII PAȘI ÎN LUPTA NAȚIONALĂ

CONSTANTIN I. STAN

Onisifor Ghibu s-a născut la Săliște (Sibiu), la 31 mai 1863, fiind al optulea copil al unei familii de țărani, care vara se ocupau cu agricultura, iar iarna erau meseriași cojocari.

Primele trei clase le-a făcut la școala din satul natal, între anii 1889-1893. Aici, el s-a format ca luptător național, datorită purității morale a oamenilor de pe aceste plaiuri, hărniciei înăscută și dorului de libertate și unitate națională. Relevând acest lucru, Ghibu nota mai târziu în memoriile sale despre influența profundă asupra formării sale exercitată de școala din Săliștea Sibiului următoarele: „*mi-a dat viziunea celor mai sublime idealuri ale libertății și unității românești, pe care nici un obstacol omenesc n-avea s-o poată împiedica în procesul ei de plămădire și constituire*”.¹

Clasa a IV-a primară o urmează la școala romano-catolică din Sibiu. În anul 1894 se înscrie în clasa I la Liceul de stat din Sibiu. Aici, tânărul elev nu se adaptează rigorilor școlii, fiind deseori umilit de colegi, dar și de dirigintele clasei sale, care i-a impus să renunțe la portul național. În anul 1900 se transferă la Liceul românesc din Brașov. După doi ani, în 1902, își susține bacalaureatul cu lucrarea *Trecutul și prezentul în poezia lui M. Eminescu*, care s-a bucurat de aprecieri pozitive din partea profesorilor. Unul dintre aceștia Virgil Onițiu îl notează cu „foarte bine”.

Animat de dorința fierbinte de a cunoaște „Țara mamă”, după examenul de bacalaureat, a vizitat cele două mari orașe ale Regatului Român, Bucureștiul și Iașul.

Între anii 1902-1905, O. Ghibu a urmat cursurile seminarului din Sibiu, la îndemnul părinților.

Debutul publicistic are loc în anul 1903, pe când era seminarist, în paginile ziarului „*Telegraful român*” de la Sibiu, cu articolul *Reflexiuni la conferința părintelui Sineriu Bistreanu*.² Articolul dezvăluie încă de pe atunci temperamentul său militant, care nu avea să-l părăsească întreaga viață.

Nefiind atras de preoție, se îndreaptă spre București unde, cu ajutorul unei burse, se înscrie la Universitate, având ca profesori pe renumiții oameni de știință și cultură N. Iorga, Titu Maiorescu, Dimitrie Onciu, Ion Bianu. Perioada petrecută în capitala României (1905-1906), unde frecventează cursurile facultății de litere, este bogată în acumulări cantitative. În casa lui Iorga, cunoaște mari personalități ale literaturii și culturii românești: Ștefan O. Iosif, George Coșbuc, Emil Gârleanu, Ilarie Chendi, Mihail Sadoveanu etc. Cu cei

¹ O. Ghibu, *Pe Baricadele vieții. Anii mei de învățătură*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p.66.

² Stelian Vasilescu *Onisifor Ghibu, Luptător pe baricade* în vol. *Publiciști precursori ai Marii Uniri*, Timișoara, Editura Facfa, 1988, p.218.

mai mulți dintre ei va lega trainice prietenii.

În anul 1906, își întrerupe studiile la București, continuându-le un an la Budapesta (1906-1907), după care, în toamna anului 1907, primind o bursă din partea Ligii Culturale din România, ajunge la Universitatea germană din Strasbourg, apoi după un an, în 1908, îl întâlnim la Universitatea din Yena, socotit „centrul mondial al pedagogiei”, unde, la 3 decembrie 1909, își susține teza de doctorat în filozofie și pedagogie intitulată *Der modern (ultracyismus oder die zwesprachigkeit in der volksschule)* *Ultracvismul modern* – termen introdus de O. Chibu – sau *biligvismul în școala populară*, conducătorul tezei fiind profesorul de renume european W. Rein.

Această lucrare, devenită apoi clasică în deceniul biligvismului, a constituit fundamentul politicii școlare, pe care avea să o conducă în calitate de inspector general al învățământului primar, între anii 1910-1914, în cadrul Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei.³

Paralel cu evoluția și perfecționarea pe tărâm profesional, O. Ghibu a desfășurat o neobosită activitate publicistică în vederea susținerii cauzei naționale. Timp de șase luni a publicat zeci de articole cu caracter militant. În paginile ziarului „*Lupta*”, organ de presă al Partidului Național Român, care apărea la Budapesta. Într-unul din aceste articole, tipărit în nr. 67 al cunoscutei publicații, intitulat *Adunarea tuturor românilor*, el cerea o nouă Adunare Națională precum cea de la Blaj din neuitatul 3/15 mai 1848: „*Din tot mai multe locuri se aude glasul*” să ținem toți românii din țara asta o adunare de protestare împotriva proiectului lui Apponyi! Să arătăm că suntem una să ne validăm voința într-o formă unitară și puternică, Blajul să fie locul propusei adunări. În cadrul acestei mari întruniri urma să fie aleasă o delegație care, împreună cu toți arhierii și cu deputații, să meargă la Tron spre a-l ruga pe M. sa ca să nu sancționeze legea pe care Camera a adus-o într-o stare de „inconștientă nervoasă.”⁴

Indiferent de temele abordate, O. Ghibu lupta permanent pentru cauza națională. Acest lucru este reflectat și în articolul 3/15 mai 1848, tipărit în ziarul „*Lupta*” și dedicat celei de a 59 a aniversări a revoluției românilor transilvăneni de la 1848. Autorul pune următorul motto: „*Noi suntem piticii vremii / Piticii în puțință și-n vrere?*” O. Ghibu sublinia că în acea zi „*ne-am deșteptat din somnul de moarte, Tradiția înaintașilor trebuie continuată căci acțiunea din 1848 n-a trecut în domeniul istoriei și astăzi când un popor mai luminat decât înainte cu șaizeci de ani cere de la episcopii săi să-și dea mâna, rugămintea lui nu este luată în seamă. Azi aproape nu mai teren pe care să se întâlnească cele două biserici surori*”.⁵

În vederea unei eficiente lupte pe tărâm național, O. Ghibu consideră că este necesară o dezvoltare economică și culturală corespunzătoare. În articolul intitulat *Două lupte*, el arată că economia și cultura nu pot fi depășite așa cum încearcă unii să facă: „*va trebui să ne organizăm pe toate căile în viața*

³ Octavian Micu, *Onisifor Ghibu și moștenirea sa cultural patriotică*, în vol. *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan*, vol. II, Roma, Editura Nagaran, 1978, p.188-189.

⁴ Onisifor Ghibu, *Nu din partea aceea. Studii și articole 1904-1914*. Ediție de Vasile Popeangă, București, Editura Eminescu, 1985, p.31.

⁵ *Ibidem*, p.44-46, S. Vasilescu, *op.cit.*, p.224-225.

materială, și va trebui să luăm parte la această organizare toți câți facem parte din neamul nostru, fără deosebire”.⁶

Concomitent, O. Ghibu a publicat tot în paginile ziarului „Lupta” un ciclu de cinci articole sub genericul *Ce e de făcut cu școala*, în care prezenta situația grea în care se aflau școlile românești. Din păcate, nu exista nici o speranță în condițiile legii Apponyi aprobată de parlamentul de la Budapesta la 19 februarie 1907, după discuții furtunoase în jurul ei. Paragrafele nr. 18 și 20 prevedeau predarea în școli a limbii maghiare, după planuri de învățământ și manualele aprobate de ministerul de la Budapesta.⁷ Ghibu îl informa pe Nicolae Iorga, la 3 martie 1907, în legătură cu acțiunile plănuite împotriva legii Apponyi arătând că „glasul câtorva deputați în Cameră a înviorat pe toți scepticii. Românii din întreaga țară se vor aduna prin diferite orașe să protesteze împotriva legii lui Apponyi și poate că va da D-zeu să nu învingă prostia omenească și de astă dată.”⁸ Din păcate, optimismul lui Ghibu nu s-a adevărit. Legea lui Apponyi aproape că destina școlile confesionale românești. Situația lor era, într-adevăr, dramatică. Din cele 3000 de așezăminte școlare existente în 1907, cinci ani mai târziu, în 1912, 2000 luptau să supraviețuiască, iar restul au fost închise din lipsă de fonduri, deoarece statul ungar finanța numai școlile în limba maghiară. În arhiepiscopia ortodoxă a Transilvaniei, din 861 de școli, numai 152 și-au putut asigura existența din mijloace proprii; 231 au primit ajutor de la stat, 179 au fost închise. În locul unui număr de 69 din acestea din urmă s-au înființat școli ungurești.⁹

În noile condiții grele pentru școală și cultură românească din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, Vasile Stroescu, un boier basarabean de o rară bunătate a făcut donații de o sute de mii de coroane. Astfel, el a oferit fondului cultural inițiat de Mitropolia greco-catolică de Blaj, 226.765 coroane, adăugând și sume pentru cantinele școlare și pentru haine, cărți și caiete destinate școlarilor săraci.¹⁰ De asemenea, marele filantrop basarabean a donat Mitropoliei ortodoxe de la Sibiu, 216.765 coroane, din care 200.000 coroane pentru înființarea și susținerea școlilor sătești ortodoxe din Transilvania și Ungaria. Donatorul solicita expres ca banii să fie cheltuiți cu folos și acolo unde este mai mare nevoie.¹¹ Reuniunea femeilor române din Arad, condusă de Letiția Oncu, care își propunea construirea unui nou local pentru

⁶ O. Ghibu, *Pe baricadele vieții...*, p.143.

⁷ Stelian Mândruț, *Legile lui Apponyi și activitatea parlamentară a deputaților români (1907)*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXI/1978, p.441-458; Idem, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905-1910*, Oradea, Editura Fundației „Cele trei Crișuri”, 1995, p.101-107.

⁸ Onisifor Ghibu în *corespondență*, vol.I., Ediție de Mihai O.Ghibu, București, Editura Semne, 1998, p.285.

⁹ O.Ghibu, *Cum s-ar putea asigura viitorul școlii românești din Ungaria*, în „Tribuna”. (Sibiu), XVI, nr. 21-23, din 26-28 ianuarie, 8-10 februarie 1912 (articol de fond semnat *Un dascăl din Ardeal*). Idem, *Nu din partea aceea...*, p.244.

¹⁰ „Unirea”, Blaj, XX, nr.4 din 2 aprilie 1910; Antonie Plămădeală, *Pagini dintr-o arhivă inedită*, București, Editura Minerva, 1984, p.XXVIII-XXIX.

¹¹ O.Ghibu, *Oameni între oameni. Amintiri*. Ediție de Ion Bulei, Octavian O.Ghibu, Șerban Polverejan, București, Editura Eminescu, 1990, p.477-478, doc.2.

școala superioară de fete, deoarece cel vechi devenise neîncăpător, a primit de la marele binefăcător suma de 100.000 de coroane.¹²

Aceste donații au fost salutate de numeroși cărturari transilvăneni. Unul dintre ei, O. Ghibu a publicat, în iunie 1910, un articol intitulat *Scrisori din Ardeal. Marele sprijinitor al culturii românești, Vasile Stroescu*, unde sublinia că în clipele deznădăjduite prin care treceau românii din dubla monarhie „a răsărit o inimă generoasă cum în istoria culturii noastre nu s-a mai pomenit alta”, care a venit „în ajutorul școalelor noastre lovite în existența lor de draconica lege a lui Appony”. Autorul arată că acest boier român, un „moldovan” din Basarabia fraților mai nenorociți decât noi, „un om al cărui nume nu-l auzise până acum nimeni în Ardeal și al cărui nume astăzi nu este ardelean ca să nu-l cunoască, d-l Vasile Stroescu!” El a făcut după opinia lui O. Ghibu, „un gest de o măreție antică, prin care a ajuns în mâna autorităților noastre bisericești și culturale frumoasa sumă de jumătate de milion de coroane în scopul de a ajuta cu ele școlile rurale sărace și de a da nouă școalei de fete din Arad. Prin această faptă, care e cu atât mai măreață, cu cât mai rare sunt faptele de acest soi, d. Stroescu a intrat în Panteonul Românilor nemuritori”. Evidențind modestia cuceritoare a marelui mecenat, O. Ghibu scria, în continuare: „Nu a făcut nici un zgomot în jurul daniilor sale, care i s-au părut datorii la sine înțelese, necerând de la nimeni socoteală despre felul întrebuițării banilor și neimpunând nimănui cum are să-i întrebuițeze”.¹³ De asemenea, în „*Anuarul pedagogic*”, O. Ghibu preciza că banul dat de V. Stroescu are pe lângă o importanță materială și semnificație morală, „căci el nu vine din punga unui gălăgios, care ar vrea să-și facă reclamă, ci a unei firi cu totul superioare”. Cunoscutul pedagog ardelean arată că exemplul lui V. Stroescu trebuie urmat deoarece „domnia sa a ținut ca să nu se facă nici un zgomot în jurul daniilor sale, care i s-a părut datorii de la sine înțelese. Gândul dumisale era să se facă cu acest neînsemnat prinos ceea ce reclamă trebuințele culturale ale celor mulți și neajutorați, să se ajute școlile primare mai ales, căci fără acestea nu se va putea crește o țărânie luminată.”¹⁴

O. Ghibu a dedicat lucrarea sa intitulată *Cercetări privitoare la situația învățământului nostru primar și la educația populară*, apărut la Sibiu, în 1911, lui Vasile Stroescu, scriind următoarele: „închin această carte omului providențial care ne-a înțeles mai adânc durerile și ne-a iubit mai mult. Domniei sale Domnului Vasile Stroescu, în semn de profundă venerație”.¹⁵

O. Ghibu a colaborat, de asemenea, la revista „*Viața românească*”, care apărea la Iași. În paginile acestei publicații, el a tipărit o serie de articole sub genericul *Scrisori din Ardeal*. În numărul 6 din 1910, Ghibu analizează alegerile

¹² „*Telegraful român*”, Sibiu, LVIII, nr.30 din 10/23 aprilie 1912; Rodica Herlo, *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*, în „*Ziridava*”, X/1978, p.342-344, anexele I-II.

¹³ „*Viața românească*”, V, vol. XVIII, nr.6, iunie, 1910, p. 391. Articolul este semnat cu pseudonimul O. Sima. O. Ghibu a avut 14 pseudonime cu care a iscat 60 de articole. (Octavian O. Ghibu, *Cum și-a semnat Onisifor Ghibu lucrările până la Unirea din 1918*, în „*Revista de istorie și teorie literară*”, an. 28, nr. 3/1979, p.445-448.

¹⁴ O. Ghibu, *Vasile Stroescu*, în „*Anuarul pedagogic*” (1913), Sibiu, 1912, p.55.

¹⁵ C. I. Stan, *Vasile Stroescu, sprijinitorul școlii românești din Transilvania și Banat*, în „*Destin Românesc*”, III, nr.2 (10), 1996, p.84.

parlamentare din acest an. Autorul discută înfrângerea suferită în alegerile pentru deputații dietali, fapt care a dat amploare acțiunii „tinerilor oțeliți”, împotriva „bătrânilor ruginiți”. Semnatarul corespondenței considera noua consultare a electoratului ca o victorie parțială, întrucât ea a dus la deșteptarea conștiinței naționale! *„Din punct de vedere politic suntem în progres prin numărul cu mult mai mare de voturi românești date la alegerile acestea, față de cele din 1905, și prin indignarea și revolta conștiință ce a produs căderea în toate inimile românești, care nu s-au decepționat, ci s-au întărit. Aceste momente au și o pronunțată latură culturală, întrucât ele vorbesc de o reală școală politică și de deșteptare în cercuri tot mai largi a conștiinței naționale, care face mai mult chiar decât anumite succese la alegeri care, neîntovărite de acestea, n-ar fi dat decât niște pseudo succese. Conștiința națională, deșteptată odată e o garanție că suntem într-un mare și mulțumitor progres”*.¹⁶

O.Ghibu a colaborat, concomitent, și la alte prestigioase publicații, cum ar fi revista „*Luceafărul*” de la Sibiu, aflată sub conducerea lui Octavian C. Tăslăoanu și Octavian Goga. Astfel, în primul număr din 1 ianuarie 1912, Ghibu a publicat articolul *Chestiuni și probleme școlare*.

El s-a pronunțat în favoarea reorganizării vieții românești transilvănene sub toate aspectele.¹⁷ O idee frecventă susținută de O.Ghibu în paginile amintitei publicații este aceea a realizării unui front comun al tuturor românilor indiferent de confesiune. Semnificativ în acest sens este articolul publicat în paginile „*Luceafărului*”, intitulat *Pacea de la Făgăraș*. Autorul critică atitudinea guvernului care promovează „o politică foarte agresivă și periculoasă intereselor populației românești din comitatul Făgăraș”, politică aplicată printr-o „*sleahță de funcționari care vrea să maghiarizeze comitatul sau cel puțin să-l paralizeze și să-l demoralizeze!*” Al doilea rău venea, după opinia sa, din partea unor români care, grație neînțelegerilor dintre ei, au ajutat, direct sau indirect, la obținerea unor succese de către dușmani.

Autorul aduce iar în discuție problema solidarităților între toți românii arătând: „Acțiunea reprezentanților guvernului a fost, trebuie să recunoaștem, energică și sistematică, de aceea a și produs roade. Dar dacă ea ar fi întâlnit, în locul dezorientării generale și a lășității multor conducători, un zid puternic format din piepturile și convingerile tuturor a lor noștri, ea n-ar fi avut nici un efect și ar fi trebuit să cadă”. Concluzia vine de la sine: „Guvernul a fost agresiv – noi am fost lași (...). Pe teren politic deci, din partea guvernului, acțiune energică și implacabilă, din partea noastră nimic și uneori mai mult decât atât în sens negativ”.¹⁸

Consecvent principiilor sale, Onisifor Ghibu a semnat, în anul 1912, *Declarație* împreună cu alții intelectuali transilvăneni precum: Ion Agărbiceanu, dr. Constantin Bucșan, Ilarie Chendi, dr.Silviu Dragomir, Aurel Esca, Octavian Goga, Eugen Goga, Șt. O. Iosif, dr. Ioan Lupaș, dr. Ioan Matei, Pompiliu Nistor, Vasile C. Osvadă, Gh. Popp, dr. Sextil Pușcariu, dr. Sebastain Stanca, Octavian

¹⁶ O.Sima (O.Ghibu), *Scrisori din Ardeal, Școli pierdute, Remedii înființarea de biblioteci pedagogice*, în „*Viața românească*”, VI, nr.2, 1911, p.271-273.

¹⁷ „*Luceafărul*”, nr.1, din 1 ianuarie 1912, p. 28-29.

¹⁸ O.Ghibu, *Nu din partea aceea...*, p. 264-270.

C. Tăslăuanu, Lazăr Triteanu, Aurel Vlaicu. Documentul chema la unitate și coeziune, subliniând că poporul român „în împrejurările grele prin care trece astăzi, trebuie să se găsească într-o tabără bine organizată. Această tabără e pentru noi: Partidul Național Român, ale cărui principii au fost totdeauna temelia convingerilor noastre și a cărei unitate noi o socotim ca o dogmă politică”. Semnatarii declarației afirmau cu tărie necesitatea întăririi unității de acțiune a partidului. Pentru înfăptuirea idealului național se impuneau înlăturarea tuturor divergențelor din trecut, a disensiunilor personale. Autorii documentului chemau pe toți cei care gândeau la fel pentru ca „să dea cu toții mâna de ajutor la opera de consolidare politică a neamului românesc, care trebuie să fie la înălțimea misiunea sale istorice în pragul evenimentelor cel așteptată”.¹⁹

La 1 februarie 1913, Vasile Pârvan, Virgil Arion și Gheorghe Bogdan Duică au editat o revistă de politică națională intitulată „Românismul”. În paginile acestei publicații, O. Ghibu a tipărit un studiu intitulat *Legile Școlare din Ungaria 1868-1913*, semnat cu un pseudonim: dr. O. Lazăr. Autorul a făcut cu acest prilej o radiografie a legilor școlare promovate la începutul secolului XX de către Contele Apponyi.²⁰ Împotriva acestei politici școlare, tânărul pedagog a acționat din postul de inspector al învățământului primar ortodox din Transilvania, pe care l-a ocupat între anii 1910-1914. El a întocmit un nou plan de învățământ prin care a urmărit „revitalizarea învățământului românesc prin arhiepiscopia Transilvaniei, pe temeuri pedagogice, evitând abordarea unei poziții șovine demagogice, care era în esența ei și legea lui Apponyi”.²¹

O. Ghibu a desfășurat în acești ani și o neobosită activitate publicistică concretizată prin sute de articole publicate în presa din Transilvania și România. După ce a tipărit materiale în „Foaia Poporului”, „Tribuna” din Arad (1905), „Gazeta Transilvaniei” (1906), „Poporul Român”, „Universul” (1907), „Neamul Românesc” și „Neamul românesc literar”, „Țara noastră”, Ghibu a început colaborarea la trei importante gazete ale timpului „Luceafărul”, „Convorbiri literare”, „Viața Românească”.

Întreaga muncă susținută de Onisifor Ghibu în acești ani a fost subordonată luptei naționale. El a luat poziție fermă împotriva abuzurilor și ilegalităților maghiare, a condamnat cu fermitate legile școlare elaborate de Apponyi și alte căi de maghiarizare forțată a românilor transilvăneni.

Marele pedagog și om de cultură a militat, totodată, pentru întărirea unității de acțiune a românilor, a solidarității lor naționale. Activitatea lui va continua și în perioada următoare. Războiul era aproape, iar Onisifor Ghibu s-a întregimentat în cadrul luptei pentru susținerea pe mai departe a cauzei naționale românești.

¹⁹ Octavian C. Tăslăuanu, *Amintiri de la „Luceafărul”*, București, 1936, p.82.

²⁰ O.Ghibu, *Oameni între oameni...*, p. 484.

²¹ Traian Vedinaș, *Onisifor Ghibu, educator și memorialist*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, p.39.

ONISIFOR GHIBU – THE FIRST STEPS IN NATIONAL STRUGGLE**(Summary)**

The study analyses the period of his formation becoming matur in the field of Onisifor Ghibu.

The author present his journalism activity in Transilvania and Romania. The reveals the complex character and this activity.

The author also highlight the patriotic character of this work. He included the activity of Onisifor Ghibu in the context of the inhabitants of the Banat and Transylvania for the union with the country.

DIN ACTIVITATEA DE ORGANIZARE A ASTREI SIBIENE IN ANII PRIMULUI RAZBOI MONDIAL

DORIN GOTIA

Ansamblul măsurilor antiromânești până la acest război nu a afectat direct Astra, dar și asupra ei s-a abătut furia acelor care doreau un „stat unitar național maghiar”. Dacă situația politică internă și externă a Ungariei dualiste impunea o amânare a planului lui Huszár Antal, permițând un respiro pentru români, războiul în schimb, provocat de guvernării de la Budapesta și Viena ca unică soluție pentru salvagardarea propriilor interese „naționale”, îi va lovi pe cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Transilvaniei prin sacrificii de sânge, persecuții, deportări și foamete.

Meritele pe care societatea sibiană și le făcuse până în 1914 sunt relevante nu numai de prestigiul de care se bucura între români prin realizările obținute, dar și de zbuciumul ei în încercarea de a supraviețui evenimentelor ulterioare și, apoi, de a participa la acțiunea generală de desăvârșire a unirii.

Organele îndreptățite de statut să aibă putere de decizie erau: adunarea generală, Comitetul Central, funcționarii „Asociațiunii”, adunările și comitetele cercurile ale despărțămintelor, agenturile comunale.

Statutul prevedea un număr de 9 funcționari, anume: 3 aleși de adunarea generală – președintele, vicepreședintele și secretarul I, și 6 aleși de către Comitetul Central – secretarul II, casierul, bibliotecarul, arhivarul, controlorul și economul. Unele posturi puteau fi cumulate după necesități.²

Personalul Astrei era extrem de redus, dar totuși retribuit, fapt incomparabil cu orice altă asociație culturală asemănătoare din Transilvania. În afara președintelui Andrei Bărseanu și a vicepreședintelui Vasile Suci, sunt consemnați oficial totuși 10 persoane, anume: Octavian Goga, secretar literar, Octavian C. Tăslăuanu, secretar administrativ – câte 4100 koroane, Romul Simu, arhivar, și Aurel Cosciuc, conferențiar agronomic – câte 2000 koroane, Nicolae Iancu, conferențiar cooperatist – 2.400 koroane, Ioan Banciu, casier și custode – 1.200 koroane, George Măglaș, servitor – 960 koroane, George Mărină, servitor – 840 koroane, și Elena Liff, îngrijitoare – 300 koroane.³

¹ *Statutele Asociațiunii pentru literatura și cultura Poporului Român*, Sibiu, „Tipografia Poporului”, 1910, art. 15-47, p. 5-15. Statutul avea 49 de articole și era semnat de dr. Ilarion Pușcariu și dr. Vasile Bologa.

² *Ibidem.*, art. 24-34, p. 8-11

³ *Arhivele Naționale Sibiu, fd. Astra*. Doc. Nr. 1916/1914, p. 255, f. 156v.-157; 51/1915, pct. 20, f. 89; 189/1915, pct. 70, f. 32v.; 174/1915. Dr. Vasile Suci a fost ales vicepreședinte. Cf. rev. *Transilvania*, XLII, 1911, nr. 5-6, p. 780. Ioan Banciu, casier și custode, a fost mobilizat și, apoi, la cererea centralei a fost parțial demobilizat. Cf. proceselor-verbale, pct. 201, 301/1917; 192, 229, 319, 344, 375/1918; doc. Nr. 873/1916; 1.107/1917. Pentru documentele sibiene ale *fd. Astra* nu vom menționa deținătorul și fondul.

Dintre categoriile de membri, doar membrii corespondenți și onorari erau scutiți de obligații pecuniare, de taxe. Cuantumul taxelor era următorul: membru fondator – 200 florini (400 koroane), membru pe viață – 100 florini (200 koroane), membru ordinar – 5 florini (10 koroane) anual, membru ajutător – 1 florin (2 koroane) anual. Membrii fondatori și pe viață plăteau o singură dată, uneori în rate, suma respectivă⁴.

Noile condiții în care trebuia să acționeze Astra conțineau toate aspectele negative pe care războiul le lăsa în afara liniei de foc: foamete, inflație, mobilizări, persecuții politice, sistarea adunărilor generale ale asociațiilor culturale, ca și propagandei culturale și economice, dezorganizarea sistemului de funcționare al „Asociațiunii” ș.a.⁵

Efectele negative ale conflagrației mondiale își făceau simțite an de an tot mai intens consecințele. În afara numărului mare de membri, mulți directori sau membri ai comitetelor cercuale, fuseseră chemați sub arme, despărțăminte le încetând aproape orice activitate. Dacă mai adăugăm inflația, specula cu alimente, persecuțiile și internările în lagăre a intelectualilor români după intrarea României în război, nu sunt clare condițiile deloc propice în care a încercat să supraviețuiască societatea sibiană.

Prima consecință a războiului a fost conturbarea obiectivelor planificate, după un bun parcurs în toate planurile până în luna iulie 1914. La 1 august 1914, o circulară a centralei amăna *sine die* adunarea generală proiectată pentru 15/28 august la Năsăud, deja pregătită. Succesiunea de adunări generale ale Astreii a fost întreruptă între anii 1861-1913 o singură dată în 1873, când a avut loc o epidemie de holeră. În a doua parte a anului 1914, în urma unei „opreliști”, adunările cercuale nu au mai putut fi organizate, iar propaganda culturală și economică blocată. Mobilizările intense, inclusiv din rândul membrilor de rând ai „Asociațiunii”, au determinat nu numai o anihilare a activității tradiționale, dar și o considerabilă reducere a veniturilor indispensabile obținute prin taxele anuale, și așa micșorate ulterior prin publicațiile trimise gratuit membrilor.⁶

⁴ Statutele Asociațiunii..., art.8-11, p.4-5. Doc. Nr. 786/1910; 1892/1913, 1202/1914; rev. „Transilvania”, XLII, 1911, nr. 5, p. 771-772.

⁵ Doc. Nr. 708/1915 – proces verbal din 22 iulie 1915, f. 118-119. În acest proces este precizat că din cauza războiului și prin ordonanța ministerului, probabil cel de interne, s-a oprit „ținerea adunărilor cu caracter regnicolar”. *Raportul general al comitetului central al Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român despre lucrările îndeplinite în anul 1914*, în revista „Transilvania”, anul XLVI, 1915, nr. 7-12, p. 101-102; *Raportul general... în anul 1918, și o privire asupra lucrărilor comitetului în anii 1913-1918*, anul L, 1919, nr. 1-12, p.7. Vezi și George Cipăianu, *Astra și oficialitatea maghiară la începutul anului 1918*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj”, XV, 1972, p.357.

⁶ Doc. nr. 1599, 1600, 1637, p. 3/1914; 556, 705/1915; *Adunarea generală a Asociațiunii*, în „Transilvania”, XLVI, 1915, nr. 1-6, p.90, nr. 7-12, p.101-102, p. 107-108. *Mijloacele de propagandă literară și culturală ale Asociațiunii și dezvoltarea lor*, *ibid.*, 67, 1936, nr. 4, p. 238. La 3 august 1914 despărțământul Năsăud și-a declinat competența în organizarea adunării generale în contextul noilor dispoziții oficiale în timp de război. Ultimele adunări generale avuseseră loc la Blaj (1911), Sibiu (1912) și Orăștie (1913). Cf. doc. 1600/1914. A. Bârseanu, în scrisoarea sa din 18 aprilie 1918

Regimul de austeritate excesivă a fost impus de sacrificiile cerute de război și s-a resimțit încă la sfârșitul anului 1914, când deja se estima o încasare a taxelor de cel mult 2.000 koroane și un venit de cca. 31.390 koroane, deci sub jumătatea celui din 1913. Reducerea taxelor și perspectivele financiare sumbre au dus la un sever ansamblu de măsuri de austeritate:

- a) suprimarea unor posturi: anume postul de secretar-literar – liber prin demisia lui Octavian Goga, cel de conferențiar agronomic – Aurel Cosciuc, de ajutor de custode al muzeului – Petre Sabău și cel de administrator al Bibliotecii Poporale a „Asociațiunii” și al Bibliotecii Tineretului;
- b) reducerea revistei Transilvania la două numere cumulative anual începând cu a doua parte a anului 1914 și respectiv tipărirea ei pe hârtie de ziar; sistarea colecției Biblioteca Tineretului, o colecție destinată intelectualilor;
- c) reduceri la unele capitole din buget, anume: subvențiile pentru muzeu și bibliotecă s-au redus de la 1.000 koroane la 500 koroane pentru fiecare, pentru revista Transilvania de la 7.500 koroane la 2.000 koroane, iar pentru energie electrică și reparații diverse de la 700 koroane la 500 koroane, respectiv, de la 1.000 koroane la 700 koroane. Reduceri au avut loc și în bugetul școlii „Asociațiunii”. De altfel, drasticile economii s-au răsfrânt și asupra salarizării personalului școlii. Statul maghiar solicita ridicarea salariilor la nivelul școlilor de stat pentru a sili astfel Astra fie să închidă școala și internatul respectiv, fie să cedeze școala statului. Învățătorul N. Iosif a fost angajat, prin forța lucrurilor, ca „persoană ajutătoare de birou”, iar mai târziu va pregăti Calendarul. R.Simu va fi obligat să preia și lucrările de secretariat. Reducerea de personal, lipsa secretarilor, mobilizările au impus redistribuirea sarcinilor, fapt care nu a eliminat întârzierile ș.a. Dacă ceva a funcționat impecabil, în condițiile date, evident, aceasta a fost activitatea Comitetului Central care și-a desfășurat ședințele periodic, lunar, mai puțin în perioada intervenției armatei române, când ele au fost suspendate aproape trei luni, iar școala Astreii a fost deschisă abia la 1 decembrie 1916.

Amploarea și dinamica corespondenței intrate și ieșite anual poate revela

către G.Pop de Băsești, afirma că s-a obținut totuși în 1916 aprobarea pentru o adunare generală, dar evenimentele din august 1916 au anulat-o. Cf.Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, doc. nr. 4055/I, f. 66-67. Documentele Astreii nu conțin nimic referitoare la această problemă.

⁷ Proceese-verbale: pct.381-383, 496, 525/1914; 20, 70, 110, 136-167, 144, 169, 246, 525/1915; doc. nr. 64, 1599, 1637, 1813, 1880/1914; 642, 705/1915; 189/1915, pct. 70, f. 32 v.-33; 30, 642/1916; 436, 1613/1917; *Arhivele Naționale. Bistrița-Năsăud, fd. Despărțământului Năsăud*, nr.131, p. 130-132, 135-136; *B.C.U. Cluj-Napoca, Colecții speciale, fd. Andrei Bârseanu*, nr. 4055/I, f. 66-67; rev. *Transilvania*, XLVI, 1915, nr.7-9, p. 101-102, 107-108; Horia Petra Petrescu „Astra” de după războiu, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918-1928*, București, vol.II, București, Cultura Națională, 1929, p. 1343-1345; Pamfil Matei, *ASTRA. 1861-1950*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p.46, 164, 242-243.

impactul conflagrației mondiale asupra acestei societăți culturale, poate fi un indicator al activității desfășurate. Pentru perioada 1912-1920 registrele de intrare-ieșire consemnează următoarea situație: 1912 – 2077 numere înregistrate, 1913-2217, 1914-1971, 1915-1288, 1916-910, 1917-1796, 1918-1542, 1919-841, 1920-1175⁸.

Cauzele naturale au pricinuit dispariția unor nume deja cunoscute ca: Ioan Micu Moldovan, Virgil Onițiu, Iuliu Bardosy, Alimpiu Barbulovici, Benjamin Densușianu, Ioan Mețianu, dr. Ioan Popp, dr. Vasile Hossu, dr. Victor Mihaly de Apșa, dr. Ioan Rațiu, ș.a.

Respectul pentru membrii Astrei, unii dintre ei donatori importanți, poate fi lesne observat în procesele verbale ale Comitetului Central al „Asociațiunii”: ridicarea în picioare, coborârea drapelului în bernă („flamura neagră”), scrisori de condoleanțe, reprezentarea asociației la funeralii, parastase, note și articole în publicațiile proprii. Multe dintre fepare, trimise de familiile celor decedați în semn de prețuire și apartenență la Astra, aduc prețioase informații despre cei decedați, cariera lor, calitatea lor de aștrști¹⁰.

Membrii onorari, aleșii adunărilor generale, erau: Titu Maiorescu, profesor universitar la Iași, Emil Picot, profesor de limbi orientale la Paris, dr. Urban Jarník, profesor de limbi romanice la Praga, dr. Gustav Weigand, profesor universitar la Leipzig, Partenie Cosma, directorul băncii „Albina” din Sibiu, dr. Ilarion Pușcariu, arhimandrit și vicar arhiepiscopesc din Sibiu, dr. Cornel Diaconovici, fost secretar literar al Astrei, Emanuil Ungureanu, avocat din Timișoara, Ioan Micu Moldovan, prepozit capitular în Blaj, dr. Victor Mihaly de Apșa, mitropolit gr.cat. din Blaj, Ioan Mețianu, mitropolit gr.ort. din Sibiu, Vasile de Stroescu, mare proprietar din Basarabia. Surpinde numărul mic al acestora, dar trebuie să luăm în considerare și constanta poziție a Ministerului de Interne

⁸ Reg. nr. 9-11.

⁹ Doc. nr. 348, 1735, 1790, 1834, 1919-1920, 1965/1914; 67, 281, 409, 522, 618, 846, 955/1915; 41, 146, 358, 410, 464/1916; 44, 440, 763, 1091, 1113, 1287, 1362/1917; 312, 356, 454, 869-870, 893, 987-988, 1011/1918 ș.a.; rev. *Transilvania*, 1914, nr. 7-9, p. 383; 1915, XLVI, nr. 7-12, p. 210-212; 1916, XLVII, nr. 7-12, p. 156-166; 1917, XLVIII, nr. 7-12, p. 169-170; 1918, XLIX, nr. 1-12, p. 6, 71; 1919, L, nr. 1-12, p. 98; *Dr. Alexandru Bogdan*, 1914, nr.10-12, p. 441-445; +*Samul Poruțiu și Alimpiu Barbulovici*, p. 505; + *Dr. Atanasie Marinescu și Silvestru Moldovan*, 1915, nr. 1-6, p. 78; *Membrii decedați*, 1916, nr. 1-6, p. 75; +*Profesorul dr. Ioan Rațiu*, nr. 7-12, p. 167-168; + *Aurel C. Popovici*, p. 168-169; +*Titu Maiorescu*, 1917, nr. 1-6, p. 84-89; +*Emil Borcea*; + *Profesorul Ioan Socaciu*; + *Iacob Mureșianu*, p.90-92; +*Arhiepiscopul și Mitropolitul dr. Victor Mihaly de Apșa*; + *Dr. Gheorghe Dragomir*, nr. 7-12, p. 171-172; *Cuvânt de deschidere ținut de presidentul „Asociațiunii”, Andrei Bârseanu la adunarea generală din 10 iunie 1920*, LIII, 1922, nr. 10, p. 623-629; *Membrii decedați*, 1916, nr. 1-6, p. 75-76; nr. 7-12, p. 170; 1918, nr. 1-12, p.71; 1914, nr. 7-9, p. 383; nr. 10-12, p.505; 1915, nr. 7-12, p. 210-212; 1916, nr. 7-10, p. 165-166; 1917, nr. 7-12, p. 169-170; 1918, p. 67; 1919, p.98.

¹⁰ Doc. nr. 1913/1914, pct. 522-523, f.156; 51/1915, pct.2, 4, f.1v; 578/1915, pct. 159, f.72; 649/1915, pct.246, f.109; 904, 955/1915; 41/1916; 46/1916, pct.3, f.1; 184/1916, pct. 33-35, f.41. Ferparul lui Ioan Mețianu, ca toate ferparele, oferă prețioase informații: „consilier intim al Majestății Sale ces. și reg. Apostolice, cavaler al ordinului „coroana de fer clasa II”, proprietar al Crucii cei mari „Francisc Iosif” etc. etc.”. Cf. doc. nr. 146/1916

de la Budapesta care aproba persoanele din străinătate¹¹.

Calitatea de membru fondator era dorită de mulți membri, dar taxa de 400 koroane, limita la maximum numărul lor. Un învățător ca Elie Răuca din satul Hăghiș (comitatul Treiscaune) face efortul de a plăti numita sumă, e adevărat ajutat oarecum și de inflația koroanei. Mândria de a avea numele înscris între membri fondatori era reală și ridica prestigiul persoanei în cauză. E. Răuca era învățător pensionar, provenit dintr-o familie cu 7 copii, crescuți fără ajutor. „Vina neprimirii de ajutor din partea românească au fost ei înșiși scria Astrei învățătorul în 15 august 1916- din cea neromânească eu însumi din convingere sfântă, neavând din iubire și frică de Dumnezeu a mărturisi strâmb, a-mi lăpăda nici numele de botez, nici cel de familie pentru că: a IX-a poruncă dumnezeiască zice <<Nu mărturisi mărturie mincinoasă>> (Ne tegyél hamis tanu bizonyságot!)/ Cu ajutorul lui Dumnezeu am servit 25 de ani, dintre care la școalele noastre creștino-române, iar jumătate la cele de stat. Am început cu salariu anual de 80 florini./ În fine, tot ca prin minune, cu ajutorul lui Dumnezeu, din internare (robie), îmi împlinesc o dorință veche către neamul românesc, a depune la treptele altarului celei mai înalte instituții românești de binefacere, asemnând astăzi prin mandat poștal la adresa Ilustrității Voastre 400 k., adică patru sute koroane: <<Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român>>, cu scop de membru fondator al ei și rugându-vă pentru binevoitoare dispunere de a mi se trimite statutele și revista <<Transilvania>>”¹².

În despărțăminte s-au remarcat membrii fondatori: George Pop de Băsești, Elena Hossu-Longin n. Pop de Băsești, Ioan Georgescu, profesor din Beiuș, Iulie Coroianu, avocat din Cluj, Neagoe Ioanichi, preot din Panciova, dr. Teodor Mihali, avocat în Cluj și soția sa Eleftera Mihali, Dragoș Augustin de Desești, proprietar în Baia Mare, dr. Zosim Chirtop, avocat în Câmpeni, dr. Ioan Moșoiu, avocat în Brașov, dr. Vasile Hossu din Gherla, Antoniu, Ionel și Petru Mocsonyi, colonel dr. Iulius Mureșan din Brașov, Elena Hossu n. Vaida de Dej, Alexiu Pocol, proprietar de mine în Baia Mare, dr. Aurel Vlad din Orăștie, Alexandru Lebu, proprietar în Sibiu, Augustin Dobrean din Tulgheș (Gheorghieni), cavaler al ordinului „Corona României” ș.a., institute de credit ca „Bistrițeană” din Bistrița, „Crișana” din Brad, „Decebal” din Deva, „Mureșana” din Reghin, „Casa de Păstrare” din Săliște, „Steaua” din Petrovasela (despărțământul Panciova) ș.a., Biserica română gr.ort. din Lugoj, Pianul de Sus (comitatul Alba), Sebeș (comitatul Alba), Rășinari (Sibiu) ș.a.¹³

Dintre membrii pe viață amintim: Maria Cosma din Șimleu, Rubin Pațiția din Alba Iulia, Ioan Papp, preot militar din Budapesta, Eleonora Lemenyi, profesoară în Sibiu, dr. Aurel Cosma din Timișoara, dr. Iuliu Maniu, avocat din Blaj, Victor Preda, „sculptor” din Avrig (Sibiu), reuniunea funcționarilor din Caransebeș, Asociația meseriașilor români din Brașov, Oficiul Parohial gr.cat. din Șomcuta Mare, Banca „Economul” și „Vatra” din Cluj, „Maiștrii cococari din Lugoj”, Institutul de credit „Concordia” din Uzdin (Panciova), comuna Tilișca

¹¹ Rev. „Transilvania”, XLV, 1914, nr. 7-9, p.340; 1915, nr. 7-12, p.178.

¹² Doc. nr. 548/1916.

¹³ *Ibidem*, 1914, nr. 7-9, p. 340-379; 1915, nr. 7-12, p. 178-207; 1916, nr. 7-12, p. 136-162

(Sibiu), Societatea studenților români din Anvers ș.a.¹⁴.

Membrii ordinari erau mai numeroși, aceasta în raport direct cu valoarea taxelor de membru, iar dintre ei exemplificările nu vor fi prea numeroase: dr.Valer Barbu, medic în Budapesta, Petre Barițiu din Cluj, dr.Alexandru Birescu, avocat din Panciova, Emil Cioran, preot din Râșinari, dr. Ioan Ciordaș, avocat din Beiuș și Viora Ciordaș, soția sa, dr. Ilie Dăianu din Cluj, George Dima din Brașov, Ioan Furtună, preot din Covasna, Francisc Hossu-Longin, avocat din Deva, C.W.Kraft, tipograf și librar în Sibiu, Leo Man, monah la Mănăstirea Prislop (Hațeg), Ioan Pop, preot în Aurora – Illinois (S.U.A.), Ștefan Știrb, „jandarm de burg, Viena”, Banca „Drăganul” din Beiuș, Banca „Sebeșana” din Caransebeș, Banca „Orientul” din Dobra, comuna Apoldul de Jos, „comuna bisericească Rod” (Miercurea), Tovărășia de consum din Viștea de Jos (Sibiu), Camera Comercială din Brașov, Biserica gr.ort. din Vârșeț ș.a.¹⁵ Membrii ajutători nu sunt pomeniți decât în tabelul statistic pentru 1914.

Dacă membrii secțiunilor erau cu toții intelectuali, între membri fondatori, pe viață și ordinari în marea lor majoritate cu studii superioare, compoziția profesională era eterogenă: preoți, cadre didactice, juriști, notari, funcționari de bancă, medici, ingineri, militari – pensionați de regulă, comercianți, proprietari, meseriași, societăți, oficii parohiale, localități, ș.a. Unora nu li se precizează profesiunea. Dintre minoritari nu l-am găsit decât pe C.W.Krafft din Sibiu, librar și tipograf, membru ordinar al despărțământului local.¹⁶

Pentru 1911 situația profesiunii a celor 10.417 membri era următoarea: plugari-8136, preoți – 555, învățători – 608, meseriași – 669, funcționari administrativi – 195, funcționari de bancă – 54, studenți – 111, militari – 25, avocați – 28, medici – 1, „privateri” – 5, institute – 30. În străinătate: România – 144, Austria – 3, America – 24, Rusia – 1. Un număr de 8.136 de țărani erau abonați la *Biblioteca Poporală*.¹⁷

Încercarea noastră de a face o situație statistică completă și una pe categorii profesionale s-a lovit de caracterul relativ și uneori contradictoriu al cifrelor, aspect asupra căruia vom reveni. Totuși, în acest context dificil, ne asumăm riscul de a prezenta o situație statistică, provizorie și aproximativă, pe profesiuni, deci o situație aproape completă și relativ exactă. Cei 2228 membri din 1914, ai secțiilor și despărțământelor (fondatori, pe viață și ordinari, numeric pe profesiunile prezentate de revista „Asociațiunii” se pot delimita, cu anumite rezerve, astfel:

a) funcționari – 675 preoți din care 10 cateheți, 403 profesori din care 3 cadre universitare, 2 deputați, 218 avocați-notari-judecători, 81 medici, medici veterinari, farmaciști, 54 comercianți, 64 ingineri, (cei 54 membri ai secției tehnice se împart în 1 geolog, 3 ingineri silvici, 2 agronomi, 43 ingineri, 5 arhitecți), 5 ziariști, 10 administratori „economi”, 95 proprietari din care 5 „privateri”, 111 funcționari de bancă, 20 funcționari de diverse funcții (1

¹⁴ *Ibidem*; Mai vezi „Mijloacele de propagandă literară...”, p. 333-334.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, 1914, nr. 7-9, p. 340-382; 1915, nr. 7-12, p. 150-151, 178-210.

¹⁷ *Ibidem*, XLIII, 1912, nr.4, p.412. La 1 august 1911 situația membrilor, exceptându-i pe cei ajutători era următoarea: 58-onorari și ai secțiilor, 118- fondatori, 316 – pe viață, 1939 – ordinari. În total 2431 membri. *Ibid.*, XLII, 1911, nr.4, p. 534-535.

vicecomite, 2 pretori, 1 primar, 3 „oficianți”, 1 executor regal, 1 jandarm, 1 „oficial” la Budapesta, 2 percepatori și alți 8 funcționari, probabil tot în administrație);

b.) alte categorii de funcționari – 1 secretar al comunei grănicerești Sibiu, 1 tutore orfanal, 1 „supravigil silvanal”, 2 administratori domeniali, 2 diriginți domeniali, 1 provizor domenial, 2 arendași, 1 antreprenor, 1 „întreprinzător”, 1 director de fabrică, 1 director de mine, 1 administrator „prot.”, 18 asesori (1 asesor, 8 asesori consistoriali, 5 asesori la sederia orfanală, 4 asesori referenți);

c.) membrii legați de profesii manuale sunt și ei prezenți, deși într-un număr foarte mic, chiar raportat la întreaga categorie socială, anume, 13 persoane – 1 tipograf, 3 librari, 2 hotelieri, 1 forestier, 2 măcelari, 1 cojocar, 1 pantofar, 1 covrigar, 1 sculptor;

d.) cei 22 militari se situează după grade astfel – 2 generali, 5 colonei, 2 lt. colonel, 7 maiori, 4 căpitani, 1 consilier militar, 1 tunar;

e.) reuniuni, societăți, instituții de cult și laice, comune ș.a. se găsesc înscrise în listele Astrei, anume – 179 din care: 84 bănci, tovarășii de credit și consum, 1 oraș, 58 comune, 19 unități de cult (12 biserici ortodoxe, 3 gr. cat., 4 protopopiate gr. cat.), 2 casine, alte 15 instituții și reuniuni. Această din urmă grupă o vom detalia: Reuniunea învățătorilor gr.ort. din Arad, Bihor și Timișoara, Reuniunea învățătorilor gr.cat. din Sălaj, Reuniunea „Marină” din Năsăud, Reuniunea de cântări din Biertan (Mediaș), Reuniunea de cântări și cetire din Sângiorgiu Român (Năsăud), Reuniunea funcționarilor publici din Caransebeș, Reuniunea meseriașilor români din Brașov, Societatea foștilor nobili husari de graniță din Teiuș, Camera comercială din Brașov, Direcțiunea școalelor românești din Brașov, Internatul gr.ort. din Beiuș, Reuniunea de înmormântare din Orăștie, Societatea studenților români din Anvers.¹⁸

Pentru cei 6.725 membrii ajutători din 1914, revista *Transilvania* prezintă următoarea statistică pe profesii, unica de altfel pentru anii 1914-1918: 5519 plugari, 512 meseriași, 144 preoți, 299 învățători, 26 funcționari administrativi, 63 funcționari de bancă („F.d.b.”), 11 militari, 20 avocați, 12 medici, 14 studenți, 26 întreprinzători („privatieri”), 79 institute. Cei 6.725 membri ajutători ai Astrei din cele 87 despărțăminte proveneau din 3.412 localități.¹⁹

Conform strict revistei „*Transilvania*” membrii onorari scad în mod natural de la 12 în 1913/1914 la 7 în 1918, cei ai secțiilor de la 324 la 323; cei fondatori cresc de la 144 la 181, ceea ce denotă patriotismul celor avuți și aportul lor la susținerea cauzei naționale, cei pe viață de la 492 la 584, cei ordinari scad dramatic de la 1732 (august 1914) și 1211 (decembrie 1914) la 1093. cei ajutători de la 6725 (decembrie 1914) la 0 pentru anul 1915. Numărul global al membrilor fondatori, pe viață și ordinari (fără a lua în calcul secțiile) evoluează de la 2238 în decembrie 1914 la 1848 în 1918.²⁰ Dacă unele cifre sunt relative

¹⁸ *Ibidem*, XLVI, 1915, nr. 7-12, p. 109-110; 178-207.

¹⁹ *Ibidem*, 1915, nr. 7-12, p.151, 210.

²⁰ *Ibidem*, 1914, nr. 7-9, p. 340-382; 1915, p. 209-210; 1916, p. 163-165; 1917, p. 166-168; 1918, p. 65-67; 1919, p. 96-98; V.Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, Editura Științifică, 1968, p. 74; Dorin Goția, *Un memoriu al Astrei înaintat Ligii Națiunilor*, în *Repere sibiene*, Sibiu, vol.III, 1982, p. 308-309.

și ne ridică semne de întrebare prin simpla corelare a diferitelor situații statistice pentru aceeași perioadă cuprinse în rapoartele anuale, în schimb sunt exacte cele referitoare la noii membrii fondatori și pe viață din anii 1917/1918. Din cei 18 membrii fondatori, 4 sunt bănci, anume: „Vulturul” din Târnăveni, „Mărgineana” din Poiana Sibiului, „Izvorul” din Sângeorgiu, „Steaua” din Petrovoselo. Se mai disting: Comunitatea de avere din Caransebeș, Demetriu Bălănescu, proprietar din Biserica Albă și donatorul sumei de 800 k., Ilie Rauca, „învățător pensionar, Hăghig (comitatul Treiscaune), internat în Császárfa (comitatul Sopron)”, Ioan Georgescu, profesor în Beiuș, generalul Traian Moșoiu din Sibiu, căpitanul Bucur Boleta din Sibiu ș.a. Membrii pe viață sunt consemnați în număr de 33: institutele de credit „Andreiana” din Rășinari și „Armonia” din Cincul Mare (Sibiu), soldații români de pe front – „poșta de câmp 298, la Crăciunul din 1917”, intelectuali români – Coriolan Buracu, preot militar, Constantin Băilă, agronom din Sebeș, Nicolae F. Negruțiu, inginer din Blaj, Clement Dragomir, directorul fabricii de bere Zell din Cluj, Grigoriu Tămaș, proprietar în Satulung (Șoncuța Mare) ș.a.²¹ Taxele mai ridicate ale acestor noi membri au putut compensa doar parțial pierderile survenite la încasarea taxelor de la categoriile cu membri numeroși.

Anul 1918 se încheie cu o creștere care nu mai e surprinzătoare, anume cu 34 membri fondatori și 98 pe viață. Motivația e dublă: odată este o atitudine pur politică – motivată și de actul Unirii de la Alba Iulia, dar și o chestiune de oportunitate permisă de grava devalorizare a coroanei. Între cei 34 membri fondatori distingem pe: dr. Traian Frențiu, episcopul Lugojului, dr. Lucian Borgia, avocat în Sibiu, generalul Traian Moșoiu din Sibiu, dr. Alexandru Pop, primpretor în Cehul Silvaniei, Ioan Grecu, comerciant în Făgăraș, pripicesa Alexandrina Cantacuzino și căpitanul Ioan Pilat din București ș.a. Iar între cei 98 membri pe viață remarcăm pe: dr. Onisifor Ghibu, dr. Augustin Bardosy, avocat în Sibiu, Sabin Oprean, profesor în Sibiu, căpitanul Ioan Baptist Boiu din Sibiu, Ștefan Boieriu din Sibiu, Mihai Bohățiel, director de bancă în Băsești, dr. Traian Suciu, profesor în Brad, Zoe Romniceanu din București ș.a.²²

Referitor la inadvertențele și relativitatea cifrelor publicate în „Transilvania” se pot face câteva observații: lipsesc date de la unele despărțăminte, rapoartele anuale se referă când la anul precedent calendaristic, când la anul derulat între adunările generale, necorelarea cifrelor pe grupe de membrii pe orizontală, ca și pe verticală cu cifra totală, existența unor cifre diferite în raportul anual, și, respectiv, situația statistică, nementiionarea membrilor ajutători decât în situația statistică anuală, pe 1914, faptul că membrii secțiilor sunt și membrii ai despărțămintelor – deși nu toți, cifre inexacte, lipsa membrilor onorari în anii 1916-1918 ș.a.

De asemenea, unii membri, de ex. inginerul Ioan Viciu din Vârșeț, membru al secției tehnice nu era și membru al despărțământului Vârșeț. La fel este cazul cu Teodor V.Păcățianu. Alți aștrști, ca Ilie Dăianu și Iuliu Maniu, făceau parte și din secții și din despărțămintele respective. Vasile Goldiș din Arad, membru activ al secției istorice, nu era cuprins între membrii despărțămintelor, lucru firesc căci nu exista un despărțământ Arad, dar nu apare

²¹ *Ibidem*, 1918, p. 11-13.

²² *Ibidem*, 1919, p. 28-30; doc. nr. 1192-1193/1918; doc. 1137/1918.

nici în lista celor care nu aparțineau nici unui despărțământ²³.

Pe parcurs, unii membri trec în altă categorie, deci alt quantum al cotizatiei, aportul lor material având o tentă patriotică evidentă. Pe Ioan Georgescu, profesor în Beiuș, și pe Elena Hossu-Longin n. Pop de Băsești, îi găsim în 1914 ca membri ordinari, iar în 1918 ca membri fondatori; C-tin Dimian, protopresbiter în Brețcu (Treiscaune) din membru ordinar devine în 1918 membru pe viață²⁴.

În perioada 1913/1914 – 1918 revista Astrei menționează nominal doar membrii din primele trei categorii, plus cei onorari, deși per total cifra era mai mare.

În devenirea Astrei, singurele categorii care au jucat un rol deosebit au fost membrii fondatori, pe viață și ordinari, care în marea lor majoritate au fost intelectuali. Dar și dintre aceștia doar o minoritate au depășit nivelul de conștiință națională limitat la plata taxelor și la participarea la un număr oarecare de activități. Valoarea taxelor plătite anual era totuși o contribuție substanțială pentru bugetul acestei asociații. Din aceste categorii s-au impus cei mai destoinici și aprigi luptători împotriva politicii maghiare și tot dintre ei unii au ajuns în conducerea P.N.R. ori în conducerea organizațiilor locale. Membrii ajutători, prin numărul lor însă, constituiau un liant absolut necesar pentru ridicarea treaptă cu treaptă a prestigiului asociației sibiene în popor. De altfel, *Biblioteca Poporală* era adresată acestei categorii, către care se îndreptau eforturile Astrei în majoritatea lor. Focalizarea energiilor spre țărănime demonstrează nu numai caracterul neacademic al acestei asociații, ci și realismul și pragmatismul ei social.

Presa maghiară, profund îngrijorată de pierderea în ultimii 10 ani a unor noi terenuri în favoarea românilor în valoare de 58824000 koroane și, respectiv, a sașilor cu 10928000 koroane, făcea apel la societatea maghiară să oprească expansiunea românească, căci „cuceritorii români, excelent organizați și conduși de <<Albina>> și <<Astra>>... lucrează consolidăți și cu plan”.

Războiul mondial a afectat grav și asociația culturală din Sibiu. Astfel, o austeritate severă a impus și reducerea temporară a nomenclatorului de funcții, unii dintre funcționarii de bază, cum a fost conferențiarul cooperatist Aurel Cosciuc, au fost disponibilizați. Cele amintite se grefează pe situația dramatică a plecării personalităților consacrate Astrei în contextul politic al vremii: O.Goga, secretarul literar, O.C.Tăslăuanu, secretar administrativ, P. Cosma, I.Agârbiceanu. Munca tradițională a fost tulburată, obstrucționată, blocată în bună măsură, iar membrii ajutători practic dispar în condițiile dure ale anilor respectivi.

²³ *Ibidem*, 1915, p. 178-207; 1916, p. 136-162.

²⁴ *Ibidem*, 1914, nr. 7-9, p. 357, 376; 1919, p. 28, 83, 93

AUS DER VERANSTALTUNGSTÄTIGKEIT DER HERMANNSTÄDTER ASTRA IN DEN JAHREN DES ERSTEN WELTHRIEGS

(Zusammenfassung)

Der Verfasser bietet eine detailliert thematische Analyse der organisatorischen Struktur des „Astra“ Vereines in der dunkelsten Periode ihrer Tätigkeit: die Jahre des Weltkrieges. Das Personal wurde aus Gründen der schweren wirtschaftlichen Lage drastisch reduziert. Was die Kategorien von Mitgliedern anbetrifft sind strukturelle Änderungen festzustellen: die Hilfsmitglieder (die die Hauptanzahl der Mitglieder mit dem geringsten Spesenbeitrag betrifft) verschwinden, zugunsten anderer Kategorien von Mitgliedern die ihre Tätigkeit weiter ausfallen und den Eintritt neuer Mitglieder erlaßt.

EXPOZIȚIA GENERALĂ NAȚIONALĂ DIN ANUL 1906, AMPLĂ MANIFESTARE A SPIRITULUI NAȚIONAL

ANA HANCU

Anul 1906 a marcat sărbătorirea a două evenimente importante din istoria României: 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către romani (106 d. H) și 40 de ani de glorioasă domnie a regelui Carol I și a reginei Elisabeta. Aceste momente au prilejuit organizarea de numeroase manifestări culturale și științifice: Congresul internațional al presei, Congresul pentru înaintarea științelor, Congresul cadrelor didactice, Congresul băncilor populare, Congresul internațional al proprietății literare și artistice.

Manifestările organizate cu acest prilej, au culminat cu expoziția generală națională care a avut o reverberație deosebită, specială, asupra românilor de pretutindeni. Scopul acestei expoziții era acela de a arăta Europei *"bogația și înălțimea la care am ajuns cu fabricile, cu măiestriile, cu artele, cu știința, toate breslele și stările"*¹. La expoziția, care se preconiza să se deschidă pe data de 19 iunie, erau invitate să participe și țările europene ca: Franța, Austria, Ungaria, Serbia, Bulgaria, constituindu-se, de altfel, cu acest scop și secțiunea internațională sub conducerea lui M. Erlich. Românii din țările Coroanei Austro-Ungare nu puteau rămâne, firește, nepăsători față de această expoziție națională generală a tuturor românilor. Din luna decembrie, conducerea *"Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român"* s-a adresat despărțămintelor sale și publicului românesc pentru a pregăti obiectele în vederea participării lor la expoziție. Dr. Diaconovich Loga, secretarul Asociațiunii, încredințat cu amenajarea pavilionului românilor roagă să se trimită până la 15 aprilie, pe adresa sa din Sibiu, listele cu cei care doresc să participe la expoziție. La aflarea veștii că românii ardeleni doresc să-și expună obiectele în mod separat și nu în cadrul pavilionului destinat Austro-Ungariei, guvernul maghiar condus de Fejervary a interzis participarea românilor ardeleni la expoziția națională într-un pavilion separat².

La întrunirea din 21 martie Asociațiunea a hotărât să nu mai trimită obiectele la expoziție prin intermediul ei, comunicând că a decis sistarea acțiunii începute (semnează: I.Ș. Șuluțiu). În aceste împrejurări s-a hotărât trimiterea lucrurilor prin persoane particulare, colectarea lor realizându-se de către Maria și Minerva Cosma care, prin apelul lor, chemau la participarea la expoziția din București. *"Frații noștri și stimatele surori române, să lucreze numai cu drag pentru aceea expoziție și să trimită ce au mai de laudă ca să arate lumii de acolo că și noi avem lucruri care dovedesc că nu am adormit, ci înaintăm în cultură și în toate"*³.

¹ *"Libertatea"*, nr. 10, 4/17 martie, Orăștie, 1906.

² *Idem*, nr. 12, 18/31 martie.

³ *Ibidem*.

Interzicerea participării Astrei, când deja au fost luate măsurile organizatorice necesare, era privită cu neplăcere de către unii maghiari care considerau că *“numai scandal și ură se poate naște din această opreliște.”*⁴ În acest context, articolul, *“Valuri politice”*, din ziarul *“Budapesti Hirlap”*, nr. 83, critică ordinul ministrului de interne Kristoffy, prin care se interzicea participarea Asociațiunii la expoziție în pavilionul anume clădit pentru românii din Ungaria, și anunța începerea pregătirilor pentru participarea guvernului maghiar la expoziție. *“Afară de însemnătatea expoziției din punct de vedere industrial, cultural și numai faptul că ea dă privilegiul românilor - scria “Gazeta de Transilvania” - din toate unghiurile regatului român și din toate țările locuite de ei, de a se face câte un pelerinaj în capitala României și a se întâlni cu frați de ai lor din alte ținuturi, și din alte țări și din toate clasele sociale, și numai aceste salutări și comunicări de simțăminte frățești este unul dintre cele mai salutare efecte ale expoziției și unul dintre cele mai mari merite ale acestora care au muncit pentru organizarea ei. Aceste frumoase sărbători naționale au contribuit și contribuiesc neprețuit de mult la cunoașterea de sine a poporului român, la deșteptarea conștiinței naționale și prin ea, la un nou îndemn de luptă pentru ridicarea și unitatea culturală a românilor de pretutindeni.”*⁵

Pentru a înlesni vizitarea expoziției de către un număr cât mai mare de români din țară și din afara ei, guvernul român a hotărât acordarea de facilități pentru transportul pe C.F.R., prin reducerea cu 30, 50, 70 % din valoarea biletelor de călătorie, luându-se măsuri și pentru găzduirea lor.

La Făgăraș, chemarea adresată de către avocatul Ioan Turcu, pentru o participare cât mai mare a găsit un puternic ecou în inimile românilor din Țara Făgărașului. Preoții, învățătorii, funcționarii, notarii sunt invitați să participe în număr cât mai mare, recomandându-se celor din popor să fie îmbrăcați în costume populare românești, *“spre a putea prezenta caracteristicile noastre porturi românești din Țara Oltului.”*⁶ La 4 octombrie, delegația românilor făgărașeni formată din 300 de persoane a fost primită cu însuflețire și onoruri militare de către locuitorii orașului Sinaia în frunte cu primarul Manolescu și cu dorobanții garnizoanei militare. Imediat după sosire, s-a oferit un *“Te-Deum”*, entuziasmul ajungând la culme în decursul banchetului oferit de primărie. Coloana s-a îndreptat, apoi, spre palatul regal cântând *“Deșteaptă-te române”*, delegația fiind primită în audiență de către regele Carol I și regina Elisabeta, la Pelișor fiind primiți de principesa Maria îmbrăcată în costum național, principele Ferdinand și prințul Nicolae. De la Sinaia delegația s-a deplasat spre București unde a fost întâmpinată de o mare mulțime de bucureșteni în frunte cu A.Ciurcu, locțiitor de primar care, în discursul de bun venit, a evocat sprijinul și vitejia românilor din Făgăraș în timpul războiului de independență 1877-1878.

Sub conducerea protopopului Brașovului, Vasile Voina, în ziua de 29 octombrie au sosit la București peste 700 de excursioniști fiind primiți cu multă însuflețire de locuitorii și primarul capitalei, Cantacuzino.⁷ Peste câteva zile, la intervenția *“Reuniunii femeilor române”* și a membrilor fanfarei din Feldioara pe

⁴Idem.

⁵*“Gazeta Transilvaniei”*, nr. 199, 8/21 septembrie, Brașov, 1906.

⁶Idem, nr. 160, 15/26 august.

⁷Idem, nr. 218, 3/16 octombrie.

lângă Comisariatul expoziției în vederea acordării de reducere pe C.F.R. și întreținerea în București pe timpul excursiei, un grup de țărani din Țara Bârsei au plecat să viziteze expoziția.⁸

La manifestările organizate cu acest prilej în capitala României, Brașovul a fost reprezentat de către „Junii brașoveni”, „Reuniunea de cântări” care, sub conducerea dirijorului G. Dima, au dat o serie de spectacole, membrii delegației de comerț împreună cu soțiile lor și elevii școlii comerciale fiind salutați de Asan și Juvara, în numele ministerului de comerț.⁹ De altfel, la 13 octombrie, „Comitetul de inițiativă al Carpaților din capitală” a lansat un apel călduros către bucureșteni în vederea primirii celor aproximativ 600 de excursioniști din Brașov. După vizitarea expoziției membrii delegației brașovene au plecat în excursie la Constanța.¹⁰

Prin intermediul „Gazetei de Transilvania”, se aduce la cunoștință membrilor Astrei care vor veni la adunarea generală din Brașov, că excursia la expoziție, eventual la Constanța, se va face în ziua de 20/23 septembrie. Excursioniștii vor fi așteptați de un tren special la Predeal care va pleca spre Sinaia, Ploiești, București, beneficiind de o reducere de 50% a prețului de călătorie. Totodată, s-au luat măsuri ca încartiruirea și vizitarea expoziției să se facă în condiții foarte avantajoase. Din București membrii „Asociațiunii” și familiile lor pot călători în aceleași condiții la Constanța și înapoi.¹¹ Plecarea membrilor Astrei s-a făcut în două rânduri: aproximativ 100 de persoane au plecat sâmbătă, 22 septembrie, sub conducerea avocatului Deleu din Șimleu, restul au plecat a doua zi cu un tren special. Excursioniștii s-au oprit la Sinaia unde au vizitat mănăstirile și împrejurimile castelului întâmpinând la gară familia regală care tocmai pleca la București. Semnatarul articolului, Aug. Paul, notează numele unor excursioniști: George Pop de Băsești, Alexandru Pop, Ștefan Cicio Pop, Partenie Cosma, Aurel Vlad cu soția, canonicii Dr. Izidor Marcu, Ștefan Pop din Blaj, Dr. Lascu din Oradea.¹²

La inițiativa preotului Aurel Domșa, redactorul „Unirei” din Blaj, un număr de 120 de excursioniști din Blaj, de pe Târnave, Hațeg, Mureș, Gherla, Cluj, Sălaj au sosit în 20 august la Brașov pentru a pleca la expoziția națională din București. Blăjenii au întâmpinat dificultăți din partea autorităților locale care le refuzase cu încăpățănare cărțile de identitate. A trebuit să se intervină telefonic la vicecomitele Albei Inferioare pentru a se înlănzi rezistența notarului din Blaj. La Azuga, Bușteni, Sinaia excursioniștii ardeleni au salutat pământul României cu cântece naționale fiind întâmpinați de o mulțime la fel de entuziastă și de directorul școlilor normale din București, Gârboviceanu.¹³ Corespondența specială înserează în paginile gazetei numele unora dintre participanți: Dr. Vescan-Teaca, Dr. Poruțiu, Dr. Harșia-Reghin, Domșa, protopopul Orăștiei, S. Dragomir, N. Barbu, redactor la „Românul”, Cleaveland -S.U.A., Rubin Patiția, Dr. A. Ceușan cu soția, Sever Barbu, contabil-Reghin, Eliae Câmpeanu,

⁸Idem, nr. 234, 22 octombrie/4 noiembrie.

⁹Idem, nr. 237, 26 octombrie/18 noiembrie.

¹⁰Idem, nr. 212, 26 septembrie/9 octombrie.

¹¹Idem, nr. 195, 3/16 septembrie.

¹²Idem, nr. 201, nr. 12/25 septembrie.

¹³Idem, nr. 175, 9/22 august.

protopop în G.S.Miclăuș, Laurențiu Pascu, protopop în Dicio Sîn Martin.¹⁴ La București au fost întâmpinați de către două delegații ale Ministerului Cultelor și de către un numeros public, fiind conduși prin expoziție de Dr.C.I.Istrati, comisarul general al expoziției.¹⁵

Din Bistrița -Năsăud și Dej, în 28 octombrie, o delegație sub conducerea avocatului și redactorului ziarului din localitate, Victor Onișor, au sosit la Brașov pentru a se îndrepta spre Sinaia-București-Constanța. Printre cei care luau parte la această excursie se numărau: Dr. Hodoș, Leon Coșbuc, preot în Leș, (fratele poetului George Coșbuc), V. Coșbuc, preot în Parva, (nepotul poetului), Victor Coșbuc, student.¹⁶

Pentru a se întâlni cu frații lor de dincolo de munți și a participa la această sărbătoare națională, Comitetul reuniunii învățătorilor bănățeni din protopopiatele bănățene, a luat hotărârea să organizeze o călătorie la Constantinopol, și cu acest prilej să se viziteze și expoziția generală română din București. În vederea realizării acestui obiectiv, comitetul, dar mai cu seamă, președintele reuniunii, Dr. Putici, a întreprins toate diligențele pentru ai lui. Astfel, încât, în 13 august, din gara Timișoara au plecat mai mult de 250 de persoane, pe drum alăturându-se și alți doritori de a vizita expoziția.¹⁷ Ziarele din țară relatează pe larg despre primirea entuziastă a *"Reuniunii bănățene"*. La intrarea în țară, excursioniștii au fost întâmpinați de prefectul Mehedințiului, Costescu, o delegație din Turnu-Severin, de fruntașii corului din Vârciorova, corul *"Doina"* cântând *"Pe-al nostru steag e scris unire"*, *"Trăiască regele"*, *"Răsunetul Carpaților"*. De pe înălțimile stâncilor și de pe malul Dunării, între bubuituri de tunuri și discursuri avântate se auzea salutul și uralele celor 7000 de severineni. De la Turnu-Severin bănățenii s-au îndreptat spre Piatra Olt unde erau așteptați de frații ardeleni. Aceștia, însă, au întârziat deoarece românii din Craiova, așteptându-i la gară cu care de pâine, butoaie de vin și bere i-au dat jos din tren pentru a le da urarea de bun venit.¹⁸

Ziarele din Ardeal și din România scriau într-un glas, cu cea mai caldă bucurie, despre această venire a fraților, și preamăreau acest eveniment național, care va rămâne consemnat ca istoria unei sărbători uriașe a unui neam întreg pe care soarta l-a risipit peste hotare. *"Ce am văzut-scria corespondentul ziarului "Libertatea" din Orăștie- la sosirea în București nu se poate descrie. Peste 30-40.000 de oameni stăteau în gară ticsiți unul într-altul sub uriașul coperiș al peronului gării, 70 de rânduri de oameni pe o întindere de vreo jumătate de km., cu 3 fanfare militare în frunte. Un potop de urale a primit trenul cel lung de 40 de vagoane ce aducea peste 1400 de bănățeni și ardeleni. l-a salutat pe oaspeți primarul orașului București, apoi directorul societății "Carmen" și un universitar în numele tinerimii."*¹⁹

De asemenea, ziarul *"Țara"* din 29 august, redă atmosfera Bucureștiului astfel: " Ziua de ieri la expoziție a fost o zi de vis și de triumf. În natură și în

¹⁴Idem, nr. 205, 16/26 septembrie.

¹⁵Idem, nr. 177, 11/24 august.

¹⁶Idem, nr. 229, 17/30 octombrie.

¹⁷*"Libertatea"*, nr. 33, 5/18 august, Orăștie, 1906.

¹⁸Idem, nr. 37, 2/15 septembrie.

¹⁹*Ibidem*.

oameni era aceeași strălucire, același zâmbet înviorător, aceeași măreție strălucitoare. Pe toate străzile capitalei domnea o însuflețire, care nu s-a mai văzut decât de vreo 3 zile de când ne-au sosit frații de peste hotare". De la București excursioniștii au plecat spre Constanța, apoi spre Constantinopol. În orașul de pe malul mării au fost întâmpinați de un mare public în frunte cu consiliul comunal, autoritățile orașului, "Societatea macedo-română", muzica militară oficiindu-se la catedrală²⁰ un "Te Deum", urmat de banchetul oferit în cinstea oaspeților de primărie.²⁰ Redactorul unui ziar ardelean trimis să informeze cititorii despre primirea românilor bănățeni și ardeleni în capitala României scria că aceasta era pentru el un vis. "Nu știm dacă fraților noștri din liberul și frumosul regat le-a părut un vis că ne-au văzut portul în chip și fel, ne-au văzut izbucnirea deslănțuitei însuflețiri și sfiala, aproape neîndrăzneala de a ne atârna și noi pe piept dragile cocarde tricolore ce ne-au pregătit și ne-au îmbiat -dar nouă e adevăr că toate zilele petrecute în sânul fericitei lor țări, de când am pus cel dintâi pas pe pământul lor liber și până am ieșit din cuprinsul lor ne-au părut numai un "vis" și nu puteam crede că le trăim."²¹ Pentru organizarea pavilionului, care reprezenta cultura și civilizația românilor din Bucovina și demersurile privind vizitarea expoziției, Nicolae Flondor și Florea Lupu, vicepreședintele comitetului bucovinean, se aflau la București încă din luna martie.

Profesorii, institutorii și institutoarele (120 de persoane), care au vizitat expoziția în 8 iulie sub conducerea profesorului D.Socoleanu, în telegrama adresată regelui Carol I și-au exprimat admirația față de realizările românilor sub glorioasa sa domnie. *"Reuniunea școlară din Bucovina a venit în țară să vadă oamenii și lucrurile de aici, expoziția și Bucureștii: ne-a uimit Constanța și toată munca de aci ne-a umplut sufletele de mândrie. Înconjurată de atâta strălucire și trăinicie ne plecăm cu recunoștință și drag în fața Majestății Voastre care ați pus atâta înțelepciune și dragoste pentru ridicarea României."*²²

Societatea academică română "Dacia" din Cernăuți a luat decizia să aducă în cursul lunii septembrie 1000-2000 de bucovineni pentru vizitarea expoziției. Pentru organizarea acestei vizite, Dr. C. I. Istrati a intervenit la Ministerul de război, care a dispus să se pună la dispoziția vizitatorilor pe timp de o săptămână, cazarmile regimentului 4 Ilfov NR.21 și 6 Mihai Viteazu, precum și cazarma vânătorilor pentru cazarea românilor bucovineni, Ministerul lucrărilor publice punând la dispoziție trenuri gratuite pe linia Burdujeni-București.²³ "Gazeta Bucovinei" anunța pe cei care doreau să viziteze expoziția împreună cu societatea "Dacia" să fie prezenți în 6 septembrie, în gara Ilcani, îmbrăcați în port popular *"cât se poate de curat național"*.²⁴ În gara Burdujeni, cei peste 1700 de bucovineni conduși de Filaret Doboș și membrii societății "Dacia", au fost întâmpinați cu strigăte, urale, cântece, *"Trăiască România", "Deșteaptă-te române"*. Primiri entuziaste au fost organizate la Pașcani și

²⁰Idem, nr. 176, 10/23 august.

²¹Idem, nr. 38, 9/22 septembrie.

²²"Gazeta Transilvaniei", nr. 156, 15/28 iulie.

²³Idem, nr. 167, 29 iulie/1 august.

²⁴"Libertatea", nr. 34, 12/25 august.

Roman, unde le-au ieșit în întâmpinare și studenții din Iași.²⁵ Despre sosirea bucovinenilor, ziarele bucureștene scriau: "*cetățenii capitalei au venit la gară să-î întâmpine pe frații lor din Bucovina în număr cât mai mare. Calea Griviței toată pe dreapta și pe stânga, piața gării și peronul, nu mai încăpea lumea din toate stratele societății bucureștene venită să ureze bun venit bucovinenilor. La poarta principală 3 muzici militare/.../ urale cari păreau a nu mai lua sfârșit izbucniră din toate piepturile celor de față la intrarea și până după oprirea trenului. Un întreit și formidabil "Ura"... Bucuria și entuziasmul până la lacrimi se citea pe fețele tuturor.*"²⁶ Din nefericire, însă, deși românii basarabeni au expus în pavilionul destinat județelor Basarabiei o gamă largă de produse ale solului și industriei casnice, nu au reușit să viziteze expoziția fiind opriți de guvernul rusesc de a se deplasa la București. Manifestul românilor basarabeni chema toți frații să viziteze expoziția națională din capitala regatului: "*Voi toți cari știți cum simte și cugetă românul vă veți simți mândri a veni în număr cât mai mare la această serbare de renaștere națională!!! Veniți căci aceasta este sărbătoarea mare a României, de la care nimeni nu trebuie să lipsească și de la care poate într-o zi va atârna și viitoru nostru... Veniți!...*"²⁷

Pentru a răspunde la întrebările referitoare la faptul că maramureșenii nu au vizitat expoziția din București, vicarul Maramureșului, Teodor Bud, remite din Sighet, la 10 noiembrie, către redacția "*Gazetei de Transilvania*" o adresă prin care informa că expoziția a fost vizitată de I. Mihaly împreună cu mai mulți preoți și inteligenți; s-a decis vizitare expoziției după strângerea recoltei, dar datorită mizeriei, recoltei slabe, a extinderii epidemiei de tifos și scarlatină nu s-a mai reușit acest lucru.²⁸

Din inițiativa studenților macedo-români s-a pornit o vie mișcare pentru a aduce un grup cât mai mare de macedo-români pentru a vizita pavilionul cu diferite obiecte realizate de elevii școlilor române din Macedonia și expoziția generală. În Salonic s-a organizat o societate de 100 de macedo-români care au hotărât vizitarea expoziției.²⁹ Sub conducerea și îndrumarea profesorilor Cosmulei și Taruș, în 15 septembrie, au sosit, cu vaporul la Constanța 70 de elevi macedoneni, precum și o delegație de frunțași macedoneni. La debarcader, au fost întâmpinați de colonia macedoneană în frunte cu președintele Dabo, primarul Bănescu și corul de elevi care au cântat "*Imnul regal*" și "*Deșteaptă-te române*". La București (16 sept.), în fruntea a mii de cetățeni, a muzicii militare, arhiereul Calist Botoșăneanul i-a întâmpinat pe macedoneni cu multă căldură.³⁰ De asemenea, delegația aromânilor compusă din profesorul Saru din Salonic, Cosmulei din Bitolia și Belimace, reprezentantul comunității române din Turcia, au fost primiți în audiență, la Sinaia, de către regele Carol I, pentru a-și prezenta omagiul și a-l felicita cu prilejul celor 40 de ani de glorioasă domnie.³¹

²⁵ "*Gazeta Transilvaniei*", nr. 190, 27/8 septembrie.

²⁶ "*Libertatea*", nr. 37, 2/15 septembrie.

²⁷ "*Gazeta Transilvaniei*", nr. 118, 30 mai/12 iunie.

²⁸ Idem, nr. 240, 31 octombrie/13 noiembrie.

²⁹ Idem, 193, 1/14 septembrie.

³⁰ Idem, nr. 196, nr. 5/18 septembrie.

³¹ Idem, nr. 199, 8/21 septembrie.

Serbările naționale dedicate sărbătoririi latinității și glorioasei domnii a regelui Carol I, au culminat cu programul de dansuri oferit de *"Junii brașoveni"*, de concertele de muzică ale reuniunilor de cântări ale românilor din țară și din afara ei. Rând pe rând sosesc în țară: Societatea corală *"Armonia"* din Cernăuți, *"Reuniunea corală din Sibiu"*. Pe parcurs, la Râmnicu-Vâlcea, Drăgășani, Titu au fost întâmpinați cu muzică militară, urale, de o mare mulțime de oameni. La București, Societatea *"Carmer"* i-a întâmpinat cu cântecul *"Pe-al nostru steag e scris unire"*.³² La 30 septembrie, corul din Sibiu a plecat la Craiova unde a fost întâmpinat cu înșuflețire și salutat de un comitet de primire în frunte căruia se găsea colonelul G. Marcu, care printre altele spunea următoarele: *"Vom avea norocul ca să-i primim între noi și să le arătăm toată dragostea frățească ce le păstrăm și toată admirația de sine, de cari dau dovadă frații voștri de peste munți în iubirea lor de limbă și de neam."*³³ În zilele următoare au sosit în capitală corurile românești din Orăștie, Brașov, Zlatna, Săliște, Oradea, Beiuș, Cernăuți, Lugoj, Reșița, Bocșa, Bozovici, Dalbojeț, Cacova, Oravița, Ticvanul Mare, St. Miclăuș Mare. Prima zi de spectacol, 27 august, a fost deschisă de serbarea *"Junilor Brașoveni"*, continuându-se cu concertul dat de cele 12 coruri din Banat și Crișana, în zilele următoare, concertând corurile din Ardeal, Bucovina și din țară, spectacolul culminând cu corurile reunite într-un cor uriaș de câteva mii de cântăreți puse sub comanda dirijorului Kiriac din București, care au cântat zguduind văzduhul.³⁴

Despre acest grandios spectacol, oferit de către toate corurile reunite, ziarele bucureștene scriau: "E destul să spunem ceea ce am auzit din gura celor mai bătrâni, că niciodată n-a văzut capitala noastră o sărbătoare națională care s-o egaleze pe cea de ieri în măreție, entuziasm sincer și înălțare sufletească... Înșuflețirea acestei mulțimi de oameni toți cuprinși de acel tainic sentiment, de nesfârșită fericire al întâlnirii între frații condamnați să trăiască despărțiți, nu avea margini."³⁵ La expoziția generală au fost invitate să participe și unele state europene precum: Franța, Austria, Ungaria, Bulgaria. La inaugurarea pavilionului francez prezidat de La Tour, însărcinată cu afaceri externe al Franței, au luat parte comisarul general al expoziției, Dr.C.I.Istrati, miniștri și un numeros public bucureștean. În alocuțiunea sa adresată reprezentanților guvernului român, La Tour, sublinia că participarea Franței la expoziție este "afirmațiunea simpatiei indestructibile ce există între cele două popoare de aceeași rasă și aceeași cultură."³⁶ Simpatia dintre cele două popoare s-a manifestat chiar și în pregătirea expoziției, grădinile fiind desenate și plantate de francezul Redout, iar cei doi arhitecți însărcinați cu executarea lucrărilor, Ștefan Burcuș și Vasile Ștefănescu, fuseseră elevi ai școlii de Belle-Arte. Interesul manifestat de către austrieci pentru participarea la expoziție s-a concretizat prin constituirea unui comitet sub conducerea lui Kink, președintele Camerei de comerț, președinte fiind numit consulul român Lindheim și votarea

³² Idem, nr. 212, 26 septembrie / 9 octombrie.

³³ Idem, nr. 213, 27/10 octombrie.

³⁴ "Libertatea", nr. 32, 29/11 august.

³⁵ Idem.

³⁶ "Gazeta Transilvaniei", nr. 210, 23 septembrie/6 octombrie.

unui credit de 60.000 de coroane de către consiliul comunal al Vienei.³⁷ Guvernul austriac s-a opus călătoriei primarului Vienei, Lueger, la București, considerând că manifestările care s-ar organiza cu acest prilej în favoarea ar ofensa Pesta. Hotărât de a vizita expoziția, Lueger a replicat în mod categoric declarând „că poate renunța la toate onorurile oficiale, dar că nu poate să-și calce cuvântul de a vizita pe amicii săi români.”³⁸ La reîntoarcerea sa la Viena, în 21 iunie, primarul a fost întâmpinat cu ovațiuni de către vienezi și colonia română. Viceprimarul Neumayer, în discursul său, subliniază importanța înțelegerilor care există între cele două state: „Populația Vienei este conștientă de importanța economică și politică a unei înțelegeri intime, ce s-a creat de o parte între patria noastră Austria și orașul patern al nostru Viena, er pe de altă parte între statul balcanic atât de puternic în dezvoltare și atât de cu vază România și anume de astă dată fără intervenție diplomatică.”³⁹

Expoziția română a stârnit un interes deosebit presei străine. Sunt prezenți la București reporterii ai ziarelor „*L'art et les artistes*”, „*Gazette des beaux-art*”, „*La illustration*” din Paris, „*Narodny List*” din Praga, care publică un articol cu gravuri despre expoziție.⁴⁰ De asemenea, salutând inițiativa organizării unei asemenea expoziții de către națiunile mici, la 15 iunie, ziarul „*Magyarország*” din Budapesta, apreciază succesele obținute de poporul român: „expoziția prin care își arată trecutul istoric și prezentul economic, științific și artistic putând oferi prilejul de a se măsura pe teren material și spiritual cu gradul cultural al celorlalte națiuni”.⁴¹

În discursul rostit cu prilejul închiderii expoziției, Mihai Cantacuzino sublinia importanța și consecințele acestei expoziții: „expoziția jubiliară a avut darul de neprețuit de a strânge legăturile sufletești între toate măduarele neamului românesc, aducând pe toți cei ce grăesc și simt românește pe blagoslovitul pământ al țării noastre/.../ Poate să existe granițe și hotare, poate să existe despărțiri geografice, înaintea cărora suntem datori cu toții ca cetățeni leali, să ne plecăm; între inimile noastre nu sunt granițe nici hotare; pe acel domeniu cel puțin, în domeniul sufletelor suntem și vom rămâne pururea cu toții nedespărțiți și alături unii de alții”.⁴²

Expoziția națională generală din 1906, organizată cu prilejul aniversării a 40 de ani de glorioasă domnie a regelui Carol I de Hohenzollem și a reginei Elisabeta a constituit un eveniment deosebit pentru românii din țară și din provinciile românești aflate sub dominație străină. Vizitarea expoziției de către românii de pretutindeni s-a transformat într-o amplă manifestare a spiritului, fiind cea mai mare „adunare” a românilor prevestind Marea Adunarea Națională de la 1 Decembrie 1918 de la Alba-Iulia.

³⁷ Idem, nr. 43, 24 februarie/9 martie.

³⁸ Idem, nr. 124, 6/19 iunie.

³⁹ Idem, nr. 129, 11/24 iunie.

⁴⁰ Idem, nr. 161, 22 iulie/4 august.

⁴¹ Idem, nr. 123, 4/17 iunie.

⁴² Idem, nr. 222, 7/20 octombrie.

L'EXPOSITION GÉNÉRALE DU 1906, MANIFESTATION AMPLE DE L' ESPRIT NATIONALE

(Résumé)

L'exposition générale nationale du 1906, organisée à l'occasion de l'anniversaire des 40 d'années de règne glorieux du roi Charles I de Hohenzollern et de la reine Elisabeta a représenté un événement hors ligne pour les roumains du pays et des provinces roumaines de sous la domination étrangère. La visite de celle-ci par les roumains de partout s'est transformée dans une ample manifestation de l'esprit nationale, étant la plus grande "assemblée" des roumains qui préfigurait l'Assemblée Nationale du 1-er Décembre 1918 d'Alba Iulia. Les articles publiés par la presse de l'époque mettent en évidence l'atmosphère pleine d'enthousiasme et la joie vecue par les roumains du "pays" et de l'étranger.

IDEEA NAȚIONALĂ ȘI PROBLEMATICA ECONOMICĂ ÎN PROGRAMUL ȘI ACTIVITATEA PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN ÎN EPOCA DUALISTĂ

VASILE DOBRESCU

În epoca de afirmare a P.N.R., dezvoltarea noilor ideologii politice în spațiul central și sud-est european a fost puternic marcată de manifestările mișcărilor naționale și, concomitent de procesul de constituire a doctrinelor ce vizau rolul națiunii în societate.

Dimensiunile efortului conceperii și modernizării ideilor și doctrinei naționale în spațiul Transilvaniei, împlinite în consens cu ideile similare europene au fost marcate de ideile desprinse din programele revoluției de la 1848 pe calea ideologică deschisă de Simion Bărnuțiu¹, adică a naționalismului liberal, ilustrat ulterior, de operele politice ale lui Vincențiu Babeș², Alexandru Mocioni³ și Aurel C. Popovici⁴. Îndeosebi Alexandru Mocioni Aurel C. Popovici⁵ și apoi Vasile Goldiș⁶, reușind să formuleze în mod original conceputul românesc despre rostul naționalității și conștiinței naționale în societatea modernă de la sfârșitul secolului XIX. Contribuțiile istoriografiei naționale, asupra dimensiunilor și acțiunii naționalismului, evidențiază implicațiile filozofiei politice ale celor mai de seamă reprezentanți ai elitei politice românești transilvănene, care au reușit să argumenteze, temeinic, necesitatea constituirii formelor de organizare statală, conform intereselor națiunilor în baza principiului de autodeterminare și a perspectivei structurării statelor moderne naționale.⁷

Remarcăm faptul că doctrina națională și militantismul național românesc aveau în vedere cvasitotalitatea sectoarelor vieții societății românești: în plan

¹ G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, Cluj, 1924; Radu Pantazi, *Simion Bărnuțiu. Opera și gândirea*, București, 1967; Cornelia Bodea, *1848 la români*, vol. I, București, 1982; D.D. Roșca, *Europeanul Bărnuțiu*, în *Oameni și climate*, Cluj, 1971, p. 75-101.

² Vincențiu Babeș, *Cauza limbilor și naționalităților în Austria. Pertractată de un român*, Viena, 1960; G. Cipăianu, *Vincențiu Babeș (1821-1907)*, Timișoara, 1980.

³ Alexandru Mocioni, *Conștiința națională*, Viena, 1887; Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat*, Banatica-Reșița, 1997, p. 167-192.

⁴ Aurel C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, București, 1894.

⁵ Doru Radosav, *De la Memorand la Marea Unire. Evoluția discursului politic*, în *Memorandul 1892-1894*, București, 1992.

⁶ V. Goldiș, *Despre problema naționalităților*, București, 1976; Nicolae Bocșan, *Ibidem*, p. 213-219.

⁷ Abordarea sistematică și aprofundată a evoluției ideii de națiune, dezvoltată de elita românească din monarhia habsburgică în perioada modernă, este realizată de Nicolae Bocșan, în lucrarea de referință pentru această tematică din istoriografia națională, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat*, Banatica-Reșița, 1997, 256 p.

politic, instaurarea democrației, libertății și spiritului de justiție; în plan social, emanciparea tuturor categoriilor sociale și realizarea solidarității naționale; în plan cultural-spiritual, înființarea instituțiilor adecvate asigurării calității actului de cultură și instrucție de nivel european; în plan economic, s-a insistat asupra constituirii unor „forme concrete bine definite” menite „să se îngrijească de condițiile materiale ale întregului popor”.

Memoriile politice concepute de liderii mișcării naționale pașoptite, îndeosebi cele din epoca dualistă precum Pronunciamentul⁸ (1868), Memorialul⁹ (1881), Memorandul¹⁰ (1892), largesc cadrul dezbaterilor teoretice privind doctrina națională, concretizând ideile naționalismului român modern în raport cu situația internă din monarhia austro-ungară, dar și în strânsă legătură cu viața politică din Vechiul Regat al României, cu mișcarea de idei panromânească, raportată la contextul relațiilor internaționale.

Partidul Național Român, prin existența sa bipolară între 1869-1881, în spațiul Transilvaniei istorice și, separat, în cel al Banatului și al Ungariei, locuit de români, ca instrument, dar și ca factor reprezentativ al mișcării naționale a avut asigurat eșafodajul ideologic și doctrinar. Astfel, în programul politic al Partidului Național Român, liderii mișcării naționale au înscris o serie de idei și concepte politice, având ca obiective esențiale recunoașterea individualității și suveranității națiunii române înscrierea acesteia ca națiune politică alcătuitoare de stat, asigurarea dezvoltării sale etnice și constituționale prin instituții de drept public menite să-i apere interesele. Evoluția ideii naționale în programul și activitatea politică a P.N.R. a suferit, în timp, reale transformări de la formulele romantice, sentimentale, la cele raționale pragmatice ale liberalismului, iar sub raportul cuprinderii teritoriale a depășit limitele provinciilor istorice cuprinzând la masa etnică a tuturor românilor din Imperii, precum și întreaga problematică care structura și definea conceputul de națiune în sens modern. Dacă, în cursul elaborării conceputului ideii de naționalitate, acestuia i-au fost subsumate pe lângă valorile spiritual-culturale și politice, dimensiunile social-economice, concretizarea lor în programele P.N.R. din anii 1869-1881 și 1905, ne demonstrează că aceste componente au avut ponderi și accente diferite de la o etapă la altă etapă istorică.¹¹ Desigur, preponderente în programele P.N.R. au

⁸ S. Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj (1868)*, în „Anuarul Institutului de Istorie”, Cluj, IX, 1966, p. 127-142.

⁹ *Memorial compus și publicat din însărcinarea Conferinței generale...la Sibiu în zilele de 12, 13 și 14 mai*, Sibiu, 1882; Liviu Maior, *Le Mémorial de 1882 et son echo en Europe*, în „Revue Roumaine d'Histoire” VIII, nr. 2, 1969, p. 283-295.

¹⁰ Vasile Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania*, București, 1974; Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973; a se consulta pentru evoluția ideologiei naționale în principalele documente ale petiționalismului românesc transilvănean din epoca modernă, lucrarea lui Liviu Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, Cluj-Napoca, 1992; Keith Hitchens, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1868-1912*, II, Cluj-Napoca, 1992; *Memorandul 1892-1894. Istoriografie și politică românească*, București, 1992.

¹¹ Bujor Surdu, *Conferința națională de la Miercurea (1869)*, în „Anuarul Institutului de Istorie”, Cluj, VIII, (1965), p. 173-211; Liviu Maior, *Constituirea Partidului Național Român: Conferința din 12-14 mai 1881*, în „Studia Universitatis Babes-Bolyai. Series

fost obiectivele politice ce urmăreau reorganizarea instituțiilor statului precum: gradul de reprezentare în instituțiile publice centrale și locale sau votul universal, acestea fiind socotite, de către elita românească, principali și indispensabili vectori ai mișcării naționale care, o dată realizați, ar fi creat condiții propice pentru rezolvarea complicatelor relații social-economice. De asemenea, introducerea, prioritară, în programele P.N.R. precum și dezbaterile publice ale doleanțelor politice a fost determinată de constrângerile sistemului politic dezvoltat de guvernele de la Budapesta, care atentau grav la individualitatea națiunii române, prin absolutizarea principiului existenței unei singure națiuni politice, națiunea maghiară, prin susținerea obsesivă a înfăptuirii ideii statului național unitar maghiar.¹²

Pe de altă parte, experiența din activitatea social-economică a elitei românești în anii dualismului austro-ungar, a dovedit posibilă imixtiunea părtinitoare a statului în procesele economiei de piață prin impunerea, fie a intereselor de castă ale aristocrației maghiare, fie prin propulsarea politicii de asimilare etnică promovată de grupările ultranaționaliste și șovine. Pornind de la aceste considerente, reprezentanții mișcării naționale vor solicita, din ce în ce mai puțin, sprijinul statului în susținerea unor proiecte economice, concepute în zonele românești, pentru a evita posibilele intenții de pervertire ale acestor acțiuni în sensul politicii oficiale de asimilare etnică prin formule de natură economică. În acest sens sunt semnificative reticențele elitei economice românești față de posibilele „prezențe” ale oficialităților în sistem bancar sau cooperatist de credit „național”, proiecte vehiculate, de altfel, de către cercurile politice guvernamentale ultraradical care vor încerca să le realizeze în timpul crizei politice a regimului din perioada războiului cu România (1916-1918).¹³

În ciuda numărului restrâns al prevederilor social-economice în programele P.N.R. problematica în speță a avut o pondere însemnată în dezbaterile publice ale reprezentanților acestuia, fie în parlament¹⁴, fie în adunările comitatense sau în presa românească, dar mai ales în cadrul colocviilor și conferințelor organizate de către societățile culturale și profesionale naționale, un loc însemnat avându-l activitatea desfășurată de către „Astra”¹⁵. Sunt incontestabile disponibilitățile întregii elite românești în abordarea diverselor domenii ale vieții și activității economice din perspectiva

Historia, fasc. I, 1970, p. 91-107; Idem, *Mișcarea națională românească din Transilvania, 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986; Stelian Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905-1910*, Oradea, 1995.

¹² Keth Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970; Ștefan Pascu, Carol Göllner, *Luttes des roumains de la monarchie des Hasburgs contre le dualisme*, în „Revue Roumaine d'Histoire” VII, 1968, nr. 1, p. 39-55; *Românii împotriva dualismului austro-ungar 1865-1900*, Cluj, 1978; Lucian Boia, *Românii din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, în „Revista de istorie”, 1978, 31, nr. 11, p. 1975-1999.

¹³ Ion Luca Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania*, București, 1931, p. 79-80; „Revista economică”, XX, 1981, nr. 2, p. 9-10.

¹⁴ T. V. Păcățianu, *Cartea de aur*, vol. I-VIII, Sibiu, 1902-1915.

¹⁵ Vasile Dobrescu, *Astra în viața social-economică a românilor din Transilvania 1861-1918*, în „Marisia”, VIII, 1978, p. 175-200.

națională, fapt ce va genera, de timpuriu, un viguros curent de idei privitoare la necesitatea structurării unui corp economic național¹⁶. Fruntașii românilor transilvăneni sunt conștienți că îmbunătățirea stării materiale a propriului popor stimulează și contribuie decisiv la propășirea vieții culturale, creează o bază mai solidă și mai largă mișcării naționale, asigură condiții propice pentru o viață spirituală temeinică și bogată, oferă mult mai multe posibilități de reușită politicii naționale, de afirmare a drepturilor națiunii române, întrucât împlinirea obiectivelor economice, deși e suspectată și uneori împiedicată, rămâne totuși anevoie controlată de autoritățile dualiste extrem de susceptibile la orice manifestare politică a națiunilor asuprite. În această privință era unanim, împărtășită ideea expusă printre altele și de către publicistul și economistul Vasile C. Osvadă, că: „vrând nevrând acțiunile noastre economice nu pot fi decât în conglăsuire și în strânsă legătură cu acțiunile culturale și politice ale neamului nostru...”¹⁷ De aceea, fruntașii românilor transilvăneni consideră că nu mai poate fi neglijat „terenul economiei naționale... fără de a păcătui contra celei întâie și mai scumpe datorințe a conservării proprii”¹⁸, a vitalității și scopurilor finale ale mișcării naționale. Situația determinată de starea economică precară a românilor transilvăneni, de sistemul politic, impunea, fără nici un echivoc, ca o necesitate stringentă, ca o datorie, implicarea susținută a fruntașilor transilvăneni, prin toate mijloacele disponibile, pentru propășirea economică națională, folosind resursele și capacitățile proprii ca „singurul antidot” împotriva atâtor nelegiuiri – cum afirma plastic G. Barițiu – și cea mai eficientă cale prin care națiunea română își poate măsura în sistemul politic discriminator „cu plutocrația”¹⁹.

Ideea luptei pentru progresul material al românilor transilvăneni trebuia să se îndeplinească prin organizarea vieții economice pe baze naționale, ținând cont de trăsăturile specifice ale evoluției poporului român, atât cele de natură economico-socială cât și de cele determinate de evoluția istorică, de gradul de cultură, de starea psihologică-temperamentală și, evident, de posibilitățile reale de îndeplinire a obiectivelor propuse. „Fiecare neam își are trebuințele lui, își are calitățile lui speciale și prin urmare puterea și importanța fiecărui neam ca factor economic este deosebită”. Trebuia deci să li se ofere acestora „... cadrele trebuincioase pentru ca să se poată folosi toată puterea lor economică, ca astfel să fie factori folositori pentru neamul lor, patriei și prin aceasta omenirii întregi”²⁰. În situația românilor transilvăneni cadrul politic propice cerut în mod direct sau aluziv în această perioadă era cel al recunoașterii autonomiei Transilvăneni, al acordării drepturilor lor naționale, al facilitării prosperității economice, năzuind ca de pe această platformă, să se pregătească și îndeplinească îndeplinirea deplinei unități naționale și statale românești.

Tot ceea ce doreau fruntașii românilor transilvăneni, era lapidar și fără nici un echivoc exprimat, în anul 1873, - în tradiția ideilor pașoptiste -, de către economistul și cunoscutul om politic Visarion Roman: „... folosirea averii și

¹⁶ Vasile Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan*, Târgu-Mureș, 1996.

¹⁷ „Românul”, III, nr. 117 din 15/28 august 1913, p. 3.

¹⁸ „Amicul poporului”. Călimdaru pe anul comun 1873, Sibiu, XIII, 1873, p. 30.

¹⁹ T.V. Păcățianu, *Cartea de aur*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 325.

²⁰ „Tovărășia”, VI, nr. 10 din 17 octombrie 1911, p. 11.

lucrul propriu în interesul său ca individualitate națională”, pentru „a ținea concurența pe terenul material cu popoarele conlocuitoare și a nu se lăsa exploatat de acestea”.²¹

Implicarea liderilor românilor în sfera politicii economiei naționale se va realiza cu deosebită consecvență și coerență, acestea subsumându-se, în ultimă instanță, unor imperative stringente ale societății românești, în proces de modernizare. Astfel, conducătorii mișcării naționale trebuiau să răspundă, cu deosebită promptitudine și profesionalism provocărilor rezultate din aplicarea reformelor agrare din anii 1853-1854, care vizau cea mai mare parte a corpului național românesc, dominant în lumea și viața economică rurală. Procesele de separare ale proprietăților funciare foste urbariale de cele alodiale, segregarea pădurilor și pășunilor între marii proprietari și țărani, definirea statutului proprietății românești din fostele teritorii ale Universității săsești, în sfârșit, numeroasele procese urbariale care s-au prelungit până la finele secolului XIX²², au implicat personalitățile de marcă ale P.N.R., printre care: George Barițiu, Ioan Rațiu, Vasile Ladislau Popp, Ilie Măcelariu, Partenie Cosma, George Pop de Băsești, Aurel Vlad, Coriolan Brediceanu, Ștefan Cicio Pop ș.a.m.d. De asemenea, printre momentele și evenimentele care au provocat implicarea masivă a elitei politicii românești în domeniul social-agrar, amintim și episoadele referitoare la dezbaterile asupra legilor de comasare a proprietății funciare din anii 1880 și 1908, sau cele privind legea servitorilor agricoli din anul 1907, care, au oferit specialiștilor români prilejul avansării unor soluții juridice cu pronunțat caracter democratic, menite să sprijine mica proprietate țărănească.²³

Preocupările privind impulsionarea vieții economico-naționale ale fruntașilor transilvăneni porneau de la situația specifică în care se găsea majoritatea populației românești înainte și în timpul epocii dualiste, ocupată sau cu preocupări în agricultură, în covârșitoarea sa majoritate (circa 90%). Tocmai de aceea, soluțiile economice, literatura de specialitate, intervențiile politice în diferitele lor forme fac ample referiri la viața satului transilvănean, cu problematica sa complexă, determinată de extinderea relațiilor economiei de piață, pe de o parte, ca și de menținerea unor formule neoioabăgești în sfera relațiilor sociale, pe de altă parte, cu reflexe negative în cultivarea și exploatarea rațională a pământului. Apreciind forța socială a țărănimii în mișcarea națională, conducătorii românilor transilvăneni au socotit ca o datorie apărarea intereselor maselor țărănești, condamnarea acțiunilor de spoliere a suprafețelor de pământ arabil, pășune sau păduri de către moșierime, prin intermediul tribunalelor corupte sau al lucrărilor de comasare inițiate de către guvernele dualiste. Pe de o parte, constatând grava rămânere în urmă a agriculturii, prin menținerea unor metode învechite de exploatare a pământului, specialiștii agronomi români vor dezvolta o amplă și fructuoasă activitate pentru modernizarea vieții agrare, lansând apeluri și sfaturi agronomice precise, care urmăreau, în ultimă instanță, introducerea unor noi metode de cultivare a

²¹ „Amicul poporului”. *Călimdaru pe anul comun 1873*, Sibiu, XIII, 1873, p. 26.

²² Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 134-181.

²³ Partenie Cosma, *Datele referitoare la regularea de posesiuni în Transilvania și părțile adnexe*, Sibiu, 1880; Vasile Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan. 1867-1918*, Târgu-Mureș, 1996, p. 48-62.

pământului, procurarea de unelte perfecționate, întrebuințarea mașinilor agricole, răspândirea și acomodarea unor soiuri și rase de plante și animale.²⁴

Diversitatea preocupărilor frunțașilor politici în sfera economiei este ilustrată și prin participarea activă a acestora la programul cultural-național desfășurat de „Astra”, destinat educării și instruirii economice a maselor de țărani meseriași, realizării unor proiecte economice ale prestigioasei instituții, precum cooperativele rurale de credit sau reuniunile țărănești de asigurare a vitelor. Implicați, în aceste din urmă activități, se vor găsi: Eugen și Aurel Brote, Demetriu Comșa, Danil Popovici Barceanu, Vasile C. Osvadă, Romul Simu, Ioan Moșa, Amos Frâncu și mulți alții, în calitate de dublă de specialiști și militanți politici.²⁵

Cu totul aparte, prin realizările și efectele sale, va fi acțiunea de înfăptuire și consolidare a instituțiilor de credit românești, care, după 1872, în patru decenii, au cuprins, prin afacerile financiar-bancare, întregul spațiu locuit de românii din Imperiu. Prezența principalelor personalități politice ale P.N.R. în procesul de instituționalizare a creditului bancar național, înfăptuit, cu onestitate, de profesioniști în materie sau, în cele mai multe cazuri, de către autodidați în specialitate financiară, va demonstra, deopotrivă, interesul economic în sensul restrâns al cuvântului, cât și conștientizarea însemnătății acestei acțiuni economice ce a mobilizat și acumulat capital pentru viitoarele investiții din sfera agriculturii, comerțului, meseriilor și chiar din domeniul industriei mecanizate. Visarion Roman, Vasile Ladislau Popp, Partenie Cosma, Alexandru și Anton Mocioni, Vincențiu Babeș, George Pop de Băsești, Iuliu Coroianu, Mihai Veliciu, Iosif Vulcan, Patriciu Barbu, Ioan Mihai, Nicolae Oncu, Aurel Vlad, Iuliu Maniu, Nicolae Zigre ș.a.m.d., aproape întreaga pleiadă a personalităților politice naționale, cu activități publice la nivel central sau local, au devenit factori activi în promovarea sistemului de credit, căruia i-au asigurat vitalitatea, viabilitatea și calitatea performanțelor economice.²⁶ Nu întâmplător, instituțiile de credit național se vor organiza, din anul 1907, într-un sistem economic-financiar pentru a se coordona toate operațiunile bancare prin Uniunea Bancară „Solidaritatea”, devansând procesele similare, înfăptuite ulterior, de instituțiile de credit săsești și maghiare. Prin această formă de organizare economică se dorea să se sublinieze și să se realizeze unitatea de scopuri și interese economice naționale, spiritul de înțajutorare în cazul unor crize financiar-bancare sau a posibilelor imixțiuni politice ale reprezentanților

²⁴ Toader Ionescu, *Idei și orientări economice în publicistica economică românească la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (1890-1918)*, Cluj-Napoca, 1985, p. 44-61.

²⁵ Gheorghe Dragoș, *Cooperația în Ardeal. Istoric, stadiu actual și perspective*, București, 1933; Vasile Dobrescu, *Considerații privind burghezia română și evoluția cooperației agrare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea*, în „*Studii și cercetări de științe sociale*”, București, p. 97-117.

²⁶ Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania*, Târgu-Mureș, 1999, p. 34-40.

statului dualist.²⁷ În același context și proiecție economică cu tendință națională se înscriu transferurile proprietăților imobiliare funciare de băncile naționale, adeseori cu implicarea și participarea directă a unor lideri politici precum: Iuliu Coroianu, George Pop de Băsești, Ilie Dăianu, Iuliu Maniu, Aurel Vlad, Teodor Mihali, Ștefan Cicio Pop, Victor Bontescu, pe lângă activitatea specialiștilor și reprezentanților instituțiilor bancare direct interesate în desfășurarea acestui proces economic.²⁸

Ideea de naționalitate, pe care elita românească caută să o răspândească și să o consolideze prin acțiunile instituțiilor și societăților cultural naționale a fost puternic mediatizată prin intermediul periodicelor românești și a activităților cultural-spirituale pentru atingerea unor obiective economice de largă și ambițioasă anvergură. În acest mod, în subsidiar, s-a conturat o puternică mișcare de idei în sprijinul afirmării conceptului de corp economic național, care a dat naștere unei prese cu profil predominant economic și unei literaturi economice reprezentative, ilustrată prin opere cu grad mare de originalitate, sau prin numeroase lucrări de popularizare.²⁹

Luminarea poporului, creșterea unei conștiințe a proprietății sale depline, a simțului demnității, al datoriei de a nu înstrăina sub nici un motiv bucata sa de pământ, socotită singura sa avere, era apreciată ca o cerință primordială în stimularea spiritului muncii productive, în folosirea tuturor energiilor naționale. În această privință, literatura social-economică este prezentă în permanență nu numai în principalele periodice social-politice românești ale vremii precum: „Gazeta Transilvaniei”, „Telegraful Român”, „Observatorul”, „Tribuna” de la Sibiu și de la Arad, „Lupta”, „Românul” și altele, dar ea va constitui, cu precădere, obiectul și conținutul unor periodice de profil, precum: „Economul”, „Revista economică”, „Bunul econom”, „Tovărășia”, „Economia” etc.³⁰

Dezvoltarea vieții economice naționale a românilor transilvăneni era concepută, așa cum era firesc, prin dezvoltarea istorică tradițională, în strânsă legătură cu evoluția vieții economice a fraților lor din România liberă. Temeinicia, stabilitatea și necesitatea legăturilor între viața economică a Transilvaniei și cea a României va face obiectul deselor referiri din literatura economică, se va concretiza în contactele directe dintre economiștii și specialiștii români de pe ambele versante ale Carpaților. În literatura românească transilvăneană sunt preluate teoriile economice ale unor personalități din România ca P.S. Aurelian, A.D. Xenopol, Ion Ionescu de la Brad, iar o serie de economiști transilvăneni își desfășoară o parte din activitatea lor în România, așa cum a făcut-o, de exemplu, Dionisie Pop

²⁷ Mihai D. Drecin, *Înființarea Uniunii Bancare „Solidaritatea” și sistemul bancar românesc din Transilvania (1892-1897)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj-Napoca, XX, 1977, p. 231-238.

²⁸ Vasile Dobrescu, *op. cit.*, p. 1321-132.

²⁹ Teodor Ionescu, *op. cit.*; *Ideea unității naționale reflectată în gândirea economică din Transilvania*, București, 1983; Gheorghe Zane, *Studii*, București, 1980, p. 287-296.

³⁰ Vasile Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan. 1867-1918*, Târgu-Mureș, 1996, p. 85-92.

Marțian, Ștefan Pop, George Maior, Nicolae Costin și alții.³¹ În cercurile elitei politice și economice românești din Transilvania se consolidase ideea necesității stabilirii și amplificării unor legături cât mai organice cu spațiul economic și politic al Regatului român independent ca una din soluțiile cele mai viabile pentru evoluția ascendentă a vieții economice a tuturor românilor. În acest sens, sunt lansate îndemnuri și propuneri pentru lărgirea contactelor cu caracter economic, sunt stimulate și solicitate participările la manifestările comune ale tuturor românilor de pe ambele versante ale Carpaților, pentru promovarea vieții economico-sociale. Sunt grăitoare pentru exprimarea acestei stări de spirit rândurile scrise de „*Tovărășia*”, cu ocazia participării românilor transilvăneni la expoziția din 1906, de la București. „Dorul nostru e dus pe aripile nădejdi ca expoziția română să fie un puternic imbold, un promițător început, ca să căutăm și să aflăm legăturile economice între noi și între frații din Regat și frații din celelalte țări unde românii locuiesc. De la legăturile acestea economice așteptăm noi izbăviri neamului nostru, izbăvirea dorită cu atât de dulce meșteșug de iubitul nostru Goga”³²

Rezultatele asocierii ideilor politice de emancipare națională cu demersurile repetate și permanente referitoare la necesitatea imperativă a edificării unei vieți economice moderne pe structuri reprezentative pentru economia capitalistă au fost benefice pentru întreaga mișcare națională panromânească, dovedind inseparabila legătură dintre proiecțiile politice și resursele social-economice ce trebuiau, în ultimă instanță, să asigure împlinirea temeinică a dezideratelor politico-instituționale ale românilor transilvăneni într-o apropiată și reală perspectivă.

THE NATIONAL IDEA THE ECONOMIC PROBLEM IN THE PROGRAM AND ACTIVITY OF THE ROMANIAN NATIONAL PARTY DURING THE DUALIST AGE

(Abstract)

The article aims to underline the interconnection between the process of the development and statement of the national doctrine in the objectives of the program and in the activity of the Romanian National Party (RNR) from Transylvania, with the solution of modernization of the Transylvanian society's structures, with a direct connection at the economical necessities of that moment and of the next époque of the Romanian population.

Following, mainly, the political emancipation of Romanians in Transylvania through the defining of the Status of their autonomy inside the

³¹ Ivanciu Nicolae Văleanu (coord.), *Din gândirea economică progresistă românească*, București, 1968; Gheorghe Zane, *op. cit.*, p. 286-297; N. Ivanciu-Văleanu, Toader Ionescu, Iuliu Penczes, *Gândirea economică din Transilvania (1784-1918)*, București, 1981.

³² „*Tovărășia*”, I, nr. 16-17 din iulie 1906, p. 124-125.

institutions of the Austro-Hungarian State, the leaders of the RNR realize and become aware of the importance of constructing a modern economy through specialized institutions meant to vitalize and sustain the national movement. Thus, will be taken into consideration duration the quantitative evolutions of the property at the Romanians and the actions that wanted to construct and state a modern national credit system. The debates of the Romanian elite on this theme defined, in time, a rich and useful specialized economic literature.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

ALEGERILE PARLAMENTARE DIN MAI-IUNIE 1920, ÎN JUDEȚUL MUREȘ-TURDA.

TRAIAN BOSOANCA

Prima manifestare electorală pe baza votului universal a demonstrat marile schimbări ce se conturau în conștiința cetățenilor țării. Întâiul parlament ales de popor ca și guvernul Blocului parlamentar de sub președinția lui Alexandru Vaida-Voevod, ce emanase din configurația sa specifică, va fi de scurtă durată (1 decembrie 1919-13 martie 1920).

Referindu-se la felul cum a fost înlăturat guvernul Vaida, N. Iorga spunea: „Ceea ce s-a făcut este pentru mine o crimă de stat. Nici o santinelă n-a fost ucisă mai mișelește la postul său de onoare decât a fost doborât primul slujbaş al țării, ieșit din cele dintâi camere ale sufragiului universal, cele dintâi organe legislative, de către asociația oamenilor care reprezenta reacțiunea în cea mai periculoasă formă demagogică”¹.

Problemele economice, sociale și politice care se cereau urgent rezolvate în primii ani postbelici, lipsa de omogenitate în înfăptuirea reformelor, politica de echilibru între masele populare și opoziție, au dus la elaborarea decretului de dizolvare a parlamentului și de înlăturare a guvernului, decret „*pus de Ion I. C. Brătianu în mâinile regelui spre semnare ca să-l citească generalul Averescu*”².

Unele forțe politice alarmate de orientarea mai radicală dată de unele proiecte de legi de către parlament și guvern, îndeosebi celor privind reforma agrară și regimul chiriilor, l-au concediat în mod brutal la 1 martie 1920, după numai patru luni de existență. S-a recurs, ca de atâtea ori până atunci, și în continuare la prerogativele regale, impunându-se guvernului demisia, iar în locul lui fu adus, prin manevrele liberalilor, generalul Alexandru Averescu³.

Succesul obținut de gruparea Averescu în alegerile parțiale din 7 și 8 februarie 1920, demonstau că influența ei în rândurile populației, în special ale țărănimii, care-și legau salvarea situației lor de numele generalului Averescu era în creștere. Această popularitate se explică prin teama țărănimii că reformele anunțate, îndeosebi cea agrară, nu se vor înfăptui decât prin aducerea la putere

¹ N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. I, București, 1934, p. 39.

² *Ibidem*.

³ S. Cutișteanu, Gh.I. Ioniță, *Electoralul din România în anii interbelici*, Cluj-Napoca, 1981, p. 19.

a generalului Averescu⁴. În alegerile parțiale din februarie 1920, prin abținerea reprezentanților Blocului parlamentar, toate locurile au fost ocupate de gruparea lui Averescu.⁵

Slăbirea influenței politice a Partidului Liberal, reflectată și de grava înfrângere electorală suferită de aceștia în alegerile din 1919, reformele făgăduite de guvernarea „Blocului parlamentar”, a căror înlăptuire ar fi lovit în pozițiile mării burghezii, neputința guvernului Vaida de a reprima prin forță luptele muncitorești, îndemneau pe liberali la o apropiere de Liga Poporului. La tratativele purtate între Averescu și Argetoianu, pe de o parte, și V. Brătianu, I. G. Duca și C. Banu pe de alte parte, liderii Ligii Poporului au făcut promisiunea că vor asigura ordinea, că vor respecta interesele băncilor și ale celorlalte întreprinderi și instituții liberale, că nu vor trece la legiferarea reformei agrare dincolo de limitele decretului liberal din decembrie 1918 și că vor înființa un minister special pentru reforma agrară, pe care să-l încredințeze lui Garoflid. Acesta a fost mobilul principal care a dus la acordul stabilit între cele două grupări politice⁶.

Instalat la 13 martie 1920, guvernul Averescu avea sarcina să ia toate măsurile pentru înăbușirea avântului revoluționar, și în special al pericolului comunist, precum și consolidarea pozițiilor regimului politic. Alegându-și cu destulă prudență echipa de guvernare, în care posturile-cheie erau distribuite oamenilor lui cei mai apropiați (C. Argetoianu, general I. Rîșcanu, general Gh. Văleanu), Averescu avusese grijă să presare și câteva nume ca P. P. Negulescu, Gr. Trancu-Iași, Octavian Tăslăoanu, Duiliu Zamfirescu, care deveniseră cunoscuți pentru unele atitudini luate în acea perioadă în favoarea unor cerințe ale maselor⁷.

Pentru a crea impresia unui guvern care reprezintă interesele tuturor provinciilor țării, Averescu a inclus în conducerea ministerelor unii oameni politici care se făcuseră deja cunoscuți prin adeziunea lor la politica acestei grupări (Octavian Goga, Anton Mocioni, I. Nistor, I. Inculeț, la care se vor adăuga Vasile Goldiș, dr. Petru Groza⁸).

După o întrerupere de zece zile a ședințelor Adunării Deputaților și Senatului, la 25 martie 1920 Averescu prezintă în fața acestora programul său de guvernare.⁹ Reacția vehementă și criticile aduse programului de guvernare din partea majorității partidelor din fostul „Bloc Parlamentar” au determinat pe Averescu să ceară regelui, la 27 martie 1920, decretul pentru dizolvarea camerelor și convocarea alegerilor pentru un nou scrutin. Cetățenii țării erau din nou chemați la urne în zilele de 25-27 mai și 3 iunie pentru Camera Deputaților și 6 iunie pentru Senat.¹⁰

⁴ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918-1921*, București, 1976, p. 260-261.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Idem*, p. 251.

⁷ *Idem*, p. 261.

⁸ *Idem*, p. 262.

⁹ *Dezbaterile Adunării Deputaților*, (în continuare *D. A. D.*), sesiunea martie 1919, p. 1085-1086.

¹⁰ S. Cutișteanu, Gh. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 19.

Pentru realizarea programului de guvernare în teritoriu, Averescu a numit noi prefecți în toate județele țării. În județul Mureș-Turda a fost numit avocatul dr. Adrian Popescu¹¹. Un număr de 11 partide politice și formațiuni politice vor intra într-o altă competiție care, prin asprimarea și duritatea ei, va da semnalul folosirii aparatului represiv, aflat de regulă în mâinile organizatorilor alegerilor, pentru a da acestora majorități prestabilite.¹²

Pentru a câștiga alegerile, partidul lui Averescu s-a folosit de toate mijloacele și metodele posibile, mergând până la modificarea unor articole din decretul privind organizarea și procedura electorală. Prin această modificare, numărul deputaților pentru Cameră a scăzut la 367, iar la Senat la 198, față de 569 pentru Cameră și 236 pentru Senat¹³. De asemenea, prin decretul privind organizarea și procedura electorală, erau înlăturați din viața politică militarii în funcție și unele categorii de funcționari. Astfel, potrivit articolului nr. 12 din decretul amintit, se menționa „*militarii în activitate și toți cei care ocupă o funcție, de orice natură, retribuită de stat, județ sau comună sau așezăminte de utilitate publică nu pot fi aleși decât dacă demisionează din funcție cel mai târziu la data declanșării candidaturii*”. Prin această prevedere se lovea în primul rând în baza electorală a Partidului Țărănesc, format în cea mai mare parte din intelectuali, în majoritatea lor învățători și preoți de țară¹⁴.

În conformitate cu raportul nr. 1344 al Președintelui Consiliului de Miniștri, vizând și decretul-lege nr. 3621 din 24 august 1919, alegerile parlamentare pentru Adunarea Deputaților și pentru Senat în Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș se faceau pe circumscripții electorale (art. 1)¹⁵.

În fiecare județ se vor forma atâtea circumscripții electorale încât să fie ales un deputat la fiecare număr de 50.000 locuitori și la fracțiunea suplimentară superioară numărului de 30.000 locuitori (art. 2). Vor fi aleși, în județul Mureș-Turda, un număr de 5 deputați¹⁶. Pentru Senat, vor participa cetățenii care aveau drept electoral după prevederile articolului 1, dar împliniseră, cu ziua încheierii listelor electorale, vârsta de 40 de ani, vor alege prin vot egal, secret, direct și cu votarea pe comune. Senatorii se vor alege pe circumscripții electorale deosebite, câte un senator la fiecare număr de 100.000 alegători și la fracțiunea superioară numărului de 60.000 alegători. Vor fi aleși în județul Mureș-Turda un număr de 2 senatori¹⁷.

Pentru alegerea deputaților s-au constituit 5 circumscripții electorale: Târgu-Mureș, Reghin, Erneiul Mare, Bandul de Câmpie și Miercurea Niraj¹⁸. Pentru senatori s-au constituit două circumscripții electorale: Târgu-Mureș și

¹¹ *Gazeta Oficială a Consiliului Dirigint* (în continuare G. O. a C. D.), nr. 1, 17 aprilie 1920, p. 3.

¹² S. Cutișteanu, Gh. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 19.

¹³ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire. Vol. II. Partea I, 1918-1933*, p. 261 (în continuare M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire... 1918-1933*).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Idem*, nr. 4, 2 mai 1920, p. 5.

¹⁸ *Idem*, p. 9.

Reghin¹⁹.

Popularitatea lui Averescu, programul său ce venea să sprijine păturile mijlocii, și mâna forte a aparatului represiv, i-a asigurat victoria scontantă în alegeri. Partidul Poporului a obținut 44,64% din numărul total al voturilor, și respectiv 224 de mandate în parlament, din totalul de 369 mandate câte avea Adunarea Deputaților²⁰. Interesant este că din cele 224 numai 126 fuseseră obținute în vechea Românie, iar restul de 98 fuseseră obținute în celelalte provincii²¹. Partidul Național Liberal a suferit o înfrângere și mai mare decât în anul 1919, primind doar 9 mandate (7 în vechea Românie și două în Transilvania)²². Partidul Conservator-Progresist, deși afișase un nou program electoral, nu a putut să se salveze din fața inevitabilului dezastru. Partidul a obținut numai 4 mandate, reprezentând 2,82% din totalul voturilor. Același înfrângere a suferit și Partidul Conservator-Democrat condus de Tache Ionescu care a obținut 10 mandate²³.

Confruntarea electorală a scos la iveală pierderea substanțială a popularității Partidului Național. Din cele 121 de candidaturi depuse pentru alegeri, a obținut doar 34²⁴. Partidul Țărănesc, la aceste alegeri a obținut 13,47% din voturi și 44 de mandate (33 în vechea Românie și 9 în Transilvania)²⁵, ceace trebuie remarcat că Partidul Țărănesc a fost cel mai puternic partid în opoziție. Mai menționăm cele 20 de mandate în Cameră și 3 în Sena de către Partidul Socialist.²⁶

Prezentăm rezultatul alegerilor parlamentare în județul Mureș-Turda pentru Camera Deputaților în cele 5 circumscripții electorale. În circumscripția Miercurea Niraj, alegătorii înscriși au fost 5.066. A candidat preotul ortodox din Sângeorgiu de Pădure Teodor Muică, reprezentantul Partidului Poporului. Acesta fiind singurul candidat, biroul electoral, conform articolului 46 din Legea electorală pentru Ardeal, l-a declarat ales deputat, fără să se mai facă votarea²⁷.

În circumscripția Târgu-Mureș, alegătorii înscriși au fost 2.154 și au votat doar 849. voturi anulate au fost 12, și au rămas valabile 837. Au candidat dr. Vasile Chiroiu, fost prefect de Maramureș, pe listele Partidului Național Român, și Octavian Tăslăuanu pe listele Partidului Poporului. Victoria a revenit lui Octavian Tăslăuanu cu 643 de voturi, față de dr. Vasile Chiroiu care obținuse doar 194 de voturi²⁸.

¹⁹ *Ibidem*. Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice 1919-1934*, Sibiu, 1934, Anexe, Tabelul IV.

²⁰ Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice 1919-1934*, Sibiu, 1934, Anexe, Tabelul IV.

²¹ M. Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire... 1918-1933*, p. 262.

²² M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România 1918-1921*, București, 1976, p. 87.

²³ *România după Marea Unire... 1918-1933*, p. 262.

²⁴ *Idem*, p. 263; M. Ivan, *op. cit.*, Tabelul IV.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ S. Cutișteanu, Gh. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 21.

²⁷ Arhivele Naționale București, *Fond Consiliul Dirigent, Secția Administrației județene și comunale* (în continuare Ar. Nat. București, *Fond Consiliul Dirigent*), Dos. 13/1920, f. 14; D. A. D., nr. 6, iunie 1920.

²⁸ Arh. Nat. București, *Fond Consiliul Dirigent*, Dos. 13/1920, f. 14; D. A. D., nr. 6, iunie 1920.

De asemenea în circumscripția electorală Bandul de Câmpie s-au prezentat doi candidați. Alegătorii înscriși au fost 8.654, dar au votat doar 2.495. Au fost anulate 11 voturi, rămânând valabile 2.484. Au candidat Nicolae S. Suci, fost învățător în localitatea Sângeorgiu de Mureș iar din 1920 învățător în Târgu-Mureș, pe lista Partidului Poporului, și Nicolae Vulcu, fost deputat de Band (1919-1920), pe lista Partidului Național Român. Victoria a revenit lui Nicolae S. Suci cu 2.145 de voturi, față de 339 cât obținuse Nicolae Vulcu²⁹.

În circumscripția Erneiul Mare au fost înscriși 5.833 de alegători. Au votat doar 1.612, iar 15 voturi au fost anulate. Au rămas valabile 1597. Au candidat dr. Alexandru Șimon din localitatea Sângeorgiu de Câmpie pe lista Partidului Poporului, și preotul gr. cat. Ioan M. Pop din Sânmihaiul de Pădure. Victoria a revenit lui dr. Alexandru Șimon cu 1.051 de voturi. Ioan M. Pop a obținut doar 546 de voturi³⁰.

În sfârșit în circumscripția electorală Reghin au fost înscriși 11.357 de alegători, și s-au prezentat la vot 5.244. Au fost anulate 18 voturi, rămânând valabile 5.226. Și-au depus candidatura 5 personalități: Simion C. Măndrescu, reprezentând Partidul Național Liberal, a obținut 562 de voturi; Vasile Sava, reprezentantul Partidului Național Român a obținut 704 voturi; Gheorghe Russ, reprezentantul Partidului Socialist a obținut 811 voturi; Florea Bogdan, reprezentantul Partidului Poporului obținuse numărul cel mai mare de voturi – 2.159; Alfred Binder reprezentantul Partidului Săsesc a obținut 990 de voturi. Dar neîntrunind nici unul din candidați majoritatea absolută a voturilor valabile, biroul electoral a declarat alegere restrânsă (balotaj) pe ziua de 13 iunie 1920. La alegere restrânsă (balotaj) din 13 iunie 1920, s-au prezentat cei doi candidați cu numărul cel mai mare de voturi, respectiv Alfred Binder și Florea Bogdan. Au fost date 4.263 de voturi iar 8 voturi au fost anulate, rămânând voturi valabile 4.255. Florea Bogdan cu cele 3.005 voturi a fost declarat ales, întrucât Alfred Binder obținuse 1.250 de voturi³¹.

La alegerile pentru Senat, în circumscripția Târgu-Mureș s-au prezentat doi candidați: dr. avocat Ioan Harșia și protopopul gr. cat. Vasile Suci. Primul reprezenta Partidul Poporului, iar cel de-al doilea Partidul Național Român. Alegătorii înscriși: 6.730. S-au prezentat la vot 1.223 de alegători. Trei voturi au fost anulate. Victoria a revenit lui Ioan Harșia cu 1.123 de voturi, față de 100 cât obținuse protopopul din Lechința³².

De asemenea în circumscripția electorală Reghin s-au prezentat doi candidați: preotul gr. cat. din Băla, Emil Andreșan, reprezentantul Partidului Poporului, și protopopul ortodox de Reghin Vasile Duma, reprezentantul Partidului Național Român. Este de menționat faptul că Vasile Duma era senator de Reghin în urma alegerilor din noiembrie 1919³³. Alegătorii înscriși: 12.341. S-au prezentat la vot 2.149. Alegerile au fost câștigată de Emil

²⁹ *Idem*, Dos. 13/1920, f. 6; D. A. D., - *Ibidem*.

³⁰ *Idem*, Dos. 13/1920, f. 7, 12; D. A. D., - *Ibidem*.

³¹ *Idem*, f. 3-4; D. A. D., - *Ibidem*.

³² *Idem*, f. 16-17.

³³ Traian Bosoancă, *Alegerile parlamentare din noiembrie 1919 în județul Mureș-Turda, în "Marisia", Studii și articole, XXVI, Târgu-Mureș, 2000, p. 288.*

Andreșan cu 1.215 voturi, față de Vasile Duma care obținuse 934 de voturi³⁴.

Ca o concluzie ce rezultă în urma acestor alegeri este faptul că s-au prezentat la vot un număr de 5 partide politice: Partidul Național Român, marele câștigător al alegerilor precedente, Partidul Poporului, partid aflat la putere, Partidul Național Liberal care a început să-și creeze organizații în Ardeal, Partidul Socialist și Partidul Săsesc. Victoria a revenit în unanimitate Partidului Poporului în județul Mureș-Turda. Deci cei 5 deputați și cei doi senatori erau averescani. Rezultatul alegerilor confirmau faptul că Partidul Poporului era în acel moment gruparea cu cea mai largă influență în rândurile corpului electoral.

Durata parlamentului ales în mai-iunie 1920, deși a fost mai mare decât a celui precedent, n-a atins nici jumătate din timpul limită al unui mandat de patru ani. La scurtă vreme după începerea guvernării averescane, devenise limpede că speranțele unor cercuri conducătoare, și în special ale burgheziei, se năruiau. Uzura guvernului a cărui zestre se întemeia mai ales pe popularitatea generalului s-a produs într-un timp record. Starea de nemulțumire se agravase. Dimensiunile reformei agrare, modul în care era aplicată a nemulțumit profund masele de țărani.

Toate încercările guvernului Averescu de a-și continua activitatea prin oferte generoase de portofolii lui Al. Vaida-Voevod, Al. Marghiloman dau greș. Declanșarea crizei este oficial marcată prin demisia regizată a lui Tache Ionescu, care deținea portofoliul externelor în guvern, și numirea tocmai a acestuia în fruntea cabinetului, în urma impunerii demisiei guvernului Averescu³⁵.

Numindu-l pe Tache Ionescu la 27 decembrie 1921 ca prim-ministru, regele Ferdinand nu i-a dat acestuia însă și decretul de dizolvare a corpurilor legiuitoare cum se obișnuia, ci doar o prorogare a lor pe timp de o lună³⁶. Numirea lui Tache Ionescu apărea ca o manevră politică abilă, menită să pregătească terenul pentru venirea liberalilor la putere. Regele își dădea seama că a chema imediat pe Ion I. C. Brătianu cu un guvern de partid ar fi fost o lipsă de tact și ar fi expus coroana la critici. Deși avea o vastă experiență, Tache Ionescu n-a ocupat, timp de trei decenii, decât posturi ministeriale în diverse guverne conservatoare și liberale, fără a i se oferi însă, până în decembrie 1921, cea mai înaltă demnitate, aceea de președinte al Consiliului de Miniștri³⁷. Dar, din tot ceea ce a făcut Tache Ionescu în perioada de 17 decembrie 1921 până la 17 ianuarie 1922, din energia cu care a luptat pentru crearea majorității parlamentare necesară votului de încredere, nu se desprinde nicidecum resemnarea împlinirii unei formalități. El spera ca în timpul prorogării Corpurilor legiuitoare, vechii partizani, care-l părăsiseră, să se întoarcă în partidul său (Partidul Conservator Democrat) pentru a-l susține. Nutrea, de asemenea, speranța că partidele ostile venirii liberalilor la guvern vor înțelege că cea mai apropiată alternativă parlamentară pentru evitarea acestei venituri era acordarea votului de încredere guvernului său³⁸.

³⁴ Arh. Nat. București, *Fond Consiliul Dirigent*, Dos. 13/1920, f. 16-17.

³⁵ S. Cutișteanu, Gh. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 25.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire... 1918-1933*, p. 299.

³⁸ *Ibidem*.

Deși sub un nume nou și cu un program ce prezenta inovații față de linia conservatoare generală, Partidul Conservator-Democrat rămânea prin forța împrejurărilor, solidar cu politica antebelică, o formațiune politică în plină dezagregare. Spre deosebire de acest partid, Partidul Național Liberal, care, în ciuda unor grele eșecuri electorale, rămânea, pe baza consolidării capitalului funciar autohton, cel mai puternic partid din România³⁹.

Schițându-și programul de guvernare (o nouă lege a chirilor, modificarea legilor financiare elaborate de Nicolae Titulescu, o nouă lege electorală etc.), Tache Ionescu lăsa să se înțeleagă că aceste proiecte „sunt în funcție de încrederea Corpurilor Legiuitoare”⁴⁰. Cheia calculului era simplă: dacă guvernul va cădea în urma votului de blam din Parlament, răspunderea pentru venirea național-liberalilor ar cădea asupra Partidului Poporului, Partidului Țărănesc și Partidului Național Român, care formau marea majoritate a Corpurilor legiuitoare⁴¹.

La 17 ianuarie 1922 s-au redeschis, într-o atmosferă de mare agitație, Corpurile legiuitoare. Guvernul Tache Ionescu nu obținuse dizolvarea și era silit să pună problema votului de încredere. Octavian Goga a propus, în numele Partidului Poporului, o moțiune de neîncredere în Guvern. După dezbateri furtunoase, din 271 de deputați prezenți, 190 au votat pentru moțiune și 81 contra⁴². Dintre partidele care au acordat votul de încredere guvernului Tache Ionescu, se numără Partidul Național Român și Partidul Naționalist-Democrat a lui Nicolae Iorga. Deputații național-liberali și aliații lor, grupurile țărăniste I. Nistor și I. Inculeț au lipsit și de data aceasta de la lucrări. În favoarea moțiunii de neîncredere au votat deputații Partidului Poporului, țărăniștii și socialiștii⁴³. Toți deputații mureșeni au votat moțiunea de neîncredere.

După anunțarea rezultatului scrutinului, Tache Ionescu a comunicat lui Diliu Zamfirescu, președintele Adunării Deputaților, demisia guvernului său. În aceste condiții, monarhul n-a ales formula unui guvern neutru, el hotărând aducerea la putere a Partidului Național Liberal, având deplina convingere în posibilitatea acestuia de a realiza ordinea și stabilitatea internă și de a adopta noua Constituție. Astfel se sfârșea cariera politică a lui Tache Ionescu și totodată activitatea ultimului guvern conservator din istoria României. La 19 ianuarie 1922 Ion I. C. Brătianu este împuternicit de rege să formeze noul guvern, care la 21 ianuarie depunea jurământul la Palat, marcând începutul unei perioade noi în organizarea statului român întregit.

Printre primele măsuri adoptate de guvernul condus de Ion I. C. Brătianu a fost dizolvarea Parlamentului și convocarea corpului electoral pentru noi alegeri în martie 1922, alegeri care au consacrat guvernarea Partidului Național Liberal pentru aproape șase ani.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ „Epoca”, București, 22 decembrie 1921.

⁴¹ M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire... 1918-1933*, p. 300.

⁴² S. Cutișteanu, Gh. I. Zaharia, *op. cit.*, p. 26.

⁴³ M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire... 1918-1933*, p. 301.

THE PARLIAMENTARY ELECTIONS OF MAY-JUNE 1920 IN THE MUREȘ-TURDA COUNTY

(Abstract)

Just put in place on the 13th of March 1920 the Averescu government as representative of the People's Party, was to take all measures for controlling the revolutionary movement, the communist threat first, as well as for consolidating the position of the political regime.

In order to win the elections, the Averescu's party used every possible means or method, going as far as to rewriting articles concerning electoral organization and procedures. Thus the number of deputies decreased from 569 to 367, while that of senators from 236 to 198.

In the Mureș-Turda County representatives of five political parties were present at the polls: the National Romanian Party, the People's Party, the National Liberal Party, the Socialist party and the Saxon's Party, the five deputies and two senators that resulted representing all the People's Party. The parliament was in change until the 1st of January 1922 when the new party that had seized the power, the National Liberal Party, organized new elections for parliament.

PREZENȚA ETNICILOR MINORITARI ÎN ADMINISTRAȚIA ȘI JUSTIȚIA JUDEȚULUI MUREȘ (1926-1939)

VIRGIL PANĂ

În seria importantelor acte de stat adoptate în spiritul democratizării și modernizării structurii administrative a României întregite au fost Legea pentru unificarea administrativă, din 14 iunie 1925 și Legea electorală din martie 1926. Ultima, în virtutea căreia s-au desfășurat și alegerile județene, orășenești și comunale din februarie 1926, dădea posibilitatea ca, după aproape 12 ani, noile organe administrative de conducere, care urmau să înlocuiască comisiile interimare din fruntea localităților, să fie alese conform voinței populare.

Pe bună dreptate, opoziția parlamentară vedea în hotărârea guvernului liberal de a organiza și prezida aceste alegeri, încă o încercare a acestui partid de a se menține la putere și de a-și crea, prin instalarea în fruntea comunelor (urbane sau rurale) a protejaților lor, condiții privilegiate pentru alegerile parlamentare, iar, în caz de eșec, să exercite, cu ajutorul Senatului, controlul asupra guvernului.¹

În acest context, alegerile comunale s-au transformat într-o aprigă dispută, care a angajat toate forțele politice ale țării. Pe de o parte a baricadei se aflau liberalii, iar de partea cealaltă, întreaga opoziție.

În județul Mureș, după semieșecul înregistrat la alegerile generale din 1922, maghiarii, a căror țintă de a ajunge în structurile administrative în număr cât mai mare era considerată prioritară în fața celei parlamentare, au adoptat tactica parteneriatelor cu partidele politice românești, mergând pe lista cetățenească a acestora, atât cu opoziția, cât și cu guvernul. Pragmatismul politic, de care au dat dovadă reprezentanții din conducerea Partidului Maghiar, a dat posibilitatea organizației sale județene să se fragmenteze în două aripi și să participe la scrutinul electoral.

Conform procesului verbal de constituire a Consiliului Județean Mureș, din 14 iulie 1926, din cei 48 de consilieri, 34 erau români (70,83%) și doar 14 maghiari, adică 29,17% (Mihail Toldalaghi, Balász Orbán, Nicolae Sárkány, Albert Barabassy, Sigismund Ferencz Mihály, Geza Tóvissy, Iuliu Vérkony, Ladislau Mikó, Aron Peterffy, Eduard Keintzel, György Bernády, Andrei Ugron, K. Árpád Nagy, Iosif Konyi).²

După alegerile din februarie 1926, organigrama Consiliului Județean Mureș, se prezenta în felul următor:

¹ S.Cuțișteanu, Gh. I. Ioniță, *Electoratul din România în anii interbelici*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 51.

² "Gazeta Oficială" a județului Mureș, 30 august 1926.

Tabel nr. 1

Funcții și compartimente	Total membri	Din care:		Numele și prenumele consilierilor maghiari
		R	M	
Președinți	1	1	-	-
Vicepreședinți	3	3	-	-
Secretari	2	2	-	-
Chestori	2	2	-	-
Comisia Administrativă, Financiară și de Control	8	5	3	Péterffy Áron, Toldalaghy Mihail, Mihaly Sigismund Ferencz
Comisia de Lucrări Publice	8	5	3	K.Nagy Árpád, Adalbert Barabassy, Ladislau Mikó
Comisia Economică	8	6	2	Keintzel Eduard, Sárkány Nicolae
Comisia Cultelor și Învățământului	8	7	1	Tóvissy Géza
Comisia Sanitară și de Asistență Socială	8	7	1	Balázs Orbán
Total	48	38	10	

Pentru alegerile municipale, forțele politice din orașul Târgu-Mureș au prezentat două liste comune de candidați. Pe cea a coaliției, susținută de guvernul liberal, formată din liberali, averescani, țărâniști și din susținătorii lui Bernády György, se aflau înscrise 24 de persoane pentru ocuparea locurilor de consilieri ordinari, printre care 14 minoritari (András Ugron, Bela János, Ludovic Bustya, Sigismund Petri, Adalbert Bürger, Nicolae Sebestyen, Alexius Kovács, Smilovits Iacob, Alexandru Radó, Andor Fekete, Emil Csiky, Ladislau Benkő, Alexandru F.Vadassy). Din cei 8 candidați de supleanți, 5 erau maghiari și evrei (Zoltan Morvay, György Dozsá, Alexandru Rád, Ioan Palossy, Ritz Anton).³ Pe primul loc al listei sprijinită de guvern, se afla maghiarul Bernády György, ca urmare a înțelegerii stabilite între președintele organizației județene liberale, Tancred Constantinescu, și gruparea maghiară condusă de Bernády.

Pe lista opoziției unite, care cuprindea reprezentanții P.N.R, B.M.Ț. și ai Clubului evreiesc, se aflau înscrși tot 24 de candidați, dintre care 11 erau evrei (Antalfy Andrei, Kraus Mauriciu, Herbert Stefan, Simó Géza, Plutz Iosif,

³ "Viitorul Mureșului", 14 februarie 1926.

Rottmann Mauriciu, Brutter Wilhelm, Farkas Robert, Erösdy Stefan, Temesváry Adalbert, Cseh Sigismund). Dintre cei 8 candidați pentru consilieri supleanți, 4 erau, de asemenea, evrei (Engelberg Desideriu, Tordai Francisc, Ántal Imre, Lőte Lázár)⁴

În urma desfășurării scrutinului electoral, Lista cetățenească, sprijinită de guvern, a întrunit cele mai multe voturi. În această situație, ca urmare a calculului făcut pentru desemnarea celor 25 de consilieri titulari și a celor 6 consilieri supleanți, conform procesului-verbal, încheiat cu ocazia ședinței de constituire a Consiliului Municipal Târgu-Mureș, fotoliile au fost ocupate de 20 de consilieri maghiari și evrei (64,51%) și de 11 români (35,49%). Punând în relație procentul electoral, obținut de români, cu cel care reprezenta ponderea acestora în populația totală a orașului (25,4%, în anul 1930), rezultă că parteneriatul româno-maghiar a avut consecințe pozitive în primul rând pentru aceștia. De fapt, o statistică din 1925 înregistra, în Târgu-Mureș, 5 308 alegători, dintre care: 1165 români (21,95%), 3 022 maghiari (56,93%), 925 evrei (17,43%), 123 sași (2,32 %) și 46 alte naționalități (0,87%).⁵

Pentru funcția de primar al orașului au candidat 3 consilieri, care au obținut următoarele punctaje: Bernády György –15, dr.Aurel Rus–9 și Jaross Bela – 2.

Ca membri ordinari ai delegației permanente au fost investiți : Sebestyén Nicolae, Alexandru Radó și Teodor Alexă Covacs, iar ca supleanți: Ștefan Pop, Emil Csiky și Ioan Pădurean.⁶ Prin urmare, la conducerea efectivă a municipiului s-au aflat, pentru aproximativ 4 ani, 4 maghiari și un român.

În stadiul actual al cercetării, din cauza nepăstrării, în totalitate, a documentelor din fondul Prefecturii județului Mureș, pentru perioada respectivă, nu suntem în măsură să prezentăm situația la nivelul comunelor rurale. Dar, făcând analogia cu județul Târnava Mare, unde în cea mai mare parte din localitățile rurale majoritar germane se instalase o conducere minoritară, opinăm că și în județul Mureș se înregistrase aceeași situație. Cunoaștem doar că la nivelul celor 11 plăși ale județului Mureș, în consiliile comunale se aflau 372 de consilieri de drept, dintre care 148 de minoritari, adică 39,78%.

De asemenea, din cei 76 de notari comunali, care își desfășurau activitatea în județ, 39 erau maghiari, germani și evrei, adică 51,31%, pentru o populație minoritară care, în 1930, înregistra 54,2% din patrimoniul demografic al județului.⁷

În urma alegerilor locale, din martie 1930, din cei 34 de consilieri județeni aleși, 14 erau maghiari și evrei (dr.Szoboszlai Ladislau, K.Nágy Árpád, dr. Barabási Adalbert, Kornhoffer Wilhelm, Keintzel Eduard, Arkosi Eugen, Abos Iosif, Hügel Ludovic, Mathé Sigismund, Rozsnyai Gheorghe, Lőte Eugen, Kuti Dionisie, Wermescher Ernest, Vekony Iuliu).

⁴ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale-Mureș (în continuare D.J.A.N.-Mureș), *Fond Primăria Târgu-Mureș, Comisia Centrală Electorală*, dosar 146/1926, f. 2; "Mureșul", 14 februarie 1926.

⁵ Emil A. Dandea, *Dare de seamă despre starea generală a orașului Târgu-Mureș în anul 1925*, p. 6.

⁶ D.J.A.N.-Mureș, *Fond Consiliul municipal Târgu-Mureș*, dosar 99/1926, f. 1-4.

⁷ "Gazeta Oficială a județului Mureș," 27 februarie 1926, p. 7-16.

După ședința de constituire a Consiliului județean, biroul acestuia era format din 7 membri, 4 români și 3 minoritari (dr.Szobaszláy Ladislau – vicepreședinte, Rozsnyai Gheorghe – secretar și Keintzel Eduard – chestor). De asemenea, din Delegația Consiliului Județean, formată din 4 membri, făcea parte și Barabasi Adalbert, iar printre cei 5 membri ai Comisiei de verificare se afla și K.Nagy Arpád.⁸

În cursa electorală pentru ocuparea funcțiilor de consilieri municipali s-au înscris 4 partide: Blocul Cetățenesc-Democrat Maghiar, P.N.L., P.N.Ț. și Blocul Muncitoresc Țărănesc.⁹ În virtutea art. 390 din Legea pentru organizarea administrației locale, din 3 august 1929, propunerile de consilieri trebuiau făcute în scris, în două exemplare, semnate de un număr de cel puțin 10 alegători pentru alegerile Consiliilor sătești, de 15 alegători pentru alegerile consiliilor Comunale rurale, de 20 alegători pentru comunele urbane și de 30 alegători pentru Consiliile municipale și județene.¹⁰

Din parcurgerea listelor cetățenești, constatăm aceeași politică de parteneriat între formațiunile politice românești și cele ale minorităților etnice, ca și la precedentele alegeri locale din 1926. Astfel, lista Blocului Cetățenesc Democrat Maghiar cuprindea 28 maghiari și 4 români; lista P.N.L. era formată din 23 români și 9 minoritari; pe lista P.N.Ț. erau înscrși 11 români și 21 maghiari și evrei, iar lista Blocului Muncitoresc Țărănesc era formată din 28 de minoritari și 4 români.¹¹

În urma rezultatelor obținute, lista Blocului Muncitoresc Țărănesc a primit 9 mandate (Simó Géza, Soós Iosif, Veress Carol, Both Alexandru, Both Carol, Rațiu Ioan Bela, Giliga Alexandru, Izrael Izidor, Moldovan Ioan).¹²

Din cele 16 mandate atribuite listei nr.2, respectiv a P.N.Ț., 11 au revenit minoritarilor (Jaross Béla, Szigyártó Gavril, Bustya Béla, Lakatos Alexandru, Ferenczi Sigismund, Rádo Alexandru, Benkő Ladislau, Biró Andrei, Löwenstein Ludovic, Kovács Alexa, Fekete Iuliu).

Din lista Blocului Cetățenesc Maghiar, au primit drept de reprezentare 7 candidați: Bernády György, Petri Sigismund, Paal Gustáv, Jakab Béla, Biró Iosif, Morvay Zoltán, Kassany Emeric.

În felul acesta, cele 32 de locuri de consilieri aleși au fost ocupate de 8 români și de 24 maghiari și evrei.

Pentru desemnarea primarului, nici un candidat din cei 4 propuși nu a obținut 2/3 din voturi (Ioan Pantea – 10 voturi, Adrian Popescu – 13 voturi, Jakab Béla – 7 voturi, Sóos Josif – 9 voturi). În această situație, Ministrul de Interne l-a numit pe Ioan Pantea.

Același lucru s-a repetat și în cazul alegerii viceprimarului, funcție pentru

⁸ *Ibidem*, 1 mai 1930, p. 1-5.

⁹ D.J.A.N.-Mureș, *Fond Primăria Târgu-Mureș, Comisia Centrală Electorală*, dosar 150/1930, f. 56-57.

¹⁰ C. Hamangiu, *Codul General al României*, vol. XVIII, 1929, p. 387-388.

¹¹ D.J.A.N.-Mureș, *Fond Primăria Târgu-Mureș, Comisia Centrală Electorală*, dosar 150/1930, f. 2.

¹² Consilierii Blocului Muncitoresc Țărănesc aveau următoarele profesii: Simo Gezá- profesor pensionar; Soos Iosif- zidar; Veress Carol- mecanic; Both Alexandru- zidar; Both Carol- ceferist; Rațiu Ioan Béla- comerciant; Giliga Alexandru- agricultor; Izrael Izidor- comerciant; Moldovan Ioan- pantofar (*Ibidem*, f. 58-91).

care au concurat 3 minoritari (Jakab Béla, Rádo Alexandru și Rațiu I.Béla). Dintre aceștia, a fost desemnat, prin aceeași procedură ca și în cazul primarului, Rádo Alexandru, care obținuse cele mai multe voturi, 21 față de 7 și respectiv 9).

Ca membri titulari în Delegația Permanentă a Consiliului Județean au fost desemnați 2 maghiari (Szigyártó Gavrilă și Ferenczi Sigismund) și un român (Iov Roman).¹³

Sintetizând datele, putem aprecia că, la nivelul Consiliului Municipal, se înregistra, pentru prima oară, o reprezentare proporțională corectă a etniilor conlocuitoare din Târgu-Mureș. Românii obținuseră 25% din mandatele de consilieri, ceea ce corespundea într-un total procentului demografic.

La Reghin, românii au fost ceva mai bine reprezentați în Consiliul orașenesc. Din cei 18 consilieri, 5 erau români (27,78%) și 13 minoritari (germani, maghiari și evrei), reprezentând 72,22%. În acest caz, populația românească obținuse 8,28 procente în plus față de ponderea sa demografică (19,5%).¹⁴

În mediul rural, în schimb, românii dețineau majoritatea în ceea ce privește numărul primarilor. Cele 248 de comune erau conduse de 145 de primari români (58,47%) și de 103 primari minoritari (96 maghiari și 7 germani). Plusul de reprezentare al populației românești era, în acest caz, de 12,67 procente.

De remarcat este și faptul că, datorită frământărilor politice din interiorul partidului lor, maghiarii nu reușiseră să obțină conducerea administrației decât în 96 de comune din cele 110 cu preponderență minoritar maghiară.¹⁵

În schimb, s-au înregistrat cazuri în care maghiarii au ajuns primari în comune cu majoritate românească (Chendu, Troița, Adrianul Mare, Sântandrei, Dumitrești, Surda, Tirimia, Tirimioara, Satu-Nou, Suveica, Apalina), aceștia fiind beneficiarii intoleranței politice care îi măcina pe români,

În anul 1934, s-au organizat alegeri locale doar la nivel județean, la celelalte nivele (orașe și comune) instituindu-se Comisii interimare, numite de către prefect.

În urma scrutinului electoral din 24 iunie 1934, în care fuseseră propuse doar 2 liste, respectiv cea a liberalilor în parteneriat cu maghiarii și cea a țărâniștilor, dintre cei 30 de consilieri județeni, 23 erau români (76,67 %) și 7 proveneau din reprezentanții Partidului Maghiar (György Iosif, Szoboszlai Ladislau, K.Nagy Árpád, Kornhoffer Wilhelm, Ferenczi Gavrilă, Arkossy Eugen, Barabássy Adalbert).¹⁶

Printre cei 4 consilieri cu drept de vot deliberativ se afla și maghiarul Kiss Ludovic. Biroul Consiliului județean era format din 7 membri, 5 români și 2 maghiari (György Iosif – vicepreședinte și Kornhoffer Wilhelm – chestor). Printre

¹³ *Ibidem*, dosar 149/1930, f. 37.

¹⁴ "Gazeta Oficială a Județului Mureș", 30 iunie 1930, p. 5; pentru alte comune vezi p. 14

¹⁵ Vezi lista comunelor cu preponderență minoritar maghiară la Adrian Năstase, *Drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale*, București, 1998, vol 3, p. 118-119

¹⁶ "Gazeta Oficială a județului Mureș", 9 iulie 1934.

cei 5 consilieri, care formau Comisia anuală de verificare, a fost investit, prin vot, și maghiarul Nagy Árpád K. În delegația Consiliului Județean, formată din 4 consilieri ordinari, se regăsea și Arkossy Eugen, iar Barabássy Adalbert făcea parte din rândul celor 3 membri supleanți.¹⁷

Revenirea liberalilor la putere, după alegerile parlamentare din 1933, a produs unele schimbări și la conducerea municipiului. Una dintre acestea a fost și numirea lui Emil Aurel Dandea, fost primar între 1922-1926, ca președinte al Comisiei Interimare, în conformitate cu dispozițiile art. 16 și 21 din legea pentru modificarea unor dispoziții din L.O.A.L. Potrivit acestora, Comisia s-a completat cu noi membri, români și minoritari, astfel că numărul total al consilierilor să fie de 11, în care să fie cuprinși și cei doi vicepreședinți fixați de lege pentru municipiul Târgu-Mureș. Astfel formată, Comisia cuprindea 6 membri români și 5 membri minoritari maghiari. Ca semn de atenție față de populația maghiară, la propunerea lui Dandea, Ministerul de Interne acordase demnitatea de al doilea vicepreședinte unui reprezentant maghiar, respectiv lui Rádo Alexandru. În felul acesta, pretențiile și susceptibilitățile Partidului Maghiar erau îndeplinite și menajate întru totul. În primul rând, pentru că membrii desemnați deja de conducerea maghiară rămâneau în funcții, iar în al doilea rând, pe lângă faptul că se mai numise unul în plus, respectiv Bustya Béla, se acorda și vicepreședinția unui reprezentant maghiar, lucru ce constituise una dintre arzătoarele dorințe ale partidului respectiv.

Spre surprinderea generală, însă, la depunerea jurământului, membrii minoritari, atât cei vechi cât și cei noi numiți, au declarat că refuză această formalitate și că nu vor lua parte la lucrările Comisiei Interimare, întrucât conducerea Partidului Maghiar nu își dăduse agreementul.

După mai multe încercări nereușite de rezolvare a crizei politice, Emil Aurel Dandea a fost nevoit să ceară, după două luni, Ministerului de Interne să-i înlocuiască pe cei 5 reprezentanți maghiari cu alți membri. Drept urmare, în locul acestora au fost numiți alți 5 fruntași români ai urbei.¹⁸

La Reghin, dintre cei 7 membri ai Comisiei Interimare, 4 erau minoritari (Szabó Adalbert, Schuller Emil, Benesch Gheorghe, Wertan Alexandru).¹⁹

La nivelul celor 248 de comune rurale, dintre cei 1240 de consilieri, 664 erau români (53,55%) și 576 minoritari.²⁰ În 97 din cele 248 de comune, în fruntea comisiilor interimare se aflau minoritari care, de fapt, erau foștii primari aflați în funcție la data constituirii noilor reprezentanțe administrative. Acestea au funcționat, cu numeroase modificări, până în anul 1937

Regimul autoritar al regelui Carol al II-lea, instaurat în februarie 1938, a determinat schimbări de esență și în administrația de stat, renunțându-se la calea democratică de promovare a cadrelor de conducere. Conform Legii administrative din 1938, primarii și viceprimarii erau numiți de către prefecți, urmărindu-se astfel românizarea, excesivă uneori, a structurilor administrative locale.

Cu toate că art. 17 din Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1750 bis, din 1

¹⁷ *Ibidem*, 16 iulie 1934.

¹⁸ "Gazeta Mureșului," 3 iunie 1934.

¹⁹ "Gazeta Oficială a județului Mureș", 22 martie 1934.

²⁰ *Idem*.

august 1938, stipula că în localitățile cu populație preponderent minoritară, primarul sau adjunctul său urmau să fie numiți din rândul acestora, prevederea a fost îndeplinită numai pe jumătate, în sensul că s-au numit primari români și viceprimari minoritari. Astfel, dintr-un document datat cu 30 decembrie 1939, referitor la viceprimarii numiți în 209 comune ale județului Mureș, se poate constata că toate localitățile preponderent minoritare, stabilite prin Decizia Ministerului Educației Naționale, la 28 august 1939, aveau viceprimari din rândul etniei majoritare, respectiv 88 din totalul celor analizate.²¹

Asistența juridică în comunele județului Mureș, era asigurată de 80 de notari, dintre care 52 români (65%), 24 de maghiari (30%), 2 germani (2,5 %) și 2 evrei (2,5%).²² Referitor la notari, trebuie amintit faptul că, prin adresa nr. 124, din 2 martie 1938, a prefectului județului Mureș către Ministerul de Interne, se menționa că pe Valea Nirajului, din cele 81 de comune secuizate, grupate în 25 de notariate, primarii din 35 de comune, reprezentând 9 notariate, erau asistați juridic de notari maghiari și evrei. În această adresă se mai menționa că din cei 79 de notari comunali ai județului, 26 erau de origine etnică străină.

Ca măsură radicală se propunea dislocarea notarilor minoritari în județe din Vechiul Regat, Basarabia și Dobrogea, în schimbul notarilor români din aceste părți.²³

²¹ D.J.A.N.-Alba, fond *Rezidența regală a ținutului Mureș*, dosar 103/1939, f. 5-7.

²² D.J.A.N.-Alba, idem, dosar 103/1939, f. 15-16.

²³ Printre cei propuși spre strămutare se numărau: Szilágyi Árpád (Căpușul de Câmpie), Kovács Francisc (Gurghiu), Réthi Moise (Bereni), Kiss Géza (Gălești), Déak Árpád (Hodosa), Csiki Adalbert (Măgherani), Csorvasi József (Neaua), Zsigmond Francisc (Gălățeni), Kerekés Ioan (Luca), Henger Vasile (Călușer), Marmorosi Ludovic (Pănet), Pozsony Ignăție (Ilioara), Bálint Paul (Petelea), Eger Adalbert (Poarta), Szell Ioan (Ideciu de Jos), Szábádi Emeric (Pogăceaua), Kelemen József (Săbed), Mosch Victor (Urmenișor), Csibi Alexandru (Corbu), Gaber Martin (Sărmaș) ș.a. Ca urmare a adresei amintite, prin decizia nr. 20305 din 19 iulie 1938 a Ministrului secretar de stat la Departamentul de Interne, Teodor Marinescu, s-au făcut următoarele transferuri de notari: 1) Szilágyi Árpád din comuna Căpușul de Câmpie a fost transferat în comuna Popești, județul Teleorman, în locul lui Matei D. Bădiț; 2) Kovács Francisc din Gurghiu, în comuna Nanovul, județul Teleorman, în locul lui Ioan G. Tamina; 3) Réthi Moise din Bereni, în comuna Pristol, județul Mehedinți, în locul lui Olteanu Constantin; 4) Déak Árpád din Hodoșa, în comuna Păstrăveni, județul Neamț, în locul lui Ioan Gr. Secară; 5) Kiss Géza din Gălești, în comuna Crucea, județul Neamț, în locul lui Petre Tănase; 6) Csiki Adalbert din Măgherani, în comuna Bidești-Precista, județul Neamț, în locul lui Nicolae Ionescu; 7) Csorvasi József din Neaua, în comuna Bicăz, județul Neamț, în locul lui David Gribinca; 8) Zsigmond Francisc, din Gălățeni, în comuna Glăvănești, județul Tecuci, în locul lui Gh. Fasola; 9) Kerekés Ioan, din Luca, în comuna Fundeni, județul Tecuci, în locul lui Vlad Gheorghiu; 10) Henger Vasile, din Călușer, în comuna Buciumani, județul Tecuci, în locul lui Emil Dămăceanu; 11) Marmorosi Ludovic, din Pănet, în comuna Ulmu, județul Ialomița, în locul lui Breazu Gh.; 12) Bálint Paul, din Petelea, în comuna Andrieșeni, județul Iași, în locul lui Naneș Gh.; 13) Eger Adalbert, din Poarta, în comuna Rediul Mitropoliei, județul Iași, în locul lui Traian Tudoran; 14) Széll Ioan, din Ideciu de Jos, în comuna Noria Văcărească, județul Ilfov, în locul lui Traian Niculescu; 15) Szabádi Emeric, din Pogăceaua, în comuna Mahmudia, județul Tulcea, în locul lui Ion Lungulescu; 16) Kelemen József din Săbed, în comuna Greci, județul Tulcea, în locul lui Gh. Vineș;

Interzicerea activității partidelor politice de către regimul carlist și înființarea Frontului Renașterii Naționale, ca partid unic, nu a însemnat înlăturarea minorităților din viața politică. Aceștia au aderat la noua și unica formațiune românească, desfășurându-și activitatea în condiții specifice.

Pentru propunerile de secretari F.R.N., se recomanda numai minoritarii, pentru comunele maghiare și germane, iar pentru cele care aveau în componență și români se recomanda și câte un reprezentant din rândul acestora. În felul acesta, printre cei 444 de propuși pentru funcția de secretari ai noului partid, din 148 de comune din județul Mureș, 182 erau români (41%) și 262 minoritari (247 maghiari și 15 germani), adică 59%.²⁴

În ceea ce privește *funcționarii publici*, situația, comparativă pentru anii 1925 și 1937, se prezenta astfel:²⁵

Tabelul nr. 2

ANUL	TOTAL	DIN CARE			
		Români		Minoritari	
		Nr.	%	Nr.	%
1925	170	65	38,56	105	61,44
1937	365	267	73,16	98	26,84

La nivelul primăriilor orășenești se înregistra o situație asemănătoare.²⁶

17) Moreh Victor, din Urmeniș, în comuna Niculițel, județul Tulcea, în locul lui Emil Tărcatu; 18) Csiki Alexandru, din Corbu, în comuna Cârliogați, județul Fălciu, în locul lui Alexandru Năstase; 19) Sebestyén Ludovic, din Batoș, în comuna Hurdugiu, județul Fălciu, în locul lui Nicolae Gh.; 20) Gub Martin, din Iuda, în comuna Cavadinesti, județul Covurlui, în locul lui Gheorghe Dobre; 21) Ferenczi Iulian, din Milaș, în comuna Folești, județul Covurlui, în locul lui Hristache Cristea; 22) Hienz Ioan, din Pinticu, în comuna Sivița, județul Covurlui, în locul lui Gheorghe Dobre; 23) Abraham Benedict, din Tonciu, în comuna Vârlezi, județul Covurlui, în locul lui Vasile Gh. Vasilian; 24) Tolan Vicențiu, din Troița, în comuna Cudalbi, județul Covurlui, în locul lui Ion Săvinescu; 25) Sugo Jozsef, din Jabenita, în comuna Sfântu-Gheorghe, județul Ialomița, în locul lui Leonida Vlande. Prin adresa nr. 265 din 1938,

Prefectura județului Mureș cerea Ministerului de Interne să revină asupra deciziei de transferare a notarilor Biró Dionsie, Hadnág Jozsef, Csiki Adalbert, Peter Ștefan și Csibi Alexandru, deoarece aceștia posedau certificate privind promovarea examenelor de limba română.²³

²⁴ Idem, dosar 4/1939.

²⁵ *Calendarul administrativ pe 1925*, Cluj, 1925, p. 284-286 și 295-296; *Calendarul funcționarilor administrativi pe anul 1937*, Sighișoara, p. 178-185 și 216-220.

²⁶ *Ibidem*, p. 309-311, 317, 318, 319; *Ibidem*, p. 179, 182, 217-219.

Tabelul nr.3

ANUL	ORAȘUL	TOTAL FUNCȚIO NARI	DIN CARE			
			Români		Minoritari	
			Nr.	%	Nr.	%
1925	Târgu-Mureș	165	84	50,91	81	49,09
	Reghin	38	2	5,26	36	94,74
1937	Târgu Mureș	145	105	72,41	40	27,59
	Reghin	44	18	40,91	26	59,09

De remarcat este și faptul că majoritatea posturilor importante din administrația locală erau ocupate de etnici minoritari. La primăria municipiului Târgu-Mureș, la 2 iunie 1939, situația se prezenta în felul următor:²⁷

Tabelul nr. 4

Nr. Crt.	Numele și prenumele	Gradul	Funcția	Studii
1	Szigyarto Gavril	-	Ajutor de primar	Profesor
2	Maetz Erwin	Inginer ordinar I	Șef serviciu tehnic	Inginer
3	Papp Carol	Șef serviciu I.	Casier central	Dr. științe politice
4	Vadady Carol	Șef serviciu II	Șef birou administrativ	Jurist
5	Metz Paraschiva	Șef secție I	Prof.conser- vator	Profesoară
6		Șef secție II	Prof.conser- vator	Profesor

²⁷ D.J.A.N.-Mureș, *Fond Prefectura județului Mureș*, dosar 13370/1939, f. 1

	Kozma Geza			
7	Pasko G. Elsa	Şef birou I	Prof.conser vator	Profesoară
8	Sárosy Carol	Şef secție II	Şef birou	Profesor
9	Bordi Vasile	Şef secție	Şef birou	Studii comerciale
10.	Nyaradi Carol	Şef secție	Topometru	Şcoală de artă și meserii
11	Filip Irina	Subşef birou II	Impiegat	7 clase de liceu
12	Demeter Irina	Subşef birou II	Impiegat	4 clase de liceu

O situație asemănătoare se întâlnea și la Primăria orașului Reghin.²⁸

Tabelul nr.5

Nr. Crt	Numele și prenumele	Gradul	Funcția	Studii
1	Graffius Henric	Şef serviciul cls.I	Secretar	Ştiințe de stat
2	Csordacsics Egon	Şef birou cls.I	Şef serviciu Administrav	Ştiințe de stat
3	Keintzel Iuliu	Arhitect şef cls.I	Şef serviciu Tehnic	Studii politehnice
4	Hermann Friedrich	Şef birou cls.I	Şef serviciu Financiar	Studii Comerciale
5	Heiter Ernest	Inginer ord.III	Directorul uzinei electrice	Studii Politehnice
6	Steitfert Wilhelm	Medic veterinar	Şef serviciu Zootenic	Dr.în Medicină Veterinară

²⁸ *Ibidem, Cabinetul prefectului, dosar 131/1940.*

În ceea ce privește prezența minoritarilor în magistratura județului Mureș, conform anuarelor de specialitate, se poate întocmi următoarea statistică:

Tabelul nr.6 - Judecători

TRIBUNALUL	ANUL	TOTAL JUDECA TORI	DIN CARE			
			Români		Minoritari	
			Nr.	%	Nr.	%
Târgu-Mureș	923	27	7	62,96	10	37,04
	936	36	1	86,11	5	13,89

Dacă numărul judecătorilor, proveniți din rândul etniei maghiare era destul de mic, cauzele aflându-se și în salariile bugetare nestimulative, în schimb, numărul avocaților minoritari, definitiv și stagiați, era mult superior celor români. Astfel, din cei 130 de avocați de pe lângă Tribunalul din Târgu-Mureș, înregistrați de Anuarul din anul 1936, la capitolul definitiv erau înscrși 35 români și 77 maghiari și evrei, iar la capitolul stagiați 7 români și 11 minoritari.²⁹ Rezultă că la Baroul Târgu-Mureș, numărul avocaților de altă etnie decât cea română reprezenta 67,69% din total. În ceea ce privește personalul Curților de Apel, conform aceleași surse, la cea din Târgu-Mureș, acesta era format din 75,86% români și din 22,14% minoritari.

Relativ la folosirea limbilor minoritare în administrație și justiție, ziarul maghiar din Cluj, *"Keleti Ujság"*, în numărul său din 11 aprilie 1930, scria: *"conform unui obicei de 10 ani, în consiliile județene și municipale, populația maghiară și-a folosit liber limba sa maternă"*.

Această afirmație este întărită de o sumedenie de documente de arhivă, din care ne oprim doar la două semnificative, după părerea noastră. Astfel, la Sovata, primarul Agoston Ștefan oficia cununii, indiferent de naționalitatea mirilor, numai în limba maghiară, întrucât nu o cunoștea și pe cea română. Același document precizează că la primăria comunei, din 6 funcționari numai 2 erau români.³⁰

În comuna Porumbeni, la toate convocările consiliului comunal, format

²⁹ *Agenda și Anuarul Magistraturii și Baroului 1936*, București, p. 358, 359.

³⁰ D.J.A.N.-Mureș, fond *Prefectura județului Mureș, Acte politice*, dosar 13/1936, doc. 216/11 iulie 1936.

din 6 români și 4 maghiari, primarul român, Man Ioan, le vorbea numai în limba maghiară, deși toți consilierii minoritari cunoșteau și limba română. Aceasta, în ciuda Ordonanței 21510/23 octombrie 1936 a Prefecturii județului Mureș, care obliga pe toți funcționarii de stat să folosească limba oficială³¹.

Revenind asupra disponibilizărilor funcționarilor minoritari din cauza neînsușirii suficiente a limbii române, trebuie recunoscut că această hotărâre a guvernelor românești, care preluaseră comportamentul celor maghiare antebelice, a determinat adevărate drame în rândul celor rămași fără serviciu, întrucât o mare parte dintre aceștia erau la vârsta la care nu se mai puteau recalifica. Un act reparatoriu, dar care venea destul de târziu, l-a constituit prevederea art. 20 din Jurnalul Consiliului de Miniștri, din 4 august 1938, prin care funcționarii din serviciul statului și comunelor erau dispensați de a se mai prezenta la un nou examen de limba română, dacă aceștia posedau diplome eliberate de școli românești de stat. De asemenea, și cei care o obținuseră anterior. Minoritarii au cerut ca această dispoziție să fie interpretată în sensul ca de ea să beneficieze și funcționarii disponibilizați înainte de a intra în vigoare respectivul Jurnal.

Conformându-se acestei solicitări, Ministerul de Interne a dat dispoziții prefecturilor județene să reexamineze situația fiecărui minoritar, urmând să fie reintegrați acei care îndeplineau condițiile art. 20.

La nivelul județului Mureș, analiza situației examenelor de limbă română la care au fost supuși funcționarii minoritari din serviciul statului și al administrațiilor publice conduce la următoarea concluzie:³²

Tabel nr.7

Nr. crt.	Autoritatea care a organizat examenele	Data examenelor	Candidați		Abse nți	Pensio- nați
			Reușiți	Respinși		
1	Prefectura județului Mureș	1924	30	10	-	8
		1934	86	-	-	-
		1937	96	1	-	-
2	Primăria orașului Târgu-Mureș	1924	65	14	13	-
		1934	48	26	5	-
		1937	27	-	-	-
	Total		352	51	18	8

Din acest tablou rezultă că au fost supuși spre examinare un număr de 403 funcționari minoritari, din care au fost declarați promovați 352 (87,34%) și respinși 51 (12,66%).

Analiza matematică a prezenței etnicilor minoritari în structurile

³¹ Idem, doc. 4/25 noiembrie 1936.

³² D.J.A.N.- Mureș, fond *Prefectura județului Mureș*, dosar 13735/1939, f 1.

administrative și în cele judiciare ale județului Mureș, în perioada analizată, oglindește o participare medie de aproximativ 46% pentru un raport demografic de 45,8% români și 54,2% minoritari. Cu toate că minoritățile etnice din această unitate administrativă a României interbelice înregistrau un minus de participare de 8,2%, este evident că situația acestora sub regimul românesc a fost cu mult superioară comparativ cu cea a românilor sub regimul dualist

LA PRÉSENCE DES ETHNIQUES MINORITAIRES DANS L'ADMINISTRATION ET DANS LA JUSTICE DU DÉPARTEMENT DE MUREȘ (1926-1929)

(Résumé)

Dans cette étude, l'auteur fait une analyse sur la participation des minoritaires dans les structures administratives et dans la justice du département de Mureș durant les années 1926-1929.

On y présente la situation existant au niveau du Conseil départementale, des Conseils municipales et communales, dans les tribunaux, dans les Cours d'appel et dans les barreaux, à travers du principe de la participation proportionnelle, c'est à dire en fonction du facteur démographique.

EROI ȘI MARTIRI DIN AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL (CAMPANIA DIN VEST)

VASILE T. SUCIU

Motivele principale ale dezlănțuirii celui de-al doilea război mondial se găsesc în evoluția complexă a contradicțiilor interne și internaționale dintre țările Europei, pe parcursul a două decenii de relativă pace de la sfârșitul primului război mondial și în tratatele de pace (1919-1920) dintre statele beligerante. Scopul a fost reîmpărțirea sferelor de influență și revizuirea frontierelor între state, impuse de către marile puteri: Germania, Marea Britanie, Italia, Uniunea Sovietică și altele.

La 3 noiembrie 1938, cu ocazia primului Dictat fascist de la Viena, semnat de Joachim Ribbentrop, ministru de externe al Germaniei și Galeazzo Ciano, ministrul de externe al Italiei, este răpit din pământul Cehoslovaciei un teritoriu de 12000 km², cu o populație de circa 1000000 de locuitori, în favoarea Ungariei horthyste

Al doilea război mondial a început la 1 septembrie 1939, orele 4 și 40 de minute, prin înscenarea unui „atac polonez” asupra postului de radio de la Gleiwitz, din apropierea frontierei germano-poloneze, atac executat de SS-iști, care au lăsat pe teren cadavrele a câțiva deținuți de drept comun îmbrăcați de hitleriști în uniforme militare poloneze. Cu ocazia înscenării acestui atac, Germania a atacat Polonia cu circa 1500 de avioane și puternice coloane de tancuri, care au depășit terestru frontiera germano-poloneză. Pentru cucerirea teritoriului Poloniei, Germania hitleristă, a concentrat circa 63 de divizii, din care 6 divizii de tancuri, care, toate, numărau aproximativ 1500000 de soldați, peste 6000 de guri de foc, aproximativ 4500 de tunuri antitanc, 2500 de tunuri și circa 2000 de avioane, dintre care 1400 aparate moderne.¹

România a fost obligată să cedeze unele teritorii sub amenințarea cu desființarea ei ca stat. Astfel, prin Pactul secret Molotov-Ribbentrop, din 23 august 1939, îi este răpit pământul Basarabiei, în favoarea Uniunii Sovietice. Prin Dictatul de la Viena, din 30 august 1940, României îi este răpită în mod samavolnic partea de nord-vest a Transilvaniei (11 județe), cu o populație de 2667000 de locuitori, în majoritate români și o suprafață de 43492 de km². În favoarea Ungariei horthyste. La 7 septembrie 1940, prin „negocierea” Tratatului de frontieră română-bulgar de la Craiova, i se răpește o parte a Cadrilaterului, județele Durostor și Caliacra, în favoarea Bulgariei. La 5 septembrie 1940, Regele Carol al II-lea este obligat de situația creată să cedeze generalului Ion Antonescu principalele prerogative ale puterii. Pentru a reface și întregi hotarele de la 1 Decembrie 1918, România este constrânsă să intre în cel de al

¹ *Marea conflagrație a secolului al XX-lea*, Editura Politică, București, 1974, p. 78 (volum apărut sub îngrijirea unei comisii de istorici militari și civili).

doilea război mondial în zorii zilei de 22 iunie 1941, în campania din est, alături de Germania hitleristă, Uniunii Sovietice, pentru eliberarea Basarabiei de sub ocupația rusească. Această campanie a durat până la 23 august 1944 când pe câmpul de luptă peste 624740 de militari români.²

În campania militară din vest, în perioada 23 august 1944, la 12 mai 1945, pentru eliberarea Transilvaniei de sub teroarea hothystă, au căzut pe câmpurile de onoare peste 167525 militari români. Pe pământul României, de pe Mureș și Arieș până la Carei, Oradea și Satu Mare, au căzut sub Drapel peste 58330 militari români și mii de ostași sovietici, peste 42700 militari pe teritoriul Ungariei și 66495 pe pământul Cehoslovaciei.³

În anii 1940-1945, în partea de nord-vest a României, răpită prin Diktatul fascist de la Viena, au fost asasinați sau duși pe drumul fără de întoarcere peste 157000 de evrei, români, slovaci, romi, și chiar maghiari cu vederi democratice și umanitare, de către administrația hothystă. Pe județe situația se prezintă astfel: 45000 din Maramureș, 30000 din Satu Mare, 12000 din Sălaj, 20000 din Cluj, 30000 din Bihor, 8000 din Năsăud, 8000 din Mureș, 4000 din Trei Scaune și Ciuc.⁴

Ca urmare a unor studii și cercetări, făcute în Arhivele Ministerului Apărării Naționale, Ministerului de Interne, prefecturi, primării, biserici și pe teren, s-a stabilit că pe teritoriul unor județe din România, au căzut la datorie sub Drapel, ofițeri, subofițeri, gradați și soldați după cum urmează:

JUDEȚUL ALBA:

- municipiul Alba: 265 eroi români și 107 sovietici
- orașul Aiud: 200 eroi români și 222 sovietici
- comuna Ciugudu de jos: 13 eroi români
- orașul Blaj: 180 eroi români și 30 sovietici
- satul Coltești: 3 martiri asasinați de inamic
- comuna Fărău: 4 martiri uciși de inamic
- comuna Mirăslău: 54 eroi români
- orașul Ocna Mureș: 72 eroi români și 3 sovietici
- comuna Cetatea de Baltă: 11 eroi români
- comuna Rimetea: 3 eroi români și 33 sovietici
- satul Șilea: 3 martiri între care și preotul Petru Cheșcheș, ucis în chinuri groaznice, la 7 septembrie 1944 de armata horthystă

JUDEȚUL ARAD:

- municipiul Arad: 572 eroi români și 1.252 sovietici
- orașul Chișineu Criș: 13 eroi români și 82 sovietici
- orașul Lipova: 79 eroi români și 59 de ruși
- comuna Păuliș: 477 eroi români și 919 militari unguri
- comuna Radna: 48 de eroi români⁵

² Revista „Totuși iubirea”, nr. 172/19 ianuarie 1994, p.. 4.

³ Armata română 1941-1945, Editura R. A. I. București, 1996, p.. 78-86 (lucrare colectivă).

⁴ Arh. M. Ap. N. fond 5417, dosar nr. 914, fila 62.

⁵ Adresa Consiliului popular a județului Alba nr. 1252/1989.

JUDEȚUL BIHOR:

- comuna Almașu Mare: 13 martiri români
- municipiul Oradea: 267 eroi români și 199 ruși, 7.500 martiri
- orașul Beiuș: 168 eroi români și 131 sovietici
- satul Căpâlna: 8 martiri români
- comuna Diosig: 5 eroi români și 3 martiri
- orașul Salonta: 4 eroi români și 93 sovietici
- orașul Vășcău: 2 eroi români și 2 ruși
- comuna Avram Iancu: 5 eroi români
- comuna Apateu: 6 eroi români
- comuna Bucuroaia: 19 martiri români
- comuna Căpâlna: 8 martiri
- comuna Cărpinet: 10 eroi români
- satul Cifa: 32 eroi români
- comuna Girișu de Criș: 13 martiri români
- satul Gălădin: 9 eroi români
- comuna Hidișelu de Jos: 13 eroi români
- satul Hodoș: 10 martiri români
- comuna Husăsău de Tinca: 32 eroi români
- comuna Livada: 13 eroi români
- satul Leș: 317 eroi români
- comuna Nojorid: 231 eroi români
- satul Păușa: 7 eroi români
- comuna Pocola: 32 eroi români
- comuna Pomozeu: 5 eroi români
- comuna Pietroasa-Remetea: 29 eroi români
- comuna Mădărașu: 9 eroi români
- comuna Sântion: 5 martiri români
- comuna Sânicolau Român: 7 eroi români
- comuna Sântandrei: 8 eroi români
- satul Săuieu: 4 eroi români
- satul Tărian: 5 eroi români
- comuna Tinca: 26 eroi români
- satul Tulca: 8 eroi români
- comuna Uileacu de Beiuș: 19 eroi români⁶

JUDEȚUL BRAȘOV:

- - municipiul Brașov: 274 eroi români căzuți în zonă
- - municipiul Făgărași: 34 eroi români și 48 de sovietici
- - orașul Râșnov: 15 eroi români
- - comuna Ghimbav: 6 eroi români
- - comuna Hărman: 62 eroi români
- - comuna Viștea: 9 eroi români
- - satul Cărpiniș: 10 eroi români
- - satul Purcăreni: 24 eroi români⁷

⁶ Evidența eroilor români întocmită de Consiliul popular al județului Arad nr. 988/4 martie 1989, p.1.

JUDEȚUL CLUJ:

- comuna Apahida: 12 eroi români și 2 martiri
- comuna Borșa: 3 eroi români
- comuna Căian: 10 eroi români
- comuna Cămărașu: 15 eroi români și 3 martiri
- comuna Cătina: 5 martiri români
- orașul Câmpia Turzii: 320 eroi români, 202 ruși, 19 martiri
- comuna Cojocna: 55 eroi români
- comuna Chinteni: 22 eroi români
- orașul Dej: 19 eroi români
- comuna Feurdeni: 22 eroi români
- comuna Gădălin: 7 eroi români
- comuna Geaca: 8 martiri români
- orașul Huedin: 4 martiri români
- comuna Iara: 106 eroi ruși și 5 martiri români
- comuna Jucu de Sus: 417 eroi români
- satul Livada: 5 eroi români
- satul Mihai Viteazul: 118 eroi sovietici
- satul Muntele Rece: 36 eroi români
- mureșenii de Câmpie: 11 martiri români și o unguroică
- comuna Palatca: 11 eroi români
- comuna Pânticeu: 36 eroi români
- satul Sucutard: 7 eroi români și 5 martiri din care 2 evrei
- comuna Săvădisla: 22 eroi români
- comuna Surduc: 55 eroi români, 2 sovietici și 2 unguri
- municipiul Turda: 385 eroi români, 336 sovietici
- satul Săliște: 20 eroi români
- comuna Valea Drăganului: 12 martiri români
- comuna Valea Ierii: 16 eroi români
- satul Rediu: 25 de martiri români
- comuna Tureni: 290 eroi sovietici⁸

JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN:

- comuna Bozovici: 15 eroi români și 10 sovietici
- orașul Băile Herculane: 11 eroi români
- Caransebeș: 14 eroi români și 31 sovietici
- comuna Moldova Nouă: 11 eroi români
- orașul Oravița: 21 eroi români

JUDEȚUL COVASNA:

- satul Doboli de jos: 60 eroi români și 40 sovietici
- satul Arici: 50 eroi români
- comuna Brețcu: 68 eroi români, 16 sovietici și 5 martiri
- orașul Sfântu Gheorghe: 12 eroi români, 2000 martiri evrei⁹

⁷ Sinteză întocmită de Consiliul popular al județului Bihor nr. 2311/3 martie 1989, fila 1-3.

⁸ Lista eroilor români întocmită de Prefectura județului Brașov, înaintată cu nr. 1401/6 iunie 1995, fila 1-2.

JUDEȚUL HARGHITA:

- municipiul Odorheiu Secuiesc: 35 eroi români, 16 sovietici și 3.500 martiri evrei și români

- comuna Frumoasa: 5 eroi români și 3 martiri români
- comuna Ditrău: 40 eroi români și 3 martiri
- oraș Gheorgheni: 6 eroi români și 7 sovietici
- orașul Toplița: 58 de eroi sovietici
- comuna Praid: 42 eroi sovietici și 2 martiri români
- comuna Harghita Băi: 2 eroi români și 3 sovietici
- comuna Mărtiniș: 2 eroi români¹⁰

JUDEȚUL MUREȘ:

- satul Abuș: 9 eroi români
- comuna Acățari: 190 eroi români și 5 martiri
- comuna Adămuș: 10 eroi români
- comuna Atintiș: 25 eroi români
- comuna Bandu de Câmpie: 14 eroi români și 5 martiri
- Bălăușeri, comună: 51 eroi români
- satul Boiu: 30 eroi români
- comuna Bogata de Mureș: 75 eroi români
- satul Călimănești: 87 eroi români
- satul Budiu Mic: 51 eroi români
- comuna Cerghid: 79 eroi români
- comuna Chețani: 152 eroi români și 7 martiri
- satul Cecalaca: 20 eroi români
- satul Chirileu: 55 eroi români
- satul Deag: 18 eroi români
- satul Chiheru de Sus: 46 eroi români, și 7 martiri
- satul Căpâlna de Sus: 12 eroi români
- comuna Chiheru de Jos: 40 eroi români și 9 martiri
- satul Ciba: 28 eroi români
- satul Cornești (Crăciunești): 51 eroi români și 20 martiri
- satul Dileul Vechi: 471 eroi români
- satul Cornești (Adămuș): 51 de eroi români și 20 martiri
- comuna Cristești: 155 eroi români
- comuna Crăciunești: 45 eroi români
- comuna Cucerdea: 70 eroi români și 5 martiri români
- comuna Cuci: 16 eroi români
- satul Crăiești: 42 eroi români
- comuna Fărăgău: 8 martiri împușcați la Moisei
- satul Hădăreni: 25 eroi români
- comuna Glăjărie: 1.236 eroi sovietici
- comuna Grebenișu de Câmpie: 21 eroi români

⁹ Muzeul de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, tabel trimis cu adresa nr. 157/1 martie 1989, pagina. 1-2.

¹⁰ Consiliul popular al județului Caraș-Severin situația nr. 757/16 martie 1989, fila 1.

- satul Gălățeni: 636 eroi români
- comuna Gănești: 23 eroi români
- satul Giuluș: 16 eroi români
- satul Idrifaia: 14 eroi români
- orașul Iernut: 50 eroi sovietici
- satul Lăscud: 41 eroi români și 4 martiri
- satul Leordeni: 43 eroi români
- Lechința de Mureș: 28 eroi români și 9 martiri
- orașul Luduș: 238 eroi români, 56 ruși și 18 martiri evrei
- comuna Miheșu de Câmpie: 35 eroi români
- satul Mihai Viteazul: 17 eroi români
- satul Murgești: 45 eroi români
- comuna Mica: 17 eroi români
- satul Morești(Ungheni): 57 eroi români
- satul Nadăș: 81 eroi români și 6 martiri
- satul Nazna: 65 eroi români
- satul Odrîhei: 31 eroi români
- satul Oarba de Mureș: 11.000 eroi români și 5 martiri
- comuna Ogra: 26 eroi români și 4 martiri
- satul Orșova: 16 martiri români
- satul Păucișoara: 11 eroi români
- satul Petrilaca: 13 eroi români și 14 martiri
- satul Roteni: 8 eroi români
- satul Sărmășel: 18 eroi și 3 martiri
- comuna Sărmașu: 11 eroi și 126 martiri evrei și 39 români
- municipiul Sighișoara: 228 eroi români și 121 de sovietici
- Șăulia de Câmpie: 28 eroi și 2 martiri
- satul Șeulia de Mureș: 49 eroi români
- comuna Sâmpetru de Câmpie: 29 eroi și 2 martiri
- satul Șomoștelnic: 24 eroi români
- comuna Sântana de Mureș: 21 eroi și 3 martiri
- satul Sântoana de Mureș: 112 eroi români
- comuna Suplac: 19 eroi români
- satul Sâniacob: 82 eroi români
- satul Sâmbriaș: 300 eroi români
- satul Șerbeni: 30 eroi români și 7 martiri
- satul Subpădure: 23 eroi români
- satul Suveica: 7 eroi români
- comuna Sânpaul: 35 eroi și 3 martiri
- satul Sălcud: 8 eroi români
- satul Tirimia: 35 eroi români
- municipiul Târnăveni: 491 eroi români și 94 de sovietici
- municipiul Tg. Mureș: 490 eroi români, 150 sovietici și 6000 martiri evrei
- satul Tirimioara: 6 eroi români
- comuna Ungheni: 33 eroi și 2 martiri
- comuna Valea Largă: 25 eroi și 4 martiri români
- satul Vidrasău: 34 eroi români

- comuna Voivodeni: 300 eroi sovietici
- satul Voiniceni: 29 eroi români și 3 martiri români¹¹

JUDEȚUL SATU MARE:

- comuna Ardud: 19 eroi români
- satul Borlești: 7 eroi români
- satul Ciumești: 10 eroi români
- comuna Carașelnic: 12 martiri români
- satul Gelu: 6 eroi români
- satul Cereușa: 56 eroi români
- satul Ghenci: 13 eroi români
- comuna Cehal: 11 martiri români
- satul Horea: 3 eroi români
- satul Marna Nouă: 14 martiri români
- satul Moisei: 9 martiri români
- satul Racova: 3 eroi români
- comuna Sanislău: 7 eroi români
- municipiul Satu Mare: 12 eroi români și 382 martiri evrei
- comuna Sătmărel: 7 eroi români
- satul Sânmiclăuș: 6 eroi români
- comuna Socond: 21 eroi români
- satul Socozel: 4 eroi români
- satul Stâna: 2 eroi români
- satul Suporu de Sus: 8 eroi români
- satul Sandra: 19 eroi români
- orașul Tășnad: 5 eroi români
- satul Tătărești: 14 eroi români
- comuna Terebești: 6 eroi români
- comuna Tiream: 5 eroi români
- comuna Urziceni: 20 eroi români
- comuna Crucișor: 6 eroi și martiri români¹²

JUDEȚUL SĂLAJ:

- comuna Bănișor: 29 eroi români
- satul Bârsău Mare: 13 eroi români
- satul Camăr: 9 martiri români
- satul Căpâlna: 22 eroi români
- satul Cerișa: 9 martiri români și slovaci
- satul Cosniceu de Sus: 11 martiri români
- satul Ciumărna: 11 martiri români
- satul Dobricina: 5 eroi români
- satul Fântânele: 27 eroi români
- satul Fodora: 13 eroi români

¹¹ Adresa Consiliului popular al județului Covasna, nr. 911/28 februarie 1989, fila 1.

¹² Lista localităților din județul Harghita, în care sunt înmormântați eroi români și sovietici, căzuți în luptă în toamna anului 1944, întocmită de Nagy Adalbert, președintele Comitetului Județean pentru Cultură, la data de 7 martie 1989.

- satul Glod: 14 eroi români
- satul Gostila: 15 eroi români
- satul Guruslău: 17 eroi români
- satul Hășmaș: 12 eroi români
- satul Marin: 25 eroi români
- comuna Meseșenii de Jos: 12 eroi români
- satul Meseșenii de Sus: 47 eroi români
- satul Marca: 9 martiri români și 3 evrei
- satul Husăsău: 11 martiri români
- comuna Poiana blenchii: 62 eroi români
- satul Poptelec: 25 eroi români
- satul Tihău: 15 eroi români
- orașul Zalău: 256 eroi români, 16 martiri români și 433 evrei
- comuna Zăuani: 14 martiri români
- comuna Trznea: 125 martiri români și 12 eroi
- satul Badon: 14 eroi români
- orașul Cehu Silvaniei: 12 eroi și 3 martiri români
- satul Chilioaia: 19 eroi români
- comuna Dragu: 5 eroi și 6 martiri¹³

JUDEȚUL SUCEAVA:

- municipiul Suceava: 33 eroi români
- orașul Fălticeni: 87 eroi români
- orașul Câmpulung Moldovenesc: 57 eroi români
- satul Suha Mare: 18 eroi români
- comuna Slatina: 24 eroi români
- satul Capul câmpului: 8 eroi români¹⁴

JUDEȚUL TIMIȘ:

- satul Alioș: 10 martiri români
- satul Beregsău Mare: 7 martiri români
- satul Ferendina: 4 martiri români
- comuna Giroc: 11 martiri români
- orașul Jimbolia: 7 martiri români
- satul Pesac: 10 martiri români
- comuna Perian: 13 martiri români¹⁵

JUDEȚUL MARAMUREȘ:

- municipiul Baia Mare: 186 eroi români și 199 martiri evrei
- comuna Moisei: 39 martiri români și 3 evrei
- orașul Vișeu de Sus: 11 eroi români¹⁶

¹³ Dr. Grigore Ploșteanu, Vasile T. Suci, Lazăr Lădăru, *Epopeea de pe Mureș*, Editura revistei VATRA, Târgu-Mureș, 1985.

¹⁴ Adresa oficială a Prefecturii județului Satu Mare, nr. 1237/20 aprilie 1995, p. 1-3.

¹⁵ Comunicarea scrisă a Prefecturii județului Sălaj cu nr. 331/23 ianuarie 1995, p. 1-5.

¹⁶ Situația documentară privind eroii neamului românesc, întocmită de Consiliul popular al județului Suceava nr. 2554/2 martie 1989, p. 1-2.

JUDEȚUL BISTRIȚA-NĂSĂUD:

- comuna Prundu Bârgăului: 9 martiri români
- satul Visuia: 6 eroi și 5 martiri români¹⁷

Trecerea României de partea Națiunilor Unite și înfrângerea Germaniei hitleriste, a fost apreciată de mari personalități politice și militare, care nu au ezitat să afirme că România se situa, în ianuarie 1945, în al patrulea rând, în ceea ce privește numărul de soldați care au participat la bătălia pentru distrugerea nazismului („*SUNDAY TIMES*”, 7 ianuarie 1945), sau că a adus prin contribuția ei scurtarea războiului antihitlerist cu cel puțin șase luni de zile (Radio Paris, 13 ianuarie 1945).

România a pus la dispoziția Aliaților, imediat după 23 august 1944, un important potențial militar (8,5% din populația țării), totalitatea armatei care era compusă din 50 de divizii operative și de instrucție, 71 excadroane de aviație cu 1.646 avioane (508 de luptă), 72 de nave de război.

De vreme ce România este a patra țară după Uniunea Sovietică, Franța și Anglia, în lupta împotriva Germaniei, ar fi fost cazul să i se acorde statutul de cobeligerantă, lucru care nu s-a petrecut din cauza opoziției marilor puteri din estul și vestul Europei, la Tratatul de Pace de la Paris, din 10 februarie 1947. România a fost calificată ca stat învins în război, în pofida contribuției avute, ceea ce a constituit o mare nedreptate făcută poporului român.¹⁸

HÉROS ET MARTYRS DE LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE (LA CAMPAGNE DE L' OUEST)

(Résumé)

À la suite des études et investigations faites aux Archives du Ministère d'Intérieur et au Ministère de la Guerre, dans des préfectures, mairies, églises et sur les lieux, l'auteur présente numériquement les victimes (militaires et population civile) inregistrées par la Roumanie pendant la campagne de libération de la Transylvanie de N-V, de l'automne de 1944.

¹⁷ *România în războiul antihitlerist*, Editura Militară, 1966, p. 185. 201. (Realizat de un colectiv de istorici).

¹⁸ Dr. Gheorghe I. Bodea, Vasile T. Suci, *Arhanghelii cruzimii*, Editura VATRA, Târgu-Mureș, 1982, reapărută și cu titlul *Moisei*; prof. Vasile Dragoș, Vasile T. Suci, *Au încercat să dobândească mai devreme libertatea*, în „*Steaua Roșie*”, Târgu-Mureș, XVIII, nr. 275/20 noiembrie 1974, p.2.

ASOCIAȚIA „ARDEALUL”. MĂRTURII DESPRE ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ

VIRGILIU Z. TEODORESCU

Zbuciumata istorie a anilor celui de al doilea război mondial a înregistrat numeroase reacții ale contemporanilor. În deceniile care au urmat s-au evidențiat¹, s-au și ignorat asemenea fapte. Ignorarea s-a datorat fie unor interese conjuncturale, fie lipsei de documente relevante. Dispersarea unor surse documentare n-a permis, în anumite împrejurări, evidențierea unor acțiuni declanșate ca urmare a definirii poziției unui segment din populația țării față de ceea ce ne-a fost hărăzit și impus cu forța de către cei care se considerau abilitați să facă o nouă „ordine” pe planeta noastră.

În fondul „Dumitru Drăghicescu”, păstrat² la Arhivele Naționale Direcția Arhivelor Istorice Centrale (A.N.-D.A.I.C.), dosarul 6 cuprinde mărturii reunite să evidențieze activitatea asociației „Ardealul”.

Ne permitem să aducem în fața dv. câteva din elementele care i-au caracterizat poziția în momentele cruciale pentru soarta viitoare a țării. Apariția și activitatea asociației „Ardealul” au fost urmarea firească pe care au adoptat-o intelectualii români față de pericolul pe care l-a reprezentat mișcarea legionară în anii 1940-1941 și respectiv înfeudarea României la mașina de război a Germaniei Hitleriste.

Lectura filelor care se constituie introducerea realizată de Victor Pisak te pun în gardă că istoricul asociației „Ardealul” a fost în atenția a două persoane. Se face referință la filele redactate după 23 august 1944 de către Amenedu Bădescu, inițiatorul, conducătorul și coordonatorul acestei asociații. Aceste file sunt principala componentă a dosarului 6. La anexe sunt redate textele câtorva manifeste, precum și elemente biografice referitoare la acest mentor al asociației. Acte de stare civilă, autobiografia, declarații, toate completează posibilitatea de cunoaștere a lui Amadeu Bădescu.

O altă lucrare a fost redactată de către omul nr.2, Iosif Păsătoiu. Acesta a predat anterior anului 1985 manuscrisul lucrării spre publicarea Editurii Militare. Specialist în mecanică, inventator, ca rentier a fost susținător și al acțiunilor de propagandă. A oferit sume importante pentru procurarea de tehnică, hârtie,

¹ Petre Dan, *Asociații, Cluburi, Ligi, Societăți*, Dicționar cronologic, Buc., 1983, p.386-387. Asociația „Ardealul” nu este menționată. Pentru perioada post 30 august 1940, autorul prezintă următoarele:

Comitetul Național Revoluționar al românilor din nordul Ardealului, organizație înființată în septembrie 1940, la Cluj;

Asociația „Pro Transilvania”, înființată la 8 octombrie 1940, la București;

Mișcarea românilor liberi, înființată la 29 noiembrie 1940, la Londra.

² A.N.-D.A.I.C., *fond Dumitru Drăghicescu*, dosar 6, cuprinde file dactilografiate, copii, precum și originalele unor acte de stare civilă. Menționăm că dosarul are numărătoarea paginilor făcută de autor.

mijloace de transport. Prin relațiile personale a obținut sprijin de la Intelligence Service.

În activitatea asociației „Ardealul” s-au integrat și avocatul Aurelian Brădulescu, omul de cultură prof.univ. Dumitru Drăghicescu, Vasile Vețeleanu, Mircea Bădescu, Victor Sac, ș.a.

Ca organ de presă, asociația a avut revista „Pământ românesc”.

Pentru înțelegerea modului cum sa înfiripat și desfășurat mișcarea de rezistență din România considerăm că succinta evocare a istoricului asociației „Ardealul” să constituie o salutară și necesară contribuție, pornind și de la considerentul că o asemenea semnalare, sperăm, va facilita în viitor depistarea altor mărturii răzlețe, care pot completa referințele la această activitate. Reținem că la data târzie a redactării acestui istoric, Amedeu Bădescu nu mai avea la dispoziție toate documentele care se puteau constitui oglinda activității. Facem referința la perchezițiile și detențiile care au determinat pierderea lor.

Documentarul realizat de către Amedeu Bădescu a fost redactat în anul 1966, iar prefața a fost scrisă de Victor Isac în anul 1988. documentarul este compus din 13 capitole.

Capitolul I prezintă condițiile, cauzele și obiectivele politico-naționale care au determinat înființarea asociației „Ardealul”.

Capitolul II cuprinde statutul și organizarea asociației „Ardealul”.

Capitolul III cuprinde prima manifestare a asociației „Ardealul”.

Capitolul IV

- politica de cuceriri și agresiune a hitleriste Germaniei;
- urmările politicii și dominanței hitleriste, catastrofale pentru România;
- calamitatea guvernării legionare, instrument de realizare a dominației hitleriste asupra românilor.

Capitolul V cuprinde lupta cu statul legionar.

Capitolul VI cuprinde preocupările pentru ridicarea moralului și păstrarea conștiinței naționale a românilor din Ardealul de Nord.

Capitolul VII cuprinde tratativele cu guvernul Britanic pentru garantarea frontierei de vest, retrocedarea Ardealului, constituirea unui guvern în emigrație și recunoașterea stării de beligeranță a României, în războiul mondial.

Capitolul VIII

- activitatea asociației „Ardealul” după prăbușirea statului legionar;
- arestări, etc.;

Capitolul IX cuprinde efortul pentru împiedicarea participării României la războiul de agresiune cu Germania hitleristă în Peninsula Balcanică.

Capitolul X cuprinde lupta împotriva înfeudării economiei românești celei Germane și a politicii de spoliere a României:

- strădaniile pentru a determina rezistența mării finanțe române.

Capitolul XI cuprinde eforturile împotriva intrării României în războiul contra URSS.

Capitolul XII cuprinde arestarea conducătorilor asociației „Ardealul”:

- activitățile asociației „Ardealul”, între august 1941 – 1 ianuarie 1943;
- propaganda de la om la om contra războiului și a alianței cu Germania;

➤ revista „Pământ românesc”.

Capitolul XIII cuprinde activitatea asociației „Ardealul” pentru un guvern român în emigrație la Moscova; ieșirea României din războiul contra URSS.

Apreciind³ că: „... poporul Român era victimă sigură și ușoară pentru șacalii „noi ordini” la exterior, și pentru orice aventurier la interior, în seara zilei de 31 august 1940 între orele 22-24, pe strada Edgard Quinet, 2 bărbați au procedat⁴ la analiza situației României, ca urmare a raporturilor teritoriale, stabilind coordonatele devenite reglementării, care au definit asociația „Ardealul”. Cei doi erau Amadeu Bădescu și Iosif Păsătoiu. Stabilind acestea, au delimitat sfera preocupărilor și a mijloacelor de acțiune.

Asociația „Ardealul” își propunea⁵ realizarea unei acțiuni de resurrecție națională și socială, față de Dictatul de la Viena, față de acțiunile de înfeudare a României la politica, obiectivele și interesele Germaniei hitleriste.

Asociația își propunea să lupte pentru o alianță politico-militară cu Imperiul britanic și S. U. A.

Organizatoric, pentru a face față vigilenței aparatului repusiv al statului legionar instaurat în România, s-a procedat⁶ la alcătuirea de grupe de câte 3 persoane, care urmau să desfășoare o activitate strict secretă. Membrii primei grupe erau de fapt conducătorii asociației.

Erau atrași spre această asociație cetățenii români care n-au făcut politică, precum și cei cu activitate politică. Au fost însă respinși membrii organizațiilor fasciste și cei care practicau discriminarea rasială.

Durata asociației „Ardealul” era preconizată⁷ până la sfârșitul războiului, asigurând eliberarea țării, înlăturarea prevederilor Dictatului de la Viena.

Primele 7 grupe constituite au cunoscut integral statutul asociației. A existat și o diviziune a sarcinilor. Astfel, Amadeu Bădescu și-a asumat⁸ responsabilitatea preocupărilor ideologice, alcătuirea programelor, redactarea și multiplicarea manifestelor. Iosif Păsătoiu își asumase misiunea de stabilire a legăturilor cu persoanele și organizațiile străine, organizarea acțiunilor generale. Aurelian Rădulescu realiza legăturile cu studențimea, organiza activitățile adresate acestora și se preocupa și de activitatea de presă. Prof. univ. Constantiv Stoicescu, rectorul Universității din București, asigura legătura cu lumea universitară și cu Partidul Național Liberal. Generalul Gabriel Negrei asigura legătura cu Partidul Național Țărănesc și cu militarii. Juristul pensionar Alexandru Stețiu asigura legătura cu cercurile ardelene. Prof. univ. M. Florian asigura legătura cu partidele de stânga și cu corpul profesoral universitar. T. Andreescu-Rigo, fost prefect al jud. Prahova, asigura legăturile cu mica burghezie. Avocatul N. Apateanu asigura legătura cu baroul. Prof. univ. acad. Rădulescu Motru asigura legătura cu lumea universitară și cu Academia

³ *Ibidem*, p.4.

⁴ *Ibidem*, p.7.

⁵ *Ibidem*, p.8.

⁶ *Ibidem*, p.9.

⁷ *Ibidem*, p.10.

⁸ *Ibidem*, p.11.

Română.

Exista și o persoană definită „Cavalerul Roșu”. Autorul presupune că era fie Constantin I. Parhon, fie Tudor Vianu.

Au fost necesare două săptămâni ca cele preconizate de către inițiatori să devină⁹ realitate. Pe o bancă din Cișmigiu a fost redactat primul manifest de către Amadeu Bădescu. În biroul „Royal”, de pe strada Brezoianu, peste drum de clădirea ziarului „Universul”, a fost dactilografiat și apoi multiplicat în 250 exemplare. Acestea au fost difuzate de către trei echipe, la periferia orașului București, iar alte două grupe au acționat în centrul capitalei. Sumele necesare pentru activitatea tehnică au fost obținute¹⁰ prin contribuția mambrilor și a prietenilor asociației. Menționăm că întreaga operă a asociației „Ardealul” este rezultatul conlucrării¹¹ românilor din toate categoriile sociale, din toate curentele politice existente în România, cu excepția celor subordonate intereselor Germanie hitleriste.

Măsurile adoptate de stăpânirea legionară, predilect orientate pentru facilitarea pătrunderii în toate mediile românești ale ocupanților germani, au determinat pe cei din asociație să elaboreze¹² o scrisoare deschisă adresată conducătorului Germaniei. Această acțiune s-a concretizat la 15 noiembrie 1940. Difuzarea și răsunetul au reușit să enerveze regimul legionar. Ministerul german la București a prezentat organelor române un protest energic. Acțiunea de depistare a manifestelor s-a finalizat cu arderea în piețe a exemplarelor confiscate.

Prefacerile impuse de statul legionar i-a determinat pe cei din conducerea asociației „Ardealul” să adopte¹³ o tactică care urmărea clarificarea pentru membrii mișcării legionare a unor probleme care se constituiau acte de subordonare a soartei României.

Acțiunea s-a desfășurat¹⁴ prin elaborarea, multiplicarea și difuzarea a 12 manifeste până la evenimentele din 21-24 ianuarie 1941, fiecare în câte 15000 exemplare. Totodată s-a desfășurat și munca de la om la om și cu grupuri restrânse pentru câștigarea simpatiilor în aparatul administrativ al statului legionar și în rândurile membrilor fostelor partide politice. Au fost folosite diverse modalități de difuzare a manifestelor. S-a reușit ca ele să pătrundă în cele mai diverse medii. S-au putut remarca reacțiile unor personalități ca prof. univ. Constantin Stoicescu, Virgil Madgearu, M. Florian, Mircea Djuvara, B. Munteanu, dr. Iacobovici, dr. Ghiță Marinescu ș. a. Au fost persoane care, cu tot riscul, au păstrat manifestele asociației „Ardealul”, realizând colecții complete. Astfel, generalul Potopeanu deținea¹⁵ o asemenea colecție.

Calificativul dat¹⁶ de propaganda legionară acestor manifeste a fost de

⁹ *Ibidem*, p.12.

¹⁰ *Ibidem*, p.13.

¹¹ *Ibidem*, p.16.

¹² *Ibidem*, p.17-22.

¹³ *Ibidem*, p.23.

¹⁴ *Ibidem*, p.24.

¹⁵ *Ibidem*, p.25.

¹⁶ *Ibidem*, p.26.

blamare a asociației „Ardealul”, considerând-o de factură „iudeo-masonică, oficina internaționalăi comuniste”.

Menționăm¹⁷ manifestul din 9 octombrie 1940, adresat: „Domnilor miniștri legionari”, prin care se făcea apel la sentimentele lor pentru a contribui la salvarea României, la revenirea la hotarele României de la finalul anului 1918.

În manifestul lansat¹⁸ la 25 septembrie 1940, adresat către „Frați Legionari”, se întreprindea o analiză a acestei mișcări, remarcându-se incapacitatea de a asigura o bună guvernare și de rezolvare a problemei naționale. Răsunetul a fost ușor sesizabil. Demascarea conducătorilor a dus la pierderea¹⁹ încrederii multor legionari în cele stipulate ca idealuri de către șefii lor, la divizarea legiunii în numeroase curențe și grupulețe.

În cel de-al treilea manifest, mișcarea legionară a fost prezentată²⁰ ca: „... instrument al comunismului internațional”.

Dur și acuzator a fost manifestul din 10 ianuarie 1941. Intitulat: „Domnule Horea Sima!”, divulga²¹ modul cum acesta și-a asigurat ascensiunea, precum și modul cum a acționat după preluarea puterii, lezând interesele naționale ale României.

În prima zi de Crăciun al anului 1940 a fost lansat²² și manifestul „Domnule general Antonescu”. Era un apel la sentimentele lui pentru a se debarasa de legionari și a proceda la schimbarea orientării politice pentru înlăturarea extremiștilor, atât de dreapta, cât și de stânga. Lectura inițială l-a înfuriat pe generalul Antonescu. Reținându-l însă pe masa de lucru, i-a acordat²³ atenția cuvenită, remarcând ideile enunțate. Mai mult, a căutat să-i evidențieze calitățile în dialogul pe care ulterior l-a avut cu George Brătianu.

Printre formele de acțiune uzitate de către asociația „Ardealul” a fost și organizarea²⁴ grupului studentesc „Ecaterina Teodoroiu”. La 25 ianuarie 1941, după sângeroasele zile ale rebeliunii legionare, a lansat un manifest adresat studenții creștine române.

Pentru susținerea moralului românilor rămași sub stăpânirea regimului horthyst a redactat, tipărit și trecut peste graniță, în mod clandestin, manifestul: „Frați români aflați sub jugul maghiar”. El a fost lansat²⁵ la 1 noiembrie 1940. Era un apel la rezistența morală până la ziua eliberării. Asemenea manifeste s-au constituit suport pentru depășirea vicisitudinilor provocate de ocupații horthyști.

Asigurarea soartei României a generat tratativele²⁶ cu reprezentantul guvernului britanic. Întâlnirea cu unul din membrii legației de la București a avut

¹⁷ *Ibidem*, p.27-31.

¹⁸ *Ibidem*, p.31-34.

¹⁹ *Ibidem*, p.34.

²⁰ *Ibidem*, p.35.

²¹ *Ibidem*, p.35-37.

²² *Ibidem*, p.37-40.

²³ *Ibidem*, p.41.

²⁴ *Ibidem*, p.42-44.

²⁵ *Ibidem*, p.45-48.

²⁶ *Ibidem*, p.49-51.

loc la 8 decembrie 1940. Au fost discutate componentele situației internaționale, care se repercutau și asupra României. Din partea asociației „Ardealul” au participat Amedeu Bădescu și Aurelian Rădulescu, din partea P.N.L. a fost un delegat, iar P.N.T., deși își manifestase intenția de a fi reprezentat, nu a trimis delegat. Reprezentantul ambasadei engleze și-a manifestat interesul relativ la componența²⁷ asociației „Ardealul”. Răspunsul primit i-a oferit posibilitatea să înțeleagă că ea avea în componență reprezentanți al tuturor grupărilor politice, inclusiv comuniști și socialiști, minus fasciștii și reprezentanții mișcărilor de dreapta. Ca urmare a acestui dialog, la 2 ianuarie 1941 asociația „Ardealul” a înaintat²⁸ prin intermediul Ambasadei Marii Britanii un mesaj către Winston Churchill.

Asociația „Ardealul” a înregistrat²⁹ o nouă fază de activitate după căderea statului legionar. Evenimentele în derulare au determinat pe conducătorii asociației să elaboreze și să difuzeze noi manifeste, prin care luau poziție față de noile situații cu care se confrunta România. În acest context a intervenit, în luna martie 1941, arestarea lui Aurelian Rădulescu, Mircea Bădescu, Ilie Dincă și a unui copil de 13 ani, în momentul când plasau³⁰ manifeste. Pentru a îndepărta pericolul, următoarele manifeste au fost semnate „România care renaște” și totodată s-a renunțat la activitatea unor grupe.

Situația internațională reclama³¹ o clarificare a ceea ce se revendica României către Germania, respectiv integrarea în agresiunea din Grecia și Iugoslavia. Intrevederea³² cu reprezentatii Iugoslaviei, la care au participat I. Maniu, generalul Negrei și Bebe Brătianu, a determinat elaborarea³³ unui apel în care se arătau bunele relații care au caracterizat raporturile româno-iugoslave.

Și aceste inițiative au provocat³⁴ reacția de nemulțumire a generalului Ion Antonescu. Asociația „Ardealul” a continuat însă să demaște³⁵ acțiunile de înfeudare a României la interesele Germaniei. Poziția manifestată a atras³⁶ la acțiune și pe dr. C. Angelescu, Dinu Brătianu, Vasile Sassu, Costinescu, prof. Stoicescu, Djuvara, Drăghicescu ș.a. O semnificativă acțiune a constituit-o conferința din luna aprilie 1941, care a reunit³⁷ personalități din marea finanță la sediul Băncii Românești, sub conducerea lui Dinu Brătianu.

În luna mai 1941 a fost lansat³⁸ un manifest prin care demasca caracterul convențiilor încheiate de România cu Germania.

²⁷ *Ibidem*, p.52.

²⁸ *Ibidem*, p.55-56.

²⁹ *Ibidem*, p.58.

³⁰ *Ibidem*, p.59.

³¹ *Ibidem*, p.60-61.

³² *Ibidem*, p.62.

³³ *Ibidem*, p.63.

³⁴ *Ibidem*, p.63.

³⁵ *Ibidem*, p.65.

³⁶ *Ibidem*, p.65.

³⁷ *Ibidem*, p.66.

³⁸ *Ibidem*, p.66.

Ultimul manifest lansat³⁹ a fost cel care a consemnat reacția față de războiul împotriva U.R.S.S. Încetarea activității a fost impusă de arestarea⁴⁰ conducătorilor asociației. Întreruperea a fost numai temporară, reluarea impunând adoptarea unor măsuri care erau expresia noii tactici. Acum accentul s-a pus pe munca de propagandă realizată de la om la om și editarea revistei „Pământ Românesc”.

Experiența dobândită a determinat adoptarea⁴¹ concepției că asociația „Ardealul” este o organizație românească care a acționat în slujba și sub impulsul marilor comandamente naționale ale vremii, membrii săi punându-și la dispoziție viața, averea și libertatea lor.

Unul din aceste comandamente⁴² a fost combaterea hitlerismului și a legionarismului, ca și politica de înfeudare de către Hitler a României. În anii 1943-1944, atenția a fost concentrată⁴³ pentru încheierea unui armistițiu între conducerile fostelor partide politice. Măsura viza timpului rămas până la încheierea păcii pentru scoaterea⁴⁴ României din război. Concomitent a fost declanșată⁴⁵ o activitate dinamică menită să faciliteze constituirea unui guvern românesc în exil. Dacă în primele momente se preconiza ca acesta să aibă sediul la Londra, ulterior, ca urmare a contactelor cu occidentalii, atenția s-a îndreptat către Moscova. Această formulă a nemulțumit însă pe I. Maniu și D. Brătianu. Tratatul încredințat lui Gheorghe Tătărăscu, pentru a fi realizat prin intermediul lui Franasovici și Beneș, cu Stalin au torpilat însă relațiile cu I. Maniu și D. Brătianu. Aceștia reproșau că au fost neglijate alianțele firești cu Anglia și America. Măsura adoptată de către aceștia a fost eliminarea prin tăcere, iar membrilor partidelor respective li s-a cerut să părăsească asociația „Ardealul”. Mai mult, s-a declanșat o vastă campanie de denigrare în surdină. După 23 august 1944, tăcerea a înmormântat activitatea asociației „Ardealul”, pentru ca o serie din realizări să fie „preluate” de alți veleitari.

Tăcerea anilor, lărgirea bazei documentare prin acordarea de acces la fonduri tabu, impune reducerea în atenție și a altor factori care s-au înrolat în lupta împotriva hitlerismului și hortysmului. În acest context, evocarea asociației „Ardealul”, a cărei existență o considerăm că este bine să fie cunoscută, implică noi surse documentare, pentru ca prin colaborarea și analiza critică să ne permită să putem înțelege locul pe care l-a avut în vârtejul evenimentelor celui de-al doilea război mondial. Aflarea unor persoane care ne mai pot relata amintirile lor se constituie și în acest caz cerință majoră.

Cooperarea între instituțiile deținătoare de documente scrise, cu cele care au înregistrări sonore, va permite aprofundarea cercetărilor viitoare.

³⁹ *Ibidem*, p.67.

⁴⁰ *Ibidem*, p.69.

⁴¹ *Ibidem*, p.70-71.

⁴² *Ibidem*, p.71-72.

⁴³ *Ibidem*, p.73.

⁴⁴ *Ibidem*, p.74.

⁴⁵ *Ibidem*, p.78.

TESTIMONIES ABOUT THE ACTIVITY OF THE “ARDEALUL” SOCIETY

(Summary)

The hardships Romania had to confront during the Second World War generated reactions meant to remove the hostile acts against the Romanians. It was this response that the members of the “Ardealul” society wanted to give. The intellectuals who established and led considered as their duty to state their opinion on the people who, serving foreign interests, harmed the national Romanian cause. The presentations also includes the elements that emphasize the evolution of this association, the objectives and the accomplishments and the repressive countermeasures adopted by the foreign totalitarian powers against this society.

PATRIMONIU

COLECȚIA ARHEOLOGICĂ “VASILE POP”

NICOLETA MAN, VASILE POP

În anul 1977, patrimoniul Muzeului Județean Mureș și-a îmbogățit conținutul cu încă o colecție arheologică donată de către profesorul Vasile Pop din Band.

Cunoscutul cărturar a avut de-a lungul timpului numeroase preocupări științifice în domeniul istoriei locale, a folclorului și etnografiei din zona de câmpie a județului Mureș, a toponimiei mureșene, cercetări care au fost publicate în periodice de specialitate.

În demersurile sale științifice, în munca de dascăl cât și în cea de teren, V. Pop a intrat în contact și cu descoperirile arheologice accidentale din zona Bandului, pe care le-a adus la cunoștința Muzeului Județean Mureș și s-a îngrijit ca obiectele să ajungă în muzeu.

V. Pop a avut o contribuție importantă și la descoperirea și recuperarea tezaurului monetar de la Oroiu, tezaur datat în sec. XVI – XVII, prin grija căruia acest tezaur a ajuns în Muzeul Județean Mureș.

În repertoriul arheologic al județului Mureș, marea majoritate a informațiilor cu privire la descoperirile arheologice mai recente de pe teritoriul comunei Band aparțin lui V. Pop. În paralel cu munca de identificare a unor puncte arheologice și de salvare a vestigiilor antice, V. Pop și-a creat o colecție arheologică proprie, cuprinzând diferite materiale, pe care a donat-o cu generozitate Muzeului Județean Mureș.

* * *

Comuna Bandul de Câmpie¹ este o localitate cu mare importanță în istoriografia arheologică. Astfel este bine cunoscut situl arheologic de la “Cetatea Surpăturii” unde, în 1906 – 1907, I. Kovacs a descoperit o vastă necropolă însumând 191 de morminte din epoca bronzului, epoca Latene și perioada prefeudală². În cătunul Valea Rece, în punctul “La vii”, cu prilejul unor lucrări de construcții la un grajd a GAS Band, în anul 1960, a fost descoperit un mare depozit de bronzuri conținând 260 kg de unelte, arme, podoabe și turte de

¹ TIR L 35, p.25

² I. Kovacs, *Dolg*, IV, 1913, p. 395 – 396; V. Pârvan, *Getica*, p. 569 – 570; A. Zrinyi, în *Marisia*, VI, 1976, p. 126; Al. Popa, în *Marisia*, VI, 1976, p. 20 – 21.

bronz. Acest depozit a fost datat în Ha A₁³. Cu această ocazie, A. Zrinyi a efectuat câteva sondaje de verificare din care au ieșit la iveală câteva bucăți de turlă din bronz și fragmente ceramice hallstattiene. În cadrul acestor sondaje au mai fost descoperite două locuințe de suprafață, cu pereți din chirpici și vatră dreptunghiulară din lespezi de gresie. Ceramica predominantă este din sec. VIII-IX, dar a doua locuință conținea și ceramică romană⁴. Acestea sunt punctele cercetate arheologic pe teritoriul comunei Band. Cu toate acestea, colecția V. Pop evidențiază și alte puncte cu descoperiri arheologice întâmplătoare⁵. Materialele provin din următoarele puncte:

- 1) *La "Malul Lacului" sau "În Bere"*, în spatele gării C.F.R. Band, muncitorii au descoperit mai multe materiale specifice culturii Noua, două vase din ceramică de culoare cenușie, unul fiind o ceașcă de formă bitronconică cu două torți, al doilea, probabil o fructieră (?) și un corn de cerb fragmentat.
- 2) *"La Râpe"*, pe platoul înălțimii numită "La surpături" sau "Omlaș" s-au descoperit numeroase fragmente ceramice Coțofeni, două vase Coțofeni cu toarte supraînălțate, decorate cu împunsături succesive. Tot aici s-a descoperit un topor din piatră perforat.
- 3) *"Sub Râpe"* în apropierea punctului "La Râpe", pe culmea unei înălțimi au fost descoperite câteva urme de incinerare, de culoare cenușie în care exista cenușă funerară. Gropile erau de mici dimensiuni, de formă semicilindrică. Vasele erau acoperite cu torți de vase sau fragmente ceramice. Ceramica descoperită în gropi a fost datată în sec. V și IX – XI, fiind decorată cu linii paralele sau ondulate.
- 4) *"Valea Lechinței" (Valea Comlodului)*. În zona grajdurilor fermei agricole de stat, în apropierea podului a fost descoperit un bordei Coțofeni care avea drept inventar fragmente ceramice cu împunsături succesive, o râșniță din piatră, resturi osteologice. Tot din această zonă provine o câniță dacică de culoare neagră și un ulcior roman.
- 5) *"În Lechința"*, în fața grajdurilor IAS a fost descoperită multă ceramică roșie romană, un ulcior cu toartă, un ulcior fragmentar (îi lipsesc gâtul, buza și toarta), un vârf de lance, un fragment de suport de făclie și un fragment din peretele unui chiup. Se pare că de aici provin și câteva fragmente de vase *terra sigillata*.
- 6) *"Măgura" (Dealul cu clopotniță)*. La poalele acestei înălțimi s-au descoperit urmele unei locuințe romane din care s-au recuperat un mortarium, în care erau depuse o farfurie și un castron, două câni sferice, o cană înaltă și câteva materiale de construcție din fier.

³ M. Rusu, în *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 180; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 82 – 83.

⁴ A. Zrinyi, în *Marisia*, VI, 1976, p. 127.

⁵ Informațiile despre punctele cu descoperiri arheologice întâmplătoare au fost furnizate de V. Pop.

- 7) *“Podul Trandafirilor”, în locul numit “Cheptar” a fost descoperită o oală de mari dimensiuni, cărămizie, cu torți, datând din sec. XIV – XVI.*
- 8) *“La grajduri”, sat Mărășești. S-a descoperit un număr mare de fragmente ceramice Noua și o cană cu două torți supraînălțate cu butoni aparținând aceleiași culturi*
- 9) *“Coasta Drumului”, sat Țiptelnic. De aici provine un vas bitronconic, cărămiziu, descoperit probabil dintr-un mormânt constituit din lespezi de piatră, datat în faza timpurie a epocii bronzului (cultura Brașov – Schneckenberg).*
- 10) *“Valea Pârâului Buni”, sat Țiptelnic. Aici au fost descoperite întâmplător fragmente ceramice cenușii și cărămizii, probabil din epoca bronzului.*
- 11) *“Podul cu vișini”, sat Mărășești. Punct situat în dreapta pârâului Lechința, de unde au ieșit la iveală numeroase fragmente ceramice, de culoare neagră și cenușie, aparținând unor vase de provizii decorate cu caneluri late. Ceramica a fost descoperită în asociație cu urme de cenușă, chirpici cu amprente de pari și resturi osteologice. Inventarul arheologic descoperit aparține unei așezări hallstattiene timpurii.*

* * *

Colecția a fost formată inițial din câteva sute de fragmente ceramice aparținând mai multor culturi arheologice, din vase întregi foarte bine conservate, materiale osteologice și din fier. De-a lungul timpului materialele acestei colecții s-au dispersat în depozitele muzeului. Obiectele care au fost identificate ca aparținând colecției sunt prezente în ilustrații.

- 1) **Topor din piatră șlefuită**, de formă amigdaloidală, perforat, cu muchia dreaptă și tăișul ușor arcuit; L = 13 cm, l = 7,8 cm, diam. găurii de înmănușare = 2,5 cm; descoperit în punctul “La Râpe” – Pl. II/1
- 2) **Fragment de vas hallstatiian**, de culoare cenușie, decorat cu incizii paralele, descoperit în “Valea Lechinței” – Pl. II/3
- 3) **Râșniță de mână din piatră**, descoperită în Valea Lechinței – Pl. II/2
- 4) **Cană din pastă fină neagră**, cu torți supraînălțate, terminate cu butoni aparținând culturii Noua; provine din situl de “La Grajduri”, satul Mărășești; inv. 7326; dim: h = 8,5 cm, diam._b = 9,5 cm – Pl. II/4
- 5) **Ceașcă** cu pereții arcuiți și buza răsfrântă, cu toarta înălțată, pasta este fină, neagră și lustruită; ceașca decorată cu un brâu de alveole în relief; descoperită în locul “La Lechința”; inv. 7092; dim: h = 10 cm, D_{max} = 15 cm – Pl. II/5
- 6) **Căniță** cu urmele torților, pastă gri amestecată cu nisip, neuniformă; Hallstat, inv. 7093; h = 6 cm, D_{max} = 9 cm – Pl. II/6
- 7) **Picior sau capac de vas** fragmentar din epoca bronzului, confecționat din pastă gri cu mult nisip, neomogenă; inv. 6629; diam. = 9,5 cm, h = 4 cm – Pl. II/7

- 8) **Ulcior roman**, lipsește buza vasului, pastă gălbuie de tip Cristești; descoperit în punctul "În Lechința"; inv.7095; dim: h = 22 cm, d gâtului = 7 cm, d_{max} = 16 cm – Pl. III/8
- 9) **Ulcior roman**, foarte bine conservat, cu buza rotundă și toartă canelată, pastă gălbuie – cărămizie de tip Cristești; descoperit în punctul "În Lechința"; inv. 7091; dim: h = 27 cm, d_{guri} = 8 cm, d_{max} = 16 cm – Pl. III/9
- 10) **Cană romană**, îi lipsește buza; pastă gălbuie tip Cristești; descoperit în punctul Măgura din perimetrul locuinței romane; inv. 7620; h = 11 cm, d_{guri} = 5,5 cm, d_{max} = 9 cm – Pl. III/10
- 11) **Cană romană**, foarte bine conservată, de formă sferică, cu fundul inelar, buza înaltă și dreaptă; pastă gălbuie-cărămizie de tip Cristești; inv. 7317; dim: h = 11 cm, d_{max} = 14 cm, d_{guri} = 9,5 cm – Pl. III/11
- 12) **Cană romană**, îi lipsește toarta, are formă sferică, cu fundul plat, buza puțin oblică în afară și toarta rotundă în secțiune, pastă gălbuie-cărămizie de tip Cristești, descoperită în punctul Măgura; F.N.; dim: h = 7 cm, d_{max} = 8,5 cm, d_{guri} = 6 cm – Pl. III/12
- 13) **Ulcior roman**, stare perfectă de conservare, cu fundul inelar, partea inferioară conică, iar partea superioară se arcuiește până la buza lată și canelată. Torțile sunt supraînălțate, pastă cărămizie de tip Cristești cu urme de vopsea cafenie; inv. 7318; dim: h = 20 cm, d_{max} = 15 cm, d_{guri} = 10 cm – Pl. IV/13
- 14) **Castron roman**, stare perfectă de conservare, cu fundul inelar, partea superioară a pereților este dreaptă, buza rotundă, pastă cărămizie de tip Cristești, descoperit în punctul Măgura; inv. 7325; dim: h = 9 cm, d_{guri} = 25 cm – Pl. IV/14
- 15) **Farfurie romană**, stare perfectă de conservare, cu fundul inelar, pereții arcuiți, buză răsfrântă și curbată, pastă cărămizie de tip Cristești, firnis roșu mat; inv. 7326; dim: h = 4 cm, d_{guri} = 22 cm – Pl. IV/15
- 16) **Mortarium**, restaurat, pastă fină de culoare cărămizie, buza răsfrântă înspre exterior, canal de scurgere lat de 6 cm; F.N.; d_g = 39 cm – Pl. V/16
- 17) **Oală**, pastă cărămizie, cu buza lată și răsfrântă peste torți, torțile late și puțin canelate, descoperită în punctul Cheptar, sec.XVI; inv. 7318; dim: h = 36 cm, d_{max} = 33 cm, d_g = 18 cm – Pl. V/17
- 18) **Vârf de lance din fier**, cu nervură mediană, marginile erodate, descoperită în locul numit "În Lechința"; F.N.; L_t = 24,5 cm, l_{mâner} = 7,5 cm, L_{lamel} = 17 cm, diam._g = 2,6 cm – Pl. VI/18
- 19) **Piron din fier**, cu secțiunea pătrată și capul plat, descoperit în punctul Măgura; F.N.; L_t = 7,8 cm – Pl. VI/19
- 20) **Piron din fier**, fragmentar, îi lipsește capul, cu secțiunea pătrată, descoperit în punctul Măgura; F.N.; L_t = 11 cm – Pl. VI/20
- 21) **Piron din fier**, întreg, cu secțiunea pătrată și capul plat, descoperit în punctul Măgura; F.N.; L_t = 8 cm – Pl. VI/21

- 22) **Piron din fier**, lipsește vârful, este puțin îndoit, patrulater în secțiune, capul rotund și plat, descoperit în punctul Măgura; F.N.; $L_1 = 8$ cm – Pl. VI/22
- 23) **Piron din fier**, lipsește capul, partea inferioară îndoită, secțiune circulară, descoperit în punctul Măgura; F.N.; $L_1 = 14,5$ cm
- 24) **Piron din fier**, fragmentar, lipsește capul și vârful, corpul este îndoit, secțiune circulară, descoperit în punctul Măgura; F.N.; $L_1 = 10,5$ cm – Pl. VI/23
- 25) **Piron din fier**, în formă de L, cu secțiunea dreptunghiulară, bine conservat, descoperit în punctul Măgura; F.N.; $L_1 = 11$ cm, $l_{cap} = 5$ cm – Pl. VI/24

Din compoziția acestei colecții și din punctele arheologice semnalate de V. Pop se poate ușor deduce existența mai multor așezări, din diferite epoci. Din punctul nostru de vedere, apare deosebit de semnificativă existența unei așezări romane, care până acum nu apare menționată în nici o lucrare de specialitate, deși dovezile sunt mai mult decât suficiente. De aici provine un aureus de la Antoninus Pius⁶ și un tezaur monetar descoperit în 1872. Tezaurul cuprinde un număr neprecizat de piese de argint din care au fost recuperate 20 de piese (doi D și 18 A) eșalonate astfel: Elagabalus (1D), Gordianus III (15 piese: 1 D + 14 A) și Philippus I (4 A)⁷. Acest tezaur face parte dintr-un orizont de tezaure răspândite în Transilvania și care se încheie cu piese din 244/245 – 246 p. Chr. Se pare că și așezarea de la Band a suferit de pe urma atacurilor carpire din anii 245 – 247 p.Chr.⁸, perioadă în care a fost ascuns acest tezaur.

În imediata vecinătate a grajdurilor GAS, A. Zrinyi, într-un context mai larg, a descoperit într-o locuință de suprafață și ceramică romană⁹. Tot din această zonă, în punctele “În Lechința” (punct situat tot în apropierea grajdurilor IAS) și “Măgura” (Dealul cu Clopotniță) au fost scoase la lumină numeroase fragmente ceramice, vase întregi romane și materiale de construcție din fier provenind de la o construcție.

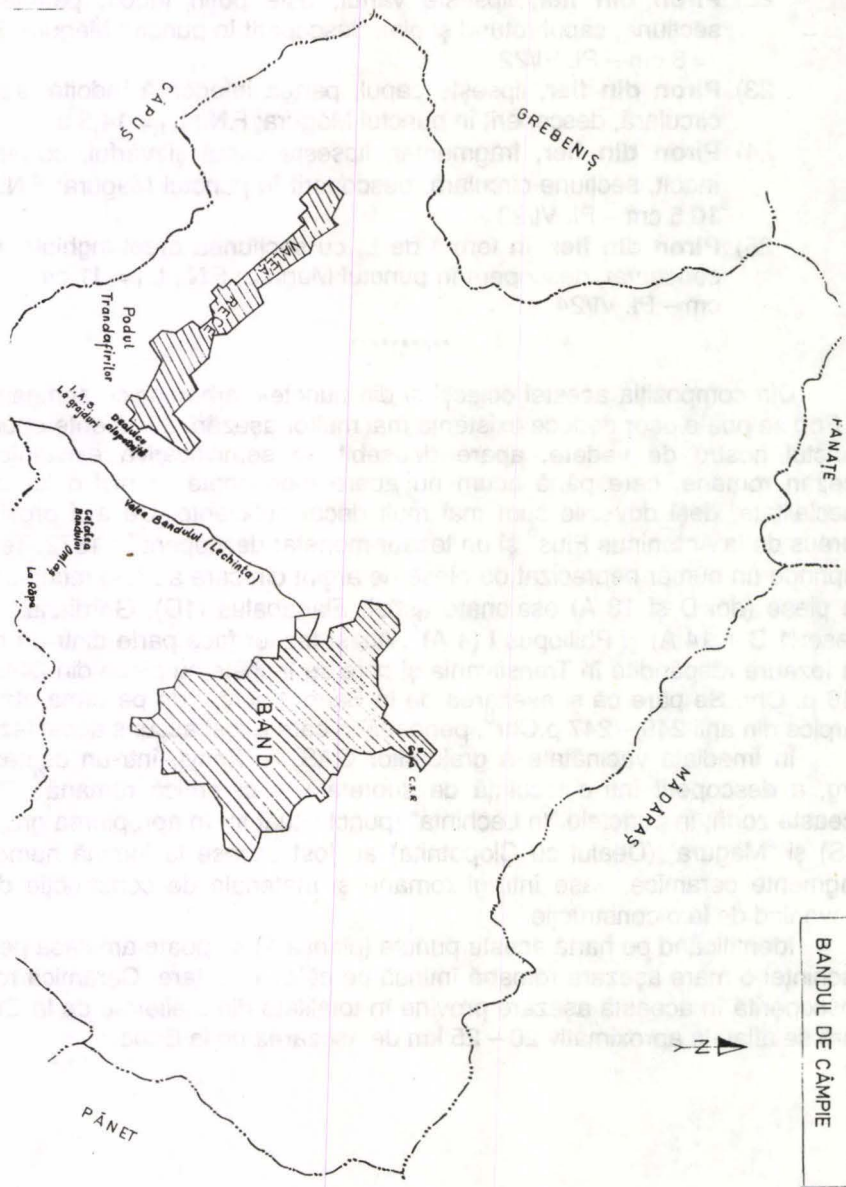
Identificând pe hartă aceste puncte (planșa 1) se poate amplasa pe valea Lechinței o mare așezare romană întinsă pe câteva hectare. Ceramica romană descoperită în această așezare provine în totalitate din atelierile de la Cristești care se aflau la aproximativ 20 – 25 km de așezarea de la Band.

⁶ Tezaure, p. 24

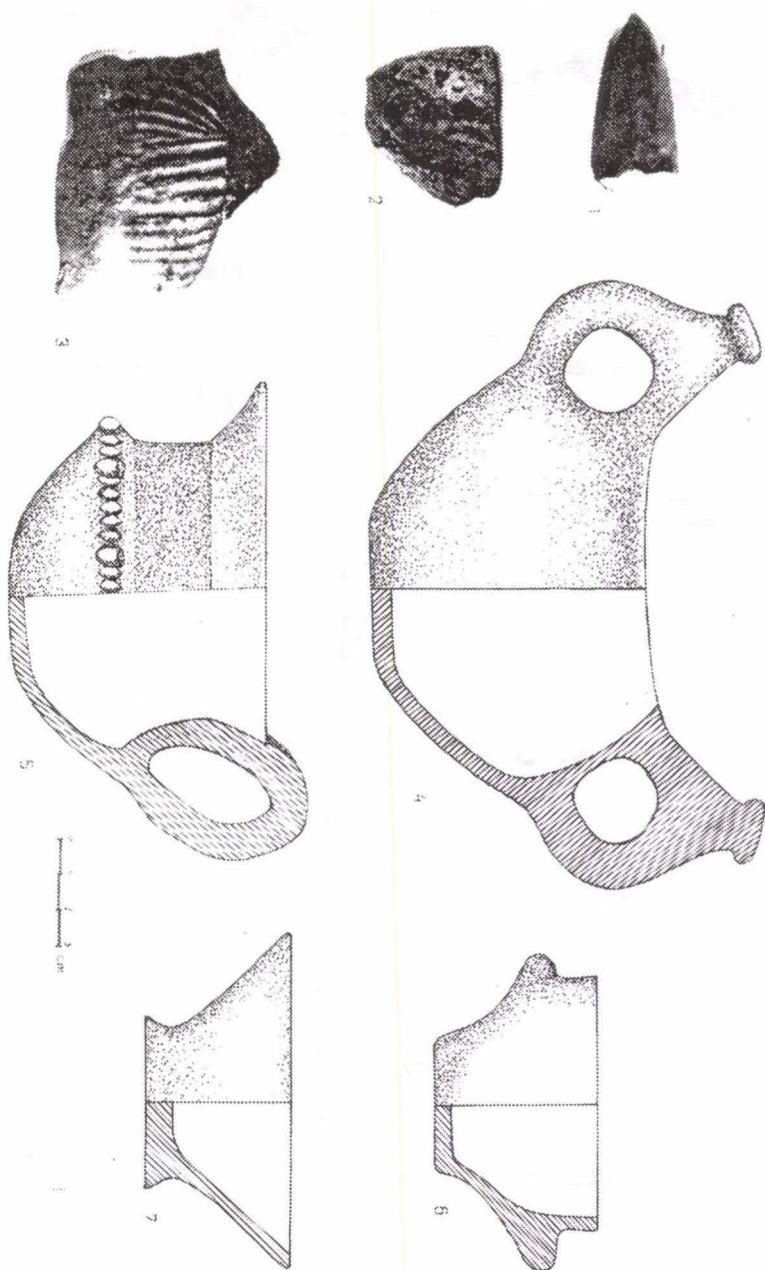
⁷ Viorica Suci, *Tezaure monetare din Dacia romană și postromană*, Cluj-Napoca, 2000, p. 23 - 24

⁸ *Ibidem*, p. 143

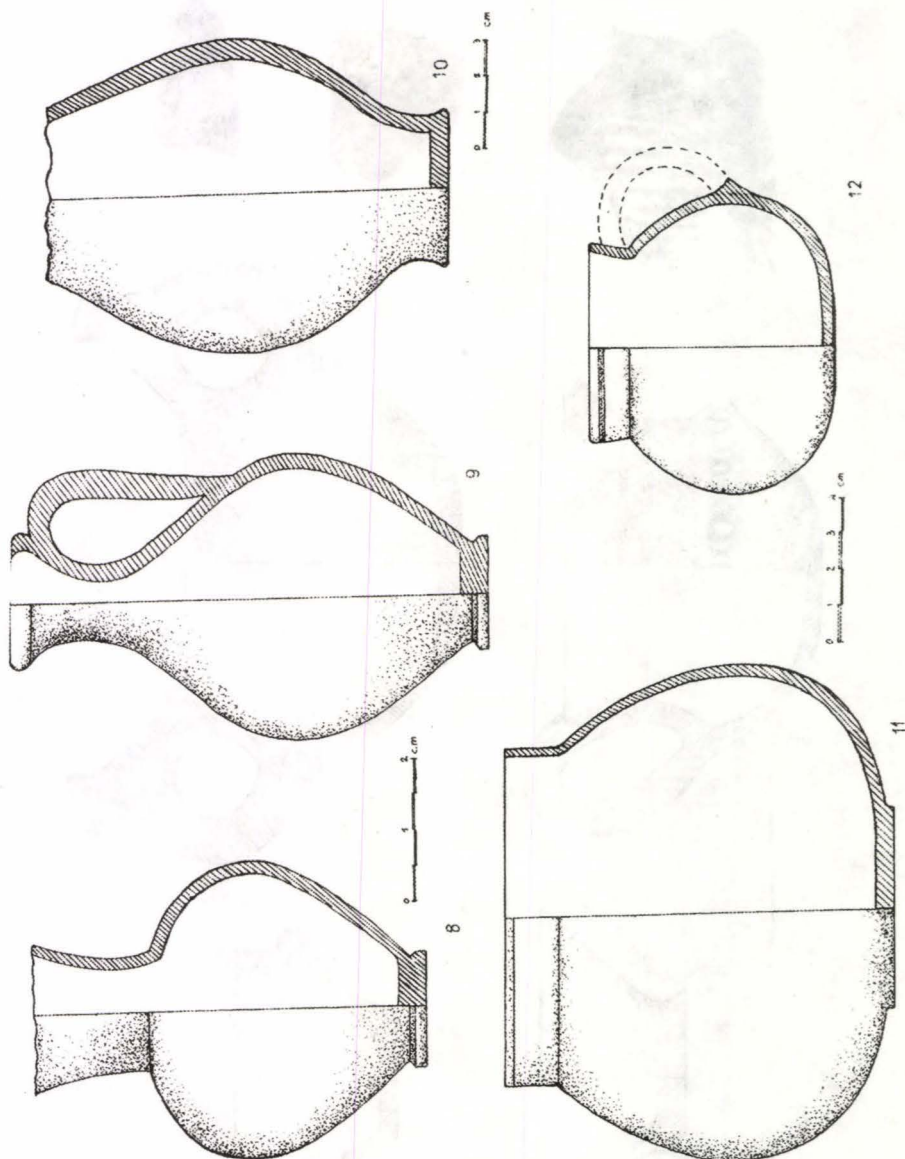
⁹ A. Zrinyi, *op.cit.*, p.128

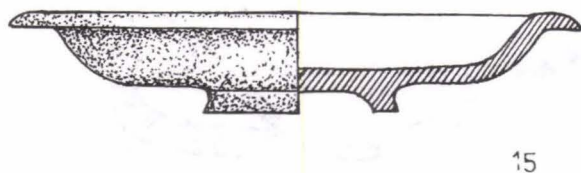
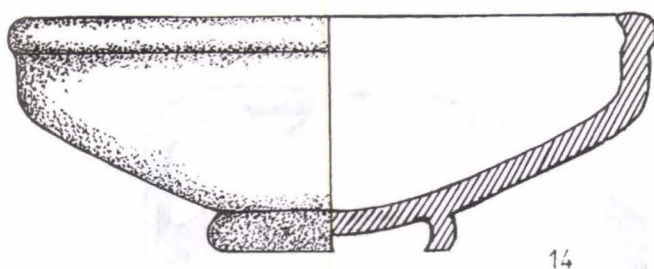
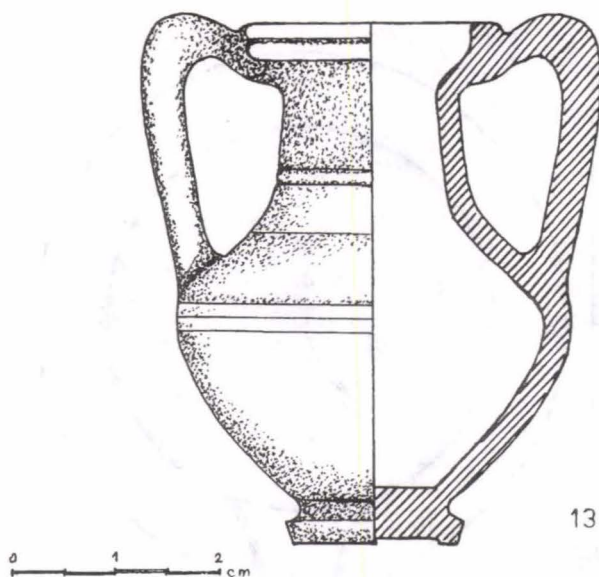
Planșa I - Harta comunei Band cu punctele cu descoperiri arheologice

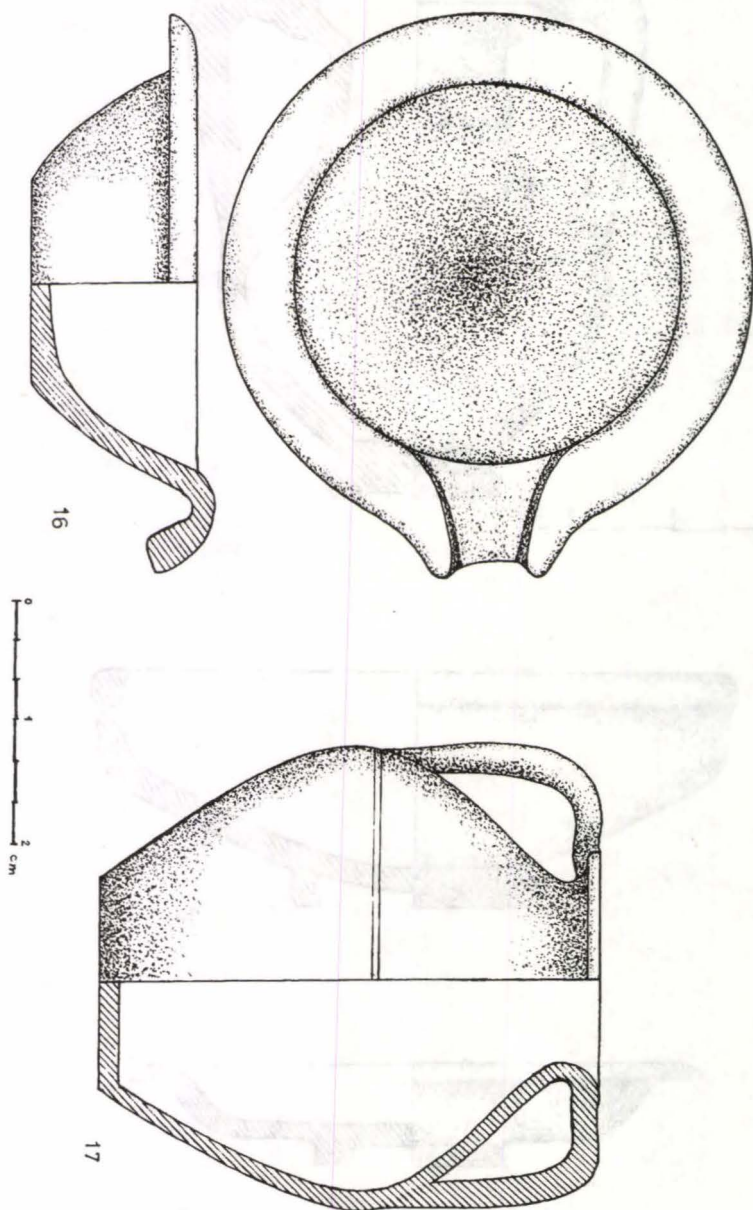
Planșa II - Ceramică preistorică din colecția „Vasile Pop”

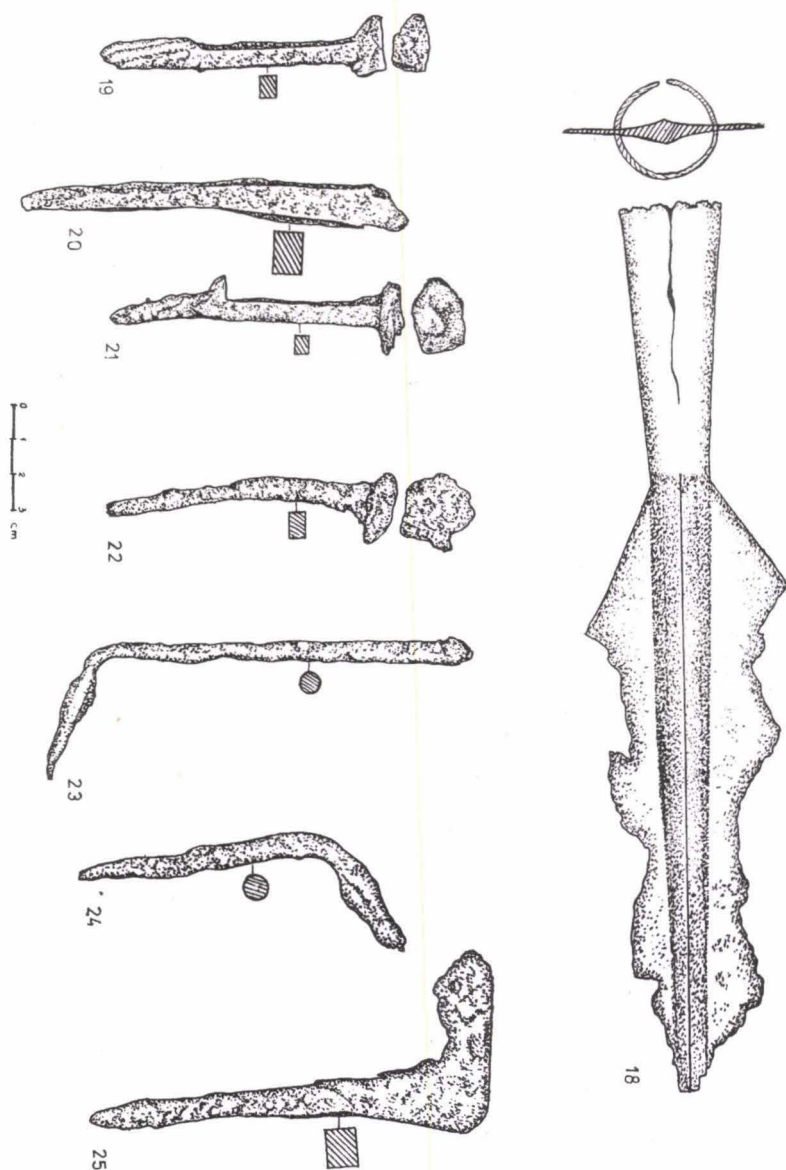
Planșa III - Ceramică romană din colecția „Vasile Pop”

Planșa IV - Ceramică romană din colecția „Vasile Pop”

Planșa V - Mortarium roman și oala din secolul XVI din colecția „Vasile Pop”

Planșa VI - Materiale din fier din colecția „Vasile Pop”

CAHLE MEDIEVALE DIN COLECȚIA VECHĂ A MUZEULUI JUDEȚEAN MUREȘ

MIHAI PETICĂ, GYÓRFY ZALÁN

Revalorificarea materialelor arheologice, provenite din săpăturile sistematice mai vechi dobândește o importanță sporită datorită faptului că deseori, aceasta constituie singura mărturie a locuirii umane, dintr-o anumită zonă și perioadă de timp.

Dorim să prezentăm un segment din materialul arheologic provenit din săpăturilor întreprinse de către Alexandru Bogdan, în cursul anilor 1963-64, în punctul "Cetate" din localitatea *Târgu-Mureș* și să încercăm încadrarea culturală și cronologică a acestuia. Investigațiile arheologului Al. Bogdan au adus la suprafață o serie de materiale aparținând epocii bronzului, fierului, romane, precum și perioadei medievale. Artefactele descoperite sunt păstrate în depozitul de arheologie al Muzeului Județean Mureș, din Tg.Mureș și fac parte din vechea colecție a acestuia.

Descoperirile medievale sunt reprezentate de o serie de fragmente ceramice alături de un număr însemnat de cahle, analiza celor din urmă constituind subiectul lucrării de față.

Rapoartele întocmite de coordonatorul activităților de cercetare nu conțin multe informații utile, referitoare la condițiile descoperirii acestor obiecte, la contextul arheologic din care provin. În lipsa unor repere stratigrafice precise, suntem nevoiți să recurgem în analiza noastră la metode tipologice și stilistice, care permit structurarea și datarea materialului în funcție de execuția tehnică, forma și repertoriul ornamental al cahlelor.

Vasta problemă privind restituiră, cantitativă și calitativă, a cahlelor transilvănene, a fost abordată, în ultimii ani, în mai multe studii de specialitate¹.

Înainte de a trece la analiza sistematică a materialului descoperit, dorim să precizăm câteva aspecte de ordin tehnic. În primul rând încercăm să elaborăm câteva observații cu privire la materialul de bază sau pasta din care au fost confecționate piesele. În majoritatea cazurilor au fost preparate din lut de calitate mai bună, având ca degresanți nisip și pietricele, în proporție rezonabilă. Dispunem de un număr redus de cahle, care au fost modelate din pastă medie sau grosieră, conținând nisip cu bobul mare, și goluri, uscarea efectuându-se în straturi. De multe ori am putut constata și prezența, în pastă, a fulgilor de mică.

Unele dintre cahle au fost lucrate la roată, având deschidere dreptunghiulară făcută cu ajutorul unei rame de lemn. Cahlele plăci au fost modelate în tipar, patrița fiind realizată în lemn, lucru demonstrat și de apariția urmelor fibrelor de lemn, care au fost imprimate, în tipar, pe aversul cahlelor.

¹ Vezi de ex.: Rusu 1996, Marcu 1998, cu bibliografia.

Sistemul de prindere s-a realizat cu ajutorul așa numitei rame, ale cărei dimensiuni-înălțimi variază între 2-4 cm. Asamblarea plăcii și a ramei s-a făcut prin presarea degetelor, așa cum ne-o arată amprente, vizibile și astăzi, de pe piese.

Arderea s-a produs, în toate cazurile, în mediu oxidant și incomplet. Posedăm și câteva piese din pastă fină, arsă complet.

La două piese observăm angobarea albă a aversului, iar în câteva cazuri piesele au fost smălțuite cu smălț de plumb verde.

Datorită cantității însemnate de fragmente, ne vom mărgini doar la prezentarea unor piese semnificative, reprezentative pentru diferitele tipuri de cahle, menționând câteva analogii, încercând să scoatem în evidență mai ales piesele similare sau asemănătoare, din Transilvania.

După prezentarea datelor preliminare de mai sus vom trece la analiza materialului de cahle, încercând o clasificare, pe baza *forme* lor, precum și a *tematicii*, sugerate prin *decor*.

Din punctul de vedere al formatului deosebit 2 grupe mari:

- cahle-oală
- cahle plăci

I. Cahle-oală

Grupa aceasta este reprezentată de două tipuri distincte de cahle:

1. Cahle-oală, cu deschiderea dreptunghiulară, ornamentate cu creștături, (Pl. I, fig.1/a).

2. Cahle-oală, cu deschiderea dreptunghiulară, cu creștături și brâu alveolar, (Pl. I, fig. 1/b).

Putem aprecia că avem de-a face cu două tipuri având o arie de răspândire destul de largă, cahle de genul acestora găsindu-se cu prilejul mai multor investigații arheologice din Transilvania².

Raportându-le la seria cahlelor-oală, analoage, găsite în țara noastră și în împrejurimi, fragmentele noastre se pot plasa, cronologic, în intervalul de la sfârșitul sec.XVI-începutul sec.XVII și, cu precădere, în sec.XVII.

II. Cahle plăci

Bazându-ne pe reprezentările redată pe aceste piese, și în cazul acestei grupe mari putem distinge mai multe tipuri și unele variante ale acestora:

1. Primele fragmente prezentate sunt deteriorate și pot fi incluse în rândul *cahlelor figurative*, reprezentând așa numitul *husar* (Pl. II, fig.2/a,b). Este vorba de un cavaler, purtând o lance cu flamură, care este dispusă oblic, atingând aproape ambele margini ale cahlei, iar într-unul din colțurile superioare apare figurat un scut triunghiular. Se pare că tot acestei serii îi aparține și un alt fragment, de la Tg.Mureș, angobat, pe care este figurat un cal din care sunt vizibile doar picioarele din față și o parte din ham (Pl. II, fig.2/c). Piese

² Benkő 1997, p.56-60 cu bibliografia.

asemănătoare putem găsi la Alba Iulia³, Făgăraș⁴, Mihăileni⁵, cel mai relevant putând fi evocat însă Bențid⁶ și Brădeni⁷.

2. Un alt fragment poate fi încadrat în tipul *cahlelor cu rozetă*, făcând parte din grupa variată și bogată a cahlelor, cu decor vegetal-floral, din Transilvania. Cahle asemănătoare, având ca unic motiv ornamental rozeta, ne sunt cunoscute în două variante; de la Densuș⁸, Sebeș⁹, apoi de la Zlatna¹⁰ Sâncrăieni¹¹ și Cristuru Secuiesc¹², datate, toate, în sec.XVI-XVII.

3. O piesă nesmălțuită, reîntregibilă, reprezentând tulpini și lalele într-un vas (așa numitul vas italian sau renescentist), este încadrabil în grupa cahlelor transilvănene, prezentând motive vegetale, în tipul celor cu *vase de flori* (Pl. III, fig.3). Piesă similară s-a publicat chiar la Tg.Mureș¹³, iar cahle asemănătoare cu cele din Cetate, au fost semnalate la Drăușeni¹⁴, Cechești¹⁵, Tomești¹⁶, Făgăraș¹⁷, Racoș¹⁸ și Zlatna¹⁹. Pentru datarea lor s-au propus secolele XVI-XVII. Cahla analoagă, de la Tg.Mureș, are inscripționată pe avers, anul 1601. În urma acestui fapt înclinăm deci, în cazul datării pieselor noastre, spre sec.XVII, mai ales prima jumătate al acestuia.

4. Mai multe fragmente nesmălțuite, de la Tg.Mureș, arată motive decorative pe baza cărora acestea pot fi incluse în seria *cahlelor plăci, decorate cu motive geometrice*, fără sistem de fixare pe spate (Pl. IV, fig.4/a,b,c,d). Cel mai frecvent motiv, întâlnit în cadrul materialului nostru, este cel cu rețea de romburi, având nervuri reliefate. Piese prezentând caracteristici similare, au fost publicate de la Vințul de Jos²⁰, Cluj²¹, Sibiu²², Cechești, Cristuru Secuiesc²³.

Datarea acestor cahle este mai complicată ele fiind în circulație un interval de timp mai îndelungat, astfel, în cazul nostru, trebuie să acceptăm plasarea lor cronologică în secolele XVI-XVII.

În final dorim să atragem atenția asupra unor piese mai interesante, cu atribuții specifice în economia sobei. Prima este o *cahlă de coronament*, nesmălțuită, cu două arcaturi, având ca ornament nervuri orizontale și

³ Rusu 1996, p.130-131, fig.8

⁴ Marcu 1998, p.108, fig.58/A

⁵ Marcu 1998, p.108, fig.54/3

⁶ Benkő-Ughy 1984, p.48, fig.4

⁷ Marcu 1998, p.108

⁸ Marcu 1998, p.126-127, fig.107/1

⁹ Marcu 1998, p.126-127, fig.107A/1

¹⁰ Marcu-Rusu 2000, p.221,223, Pl.5/2

¹¹ Preda 1959, p.855, fig.30/15

¹² Benkő 1997, p.90, fig.17/3, Pl.41/6

¹³ Zrínyi 1975, p.96, Pl.XLIX

¹⁴ Marcu 1998, p.133, fig.127/1

¹⁵ Benkő 1997, p.127, Pl.48/3,6,7

¹⁶ János-Kovács 1967, p.49, Pl.XXVI/169

¹⁷ Marcu 1998, p.132-134, fig.126

¹⁸ Marcu 1998, p.132-134, fig. 125/1

¹⁹ Marcu-Rusu 2000, p.224,236, Pl. 7/1

²⁰ Marcu 1998, p.139-142, fig.159/5-6

²¹ Marcu 1998, p.139-142, fig.163/2

²² Marcu 1998, p.139-142, fig.45/6

²³ Benkő-Ughy 1984, p.49, fig.7; p.70, fig.61; Benkő 1997, p.126, Pl.47/2

proeminente circulare (Pl. V, fig.5/a). Tot dintr-o cahlă de coronament s-a păstrat și fragmentul cu motive geometrice constând din nervuri oblice și verticale (Pl. V, fig.5/b). Un alt fragment are, ca singur decor, o rozetă (Pl. V, fig.5/c). Rozete de acest tip apar grupate câte două, pe plăci dreptunghiulare, care, foarte probabil, formau în compoziția sobei frize decorative²⁴.

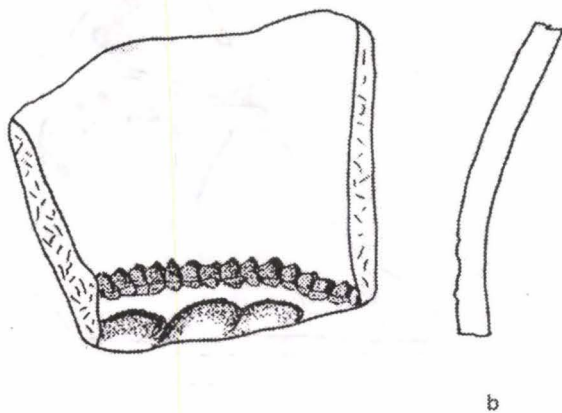
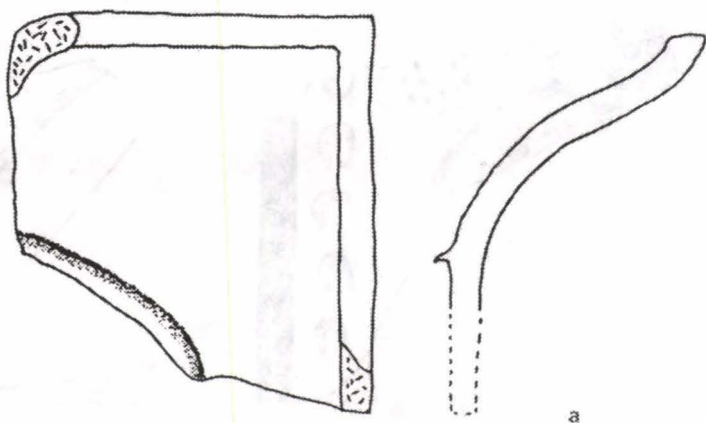
Trebuie menționată, de asemenea, descoperirea unui fragment smălțuit, de culoare verde închis, cu două inițiale: D.S., care ne pot sugera numele olarului producător, dar și inițialele producătorului negativului (Pl. V, fig.5/d).

În concluzie putem afirma următoarele: cahlele prezentate, de la Tg. Mureș, din punct de vedere al motivelor ornamentale, și al execuției tehnice, se integrează bine în tendințele generale ale dezvoltării cahlelor, din secolele XVI-XVII, din Transilvania. Plăcile figurative sunt mai puține la număr, dominând cele cu ornamente florale și geometrice. Prin decor și execuție ele formează o grupă aparte, a cahlelor medievale din zonă, fabricarea lor putând fi pusă pe seama meșterilor olari din oraș. Cercetările viitoare vor elucida cu mai multă precizie diferitele aspecte legate de producția și întrebuințarea lor, la Tg. Mureș și în zonele învecinate.

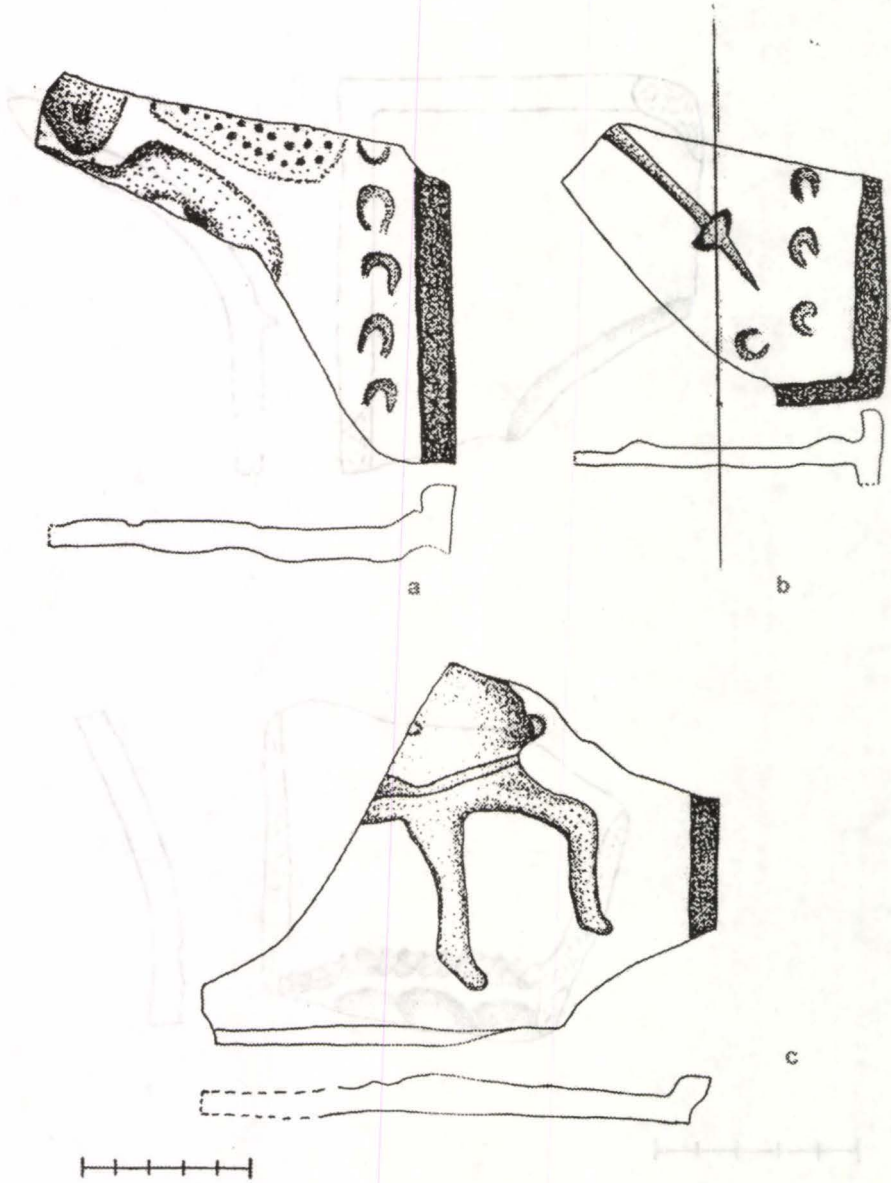
Abrevieri:

BENKŐ-UGHY 1984	Elek BENKŐ, István UGHY, Székelykeresztúri kályhacsempék, Buk., 1984
BENKŐ 1997	Elek BENKŐ-István DEMETER-Attila SZÉKELY, Középkori mezőváros a Székelyföldön, Kvár, 1997
JÁNOS-KOVÁCS 1967	Pál JÁNOS-Dénes KOVÁCS, Periegheză arheologică în bazinul Ciucului, în: Studii și materiale-Tg. Mureș, II, 1967, p.43-53.
MARCU 1998	Daniela MARCU, Cahle medievale din Transilvania. Secolele XIV-XVII. Teză de doctorat. Vol.I-II, Cluj-Napoca, 1998
MARCU-RUSU 2000	Daniela MARCU- Adrian A. RUSU, Cahle din secolele XV-XVII descoperite la Zlatna, jud. Alba, în: Arheologia Medievală, III, 2000, p.219-242.
PREDA 1959	Constantin PREDA, Săpăturile arheologice de la Sâncrăieni, în: Materiale și cercetări arheologice, VI, 1959, p.823-867.
RUSU 1996	Adrian A. RUSU, Cahle din Transilvania (II), în: Arheologia Medievală, I, 1996, p.125-154.
VULPE 1955	Radu VULPE, Săpăturile de salvare de la Sâncrăieni, în: Studii și cercetări de istorie veche, VI, 3-4, 1955, p.559-569.
ZRÍNYI 1975	Andrei ZRÍNYI, Olarii din Tîrgu Mureș și produsele lor în lumina cercetării materialului rezultat din săpături, în: Marisia, V, 1975, p.93-111.

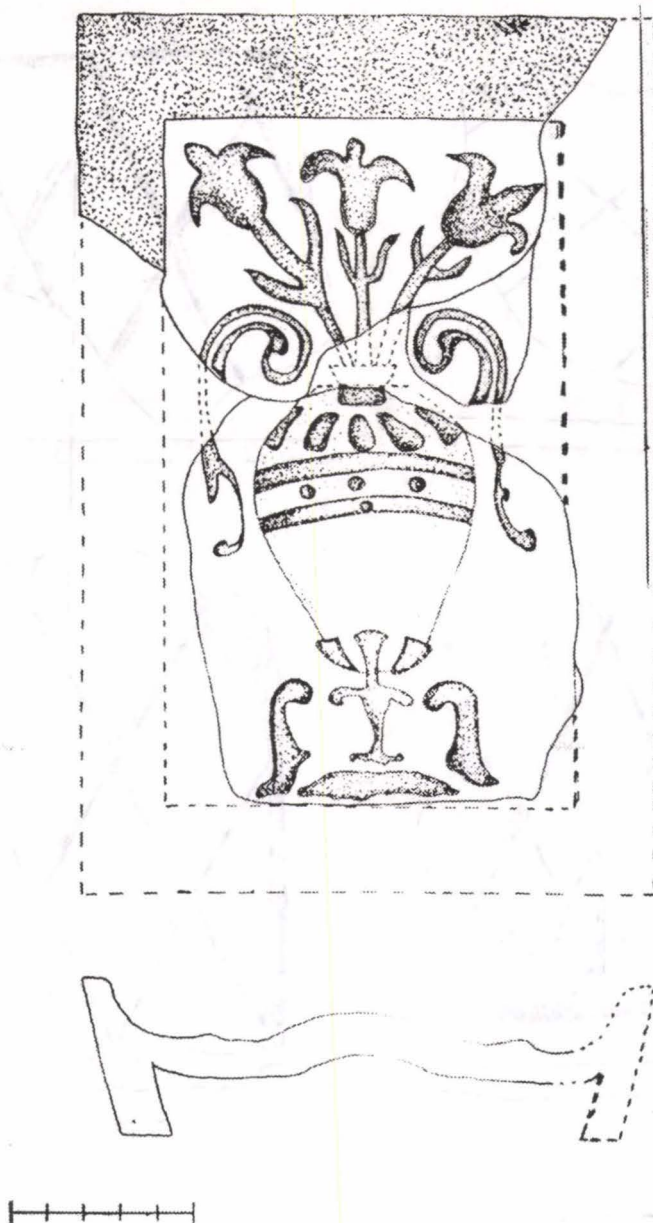
²⁴ Piesă aproape identică la Sâncrăieni: Vulpe 1955, p.563, fig.4/5

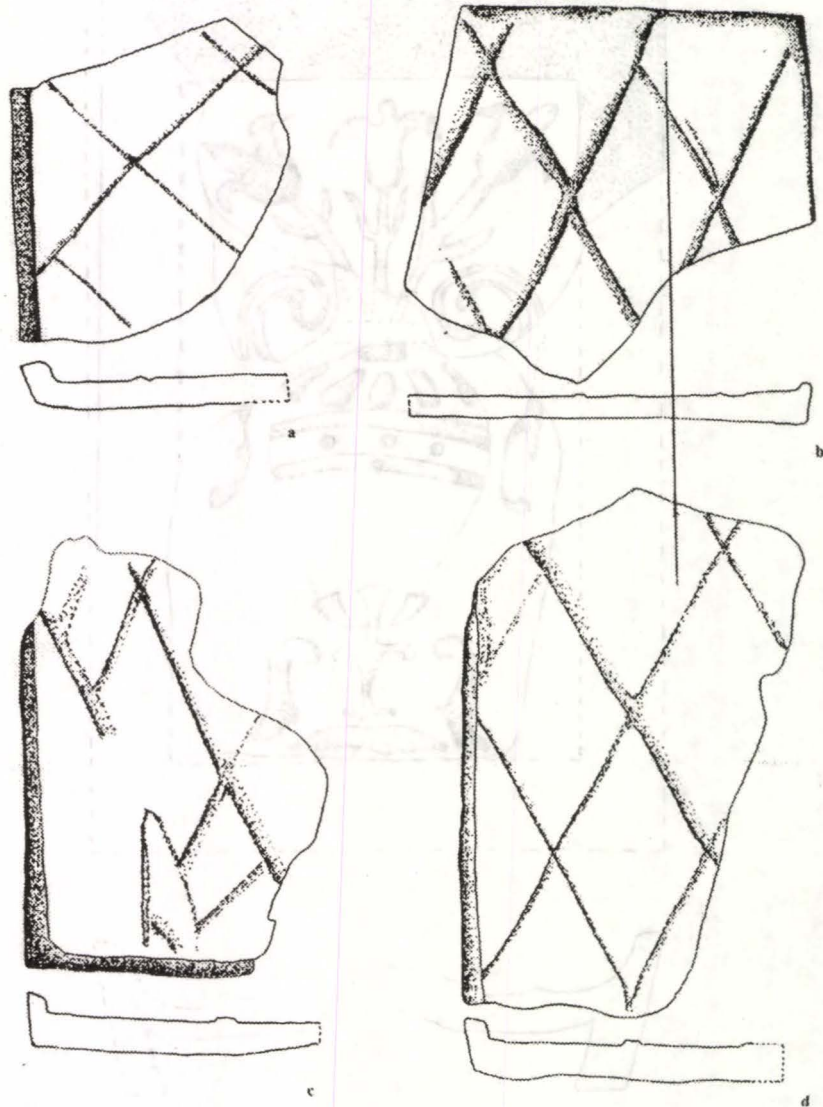
Planşa I, fig. 1

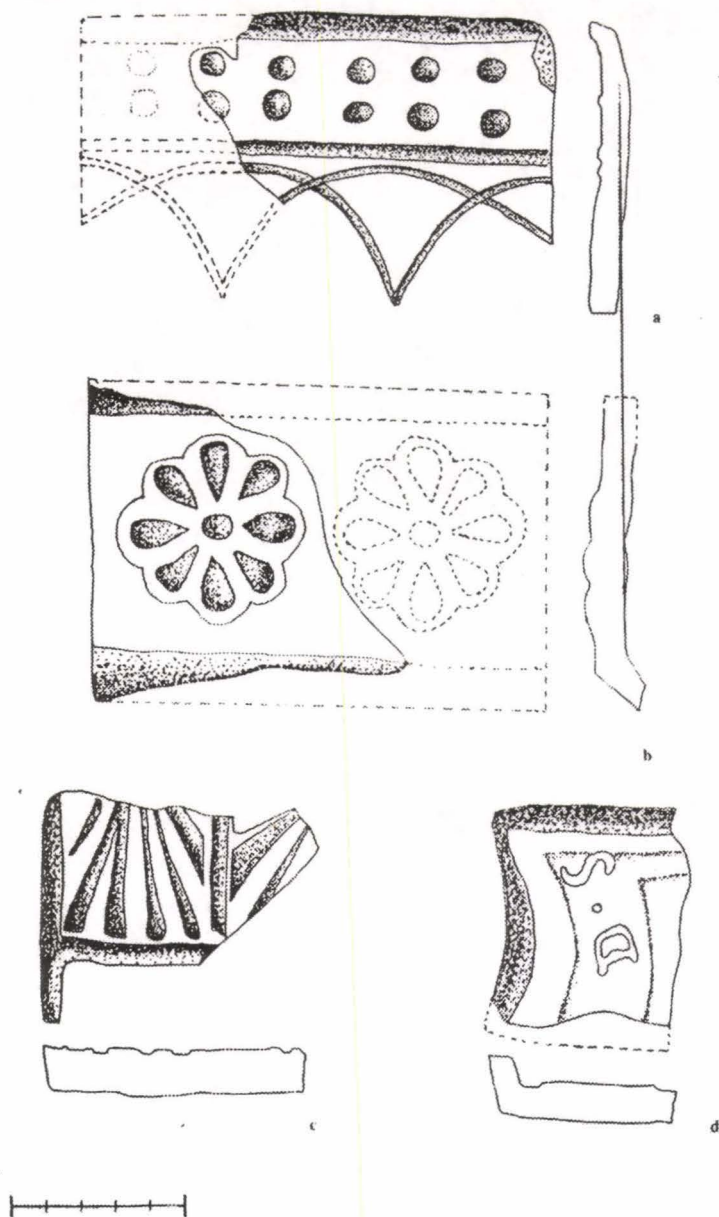
Planșa II, fig. 2

Planşa III, fig. 3

Planşa IV, fig. 4

Planșa V, fig. 5

PREZENȚA CĂRȚII VECHI ROMÂNEȘTI PE VALEA TÂRNAVEI MARI

ELENA MIHU

Zaharia Boiu, protopopul ortodox al Sighișoarei, ne spune și nouă celor de astăzi că: „S-a lucrat cu mare silință și cu spor bun”¹, în toate bisericile de pe vale Târnavei Mari! Ne sunt aproape și cuvintele fiului său, ale cărturarului sibian, ce făceau referire la rolul bisericii și școlii, cele două făcli, care au stat aprinse, ca omul să nu umble în întunericul neștiinței: „Se cuvine să ne îngrijim, ca aceste două lumini să nu se stingă din cauza lipsei de untdelemn, precum se stinseră candelile celor cinci fete nebune din evanghelia, cari eșind într-o întâmpinarea marelui, n-au luat și untdelemn cu dânsese în vasele lor”².

Cartea-progresul învățaturii, prin „sacerdoții săi”, prin „preoți ai evangheliei”, nu s-a întrerupt nici un singur minut în Transilvania, de când a început să tipărească Coresi la Brașov.³ Au ajuns de-a lungul secolelor și în satele de pe Târnavă Mare, așezându-se în bisericile românești, aceste cărți călătore care au contribuit la formarea unității de limbă și neam.

Cazania lui Varlaam sau Carte românească de învățătură (Iași, 1643) tipărită de domnitorul Vasile Lupu și destinată „Cătră toată seminția românească”, trimisă de mitropolitul Varlaam în Ardeal să preîntâmpine propaganda calvină. În 1675 se cumpăra pentru satul Albești, în chiar anul când mitropolitul Sava Brancovici organiza sinodul de la Alba Iulia, în care cerea revigorarea vieții moral-religioase a bisericii ortodoxe din Ardeal. Li se impunea preoților următoarele: „Cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba românească și unde va fi lipsă; Care cărți sânt scrise și scoase pre limba românească să se cetească și să se învețe în biserica creștinilor: Cuvântul lui Dumnezeu, care iaste mai de lipsă creștinilor și mai neînvățaților, ca și cum iaste de lipsă lumina în vreme întunericului. Așa și cuvântul lui Dumnezeu să se vestească în limba noastră românește, carele ne-am născut; Popii cari nu se nevoiește cu rumânie, ce tot cu sârbie, unii ca aceia Dumnezeu făcuși pedepse și de cătră poporeni urăciune și săborului scădere, aceia cu un cuvânt să se oprească din popie”.

Aceste îndemnuri ale mitropolitului Sava Brancovici, îl va determina pe Bochai Lup din satul Mihai Viteazu să cumpere *Cazania lui Varlaam*, și să o doneze bisericii din Albești în 20 iunie 1675. Pe când era principe al Transilvaniei, Mihail Apafi și mitropolit Sava Brancovici, cum ne spune o însemnare deosebit de importantă: „Această carte ce se chiamă *Ucitelnă*, o a

¹ Tuliu Racotă, *Însemnările autobiografice ale preotului sighișorean, Zaharia Boiu*, în „*Mitropolia Ardealului*”, 1958, nr.5-6, p.383

² Zaharia Boiu, *Semințe din agrul lui Christos. Cuvântări bisericești*, Sibiu, 1898, p.159

³ Bogdan Petriceicu-Hașdeu, *Cartea arma românilor ardeleni*, în „*Răvașul*”, Cluj, V, 1907, p.591.

cumpărat Bochai Lup din Zoltan, pintru mulțimea păcatelor sale și a soțu său și a tot rodul. Și a dat în Zoltan, să-i fie pomeană în veci și nemuritoriu nume să aibă în lume. Știe Doamne, numele lui Bochai Lup și a soțu său și a părinților săi și a moșilor și a strămoșilor până la al 17 rod, a viilor și a morților. Întru dulce împărăția ta Doamne! Această carte, nu o am dat a popă fugător din sat, ci o am dat bisericii din Zoltan. (Nice) frate, nice soră, nice nepot, nice nime din rudenie să nu fie volnic a o prețui al doile(a) rându, pintru că-i pomeană. Și cine or fura, să fie blăstămat de Tatăl și de Duhul Sfânt. Și când a cumpărat, craiul au fost Mihail Apafiu, vlădică au fost Sava Brancovici, meșita ionie 20, 1675". În acelaș an, doar după câteva luni, popa Lup o donează bisericii din Albești, unde se păstrează până astăzi.

Pentru biserica din Mihai Viteazu, se va cumpăra o altă *Cazanie*⁴, pe care va consemna popa Drăghici 3 cutremure de pământ: „primul din 25 martie, 1790 „când au fost Bunavestire, a doua zi de Paști, luni seara spre marți s-au cutremurat pământul foarte tare, la 3 ceasuri de noapte, fiind paro(h) eu popa Drăghici“, al doilea din 27 noiembrie, 1793 „fiind sara la un ceas din noapte într-o duminica sara spre luni“, și al treilea „într-o duminică dimineața“, fiind 23 mai 1798.

Evangelhia cu învățătură (Dealu, 1644), de la biserica din Daneș, este încărcată de însemnări, ce descriu drumul lung pe care l-a parcurs această carte trecând prin cele 3 provincii românești, până să ajungă aici. În 1646 era proprietatea lui Radu Borcea, căpitan de călărași în Buzău: „Acestă sfântă carte și dumnezeiască Evanghelie cumpărat-o-am eu robul lui Dumnezeu, Radu, spătar ot Buzău, derept 5 taleri și 13 creștari“. Cartea se cumpăra pe când era domnul Țării Românești Matei Basarab și cu doamna sa, Elina: „Această iaste la vascesenia, și am scris eu Borceski fiul lui Radu, căpitanul ot Buzău, în zilele domnului nostru, lo Matei Basarab și domn a toată Țara Românească, cu doamna mării lui Elina. Am scris în Târgu în Buzău, martie 6, 1646“. Și când se cutremura pământul, în 1 ianuarie 1701 și era domnitor al Țării Românești, Constantin Brâncoveanu, ajunge în proprietatea lui Marin Logofăt, negustor în Dârstor (Bulgaria), ce era originar din Pașcani: „lo Constandin Basarab voevod și domnu a toată Țara Românească, trecând dumnealui și în București și în Târgoviște, la anul de la zidirea lumii 7209 (1701). Și s-au cutremurat în într-o sfent(ă) dumeneci, păcând toacă popii de otârnâiie, în revărsatul zorilor. Iară în dumineca ace(a), zi deintâi în ian(uarie). Și am scris eu Marin Logofăt leat 1701“. De la Marin Logofătul aflăm și date despre organizarea armatei, în steaguri de călărași, la Târgoviște: „Aci am scris eu robul lui Dumnezeu Marin Logofăt di la steagu lui Nicolae vel căpitan za saraje(?). Să să știe că s-a ridicat steagu de lia za saraje ot Târgoviște. Și am scris eu Marin ego Pascan, negustor ot Dristol, feb(ruar) 13, 1701“. Tot el recomandă să citească această carte, preoții, dascălii, grămăticii dar și negustorii: „în toată ziua și în zilele de preznice, la sfânta biserică să auză creștinii...dumnezeiești cuvinte aflu aici“. Presupunem că în 1703 era în Moldova, pentru că scria pe ea „Vladul al Moldovei“. De aici, trece Carpații în Ardeal, la Porumbenii Mari (HR): „Această Păucenie iaste a popii Vasilie din Noghiu Galomfalău“. În anul 1743 o găsim în

⁴ Elena Mosora, Doina Hanga, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile B.C.U „Lucian Blaga“, Cluj, 1561-1830, Cluj, 1991, p.10.*

satele de pe Câmpie, la Gâmbuț și Hădăreni: „Să să știe că această carte anume Poucenie, au cumpărat Toader, diac din Hădărau de la popa Blagu din Gâbud, și am dat 17 florinți și 4 ducaț. Martor, popa Ione din Hădărau, anul 1742”. Prin ce împrejurări ajunge la Daneș, nu ne spune nici o însemnare!

*Noul Testament*⁵ (Alba Iulia, 1648) a lui Simion Ștefan, se păstrează la Boiu și Laslău Mare. Un alt exemplar se răscumpăra pentru biserica din Vaidacutul românesc (HR)⁶, ce a fost mai înainte în proprietatea unei familii de preoți ortodocși din Bodogaia „fiind cartea părintească”. Exemplar pe care îl va duce, ultimul preot din neam, pentru a sluji ca preot greco-catolic, în bisericile unite din Dumbrăveni (SB) și apoi la Jacu Românesc (MȘ). Fiind luat în anul 1848 sau 1849 în armata maghiară a lui Kosuth, acest preot originar din Bodogaia, o va vinde cu 8 zloți lui Candit Costea și soției sale Maria Savu, ne mai având nevoie de ea: „în vremea revoluți(ei) cătane (la) Koșut” și „ne având lipsă de dânsa, am vândut-o la mai sus scrisul om”.

Din tipografia de la Alba-Iulia, va ieși în anul 1689, *Molitvenicul*, cu predoslovia scrisă de popa Ioan din Vinț, ce va ajunge în satul Daia, fiind a lui popa Teodor: „Hic liber est meus testis est deus iilum quert nomen hic erit. Teodoru Popa, ano 1754”.

Cărțile tipărite în epoca de aur a lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, erau alături de românii adeleni „întărindu-i în credință, cu scrisul și cu cuvântul”. Ajung și ele pe valea Târnavei Mari: *Evanghelia* (București, 1682)⁸, ce are prefata scrisă de însuși domnitorul, o vindea popa Ion din Vânători în anul 1771: „lui Ilie⁹ din Daneș cu șase florinți, în casa popii Simion neonit”. Un alt exemplar, se cumpăra pentru folosul comunității din satul Feleag¹⁰, de la tipograful Iosif Rusu din Alba Iulia. Și traduceri ale lui Antim Ivireanu, tipărite tot atunci, sunt prezente în bisericile românești de aici. *Evanghelia* (Snagov, 1697)¹¹ se va cumpăra pentru biserica din Apold: „...din cin(stita) varmeghii Murăș Vasarheului, cea nouă¹², cu 12 florinți și o au dat părintelui și popii Lazăr din Daneș, cel ce era paroh în Silăușul Mare, să fie a sf(in)ți(ei) sale, și la popi să rămâie. Dar fiind încă părintele Lazăr în viață, au

⁵ La verificarea O.P.C.N. Mureș din 1977, era proprietatea preotului satului Teodor Albu, care s-a mutat la Alba Iulia; vezi Eva Mârza, Doina Dreghici, *Cartea românească veche în județul Alba. Sec.XVI-XVII*, Alba Iulia, 1989, p.101

⁶ Constantin Pascu, *Cartea românească veche în biblioteca Muzeului Brukenthal, Sibiu*, 1976, p.54.

⁷ Ștefan Meteș, *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu principatele române, în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928 p.2.

⁸ La verificarea O.P.C.N. Mureș, era proprietatea protopopului de Sighișoara, Ioan Dragoalea: Vezi, Eva Mârza, Doina Dreghici, op.cit., p.124

⁹ Presupunem a fi vorba de preotul Sighișoarei, Ilie Medrea, protopop prin anul 1814. Acesta face o însemnare în anul 1788, pe un Triod (București, 1769), proprietatea bisericii din Sighișoara.

¹⁰ Ioan Cristache-Panait, *Aprecieri asupra circulației în Transilvania a tipăriturilor bucureștene din veacul al XVII-lea*, în „Valori bibliofile”, I, 1980, p.159.

¹¹ Doina Braicu, Victor Bunea, *Cartea veche românească din sec.XVI-XVII în colecțiile Arhiepiscopiei ortodoxe Sibiu*, 1980, p.127.

¹² Cred că se face referire la biserica de lemn din Tg.Mureș, sau la protopopiatul ortodox al Tg.Mureșului, în acel an, 1814, înființat.

rânduit pe sama bisericii Trapoldului cu bani 9 zloți și 30 creițari, să fie a bisericii". Se va face vânzarea în 31 mai 1814, în fața protopopului Sighișoarei, Ilie Medrea și a preotul locului Lazăr Brândușe; *Antologhionul*¹³ din 1705, ieșit din tipografia atunci înființată la Râmnic, pe când era numit Antim Ivireanu, ca episcop, de domnitorul Constantin Brâncoveanu, va ajunge în satul Daia. Cartea, aparținea ieromonahului Ioasaf, care cerea ca după moartea sa, să rămână: „Feciorului meu, lui Apostol, iar nefiind el (vrednic de învățătură), să rămâie fraților mei care să află în Țara Moldovei, popa Petre la târgu la Bacău, alt frate mai mic în Țara Muntenească lângă București, popa Ursache”.

Tot de la Râmnic, ajunge la Nadeș, frumoasa carte ilustrată, *Antologhionul* (1737), pe care îl va cumpăra preotul ortodox, Gheorghe Stoicovici de la Jacu¹⁴, cum găsim scris: „Anul 1808, decembrie 5. Acest Minei, împreună și cu jumătate soțu său, l-au vândut perintelui Gheorghe Stoicovici, paroh neuniților de la Jacu Rumânești, cu treizeci de florinți. Scris-am eu protopopul Ștefan Balaș?”. Iar la biserica din Feleag se păstrează *Antologhionul* (1752), pe care s-a așternut un emoționant testament: „Adecă eu Ion Cucută din Paloș, împreună cu fumeia mea Bucura, am cumpărat această sfântă carte ce să chiamă Meneiu, de la popa Simion de la mănăstirea Curțișoara și o au dat pomeană sfintii biserici a Paloșului. Precum să (să) știe că s-au legat cinstiții semenii cu mine într-acest chip: Precum, de mi s-ar tâmpla să ajung la neputință, ca eu să nu mă pot chivernisi, să-mi întoarcă satul acești bani, care o am dat eu, anume Ion Cucută cu muiera mea, 18 florinți ungurești. Iară de s-ar tâmpla a răposa eu mai întâi, decât muiera mea(a), să rămâie de pomeană sfintii biserici a Paloșului. Așisderea și cu partea muerii mele, nime să n-aibă neci o treabă, ci de s-ar lipsi, să-și poată trage partea de pre semenii, 9 florinț”. Erau de față, la cele scrise în 7 ianuarie 1754, popa Gheorghe din Muscelul Românesc (AR), popa Ioan „cel bătrân”, popa Bucur din același sat, „și birăul satului anume Bîrsan Gorea și pârgaru Ion Bălea și Gheorghe Costea”. Și se scria în casa popii Ion din Paloș.

Cărțile tipărite la Blaj, erau dorite și cumpărate și de credincioșii ortodocși, mărturie stă Triodul (1813) de la Saschiz: „La anul 1846 la 10 zile, îndemnând Dumnezeu pe Ana, muera răposatului Crăciun Bucur, de acum din Saschiz, s(fântul) scaunul Sighișorii la cumpărarea cărții, aceștia au dat 18 fl(orini) și 30 cr(eițari) în bani aramă. Prețul cărții așa legată este 21 r(enani) f(lorini), să fie în veac a neuniților, cu afurisenie s-au întărit să nu să poată lua de la n(e)uniți, să fie pomeniți la biserică: Crăciun cumpărătorul cărții, Ana și copiii din casă, Zacharie, Mărie și tot neamul. Fiind noi de față, pop(a) Ioan Boiu neunit din Saschiz, Georgie Spornic ne(unit), Dumitru Șoneriu neunit și Ion Călugăr goci(man), Lazăr Ioan, Bucur Sechel, Georgie Mantuas, aceștia fiind martori”. Și biserica din Apold, primea în dar un Triod (1800), cumpărat de Savu Crereczanul cu soția, cu 20 de zloți, de la preotul Mihail din Țigmandru, ca Dumnezeu să-l ajute pe fiul lor care, era luat în anul 1814 în armată, probabil în războaiele napoleoniene: „Acest s(ânt) Triod, fiind al meu popa Mihail din satul Țigmandru, l-am vândut dumnealui Savu Cereczanul cu fămea împreună cu

¹³ Florian Dudaș, *Vechi cărți călătoare*, București, 1987, p.103

¹⁴ Preotul Nicolae Stoicovici, cel ce a pătitit în temnițele Tg.Mureșului în anul 1848-49 și în cei următori, îi era fiu.

Maria, amândoi din Trapold și s-au dat să fie în veci a bisericii, întru pomenirea fiului nostru Ioanci, care în anul acesta s-au dat la catane 1814, 8 zile februarie. Martori Ioachim Ticușan, dascălul la Trapold și Dimitrie Ticușan. În preț, douăzeci de zloți¹⁵. În anul 1833 se lega din nou cartea cu cheltuiala „jupânului George Ganea, timar¹⁵ din Făgăraș dimpreună cu soția sa Maria și fii săi Costandin, Georgie, Niculae. Și s-au legat de pomeană pentru ca să să pomenească la sfânta biserică în Trapold. Și s-au cheltuit pentru legat 5 nemțești, anul și luna mai sus numite. Iubiților mei creștini să nu socotiți că spre vreo laudă s-au scris aceste cuvinte, fără numai spre aducere aminte. Prin mine, Ațom Cațavei, dascăl normal Făgăraș“.

Nu lipseau nici cărțile lui Petru Maior, *Propovedaniile și Didachiile, Predichele*, și chiar *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Prima¹⁶ era folosită și ca manual, pentru școala din Sighișoara, cum deducem din mențiunea făcută: „Să să știe că nu să vor primi la școala primară, fără atestat chirurgu nr.12297. Despre ziua nașterii înălțatului împărat în 21 feb(ruarie), când trebuește a face o slujbă, iar cine știe latinește, așa cu slove latine să scrie. Roseff Risdorffer, Segesvarizek 1833“. *Predichele* (Buda, 1811) ajung în biserica din Boiu, Vânători. Biserica din Archita, o avea: „cumpărată de obștea“, cum ne spune parohul Georgie Vătășan. *Istoria pentru începutul românilor din Dachia* (Buda, 1812)¹⁷ era a dascălului școlii din Sighișoara, Zaharia Popovici, care în 1812 făcea schimb cu preotul Mihail din Țigmandru, care îi dădea un Polustav (Blaj, 1808): „Aceasta sfântă carte ce să cheamă cu nulele Ceaslov, iaste a mea Zaharie Popovici, dascăl în Maerii Sighișorii. O am căpătat de la părintele Mihaiu, parohu de la Țimantor, făcând schimb. Eu l-am dat Istoriia Romanilor și d(umnealui) me-au dat aceasta carte. Anul 1812, qprilie 12, Zaharie Popovici, das(cal)“.

Câte date prețioase, pot aduce însemnările așternute pe aceste minunate cărți călătore! Dacă răsfoim filele *Cazaniei lui Varlaam* de la Șapartoc, vom afla, cum a fost adusă din Moldova, pentru biserica din Scheii Brașovului, în anii 1672-1673 pe când cucerea Mahomed cetățile Camenița și Hotin și alte cetăți până la Liov: „...s-au dat la biserica de(n) Schiai, u(n)de iaste hramul S(fin)tii Nicolae ca să le fie lor pomeană și părinților. Iară cine să va smenti de a lua den sv(â)nta be(se)arică ce mai sus scrie, a o vinde sau ao dai cuiva fără știrea cititorilor, cei ce o au cumpărat, acela om să fie trecle(a)d și proclead și afurisit și lepădat de 318 o(s)f(in)ți, carii au fost în Nechei. Și părș(it) (de) S(fân)tu Nicolae la zua de județ și să fie petrecerea lui Iuda, cela ce au vă(n)dut pe H(risto)s. Și când au fost vl(eat) 7180 (1672) atunci au venit împăratul Mah(o)met la Hotin și au luat Camenița și alte cetăț până la Liov, în luna lui iul(ie) 8 zile, iar când s-au întorsu în luna lui noemvrie în 13, și au pus d(o)mnu în Țara Moldovei, pe Ștefaș feciorul lui Petriciaico. Vl(eat), 7181 (1673)“. O însemnare în limba slavonă¹⁸ ne spune cine erau cumpărătorii cărții și cei care

¹⁵ Tăbăcar.

¹⁶ Elena Dima, *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor statului*, Catalog, București, 1985 p.109

¹⁷ *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, București, 1972 p. 138.

¹⁸ Traducere făcută prin amabilitatea profesorului universitar F.Mitu, din București.

au legat-o: „Cu învoirea și cu mărinimia Tatălui și Fiului și ca ajutorința Sfântului Duh și al Sfânta Troițe, întâi începătoare și nedespărțită. Amin! Această carte numită *Evangelhie*, a cumpărat-o popa Vasilie și Gligorie Păstărn(ac?) și Aldonie Maxim și cu toți poporenii. Și a dat pe ea 13? galbeni, și a înnoit-o pentru 5 orți ?, Vasilie și tovarășul lui Ghervasie . Și a dat-o la biserica runde este hramul aducerii moaștelor sfântului părintelui nostru, ierarhului și făcătorului de minuni Nicolae. Dacă cineva cumpăra-o și ar lua-o fără vină, așa să fie proklet și triclet, anathema și lipsurile și nevoile și la cea mai strașnică judecată”. În anul 1773 își căutau brașovenii o carte „O Păucenie românească de la Varlaam de la Moldova”, ce era ascunsă în 1683 de frica turcilor și tătarilor¹⁹. Nu știm când ajunge în biserica din Șapartoc, dar în anul 1788, luna februarie, scria pe ea diacul Ticușan din Apold și diacul Pătru Suciul din Nadeș, care serveau în această biserică. În 1804, era considerată ca lucru cel mai de preț, ca „(sfânt) odor”, pentru cei doi preoți din Șapartoc, popa Andrei și popa Gheorghe Săcuiul, care o puneau sub blestem, ca să nu plece din sat: „*Această Cazanie s-au (dat) precum iscăliți, dăruim acest odor, besericei, la sfânta beserică a Șapartocului. Ca orice slujitori să nu fie slobod a o mișca, sau a o muta la alt loc supt blestemul sfinților părinți trei sute și optsprezece de la Nechia, popa Georgie Săcui(ul)*”²⁰, popa Andrei de la Șapartoc, la anul 1804, *ma(i) 7 zile*”. Din cauza folosirii îndelungate, cartea se va lega a doua oară în anul 1812 de Ion Popovici din Sighișoara „cu bani buni 7 zloți”. Nicolae Ghiaja, protopopul ortodox, făcea în 1 septembrie 1854, următoarea precizare: „Din cărțile besericii Șapartocului”. Mai aflăm, apoi, că era învățător și cantor în 17 februarie 1867, Partenie Pintia. Cartea va fi cercetată, admirată și mai aproape de zilele noastre, de preotul Pereteatcu Voevolod, refugiat din Basarabia, care se bucura de credința mare a înaintașilor: „1958, 29 iulie cercetat-am această carte de veacuri folosită și m-am bucurat de credința înaintașilor. Am păstorit 1945-1958, vrednic să fie cei ce vor urma”. Mai găsim și o consemnare a preotul Remus Holan, despre cutremurul din 1977: „În ziua de 4 martie seara, a fost cutremur de pământ încât s-a dezlipit turnul de la biserică și a crăpat zidul casei”.

Însemnările de pe cărți ne aduc date pe care nu le mai găsim în documentele vremii- nume de preoți- cei ce au slujit și au dat viață bisericilor de pe Tâmbava Mare.

Daneșul, devine cel mai puternic centru de răspândire a culturii religioase pe această vale. De aici se difuzau cărțile venite din cele două principate române, aici se așezau copiii pentru a-și scrie manuscrisele și vestiții zugrăvi. În anul 1752, prin martie 2, colportorii care soseau cu desăgii plini de cărți, le lăsau la casa popii Gheorghe, pentru a-i înștiința pe preoții din sate. Așa a ajuns *Penticostarulu* tipărit la Râmnic, în 1743²¹, la Morar Ion din Băița.

Pe preotul și protopopul Teodor Dalbea, îl găsim activând o perioadă

¹⁹ Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam*, Cluj, 1983 p. 220.

²⁰ Lui popa Gheorghe, îi va copia un Antologhion în anul 1833, diacul Toader, feciorul popii Pătru din Dumbrăveni (fotocopia la protopopul Ioan Boian din Sighișoara, păstrat la Arhiepiscopia Ortodoxă din Sibiu).

²¹ Ioan Cristache-Panait, *Circulația cărților bisericești, tipărite la Vâlcea și în alte tipografii*, în „*Mitropolia Olteniei*”, nr.10- 12, 1977, p. 57.

îndelungată, de cel puțin 45 de ani (din 1771 – 1816) aici la Daneș. Multe dintre însemnările găsite pe cărți, pe manuscrise și icoane, ne vorbesc despre acest meritos preot. În anul 1771, se va pune pe scris, încercându-și condeiul: „*La anul 1771, genuarie 7 zile în Daneș, cerca-i condeiu mieu și l-am găsit că-i bun*”. Cu pana și condeiul său, va începe popa Teodor în 1771, să completeze, *Protocolul botezaților și cununaților*, în care găsim multe date interesante, unele făcând referire chiar la familia sa: „*La anul 1777, aprilie 17 zile, am întârcat p(runcul) Niculae și întâmplare, tocma atunci niște vremi foarte reci cu ninsoare și vânturi mari*”. Va nota după ce va crește mai mare, chiar copilul Nicolae, următoarele: „*Și acestea le-am citit eu cel mai sus însemnat, socotind anii de la întârcatul meu până acum în anu 1795, și am aflat că-s 18 ani și 3 luni*”. Va continua popa Teodor, să scrie, despre prima vizită a împăratului Iosif al II-lea în Ardeal: „*1773 mai 21, au venit împăratul Iosif în Ardeal, de-au umblat la toate orașele. (Am) scris eu, popa Teodor Daneș*”. Trecea împăratul și prin Daneș, venind de la Sibiu spre Sighișoara, și de aici prin Mihai Viteazu, în drumul său spre Brașov. Așteptat fiind de români, a treia zi după Rusalii, marțea, când „*au și vorobind cu oamenii cu sătenii. Fiind și eu popa Drăghici, paroh Zoltan*”²².

De ce era îndrăgit împăratul, de popa Teodor și de credincioșii săi, din Daneș! Pentru edictul de toleranță dat în 1781, în urma căruia aveau dreptul și românii să-și ridice biserici de piatră și școală, în fiecare sat unde existau 100 de familii. Și îl mai iubea și pentru numirea, în 1784, a unui episcop ortodox, de neam sârb, Ghedeon Nichitici. Lipsiți fiind ortodocșii din anul 1700! Pe filele *Evangeliei* (București, 1742), îi mulțumea împăratului pentru această bucurie, care li s-a făcut, chiar: „*În vinerea Paștilor, au venit vestea că înălțatul și prea puternicul împărat Iosif al 2-lea, va să să milostivească a îngădui neamului rumânesc...vestea ce v-a venit, i-ar fi numele Gavril Gedeon. Din care vestire, înălțatului împărat îi facem mulțămire pentru acest bine mare*”. Nu-i era la fel de dragă, popii Teodor, împărăteasa Maria Tereza, care îi ducea pe tinerii români „la cătănie”, în războiul împotriva Bavariei: „*Să să știe că în anul 1778 mai, au început împăratul nostru Iosif și cu maica sa Maria Terezia, bătaia cu burcușii, și au poruncit pe la toate bisericile de sub a sa împărăție, la toate limbile, să facă rugăciune pentru împărăție să poată birui cu rugăciunea și cu puterea sfintei cruci, pre protivnicul său, pe burcuși. Prin care datorie avem a ne ruga cu toții, având nădejde că va birui. Într-această vreme, mulți feciori au prins din Țara Ardealului la cătănie. Întru acest an au mârș și bogatu Ioan Popovici din Țara Oltului cu militarii la bătaie*”²³ și au eșit vestea că au murit. Sat Daneș. Smeritul preot Teodor Daneș, 1778, sep(tembrie) 19 zile”.

lubea popa Teodor, cărțile, ca nimeni altul! Aduna la casa sa copiiști, să-i scrie frumoase manuscrise. Lui Toader Ursul Noianul, îi va da fata de soție, numai să-i scrie un [Miscelaneu],²⁴ cu titlul: „*Pășunea oilor celor cuvântătoare. Tălmăcită de pre limba grecească în cea părintească, limbă a noastră rumânească, de dascălul Radul Duma din Brașov, anul de la Hristos 1782 noemvrie 14. Iară acum s-a scris de mine, mult păcătosul Toader Noianul*”. Sub

²² Pe filele cărții, *Mărgăritarele lui Ioan Gură de Aur* (București, 1746); vezi, Elena Mosora, Doina Hanga, *op.cit.*, p.60.

²³ Erau înrolați (credem) în regimentul de graniță I Orlat.

²⁴ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol 1, București, 1978, p.233-234.

frumoasa cruce desenată de el, intitulată: „Crucea Domnului cea întărită asupra varvarilor, armă nebiruită”, găsim scris: „*Ostenitoriul cu scrisoarea la această sfântă carte am fost diacul Toader Ursul Noul. Și întru acest an m-am înșurat, de-am luat pre Măriuța, fata părintelui Theodor de la Daneș. 1784, 30 ian(uarie)*”. Astfel găsim pomenit pe lângă numele celui ce a scris cartea, și numele soției preotului, Maria: „*Dumnezeu să pomenească aceste nume: Toader și cu soția sa Maria. Mult păcătosul Toader Ursul am scris carte(a) aceasta, 1784 aprilie 22*”. Preotul Teodor mai apare consemnat și cu numele de Theodorovici. Iar fiul său, se semna Neculae Theodorovici: „*Această carte dată, a mea, Neculae Theodorovici, și de s-ar întâmpla neștine să o fure să fie afurisit de sfintele Scripturi ce să afliă întru această sfinte și dumnezeiască carte*”

Un alt copist, originar din Daneș, este Iacov Dănișanul, care îi va copia în 1781, alte două manuscrise românești lui popa Teodor: [*Teologia polemică*]²⁵ cu titlul: „*Osteneala de aur a lui Samuil Ravi al iudeilor dascălului, vădind și muștrând rățacirea iudeilor. Întâi din limba arăpească în latinească tălmăcindu-se limba, iară acum din cea latinească tălmăcindu-se limbă în cea de obște, adecă a elinilor grecească limbă, dată afară cu cheltuiala cinstului Kir Nicolae Scurtul în Lipsca Saxoniei, tipografia lui Preid Kalif, 1769. Iară acum s-au scris prin mine smerit Iacov Dănișan, 1781*”²⁶. În Predoslovie se va preciza importanța acestor manuscrise: „*Vrednic lucru iaste ca să aibă fiește ce creștin acest feliu de cărți pentru citirea și prorocirea, precum iaste și aceasta Carte de Aur*”. Cartea va trece apoi în mâna popii Iacov din Lepindea, care poate fi chiar copistul: „*Aceasta s-au scris la anul 1781 aprilie 2. Și iaste din cărțile popii Iacov din Lepindea. Aceasta am scris eu mai sus numitu popa Iacov, ca să fie la toți pruncii miei. A(nul) 1805, 4 martie*”. Cel de al doilea manuscris, [*Miscelaneu religios*]²⁷ cuprinde, cartea lui Ilie Miniati: „*Piatra zmintelii sau tălmăcirea cea povățuitoare a începutului pricinile dejghinării amândurora bisericilor, adecă a bisericii răsăritului de cătră a apusului, cu cinci împotriviri alcătuită și date în public luminat de Ilie Meneiat de la Chefalonii, latinește și grecește. Iară acum scrisă și în dialectul rumânesc la anul de la Hristos 1781, iunie 18*”. Care începe cu prezentarea vieții scriitorului cărții, Ilie Miniati, la sfârșitul căreia copistul va nota: „*S-au scris de mine smeritul Iacov Dănișan. 1781, septemvrie 20*”. Mai adăugă acestui manuscris diacul Ilie Medrea²⁸, încă două capitole: „Pentru a luteranilor” și „Fragmente din biografia lui Luther”. Nu știm cine scrie [*Poezia lui Napoleon*], dar știm precis că vestea războaielor napoleoniene au ajuns până la Daneș: „*Până la Paris l-au alergat/ Unde Napoleon prins s-au dat/ Alexandru toată visteria l-au luat/ Rușii pentru pagubă o au dat./ Iară Napoleon așa să trăiască/ La Helena să robească/ Iară Franția încă s-au jăfuit/ De muscanii ce au venit/ Și nu numai de muscani/ Ci și de A(n)gliuș/ Pr(e) aici și austreani/ Cari toți laolaltă/ Pustiiră pe Franția cea lăudată. Un Alixandru au fost și s-au trecut/ Iară acum alt Alexandru s-au ivit/ Care muscal să cheamă/ Și de nime nu bagă samă/ Fără numai de Dumnezeu/*”

²⁵ Gabriel Ștrempel, *op.cit.*, vol 3, p.174.

²⁶ Și protopopul Ioan Ghiaja îl copiază, în anul 1781, pe când era diac în Paloș; vezi, Mircea Avram, *Cartea românească manuscrisă*, Sibiu, 1970, p.25.

²⁷ Gabriel Ștrempel, *op.cit.*, vol. 2, p.292-293.

²⁸ Care ajunge protopop ortodox în Sighișoara, în anii următori.

Făcătoriu său./ Despre meazănoapte/ Dă raze câte poate/ Pornind război cu Bunăparte/ Grăi cătră el ca cătră un frate:/ -Să fim amândoi în pace/ Trăiește cum îți place./ Bunăparte n-au voit/ Ci tare s-au sulițit/ Și așa s-au gătit/ Cătră Moscova s-au pornit/ Socotind că dacă în Moscova va intra/ Împărat a toată să va chema./ Neștiind că Moscova s-au deșărtat/ Câte nici un om în trânsa n-au aflat./ Atunci cu mare vîlfă în Moscova au intrat/ Unde muscanii bine l-au încunjurat/ Napoleon dacă s-au văzut așa înstrămtorat/ Barbă jidovească și-au acățat/ Și așa cu niște jidovi au scăpat/ Armăzile singure le-au lăsat/ Pe care muscanii l-au prăpădit/ Și după Napoleon s-au pornit”.

Mai găsim pe filele manuscrisului și mențiuni ale celor ce au copiat, și ei, această carte a lui Miniati, în Daneș, în casa popii Teodor: Nicolae Gheaja, preotul și zugravul din Paloș, care va spune: „Scri-am și eu Niculae Gheaja²⁹ această carte Peatra smintelii, anul 1816 dechemv(rie)”, preotul Gheorghe Gavril din Târnava (SB), probabil l-a împrumutat acasă: „Această carte ce să chiiamă Piatra smintelii o am scris și eu din cuvânt, după cum urmează. Smeritul între preoți Georgie Gavril, paroh la Maerii Mediașului. Mediaș 25 aprilie (1)818”.

Aflăm scris pe alte file, cât de mare a fost dorința popii Teodor de a avea această carte, plătită fiind de el. Și ce blestem groaznic a lăsat pentru cei ce o vor înstrăina: „Această carte ce să cheamă Piatra smintelii o am prepus cu o a doua scrisoare eu, cel mai jos numit, din scrisorile cinstului dascăl Radu Duma, cântărețul de la Brașov, în Schei, în anul 1781, aprilie. Și am dat de o au legat un sas în Sighișoara, în preț de 3 duci. Și am însemnat aici, fieștecine va ceti aici să știe a cui au fost și iaste cartea aceasta. Iară cine o ar înstrăina cu chip de furtișag de la mine, sau din ogrăzile mele, acela alt blestem să nu aibă, fără să nu-l rabde Domnul Dumnezeu în toată viața lui, nice să vază moartea, până nu va umbla pedestru pe la toate locurile acelea pe unde s-au făcut săboarele acele scrise în lăuntru cărții aceștia. Apoi să fie iertat și de mine și de Dumnezeu. Amin. Scri-am preot Theodor Daneș, namesnicul³⁰ neuniților. 1784 mai 7 zile”. Manuscrisul va rămâne în Daneș, până când va fi adus de preotul Ioan Brândușe, în Sângiorgiu de Pădure³¹, nevoit fiind să plece din Daneș, după 17 de ani de slujire la sfântul altar: „Această carte încă este una dintre ale mele, subscrisului preot, și mi-au rămas de la socru meu, fostul preot în Daneș, Nicolae Iliovici și protopop al tractului Sighișoarii. Cel mai umilit între preoți, Ioan Brândușă, paroh la Erdo Sângiorz, ținutul Murăș Vașarheaiului”.

Tot aici vom găsi notate cheltuielile, bani, ce au fost folosiți la ridicarea mult doritei biserici de piatră. Pe care a început-o popa Teodor în anul 1791, în locul celei vechi de lemn, și care s-a terminat, presupunem, în 13 martie 1796, când „au făcut ușa supt turn. Luca Tomii era gociman cu Toader a lui Ilie”. Și „meșterul cel mare” la ridicarea bisericii a fost ales Petru Dumitru din Dumbrăveni: „Anul 1793 iun(ie) 10, am tocmit cărămida să lucre pe sama biserecii 60 de mii, meșterul cel mare este Petru Dumitru din Ibașfalău, și arvună au luat, întâi 4 florinți, al doilea 10 florinți, a3-lea un florinț, al 4-lea 3

²⁹ Nicolae Gheaja, protopopul Sighișoarei, cu sediul în Paloș (copist și zugrav).

³⁰ Administrator protopopes.

³¹ Refugiat în Țara Românească în anul 1848, la reîntoarcere, protopopul Zaharia Boiu nu-l mai primește în parohia din Daneș.

mărieși, cu totul fac acuma 16 florinți³², până la 22 de florini, probabil s-a completat la sfârșitul lucrului. Căci până s-a terminat biserica de piatră, s-a băut și un butoi de vin de 27 de vedre, cum ne spune: „Însemnare(a) pentru banii de la Eftenie Olari de la Mohu(?), unde s-au cheltuit în treaba bisericii din Daneș: ”

1. S-au cumpărat 115 scânduri pentru poditu bisearicii, fiștecare scândură câte 5 potori, care fac suma florinți -17,35;

2. 6 scânduri de tei, câte cu 6 crețari-1,20

3. Plata meșterului au fost-22

4. Ușa biserecii cu cuptușeli, cu tot-10

5. Lăcatu și țiținile, cu tot-4

6. Ne ajungând scânduri la poditu bisearicii s-au luat obloanele de la ferestiile bisearecii care au fost. Din noao scânduri ale meale, iarăș la strană unde pun cărțile. 7 scânduri în turn deasupra clopotilor. Poditura iară șapte scânduri, care fac suma, 23 de scânduri tot dintrale mele. Fieștecare scândură 4 crețari, fac-2,56

7. Cuele la poditu biserecii-3

8. Un butoi de vin care l-am cumpărat din Dumald, de 20 de vedre, cu 13

9. La Mones Galbenul pentru beutură-5

10. La neajungerea sidoxiei din anu când s-au dat pătăcile-4”.

Pe forțaful manuscrisului se găsesc multe consemnări făcute de fiul preotului, Nicolae: cele din 1798, erau făcute „cu năcaz și supărare, ca și la anul 1794, până az”, iar cea din 20 decembrie 1800, ca: „să să ție minte până va sta această hârtie”. De la el aflăm că tatăl său a fost protopopul ortodox al bisericilor din zona Sighișoarei: „Această carte Piatra Zmintelii este a cinstului protopop Theodor al Daneșului”.

Apucă amândoi, tatăl și fiul, anul 1816, când se va împodobi biserica de piatră cu un frumos iconostas³³, de mare valoare, pe care îl va plăti, tot popa Teodor, pe când era împărat Franț Iosif și episcop ortodox era Vasile Moga, cum ne spune inscripția de pe Ușile diaconești³⁴: „Anul 1816, au zugrăvit aceste dvere³⁵ în zilele înălțatului împărat Francisc1, împăratul romanilor, fiind arhieru neunit Vasilie Moga de la Sas Sebeș. Fiind paro(ul) s(fi)nteii beserici Teodor Dealbea și capelan părintele Nicolae Popovici. Cu toată îndemnarea și cu cheltuiala sfîntiei sale părintelui Teodor Dealbea ca să aibă vecinica pomenire, cu tot neamul lui. Fiind finoțiu³⁶ satului Iacov Soneriu și gociman³⁷, dimpreună cu Samoil Bendorfeanu, ostenitoriu și purtătorul de grijă. Fiind meșterii Moldovan Vasilie de la Sas Sebeș, fiind paroh Ștefan Endorf, capele(an) părintele Nicolae Popovici”. Nu găsim menționat numele pictorului, dar credem a fi Ioan Ghiaja, preotul care slujește la Paloș, între anii 1782-1819,

³² Conform Protocolului cununărilor și botezaților, începând cu anul 1771, păstrat la parohie.

³³ Pe care l-au înobilat cele 4 icoane împărătești postbrâncovenești și crucea, pictate pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, având o foarte mare valoare artistică.

³⁴ Tratatate și conservate de Eugenia Boca și Ileana Ignat; datorită talentului lor, am putut afla ce se ascunde sub stratul gros de „negreală”.

³⁵ Uși.

³⁶ Primar (?).

³⁷ Epitrop.

și care va fi și protopop. Este mai puțin cunoscută activitatea sa de copist și zugrav. Dar de la el ne-au rămas 2 manuscrise³⁸ deosebit de frumoase, ce au rămas în familie, în biblioteca fiului său Nicolae: „Din cărțile lui Nicolae Ghiaja, protopop”. Acestea vor pleca din Paloș în anul 1910, când strănepotul copistului, Emil Ghiaja le va preda lui Virgil Nistor, absolvent de teologie, care le va dona Bibliotecii „Astra” din Sibiu. Primul manuscris este, *Osteneala de aur* și a fost copiat în 1781. Cred că și Ioan Ghiaja se trăgea tot din Daneș, după cum se semna. De la el ne-a rămas portetul lui Samuil Rabi, frumos desenat și colorat (îndrăznim să spunem că ar fi chipul său). Pe acest manuscris face multe însemnări: despre nașteri, moarte, împărțire de averi, rețete din anii 1782-1819, dar cea mai importantă este ultima, prin care ne spune că a avut și funcția de protopop: „Am scris în 4 martie, Ioan Ghiaja protopop”. Cel de al doilea manuscris, are titlul, *Dogma pentru predanii, adecă învățătură cu cuvântul*, copiat în anul 1802: „Acestea am scris eu la anul numit (1802) și ziua 26 octombrie. Popa Ioan Ghiaja, paroh neunit la Paloș”. Pe foile de la sfârșit, Ioan Ghiaja se va prezenta ca „meșterul de zugrăvit”, semnându-se „zugrav și preot”. Găsim aici un important contract, încheiat între el și satul Paloș, pentru zugrăvirea bisericii care îi adăpostea pe credincioșii săi: *„Contract! Astăzi la numita zi, luni adecă la 9 zile noiembrie, anul 1803. Aceasta următoare tocmeală, s-au hotărât între dumnealor, adecă întâiu preotul Ioan ca meșterul de zugrăvit, al doilea Bucur Florea ca platnicul, să să facă beserica Paloșului. Resp(e)ctiv cu iconițele desupt dânsa, deasupra s(fintei) cruci. În tâmplă să să facă icoana D(omnului) H(risto)s după forma Duminecii Mari. Crucea să să facă după forma din Făgăraș, din lemn si din zugrăvit. Și icoana D(omnului) H(risto)s din tâmplă să să facă cu vignete, după cum sânt în bolta besericii noastre. Coroanele de la cap, să fie cu aur bun. Câmpul s(intei) cruci să fie cu arji(nt) bun și să să ungă cu fernais. Plata pentru toate lucrurile, câte s-au pomenit în sus, să fie 30 de florinți. Și din prețul acei 30 de florinți, de al șaptelea florint s-au dat la Toga(?) și meșteru de lemn, dacă va găta crucea. De va ajunge până la un galben prețu, să să plătească într-acei 30 de florinți, din sus numiți. Iară ce or fi mai sus de un galbin, să să plătească deschilin. Aceasta s-au făcut în casa preotului Ioan Gheaja, parohului din Paloș, anu și ziua din sus numită. B(u)cur Florea pla(t)nic. Mărturiile care au fost la acel lucru: 1. Eu, preotul Aron care am scris acesta; 2. Gociman, Ion Codrea; 3. Mani Crețu din Petia. Eu preotul Ioan Gheaja, zugrav și preot”. Dar popa Ioan, nu picta numai biserici și icoane ci și prapori. Cum ne spune o altă înțelegere scrisă, încheiată între el și satul Racoșul de Jos, făcută pe același manuscris: „Adevărat, eu cel di pre urmă iscălit preot, am tom(n)it cu dumnealui Adieș Murarul, lăcuitori din Racășu de Jos, c(instita) var(meghie a) Bel(gradului), să-i fac un prapor. De mare d(e) un cot. Sau și așa de 1 cot și 7 sfărtaie de lung. Învoiala cu prețul de 7 florinți ungurești. Și dumnealui cel din sus numitul, lîngă plata ce s-au tocmnit să dee și pânză ce să cade la parapor, adecă 4 coți și o fele de ulei. Și eu cel din jos numit, să fac icoane întrânsa, de o parte a Botezului, de cealaltă Arhanghelu(l) Mihail și în despărțaturile den jos, să fie chipuri care să va cădea în trânsele. Acesta s-au făcut în Paloș, 6 august 1805, martie. Ioan Ho(n)drfean Paloș, gociman, și popa Ioan Gheaja din Paloș”.*

³⁸ Mircea Avram, *op.cit.*, p.25-26 și 35-36

Despre acești doi preoți-zugravi, tată și fiu, Ioan și Nicolae Gheaja, ne dă date și Ștefan Meteș³⁹, care a avut fericirea să mai găsească câteva icoane pictate de ei: „*Vechea biserică de lemn din Paloș, azi complet înlocuită, a fost zugrăvită la începutul secolului al XIX-lea de protopopul local Ioan Gheaja, de la care avem o icoană din 1800. Fiul acestuia Nicolae, protopopul, asemenea era zugrav. Avem de la el o icoană și un prapor /icoanele la Paloș și praporul la Odorheiu*”.

Merită să ne mai oprim și asupra unei „Cronici”⁴⁰, scrisă pe filele de la sfârșitul *Evangheliei* (București, 1760), ce a aparținut bisericii din Sighișoara. Un document deosebit de important, privind viața și activitatea preotului și protopopului, Zaharia Boiu, tatăl cărturarului sibian. Aducea date prețioase, privind construirea bisericii din oraș, și numele preoților care au funcționat la sfârșitul sec.al XVIII-lea și începutul sec.al XIX-lea. Cele 11 pagini au fost dictate, chiar de Zaharia Boiu, în anul 1887, pe când a început să-i fie „slăbită vederea”.

Pentru această carte, s-au judecat sighișoreni prin anul 1794, Consistoriul ortodox, cu sediul în Brașov, le dă câștig de cauză, cum va consemna chiar episcopul Gherasim Adamovici: „*Această Evanghelie până acum, de price, prin hotărârea Consistor(iului) din 2 zile august 1794 sub nr.227, s-au judecat să fie a pravoslavniciei biserici neunite din Maerii Sighișoarei. Brașov, ziua, luna și anul mai sus. Gherasim Adamovici, episcop*”.

În anul 1823, cartea va primi o nouă legătură, cum se notează pe o altă foaie: „*Această sfântă carte Evanghelie acum la anul 1823 s-au legat din nou de dumnealui Kir Niculiță Panait Sterie din Sighișoara*”, și atunci se vor adăuga cele 46 de coli albe, pe care protopopul Sighișoarei își va scrie CRONICA (pe care o transcriem, după cum a fost redată de profesorul sighișorean, Tului Racotă⁴¹):

Cronica

„Sânt născut în anul 1800 mai 8 din casa și familia preotului Mihail Boiu din Bodogaia (Also Boldog-assonyfalva) scaunul Udvarheului, pe cînd acea parohie era una din cele mai de frunte parohii romîne ortodoxe (precum se zicea atunci neunite).În materia Bodogaia și filiile ei din jur avea peste 200 de familii. În filia Cristur ca la 40-50 de familii, avea o bisericuță foarte frumoasă și clopot frumos, care astăzi nu mai există.

Fiul aceluia bătrîn paroh Mihail Boiu a fost tata meu Moise Boiu, paroh în Hetiur, unde și născut sînt.

Aici, pe curtea parohială era o casă acoperită cu paie, cu două încăperi; între acestea erta tinda. Într-una era locuința preotului, în cealaltă biserica cu altarul. Sub conducerea și păstoria acestui preot s-a ridicat biserica, care există, cam pe la anii 1805-07. Mama mea, Maria Drăghici, a fost din Sighișoara.

³⁹ Ștefan Meteș, *Din istoria artei religioase române*, Cluj, 1929, p.114

⁴⁰ Publicată de Tului Racotă, *art.cit.*, p.377-383

⁴¹ Fiind publicată într-o revistă mai puțin accesibilă pentru noi

Rămînînd eu însă cu o soră mai mică orfani de tată, de milă ne-au luat în casa sa preotul Ștefan Balaș din Sighișoarași pe văduvita mama noastră a luat-o ginerile său Zaharie Avram, negustor, care avea bolta la piaț.

Parohia de aci era atunci cam de 50-60 familii romîni și aproape atîția țigani. Avea biserica într-o măierîște domnească, un șopron învelit cu scînduri: acolo era altarul, și veneau preoții din varmeghe de prin vecini de slujeau poporului.

Preotul Ștefan Balaș a venit aici din părțile Brașovului, din Săcele.

Atunci prea fericitul și bunul împărat Iosif prin toleranță a dat locul de biserică romînilor din Sighișoara, care cuprinsese pe zisul Ștefan Balaș, ce aici s-a căsătorit și preoțit.

Dînsul, fiind foarte zelos și iubitor de cele sfinte, a mișcat pe micul popor a aduna materialul și a se pregăti de ridicarea bisericii: dar mai întîi a zidit casa aceasta veche parohială cam pe la anul 1780. Aci, în casa cea mai mică îndărăt a fost locuința sa; prin mijlocul acestora a fost tinda. Și așa cu aceasta s-a slujit poporul pînă la ridicarea bisericei de care se bucură înmulțitul popor.

Poporul crescînd, cu înmulțirea familiilor din an în an, a căpătat dreptul de a avea doi preoți, paroh primar și al doilea paroh, fiindcă parohienii deșinu erau prea mulți dar cu locuința erau tare risipiți ca păstori, maeri și stupinari ai domnilor din oraș. Sub conducerea și păstoriaa acelui preot zelos lucrînd toți cu energie s-a ridicat biserica pînă la anul 1800. Prteotul acesta dar a fost ce dintîi aci paroh primar și protopop tractual...

Creștera mea a fost în casa, cu pîinea și învățătura zisului preot Ștefan Balaș, de la care am cuprins cele bisericăști, citirea, scrierea cu slovele chirilice, cîntările și rînduiala bisericei, pînă la junețea mea de 17-18 ani.

Atunci făcîndu-se cel dintîi episcop romîn Vasile Moga în urma episcopilor sîrbi care administrau eparhia gr.neunită din Ardeal-sub arhipăstoriaa și conducerea acestui episcop fiind trimiși doi tineri absoluți la universitatea din Viena, Moise Fulea și Ion Moga: cel dintîi, Moise Fulea diplomat de guvernul țării de director de școala național-neunită, a deschis un curs de pedagogie în Sibiu de șase săptămîni din Paști pînă în Rosale. Studiile de aici erau de la silabisaje, citire, scriere, ortografie cu slovele chirilice și cu literele latine, patru specii ale aritmeticii catehismul cel mic și cîntările bisericăști.

La acest curs am luat parte doi ani unul după altul.

Cel de al doilea Ion Moga, teolog, a deschis un curs pentru candidații de preoție de șase luni, la care deasemenea am luat parte. Studiile de aci erau dogma și moralul, pastoralul și din istoria bisericească ceva puțin cam de rost.

Cu aceste studii ca eminent, am intrat în viața publică pe terenul bisericesc la biserica și parohia g. nrunită a Sighișoarei, mai întîi ca dascăl și cantor, mai târziu și ca diacon. În casa care zisul preot Ștefan Balaș, pe la anii 1815-17, cu a sa cheltuială a introdus casă de școala din grajdul vitelor ce era întrunit sub acoperiș cu șura. Aci am dăscălit, cantorit și diaconit pînă la anul 1828 octombrie 2; atunci am primit chirotonia de preot capelan protopopesc de la prea sfințitul episcop Vasile Moga în biserica Paloșului.

În anul 1833 am fost ales paroh primar în Sighișoara.

Iar în anul anul 1845 mi s-a dat postul de administrator protopopesc tractual. Iar în anul 1848 decembrie 4 am fost chirotesit de preasfințitul noul

arhiereu Andrei baron de Șaguna cu singhelie și brâu roșu.

Aci, sub conducerea a doi protopopi, cel dintîi Ilie Medrea venit din Hendorf la postul de paroh al doilea și cel de al doilea Nicolae Iliovici paroh din Daneș, venise biserica aceasta înăuntru și în afară la atîta sărăcie și lipsită de toate cît era aproape se ruinare, pînă la anul 1833; de atunci înainte sub conducerea mea cu multă nevointă și silință cu poporul de aci dedat (de)lăsării, a început a (în)muguri înflorirea bisericii, dinăuntru cu veșminte, vasele de slujbă și alte sintenii, cărțile bisericești, podișoarele și alte mobile trebuincioase, iar dinafară, grădina cultivată cu pomi ș.a., închisorile împrejur și cîștigarea dreptului de canonică porție 24 jugăre, 10 stînji lemne de foc preoților în tot anul din pădurea alodială și dreptul de cumpărarea unei case în cetate pentru școală parohială. Aici foarte greu a mers lucrul față cu poporul, care nu se aplica la ideea aceasta.

Dar cu bunăvoința și cu ajutorul scripturistic al d-lui Bacon avocat și comitetul bisericesc de atunci și a altor domni binevoitori din oraș s-a înființat școala școala cu trei clase elementare. Învățătorii plătiți din casa alodială și 12 stînji de lemn de foc în tot anul pentru încălzitul acesteia din pădurea alodială gratis.

Această casă de școală cu mare solemnitatea s-a înființat în 7 ianuarie 1861 st(il) v(echi) pe chramul Sf.Ioan Botezătorul în fața unui public numeros din popor și din străini.

La anul 1873 am serbat iubileul căsătoriei mele de 50 de ani cu soția mea preoteasa Ioana Păloșan care a răposat la 1885.

Cu toate acestea și preste tot am lucrat cu spor bun, deși cu mare silință...

Celelalte familiare a casei mele a creșterii copiilor le am semnat în altă hîrtiă. Acestea atîtea pînă aci. Fiindu-mi slăbită vederea de a mai putea scrie însumi, la dictarea mea a scris nepoata mea Cornelia Ciceiu.

Sighișoara 23 iunie 1887 st.v.Fie numele domnului binecuvîntat de acum și pînă în veac.

S-a decopiat întocmai, cu susținerea originalității stilului, etc.prin E.Z.Vicei.

Din negrija învățătorilor s-a aprins și a ars toată întreaga clasa III la anul 1884, cu arhivul, biblioteca pornită, protocoale, ordinăciunile și decretele școalei, unde era toată lucrarea școalei de la încep pînă la sfîrșit. Această mare daună a parohiei Sighișoara se cunoaște și se simte pînă în ziua de astăzi.

Amintească-se la acest loc că fondul tractul al tractului Sighișoara început și-a luat prin mine și că astăzi află-se în creștere.

Z(aharia) Boiu prim. Ortodox gr.or.și Prot.emer.

Atanasie Oniș. Parochu ortodox gr.oriental în comuna Galomfalo Mare, ca martoru, în prezent slujitoriu în Sighișoara în absența domnului administrator protopresbiteral Demetriu Moldovan.

Prof. Tului Racotă

LISTA CĂRȚILOR VECHI ROMÂNEȘTI DIN BISERICILE ORTODOXE DE PE TÂRNAVA MARE ⁴²

Albești

- 1) *Cazania lui Varlaam, Iași 1643*
- 2) *Evangelie, București, 1745*
- 3) *Evangelie, București 1775*
- 4) *Molitvenic, Blaj, Sibiu, 1780?*
- 5) *Ceaslov, Buda 1804*
- 6) *Ceaslov, Sibiu, 1805*
- 7) *Octoih, Sibiu, 1833*
- 8) *Apold*
- 9) *Triod, Blaj, 1771*
- 10) *Triod, Blaj, 1800*
- 11) *Mineiul lunii martie, 1804*
- 12) " " *aprilie, 1804*
- 13) " " *mai, 1805*
- 14) " " *iunie, 1804*
- 15) " " *octombrie, 1804*
- 16) *Penticostar, Sibiu, 1805*
- 17) *Apostol, Blaj, 1814*
- 18) *Strastnic, Blaj, 1817*

Archita

- 1) *Octoih, Târgoviște, 1713*
- 2) *Penticostar, 1808*
- 3) *Liturghie, Sibiu, 1814*
- 4) *-6) Petru Maior, Prediche, Buda 1810-1811 (partea 1,2,3)*
- 7) *7.Liturghie, Sibiu, 1814*

Boiu

- 1) *Noul testament, Alba-Iulia, 1648*
- 2) *Apostol, Buzău, 1743*
- 3) *Octoih, Râmnic, 1750*
- 4) *Evangelie, București, 1760*
- 5) *Antologhion, București, 1777*
- 6) *Cazanie, Râmnic, 1792*
- 7) *-9) Petru Maior. Prediche, Buda, 1810-1811 (partea 1, 2, 3)*
- 10) *Învățătură teologică, Sibiu, 1840*

Cloașterf

- 1) *Samuil Micu Clain, Teologia moralicească, 1795*

⁴² Descoperite și înregistrate în evidențele Oficiului pentru Patrimoniul Cultural Național Mureș, între anii 1975-1983, prin Mihaela Elena, Grigorescu Flora, Boca Eugenia, Valer Pop, Bosoancă Traian și alții.

- 2) *Ioan Bob, Carte de învățăture creștinești, Blaj, 1805*
- 3) *Ioan Gurăa de Aur, Carte ce să numește împărțirea..., Buzău, 1833*

Criș

- 1) *Triod, București, 1769*
- 2) *Triod, Blaj, 1813 (două cărți au fost luate în anul 1967 la Alba Iulia: Octoih, București, 1732. inv.64; Triod, București, 1726. inv.112)*

Daia

- 1) *Molitvenic, Alba Iulia, 1689*
- 2) *Psaltirea, Râmnic, 1764*
- 3) *Penticostar, București, 1781*
- 4) *Ceaslov, Sibiu, 1809*
- 5) *Ceaslov, Sibiu, după 1830*

Daneș

- 1) *Evangelhia învățătoare, Mănăstirea Dealu, 1644*
- 2) *Evangelhie, București, 1742*
- 3) *Octoih, București, 1746*
- 4) *Ceaslov, București, 1748*
- 5) *Octoih, Râmnic, 1750 (doar 3 foi)*
- 6) *Penticostar, Râmnic, 1767*
- 7) *Chiriacadromion, București, 1801*
- 8) *Mineiul lunii septembrie, Buda, 1804*
- 9) " " octombrie, " "
- 10) " " noiembrie, " "
- 11) " " decembrie " "
- 12) " " ianuarie " 1805
- 13) " " februarie " "
- 14) " " martie " 1804
- 15) " " aprilie " "
- 16) " " mai " "
- 17) " " iunie " "
- 18) " " iulie " "
- 19) " " august " "

Feleag

- 1) *Octoih, Râmnic, 1750 (partea a II „Slujba de obște“)*
- 2) *Antologhion, Râmnic, 1752*
- 3) *Evangelhie, Iași, 1762 (?)*

Hetiur

- 1) *Octoih, București, 1746*
- 2) *Triod, București, 1746*
- 3) *Evangelhie, Blaj, 1776*
- 4) *Minologhion, Blaj, 1781*

- 5) *Penticostar, București, 1782*
- 6) *Apostol, Blaj, 1814*
- 7) *Cazanie, Buzău, 1846*

Jacu

- 1) *Cazania, București, 1768*

Mihai Viteazu

- 1) *Penticostar, Blaj, 1808*
- 2) *Viețile sfinților din luna lui ianuarie, Neamț, 1812*
- 3) *Molitvenic, Sibiu, 1833(?)*

Nadeș

- 1) *Octoih, București, 1720*
- 2) *Antologhion, Râmnic, 1737*
- 3) *Evanghelie, Blaj, 1776*
- 4) *Catavasier, Sibiu după 1830*
- 5) *Molitvenic, Neamț, 1848*

Saschiz

- 1) *Evanghelie, Râmnic, 1746*
- 2) *Catavasier, Râmnic, 1759*
- 3) *Catavasier, Blaj, 1769*
- 4) *Mineiul lunii noiembrie, Râmnic, 1778*
- 5) *Evanghelie, Sibiu, 1806*
- 6) *Polustav, Blaj, 1808*
- 7) *Ceaslov, Blaj, 1809*
- 8) *Triod, Blaj, 1813*

Seleuș

- 1) *Octoih, Râmnic, 1750*

Sighișoara

- 1) *Triod, Râmnic, 1746*
- 2) *Octoih, Iași, 1749*
- 3) *Îndreptarea păcătoșilor, Iași, 1768*
- 4) *Penticostar, Blaj, 1768*
- 5) *Triod (Strastnic), București, 1768*
- 6) *Alfavită suflătoare, Sibiu, 1803*
- 7) *Mineiul lunii septembrie, Buda, 1804*
- 8) " " octombrie " "
- 9) " " noiembrie " "
- 10) " " decembrie " "
- 11) " " ianuarie " 1805
- 12) " " februarie " "
- 13) " " martie " 1804

- 14) " " aprilie " "
- 15) " " mai " "
- 16) " " iunie " "
- 17) " " august " "
- 18) *Epistolie de obște, Buzău, 1832*
- 19) *A lui Fotie, patriarhul Constantinopolului*
- 20) *Liturghie, Buzău, 1836*
- 21) *Evangelhie, Sibiu, 1844*
- 22) *Octoih, Buda, 1846*
- 23) *Psaltire, Sibiu, 1860*

Şaeş

- 1) *Penticostar, Bucureşti, 1768*
- 2) *Octoih, Bucureşti, 1792*
- 3) *Cazania, copist Ilie Brânduşe din Şaeş, 1821 (manuscris)*
- 4) *Ceaslov, Buda, 1833*
- 5) *Ceaslov, Braşov, 1835*
- 6) *Ceaslov, Buda, după 1830*
- 7) *Preambulul hronico-istoricesc cu numele: Şincai şi Samuil Clain (dramă), Buda, 1844*

Şapartoc

- 1) *Cazania lui Varlaam, Iaşi, 1643*
- 2) *Strastnic, Blaj, 1753*
- 3) *Penticostar, Blaj, 1768*
- 4) *Liturghii, Sibiu, 1798*
- 5) *Octoih, Blaj, 1825*

Şoard

- 1) *Triod, Râmnic, 1731*
- 2) *Octoih, Râmnic, 1742*
- 3) *Molitvenic, Blaj, 1784*
- 4) *Carte folositoare de suflet, Bucureşti, 1800*
- 5) *Penticostar, Blaj, 1808*
- 6) *Ceaslov, Braşov, 1835*

Țigmandru

- 1) *Antologhion, Râmnic, 1752*
- 2) *Octoih, Râmnic, 1763*
- 3) *Strastnic, Blaj, 1773*
- 4) *Trion, Blaj, 1813*
- 5) *Ceaslov, Braşov, 1835*

Vânători

- 1) *Octoih, Târgovişte, 1713*
- 2) *Cazanie, Bucureşti, 1768*

- 3) *Penticostar, București, 1768*
- 4) *Triod, București, 1768*
- 5) *-7) Petru Maior, Prediche, Buda, 1810-1811 (partea 1, 2, 3)*
- 8) *Psaltire, Brașov, 1827*
- 9) *Ceaslov, Brașov, 1835*
- 10) *Zaharia Boiu, protopopul otodox al Sighișoarei, alcătuiește în 1854 Inventarele parohiilor, conform „ordinațiunii episcopoești” nr. 580, cerute de episcopul Andrei Șaguna⁴³.*

LA PRÉSENCE DU VIEUX LIVRE ROUMAIN AU LONG DE TÂRNAVA MARE

(Résumé)

La circulation des vieux livres roumains a été continue en Transylvanie à partir de leurs impression à Brașov, par Coresi. Au long de siècles, ceux-ci sont arrivés aussi dans les églises de Târnava Mare, en participant à la formation de l'unité de la langue et du peuple roumain.

Cette étude présente les vieux livres ecclésiastiques identifiés dans cet espace géographique, desquelles notes, faites par les prêtres sur leurs pages, deviennent aujourd'hui de vrais monuments historiques.

⁴³ Ana Grama, *Inventare de bunuri ale bisericilor românești ortodoxe din Transilvania, Protopopiatul Sighișoara, 1854-1855*, în *“Marisia”*, Arheologie-istorie, XXV, Târgu-Mureș, 1996, p.151-196

ARHIERATICOANE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

FLORICA – ELISABETA NUȚIU

Secolul al XVIII-lea, prin transformările semnificative în toate domeniile societății: istoric, politic, social, economic, cultural, a constituit un preludiu al accelerării procesului de modernizare în societatea românească.

Până la sfârșitul veacului al XVIII-lea, cărțile românești care s-au bucurat de cea mai largă circulație au fost ca și în secolele anterioare, tot cele bisericești. După cum se știe, tipografiile funcționau pe lângă mitropolii, episcopii sau mănăstiri și se aflau în directa subordine a mitropoliților sau a episcopilor.

Introducerea definitivă a limbii române în biserică impunea traducerea și tipărirea tuturor cărților religioase necesare pentru oficierea slujbei. Cei care au înzestrat bisericile românești cu astfel de cărți au fost în primul rând Antim Ivireanul, iar mai apoi episcopii Râmnicului: Damaschin, Chesarie și Filaret.

În Transilvania, abia în 1747 ia ființă tipografia din Blaj, unde, mai spre sfârșitul veacului, s-au tipărit și retipărit numeroase cărți românești. Printre lucrările religioase, de mare importanță pentru limba română și literatura religioasă, tipărite la Blaj, se numără *Arhieraticon* 1777, tipărit de Grigore Maior și *Biblia* 1795, tradusă de Samuil Micu, lucrare de mare dificultate tehnică, ce marchează la noi începutul epocii moderne a tiparului românesc.

Arhieraticonul, liturghierul arhieresc sau slujebnicul arhieresc cuprinde rânduiala și conținutul slujbelor bisericești la care este obligatorie prezența arhierelui (episcop, mitropolit, patriarh). Cele mai importante slujbe de acest fel sunt hirotesiile și hirotoniile.¹

În afara acestora, de competența Arhieraticonului s-au impus a fi toate slujbele arhieresti, începând cu Liturghia în sine și până la cele mai diverse sfințiri de antimise și vase bisericești, de biserici, sfințirea Sfântului și Marelui Mir etc. Slujbele ierarhilor se desfășoară nu numai în catedralele eparhiale, ci și în mănăstiri și biserici parohiale².

Arhieraticoanele vestite ale vremii vin din Biserica Orientală, unde au fost, de altfel, create. Marea ediție a arhieraticonului bizantin s-a publicat însă în lumea catolică, la Paris, în 1643 (cu reeditare în 1676), chiar la imprimeria regelui Franței.

Cel mai vechi și mai impresionant *Arhieraticon* din cultura noastră este *Slujebnicul mitropolitului Ștefan al Ungrovalahiei*, redactat între 1648-1688 și rămas sub formă de manuscris până astăzi.³ Textul este scris în trei limbi: slavonă, greacă și română, respectiv, ecteniile și rugăciunile în primele două limbi, iar regulile tipiconale în limba română.

¹ Ene Braniște, *Liturgica generală*, București, 1993, p. 661-662.

² Vezi *Arhieraticon, adică rânduiala slujbelor săvârșite cu arhieru*, București, 1993, p. 7.

³ Se păstrează la Biblioteca Academiei Române din București, sub cota Ms. Rom. 1970.

Cel mai vechi *Arhieraticon* cu text integral românesc pare să fie – după cunoștințele de până acum – cel copiat de Axinte Uricariul la 1705, pentru uzul Mitropoliei Moldovei.⁴

În Ardeal, nu se cunoaște vreun *Arhieraticon* românesc, anterior celui alcătuit de Inochentie Micu-Klein. Înainte, ca și după Unirea cu Roma de la 1700, diecezele românești din Ardeal (Alba Iulia și apoi a Făgărașului cu reședința la Blaj) erau slab dotate material în comparație cu lumea de principii și boieri din Moldo-Vlahia. Departate de eleganța *Arhieraticoanelor* ilustrate de acolo, Inochentie realizează, în condiții precare, unul modest ca aspect. Peste 29 de ani, la 1777, Grigore Maior, spirit practic și european, își va tipări *Arhieraticonul* propriu. În instanța proximă, *Arhieraticonul* tipărit costa mai puțin decât unul meșteșugit artistic, de mână, episcopul de la Blaj având la îndemână propria tipografie. Mai târziu, acest singur *Arhieraticon* tipărit din întreaga noastră cultură veche va fi întrebuințat în toate ținuturile locuite de români, concurând ca răspândire cu o altă carte blăjeană, *Biblia de la 1795*.

Manuscrisul *Arhieraticon* din 1748 a făcut parte din biblioteca lui Inochentie Micu Klein, fapt atestat de ex-libris-ul autograf de pe verso-ul primei coperte, scris de mâna episcopului, care la acea dată se afla în exil la Roma. Aici, Inochentie Micu avea încheagată o bibliotecă, care a fost moștenită de nepotul acestuia, Ioan Klein. După moartea episcopului, la Roma, manuscrisul a fost adus în țară de nepotul său, Ioan.

Manuscrisul a ajuns în posesia Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, în 1938, prin donația lui Iuliu Marțian, fondatorul unei adevărate „biblioteci-muzeu”, cuprinzând cărți, documente, manuscrise, incunabule, periodice și tablouri.

Aflat astăzi sub cota de bibliotecă ms. 4072, manuscrisul nu are un titlu generic, ci pe acela de intrare în materie: Rânduiala sfintii ispovedanii pe scurt. Are formatul apropiat de mărimea foliantelor de altar (23x17,5 cm.) și conține 50 de file scrise recto și verso, plus 20 de file goale și nenumerate, la sfârșit. Paginile conțin în general 24 de rânduri, exceptându-se aici acele pagini (fețe de file) care au frontispicii și unde rândurile variază între 12 și 21, cu respectarea distanței dintre ele. Literele inițiale sunt realizate în roșu, negru și galben. Scrierea lucrării, în alfabet chirilic, este cea familiară a lui Inochentie, semiuncială, caligrafică, de o singură mână până la capăt. O notă de bogăție grafică imprimă doar frontispiciul de la f. 3^r, care are și o importanță științifică aparte. Este un desen pe tot latul paginii, care ar putea reprezenta un chivot, cu suprafața dinspre privitor acoperită cu motive artistice. La mijlocul suprafeței figurează un disc rotund, străjuit la stânga și la dreapta de două sfeșnice. Mijlocul discului este ocupat de o cruce cu brațe egale, în jurul căreia este scris numele autorului și posesorului: **IOAN INOCHENTIE MICU KLEIN**.

Pentru continuitatea versiunii lui Inochentie în literatura noastră arhiericonală, dăm mai jos textul comparativ al rugăciunii cu care se încheie slujba hirotonirii preotului, în cele două *Arhieraticoane* cercetate, primul fiind desigur al lui Micu-Klein.

⁴ Pr. Paul Mihail și Zamfira Mihail, *Arhieraticonul român de la 1705...*

1. Inochentie Micu-Klein

Dumnezeule cel mare întru tărie și neurmat întru înțeleagere, minunat întru sfaturi mai vârtos decât fiii omenesci, Însuți, Doamne, și pre acesta, pre carele bine l-ai voit a intra în stepena preoției, umple pre el cu daruirea Sfântului Tău Duh, ca să fie destoinic a sta înaintea nevinovatului Tău jertvenic, să propoveduiască Evangheliia mântuirii Tale, a lucra sfințirea cuvântului Tău celui adevărat, să aducă Ție daruri și jertve sufletești, să înnoiască oamenii Tăi iarăși cu fereleul ființii (9').

2. Grigore Maior

Dumnezeule, carele ești mare în puteri, și neajuns întru înțeleagere, minunat în sfaturi mai mult decât toți fiii oamenilor, Însuți, Doamne, și pre acesta, pre carele bine ai voit ca să primească treapta preoției, umple-l cu darul Sfântului Tău Duh, ca să fie vreadnic a sta nevinovat înaintea jertvenicului Tău, a binevesti Ev[anghe]liia împărăției Tale, a lucra sfințirea cuvântului Tău celui adevărat, a aduce Ție daruri și jertve duhovnicești, ca să înnoiască poporul Tău prin baia nașterii de a doao (10).

Cu excepția celor două cuvinte străine: *stepenă* (slavism) și *feredeu* (maghiarism), rugăciunea fixată de Inochentie, cum bine se vede, este identică cu cea din Arhieraticonul lui Grigore Maior din 1777.

Cărțile bisericești, fiind însă în majoritate covârșitoare traduceri, conțineau numeroase fapte de limbă și de stil comune cu originalele, pe care nu le găsim decât sporadic în textele laice din epoca veche (Munteanu-Țăra 1983: 119).

Astfel, varianta stilistică din cărțile bisericești se caracterizează printr-o terminologie specifică, păstrată în linii mari până azi.

În continuare, vom exemplifica diferite figuri de stil, existente în cele două lucrări, pe care le-am cercetat: *Arhieraticonul* lui Inochentie Micu-Klein și *Arhieraticonul* lui Grigore Maior.

O figură de stil, des utilizată de cei doi autori, este enumerația, constând atât în înșiruirea unor substantive: „Încă ne rugăm pentru mila, viața, pacea, sănătatea, mântuirea, cercetarea, lăsarea păcatelor robului lui Dumnezeu (cutare) și pentru ca să i să iarte lui toată greșala cea de voie și fără de voie” (1’); „prin această sfântă înșămnare, frații, prietenii, moștenii, slugile, slujnicele, în suflet și în trup să să sfințească (15’), cât și în înșiruirea unor verbe, care au rolul de a amplifica acțiunea: „Primeaște, mântuiaște, miluiaște și ne păzează pre noi, Dumnezeule, cu darul Tău” (28’); „Apără, mântuiaște și ne păzează pre noi, Dumnezeule, cu darul Tău” (11); „trimite darul Tău cel sfânt preste acest păhar nou, și-l binecuvintează, și-l sfințează, și-l săvârșăște și dăruiaște tuturor celor ce să vor împărtăși dintr-însul: pace, dragoste și unire, care niciodată nu să strică” (41).

Alături de enumerație, *repetiția*⁵ - este realizată, în principal, prin simetrie și paralelism. Ea se impune atât prin frecvență, cât și prin varietatea formelor prin care se concretizează în cele două texte. Exemple:

⁵ Vezi Diaconescu, Paula, 1985, *Structuri sintactice și structuri textuale ale repetiției, în SCL*, 36, 2: 202-209.

„Fiul easte înceapere din Tatăl fără de înceapere, ca să nu să îngăduiască doao înceaperi” (44^v); „Că a Ta easte ținearea și a Ta easte împărăția și putearea și mărirea”(6^v); „Doamne, Dumnezeuul nostru, care toate înțelepțește le împăți și care cu împărțirea Trupului Tău ai lucrat mântuینța noastră, care pre înțeleptul împărțitoriu ca stăpânul căsii l-ai lăudat, blagosloveaște și pre robul Tău, acesta, (cutare) în econom.

De asemenea, în textele cercetate, este frecvent și poliptotonul: „Tu, Stăpânul tuturor, și acesta, robul Tău, pre carele L-ai spodobit să între întru slujba slujbiei, umple toată credința și dragostea și puterile sfinții cu venirea Preasfântului și de viață Făcătorului Tău Duh” (6^v); „Și pintru iertarea greșalelor noastre, celor cu voie și celor fără de voie, întru umblarea în direptate și întru plinirea direptății, jertve fără de sânge să-Ți aducem (13^f).

O altă figură de stil, frecvent întâlnită în ambele *Arhieraticoane* este *inversiunea*:

Exemple : „cade-i-să să fie de treizci de ani” (7^f); „îmbrace-să cu mantia” (10^v); „spăla-mă-vei pre mine cu issop și mă voi curăți” (12^f); „stropi-mă-vei și mai vârtos decât zăpada mă voi înnălbi” (12^f); „slăvi-Te-voiu pre Tine” (26^v); „uns-ai cu untdelemn capul meu” (26^v); „uda-mă-vei pre mine cu issop și mă voi curăți” (30^f); „stropi-mă-vei pre mine cu issop și mă voi curăți” (40); „spăla-mă-vei și mai vârtos decât neoaia mă voi albi” (40) .

De remarcat, în textele cercetate, prezența epanodei, care are rolul de a explicita anumite părți de propoziție: „și într-acest mir, slobozi Duhul Tău cel Sfânt și-l fă acela mir împărătesc, mir sufletesc, tăriia vieții, sfințeniia sufletelor și trupurilor, uloiul bucuriei, carele în leagea veache au fost mai nainte, iară au strălucit în Testamentul cest Nou” (15^f); „trimite preste acest mir Duhul Tău cel Sfânt, fă-l pre acesta ungere împărătească, ungere duhovnicească, apărătoriu vieții, sfințitoriu sufletelor și trupurilor, untul de lemn al bucuriei, carele cu adevărat mai nainte au fost în leagea veache, iară în leagea noao au strălucit, cu carele s-au uns împărății (23).

O altă figură de stil, utilizată de către cei doi autori, este *anafora*: „Că de bună voie au flămânzit, de bună voie au însătat, de bună voie au ostenit, de bună voie au murit” (45); „Mântuiaște-ne pre noi, Dumnezeuul nostru, mântuiaște-ne pre noi”(34).

„Pintru pacea de sus și pintru mântuirea ...

Pintru pacea a toată lumea ...

Pintru sfântă casa aceasta ...

Pintru episcopul nostru (cutarele) ...

Pintru cinstita preoție și în Hristos diaconie ...

Pintru sprijinirea, petreacerea, pacea, sănătatea ...

Pintru mântuirea și pintru lucrul mânilor lui, Domnului să ne rugăm” (8^v).

„Pentru pacea de sus și pentru mântuirea sufletelor noastre, Domnului să ne rugăm.

Pentru pacea a toată lumea, și pentru bunăstarea sfințelor lui Dumnezeu bisearici, și pentru unirea tuturor, Domnului să ne rugăm”(34).

De asemenea, în cele două *Arhieraticoane*, este frecventă și *invocația*, constând în apelul direct la Divinitate: „Doamne, Dumnezeuul nostru” (13^v), „Dumnezeul cel fără de început și veacinic” (27^f), „Dumnezeul Tainelor cerești și Făcătorul tuturor puterilor” (17^f); „Doamne, Dumnezeule, Atotțitorile, alege

pre robul Tău, acesta" (2); „Doamne Dumnezeu nostru" (3); „Dumnezeule, Mântuitorul nostru" (6); „Dumnezeule, carele ești mare în puteri" (9).

O altă figură de stil, întâlnită în cele două lucrări este comunicația: „Mulțămim-ți Ție, Doamne, Dumnezeu nostru, carele vărsând mila Ta, mai de înainte pre sfinții Tăi apostoli și pre fericiți părinții noștri, după mare îndurarea Ta, aceia și noao, păcătoșilor și nevreadnicilor robilor Tăi, Te-ai îndurat a ni-o da" (32^v); „Mulțămim Ție, Doamne Dumnezeu nostru, carele pentru preamulta îndurare, darul, carele preste sfinții Tăi apostoli și cuvioșii părinții noștri l-ai vărsat, și până la noi păcătoșii și nevreadnicii robii Tăi, pentru multă iubirea Ta de oameni a-l slobozi Te-ai îndurat..." (26).

Adesea, în expunerea ideilor, este întrebuițat dialogul orientat = ritualic:

„Zice arhierarul: *Pace tuturor.*

Răspuns: *Și Duhului Tău.*

Diaconul: *Domnului să ne rugăm.*" (17^r);

„Iară diaconul rădicându-să zice:

- *Apără, mântuiaște, îndură-Te și ne păzează pre noi, Dumnezeule, cu darul Tău.*

-Poporul răspunde de trei ori: *Doamne, îndură-Te spre noi.*

-Apoi, diaconul: *Cu pace, Domnului să ne rugăm.* (34).

Este interesant de remarcat faptul că, într-un asemenea text religios, cum este Arhieraticonul, întâlnim ca figură de stil și fabula: „Dumnezeule, carele pintru toți oamenii cugetul mântuirii ai făcut, care cuvântătoarea turmă aceasta, ca poruncile Tale cu osârdie să le păzască și ca să nu piarză dintr-insele nice oaie de lupul cel rău" (10^r). „Priimează toiaagul, ca să paști înaintea Ta turma lui Hristos și supușilor Tăi celor ce Te vor asculta, le fii toiaș și sprijineală. Iară împotriva celor neascultători și nebăgători de samă, să-ți fie Ție toiaș, ca varga îndreptării care să-i ție pre ei supt ascultare" (48^r); „Dumnezeule, Cea ce totdeauna porți grijă de mântuirea omenească, Cea ce, și această turmă cuvântătoare întru una o aduni, Însuți, Doamne, al tuturor, cu nemăsurata Ta iubire de oameni, păzează pre robul Tău, acesta, fără de prihană, ca pre robul Tău, acesta, zic, care au plăcut Ție a să pune igumen aceștii turme, arată-l vreadnic de bunătate și cu toate faptele bune îl înfrumsătează, ca prin faptele sale, să fie pildă supușilor săi, ca ei să urmeaze petreacerea lui cea fără de prihană, și împreună cu dâșșii, neosândit să stea la înfricoșata Ta judecată" (11).

TROPII

În cadrul limbajului figurativ al unei opere literare, epitetul este poate figura cea mai potrivită pentru a pune în lumină puterea de observație și de reprezentare a autorului.

Numărul foarte mare de epitete creează posibilitatea diversificării și nuanțării expresiei artistice și, implicit, a sensului acesteia prin seriile sinonimice create, de exemplu: Dumnezeu nostru, *nespurcat, neîntinat și nevinovat* (6^r).

În cele două *Arhieraticoane* constatăm existența atât a epitetului simplu, cât și a celui multiplu:

Epitetul simplu apare postpus: „*glas mare*" (5^r); „*glas lin*" (5^v), „*prunc desăvârșit*" (15); „*glas luminat*" (13); „*copârșeu gătit*" (24^r); „*marmur polt*"

(24^v), și antepus, evidențiind trăsăturile realității evocate: „*cinstita diiaconie*” (7^v); „*preacurata taină*” (15^v); „*cucearnicul ipodiiakon*” (5ⁱ); „*curată cunoștință*” (6); „*nepurcată arhierje*” (41^v).

Epitetul multiplu⁶ este atestat în toate formele sale, de la cea mai simplă (epitetul dublu) până la cele mai complexe (epitetul triplu, cvadruplu).

Epitetul dublu – include structuri epitetice diferite.

Epitetul dublu este postpus: „glas luminat și înalt” (13); „ungere împărătească și duhovnicească” (22); „*blagoslovenie trupească și sufletească*” (17^v); „*cântece minunate și neclătite*” (20^v) „*unsoare împărătească și sufletească*” (18ⁱ), dar și antepus: „credincios și înțelept ispravnic” (12); „sfânta și marea Joi” (22).

Epitetul triplu se subordonează, în cele mai multe cazuri, unui element regent substantival, fiind postpus acestuia: „*Dumnezeu nepurcat, neîntinat și nevinovat*” (6ⁱ), dar și antepus lui: „*preasfânta, preabinecuvântata și pururea Fecioara Mariia*” (8^v).

Epitetul cvadruplu este întâlnit în exemplele: „Preasfânta, Curata, Preabinecuvântata, Slăvita Doamna noastră” (8^v); „Preasfânta, Curata, Preablagoslovita, Slăvita Stăpâna noastră” (6ⁱ). Remarcăm faptul că, cei doi autori, epitetului multiplu, îi măresc expresivitatea cu ajutorul inversiunii: „credincios și înțelept ispravnic”, „sfânta și marea Joi”.

Dacă privim epitetul multiplu, prin prisma raporturilor sintactice pe baza cărora a luat naștere, se observă o netă preponderență a lanțurilor epitetice create prin coordonare, îmbinarea fiind realizată atât prin juxtapunere: „*Curata, Preabinecuvântata, Mărita Vergură Mariia*”, cât și prin intermediul conjuncției și: „*unsoare împărătească și sufletească*”; „*sfânta și marea Joi*”. Coordonarea adversativă este mai slab reprezentată: „*bine sau rău vei pătimi*”; „*marmur polit sau zdrobit*”.

Deosebit de sugestive sunt comparația și metafora: „și-l răsădește pre dânsul întru Sfântă Bisearca Ta, ca un maslin roditoriu și purt[ă]toriu de roada dreptății” (4ⁱ); „duhovnicul să șază cu cinste, ca cum ar aduce închipuirea lui Hristos” (1ⁱ); „și-l sădește pre dânsul în Sfânta Bisearca Ta, ca pre un maslin bine roditoriu, ca să aducă roadă de dreptate” (3); „Născătoare de Dumnezeu, Tu ești vița cea adevărată, carea ai odreslit rodul vieții, Ție ne rugăm, roagă-Te Doamnă cu Sfinții Apostoli, să mântuiască sufletele noastre” (29); „Dumnezeule, Mântuitorul nostru, Cea ce cu glasul Tău cel neputred apostolii Tăi l-ai întărit cu slujirea legii (6ⁱ); „cerbicea inimilor noastre” Vezi G.I.Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană*, București, 1965, p. 98 - plecăm, pintru că ne-ai vrut a fi pe noi slujitori vreadnici acestor Sfinte și Dumnezeiești Taine” (15^v).

Ultimul trop, întâlnit în cele două Arhieraticoane, este sinecdoca: „atoputearnicul Tău Duh trimițind în casa aceasta, o sfințește, cu lumina veacinică o împle, aleage pre dânsa întru lăcașul Tău, fă-o scaunul slavii Tale, cu daruri dumnezeiești și cerești o spodobește, celor bătuți de valuri scăpare, durerilor tămăduire, bolnavilor mântuire și diavolilor înfricoșare” (28ⁱ) „sfințește casa aceasta, cu lumina cea veacinică o umple și o aleage pre dânsa întru lăcașul Tău, fă-o scaun mării Tale, cu daruri dumnezeiești, și preste

⁶ Vezi G.I.Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană*, București, 1965, p. 98.

ceale lumești o înfrumșează" (33).

VOCABULARUL

Arhieraticoanele, fiind scrieri cu caracter religios, au un vocabular distinct, caracterizat, atât prin utilizarea unor termeni slavo-grecești, a unor expresii neadaptate sau chiar netraduse, cât și a unor cuvinte uzuale (regionale sau populare).

Bogăția și varietatea vocabularului se ilustrează, mai ales, prin folosirea anumitor sinonime. Urmărită din punctul de vedere al numărului unităților alcătuitoare, sinonimia din cele două *Arhieraticoane* cercetate prezintă două situații, ea existând sub forma sinonimiei simple și a sinonimiei complexe.

În cadrul sinonimiei simple sau izolate (Laura Vasiliu, în L.R. 2, 1981, p. 125) avem de a face cu grupuri minimale, alcătuite din două elemente lexicale, care predomină în cele două texte. Enumerăm câteva exemple de binoame sinonimice (dintre care, majoritatea sunt substantivale și, mai puține, verbale).

1748

îmbla (umbla)
agneț (sfântul agneț)
agonisit („neam agonisit”)
bucal („bucal plin de vin”)
cingătoare („carii sânt funiceale suptîri)
cufundos („vase cufundoase”)
cura („să cure”)
egumen
Fecioara Mariia
haine
împodobi
liubov
propovedui
sărba
sfita
zăpada

1777

mearge
pâine („sfânta pâine”)
ales („popor ales”)
năstrapă („năstrapă plină de vin”)
brăcie („carii sânt funiceale suptîri”)
afund („vase mai afunde”)
curge („să curgă”)
arhimandrit
Vergură Mariia
veșmintе
înfrumșea
iubire
binevesti
prăznui
felonul
neaua

În *Arhieraticonul* lui Inochentie întâlnim binoame sinonimice, în timp ce, în *Arhieraticonul* lui Grigore Maior, întâlnim doar un singur sinonim, astfel:

1748

blagoslovi – binecuvânta
cântăreț – peveț
feredeu – baie
gripsor – zgripsor
koneț – sfârșit
maeran-măghiran

1777

binecuvânta
cântăreț
baie
vulturul
sfârșit
măgheran

molitva – rugăciune
 oraș – cetate
 preot – popă
 sălaș – lăcaș
 tămăduire – vindecare
 umivalnița – spălătoare
 zdrobi – pisa

rugăciune
 oraș
 preot
 lăcaș
 tămăduire
 lighean
 pisa

În cadrul sinonimiei complexe, evantaiul termenilor desemnând același referent este mai larg, mergând de la trei la cinci termeni. Exemple de serii sinonimice, alcătuite din trei sinonime:

1748

Fiiu – prunc – cocon
 Grăi – zice – spune
 Leage – poruncă – tocmeală
 Paterița – toiag – cărja
 Puceade – pleca – merge
 Vârtos – putearnic – tare
 Obârși – isprăvi – sfârși – găti
 Mâneștergura – ștergură - ștergariu- chindeu
 Jertfelnic-jertvenic-sfânta masă-preastol – oltariu
 Mulțime – neam – oameni – lume – norod

Dumnezeu-Tată-Părinte-Făcător-Domnitor

1777

fiiu – prunc
 grăi – zice
 leage – poruncă
 toiag
 puceade – pleca – merge
 vârtos – putearnic – tare
 isprăvi – sfârși – găti
 ștergariu – ștergare (peșchire)
 prestol - oltariu
 me – neam – oameni –
 lume - popor
 Dumnezeu-Tată-Părinte –
 Făcător-Domnitor

Urmărite sub aspect etimologic, în cele două *Arhieraticoane* se pot distinge perechi sinonimice, alcătuite din cuvinte:

- moștenite – ambele din limba latină: îmbla – merge, certa – împluta;
- rezultate din împrumuturi: din aceeași limbă, de exemplu: obârși – sfârși;
- rezultate din împrumuturi din limbi diferite: feredeu – baie;
- moștenite și împrumutate: cântăreț – peveț; deșert – pustiu; frumos – podobit; față – chip; cerbice – grumaz; aleage – tocmi; leage – poruncă; ajunge – sosi; cetate – oraș; domn – stăpân;
- moștenite și formate pe teren românesc: veșmânt – acoperământ; vârtos – putearnic.

Se mențin până astăzi câteva serii sinonimice, cu toate că, unele cuvinte au primit alte nuanțe semantice, de exemplu: pustiu – deșert; chip – față; domn – stăpân; ajunge – sosi; popă-preot; pomeni – a-și aduce aminte; băga – pune; stropi – uda.

De asemenea, remarcăm cuvinte dispărute (intrate în fondul mort sau pasiv al vocabularului limbii române): cislă, dveră, lădan, liubov, mestecătură, priiatin, pravilă, slobozenie, zapis.

Marea majoritate a materialului lexical, întrebuințat de cei doi autori,

aparține fondului principal de cuvinte al limbii române din acea perioadă. La acest material, în cea mai mare parte de origine latină, se adaugă o serie, relativ bogată, de cuvinte împrumutate din diverse limbi (în primul rând slavone, apoi grecești), maghiare și turcești. Inochentie se distinge prin bogăția și diversitatea lexicului însă limba folosită de Grigore Maior este mai modernă.

În încheiere, amintim caldele cuvinte ale lui Nicolae Iorga, despre importanța tipăriturilor în cultura românească: „Marele merit al acestor cărți este acesta că, trecând hotarele, au adunat sufletește prin viața culturală pe toți românii laolaltă. Prin ele s-a întemeiat ceva neprețuit ce va da formă gândului și simțirii generațiilor care vor urma: limba literară” (N. Iorga, *Istoria literaturii române*, p. 192).

IBLIOGRAFIE

- Bulgăr, Gheorghe, 1971, *Studii de stilistică și limba literară*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Cătănescu, C., Maria, 1996, *Limba română - origini și dezvoltare*, București, Editura Humanitas.
- Chindriș, Ioan, 1995, *Biblioteca lui Inochentie Micu-Klein*, în : “Anuarul Institutului de Istorie Cluj, XXXIV, p.347-373.
- Coteanu, Ion, 1961, *Româna literară și problemele ei principale*, București, Editura Științifică.
- Coteanu, Ion, 1981, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București, Editura Academiei R.S.R.
- Coteanu, Ion, 1990, *Gramatică stilistică compoziție*, București, Editura Științifică.
- Cristescu, Mariana, Georgescu, Magdalena, 1987, *Dicționarul limbii române literare vechi*, București, Editura științifică și enciclopedică.
- Damșa, Teodor, 1994, *Biserica greco-catolică din România în perspectiva istorică*, Timișoara, Editura de Vest.
- Diaconescu, Ion, 1989, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, București, Editura științifică și enciclopedică.
- Diaconescu, Paula, 1985, *Structuri sintactice și structuri textuale ale repetiției*, în SCL, 36, p. 202-209.
- Dragomirescu, Gh., 1995, *Dicționarul figurilor de stil*, București, Editura Științifică.
- Dragoș, Elena, 1995, *Elemente de sintaxă istorică românească*, București, Editura Didactică și Pedagogică R.A.
- Gheție, Ion, 1982, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Gheție, Ion, Chivu, Gheorghe et alii, 2000, *Contribuții la istoria limbii române literare secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, Cluj Napoca, Editura „ATLAS – CLUSIUM” SRL.
- Gheție, Ion, Chivu, Gheorghe et alii, 1997, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București, Editura Academiei Române.
- Ionescu, Cristina, Cerkez, Matei, 1997, *Gramatică și stilistică*, București, Editura All Educațional S.A.

- Ivănescu, Gheorghe, 1980, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu, Gheorghe, 1989, *Studii de istoria limbii române literare*, Iași, Editura Junimea.
- Lungu, Ion, 1978, *Școala ardeleană*, București, Editura Minerva.
- Macrea, Dimitrie, 1982, *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, București, Editura științifică și enciclopedică.
- Micu-Klein, Inochentie, 2000, *Arhieratikon*, Ediție după originalul manuscris, Chindriș, Ioan, Nuțiu Florica, București, Editura România Press.
- Munteanu, Ștefan, Țara, D. Vasile, 1983, *Istoria limbii române literare. Ediție revizuită și adăugită*, București, Editura Didactică și Pedagogică
- Nuțiu, Florica- Elisabeta, 2000, *Probleme de transliterare a textelor din secolul al XVIII-lea*, Lucrările sesiunii de comunicări științifice a Univ. P. Maior, „Limba și literatura română”, vol. X, 27-28 octombrie, Târgu-Mureș, p. 113-128.
- Pall, Francisc, 1997, *Inochentie Micu-Klein, Exilul la Roma, 1745-1768*, vol. I-III, Cluj-Napoca, Fundația culturală română .
- Pamfil, Viorica et alii, 1978, *Istoria limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Pamfil, Viorica, 1984, *Contribuții la studiul limbii din „ Palia de la Orăștie ”*, București, Editura Eminescu, p. 77.
- Pamfil, Viorica, 1968, *Palia de la Orăștie , 1581-1582*, Text-Facsimile-Indice, București, Editura Academiei R.S.R.
- Rosetti, Al., Cazacu, B., Onu, Liviu, 1971, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, Editura Minerva.
- Vasilu, Laura, 1965, *Acordul în caz al atributului adjectival în limba română a sec. al XVI-lea-al XVIII-lea*, în „Omagiu lui Al. Rosetti” București, Editura Academiei, 979-983.

ARHIERATIKONEN AUS DEM XVIII JAHRHUNDERT

(Zusammenfassung)

Bis am Ende des XVIII Jahrhunderts, die rumänischen Bücher, die freuten sich eines großen Umlaufes, waren die kirchenbücher.

In diesem Zeitraum, die Druckereien funktionierten um Bistümer, Erzbischofssitze oder Klöster.

In Siebenbürgen, im Jahre 1747, gründete die Druckerei von Blaj, wo am Ende XVIII Jahrhunderts, druckten viele rumänischen Bücher.

Das Arhieratikon faßt die Kirchenordnung und den Inhalt des Kirchendienstes bei dem obligatorisch ist die Anwesenheit des Bischofs, des Erzbischofs, des Patriarchen.

Die berühmten Arhieratikonen kommen aus Östlicher Kirche. Die große Ausgabe des byzantinischen Arhieratikons wird bei Paris, im Jahre 1643 publiziert.

Am ältesten rumänisches Arhieratikon gehört Axinte Uricariul. Er schrieb dieses Arhieratikon im Jahre 1705.

Im Jahre 1748, als Inochentie Micu-Klein, in de Verbannung, bei Roma lebte, hat ein Arhieratikon geschrieben. Diese Handschrift wird bei der Bibliothek „Lucian Blaga“ von Klausenburg behalten.

Im Jahre 1777, in Siebenbürgen, der Bischof Grigore Maior hat ein neues Arhieratikon, bei Blaj, gedruckt.

Diese Arhieratiken sind Monumente der rumänischen Sprache und der religiösen Literatur von Siebenbürgen.

Die Sprache dieser Arhieratiken beeindruckt durch Klarheit und Natürlichkeit.

BIBLIA SAU SFÂNTA SCRIPTURĂ ÎN ISTORIA CĂRȚILOR. BIBLIA DE LA BLAJ (1795), CARTE DE REFERINȚĂ ÎN CULTURA ROMÂNĂ

SIDONIA PUIU

Biblia sau cartea Sfintei Scripturi este o scriere, o carte sîi-géneris în istoria condiției umane, în crugul pămîntesc. Ea este rostirea Cuvîntului lui Dumnezeu relevată prin oameni și pentru oameni. Lunga și necurmata ei istorie rămîne necomparabilă cu istoria un text scris vreodată. Necurmată și stăruința omului în căutarea celei mai potrivite și mai limpezi rostiri a Cuvîntului lui Dumnezeu, în limbajul specific unui prezent uman continuu. Mesajul și profunzimea lui, efectele și puterea lui au avut un rol modelator al societăților umane, un rol ordonator în viața omului. Cuvîntul Domnului a chemat oamenii la responsabilitate etică și socială, la o viață responsabilă față de sine, de aproapele. Legile lui Moise, ca prim cod etic al omenirii, ne-o spun. Scrierile Sfinte au avut un rost în identitatea și rezistența poporului evreu în istoria lumii; în configurarea primei religii monoteteiste, iudaismul; în relevarea creștinismului ca religie a lui Hristos Iisus.

Ca factor fertilizator, chiar procreator în cultura umanității și în mod specific în cultura popoarelor, Scrierile Sfinte și-au exprimat forța spirituală, înălțându-și propriile monumente de cultură: de limbă, literatură, artă. Ne gândim aici la cartea creștină¹ încărcată de sacralitate, scrisă și mereu copiată, adunată de oriunde și salvată de pieire în mănăstirile Orientale și în abațiile Occidentale, vreme de aproape 18 secole, până la invenția tiparului. Ne gândim la călugării copişti și cărturari, la scriitorii mănăstirești în care au lucrat acestea pentru gloria lui Dumnezeu și în slujba umanității; dar și la societatea medievală, care, a înălțat în scara valorilor, spirituale, foarte sus, munca acestora, sanctificându-i. Biserica Romei numără între sfinții săi, sfinți ai scrierii și ai cărții, cum sunt: Sf. Eusebius Pamphilus (sec. III), Sf. Hieronymus traducătorul Bibliei VULGATA (sec. 111; IV), Sf. Honooratus (sec.V), Sf. Benedict, fondatorul Ordinului benedictin (sec. V/VI), Sf. Columban (sec.VI), Sf. Gall, fondatorul abației Sf. Gall (sec.V/VI) Sf. Benedict *Biscop* (sec. VI), Sf. Wilfred (sec. VII), Sf. Willilord (sec. VII/VIII), Sf. Bonifaciu (sec.X) ș.a.²

Ne gândim apoi la arta creștină: la icoana și muzica bizantină la pictura și sculptura religioasă a Renașterii, la catedrala gotică, la mănăstirile Bucovinei și ale Moldovei, la biserica din lemn maramureșeană, la muzica lui Bach și la câte alte creații relevate ale omului creștin.

¹ Dahl, Svend, *Historie du livre de l'antiquité á nos jours*, Paris, Ed. Poinat, 1960, 341 p.; Putnam, Geo. Haven, *Books ant their makers during the Middle Age*. Vol. I (1570-1600), New York, 1962, p. 3-177

² Puiu, Sidonia. *Metamorfozele unei profesii – bibliotecarul în „Biblioteca și cercetarea”* (Cluj), XXII. 2000, p.96-112.

Ca impact direct, cartea Bibliei a orientat unele mișcări literare, unele procese intelectuale de anvergură, cum a fost în cultura română "Școala Ardeleană". Sau a precipitat cristalizarea literară a limbilor vernaculare (populare, naționale), fenomen întâmplat în bună măsură prin faptul traducerii Bibliei.

Biblia și canonul ei

Cartea Bibliei se prezintă cititorului de azi, ca și colecția heterogenă de scrieri, aparținând unui mare număr de autori cerți, incerți și anonimi, scrise pe durata mai multor secole. Diversitatea acestei colecții se exprimă în multe feluri: în modul de redactare, în tipurile de scriere și alfabetele folosite în genuri literare și stiluri deosebite. Domenii de cunoaștere multiplă: de natură religioasă (doctrină iudaică și creștină), eseuri filosofice, sentințe aforistice, coduri morale, cronici juridice, politice și militare, literatură de diferite genuri etc. Cu toate acestea Biblia nu intră în tiparele unei literaturi bazate pe aspectele cunoașterii, pe observație științifică ori informație factuală istorică.

Religia creștină, de la începuturile ei socotește colecția Scrierilor Sfinte, de la *Geneză* până la *Apocalips*, o singură carte, inspirată în totalitate de autorul suprem, Dumnezeu. *Ioan Gură de Aur* (Joannes Chrysostomos) în sec. IV d.H., contura Biblia drept "o adunare de multe cărți care, toate la un loc, alcătuiesc una singură". Iar contemporanul său, Sf. Hieronymus numea aceste scrieri *Bibliotheca Divina*.

Biblia se compune din două părți relevante omului, la distanță de veacuri. Partea I este *Vechiul Testament* (Vechiul Legământ³ scris între secolele XIII-II î.H., în limba ebraică, cu mici excepții. Partea a II-a este *Noul Testament* (Noul Legământ) s-a scris între sec. I-IV d. H., în limba greacă.

Pe durata a 16 secole (XIII î. H. - IV d. H.) - epoca de formare istorică a Bibliei au apărut felurite scrieri mai târziu inspirate ale diferitelor secte ale mozaismului, ale creștinismului timpuriu, ale diferitelor erezii. Mai luăm în considerare posibila alterare a acurateții textelor sfinte prin circulația lor seculară orală, prin vicii voite sau nevoite ale recopierilor numeroase (greșeli, scurtări, adăugiri, interpolări etc.)

Autoritatea rabinică și cea a bisericii creștine au cumpănit vreme îndelungată, până au putut decide, care din cărțile V.T. și cele ale N.T. cunoscute, poartă semnul inspirației divine și se pot include în "canonul biblic". Concluzia este diferită în cele două accepțiuni. Astfel, s-a stabilit că V.T. este compus din 39 de cărți canonice, recunoscute de tradiția iudaică, canon acceptat și de Iesus Christos. Bisericile ortodoxă, romano-catolică și cele protestante sunt de acord în a considera aceste cărți de revelație primordială. Acestea li s-au adăugat încă 14 cărți necanonice, socotite ca atare de tradiția iudaică și Biserica ortodoxă, folosite actului de credință doar ca bună lectură.

Biserica Romano-Catolică pe lângă cele 39 de cărți, pe care le numește - *protocanonice* -, recunoscute ca atare în sec. IV d.H., confirmă mai târziu (la

³ *Talmudul*, carte sacră a religiei mozaice, include V.T. ebraic sub forma interpretării lui dogmatice și a comentariului religios, juridic, literar, istoric.

Conciliul Tridentin din 1546) în catalogul ei de cărţi biblice, incluseră a încă 14 + 3 cărţi, numite *deuterocanonice*. Pe acestea din urmă protestanţii le numesc *apocrife*, neautentice.

În ce priveşte Noul Testament ştim că Iisus Christos nu şi-a scris învăţătura, nici n-a poruncit apostolilor s-o facă. Ea totuşi s-a scris în decursul unui secol, de la naşterea lui Iisus din Nazaret (anul 5 î.H.) până la moartea evanghelistului Ioan (catre anul 100 d.H.). Cuprinde 27 cărţi canonice (4 evanghelii, 21 scrisori, o operă istorică, una apocaliptică) recunoscute ca atare la sinodul din Laodiceea (360 d.H.) şi la sinodul ecumenic de la Niceea (787 d.H.), consimţite în Biserica Orientală ca şi în cea Occidentală.

Apologia scrierilor canonice şi necanonice, 66 la număr a durat secole. Ea nu e definitiv stinsă nici azi, susţinută de diferite şcoli confesionale pentru studii biblice.

Istoria textelor biblice ne este azi mai limpede cunoscută prin convergenţa cercetărilor de arheologie biblică, epigrafie, codicologie, prin istoria scrisului, istoria cărţii, istoria editării textelor vechi etc.

Devenind cartea cea mai răspândită în universul scrierilor, acoperă secole la rând, istoria cărţii. Îmbracă toate fizionomiile scrierilor date de suportul lor (piatră, papirus, piele, pergament, hârtie, iar azi a pătruns în suportul virtual electronic). De asemenea îşi schimbă fizionomia exterioară de la ruluu, la codex, la carte tipărită, carte electronică. Şi fizionomia redactării textului, a ordonării lui în capitole, în versete, paginaţie, aparat critic etc.

Astăzi, putem aprecia că în jurul textelor biblice s-a concentrat o problemă extrem de complexă: dogmatică, filologică, istorică. Corpusul de texte acumulate este imens. Numai manuscrisele ebraice (complete sau fragmentare) dinaintea invenţiei tiparului se ridică la 6000 exemplare. Pentru N.T. se apreciază un număr de 13.000 manuscrise din care 5.000 în lb. greacă şi 8.000 în alte limbi.

Vechiul Testament s-a scris începând cu anul 1250 î.H.⁴ sau 1513 î.H.⁵, cum "susţin sursele documentare. Întâiul autor biblic a fost Moise, iar timpul revelaţiei celor 10 porunci scrise pe piatră, îl căutăm între aceste date. Cercetări arheologice din sec. XX au descoperit în peninsula Sinai, inscripţii cu scriere sinaitică datată în jurul anului 1500 î.H. Este vorba de prima scriere alfabetică cunoscută, înaintea celei feniciene, foarte probabil ştiută de, alesul lui Dumnezeu, biblicul Moise. Arborele genealogic al alfabetelor confirmă trecerea textelor biblice din scrierea sinaitică în cea veche semitică, iar din aceasta în scrierea greacă (dezvoltată din alfabetul fenician); apoi în scrierea latină din care a evoluat seriarea gotică, din care a evoluat şi s-a desprins alfabetul glagolitic strămoşul alfabetului chirilic. Cel din urmă a fost familiar românilor cât timp limba slavonă era limba oficială a cancelariilor domneşti şi a bisericii ortodoxe române, până la 1860.

Între primii autori biblici se află *Ezra*, preot, scrib şi copist. Se presupune

⁴ Anania, Bartolomeu Valeriu, *Introducere în citirea Sfintei Scripturi*, Cluj-Napoca, Edit. Renaşterea, 2001, p. 13.

⁵ *Toată Scriptura este inspirată de Dumnezeu şi utilă*. New York. 1994 p. 10.

⁶ Hering, E. *Povestea scrisului*, Bucureşti, 1960, p. 204; Duţă V. *Călătorie în lumea scrierii şi tiparului*. Bucureşti, 1988, p. 12-45.

că el a mai avut acces la scrierile originale biblice, fiind custodele lor. A început să le compileze și să alcătuiască/structureze canonul Scripturilor ebraice, lucrare continuată și terminată de alt autor biblic timpuriu, Neemia. Spre sfârșitul sec. V î.H., canonul Scripturilor ebraice era fixat.

Istoria frământată a poporului evreu (robie, războaie, invazii, emigrări, reveniri parțiale în Palestina etc.) a făcut posibilă și necesară copierea Scrierilor Sfinte (V.T.) folosite de cultul iudaic, încât producția de copii antice e mare.

La sfârșitul sec. III î.H., colonia iudaică de negustori din Alexandria Egiptului era înfloritoare. Evreii își pierduseră limba, nu știau decât grecește, limbă care se vorbea în tot bazinul mediteranean. Ei cer sprijinul regelui Ptolomeu II Filadelful al Egiptului spre a-și traduce Scripturile ebraice în limba greacă. Lucrarea s-a executat în Alexandria de către 70 - 72 învățași iudei, între anii 300-280 î.H. și e cunoscută până azi ca "biblia celor șaptezeci" adică *Biblia Septuaginta*, textul fundamental al V.T.. Realizarea se va dovedi epocală. Rămâne o creație de apogeu a elenismului alexandrin, de mare autoritate peste timp. E cea mai importantă versiune antică a V.T. și cea dintâi traducere a lui din limba ebraică în limba greacă. Era cunoscută de Iisus Hristos și apostolii săi; Sf. Pavel o citează în lucrările sale. În Palestina e folosită și de rabini. A influențat direct răspândirea creștinismului în Asia Mică și bazinul Mediteranei precum și literatura creștină a primelor trei secole de creștinism.

Septuaginta s-a dovedit a fi textul cel mai bun, cel mai apropiat originalelor Scriptur_n ebraice. A constituit *textus receptus* (textul relevant) pentru traducerile timpurii în limbile etiopiană, armeană, georgiană, siriană ș.a.

Textul *Septuagintei* a fost revizuit între sec. I-II d.H., iar noile traduceri de atunci au fost valorificate în opera monumentală a lui *Origen*⁷, *Biblia Hexapla*. Origen revizuieste textul Septuagintei în 235 d.H., comparând textul ebraic cu același text transliterat cu caractere grecești, textul *Septuagintei* în limba greacă⁸ și alte traduceri grecești din sec. II d.H., ale lui *Aquilla*⁹, *Symmachus*⁹ și *Theodotion*¹⁰ așezate în coloane paralele, șase la număr: de aici numele de *Hexapla*.

Origen face operă filologică de imensă critică textuală prin revizuirea sa care restabilește și îmbunătățește textul Septuagintei. Biblia *Septuaginta* va rămâne și în epoca tiparului un izvor cu precădere cercetat, cum vom vedea. Prima ei tipărire se face cu sprijinul cardinalului Ximene și a tipografului Arnae Guillem din Brecar între 1514/17 - 1522 la Alcala (Complutum) în Spania, în trei limbi (ebraică, greacă, latină). E cunoscută ca *Biblia Complutesiană* și inaugurează seria bibliilor poliglote.

Textul ebraic al scrierilor V.T. își are o istorie amplă, la el acasă, cunoscându-se din aproximativ 6000 de manuscrise ebraice. Dintre acestea se

⁷ *Origen* (c.185 - c.235 d.H.). Teolog și filosof creștin format la școala lui Clement Alexandrinul. Inițiatorul ideii - teologia ca știință a revelației. Encicl. Hoepli, V, 298

⁸ *Aquilla Pontus* (n. la Sinope, începutul sec II). Traducerea V.T. din ebraică în greacă e apreciată ca literară.

⁹ *Symmachus* - traducător biblic din Samaria, sfârșitul sec. II.

¹⁰ *Theodotion din Ephes* (sec. 2) elev al lui Tatianos, traducător al V:T apropiat Septuagintei.

cuvine să amintim ca izvoare foarte importante¹¹: 1) *Pentateuhul sumuritean* - o transliterare a textului ebraic cu caractere alfabetice samaritene, derivate din caracterele ebraice antice. Timpul acestor copii se aproximează între sec. II, IV sau anul 740 î.H.. Azi se mai păstrează doar câteva copii nu mai vechi de sec. XIII d.H.; 2) *Targum-urile aramice*, traduceri libere, parafrazări ale textului ebraic ai V.T. în limba aramică; 3) *Biblia Septuaginta greacă*; 4) *Textul ebraic tiberian* masoretic; 5) *Textul ebraic palestinian*; 6) *Textul ebraic babilonean*; 7) *Textul ebraic ai Suluiilor de la Marea Moartă* (Qumran)¹². Descoperite începând cu anul 1947, *Sulurile* de la Qumran inaugurează un nou capitol în cercetările Scripturilor ebraice. Ele schimbă totul celor mai vechi datări, situându-le pe cele nou cunoscute de la Qumran, cu 1000 de ani înainte. *Cartea lui Isaia* e singura carte biblică păstrată integral. Este scrisă pe 7 benzi de piele/pergament, lungi de 7 m., la anul 100 î.H., deci cu 1000 de ani înaintea celui mai vechi text masoretic general acceptat a lui *Isaia*. La fel *Comentariile lui Habakkuk* despre *Profeți și Psalmi*, ne semnificativ deosebit de textul masoretic al Psalmilor.

Rezultatul studiului comparat al acestor versiuni ne conving că ele s-au transmis cu fidelitate până azi, așa cum au fost scrise de la început de scribii inspirați ai lui Dumnezeu. De la Ezra și până la Christos, scribii care au copiat scripturile ebraice se numeau *soferimi*. Cei de după Christos s-au numit *masoreti*. Aceștia din urmă au sesizat intervențiile/modificările *soferimilor*¹³ în textele ebraice și le-au notat marginal, note ce s-au numit *masora*. O altă problemă rezolvată de masoreți (sec. VIII-X d.H.) a fost îmbunătățirea scrierii abreviate consonantice ebraice formată din 22 de consoane și nici o vocală. Această scriere se regăsește în așa numitele "texte consonantice". Masoreții au pus la punct un sistem de puncte vocalice și accente, pe care le-au intercalat în sistemul consonantic de scriere, pentru citirea corectă a textelor. Până atunci, ele se aplicau numai în rostirea orală cum se și transmiteau. Ex.: dacă între consoanele *db* se intercala vocala *a*, rezulta cuvântul *dabara* = cuvânt. Dacă se intercala vocala *e*, rezulta cuvântul *deber* = ciumă.

Ultima transcriere a V.T. în versiunea masoretică s-a făcut la anul 900 d.H. de către Ben Așer și Ben Neftali. Realizarea a primit aprobarea autorității rabinice, încât textul masoretic al V.T. devine *textus receptus* al Bibliei ebraice folosit și de creștinătate în traduceri moderne protestante, catolice etc. Hermeneutica biblică continuă și în zilele noastre. Amintim dintre edițiile de autoritate din sec. XX ale Bibliei ebraice: *Biblia lui Kittel*, 1906. Ediția a IX-a a lucrării apărea între 1951-1955; *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, 1977 ș.a.

¹¹ *Toată Scriptura...*, op. cit.

¹² Din cele 800 de rulouri de papirus, pergament, piele, table de cupru fragmentare, conținând informație diversă, aflate în peșterile de la Qumran, ccle biblice reprezintă aproape o treime. Sunt scrise în ebraică și aramică. Studiul lor încă în curs este făcut de cei n'sai mari specialiști și savanți în codicologie, istoria scrisului etc. Se păstrează la foarte modernul muzeu al cărții The Shrine of Book din Ierusalim.

Amusin, LD. *Manuscrisele de la Marea Moartă*. București, 1963 .p. 304.

Carmignac, J.; Guilbert, P. *Les Textes de Qumran*, I,II. Paris, 1961-62.

¹³ Faptă sancționată de Iisus Christos. (Mt. 23:2,13).

Noul Testament

Noul Testament se compune din 27 de cărți canonice scrise în limba greacă comună (koiné)¹⁴. În această limbă au scris autorii biblici *Marcu, Luca, Ioan, Pavel, Petru, Iacov, Iuda*. Evanghelistul *Matei*, care cunoștea ebraica, greaca și latina, după cum afirmă Sf. Hieronymus și-a scris Evanghelia în limba aramaică, variantă nepăstrată decât în rescrieri grecești. Ultimul document creștin al N.T. a fost scris de Ioan în anul 98 d.H. Nici un manuscris original n-a supraviețuit, dar copiile sunt numeroase. Se apreciază că ar exista peste 5000 de manuscrise în greaca originală și încă vreo 8000 în diferite limbi, datând din sec. II-XVI d.H.¹⁵ Nevoia textelor sfinte pe măsura răspândirii rapide a creștinismului a produs o mutație în fizionomia cărții. Sulurile mari de papirus sunt înlocuite cu codexul. Istoria cărții atestă marea majoritate a papirusurilor creștine din sec. II-IV d.H., în formă de codex¹⁶. Cu invenția pergamentului (din piele de vițel, capră sau miel) întâlnim codexul pe pergament. Manuscrisele Scripturilor grecești au fost scrise cu litere majuscule (*scriere uncială*) din care se păstrează aproximativ 274 exemplare datate între sec. 1V-X d.H. Se mai păstrează peste 5000 manuscrise cu scriere minusculă, cursivă scrise între sec. X și invenția tiparului.

Biblia integrală

După cum spuneam epoca de formare istorică a Bibliei a durat 16 secole, între sec. XIII î.H. și sec. IV d.H. Cel mai mare exeget biblic al sec. IV, Sf. *Hieronymus*¹⁷ a tradus integral Biblia în limba latină, cu numeroase comentarii exegetice. Versiunea lui se cunoaște sub numele de *B. vulgata sau B. itala*, lucrată într-o latină populară¹⁸. Sf. Hieronymus a tradus V.T. direct din ebraică iar N.T. din greacă, între anii 390 - 405 d.H. Deși a făcut distincție clară între scrierile canonice și cele necanonice, lucrarea sa a inclus și cărți apocrife, care se aflau la vremea aceea în textul Septuagintei, ceea ce i-a adus numeroase critici și observații. Superioritatea versiunii latine conferă practic aprecierea și utilizarea ei de către Biserica Orientală și cea Occidentală.

Din secolul VIII d.H. până în sec. XVI, Biblia vulgata rămâne *Textus receptus* al Bisericii romano-catolice.

Cel puțin două evenimente memorabile pentru textul biblic se întâmplă în sec. XVI. Unul este ediția critică a Noului Testament greco-latin, revizuit de

¹⁴ *Koiné* se numea limba greacă a Septuagintei (sec. III-IV î.H.). Ajunsese limba internațională utilizată pe teritoriile romane, în timpul lui Isus și a apostolilor, la Ierusalim, Roma, Alexandria, Atena, etc.

¹⁵ „Toată Scriptura...”, *op.cit.*, p.315-316.

¹⁶ Forma de codex s-a obținut prin plierea colii mari de papirus în 2,4,6, etc. Filele obținute s-au legat în caiete. Mai multe caiete legate au dat o carte.

¹⁷ *Eusebius Sophronius Hieronymus* (c. 347 – c.420). Născut în Dalmația, a trăit la Chalkis, Roma și Bethleem. Exeget biblic, părinte și unul din cei patru doctori ai Bisericii recunoscut ca atare în Evul mediu.

¹⁸ *Vulgatus*, lat. = comun, popular.

Erasmus din Rotterdam (Basel, Froben, 1516)¹⁹. Al doilea eveniment este publicarea versiunii reformate a Bibliei de către *Martin Luther* în mai multe ediții, între anii 1534-1546. Cele două versiuni cumularde de critici, observații și îndreptări vor face necesară revizuirea textului biblic al Vulgatei. La Conciliul Tridentin din 1546, Vulgata mai păstrează statut de "autentică". Dar în 1590, Papa Sixtus al V-lea și în 1592 Papa Clement al VIII-lea declanșează o nouă revizuire a Vulgatei. Textul clementin rămâne versiunea oficială a Bisericii catolice, iar în era tiparului va fi foarte mult tradus de toată creștinătatea Europei și din toată lumea.

În succintul nostru studiu nu vom putea aminti și alte versiuni timpurii ale Bibliei (papiusuri sau codici) scrise între sec. II-IX. D.H. în limbile ebraică, coptă, etiopiană, armeană, georgiană, siriacă, gotică, germană arabă, latină. Vom aminti însă câteva versiuni în limba greacă scrise cu litere unciale (litere mari), izvoare cercetate și azi de bibliștii hermeneuți.

Din sec. IV d.H. a supraviețuit *Codex Sinaiticus*, cea mai veche versiune manuscrisă a Bibliei integrale și cel mai vechi codex grecesc cu scriere uncială, cu textul pe patru coloane. A fost descoperit abia în 1850 în biblioteca Mănăstirii ortodoxe Sf. Ecaterina din Sinai, de către editorul german Constantin Tischendorf. Din cele 730 foi estimate ca text integral, s-au păstrat 347 foi din V.T. și N.T. (dintre acestea 43 foi se află la Leipzig, iar celelalte după o ședere la St. Petersburg au fost vândute la British Museum, Londra în 1933. Acolo se conservă și azi²⁰.

Tot din sec. IV d.H. s-a descoperit *Codex Vaticanus*, versiune integrală a Bibliei păstrată la Biblioteca Vatican. Din sec. V d.H. datează *Codex Alexandrinus*, o lucrare comentată, de revizuire a Septuagintei, a N.T. și a câtorva scrieri apocrife, elaborată de *Hesychios din Alexandria*²¹. Se păstrează la Londra, *Codex rescriptus Ephremi*²². Manuscris palimpsest din sec. V d.H. ce conține fragmente din V.T. și NT. A fost șters/răzuit în sec. XII și rescris cu textul traducerii în limba greacă a lucrărilor lui Ephrem Sirul. Se păstrează fragmente din V.T. și N. T., la Biblioteca Națională din Paris.

După invenția tiparului

Descoperire epocală, în jurul anului 1440; tiparul cu litere mobile a avut efecte = 1a întreaga scară a societății umane. Relevant pentru studiul de față este rolul esențial al tiparului în formarea și fixarea limbilor, în literaturizarea limbilor vernaculare.

Cartea Nr. 1 prin care s-a determinat fenomenul a fost Biblia. Este, de altfel, prima carte tipărită în istoria tiparului (1450-1455: la Mainz dc: către Gutenberg²³, *Biblia cu 42 de rânduri* sau *Biblia lui Gutenberg*. Textul tipărit în condiții remarcabile a fost textul *Vulgatei* latine. Pe toată durata sec. XV

¹⁹ Huizinga, Johann. *Erasm*. București, Minerva, 1974, p.133-151.

²⁰ McMurtrire. *The Book*. London, 1960, p.81-82.

²¹ *Hesychios din Alexandria*, gramatician grec din sec. IV; Jöcher, Chr.G., *Allgemeines Gelehrten Lexikon*, II, p.1574.

²² *Ephrem Sirul*, sfânt (c.306 – c. 375) doctor al Bisericii creștine siriace.

²³ *Johann Gutemberg* (c.1400 – 1468). Tipograf german, inventatorul tiparului.

(perioada incunabilelor)²⁴, Biblia Vulgata a fost cartea favorită a tipografilor timpurii. Popularitatea ei se evidențiază din cele 133 de ediții în sec. XV. La acestea mai adăugăm ediții traduse și tipărite în dialecte germane - 15, în italiană - 13, în franceză - 11 ; în bohemiană - 2, în spaniolă - 1, în daneză 1²⁵.

Veacul al XVI-lea deschis unei demiurgice transpuneri a culturii umanității antice și medievale în litera tiparului în ediții princeps tipărite, ediții comentate, exegetice, critice, revizuite din vechi codici scoase - exaltă pe bună dreptate activitatea tipografilor umaniști (Aldus Manutius, Nennicus și Robertus Stephanus, Christoph Platin, Johannes Frobenius ș.a.). Lângă tipografiile umaniști, ei înșiși erudiți, în "officinele" cărții aflăm adesea pe marii scriitori umaniști, ca și corectori ai tipografilor editori ai sec. XVI.

Problema reeditării textelor laice și religioase din manuscrise era una de largă erudiție. Acum se inaugurează era criticii textuale și a îmbunătățirii textelor. Lucrarea de referință în topul noului început este *Noul Testament* în versiune bilingvă greacă latină realizat de *Erasmus din Rotterdam*²⁶, tipărit la Basel în 1516, retipărit în ediții îmbunătățite în 1519, 1522, 1527 și 1535. Textul lui Erasmus este primul rând operă filologică de revizuire și refacere a textului biblic. El revizuieste și erorile de traducere din Vulgata. Pentru virtuțile lui științifice textul biblic erasmian a constituit un izvor de neocolit al traducerilor ulterioare în limbile naționale. A fost folosit în primul rând de Martin Luther, care și-a încheiat propria traducere a Scripturilor grecești (N.T.) în limba germană, în 1522. Textul lui Erasmus este tradus și în limba engleză de Wilhelm Tindale, în 1525, dar în italiană e tradus de Antonio Bruciolo în 1530, de Robert Stephanus în franceză 1551, ș.a.

Înafara unei științe a editării, a criticii textuale, sec. XVI inaugurează o nouă fizionomie a cărții, de data aceasta în interiorul ei. Tipografiile sunt atenți la rânduiala textului în pagină, la aerisirea lui; se trece de la *signatură la paginație* apare pagina de titlu ș.a. Astfel tipograful umanist francez *Robert Estienne (Stephanus)* introduce pentru prima oară, în lucrarea *Noul Testament* grec-latin, 1831, împărțirea textului pe capitole și versete, raționalizare ce se păstrează până azi. Pentru Scripturile ebraice prima împărțire în versete a fost făcută de scribii masoreți. Casa de editură pariziană Stephanus a tipărit mai multe ediții ale Noului Testament în limba greacă, bazate de asemenea pe textul lui Erasmus. Ediția greacă din 1551 a N. T. stefanian a devenit textul acceptat de tipografii sec. XVI.

Revenind la rolul și însemnătatea Bibliei în formarea și fixarea limbilor naționale nu putem ignora două versiuni de importanță capitală în lumea popoarelor germanice. Prima datează din sec. IV d.H. și este Biblia Gothica sau *Biblia lui Wulfila*. Este o traducere integrală a Bibliei din limba greacă în limba goților²⁷, limba moeso-gothică de către episcopul Ulfila sau Wulfila, misionar creștin, evanghelizatorul vizigoților. Pentru această faptă memorabilă

²⁴ Primele cărți tipărite între 1440 și 1501, la Paști.

²⁵ McMurtrire, *The Book. The story of printing & book making*, 1960. p.313.

²⁶ *Erasmus din Rotterdam* (c. 1466-1536), cel mai de seamă umanist al Renașterii, olandez, călugăr augustin, profesor la Cambridge și Oxford.

²⁷ Limba goților, o limbă germanică vizigotă era vorbită de ostrogoți, vizigoți, vandali, gepizi.

Wulfila a fixat un *alfabet gotic* derivat din alfabetul grecesc, cu 27 semne unciale și o scriere gotică uncială. Traducerea o faee după manuscrise grecești și după Septuaginta. Din traducerea gotă ne-au parvenit fragmente ale V.T. (Geneza și Neemia) iar din N.T., o mare parte din evangheliile și Epistole²⁸.

Pentru filologia comparată, *Biblia Gothica* reprezintă primul text literar într-o limbă germanică (vizigotă) un specimen timpuriu al limbilor teutonice și o probă documentară inestimabilă. Versiunea completă a N.T. *gotic* Y:c s-a găsit și într-un codex copiat în sec.VI (cca 525) în versiune germană, cu litere ce argint scrise pe un pergament purpuriu. S-a numit *Codex Argenteus* și se păstrează la Uppsala.

Despre episcopul Wulfilas (c. 311-381) j născut din părinți capadocieni avem știri prin elevul său, *Axentius de Dorostorum*. Cu permisiunea împăratului bizantin Constantin, Wulfilas s-a stabilit în Moesia lângă Nicopole (c.348). A predicat la început goților din țările dunărene, chiar nord-dunărene, deci și a populației din Dacia, între anii 341-348, în limba greacă, gotică și latină. La acea dată el nu putea predica latinește decât daco-romanilor creștinați, care înțelegeau și vorbeau aici o latină populară. Mai poate fi vorba de gepizi, populație de neam germanic, care migrând dinspre N-E Europei, s-a așezat în sec. III d.H. în nordul și vestul Daciei precum și în Panonia. În orice caz, creștinismul gotic a avut legături cu cel latin de la Dunăre, cum afirmă P.P. Panaitescu²⁹.

A doua versiune însemnată germanică, la interval de 20 de secole de prima se elaborează în frământatul veac VI, veacul Reformei religioase în cadrul Bisericii creștine. Ea aduce atingere și scripturilor sfinte. Reformatorul, Martin Luther³⁰, călugăr augustin, va tipări propria sa versiune integrală a Bibliei, între anii 1534 și 1546. Lucrarea a avut un succes imens. Asistat în permanență de savanți și teologi, Luther revizuieste mereu textul biblie în cursul a 11 ediții apărute până la moartea lui (1546).

În plan național, Biblia lui Luther a marcat începutul unei Germanii moderne. Prin ea Luther a creat o limbă literară, un vocabular mult apropiat de germana de azi, care s-au impus. De aceea rămâne o operă filozofică germană capitală prin care s-ă impus protestantismul în Germania (1522-1534).

2. BIBLIA DE LA BLAJ (1795), CARTE DE REFERINȚĂ ÎN CULTURA ROMÂNĂ

Pentru a cunoaște și a înțelege eforturile românilor de a avea în românește traduse, Scrierile Sfinte, am socotit util, să cuprindem cu o privire generală istoria milenară a textelor sfinte, în momentele ei memorabile și într-o perspectivă a istoriei universale a scrierilor/cărților.

În istoria religioasă și culturală a poporului român primele traduceri biblice

²⁸ S-a tipărit în ediții apreciate: *Ulfilas. Veteris et Novi Testament versionis Gothicae fragmenta*. Leipzig, 1843-46, 3 vol.; Heyne. *Gotische Sprachdenkmäler*. Padeborn, 1896.

²⁹ P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*. București, 1969, p.76.

³⁰ Febvre, Lucien, *Martin Luther, un destin*. București, 2001 p.232.

sunt confirmate în secolul XVI. Ele nu sunt străine de influențele religioase și politice ale vremii (ortodoxismul slav, catolicismul, *husitismul*, *luteranismul*, calvinismul). Transilvania, de pildă, este provincia românească în care pătrund și se răspândesc mai mult curentele Reformei, luteranismul și calvinismul, favorizate politic, pentru atragerea românilor la aceste confesiuni. dar vechi traduceri de texte religioase se atestă și în Bucovina, Maramureș sau Banat și ele se suprapun celor mai vechi texte literare în limba română (*Codicele Voronețean*, mss., în sec. XVI; copia unei traduceri în română a Faptelor apostolilor și trei epistole sobornicești; *Psaltirea Scheiană*, mss. sec. XVI, copie a Psalmilor lui David considerat unul din primele texte scrise în limba română; *Psaltirea Voronețeană* mss. sec. XVI, traducere parțială a Psalmilor scris în română paralel cu textul slav ș.a.)³¹.

Pentru toți românii, veacul al XVI-lea marchează introducerea limbii române scrise cu litere chirilice în cultul religios ortodox. Acest moment este susținut de activitatea de tipograf, editor și traducător a Diaconului Coresi, între 1559-1583, regăsită într-un capitol distinct al istoriei literaturii române vechi³².

Pentru toți românii, veacul al XVI-lea marchează introducerea limbii române scrise cu litere chirilice în cultul religios ortodox. Acest moment este susținut de activitatea de tipograf, editor și traducător a Diaconului Coresi, între 1559-1583, regăsită într-un capitol distinct al istoriei literaturii române vechi.

Prima traducere a Vechiului Testament în limba română, impulsionată dinspre propaganda religioasă calvină a fost *Palia de la Orăștie*³³ în 1582, tipărită în chirilice de Șerban fiul lui Coresi. S-au realizat doar primele două cărți: Ceneza și Exodul. Ca izvor al traducerii s-au folosit manuscrise vechi slavone și traduceri maghiare după Pentateuhul lui Gáspár Heltai. *Palia* rămâne un prețios document lingvistic pentru istoria limbii românești. La 1648 se tipărește la Bălgrad (Alba Iulia) Noul Testament, de către mitropolitul ortodox Simeon Ștefan cu sprijinul principelui calvin al Transilvaniei, Gh. Rákóczi I. În realizarea versiunii românești autorii folosesc și confruntăm izvor grecesc N.T., Biblia Vulgata, o versiune slavonă ș.a. Ne aflăm în fața primei realizări importante pentru debutul traducerilor Biblice românești, în a cărei *Predoslovie* se exprimă explicit, pentru prima oară, necesitatea tipăririi de cărți de cult pentru tot neamul românesc necesitatea unei limbi unitare înțeleasă de toți românii.

La 1688, la București, în Țara Românească se realizează prima traducere și editare integrală a Bibliei în limba română, cu sprijinul domnitorului Șerban Cantacuzino. Traducerea s-a efectuat după Septuaginta grecească și s-a confruntat cu traduceri românești anterioare, în mod special cu manuscrisul traducerii V.T. de către Nicolae Milescu (1661-1664), manuscris care a avut: la rândul lui între izvoare o Septuaginta tipărită la Frankfurt în

³¹ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*. București, E.A., 1979, p.714-715.

³² Zăciu, M., Papaghi, M., Sasu, A., *Dicționarul scriitorilor români*, vol.I, 1995, p.658.

³³ *Palia de Orăștie*. Ed. îngrijită și introducere de Viorica Pamfil, București, E.A., 1968.

1597, ediție oficială a Vulgatei, o *Biblie slavonă*, Ostrog, 1581 ș.a.³⁴ Lucrarea a rămas sub numele de *Biblia de la București* sau *Biblia lui Șerban Cantacuzino*. În timp, ea câștigă valori de referință filologică și bibliofilă. Ca primă realizare integrală va fi folosită drept izvor reeditările ulterioare. Timp îndelungat reprezintă cartea sfântă, de cult a tuturor rom în același timp este un moment al afirmării depline a limbii naționale în cultul ortodox.

A doua traducere, editare și tipărire integrală a Bibliei în limba română o reprezintă *Biblia de la Blaj*³⁵, lucrarea călugărului Samuil Micu, susținut întru tipărirea ei, de către episcopul unit de Făgăraș, Ioan Bobb.

În contextul mișcării de idei a veacului XVIII european, luminismul transilvan în expresia "Școlii Ardelene" s-a deschis spre istografie și lingvistică națională, printr-un număr însemnat de bărbați învățați, clerici greco-catolici (Samuil Micu, Gh. Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu și mulți alții). În lista lucrărilor istorice, filologice, filosofice și religioase ale acestora, capitale pentru cultura română, regăsim și această lucrare a lui Samuil Micu, socotită azi, o lucrare fundamentală a luminismului românesc³⁶.

Cunoscând azi impresionanta caznă a omului de : afla înțelege și administra pe tot pământul acuratețea acestei "cărți nepereche", acestei "cărți a cărților", te întrebi onest, cine ar fi putut face mai bine atunci tălmăcirea ei pentru români, decât călugărul bazilitan din Blajul Unit cu Roma, teolog istoric și filolog, cynoscător al principalelor limbi biblice, cu mare faimă cărturărească³⁷.

Micu era încredințat "cum că Scriptura până la noi nevătămată și nestrămutată au venit". Dar din ce rezervor uriaș de scrieri, copii, ediții tipărite și cu ce problematică complexă de erudiție, de hermeneutică biblică, spunem noi astăzi. Ca filolog, Micu apreciază corect o evoluție a *limbii române* în cei 100 de ani trecuți de la prima traducere românească spunând: "Scriptura .. românește tălmăcită la anul 1688 la București s-au tipărit, dar cu foarte întunecată ; încurcată așezare și întocmire a graiului românesc și mult osibit de limba cea de acum obicinuită, și mai ales de graiul și stilul cel din cărțile bisericesti, care în toate bisericile românești se cetesc...". "Având eu

³⁴ *Dicționarul literaturii române... până la 1900*, op.cit., p. 101-102.

³⁵ *Biblia* adică Dumnezeuiasca Scriptură a Legii Vechi și pe a cei Noao, toate care s-au tălmăcit de pre limba elinească pe înțelesul limbii românești. Acum întâi s-au tipărit românește, supt stăpânirea preînălțatului Împărat al Romanilor Frântisc al II-lea craiul apostolicesc mare prințip al Ardealului și cialealalte: Cu bagoslovenia Mării Sale, prea luminatului și prea sfințitului Domnului domn, Ioan Bobb Vlădicul Făgărașului. În Blaj, la Mitropolie, 1795, Cluj-Vatican, 2000, 2623 p.

³⁶ Teodor, Pompiliu, *Sub semnul Luminilor. Samuil Micu*. Cluj, Presa Universitară, 2000, 507 p.

³⁷ *Samuil Micu* (1745 – 1806). Studiile la Blaj, Institutul Pazmanian, Colegiul Sf.Barbara și Universitatea din Viena; Propaganda Fide din Roma. Prof. la Blaj. Coautor la *Supplex Libellus Valachorum* și autor a peste 60 de lucrări istorice, filologice, religioase. Autor al primei gramatici tipărite în limba română cu colaborare cu Gh.Șincai. În carte de rogăcioni (1799) folosește alfabetul latin pentru prima oară în istoria tipăriturilor românești, ceea ce T. Cipariu va relua la 1847 tipărind prima revistă integral cu alfabetul latin (*Organul luminarei*). A redactat un dicționar latin-român ce stă la baza „Lexiconului de la Buda” (1825) ș.a.

îndeletnicirea m-am îndemnat să mă apuc de atâta lucru și să îndreptaz graiul Bibliei ceii mai dinainte românește tipărită..." pentru mai luminat înțeles. Încărcat de această responsabilitate, ne face părtași la conștientizarea dificultăților unei asemenea inițiative, spunându-ne: "Dară, o tu ibite cucernice cetitoriu, am vrut a-ți aduce aminte că dacă și acum între multe locuri și se va părea întunecat graiul ei, pentru aceasta să nu te smintești, nici să te pripești a învinovății și a defăima lucrul, că întunecarea și dintru aceea vine că noi, pentru mai luminat înțeles, am vrut de la noi nici un cuvânt cât de mic să băgăm în Sfânta Scriptură, ci ne-au fost voia ca întru toate să rămână curățenie și întru tot adevărul său..."³⁸

Elaborarea lucrării durează între anii 1783-1790, iar tipărirea între 1 nov. 1793 și 15 nov. 1795, într-un tiraj de aproximativ 1500 exemplare. Samuil Micu nu ne numește explicit toate izvoarele pe care le-a folosit în munca sa, deși cunoștea încercările românești anterioare lui, pe de o parte și Biblia Vulgata³⁹ pe de altă parte. Cât privește cel de-al doilea "izvod" important folosit "...mai vârtos întru adevăr pociu să zic că mai ales Testamentul cel Vechi mai mult de Nou despre cel elinesc a celor 70 de dascăli 1-am tălmăcit..." Este vorba ci. Septuaginta greacă.

Biblia lui Samuil Micu și-a dobândit aprecierile pe care le merită în epocă și în posteritate. "Negreșit, *Biblia de la Blaj* e cea mai limpede tradusă și mai luminată de înțeles, fiindcă au tradus-o bărbați cu înaltă cultură literatură pe lângă cea teologică", spune poetul George Coșbuc⁴⁰, el însuși un valoros traducător.

Pe toată durata secolului al XIX-lea, Biblia de la Blaj a servit nevoile creștinilor Bisericii Orientale - ortodoxi și a celor uniți cu Roma - greco-catolici chiar și în momente de "mare lipsă a cărților - sfinte" și "lipsa Dumnezeieștii Scripturi", cum spune episcopul ortodox Filotei al Buzăului "Dintre toate Bibliile tipărite în limba noastră, mai bine tălmăcită și mai luminată la înțeles este cea de la Blaj; pe aceasta și noi am ales-o de a o retipări *"la Buzău, 1854- 1856. Înainte de aceasta, Biblia de la Blaj se retipărește și pentru nevoile românilor basarabeni înglobați Imperiului Rusesc în 1812. Este vorba de *Biblia de la Sankt-Petersburg, 1819*⁴¹. Este sigur că a constituit un izvor folosit de toate edițiile românești ulterioare: *Biblia lui Șaguna*, Sibiu, 1856-1858; *Biblia sinodală*, București : 1914 tipărită în zilele regelui Carol I; *Biblia* tradusă de Vasile Radu și Gala Galaction în 1938, după Textul masoretic ebraic și nu după Septuaginta inaugurând o direcție nouă în exegeza biblică românească. Foarte apreciată pentru frumusețea limbii literare.*

Actuala ediție a *Bibliei de la Blaj - 2000* este înainte de toate, o ediție științifică și jubiliară, tipărită cu sprijinul Sfântului Scaun în tipografia Vaticană, vegheată în noua sa ieșire în lume de PS Virgil Bercea, episcopul Diecezei greco-catolice de Oradea. Ea aduce închinare celor 2000 de ani de ființă a creștinătății, celor 300 de ani de la unirea religioasă cu Roma a românilor

³⁸ *Cătră cetitoriu*, În: Biblia de la Blaj. Cluj-Vatican, 2000, p.17

³⁹ La acea dată *Vulgata* nu cunoștea *Codex Sinaiticus* între izvoarele sale.

⁴⁰ Cf. Camil, Mureșan, *Cartea cărților*. În: Biblia... 2000, p.12.

⁴¹ Chindriș Ioan. *Cultură și civilizație în contextul Școlii Ardelene*. Cluj, 2001, p. 225-351.

ardeleni și a 205 ani, de la prima ei tipărire, la Blaj. În afară de acestea, orice nouă editare a Scrierilor biblice se motivează prin cerințele progresului dobândit în domeniu. În această ediție, a 2-a tipărită, Biblia lui Samuil Micu se prezintă mântuită de slova chirilică. Alcătuitoarea ediției s-au gândit să pună sub ochiul cititorului în paralel, reproducerea anastatică a textului biblic în veșmântul chirilic, pe pagina din stânga și cel într-o transcriere interpretativă în veșmântul alfabetului latin pe pagina din dreapta. Această nouă dispoziție ce vizualizează două expresii deosebite de limbă, ne trimite la două episoade de istorie culturală românească, care au făcut posibilă revenirea limbii române din aventura ei slavonă și chirilică⁴² - la matricea ei latină - în care învățații Blajului au avut mare și lucid cuvânt de rost.

În plus, ediția e prevăzută în anexă cu un aparat științific critic evoluat, un debut în exegeza biblică românească: un amplu Glosar, ce facilitează înțelegerea limbii lui Samuil Micu; un Indice de concordanțe ale numelor proprii, ce raportează numirile traduse de Micu după Septuaginta greacă la numele folosite în originalul ebraic preluate astfel în versiunile moderne la zi : cu hermeneutică biblică (*Biblia de la Ierusalim, Biblia de la Paris, Biblia Sinodală ortodoxă* ș.a.). Studiile filologice și istorice, detaliază condițiile istorice și religioase care s-a realizat această versiune, precum și implicațiile ei ulterioare în viața spirituală a poporului român.

Dacă în posteritate, *Biblia de la Blaj* nu trece neobservată bibliografiei internaționale a sec. XIX consacrată rarităților și valorilor bibliofilie europene⁴³, eforturile românești privind propriile editări și traduceri Sfintei Scripturi, nu sunt cunoscute în lucrări importante de referință, azi⁴⁴, nici măcar în contextul versiunilor slave din estul sau sud-estul european. Cu atât mai puțin independent, cum sunt consemnate versiunile neeuropene în limbile Asiei, Africii, indienilor din America, Malaeziei etc

Este cazul să ne asumăm handicapul. Nu ne, putem legitima prezența specifică în marea literatură de referință europeană, inclusiv cea religioasă. fără lucrări de sinteză serioase. În cazul nostru este vorba de progresul real al editărilor biblice românești. Nu eludând sau demolând propriile noastre realizări de până acum, ci recunoscându-le obiectiv, critic, liberi de orice, prejudecată confesională purism lexical ș.a.

Căci știut este: traducerile Bibliei măsoară vârsta unei limbi și implicit a unei culturi. De aceea, toate eforturile românești cu mențiune specială - momentul Bibliei de la Blaj (1795) - au contribuit incontestabil, la formarea limbii române literare, precum și a literaturii religioase pe înțelesul românilor.

„Singurul progres care poate influența profund viitorul este cel care crește din trecut”. (George Enescu)

⁴² *Limba slavonă* – limbă riterară dezvoltată din vechea slavă. Folosită în Evul mediu ca limbă de cult ortodox și în cancelarii în Rusia, Bulgaria, Serbia. În Țările Române s-a folosit până în 1860. Caracterul ei grafic era alfabetul chirilic.

⁴³ Este menționată la *Biblia Wallachica* de Graesse, J.G.Th., *Trésor des livres vares et précieux*, 1859 – 1869, vol.I, p.402.

⁴⁴ Vezi, *Encyclopedia Britannica-Macropedia*. Literatura biblică și interpretarea ei critică, vol. XIV, p. 903-1006.

LA BIBLIE OU LA SAINTE ECRITURE DANS L'HISTOIRE DES LIVRES. LA BIBLIE DE BLAJ (1785), LIVRE DE RÉFÉRENCE DANS LA CULTURE ROUMAINE

(Résumé)

La I-ère partie de l'ouvrage, suit, en grand, l'histoire des Saintes Ecritures (des textes saints) le long de plus de 3000 ans; l'Ancien et le Nouveau Testament, avant et après la découverte de la typographie. Y sont mis en évidence les moments mémorables de leur histoire: la version de *Septante*, la première traduction de l'Ancien Testament hébraïque en grec (IIIe s.av.J.-C.), la *Bible Hexapla* d'Origène, oeuvre philologique d'immense critique textuelle et de revision de la version de *Septante* (I-II s. Après J.-C.); la *Vulgata* de Saint Jérôme, la première traduction complète de la Bible en latin (Ive s. Après J.C.). Le premier livre imprimé a été la *Bible de Gutenberg* ou *Bible à 42 lignes* (Mainz, 1450-1455); le *Nouvea Testament* grec-latin, l'oeuvre philologique de l'humaniste Erasme de Rotterdam, Basel, 1516, réalisation utilisée comme source pour les versions européennes, par exemple *Bible de Luther* en allemand, la *Bible de W.Tyndale* en anglais, la version en français de R. Stephanus.

Les premières traductions des textes bibliques contribuent à la formation et à la fixation des langues vernaculaires du monde. Telle a été la *Bible de Wulfila*, qui a fixé un alphabet et une langue des Goths (le visigotique) au IVe siècle aprè J.C., ou la *Bible de Luther* qui a crée une langue littéraire allemande et un vocabulaire très proche de l'allemand d'aujourd'hui, au XIVe siècle.

La II-ème partie de l'ouvrage met en évidence les efforts des Roumains pour traduire les Saintes Ecritures en roumaine. La *Bible de Blaj* (1795) traduite et soignée par le philologue de „l'Ecole Transylvaine”, Samuil Micu de Blaj, est la dernière traduction complète de la Bible en roumain.

Très appréciée de XVIIIe siècle jusqu'aujourd'hui comme monument philologique et de culture, qui mesure l'âge de la langue roumaine à l'époque. L'édition – 2000 est une édition scientifique et jubilaire qui transcrit le texte biblique de l'alphabet cyrillique, tel qu'il avait été imptimé en 1795, en alphabet latin, propre à la langue roumaine. L'ouvrage a été imprimé avec l'aide du Pape Jean Paul II dans la Tipografia Vaticana.

CAZANII CARE AU POPOSIT PE VALEA MUREȘULUI (COLECȚIA BIBLIOTECII NAȚIONALE A ROMÂNIEI)

ELENA MARIA SCHATZ

În anul 1643 s-a tipărit la Iași Cartea românească de învățătură "di în multe scripturi tălmăcită...pre limba Romeniască" de Mitropolitul Varlaam, "cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voivodul și Domnul Țării Mol[dovei]..." Încă de la apariție, Cartea românească de învățătură a fost primită ca un dar prețios, procurată cu strădanie și mare cheltuială, de multe ori prin contribuția întregii obști a satului, pentru a fi în biserică izvor de lumină, răspuns blagoslovit nenumăratelor întrebări asupra căilor de urmat întru împlinirea sfintelor porunci și a dătinilor strămoșești.

Predicile la "dumenecele preste an și la praznice împărătești și la svinți mari" tâlcuite de mitropolitul cărturar în cuvinte și întorsături de frază frumos meșteșugite, pe care creștinii din toate satele locuite de români le-au înțeles, le-au îndrăgit, le-au simțit ale lor, au făcut ca această carte să aibă o circulație impresionantă în toate provinciile românești, mai cu seamă în Transilvania.

La vremea când tipărituri mai noi, în alfabet latin, au început să înlocuiască, și în biserici, vechile scrieri cu slovă chirilică, exemplarele scoase din uz ale *Cazaniei* (ca, de altfel, ale tuturor cărților românești vechi) au început să fie păstrate, colecționate și cercetate ca valori deosebite ale moștenirii lăsate de înaintași. Alcătuirea Bibliografiei românești vechi, de către Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, a fost un imbold pentru intensificarea eforturilor de depistare a exemplarelor, un stimulent deosebit al cercetării. Drumetețiile atât de rodnice în valoroase descoperiri, ale lui Nicolae Iorga, prin bisericile și locurile istorice de pe tot cuprinsul României, au dat la iveală noi exemplare, au introdus în circuitul cercetării, prin însemnări manuscrise, aspecte mai puțin cunoscute ale trecutului, dovezi incontestabile ale unității culturale românești. În istoriile literaturii române, alcătuite în cel de al XX-lea veac, în cercetări cu caracter mai special ale culturii medievale românești, *Cazania lui Varlaam* a fost plasată în locul de cinste ce i se cuvine, recunoscându-i-se meritul de a fi carte de învățătură pentru "toată seminția românească"¹ monument de limbă literară românească, "cea mai frumoasă carte tipărită a Evului Mediu românesc"².

Dintre studiile care i-au fost închinete, mă voi opri asupra cărții lui Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, tipărită cu binecuvântarea înalt prea sfințitului Teofil Herineanu Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului; Prefață de Prof. Univ. dr. Virgil Cândea. – Cluj Napoca, Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului, 1983.

Este cel mai recent și cel mai cuprinzător studiu consacrat *Cazaniei* lui Varlaam, cu o prezentare foarte bine venită a istoricului cercetării *Cazaniei* și

¹ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980, p.196.

² Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p.53.

depistării exemplarelor. Pentru cei ce ar mai dori să abordeze problema circulației în Transilvania a unor exemplare din Cazania lui Varlaam, raportarea la cartea lui Florian Dudaș devine indispensabilă și, fie că o vor completa prin descoperirea unor noi exemplare, fie că vor susține, în unele privințe, puncte de vedere diferite, lucrarea își va menține rolul, pe merit dobândit, de carte de referință în domeniu.

Și exemplarele aparținând Bibliotecii Naționale, care au avut circulație în Transilvania, au fost amănunțit descrise în cartea lui Florian Dudaș. Referindu-mă în permanență la această carte, voi încerca să aduc câteva precizări și, pe alocuri, un punct de vedere întrucâtva deosebit de cel al autorului cărții, în trasarea itinerariului unora dintre exemplarele Cazaniei din colecția Bibliotecii Naționale.

Primul exemplar (CRV 45/6) a fost descris de Florian Dudaș sub numărul 334, ca *"Exemplarul II de la Voslăbeni (HR)."*

În nota finală prin care rezumă circulația exemplarului, autorul afirmă: "...Conform însemnării de la început ea s-ar fi aflat în jurul anului 1700 în proprietatea și folosința familiei de preoți Ciobotariu din Voslăbeni ...În cursul veacului al XVIII-lea cartea a ajuns în satul Țicud iar de acolo, în 1812, în satul Pănet (MS). În anul 1943 Liviu Câmpeanu, fiul protopopului Ilie Câmpeanu din Târgu-Mureș, a dăruit exemplarul inginerului Flaviu Dem. Baldovin din București. Cartea a fost achiziționată de către Biblioteca Centrală de Stat în anul 1960."

Privind mai atent însemnările, propun o altă succesiune a proprietarilor: Cocoră Irimie din Țicud [Valea Largă (MS)] a cumpărat cartea și a dat-o bisericii din Țicud *"să-i fie pomană lui și feciorilor lui Cocoră și tot nfejamului..."* (f. 218) și, ca urmare, pe aceeași pagină citim: *"Această carte este a lui Popa Vasile de la Țicud"*. Dintr-o însemnare (f. 318^v) scrisă *"prin mine mai micul între dascăli Ionat Petru de la Mează-Pănet..."*, aflăm că la 3 martie 1817 (nu 1812) cartea aparținea bisericii Pănetului *"cumpărată de Vinărsaru Gligor de la Hărtău"* (MS). În anul 1825, cartea se mai afla încă în biserica din Pănet, potrivit unei însemnări făcute de Nicolae Benyei (numele scris în alfabet lartin), *"paroh M. Pănetului"*. Cred că abia după această dată Cazania a intrat în familia preoților Ciobotariu, de unde, prin căsătoria cu fiica unuia dintre preoții Ciobotariu, cartea a ajuns la preotul Elie Câmpeanu din Târgu-Mureș, iar fiul acestuia, dr. docent Liviu Câmpeanu, dăruind-o, în 1943, *"în primăvara celui de al 300-lea an scurs de la ieșirea Cazaniei din cleștele teascului"*, prietenului său ing. Flaviu Dem. Baldovin, îl îndemna *"s-o păstreze cu cinste, cum a păstrat-o și familia bunicii mele după mamă, al cărei întemeietor, emigrat pe la 1700 de la Mănăstirea Neamțului la Voșlobeni – jud. Ciuc – a dat lungul șir al preoților Ciobotariu, paznici neînfricați timp de 215 ani ai românismului la izvoarele Mureșului, Oltului și Trotușului"*.

Deși textul acestei însemnări a mai fost publicat³, l-am reluat pentru două motive. Primul motiv: din text nu reiese că această carte s-ar fi aflat din jurul anului 1700 în proprietatea familiei de preoți Ciobotariu din Voslăbeni. Pentru a susține o asemenea afirmație, ar trebui fie să presupunem că Popa Vasile de la

³ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 412 și Adriana Ștefănescu-Mitu *Cazania lui Varlaam*, în colecția Bibliotecii Centrale de Stat; *Însemnări de circulație*, în *"Biblioteca și cercetarea"*, V, Cluj-Napoca, 1981.

Țicud și Nicolae Benyei (Dudaș: Benea) de la Pănet făceau parte din familia Ciobotariu (dar biserica Pănetului a primit cartea "cumpărată de Vinărsaru Gligor de la Hărtău") fie că, după ce au stăpânit cartea în jurul anului 1700, ea a ieșit, un timp, din familia Ciobotariu, trecând prin satele Țicud și Pănet pentru ca, ulterior, să fi reintrat în familie, ajungând la protopopul Elie Câmpeanu. Al doilea motiv: dacă "intemeietorul...lungului șir al preoților Ciobotariu"...a venit în Transilvania "pe la 1700" și urmașii lui au fost "paznici neînfricați timp de 215 ani ai românismului la izvoarele Mureșului, Oltului și Trotușului", înseamnă că în jurul anului 1915 în familia Ciobotariu s-a petrecut un eveniment decisiv: ori a părăsit Transilvania (mai puțin probabil), ori linia bărbătească a familiei s-a stins (mai plauzibil), în ambele variante rămânând în Transilvania numai o descendentă de sex feminin care, căsătorindu-se cu un slujitor al altarului – viitorul protopop canonic al Târgu-Mureșului, Elie Câmpeanu – a adus cu sine, în lada de zestre, și această veche și prețioasă carte românească de învățătură.

Despre protopopul unit Elie Câmpeanu se știe⁴ că, întreținând corespondență cu Ioan Micu Moldovan și cu Ioan Bianu, alimenta cu cărți românești vechi Biblioteca Academiei Române și Biblioteca Centrală a Blajului. În sprijinul acestei afirmații și pentru a completa portretul preotului și cercetătorului Elie Câmpeanu voi cita din textul unei scrisori⁵, din câte am aflat, inedite, adresate de acesta lui Ioan Bianu din Gheorghieni-Ciuc la 6/19 novembre 1905, păstrate în fondul de corespondență al Bibliotecii Academiei Române:

"Prea stimate Domnule!

Cu sinceră bucurie și mulțămită vă înștiințez cum că am primit 400 coro[a]ne trimise din partea Academiei Române pentru psaltirea slavo-română, vândută prin mărinimoasa mijlocire a Revendissimului Domn preposit capitular Ioan M. Moldovanu din Blaj...

Aduc mulțămită Domnului că m-a condus în viață pe calea aceasta, de a putea restaura o parohie aproape pierdută, prin astfel de mijloace și cu ajutorul unor atari Mecenați.

Sperez cum că îmi voi putea realiza propusul și dorința, de a compune din materialul adunat, istoricul românilor din acest ținut isolat și uitat de ceilalți confrați...

La îndemnul acestui binefăcător [Ioan Micu Moldovan (n.n.)] care ca student lipsit în Blaj m-a ajutat și mă ajută în întreprinderi de felul acesta, am descoperit multe cărți vechi tipărite și manuscrise românești și slavone, din care se poate cunoaște trecutul acestei populațiuni străvechi române în așa numita Săcuime, care după cum arată un antimis aflat la biserica din Voșlab – unde am aflat și psaltirea slavo-română – cu subscrierea proprie a lui "Sava – episcop Romanesc" [Sava Brancovici (n.n.)] pre la 1714 aparținea ierarhiei române din Moldova...

*Elie Câmpeanu
v. protopop"*

⁴ Poptâmaș, Dimitrie, *Prezența și circulația "Cărții românești de învățătură în județul Mureș"*, în *Valori bibliofile*, vol. 1, p.165-169.

⁵ Biblioteca Academiei Române. S 17/CDXCVI.

Prin amabilitatea domnului Dimitrie Poptămaș, directorul Bibliotecii Județene Mureș, am citit ciorna (publicată de domnia sa) acestei scrisori, pe care autorul a notat cu creionul la 20 XI 1905: *"Am scris alta mai scurtă și schimbată"* (scrisoarea expediată lui Ioan Bianu din care am citat mai sus).

Din această ciornă mai dezvoltată aflăm că parohia *"aproape pierdută"*, pe care se străduia să o restaureze cu banii obținuți din vânzarea către Biblioteca Academiei Române a unor cărți românești vechi și manuscrise era *"G. Sân-Miclăuș care pe la anul 1765 avea biserică și școală...care școală românească esista și pre la anul 1824 când dascălul Porfirie din Moldova învăța pre o limbă românească să se pomenească după cari, nimicindu-se școala și la anul 1868 arzând și biserica, care nu s-a putut edifica până la anul 1900, s-a ruinat și parohia..."*

Din păcate, Elie Câmpeanu nu a izbutit să-și realizeze *"propusul și dorința de a compune din materialul adunat, istoricul românilor din acest ținut isolat și uitat de ceilalți confrăți..."*. Dar, în articolul *Preocupări istoriografice*⁶, domnul profesor Grigore Ploșteanu menționează : *"Pe baza documentației realizate, a alcătuit diferite materiale cu conținut istoric, micromonografii de localități, articole, succinte sinteze privind trecutul românilor din Secuime etc. Astfel, a elaborat istorii, de câte 12-25 pagini, ale comunelor Sărmaș, Varviz, Voșlobeni, Ghimeș, a schițat istoria comunei Bicaz, "istoricul" județelor Ciuc și Trei Scaune, genealogiile Teslovanilor din Bicaz și ale unor familii fruntașe române ori maghiarizate din Giurgeu-Ciuc ș.a."*

Sperăm că despre Elie Câmpeanu și mai ales despre familia înrudită Ciobotariu (vezi legăturile cu Ion Creangă) cercetările viitoare ne-ar mai putea încă furniza date interesante.

Al doilea exemplar (CRV 45/13) a fost descris de Florian Dudaș la poziția 262, ca *"Exemplarul de la Sebeș (AB)"*.

Rezumând, după obicei, circulația exemplarului, autorul notează: *"În anul 1698 Popa Petru din Sebeș (AB) a dăruit cartea ginerelui său, popa Pantea din Gleaden, să-i fie moșie lui și feciorilor lui pe viță pe sămânță". Popa Pantea însă, împreună cu soția sa Fetcla, fiica preotului Petru, au dăruit-o la rândul lor, lui Popa Gabor din Arpaș (SB). La începutul veacului al XIX-lea exemplarul a fost cumpărat de la Popa Ștefan din Sînpetru (HD) de către mai mulți locuitori din Vaidei (HD) și dăruit la biserică din sat. În 1820, Popa Gheorghe din Vaidei a Vândut Cazania cu 10 zloți lui Simion Hățăgan din Oarda. În Sebeș (AB) cartea este atestată începând din anul 1839 "*

Autorul nu a precizat unde se află satul Gleaden, Azi în jud. Bistrița Năsăud (Gledin), satul este menționat de Coriolan Suciu⁷ în părțile Topliței. Pornind de la ideea că, de cele mai multe ori, preoții își măritau fetele, pe cât posibil, în parohii apropiate, popa Petru din Sebeș, socrul Popii Pantea din Gledin, ar putea fi plasat nu în Sebeș (AB) ci în Sebeș (MS), tot prin părțile Topliței. În cazul preotului Gabor din Arpaș (SB), Arpașul Mic în transcrierea însemnării, lectura este incorectă, în text este Ghilpișul Mic [Filpișul Mic (MS)].

⁶ Cuprins în volumul *Elie Câmpeanu – omul și faptele sale* (Caiete mureșene 5), Târgu-Mureș, 1999, p. 54.

⁷ Suciu Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II. București, Editura Academiei, 1967.

Popa Ștefan din Sânpetru (HD) ar putea fi, și el, deplasat în Sîmpetru de Câmpie (MS), localitate care, în însemnările transcrise de Florian Dudaș la poziția 264 *"Exemplarul de la Sîmpetru de Câmpie (MS)"*, apare constant în forma Sîmpetru. Localitatea Vaidei (HD) trebuie citită Vaideiu (MS) pentru că una din însemnări: *"Scris-am eu Ghiorghe varmeghie Turzii[i] Vaidiei"* ne îndreaptă spre Vaideiu, Vaidiei, Vaidei, din părțile Ludușului⁸ care, pe atunci, făcea parte din vermeghia Turzii. În sfârșit, Simion Hățăgan, care a cumpărat Cazania în 1820 era, nu din "Oarda (AB)" – lectură greșită – ci din Ogar[i], azi Poienița (MS).

Al treilea exemplar (CVR 45/2), descris de Florian Dudaș la poziția 42 ca *"Exemplarul de la Borod (BH)"*, ne dezvăluie, prin însemnările sale, alte realități: Ilie Bernațchi din Ceaușu de Câmpie (MS) *"care a umblat la școala...în M. Egerseg [Cornățel (MS)]"*, a cumpărat Cazania la 14 martie 1799 *"cu bani buni"*. *"Emi cum 12 florenis"* (am cumpărat cu 12 florini) notează tot el în anul 1800. La 3 decembrie 1801 consemnează moartea cumnatului, Fealer Toader, din Poca Cristur [Păcureni (MS)], la 1 mai 1806 mutarea sa la Șamșud (SJ). La 23 iunie 1825 se afla la Sederiașu Mare [Mura Mare (MS)] și îi vindea Cazania lui Ioan Mihailovits *"neguțătoru din Sas Reghin...cu bani 9K"*. Peste trei ani, la 15 martie 1828 *"neguțătorul Ioan Mihai din Sas Reghin"* i-o vindea cu 15 zloți *"popii Ștefan Solocan paroh Seploc [Suplac (MS)] neounit"*, acesta, la rândul său, i-a vândut cartea lui *"Paver Ion den Borodu (BH) drept 24..."*, din păcate, fila fiind ruptă, nu putem afla data vânzării. Tot din cartea lui Florian Dudaș aflăm că în Târgu-Mureș se păstrează un alt exemplar al Cazaniei⁹ cu însemnări care dovedesc că a aparținut bisericii din Mura Mare. Deci, prin acest sat, în cursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, au trecut două exemplare ale Cazaniei lui Varlaam, aflate azi unul la București, celălalt la Târgu-Mureș.

Citind însemnările referitoare la Elie Bernațchi ne întrebăm, în mod firesc, cine era acesta? A cumpărat o Cazanie, a notat prețul în limba latină, s-a mutat în Șamșud, după 19 ani în Mura Mare, unde a vândut Cazania. Înclin să cred că era preot, eventual unit (vezi cunoștințele de limbă latină). Dar neguțătorul român Ioan Mihai[lovits] din Sas Reghin care a cumpărat cu 9K (coroane) iar după 3 ani a revândut Cazania, cu 15 zloți? Din păcate nici una din însemnări nu ne sugerează un răspuns, nici măcar aproximativ, la această întrebare. O remarcă, însă, putem face: printre atâția preoți și credincioși care cumpărau și vindeau exemplare ale Cazaniei, un *"neguțător"* se întâlnește mai rar; să fi cumpărat acesta Cazania pentru a o citi sau, tocmai pentru că, neguțător fiind, a vândut-o la momentul potrivit – peste 3 ani- cu un preț mai bun?

Nu ne vom opri asupra prețurilor plătite pentru carte sau pentru legarea ei, pentru zălogirea sau răscumpărarea Cazaniei, nici asupra monedei menționate, considerând problema foarte amănunțit și documentat prezentată în câteva studii care i-au fost consacrate.¹⁰

Al patrulea exemplar și ultimul (CVR 45/12) a fost descris de Florian

⁸ Idem, nota 7.

⁹ Fl. Dudaș, *op. cit.*, poziția 200, Exemplarul de la Mura Mare [MS]. Fondul de carte veche românească Mureș, de pe lângă Protopopiatul Ortodox Român din Târgu-Mureș (Mura Mare), inv. 8.

¹⁰ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 108-120; D. Poptămaș, *op. cit.*, la nota 4.

Dudaș sub numărul 248, ca "*Exemplarul de la Rușii Munți (MS)*". Este complet și bine conservat deși, în cei peste 350 de ani de existență, a călătorit de la Iași la București, trecând prin Brăila, după ce zăbovise, aproximativ două veacuri, prin satele Rușii Munți, Maioresți și Suseni, din actualul județ Mureș.

Dintr-o însemnare de la p. 218 aflăm că la 13 ianuarie 1759, popa Iacob din Rușii Munți a dat Cazania "*zalog drept 8 florinți vonași...popi[i] Gorea de la Huduc [Maioresți (MS)]*". Florian Dudaș a transcris Hodac, sat existent azi în județul Mureș, altul decât Maioresți. Justețea lecturii Huduc (Maioresți) o confirmă chiar autorul citat, transcriind, la alt exemplar al Cazaniei, păstrat în Târgu Mureș¹¹, însemnarea: "*Scris-am eu Popa Gorea din Huduc (= Maioresți) 3 iulie, 1775*".

Corelând aceste informații cu cele oferite de însemnările de pe alt exemplar al Cazaniei, păstrat tot la Târgu-Mureș¹², deducem că satul Maioresți nu a avut Cazanie până la 13 ianuarie 1759, când popa Gorea a primit zalog Cazania satului Rușii Munți (după această dată nu am mai găsit menționat nici un exemplar al Cazaniei din acest sat, nici exemplarul zălogit nu pare a fi fost răscumpărat). După 16 ani, la 3 iulie 1775, același popa Gorea din Huduc se semnează pe exemplarul aparținând satului Dumbrava (MS)¹³, probabil tot zălogit, exemplar care, după 4 ani, în 1779, s-a întors în Dumbrava, răscumpărat de urmași ai aceleiași familii Griga [Gliga] care îl dăruise bisericii satului, în 1720. Abia la 21 februarie 1795, "*Ioan Brancovici, protopop neunit [al] eparhiei Idicelului*" consemna pe un exemplar de Cazanie¹⁴ aflat tot în Târgu-Mureș "*că este a bisericii Huducului...*", "*cumpărată cu banii satului*" fapt confirmat de Florian Dudaș la poziția 179, "*Exemplarul de la Maioresți (MS)*", unde consemnează, citând articolul lui V. Netea, *Cazania lui Varlaam în Transilvania* că, pe baza cercetărilor de teren întreprinse de Ioan Ranca și Solomon Frățilă, în localitate a fost menționat un exemplar. Iată, deci, pe baza însemnărilor de pe trei exemplare ale Cazaniei, aflate azi, unul în București și două în Târgu-Mureș, reconstituirea câtorva momente, nu lipsite de interes, din istoricul satului mureșan Maioresți.

Dintr-o altă suită de însemnări¹⁵ de pe același exemplar al Bibliotecii Naționale aflăm că în anul 1823 această Cazanie se afla în biserica unită din Suseni, al cărei preot a semnat când Pintea Lupu paroh Felfalău, când: "*Ex libris Ecclesiae Unitae Felfalvensi. Inscriptus per me Wolfgangus Pintyia*". Interesantă traducerea numelui românesc Lupu prin numele german, în formă latinizată, Wolfgangus! Oare, cugetarea pe care o scria la 10 iunie 1823: "*Omul carele este în strălucită deregătorie trebuie să aibă eroicească răbdare cu care să poată ale altora grăiri de rău și răutate a le purta*" să aibă legătură cu situația lui de preot unit și cu ostilitatea, mai mult sau mai puțin manifestată, a preoților

¹¹ Fl. Dudaș, *op.cit.*, poziția 116, Exemplarul de la Dumbrava (MS) Fondul de carte veche românească Mureș de pe lângă Protopopiatul ortodox român din Târgu-Mureș (Dumbrava), inv.9.

¹² Fl. Dudaș, *op. cit.*, poziția 127, Exemplarul de la Gănești (MS). Fondul de carte veche românească Mureș, Protopopiatul ortodox român din Târgu-Mureș (Gănești), inv. 16.

¹³ Vezi nota 11.

¹⁴ Vezi nota 12.

¹⁵ Vezi nota 12.

ce cu mândrie semnav: "paroh neunit"?

Prezența Cazaniei lui Varlaam în biserica unită din Suseni este numai un exemplu, din numeroase altele, menționate și în cartea lui Florian Dudaș, care confirmă faptul că bisericile unite foloseau aceleași cărți de cult ca și bisericile de rit grecesc oriental. Nicolae Iorga scria, în anul 1906: "*La biserică unită ca și la cea neunită, stă la îndemâna cantorului Cazanăa lui Varlaam...*"¹⁶

În ciuda tuturor completărilor și corecțiilor pe care o descifrare mai atentă a însemnărilor de pe Cazaniiile din fiecare colecție le va aduce, inevitabil, cărții lui Florian Dudaș, o lucrare de acest tip este deosebit de utilă, deoarece, punând la îndemâna celor interesați însemnările manuscrise culese de pe un număr atât de mare de exemplare, ea dă posibilitatea stabilirii unor corelații, informațiile se completează, uneori, de la un exemplar la altul, dând la iveală, într-o nouă lumină, chipuri și fapte ale vieții celor mărunți, care au păstrat "limba vechilor cazanii", pe file aparent de mică însemnătate dar, prin mulțimea și autenticitatea lor, indispensabile în scrierea istoriei complete și adevărate a oricărui popor.

LE LIVRE ROUMAIN D'ENSEIGNEMENT (CAZANIA) DANS LA VALÉE DE MUREȘ

(Résumé)

Imprimé à Jassy en 1643, par le métropolite Varlaam, Le livre roumain d'enseignement a été reçu dans toutes les provinces roumaines comme un cadeau précieux pour être une véritable source de lumière dans les églises, un répond pour les interrogations sur les chemins à suivre.

L'étude présente les exemplaires appartenant à la Bibliothèque Nationale de la Roumanie, répandues en Transylvanie et decrites par Florian Dudaș dans son livre intitulé *Cazanăa lui Varlaam în Transilvania*, avec quelques précisions et points de vu tout différents vis-à-vis d'opinions exprimées par l'auteur mentionné.

¹⁶ Nicolae Iorga, *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat*, Ed. îngrijită, prefată și tabel cronologic de Lucian Cursaru, București, 1977, p. 58.

MEDALII DE BOTEZ ȘI DE CĂSĂTORIE ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE TARGU - MUREȘ

ANA HANCU

“*Sfintele Taine*” sunt lucrări care împărtășesc credincioșilor prin mijloace văzute, harul nevăzut al “*Sfântului Duh*”. Prin lucrarea sfintelor taine, credinciosul este încorporat trupului tainic al bisericii al cărei cap este Hristos, trăind în harul pe care Hristos îl revarsă în biserica sa prin Duhul Sfânt.¹

Creatorul “Tainelor” este Isus Hristos, însuși Sfântul Augustin spune că: “Murind Hristos coasta sa a fost străpunsă cu lancea, ca să izvorască “Tainele” din care este formată biserica.”²

Privite sub aspectul lucrării lor harice, “*Sfintele Taine*”, (șapte la număr) sunt cele ale încorporării și creșterii în Hristos: Botezul, Sfântul Mir, Euharistia; restaurarea în har: Spovedania și Maslul; taine speciale: Hirotonirea și Nunta.

Prima sfântă taină a bisericii este botezul, în care prin întreita afundare în apă și invocarea Sfintei Treimi, se împărtășește celui botezat Harul Sfântului Duh care șterge păcatul strămoșesc și celelalte păcate, făcându-l pe cel botezat membru al bisericii creștine și cetățean al împărăției cerurilor. Necesitatea și obligativitatea botezului reiese din chiar cuvintele lui Hristos - “*De nu se va naște cineva din apă și duh nu va putea să intre în împărăția lui Dumnezeu*”.³ Astfel, prin taina botezului omul primește calitatea de partener al dialogului cu Dumnezeu, este izbăvit de păcate și renaște din nou. Pentru că este naștere de sus, botezul înfăptuit de slujitorii bisericii este unic, nu se repetă asupra aceleași persoane. “*Un domn, o credință, un botez*.”⁴

Deoarece din cauza vârstei fragede copiii nu pot face mărturisirea de credință, biserica a creat instituția nașilor care au rolul de a împlini mărturisirea de credință a copiilor, ei devenind părinți spirituali având obligația de a-i crește în credință față de Dumnezeu și biserică.

Taina *Sfântului Botez* este continuată de taina *Sfântului Mir* care înseamnă împărtășirea Sfântului Duh celor botezați, și se administrează celor botezați imediat după întreita afundare în apă, invocarea Sfintei Treimi și ungerea cu Sfântul Mir a celui botezat la frunte, la ochi, la nări, la urechi, la piept, la mâini, rostindu-se formula: “*Pecetea Duhului Sfânt, Amin*.”⁵

Nunta sau căsătoria este una dintre cele șapte sfinte taine în care, prin făgăduința dată de cei care se căsătoresc în fața preotului se împărtășește

¹ Egudil, Ștefan, *Sfintele taine*, Îndrumătorul pastoral, V, Alba-Iulia, 1981, p. 57.

² Idem.

³ Remete, Gheorghe, *Taina Sfântului Botez*, Îndrumătorul pastoral, VIII, Alba – Iulia, 1984, p. 47.

⁴ Sfântul Apostol Pavel, *Efes*, 4,5.

⁵ Egudil, Ștefan, *op.cit.* p. 59.

harul dumnezeiesc, după chipul legăturii lui Hristos cu biserica.⁶ Prin urmare, cununia este actul divin, sfânt, existent de la Adam și Eva, întemeiat în *Noul Testament*, prin care se împărtășește harul Sfântului Duh, bărbatului și femeii ce se unesc în căsătorie de către preot în biserică. Cununia se oficiază în fața nașilor, care de regulă, sunt cei care l-au botezat pe mire și care își asumă răspunderea creșterii lor în virtuți și viața duhovnicească. Căsătoria este o legătură naturală pe viață între soți, implicând o mare responsabilitate care crește din iubirea celor doi soți, este prețuirea celuilalt și o depășire a egoismului.

Căsătoria are valoarea creației însăși pentru că alteritatea bărbat - femeie face parte din asemănarea omului cu Dumnezeu. Valoarea și semnificația acestei alterități originare și caracterul ei sacramental relevat în biserică este exprimat concis de Sfântul Clement Alexandrinul: "*Bărbatul este Hristos, iar femeia este Biserica*"⁷ Căsnicia creștină oferă posibilitatea împlinirii fiecăruia dintre soți, fiecare constituind o spiritualitate unică care transmite celuilalt sentimente, valori spirituale pe care nimeni nu le poate transmite. Acestea sunt valorile și esența unei căsătorii unice, care contribuie la progresul umanității pe plan spiritual.

Invocând aceste considerații de ordin biblic privind esența, simbolul și importanța botezului și căsătoriei în plan spiritual, dar și social în conștiința tuturor creștinilor, înțelegem obiceiul de a immortaliza prin emiterea de medalii aceste evenimente de o covârșitoare importanță din viața omului. Practica emiterii de asemenea medalii aniversative fiind foarte costisitoare era practicat doar de familiile cu posibilități financiare.

Pentru a se asigura stabilitatea și continuitatea dinastiei de Hohenzollern, după moartea principesei Maria, fiica regelui Carol I și a reginei Elisabeta, neexistând moștenitori direcți la tronul României, Consiliul de miniștri a pus în practică articolul 83 din Constituție care prevedea, că în lipsă de moștenitori pe linie bărbătească al regelui, succesiunea tronului va reveni celui mai în vârstă dintre frații săi sau urmașii acestora.⁸ La 30 aprilie au fost publicate în "*Monitorul oficial*" actele care consființeau renunțarea la dreptul de succesiune din partea prințului Leopold de Hohenzollern și a fiului său mai mare, prințul Wilhelm.⁹ Astfel, confirmat ca moștenitor al coroanei României, principele Ferdinand a sosit în țară la 19 aprilie 1889, căsătorindu-se la puțin timp cu Maria de Edinburg, nepoata reginei Victoria a Marii Britanii, principesă de Saxa Coburg, ceremonia oficiindu-se în castelul familiei de la Sigmaringen. Din această căsătorie au rezultat șase copii: Carol (1893 – 1953), Elisabeta (1894 – 1956), Maria (1900 – 1964), Nicolae (1903 – 1977), Ileana (1909 – 1991) și Mircea (1913 – 1916).¹⁰

Născut la 3/15 octombrie 1893 la Sinaia, Carol, primul copil al familiei moștenitoare, s-a integrat de la început în atmosfera specifică neamului

⁶ *Ibidem*, p. 62.

⁷ Remete, Gheorghe, *op. cit.* P. 57.

⁸ Scurtu, Ioan, *Monarhia în România-1866-1947*, București, 1991, p. 32.

⁹ Moghior Neculai, Dănilă Ion, Moise Leonida, *Ferdinand I – Cuvânt pentru întregirea neamului românesc*, București, 1994, p.15.

¹⁰ *Ibidem*, p. 25.

românesc. Printre personalitățile de seamă ale culturii și științei române care au contribuit la formarea sa științifică și spirituală menționăm pe N. Iorga și Gh. Murgoci. Se căsătorește cu principesa Elena a Greciei, la 10 martie 1921 (căsătorie anulată în 1928). Din această căsătorie s-a născut un singur copil, Mihai, Mare Voievod de Alba Iulia. La 4 ianuarie 1926, Carol a fost forțat să renunțe la tron, fiind exilat la Paris unde a trăit sub numele de Carol Caraiman până la 8 iunie 1930, când a fost proclamat rege al României (1930 – 1940).¹¹

În amintirea botezului primului născut al principelui Ferdinand și principesei Maria, moștenitorului tronului, Carol II, orașul București a emis o medalie specială cu ocazia acestui eveniment. Pe avers, în plan central este reprezentat pe un scut Sfântul Dumitru înconjurat de un nimb de aur, cu crucea pe umărul drept și lancea în mâna stângă. O eșarfă cu deviza, PATRIA SI DREPTUL MEU, străjuiește scutul care este timbrat de o coroană murală formată din cinci turnuri, banda care le unește fiind ornamentată cu fleuroane. Circular este înscrisă legenda: COMUNA BUCURESCI.

Pe revers, central este transpusă legenda, pe șapte rânduri, care cuprinde motivația și autorul baterii medaliei: SPRE / AMINTIREA / BOTEZULUI / PRINCIPELUI / CAROL / 17/29 OCTOMBRIE / 1893. Pe revers, legenda circulară: COMUNA BUCURESCI A TURNAT ACEASTA MARTURIE ★. Medalia nu are înscris numele modelatorului, este din bronz, d: 27 mm.(fig.1)

Principesa Ileana, penultimul copil al familiei regale moștenitoare a văzut lumina zilei la 23 decembrie 1908 la București în palatul Cotroceni. Din dragoste pentru oameni și credința sa în Dumnezeu în cadrul "*Asociației Creștine a femeilor române*", a desfășurat o rodnică activitate pentru ajutorarea copiilor orfani, celor săraci și fără adăpost. Ileana, (maica Alexandra), (1909 – 1991), s-a căsătorit cu principele Anton de Habsburg la 26 iulie 1931 la Sinaia¹², dar ca urmare a neînțelegerilor dintre ei s-a ajuns la dizolvarea căsătoriei. Mai târziu, principesa se va căsători cu Dr. Ștefan Issărescu.¹³

Bucuria nașterii unui nou copil în familia regală este întărită de emiterea unei medalii de botez cu toartă și a unei plachete omagiale privind botezul micuței principese din 15 ianuarie 1909.¹⁴ Nașii, părinții spirituali ai noului botezat cu harul "*Sfântului duh*" sunt: regele Eduard al VII-lea și regina Victoria a Marii Britanii, ducesa Maria Pavlovna, ducele Boris Vladimirovici al Rusiei și principele Albert al Belgiei, care va deveni în 1908, rege (1909 – 1934), comandant suprem al armatei în timpul primului război mondial și sora mai mare, principesa Elisabeta.

Pe aversul plachetei este reprezentată scena botezului principesei Ileana. Copilul, întins pe un pat este înconjurat de cei doi frați, Carol în uniformă militară, Nicolae și surorile Elisabeta și Maria. În partea inferioară, principesa este flancată de stemele ținuturilor românești: leul-Oltenia, vulturul-Muntenia, stema României cu însemnele celor patru regiuni.

În partea superioară a plachetei este inserată legenda privitoare la

¹¹ Predescu, Lucian, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p.174.

¹² *Ibidem*, p. 417.

¹³ Moghior Neculai, Dănilă Ion, Moise Leonida, *op. cit.* p. 207.

¹⁴ Buzdugan G., Niculiță Gh., *Medalii și plachete românești*, București, 1971, p. 258.

botezul principesei: IN AMINTIREA BOTEZULUI A. S. R. PRINCIPESA ILEANA / A ROMANIEI NASCUTA LA 23. DECEMBRIE 1908 / SĂVÂRȘIT IN PALATUL REGAL DIN BUCUREȘTI LA 15. IANUARIE 1909 /. Nașii de botez, sunt menționați în partea inferioară a plachetei: NAS SI NASE FIIND M. S. EDUARD AL VII REGE AL REGATULUI / UNIT AL MAREI BRITANIEI ȘI IRLANDEI IMPERAT AL INDIILOR, / M.S. REGINA VICTORIA A SPANIEI, / A.S I. MAREA DUCESA MARIA PAVLOVNA A RUSIEI, / A. S. I. SI A. MAREA DUCESA DE SAXA COBURG SI GOTHA, / A. S. R. PRINCIPELE ALBERT AL BELGIEI, / A.S.I. MARELE DUCE BORIS VLADIMIROVICI, / SI A. S. R. PRINCIPESA ELISABET A ROMANIEI /.

Deși placheta nu poartă semnătura modelatorului se pare că acesta este Carniol-fiul.¹⁵ este confecționată din bronz, dimensiuni: l: 91 mm, lăț:84 mm. (fig.2)

La familiile cu posibilități financiare, aniversarea unor asemenea evenimente importante ca botezul sau căsătoria, prin emiterea de medalii a devenit un obicei, o tradiție în societatea românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, inspirată de altfel, după moda occidentală.

În continuarea studiului prezentăm câteva dintre aceste medalii aparținând familiilor de oameni politici sau de afaceri din România.

În cinstea nașterii și botezului lui Dumitru Brătianu, familia a comandat o medalie cu toartă. Pe avers, dispusă central, este înscrisă legenda: DUMITRU / BRĂTIANU / NĂSCUT / 5 APRILIE / 1901. Pe revers, în plan central, este menționat evenimentul cu ocazia căruia s-a bătut această medalie și numele nașei care l-a botezat. BOTEZAT / DE / IRINA MARGILOMAN / 17 MAIU / 1901 /. Nu este menționat modelatorul, bronz argintat, d: 27 mm. (fig.3).

Medalia de botez a Ecaterinei Kretzulescu, cuprinde pe avers legenda circulară: GEORGETA • OLIMPIA; în partea superioară, în plan central, o stea în cinci colțuri și legenda:ECATERINA / KRETZULESCU / NASCUTA / LA / 28 IANUARIE 1893. Pe revers este inserată legenda: BOTEZATĂ / DE / GEORGE / G. CANTACUZINO / SI DE OLIMPIA / LAHOVARY / LA / 14 MARTIE 1893. Nu este menționat modelatorul,este din bronz, d: 30 mm. (fig. 4)

Medalia de botez cu toartă a Mariei Consuela Mântulescu, cuprinde pe avers legenda circulară: MARIA COSUELA E. MÂNTULESCU; în plan central: NĂSCUTĂ / 6 SEPT / 1905 /. În partea inferioară a medaliei este reprezentat un triunghi în interiorul căruia se află un ochi, totul înconjurat de nimbul duhului sfânt. Pe revers, legenda circulară notifică evenimentul botezului și nașii de botez: BOTEZATĂ DE OFITERII REG.10 CĂLĂRAȘI 11 DEC. 1905. În planul central al medaliei, cu o măiestrie artistică deosebită, este realizată scena botezului. În fața unei mese străjuit de două lumânări de botez, preotul oficiază ritualul religios, întreaga scenă fiind patronată de un porumbel care revărsă razele unui nimb asupra copilului botezat (porumbelul simbolizând împărtășirea cu sfântul duh a celui botezat). Prin prezența unor obiecte de cult cu semnificații biblice, de exemplu: masa care simbolizează tronul tainic pe care sălășluiește Dumnezeu, cele două sfeșnice cu lumânări care-l reprezintă pe “*părintele luminii*”, sau ideea că însuși Isus Hristos sete lumina lumii, cel care dă

¹⁵ *Ibidem*, p. 259.

lumina credinței și cunoașterii, crucea așezată în mijlocul mesei, simbol al jertfei de pe cruce a lui Hristos dar și al biruinței creștinismului, întreaga scenă a botezului primește un aer de sacralitate și măreție. (Fig.5).

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, România se găsea în plin proces de dezvoltare economică. Dezvoltarea accentuată a industriei, agriculturii, comerțului intern și extern, extinderea mijloacelor de transport, demonstrează consolidarea statului modern român. Necesitatea și dezvoltarea comerțului extern a atras după sine dezvoltarea principalelor porturi, Brăila și Galați, în 1891 fiind construite o serie de docuri de către inginerul Anghel Saligny. De asemenea, în anul 1896 s-a pus piatra fundamentală a portului Constanța construindu-se ca urmare podul peste Dunăre, la Cernavodă, în 1902 inagurându-se brațul Sulina. Această dezvoltare a infrastructurii a fost immortalizată prin emiterea de medalii cu prilejul recepționării lucrărilor respective, de către modelatori ca Scharff din Viena, Kullrich din Berlin, Carniol-fiul, Petey, fapt care demonstrează calitatea de document istoric al medalisticii.¹⁶

Ca urmare a intensificării relațiilor externe și înființării "*Serviciului maritim român*", ale cărui vase navigau din portul Constanța până în porturile occidentale, sau realizat o serie de investiții pentru cumpărarea de noi vase fluviale și maritime. Astfel, în 1907 au fost lansate la apă monitoarele și vedetele cumpărate din Italia.

Cu acest prilej, conform credinței marinarilor că prin botezul acestora cu sfântul duh, (care plutea pe ape), vor fi feriți de primejdii și furtuni, ocrotiți de Dumnezeu, vasele au fost supuse ritualului religios. Cele patru monitoare care urmau a fi botezate purtau numele unor mari personalități politice din istoria României: I. C. Brătianu – (1821-1891), celebru om de stat, membru al Academiei Române, fruntaș al revoluției de la 1848, membru la divanului ad-hoc și deputat, a contribuit la unirea Principatelor Române (1859). Fiind printre conspiratorii de la 11 februarie 1866 împotriva lui Cuza are un rol important în aducerea în țară a principelui Carol I de Hohenzollern, în cucerirea independenței și proclamarea Romaniei ca regat (1881).

Lascăr Catargiu – (1823-1900), lider al partidului conservator, prim-ministru (1871-1876; 1889, 1891-1895); Alexandru Lahovary – (1841-1897), membru al partidului conservator, a deținut mai multe potofolii în guvernele epocii; Mihail Kogălniceanu – (1817-1891), istoric, scriitor român, a îndeplinit funcții politice importante, fiind prim-ministru în vremea lui A. I. Cuza, ministru de externe în timpul războiului pentru independență (1877-1878), membru al Academiei Române. În cinstea aniversării 30 de ani de la cucerirea independenței de stat a României, pentru omagierea eroismului celor care au luptat și și-au jertfit viața pe câmpul de luptă din sudul Dunării, vedetele au fost botezate cu numele unor eroi, ca: maiorii, C Ene, D. Giurăscu, G. Șonțu, Gr. Ion, căpitani: V. Mărăcineanu, N. L. Bogdan, M. Roman, și locotenentul D. Călinescu. În colecția muzeului nostru se păstrează două dintre aceste medalii. Pe avers, în planul central sunt reprezentate cele patru monitoare, în prima linie acostate la mal, în planul secund cele opt vedete. Pe revers, dispus circular este menționată motivația realizării acestei medalii și denumirea monitoarelor:

¹⁶ *Ibidem*, p.244, 246, 247, 251.

★ IN AMINTIREA BOTEZULUI MONITOARELOR ION C. BRATIANU, LASCAR CATARGIU, AL. LAHOVARY, MIHAIL KOGALNICEANU ★. Central este notat numele vedetelor, locul și anul evenimentului: ȘI A VEDETELOR / MAIOR C. ENE / MAIOR D. GIURASCU / MAIOR G. SONTU / MAIOR GR. IOAN / CAP. V. MARACINEANU / CAP. N. L. BOGDAN / CAP. M. ROMANO / LOCOT. D. CALINESCU /, iar în exergă: GALAȚI, SEPT. 1907. Nu este specificat numele modelatorului, bronz, d:45 mm, (Fig.6).

Cea de-a doua medalie dedicată botezului vaselor navale cuprinde pe avers, în planul central, bustul regelui Carol I cu barbă în profil stânga și legenda circulară CAROL I REGE AL ROMANIEI. Pe revers, din legenda circulară lipsesc numele lui Al. Lahovary și Mihail Kogălniceanu. Nu este menționat numele gravorului, bronz aurit, d: 40 mm.(Fig. 7).

Cu prilejul botezului și lansării la apă a vaporului care purta numele orașului¹⁷ simbol al unirii românilor, în anul 1933, primăria orașului Alba-Iulia a realizat o medalie cu toartă în formă de scut. Pe avers, central, este reprezentată stema orașului Alba-Iulia: scut tripartit cu un șef; în primul registru este reprezentată acvila cruciată, în profil stânga însoțită, în dreapta de soare, în stânga de lună, (crai nou), simbolul Țării Românești; în registrul secund, un cap de bour negru, cu o stea între coarne, simbolul Moldovei; în registrul din vârful scutului doi lei afrontați cu coada trifurcată și ținând în labele dinainte o spadă de argint cu vârful în sus, leii fiind așezați pe șapte dealuri; în șef, pe hermină coroana de oțel a României. Scutul este timbrat de o coroană murală din cinci turnuri deasupra căreia este așezată acvila cruciată. Lateral, pe cele două părți este înscrisă legenda: PRIMĂRIA ORAȘULUI ALBA-IULIA. Pe revers, este reprezentat vaporul "*Alba-Iulia*" în cinstea căruia s-a realizat această medalie, lateral, legenda: BOTEZUL VAPORULUI ALBA-IULIA, în exergă, anul 1933 și numele modelatorului, Carniol-fiul, bronz aurit, dimensiuni: l: 34 mm, lăț:25 mm.(fig.8)

Domnia regelui Carol I și a reginei Elisabeta a fost o perioadă binecuvântată în istoria neamului românesc, o perioadă în care țara a cunoscut o accentuată dezvoltare economică, o modernizare a structurilor sale, cucerirea independenței de stat în 1877-1878, deschizând larg drumul colaborării europene neîngrădite.

Născut la 8 / 20 aprilie 1839, Carol, cel de al doilea fiu al principelui Carol Anton de Hohenzollern a absolvit școlile militare din Munster (1856) și Berlin (1857). În anul 1863 audiază cursurile de literatură franceză la Universitatea din Bon. A participat ca voluntar în războiul Prusiei împotriva Danemarcei.¹⁸ Acceptând oferta lui I.C. Brătianu de a primi tronul României, la 10 / 22 mai 1866, Carol a depus jurământul de credință în fața parlamentului. La 3 / 15 noiembrie 1869, Carol I se căsătorește cu principesa Elisabeta de Wied, cunoscută ulterior sub pseudonimul de Carmen Sylva. Primind o excepțională educație în familie, învață limba franceză, engleză, italiană, devine o excelentă cunoscătoare de muzică, pictoriță, fiind protectoarea artelor în România. Desfășoară, de asemenea, o bogată activitate și în domeniul social, sprijinind o serie de acte de caritate, azilul "*Doamna Elena*", "*Elisabeta*", fondează

¹⁷ Moghior Neculai, Dănilă Ion, Moise Leonida- *op.cit.* 211,212,217,218.

¹⁸ Scurtu,Ion, *op. cit.* p. 12.

societatea "Munca" cu scopul se a da de lucru femeilor sărace.¹⁹

În semn de recunoștiință și pentru a omagia căsnicia familiei regale, devotamentul, dragostea și eforturile pe care le-au făcut pentru țară i-au determinat pe cetățeni să sărbătorească cei 40 de căsătorie ai familiei regale prin emiterea unei plachete.

Pe avers, în plan central, sunt reprezentate busturile celor doi suverani ai României: regina Elisabeta în profil stânga cu coroană, și bustul în profil dreapta al regelui Carol I cu barbă și uniformă militară. În colțul din dreapta și stânga, încadrați cu motive ornamentale frunziforme sunt înscrși anii de căsătorie: 1869-1909. În partea inferioară, la cele două colțuri placheta este decorată cu câte un motiv vegetal stilizat, între numele reginei ELISABETA și CAROL aflându-se două stele străjuite de doi lei afrontați, timbrate de coroana de oțel a României. În primul scut este reprezentată stema României: un scut cartelat cuprinzând în cele patru registre simbolurile ținuturilor românești: acvila cruciată și încoronată purtând în gheara dreapta spada, în cea stângă sceptrul, simbolul Munteniei; capul de zimbriu cu o stea cu șase raze între coarne flancat de o lună, simbolul Moldovei; un leu încoronat ieșind dintr-o coroană și ținând o stea cu șase raze, simbolul Olteniei; doi delfini afrontați, simbolul Mării Negre, al Dobrogei.

În partea inferioară, pe o eșarfă s-a înscris deviza familiei regale: NIHIL SINE DEO.

Pe revers, placheta este înconjurată de un chenar dreptunghiular care cuprinde în interiorul său motive ornamentale vegetale stilizate și legenda: PRINOS DE ADÂNCĂ RECUNOȘTIȚĂ / M.M.L.L. REGELUI ȘI REGINEI / ROMÂNIEI, CU PRILEJUL / ÎMPLINIRII A 40 DE ANI DE / CĂSNICIE, DIN PARTEA / CREDINCIOȘILOR LOR SLUJITORI / . Modelator este Fr. Storch, bronz, dimensiuni: l: 70 mm, lăț: 50 mm. (fig. 9)

Oficierea căsătoriei dintre regele Iugoslaviei, Alexandru I Karagheorghevi cu principesa Maria a României a fost immortalizată prin emiterea de medalii subliniindu-se în acest mod bucuria celor două familii regale, importanța oficializării ei și consolidarea relațiilor externe ale României prin realizarea de legături de rudenie între aceste două țări.

Regele Alexandru I s-a născut la 17 decembrie 1888 în Cetinge, ca fiu al regelui Petru Karagheorghevi și al reginei Zorca. După absolvirea școlii de cadet din Rusia (1903), a liceului și al dreptului, la 25 martie 1909 devine prinț moștenitor. Din cauza stării precare a sănătății tatălui său devine regent (24 iunie 1914-16 august 1921), apoi rege al Serbiei. La 8 iunie 1922 se căsătorește cu principesa Maria (Mignon) (1900-1961) a României, fiica regelui Ferdinand și a reginei Maria²⁰ Din această căsătorie s-au născut trei copii: Petru care va deveni mai târziu rege, Tanislav, și Andrei. Din nefericire, regele Alexandru I va fi asasinat la Marsilia în 1934 de către anarhiștii croați.

Muzeul nostru păstrează două dintre aceste medalii dedicate evenimentului respectiv.

Pe aversul medaliei, în planul central, înconjurate de un cerc perlat, sunt reprezentate busturile în profil ale principesei Maria și regelui Alexandru I, în

¹⁹ Predescu, Lucian, *op. cit.* p.304.

²⁰ *Ibidem*, p. 23.

uniformă militară. Spre exterior, circular este inscripționată legenda: **MARIJA PRINCEZA RUMUNSKA KRALJ ALEKSANDAR I.** Pe revers, în plan central, mărginit de un cerc perlat, este reprezentată coroana Iugoslaviei și legenda în limba sârbă și română: **U SPOMEN / NJIHOVOG VENCANIA / JUNA 1922 / . IN AMINIREA / CĂSĂTORIEI LOR / ,** în exergă: **IUNIE 1922** și două palme care se strâng; spre exterior, legenda circulară: **MARIA PRINCIPESA DE ROMÂNIA ALEXANDRU I REGE** și o ghirladă din frunze de laur, decorează partea inferioară a medaliei. Modelatorul nu și-a semnat lucrarea, spialtr, d: 65mm. (fig.10)

Cea de a doua medalie este asemănătoare primei, cu deosebirea că în locul ghirladei ca element decorativ în partea inferioară a medaliei, pe revers, apare o stea în cinci colțuri mărginită de câte un punct în stânga și în dreapta: **• ★ •**, modelator fiind Thozey, București, bronz argintat, d: 32 mm. (fig. 11)

La aniversarea a 25 de ani de căsătorie, a nunții de argint, D.C. Butculescu (decanul corpului contabililor și experților contabili, președintele corpului absolvenților Școlii comerciale superioare, 1927) va emite o medalie aniversativă. Această medalie cuprinde, pe avers legenda circulară: **• DIMITIRE C. BUTCULESCU • ECATERINA D. BUTCULESCU NĂSCUTĂ OLANESCU** și central, data evenimentului omagiat: **15 APRILIE /1873-1898 /**. Pe revers, central este înscris: **NUNTA / DE / ARGINT /**,. Gravorul acestei medalii este Carniol-fiul, bronz, d: 44 mm. (fig.12).

Nunta de argint a fost sărbătorită și de suveranii Germaniei, împăratul Wilhelm II și împărăteasa Charlotta prin emiterea unei plachete comemorative. Născut la 1859, rege al Prusiei și Germaniei, (1888-1918), Wilhelm II l-a îndepătat pe Bismmark, mărind el însuși capacitatea armatei pentru a demonstra superioritatea germanilor. Necesitatea găsirii de noi piețe de desfacere pentru produsele germane a dus la mărirea coloniilor și conflictele cu Anglia, atribuindu-se o mare parte a responsabilităților în declanșarea primului război mondial.²¹

Placheta dreptunghiulară are în planul central, un registru de formă octogonală cu părțile laterale mai mari realizate prin cercuri perlate. În centrul imaginii sunt prezentați, în profil dreapta, împăratul Wilhelm, în uniformă militară și împărăteasa Charlota. Spre exterior, legenda înconjoară forma octogonală a registrului central: **WILHELM II ZUR SILB.HOCH ZEIT CHARLOTTE**, la cele două colțuri inferioare fiind înscrise anii 1866, 1911, iar cele superioare sunt decorate cu câte o stea cu cinci colțuri. În registrul din partea inferioară a plachetei, încojurate de motive florale și frunziforme sunt reprezentate cele două steme ale familiilor respective, timbrate de coroana Germaniei.. Modelatorul nu a semnat lucrarea, bronz, dimensiuni: l : 54 mm, lăț: 39 mm (fig.13).

Studiul prezentat, subliniază valoarea de document istoric a medalisticii care oferă în cazul de față informații privind unele aspecte ale vieții spirituale creștine, (botezul și căsătoria), reliefând în paralel și date referitoare la anumite momente ale dezvoltării economice a României.

²¹ Enciclopedia *Minerva*, Cluj, 1929,p. 226.

Fig 1/a Nr. inventar 4026

Fig 1/b

Fig. 2 Nr. inventar 4192

Fig. 3/a Nr. inventar 4084

Fig. 3/b

Fig. 4/a Nr. inventar 4027

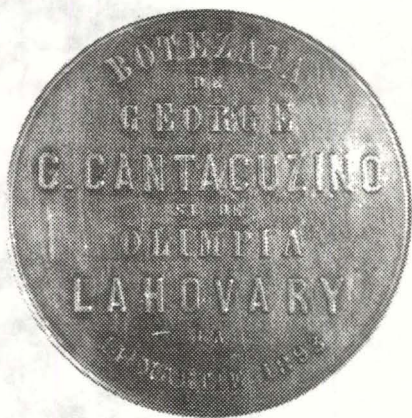

Fig. 4/b

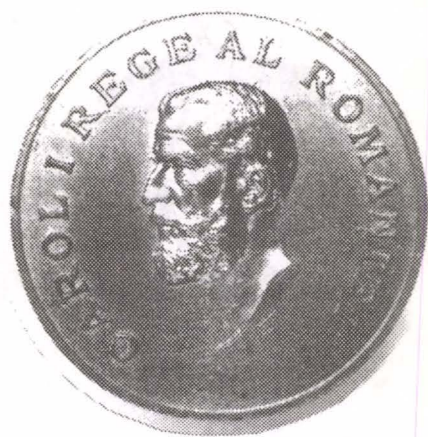

Fig. 7/a Nr. inventar 4173

Fig. 7/b

Fig. 8/a Nr. inventar 4332

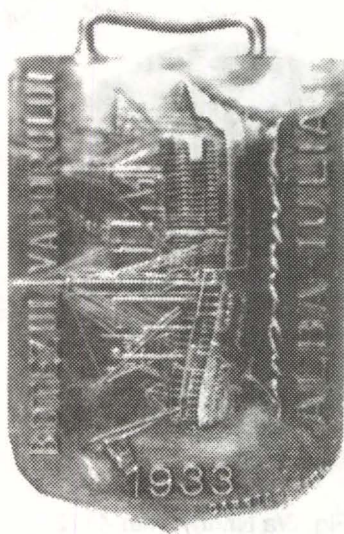

Fig. 8/b

Fig. 9/a Nr. inventar 4191

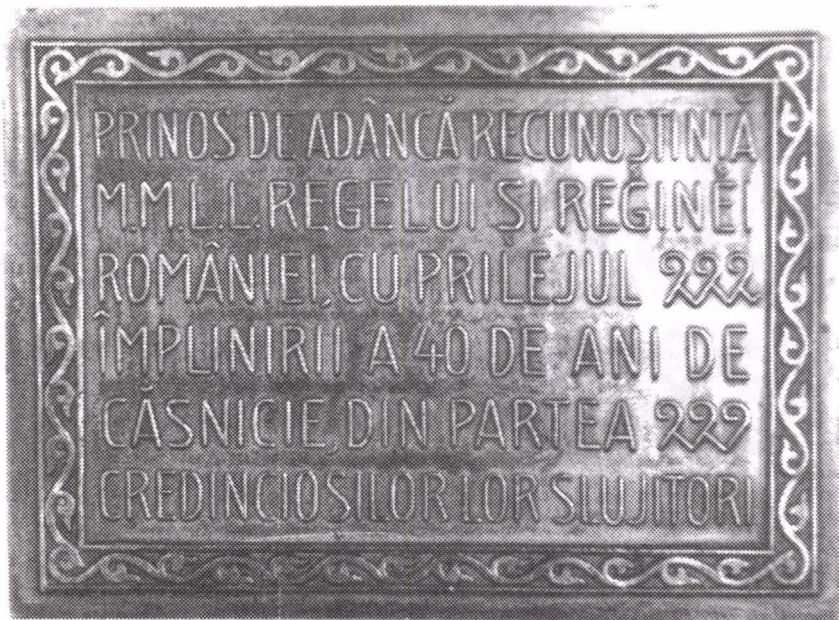

Fig. 9/b

Fig. 10/a Nr. inventar 4262

Fig. 10/b

Fig. 11/a Nr. inventar 4258

Fig. 11/b

APARATE MUZICALE DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE DIN TÂRGU-MUREȘ

ANA HANCU

Mărturiile istorice atestă încă din antichitate preocupările omului de a reda vorbirea și muzica. Astfel, coloana lui Memnon din Egipt, scrierile chinezești și grecești amintesc despre încercările de a se realiza mașini sau automate vorbitoare, evul mediu, dar mai ales secolul al XVIII-lea datorită activității lui Albert le Grand și Vaucasson, renumiți prin construcția de automate celebre.¹ Dacă la început, aceste aparate redau vorbirea și muzica, mai târziu, se construiesc aparate care înregistrau și reproduceau, în special muzica. Unele dintre primele aparate care înregistrau și reproduceau sunetele au fost viola și carillonul, cutiile muzicale, serineta, orga Barbarie, țambalul metalic și orchestronul.

În categoria acestor aparate de înregistrat și redat sunetul se includ aristoanele și simfonioanele, redarea sunetelor realizându-se prin intermediul unor plăci de carton cerate sau metal perforat. Principiul de funcționare are la bază lamele metalice, așa numitele ancii, care produc sunetele corespunzătoare notelor muzicale. Când o perforație a discului trece prin dreptul unei ancii, aerul ce vine de la foilul aflat în interiorul cutiei, trece peste ancie punând-o în vibrație. O manivelă pune în mișcare foalele și discul de carton cerat și perforat conținând anumite partituri muzicale. Aristoanele erau realizate din lemn băituit, ornamentate cu diverse motive florale, zoomorfe și antropomorfe. (Fig. 1 a, b).

Simfionionul are ca principiu de funcționare mecanismul cu arc care pune în mișcare discul perforat cu proeminente care agață niște pârghii. La rândul lor, aceste pârghii pun în vibrație lamele metalice dând, astfel, naștere sunetelor muzicale. Mecanismul cu arc este declanșat prin introducerea unei monezi (coroane). (Fig. 2 a, b). La sfârșitul secolului al XIX-lea, apare pianul automat care funcționează având la bază dispozitivul de comană cu banda de hârtie perforată. Aparatele realizate până în această perioadă înregistrau și redau sunetele muzicale, dar începând cu a doua jumătate a secolului se realizează primele încercări de a se reda și vorbirea umană de către Leon Scott, Charles Cros și Thomas Alva Edison. În acest sens, menționăm fonograful, creat în 1877 de inventatorul T.A.Edison care a reușit să combine înregistrarea și reproducerea sunetului într-un singur aparat. Aparatul dispune de trei plăci : una din sticlă foarte subțire prevăzută cu un ac ascuțit servind la înregistrarea pe foaia cerată de pe cilindru a vibrațiilor sonore, a doua placă cu vârful țesit, folosind la reproducerea sunetelor înregistrate pe cilindru, iar cu acul celei de-a

¹Îțicovici, M., Ursescu, E, Petroniu, P, *De la harpă la magnetofon, Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie*, vol II, București, 1964, p. 455.

treia plăci, mai grea putându-se șterge înregistrarea făcută, pregătindu-se cilindrul pentru o nouă înregistrare.² Peste numai câțiva ani, Emil Berliner, concepe gramofonul care permite redarea mecanică a sunetelor cu ajutorul unei diafragme pe un disc, acționarea discului făcându-se prin intermediul unui arc sau manual.³ Discul care va înlocui cilindrul fonografului va fi înregistrat pe ambele părți, gramofonul înlocuind, din acest moment definitiv, fonograful lui Edison. (Fig.3). Materialul din care este confecționat acul gramofonului este diamantul, dar cel mai des folosit fiind safirul. În dezvoltarea înregistrării și redării mecanice a sunetelor este necesar să amintim realizarea gramofonului portabil (1929), cunoscut sub denumirea de patefon. (Fig.4, 5). Spre deosebire de gramofon, la patefon, cornetul acustic nu se mai află în exterior, ci este plasat în interiorul aparatului, devenind astfel o cameră de rezonanță.⁴ Contribuții majore în direcția perfecționării calității înregistrărilor pe discuri au adus fizicianul francez Francois Dussaud (1894) care a descoperit înregistrarea electrică și inginerul danez Poulsen (1898), experimentatorul înregistrării magnetice, mult îmbunătățită de-a lungul anilor.⁵ Paralel cu progresele realizate în domeniul discurilor s-a perfecționat și tehnica de construcție a aparatelor de redare, ajungându-se la înlocuirea gramofonului cu arc învârtit cu manivela la gramofonul electric.⁶ În România producția efectivă de discuri începe după 1930 când grupul englez "Columbia"- "His Master Voice" și grupul german "Odeon" au creat câte o reprezentanță în această țară, în 1933 fiind construită fabrica "Electrecord".⁷

Dar, chiar, dacă fonograful lui Edison și gramofonul au reușit să înregistreze vocea omului, oamenii de știință au continuat să se preocupe și de transmiterea semnalelor la mare distanță, punându-se în felul acesta bazele radiofoniei. Totuși din punct de vedere științific calea apariției și afirmării radioului nu a fost ușoară și deosebit de rapidă. Bazele științifice ale electrotehnicii contemporane au fost întemeiate de M. Faraday, care în 1831 a reușit primele experiențe de inducție electromagnetică, transformarea lucrului mecanic în energie electrică.⁸ J. C. Maxwell, elev al lui Faraday, va continua experiențele mentorului său, reușind să dea o expresie matematică descoperirilor acestuia.

Maxwell a continuat și a adâncit aceste descoperiri demonstrând că dacă se produce o perturbare electromagnetică într-un punct al unui dielectric, în spațiul înconjurător apar unde electromagnetice. În concepția lui Maxwell, undele electromagnetice au o existență fizică, se propagă cu o anumită viteză și

² Lapiro, Skoblo, *Edison*, Editura Tineretului, București, 1963, p. 101.

³ Olivotto, C, *Făuritorii de miracole - Franklin - Edison - Coandă*, Editura Ara, București.

⁴ Grumăzescu, M, *Înregistrarea și redarea sunetelor*, Editura pentru răspândirea științei și culturii, București, 1957, p. 17.

⁵ Ițicovici, M, Ursescu, E, Petrariu, P, *op. cit.*, p. 461.

⁶ Elian, E, *Discul*, Editura muzicală a Uniunii compozitorilor din R. P. R., București, p. 10.

⁷ *Idem*, p.56.

⁸ Florea, I.C., *Guglielmo Marconi*, Editura științifică, București, 1972, p. 15.

asigură un transport de energie de la sursa producătoare în toate direcțiile.⁹ Prin descoperirea undelor magnetice, Maxwell a contribuit în mod decisiv la posibilitatea creării unui sistem de comunicații fără o legătură artificială, stabilind matematic corelațiile între câmpul electric și cel magnetic.¹⁰ Teoria lui Maxwell a fost confirmată prin metode experimentale de către Hertz, remarcabil fizician, dublat de un mare matematician, acesta a descoperit propagarea undelor electromagnetice, a determinat lungimea și viteza undelor, proprietățile lor de reflecție, refracție și polarizare, corespondența dintre undele electromagnetice și cele luminoase.

Preluând și continuând aceste experiențe, G. Marconi a reușit să demonstreze posibilitatea transmiterii și recepționării sunetelor cu ajutorul unui sistem de antene, punând astfel bazele telegrafiei fără fir. Ideea radiocomunicațiilor a început să prindă teren la cumpăna secolelor XIX- XX. Dar pentru realizarea radiofoniei era necesar să se rezolve problemele legate de radiotehnică, respectiv a tuburilor electronice pentru producerea undelor electromagnetice întreținute. Punctul de plecare în realizarea practică a tuburilor electronice l-a constituit una dintre experiențele genialului T.A. Edison, respectiv așa numitul "efect Edison". Această experiență a fost realizată în anul 1883 prin introducerea în balonul unei lămpi cu incandescență a unui electrod special, o mică placă. Cu ajutorul unui aparat sensibil a constatat trecerea unui curent chiar și atunci când aerul a fost evacuat din balon. De fapt, Edison construise primul tub electronic. În anul 1904 J.A.Fleming descoperă că această lampă electrică cu filamentul de cărbune incandescent înconjurat de o placă metalică, acționează ca redresor asupra oscilațiilor de înaltă frecvență, lampa putând fi folosită ca detector pentru semnale radio. Această lampă (tub) a fost cunoscută sub numele de diodă, mai târziu, Lee de Forest introducând trioda (cu 3 electrozi) și W. Shotky în anul 1916, tetroda, care a deschis drumul pentodelor cu mare coeficient de amplificare și capacitate internă neglijabilă. În domeniul aparatelor de emisie și recepție se realizează mari progrese, societățile "Telefunken" și "Philips" construind primele amplificatoare cu tuburi electronice.

Tot în această perioadă se fac și primele încercări de difuziune, inginerul american David Sharnoff propunând folosirea radioului în scopuri casnice. Radiodifuziunea s-a dezvoltat treptat din radiotelegrafie, prin 1919 ea a ieșit foarte timidă din laborator. Se înființează primele posturi de radiodifuziune: Anglia, 1922, B.B.C. (British Broadcasting Company); S.U.A., Pittsburg, 1920, N.B.C (National Broadcasting Company); România, 1928, S.D.R (Societatea de difuziune radiotelefonică).¹² Treptat, necesitatea audițiilor colective au

⁹Idem, p.18

¹⁰Lombardi, C., *De la porumbelul călător la sistemul de editare*, în *De la silix la siliciu; Istoria mijloacelor de comunicare în masă*, Editura tehnică, București, 1985, p. 62.

¹¹Popescu, Ulmu, C., *Efigii pe meridianele cunoașterii*, Colecția Cristal, București, 1985, p. 62.

¹²*Dicționar cronologic al științei și tehnicii universale*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 279.

determinat construirea primelor difuzoare construite pe principiul inducției electromagnetice care dispuneau de o diafragmă sau un con difuzor, mișcate de o paletă metalică acționau o masă de aer importantă producând astfel, sunete puternice. (Fig. 6 a, b, c). În anul 1937 apar primele radioreceptoare echipate cu tuburi indicatoare de acord. (Fig.7).

Prin prezentarea acestor aparate muzicale din colecția muzeului, am dorit să evidențiem un moment în dezvoltarea științei și tehnicii, al preocupărilor umane de a descoperi procedeele de înregistrare și redare a sunetelor, rezultate care au stat la baza modernelor mijloace de comunicare pe care le folosește umanitatea astăzi, și fără de care acestea nu ar fi fost posibile.

1. Aristonette

Nr. inv. 6687 ; confecționat din lemn băituit, culoare neagră; se sprijină , în cele patru colțuri pe colonade rotunjite, părțile laterale ale cutiei aparatului sunt decorate cu motive liniare. Partea superioară a aparatului este bogat ornamentată: pe lateral este decorată de linii și cerulețe, iar în colțuri sunt reprezentați crini stilizați. În spațiul cuprins între planul central și cel exterior sunt reprezentate, pe o ghirlanda de frunze de lauri instrumentele muzicale: harpa, clarinetul, mandolina, toba, trompeta și un caiet de note muzicale. În plan central, rezervat plăcii de carton cerate înregistrate, este realizat în culori vii un grup de copii și arlechini dansând, înconjuțați de frunze de acant flori și fluturi exotici. În centru se găsesc cinci elemente de metal care sprijină placa care este pusă în mișcare prin intermediul unei manivele.

Producție germană: "Manufacture Patent", inscripția "Aristonette";

Datare: a doua jumătate a secolului al XIX- lea.

Dimensiuni: înălțime: 18 cm; lungime: 35,5 cm; lățime: 35,5 cm (Fig.1a, b).

2. Euphonion

Nr inv. 6657; confecționat din lemn lăcuit, culoare maron .Aparatul este compus din două părți: partea superioară care cuprinde mecanismul de funcționare propriu-zis, pus în mișcare prin introducerea unei "coroane", este încadrat într-o carcasă de lemn tip dulap; în partea inferioară a dulapului sunt păstrate plăcile de metal înregistrate cu melodii (vals, polca, marseilleusa). Dulapul este ornamentat în stilul neobaroc.

Producție maghiară: Budapesta

Datare: sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec al XX-lea

Dimensiuni: înălțime: 215,5 cm; lungime: 121,7 cm; lățime: 91,7 cm (Fig. 2 a, b).

3. Gramophon

NR.inv. 6629; confecționat din lemn lăcuit, suportul de susținere al plăcii fiind din metal cu orificii; brațul aparatului cuprinde acul care rulează pe placa și pâlnia ornamentată cu motive florale.

Producție maghiară; inscripția: "Szavasi es Korda" - Budapest

Datare: sfârșitul sec. al XIX-lea - începutul sec al XX-lea.

Dimensiuni: înălțime: 10 cm; lungime: 25 cm; lățime: 24 cm (Fig.3).

4. Patefon

NR inv. 6630; mecanismul aparatului este introdus într-o cutie neagră, portabil; brațul patefonului susține acul și cornetul acustic (cutia de rezonanță este în interior).

Producție elvețiană: SWISS MADE - FOR DECCA NEEDLES; inscripția "The crescendo " Junior; Sound Box, for all Gramophones".

Datare: începutul sec. al XX-lea.

Dimensiuni: înălțime: 18 cm; lungime: 27 cm; lățime: 24 cm (Fig.4).

5. Patefon

NR. inv. 8987; mecanismul aparatului este montat în cutia suport, portabilă, cornetul acustic este încadrat în interiorul cutiei de rezonanță; brațul mobil al patefonului cuprinde și acul necesar rulării lui pe placă.

Producție engleză: "PROTECTED BY PATENT IN GREAT BRITAIN AND VARIOS OTHER COUNTRIES - COLUMBIA GRAPHOPHONE COMPANY - LONDON"; MADE IN ENGLAND; comercializat de " Magazin de muzică și lămpi electrice", "Rezistența"- București.

Datare: 1930-1940

Dimensiuni: înălțime: 9 cm; lungime: 38 cm; lățime: 28 cm.

6. Aparat de radio cu amplificator și difuzor

NR. inv. 6690; cutia radioului este din lemn vopsit, cuprinde scala aparatului, două butoane pentru reglarea ei și a intensității sunetului;

Producție olandeză: marca "Philips" (fondată în 1891 la Eindhoven de către bancherul Frederik Philips și dirijată apoi de fiul său Anton); a fabricat lămpi incandescente, iar după primul răzoi mondial s-a lansat în fabricarea tuburilor de raze X și a lămpilor de radio, reușind să pună în vânzare un receptor-radio complet).

Datare: 1928-1930.

Dimensiuni: înălțime: 32,5 cm; lungime: 41,5 cm; lățime: 15 cm.

Amplificator: cutia din lemn vopsit, are trei butoane și două indicatoare pentru reglarea : V, Hz, W., scala și acul indicator; inscripția "SABA"

Dimensiuni: înălțime: 18,5 cm; lungime: 39,5 cm; lățime: 27,5 cm.

Difuzor: cutia din lemn vopsit, este ornamentată cu motive geometrice: sferice, semisferice, romburi compuse sub forma unei flori.

Dimensiuni: înălțime: 40 cm; lungime: 39,3 cm; lățime: 10,5 cm (Fig.6 a, b,c).

7. Aparat de radio

NR. inv. 7829; carcasa aparatului este din lemn lăcuit, cuprinde două butoane pentru reglarea acului indicator al scalei și pentru închidere – deschidere.

Producție olandeză; marca "Philips".

Datare: 1930-1940.

Dimensiuni: înălțime:35,5 cm; lungime: 56,5 cm; lățime:10,5 cm (Fig.7).

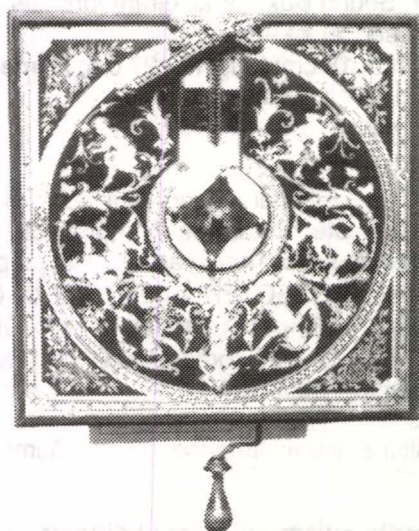

Fig. 1/a Nr. inventar 6687

Fig. 1/b Nr. inventar 6687

Fig. 2/a Nr. inventar 6657

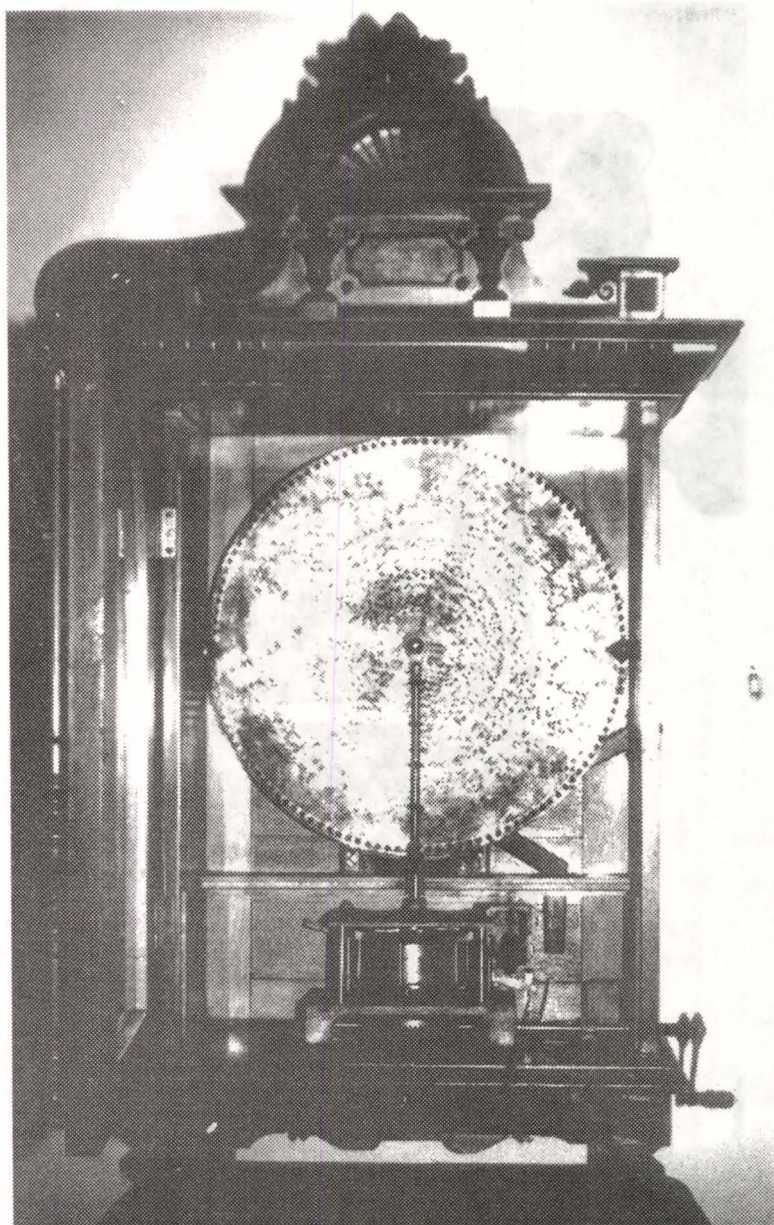

Fig. 2/b Nr. inventar 6657

Fig. 3 Nr. inventar 6629

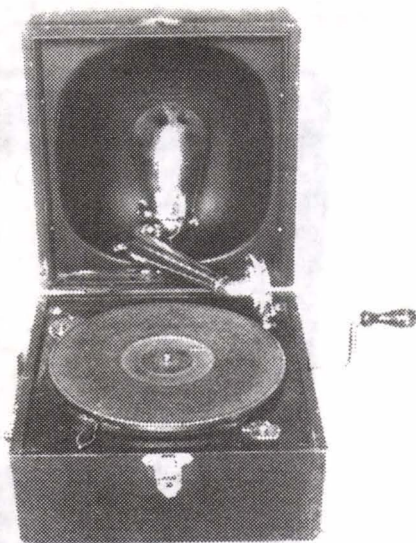

Fig. 4 Nr. inventar 6630

Fig. 5 Nr. inventar 8987

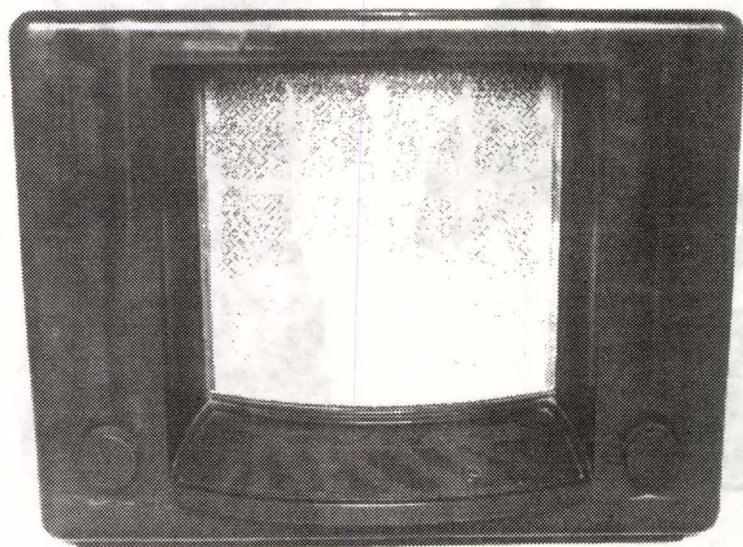

Fig. 6/a Nr. inventar 6690

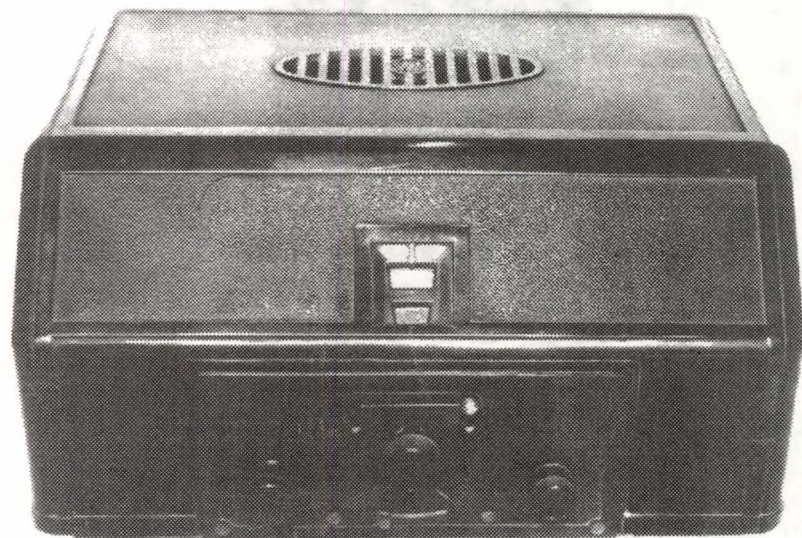

Fig. 6/b Nr. inventar 6690

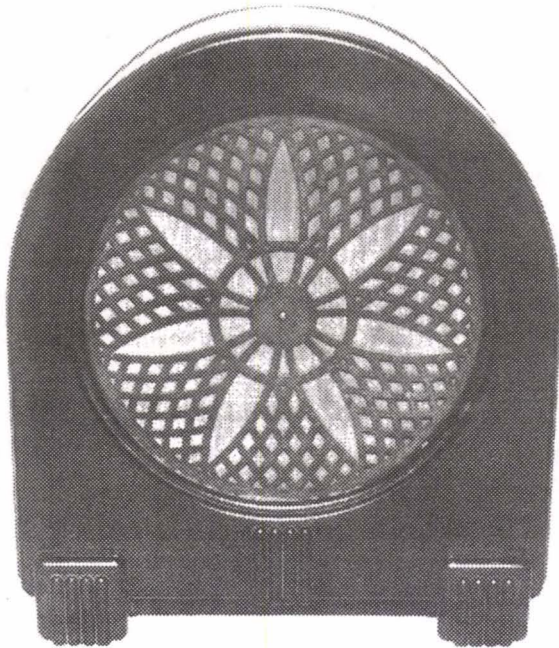

Fig. 6/c Nr. inventar 6690

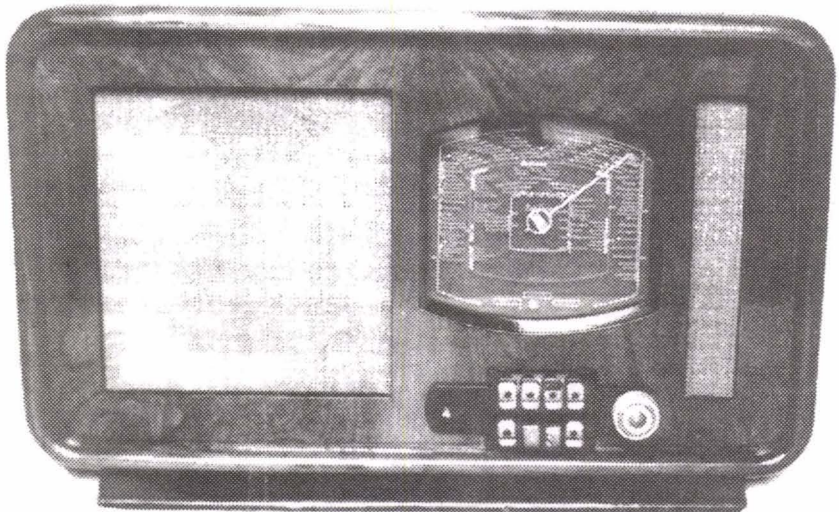

Fig. 7 Nr. inventar 7829

NOTE

REFERIRE LA PRACTICAREA EXCARNAȚIEI ÎN PREISTORIA ROMÂNEASCĂ. PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA BRONZULUI TIMPURIU SUD-VEST TRANSILVĂNEAN

EMIL MOLDOVAN

În cadrul unor manifestări culturale din sud-vestul Transilvaniei apare, conform opiniei cercetătorilor H. Ciugudean, Gh. Lazarovici și M. Meșter, practicarea de către unele comunitățile preistorice a descarnării trupurilor celor decedați înainte de a fi înmormântate.¹ Este vorba despre un ritual funerar despre care s-a vorbit destul de puțin în literatura de specialitate de la noi, și care a fost pus în legătură cu o parte din monumentele tumulare cu manta de piatră răspândite în zona Munților Trascăului, Metaliferi și Zarandului. Aceste monumente funerare au aparținut purtătorilor a ceea ce H. Ciugudean numește *grupul cultural Livezile*, din bronzul timpuriu I², ridicarea unor astfel de movile fiind preluată ulterior și de *grupurile culturale Șoimuș și Copăceni* din bronzul

¹ H. Ciugudean, *Zur frühen Bronzezeit in Siebenbürgen in Lichte der Ausgrabungen von Ampoia, jud. Alba*, în *P.Z.*, 66, 1, 1991, p. 80-114 (în continuare *Zur frühen Bronzezeit...*, 1991); Idem, *The later eneolithic/ early bronze age tumulus burials in Central and South- Western Transilvania*, în *Apulum*, 32, 1995, p. 13-33; Idem, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, *Bibliotheca Thracologica*, XIII, București, 1996 (în continuare *Epoca timpurie a bronzului...*, 1996), p. 133; Gh. Lazarovici, *Metode moderne de cercetare în arheologie*, București, 1995, p. 73-74 (în continuare *Metode moderne...*, 1995); Idem, *About the Early Bronze Age from Transilvania*, în *Angustia*, 2, 1997, p. 12-13 (în continuare *About the Early Bronze Age...*, 1997); Gh. Lazarovici, M. Meșter, *Săpături și prospectări în necropolele tumulare din zona Cheilor Turzii (1992-1994)*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, I, 1995, p. 87-89; M. Meșter, *Săpături arheologice în Munții Perindului*, în *ActaMN*, 33/I, 1996, p. 354-359

² H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului...*, 1996, p. 78-79; Idem, *Eneoliticul final în Transilvania: Cultura Coțofeni*, Timișoara, 2000, p. 44; Conform celorlalți doi cercetători, respectiv Gh. Lazarovici și M. Meșter, movilele funerare avute în discuție ar aparține ultimei faze a culturii Coțofeni (a se vedea în acest sens bibliografia celor doi autori prezentată la nota 1). Negarea apartenenței acestor tumuli la cultura Coțofeni și-o exprimase și P. Roman în *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 3. Dată fiind dimensiunea divergenței ne-am limitat la a prezenta doar cele două coordonate principale ale ei, problema acestei divergențe nefiind relevantă pentru tema acestui studiu.

timpuriu II, din același areal geografic³. Excepție pentru ritualul funerar al grupului Livezile face un recent descoperit cimitir plan⁴ iar ca o caracteristică deosebită de BT I, trebuie menționată practicarea în BT II, restrâns la câteva exemple, a incinerăției⁵. Toate aceste date conduc spre concluzia existenței unei destul de mari varietăți de cutume funerare în perioada de timp care ne interesează și mai ales în spațiul circumscris de grupul/grupurile culturale a căror ritual funerar specific era îngroparea defuncțiilor sub movile cu manta din piatră.

H. Ciugudean împarte mormintele de tip Livezile în două grupe principale, în funcție de starea scheletelor. Conform acestui cercetător, grupa cu schelete dezarticulate, caracterizate uneori și prin lipsa unor fragmente de oase, «ilustrează practica excarnației corpurilor înainte de înmormântare prin expunerea lor pe platforme sau în «case ale morților», urmată de îngroparea parțială sau completă a oaselor»⁶. Platformele pot să fie atât construcții din piatră cât și amenajări din lemn, structuri special întocmite pentru susținerea corpurilor. Dată fiind perisabilitatea lemnului, cercetătorul exemplifică folosirea acestor platforme doar prin construcții din piatră. Cel mai bun exemplu în acest sens este platforma descoperită în tumulul VI de la Ampoița- Peret, jud. Alba⁷. Pe această platformă, alcătuită din lespezi de calcar, au fost găsite scheletele amestecate a patru indivizi. În urma analizei antropologice⁸ s-a dovedit că două dintre aceste schelete aparțineau unor femei iar celelalte unor copii⁹.

Gh. Lazarovici, vorbind despre aceeași practică a excarnației, propune chiar o posibilă reconstituire grafică a sistemului de expunere a defuncțiilor¹⁰. Același cercetător atrage atenția asupra diferenței elementelor de ritual funerar în cadrul aceluiași aspect cultural, diferențe care se pot manifesta chiar și între morminte¹¹. Dacă avem în vedere cazurile de incinerăție, de care am pomenit anterior, ca și existența unei necropole plane în grupul cultural Livezile, caracterizat în general prin cimitire tumulare, observația surprinde o realitate cuantificabilă din punct de vedere arheologic. Excarnația este, în schimb, mai greu de demonstrat pentru că nu se cunosc niște dovezi clare ale practicării ei, dovezi care nu au fost încă «instituționalizate» pentru a putea fi luate drept

³ H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului...*, 1996, p. 97, 101-102

⁴ H. Ciugudean, A. Gligor, Hăpria- Capu Dosului, în *Cronica cercetărilor arheologice*, 2000, p. 42; Idem, Hăpria Capu Dosului, în *Cronica cercetărilor arheologice*, 2001, p. 97-98. Îi mulțumesc cu această ocazie domnului cercetător Adrian Gligor care mi-a atras atenția asupra acestei necropole unde, conform opiniei domniei sale, stărea fragmentară a unora dintre schelete este posibil să fie o dovadă a practicării, și aici, a excarnației, dar nu omitea posibilitatea unor deranjări a scheletelor sau reînhumări, deși nu există nici o dovadă stratigrafică în acest sens.

⁵ H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului...*, 1996, p. 102, 133-134

⁶ *Ibidem*, p. 133

⁷ *Ibidem*, p. 133

⁸ M. Perianu, *Necropola bronzului timpuriu de la Ampoița (jud. Alba)*, în ThD, XI, 1990, p. 241-247

⁹ H. Ciugudean, *Zur frühen Bronzezeit...*, 1991, p.78; Idem, *Epoca timpurie a bronzului...*, 1996, p. 35

¹⁰ Gh. Lazarovici, *Metode moderne...*, 1995, p. 74, fig. 85

¹¹ Gh. Lazarovici, M. Meșter, *op. cit.*, p. 89

invariabile sau cunoscute cu care alcătuim o ecuație. În conformitate cu afirmația privitoare la diferențele din ritualul funerar, Gh. Lazarovici considera cazurile de excarnație ca ceva izolat, fenomenul circumscriindu-se doar următoarelor exemple : *Tumulul Mare* de la Tureni, jud. Cluj, la *Petreștii de Sus-Pă Grădini*, jud. Cluj și în tumulii de la Săndulești- *Suliheghi* și Săndulești- *Căcăniș*¹², jud. Cluj. Ipoteza practicării excarnației pornește și la Gh. Lazarovici, ca și în cazul lui H. Ciugudean, de la păstrarea dezarticulată și fragmentară a scheletelor ca și de la descoperirea unor amenajări din piatră în interiorul tumulilor, amenajări care ar fi putut să aibă legătură cu această practică funerară mai puțin obișnuită. Sunt date astfel ca exemplu « masa » de calcar din tumulul de la Căcăniș¹³, în prajma căreia au fost descoperite câteva fragmente de schelet uman, și caseta din lespezi de calcar din *Tumulul Mare* de la Tureni¹⁴, folosită ca posibilă « casă mortuară »¹⁵. « Masa » de calcar a fost interpretată fie ca loc consacrat depunerii scheletelor fie ca aflându-se dedesubtul unor târgi pe care se presupune că defuncții erau lăsați la descărnare¹⁶. Alături de această masă, cercetătorul invocă unele așa-zise altare de piatră descoperite în tumulii din zona Cheilor Turzii încă de la sfârșitul secolului XIX¹⁷.

În toate cele șase morminte din mantaua tumulului de la Săndulești- *Suliheghi* oasele descoperite se aflau în stare fragmentară. Alte sute de oase se aflau răspândite printre straturile de pietre, mai ales în cadranul de sud-est¹⁸. Unele părți de schelete au fost așezate în conexiune anatomică în groapa sepulcrală (M.1, M.3) iar altelei groapa este evident săpată doar pentru osemintele depuse în ea (M.1, M.2)(deci nu poate să fie vorba de deranjări sau de fragmentări intenționate post mortem). La unele dintre fragmentele osoase le-a fost observată starea de degradare accentuată încă dinainte de depunerea lor în groapă și faptul că puține fisuri s-au mai petrecut după înhumare. Concluzia la care se ajunge, pe seama acestor date, este aceea că este « foarte clară existența unui ritual în care scheletele erau ținute o anumită perioadă pentru descărnare, iar apoi, ceea ce rămânea, era înhumat sub unul sau două rânduri de pietre »¹⁹. Instalațiile de susținere ale corpurilor, sub forma unor târgi, erau ridicate probabil doar într-o anumită zonă a tumulului (dovadă răspândirea doar în zona de sud-est a acelor sute de fragmente osoase

¹² Ibidem, p. 89; Gh. Lazarovici, *About the Early Bronze Age...*, 1997, p. 12

¹³ Gh. Lazarovici, M. Meșter, *op. cit.*, p. 89

¹⁴ Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Despre necropolele tumulare din Transilvania și Banat*, în *ActaMN*, 31/1, 1994, p. 16. Deși în casetă nu s-au găsit decât bucăți de cărbune și câteva oscioare de pasăre, dimensiunea ei interioară ar corespunde lungimii corpului uman.

¹⁵ Gh. Lazarovici, *About the Early Bronze Age...*, p. 12. Această casetă, presupune cercetătorul, era întrebuințată la păstrare pentru o anumită perioadă a defunctului înainte de a fi înmormântat.

¹⁶ Gh. Lazarovici, M. Meșter, *op. cit.*, p. 89

¹⁷ Gh. Lazarovici, *About the Early Bronze Age...*, p.12

¹⁸ Gh. Lazarovici, M. Meșter, *op. cit.*, p. 88

¹⁹ Ibidem, p. 88

răzlețe)²⁰. Fragmentele osoase rămase în urma descarnării pe târgi sau în apropierea lor erau apoi îngropate²¹. Această perioadă de expunere este posibil să fii depins de anumite momente sacre sau de diferite interdicții de ordin religios sau de altă natură²².

Referitor la practicarea excarnației la Petreștii de Sus- *Pă Grădini*, face referire și M. Meșter²³. Aceasta se presupune a fi fost identificată în tumulul I de aici unde, într-o albiere naturală a solului, au fost descoperite fragmente de schelet uman și oase de animale. Cercetătorul vorbește de o dublă înmormântare: în prima fază pe o platformă sau în copaci și abia apoi, ceea ce a rămas, sub tumul. Nu este negată nici posibilitatea unei forme de antropofagie care ar fi implicat o expunere parțială a corpului celui decedat²⁴.

Elementele invariabile din ipotezele celor trei cercetători, singurele dovezi identificabile arheologic de la care se poate pleca, în stadiul actual al cercetării, în presupunerea practicării excarnației sunt starea dezarticulată și/sau fragmentară a scheletelor și existența unor platforme/amenajări de piatră.

Starea dezarticulată și fragmentarea unor oase poate să fie determinată, așa cum oricine poate obiecta, de o reînhumare sau de o mutilare sau dezmembrare intenționată a corpului imediat după moarte sau parțial chiar în timpul vieții. Mutilarea, ca și zdrobirea intenționată a oaselor, poate să fie semnalată însă de analizele antropologice²⁵. Aceste intervenții nu sunt pomenite în cazul celor patru schelete din tumulul de la Ampoița, studiate de M. Perianu, și cred deci că nici nu existau²⁶. În ceea ce privește posibilitatea practicării reînhumării, cercetătorii pomeniți anterior, nu omit nici această ipoteză. Se consideră însă imposibilă acestei practici într-un strat de bolovani,

²⁰ Faptul că aceste instalații erau construite peste un tumul deja ridicat care nu conținea nici un mormânt, se poate explica prin reutilizarea unor movile ca cele numite de tip cenotaf. Astfel de movile au fost identificate la Ampoița- Dealul Doștiorului (jud. Alba) și Sălcium de Jos- Vârtop (jud. Alba) (H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului...*, 1996, p. 38, 64).

²¹ „În perioada descarnării oasele se împrăștiu fiind duse de ploii și vânturi sau erau împrăștiate de păsările cerului. După o anumită perioadă de timp, ceea ce era pe târgi sau în vecinătatea lor era înhumat printre pietrele tumulului, din care erau ridicate unele pietre și depuse resturile scheletului, adăugate apoi alte pietre pentru acoperirea completă a scheletelor” (Gh. Lazarovici, M. Meșter, *op. cit.*, p. 88).

²² Gh. Lazarovici, *About the Early Bronze...*, 1997, p. 12

²³ M. Meșter, *op. cit.*, p. 354-349

²⁴ *Ibidem*, p. 354-355

²⁵ Un exemplu de schelet cu urme de mutilare este cel descoperit la Vădastra, aparținând culturii Coțofeni (C. N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădestra (1970)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, X, 1973, p. 19-23; S. Comănescu, H. Dumitrescu, C. N. Mateescu, *Mathematical study of the mechanico-structure of the cranial vault (applied to a cranium discovered at Vădastra dating from the transition period from the Neolithic to the Bronze Epochs)*, în *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 33)

²⁶ M. Perianu, *op. cit.*, p. 241-247. Cele patru schelete au fost puse în legătură cu un posibil sacrificiu uman de către Alexandra Comșa și C. Schuster, *Unele aspecte ale practicării sacrificiului uman în prima perioadă a epocii metalelor, pe teritoriul României*, în *ActaMN*, 32/I, 1995, p. 284-285. Cauza morții celor îngropați acolo poate să fi fost una intenționată și violentă, dar atâta timp cât nu apar urmele unei agresiuni pe oase, este greu să se demonstreze acest lucru.

așa cum este mantaua tumulului de la Suliheghi, de exemplu²⁷. Atunci când se referă la reînhumări, H. Ciugudean o face în legătură cu alte cazuri decât cel din tumulul VI de la Ampoița, în locuri unde această practică este evidentă²⁸. Deshumarea și reînhumarea pare să fie negată de păstrarea în conexiune anatomică a unor părți de schelet, așa cum este cazul celor două morminte de la Suliheghi. Partea inferioară a corpului putea să fi fost acoperită în momentul depunerii la descărnare cu ceva de natură organică sau cu pietre, tocmai pentru a lăsa partea superioară, din rațiuni religioase, probabil, cea mai expusă. Astfel, mai bine protejate de intemperii și de păsările de pradă, picioarele puteau să se păstreze în conexiune anatomică și să fi fost depuse în mormânt când ligamentele și mușchii mai ținau încă legate oasele²⁹.

«Altarele» invocate de Gh. Lazarovici este posibil să fi folosit totuși la altceva, sau și la altceva, decât la excarnație. Un astfel de «altar» este cel descoperit în tumulul de la Izvoarele- *La Cruce*, jud. Alba³⁰. Pe acest așa-zis altar se afla multă cenușă cărbuni, oase de animale și semințe de plante, elemente care caracterizează o jertfă de altă natură decât umană, și cu atât mai puțin o dovadă pentru demonstrarea excarnației.

În literatura de specialitate internațională, fenomenul excarnației este propus tot în legătură cu cazuri de schelete dezarticulate și incomplete, descoperite în diferite perioade și pe o arie geografică largă, dovadă că nu avem de-a face cu un fenomen izolat din punct de vedere spațio-temporal³¹. Tot

²⁷ Gh. Lazarovici, M. Meșter, *op. cit.*, p. 89.

²⁸ H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului...*, 1996, p. 33, 37

²⁹ Astfel de cazuri sunt semnalate pentru prima epocă a fierului pe teritoriul țării noastre de V. Sârbu, *Sacrificii umane și practici funerare insolite în arealul tragic în Hallstatt și La Tène, în Istros, VII, 1994*, p. 86. Acoperirea picioarelor cu o placă de calcar a fost practică în cazul unui schelet dintr-un tumul de la Ampoița- Peret (H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului...*, 1996, p. 32). Tratarea diferențiată a părții superioare a corpului, pentru a i se accentua orientarea spre răsărit, este evidentă în cazul scheletului eneolitic târziu de la Csongrád (I. Ecsedy, *A New item relating the connections with East in the Hungarian Copper Age (A Marosdecs Type Grave in Csongrád)*, în *A Mora Ferenc Evkönyve*, 2, 1971, p. 9)

³⁰ H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului...*, 1996, p. 48. A se vedea și descrierea inițială la K. Herepey, *Alsóféhérvár vármegye őskora*, Nagyened, 1901 apud A. Cserni, *Monografia jud. Alba II. Preistorie și epoca romană* (manuscris aflat în biblioteca Muzeului Unirii din Alba Iulia), p. 21-22. Tot în această lucrare apare descrierea altor amenajări descoperite în preajma T. II de la Cacova- Sârb. Aici au fost găsite două coloane de piatră de formă prismatică, cu o înălțime de doar 1m și o placă mare, cubică, cu latura de 1m, evident tot din piatră. Împrajurul acestora s-a găsit o cantitate mare de oase de animale, cărbuni, cenușă și fragmente ceramice. „Chiar și aceste rămășițe, împreună cu mormintele înconjurătoare, afirmă K. Herepey, m-au condus la presupunerea că acele coloane amintite mai sus n-au fost altceva decât altare pentru jertfă care erau în legătură cu ceremonia religioasă a înmormântării la poporul care a trăit odinioară aici”, p. 20-21

³¹ M. Gimbutas, *Civilizație și cultură*, București, 1989, p. 130 pentru monumentele megalitice din vestul Europei; Idem, p. 130, T. Darvill, *Prehistoric Britain*, London/New York, 1996, p. 68 pentru cairn-urile lungi din Marea Britanie. Pentru bronzul central european și pentru această practică la proto-sciții din Bazinul Volgăi a se vedea M.

În această literatură apare și termenul de « casă a morților » prin care este denumită o construcție din lemn sau piatră, plasată în apropierea mormintelor, în care erau depuse corpurile celor decedați, probabil până când dispăreau părțile moi ale corpului³².

Practică excarnației este presupusă și pentru nivelul aceramic de la Țatal Hüyük³³. Autorul săpăturilor de aici, susține ipoteza folosirii unor platforme la înălțime, care ar fi protejat de prada animalelor sălbatice și a câinilor trupurile expuse, care deveneau astfel accesibile doar păsărilor și insectelor³⁴. Cu toate că scheletele descoperite aici se aflau în conexiune anatomică și aproape întregi, lipsa, totuși, mai multor fragmente de oase mici la unele schelete decât la altele, a fost pusă de cercetător pe seama unei diferențe în ceea ce privește stadiul descompunerii. Alfel spus, morții nu erau ținuti un număr constant de zile la decărnare ci până la un anumit moment din an când toate corpurile erau îngropate, indiferent de starea lor de descompunere³⁵. Despre existența unui posibil astfel de moment vorbește și Gh. Lazarovici³⁶.

Practica excarnației pare să fie chiar mai veche decât neoliticul aceramic, originea ei paleolitică³⁷ fiind demonstrată de o descoperire din peștera La Quina³⁸.

Referiri la excarnație fac, în literatura arheologică românească, mai mulți cercetători. Pe baza studierii situației din necropola de la Decea Mureșului, jud. Alba, I. Kovacs concluzionează că defuncții de aici nu au fost supuși acestei practici și că ocrul-roșu de pe oase provine de la contactul direct dintre oase și această substanță³⁹, și nu de la pictarea lor intenționată, după ce ar fi dispărut părțile moi ale corpului. Argumentul cel mai important a fost acela că oasele se aflau în conexiune anatomică în momentul descoperirii.

Nici triburile Bodrogkeresztúr nu practică excarnația, afirmă explicit S. A. Luca⁴⁰, deși Ida Bognar-Kutizian nu omitea posibilitatea unor cazuri izolate⁴¹.

Gimbutas, *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*, Paris-The Hague-London, 1965, p. 259, 285, 543.

³² M. Gimbutas, *Civilizație și cultură*, București, 1989, p.130

³³ J. Mellaart, *Țatal Hüyük; A Neolithic Town in Anatolia*, New York, 1967, p. 204.

³⁴ *Ibidem*, p. 204: „accessible to the birds and insects but not to dogs and other scavengers which carry off bones. Evidently care was taken to preserve the skeleton intact in anatomical position and a check was kept on their identity” Probabil că expunerea la păsări avea într-adevăr un scop religios, așa cum presupune și M. Gimbutas, dovadă și reprezentarea acestui ritual sub formă de fresce.

³⁵ *Ibidem*, p. 205

³⁶ Vezi mai sus nota 22

³⁷ M. Gimbutas, *Civilizația Marii Zeițe și sosirea cavalerilor războinici*, București, 1997, p. 53

³⁸ M. Bleahu, *Omul și peștera*, Ed. Sport-Turism București, 1974, p. 154

³⁹ I. Kovács, *Cimitirul eneolitic de la Decea Mureșului*, în *AISC*, 3, 1928-1932, p. 99; Idem, *A Marosdécsei rézkori temető (Le cimetière de l'âge de cuivre de Marosdécse (com. Turda-Aranyos))*, în *Közlemények*, IV, 1-2, 1944, p. 15; Situația este similară cu cea întâlnită în cazul mormântului de la Csongrád, vezi în acest sens I. Ecsedy, *op. cit.*, p. 9, 11

⁴⁰ S. A. Luca, *Sfârșitul eneoliticului pe teritoriul intracarpatic al României. Cultura Bodrogkeresztúr*, Bibliotheca Musei Apulensis XI, Alba Iulia, 1999, p. 15-16

Purtătorii acestei culturi își îngroapă uneori morții după o perioadă în care dispărea rigiditatea post-mortem⁴², cel puțin așa se presupune pe baza poziției neobișnuite a unor schelete. Este posibil ca această perioadă de așteptare să fi fost una prelungită și nu doar de câteva zile, așa încât corpul să fi putut intra într-o stare incipientă de descărnare.

Cultura Cucuteni reprezintă în continuare o enigmă pentru eneoliticul românesc, în ceea ce privește ritualul funerar. Mormintele izolate descoperite⁴³ par a reprezenta mai degrabă excepția decât regula ritualului funerar al acestei culturi. Au fost propuse diverse ipoteze pentru explicarea acestei lacune, printre care și excarnația⁴⁴. Larga generalizare a incinerăției pare greu de acceptat dacă ne gândim că acest fapt se petrece mult mai târziu, în epoca mijlocie a bronzului⁴⁵. Canibalismul este de obicei practicat izolat și mai mult cu scop ritual. Dacă am considerat frescele de la Țatal Hüyük în sensul unor « fotografii de epocă » și nu în sens alegoric, cred că o binevenită interpretare a decorului la o parte din statuetele cucuteniene o face D. Gheorghiu, care vede în ele simple reproduceri ale unor defuncții înfășurați în benzi textile, ca într-un giulgiu⁴⁶. Scopul acestor fâșii este de a oferi protecție individului față de corpul social și viceversa. Autorul citește obiectul artistic ca text, căutând în spatele inciziilor și a formelor plastice o altă semnificație decât cea estetică sau religioasă, decodificându-l până la nivelul funcțional, adică acolo unde poate să ofere informații despre tehnicile funerare. Alfel spus, acolo unde obiectul artistic devine « fotografie de epocă ». « Protecția totală a corpului persoanelor decedate, afirmă D. Gheorghiu, precum și inexistența necropolelor în aria Cucuteni-Tripolie și Stoicani-Aldeni, cu toate că s-au găsit fragmente de schelet în așezări sau cranii umane, pot fi indicii ale existenței unui ritual de expunere la suprafața solului a defuncțiilor, proces urmat câteodată de un ritual de înhumare al unor fragmente anatomic »⁴⁷.

O preocupare deosebită pentru excarnație a arătat-o V. Sârbu, atunci când a tratat despre practicile funerare mai puțin obișnuite din prima epocă a fierului⁴⁸ dar mai ales ale geto-dacilor din sec. II î.Hr. - I d.Hr.⁴⁹. Opinia lui V.

⁴¹ I. Bogнар-Kutzian, *The Cooper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapest, 1963, p. 366. Cercedetătoarea maghiară vorbește aici de posibila expunere la excarnare a cadavrelor timp de două luni chiar sau mai mult.

⁴² S. A. Luca, *op. cit.*, p. 37; Idem, *Rit și ritual de înmormântare la cultura Bodrogkeresztúr și la grupul Decea Mureșului în România*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei*, Cluj, 1994, p. 9

⁴³ C. M. Mantu, D. Botezatu, B. Kromer, *Un mormânt dublu de înhumare din așezarea cucuteniană de la Scânteia (jud. Iași) în ActaMN*, 31/I, 1994, p. 87

⁴⁴ Vl. Dumitrescu, A. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988, p. 48-49; N. Ursulescu, *Apariția înmormântărilor tumulare și a incinerăției la est de Carpați*, în *MemAntiq*, XIX, 1994, p. 193, nota 1

⁴⁵ H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului...*, 1996, p. 133

⁴⁶ D. Gheorghe, *Semnele strămoșilor: rituri funerare și transmiterea lor în societatea cucuteniană*, în *ActaMN*, 34/I, 1997, p. 727-734

⁴⁷ *Ibidem*, p. 729

⁴⁸ V. Sârbu, *op. cit.*, p. 84-90

⁴⁹ *Ibidem*, p. 90-101; Idem, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Brăila-Galați, 1993, p. 31-40

Sârbu se bazează pe cuplul de invariabile pe care l-am amintit deja și care ar putea susține, din punct de vedere arheologic, practicarea excarnației, respectiv starea dezarticulată a unor schelete și existența unor platforme.

Exemplele etnografice care dau informații despre această neobișnuită practică funerară, provin dintr-un spațiu larg, de la triburile australiene⁵⁰ la altele din Madagascar și Insulele Caraibe⁵¹ și din Brazilia⁵² în sudul Indiei⁵³. Anumite popoare ale Asiei Centrale reprobau în antichitate, « profanarea pământului » prin înmormântarea cadavrelor⁵⁴. O sursă în acest sens este Avesta, cartea sacră a vechilor iranieni⁵⁵.

Aceste ultime date au scopul de a sugera faptul că excarnația este practică în locuri diferite, izolate unele de celelalte, și de comunități a căror tradiție culturală nu implică nici o legătură, decât vagi similitudini. Stabilirea unor conexiuni între aceste informații cunoscute și cele furnizate de bronzul timpuriu din Transilvania, ar implica o discuție largă despre relevanța folosirii datelor etnografice în arheologie. Teoriile postprocesualiste pretind o relație apropiată între fenomenele etnografice și cele arheologice, relație istorică, etnică sau lingvistică⁵⁶. Or aici, nu avem așa ceva. Pot doar să remarc că în majoritatea exemplelor date mai sus, ca și în cazul celor din preistoria de la noi, inclusiv în bronzul timpuriu, scheletele sunt dezarticulate și fragmentare, fie datorită condițiilor meteorologice la care sunt supuse, fie datorită animalelor sau păsărilor de pradă. O altă posibilă dovadă a practicării acestui ritual funerar în preistorie este perpetuarea motivului excarnației, sub forme camuflate, în legende sau mituri cunoscute. Asupra unei astfel de interpretări atrage atenția A. Poruciuc, atunci când, printr-o abordare comparativă, analizează mitul lui Prometeu sau povestirea românească « Prâslea cel voinic și merele de aur »⁵⁷. Motivul hrănirii zgîpturoaicei cu carne umană, pare să reproducă o realitate anterioară mitului, realitate surprinsă parțial atât de frescele de la Çatal Hüyük cât și de statuetele cucuteniene, dacă acceptăm lectura lui D. Gheorghe privitor la acestea din urmă.

Trebuie să recunoaștem că în ciuda presupunerilor unor cercetători, practicarea excarnației în preistorie rămâne încă o enigmă. Trebuie ca noi date să fie luate în considerare și aici antropologia are un serios cuvânt de spus. Cred totuși că omul avea în preistorie, o mai mare raportare la corp decât o

⁵⁰ C. Levi-Strauss, *Gândirea sălbatică*, București, 1970, p. 344

⁵¹ A.v.Gennep, *Rituri de trecere*, Iași, 1998, p. 133, 146

⁵² M. G. Andrieș, *Indienii din Mato Grosso*, Ed. Tineretului, f.a., p. 149

⁵³ J. Anboyer, *Viața cotidiană în India antică*, București, 1976, p. 241, 242, nota 89

⁵⁴ B. Brendjes, *Civilizația veche a Iranului*, București, 1976, p. 93

⁵⁵ *Ibidem*, p. 93. Următoarele versuri, din culegerea de legi sacre ale Avestei, sunt relevante pentru tema noastră, în ciuda lirismului ele sunând coercitiv, dogmatic: „ O creatorule, prea sfinte Așa !/ Unde pe lume aici (este)/ în al doilea rând mai neplăcut ?/ Atunci răspunde Ahura Mazda/ Într-adevăr acolo unde se îngroapă mai multe cadavre”. Aceste popoare abandonau morții, lăsându-i să fie mâncați de câini sau păsări.

⁵⁶ P. Metcalf, R. Huntington, *Celebation of Death. The Anthropology of Mortuary Ritual*, Cambridge University Press, 1991, p.18-19

⁵⁷ A. Poruciuc, *Archaeolingvistivă. Trei studii interdisciplinare*. Bibliotheca Thracologica IX, București, 1995, p. 46-47

bănuim acum. O bună dovadă sunt trepanațiile care implică o bună cunoaștere, empirică evident, a ritmurilor biologice. Tot așa însă cum specialiștii în această problemă proto-medicală⁵⁸, nu pot decât să presupună că intervențiile chirurgicale nu s-au limitat numai la craniu ci au fost făcute și pe părțile moi ale corpului⁵⁹, într-o la fel de mare măsură practicarea excarnației nu poate să fie încă decât obiectul unor exprimări euristice. Problema unor manifestări funerare insolite cred că trebuie luată serios în considerare, cu atât mai mult cu cât descoperirile arheologice ne oferă de multe ori aspecte diverse ale ritului și ritualului funerar, pe care riscăm să le interpretăm simplist. Este clar însă că fenomenul descarnării trupurilor nu este unul generalizat (poate cu excepția culturii Cucuteni) și că poate să fie vorba de impunerea, în cadrul aceleiași comunități, a unor ritualuri funerare diferențiate, în funcție de anumite interdicții sau privilegii pe care le are o anumită parte a grupului social. Privit din perspectiva identității și alterității, este posibil ca fenomenul excarnației să fi fost atribuit doar unei părți din comunitatea respectivă.

⁵⁸ O. Necrasov, *Nouvelles Données sur la Pratique de la Trépanation chez les Population Préhistoriques et Protohistoriques de Roumanie*, în *Mitteilung der Anthropologischen Gessellschaft in Wien*, 108, 1977, p. 130

⁵⁹ S. Piggot, *A Trepanned Skull of the Beaker Period from Dorset and the Practice of Trepanning in Prehistoric Europe*, în *Proceedings of the Prehistoric Society*, N.S., 6, p.114

EVANGHELIZAREA GOȚILOR. ÎNCEPUTUL CREȘTINISMULUI GERMANIC

FÁBIÁN ISTVÁN

Scopul studiului de față este abordarea câtorva aspecte socio-mentale care au însoțit procesul creștinării goților, precum și fenomenele „germanizării - gotizării” formelor de viață creștine, toata grefate pe fondul evenimentelor istorice. Cert este faptul că pătrunderea arianismului (curent legat indisolubil de popoarele germanice) se leagă de existența unor baze teologice, sociale, psiho-mentale solide cum ar fi: ideea de rege sacru, structura tripartită a societății gotice, religiozitatea agro-pastorală legată de ciclurile naturii etc. Ideea de bază în urmărirea fenomenelor creștinării și germanizării se leagă de faptul că: „fiecare exemplu istoric de creștinare este unic și dependent de o serie de factori. În cele mai cazuri scenariul este același: un individ sau un grup de indivizi foarte motivați de reprezentanți ai creștinătății încearcă să transforme credințele, atitudinile, valorile, comportamentul unei societăți-țintă (target society).”¹

Bineînțeles că schimbările trebuiau să țină cont de o serie de factori: în primul rând misionarul trebuia să distingă ceea ce este esențial pentru creștinătate și ceea ce se poate omite în scopul bunei desfășurări a procesului de evanghelizare. „Atunci când se iau în considerare numai prioritățile creștine posibilitatea înstrăinării societății țintă este destul de ridicată. Când însă are loc procesul invers cel de reducere a priorităților creștinismului poate apare fenomenul sincretismului.”² Oricum, evanghelizarea nu este un proces de evoluție organică nici de asimilare culturală, deși ambele aspecte sunt operative și pot influența succesul eforturilor de creștinare. Când o societate păgână devine ținta evanghelizării, procesul este condus de un mic grup de agenți externi care încearcă să transforme nu numai atitudinile religioase ale societății dar și mentalitatea și ethosul acesteia. K.S. Latourette și C. Dawson- pionierii aplicării analizei socio-culturale în istoria creștinismului considerau că trebuie avut în vedere nu numai influența creștinismului asupra societății luate în vizor ci și procesul invers. Importanța acestor procese este cu atât mai mare cu cât unele evenimente istorice nu pot fi înțelese fără abordarea interrelațiilor și influențelor reciproce. Procesul poate fi urmărit până în epoca contemporană, mai ales la nivelul de domeniului de activitate a misionarului. Russel considera că: „... recompensele sociale pot avea o contribuție în ceea ce privește motivarea unui păgân de a trece la creștinism. Fie că este vorba de barbari pentru care creștinismul însemna apartenența la „*romanitas*” fie că este vorba de popoarele africane contemporane care asociază creștinismul cu medicina,

¹ A.Neuss *apud* . A.Franzen, *Kis egyháztörténet*, Agape, Szeged, 1998,p.123.

² J.M. Russel, *Germanisation of early medieval Christianity*, Longman, London-New York, 1994, p.11.

tehnologia, educația contemporană, imboldul motivațional și mecanismele convertirii sunt aceleași.”³

Un alt efect al evanghelizării este sincretismul. Acest efect este mai evident în cazurile în care motivația creștinării este una social-politică, nefiind însoțită de convingeri religioase și de educație catehetică. Sincretismul se regăsește atât la nivelul noilor credințe(instituții) germanice de la sfârșitul antichității cât și în zilele noastre în manifestările formelor naționale de creștinism :santeria în Caraibe, macumba în Brazilia etc.

Liniile generale ale evanghelizării germanilor urmează o direcție Est – Vest, Sud – Nord. Se știe că în sec IV P.Chr. sunt consemnate elemente creștine în afara Imperiului. Conciliul de la Niceea din 325 deja pomeneste de un „Theophilus episcopus Gothorum”⁴. Ne putem da seama deci că, „comunitatea gotică era atât de mare încât deja s-a impus o organizare ierarhică.”⁵ Cel de-al doilea canon al Conciliului Ecumenic de la Constantinopol (381) stabilea că bisericile din Barbaricum să fie conduse :”după vechiul obicei , iar autoritatea asupra lor revenea episcopului de Constantinopol, hotărâre exprimată mai clar de Conciliul de la Chalcedon.”⁶

În ceea ce privește teritoriile nord-dunărene:” Începând cu sfârșitul sec III mai întâi în Moldova apoi în estul Munteniei se constată arheologic, pătrunderea în mediul local dacic - sarmatic , a elementelor germanice în care rolul cel mai important l-au jucat vizigoții”.⁷ Rolul vizigoților în spațiul extra - carpatic devine primordial în condițiile în care în 332 Constantin cel Mare le acorda statutul de *foederati* cu:” obligativitatea imperiului de a plăti subsidii anuale(*annonae foederaticae*) în schimbul furnizării de trupe (Pe de altă parte se impunea goților obligativitatea de-a garanta libertatea practicării religiei creștinilor aflați în zona de control gotic)”.⁸

Apariția la un moment dat a elementelor creștine se poate datora prizonierilor romani” capturați de barbari în raidurile făcute în Imperiu, reîntoarcerii unor militari germanici ce au servit în armata romană sau prin intermediul negustorilor romani ce făceau comerț la nord de Dunăre”.⁹ Prima modalitate pare să fie și cea mai importantă, fiind consemnată și de izvoarele istorice ; astfel Philostorgios în „Istoria Bisericească” II,5 consemnează:” ... pe când domneau Valerianus și Gallienus o mare parte din sciții de dincolo de Istru au trecut în teritoriul romanilor ... apoi năvălind în Gallatia și Cappadocia au luat mulți prizonieri, printre alții și clerici și s-au întors acasă ... acești prizonieri și oameni cucernici, trăind împreună cu barbarii au convertit pe mulți dintre ei la adevărata credință ...”¹⁰ Convertirea pare-se a avut loc în zona Crimeea (peninsula Taurică și împrejurimi). În cele din urmă acești convertiți

³ *Ibidem*, p. 17.

⁴ *Ibidem*, p.17.

⁵ Ian DeVries, *Altgermanische Religionsgeschichte*, Berlin, 1970, p.407.

⁶ C.Opreanu, *Creștinismul și neamurile germanice în sec IV-V în Transilvania în "Ephemeris Napocensis"*, V, 1995, p.228.

⁷ *Ibidem*, p.228.

⁸ Em.Popescu, *Christianitas daco-romana*, Ed. Acad.Române, București,1994, p.162.

⁹ C. Opreanu, *art.cit.*, p.228.

¹⁰ *FHDR* –Ed. Acad. RSR., București,1970, p.207.

(sau urmașii lor) au ajuns pe teritoriul Moldovei și Munteniei odată cu mutarea spre Vest a confederației gotice. Comunitățile creștine vor forma „Biserica lui Dumnezeu din Gothia” ce va menține legăturile cu „Biserica lui Dumnezeu din Cappadocia și cu celelalte parohii ale Sfintei Biserici”¹¹. Însă până la sosirea lui Wufila în Transdanubia, informațiile privind comunitățile creștine sunt puține. Wufila, figură marcantă, este un bun păstor al turmei sale și propagator al credinței creștine așa cum el a înțeles-o¹², nu a trimis pentru a iniția o misiune gotică ci „pentru a fi episcopul acelor creștini care în 341 erau deja în Gothia și care nu toți erau goți ci prizonieri romani sau descendenții lor”.¹³ Discipol al lui Eusebiu din Nicomedia (cunoscut pentru arianismul său declarat și care l-a uns episcop în 341), Wufila își ca declara credo-ul arian într-una din primele sale scrieri: *et filium subditum et obediendum suo in omnibus deo patrie eique similem secundum scripturas*¹⁴. Cert e faptul că romanii vedeau în Wufila „episcopul goților dar și lider tribal – *pontifex eisque primas*.”¹⁵ Se afirmă că împăratul Constantius II l-a numit moise al timpului său. Auxentiu din Durostor, care între 38-397 a compus „*Epistula de fide, vita et obitu Ulfilae*” afirma că: „...și era Ulfila un episcop cu o viață și vorbă foarte aleasă dascăl întru sfințenie și propovăduitor al adevărului... timp de 40 de ani în episcopat a propovăduit prin harul apostolic, fără întrerupere în limba greacă, latină și gotică”.¹⁶ Activitatea misionară a lui Wufila – păstoria comunităților creștine - va avea un sfârșit brusc în 348, momentul primei persecuții anticreștine declanșată de Aoric în urma unui conflict cu imperiul. Wufila și discipolii săi se vor refugia la sudul Dunării în Moesia lângă Nicopole. Aici a realizat traducerea în gotică a Bibliei, traducere „care a avut un asemenea influență decisivă încât poate fi considerată *Vulgata* lumii germanice.”¹⁷

Între 369-372 are loc o a doua persecuție anticreștină - tot în urma unui conflict cu imperiul, o persecuție care era cu mult mai sistematică decât cea din 348, persecutorii goți nu se mai mulțumeau cu acțiuni izolate de eliminare sau exilare a creștinilor ci tindeau spre o exterminare completă. Acest fapt înseamnă că creștinismul a fost destul de solid implantat în comunitățile nord-dunărene. Cu toate acestea în 376 când sub presiunea hunilor, goții cer azil în Imperiu ei erau în majoritate păgâni: „...împăratul Valens închisese toate bisericile noastre, prins fiind în perfidia arienilor, a trimis la predicatori din secta sa care răspândiră acolo la niște oameni simpli și ignoranți otrava ereziei lor. Și astfel vizigoții au fost făcuți ...mai degrabă arieni decât creștini.”¹⁸ În orice caz, convertirea în masă a goților se realizează abia după 395 „nu atât antecedentelor sale nord - dunărene, ci datorită mutațiilor socio-economice suferite odată cu contactul direct cu societatea romană”.¹⁹

¹¹ Em. Popescu, *op.cit.*, p.172.

¹² Herwig Wolfram, *History of the Goths*, UPS, Berkley, 1988, p.75.

¹³ E.A. Thompson, *Christianity and Northern Barbarians* în „*The conflict between paganism and Christianity in the forth century*”, Oxford, Clarendon Press, 1963, p. 63.

¹⁴ DeVries, *op.cit.*, p. 408.

¹⁵ Wolfram, *op.cit.*, p.76.

¹⁶ FHDR, p.111.

¹⁷ DeVries, *op.cit.*, p. 411.

¹⁸ FHDR,, p. 427.

¹⁹ C. Opreanu, *art..cit.*, p. 229.

Oricum, dezbaterile continuă în jurul perioadei de convertire și mai ales a circumstanțelor evanghelizării. Peter Heather analizând mecanismele acestui proces afirma: "data convertirii are o importanță mare în stabilirea circumstanțelor penetrării frontierei danubiene de către goți. La un anumit nivel o dată singulară în convertirea unei populații nu are prea mult sens. Convertirea este un proces, nu un eveniment și e nevoie de timp ca rezultatele să fie vizibile...Pe de altă parte odată singulară poate avea sens dacă marchează o intenție, în special intenția unui grup conducător de a schimba vechile practici. În acest caz o dată istorică certă nu se referă la adeziunea unui grup anume la noua credință ci mai degrabă marchează o hotărâre de a schimba practicile publice".²⁰

E.A. Thompson își bazează motivațiile convertirii pe conceptele de adaptare socială și asimilare: "converțiile au avut loc atunci când vizigoții au trăit în apropierea romanilor ...de vreme ce *optimates* goți au devenit proprietari de pământ, interesele lor sociale se apropiu din ce în ce mai mult de cele ale romanilor... religiozitatea tribală a decăzut odată cu dezmembrarea societății tribale".²¹ Întrebarea care se profilează: de ce a fost îmbrățișată forma ariană a creștinismului de vreme ce arianismul începea să fie renegat în Imperiu? Thompson observa că unii istorici considerau că există o legătură directă între structura ierarhică a societății gotice și structura tripartit – subordonaționistă a divinității de tip arian. Același autor abordează o explicație mai apropiată de realitățile sociale: identitatea de grup. "Catolici fiind ei ar fi pierdut ceva din libertatea lor de organizare. Preoții ar fi primit instrucțiuni de la o autoritate din afara poporului...arianismul nu era o organizație centralizată sau interprovincială, ea existând sub forma unor biserici locale și independente și, care din punct de vedere al organizării erau de preferat de un popor care dorea să-și mențină identitatea socială în cadrul Imperiului".²²

Wolfram se situează pe aceeași concepție, considerând că problema identității de grup –în cadrul aceleași biserici-se menține până azi, fapt recunoscut și studiat de antropologia culturală contemporană. Astfel George Sanders, realizând o serie de studii asupra unor comunități de creștini concluzionează: "la nivel de politică local-religioasă, schisma poate apare în jurul interpretării unor concepte în cadrul sistemului de referință principal al conceptualizării elementelor definitorii și esențiale ale creștinismului... Diferențele sunt simbolice, aceste aspecte selectate pentru definirea limitelor de grup pot să fie arbitrar la un anumit nivel dar acceptate de vreme ce servesc la delimitarea a două grupe".²³

Thomas Burns - ocupându-se în special de ostrogoți - de asemenea abordează problema converțiilor din punctul de vedere al identității și solidarității de grup: "...teologia în general, renegarea ariană a trinității în special, nu a avut o influență hotărâtoare asupra goților... ei considerau religia ca o parte a unei politici generale... arianismul era religia lor națională, și ca

²⁰ Heather, apud Russel, *op. cit.*, p.136.

²¹ E.A. Thompson, *The Visigoths in the time of Ulfila*, Oxford, 1966, p.107

²² *Ibidem*, p.110.

²³ George Saunders, *Culture and Christianity: Dialectics of transformation*, apud Russel, *op. cit.*, p. 141.

atare era o forță instituțională ce acționa pentru păstrarea unor poziții clare și definite a ostrogoților în cadrul populației romanizate.”²⁴ Pe scurt, arianismul permitea goților să fie creștini pe de o parte și de aici parte a unei comunități mai largi de *christianitas* și *romanitas* fără să fie nevoiți să renunțe la identitatea lor.” De aceea e nevoie să înțelegem religia ariană ca pe o religie tribală și nu o formă de erezie alexandrină „.”²⁵ În termeni de religie universală opusă religiei „naționale” se poate considera că arianismul de tip gotic este o re-interpretare națională a unei religii universale, o *germanizare a creștinismului*. Această opoziție la romanizare s-a manifestat și la nivel educațional, politic și cultural . Pierre Riche atribuia „respingerea culturii clasice” de către goții arieni factorului psiho-demografic :”aristocrația barbară în general și cea gotică în special avea o cultură proprie, o cultură căreia i-a rămas credincioasă. Ei în general formau o minoritate de aceea ca să-și mențină forța au refuzat integrarea în populația romanică.”²⁶ Acest izolaționism religios însă va avea efecte negative tocmai din cauza faptului că minoritatea ocupantă nu se putea integra în masa catolicilor. Abia cu botezul în rit catolic al lui Clovis se va realiza mixajul romano-germanic și stabilizarea statutului germanicilor în sânul comunităților indigene.

Deși arianismul gotic va eșua, dispărând sub influența noului regat unitar de tip catolic, putem considera că trecerea la arianism al triburilor germanice, existența unor comunități ariene bine încheiate și structurate ierarhic constituie „veriga de legătură” între lumea antică-păgână germanică și noua Europă în care creștinismul catolic al unor regi ca și Clovis și ceilalți ai dinastiei merovingiene este un creștinism germanic „clasic” care prin instituțiile și ideologia sa va influența hotărâtor istoria medievală a Europei.

²⁴ Thompson, Visigoths..., p.110.

²⁵ Ibidem, p.110.

²⁶ Pierre Riche, Education and culture in the Barbarian West, USCP, 1976, p. 64

ȘCOALA ȘI PROBLEMA ALCOOLISMULUI ÎN TRANSILVANIA (SFÂRȘITUL SECOLULUI XIX – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX)

DANIEL BOROȘ

Prezentul studiu reprezintă una din concretizările unui proiect mai amplu, axat pe analizarea multiplelor aspecte pe care ni le dezvăluie cercetarea problemei alcoolismului în Transilvania secolului XIX și a începutului de secol XX.

Alcoolismul poate părea multora o chestiune minoră, dar studierea textelor din epoca de care ne ocupăm, fie și numai pentru numărul deosebit de mare al lor, ne-a convins că acesta era considerat ca fiind una dintre cele mai importante tare sociale ale perioadei din cauza numărului mare al celor afectați de această boală și efectelor deosebit de negative pe plan moral, material, medical etc. ale viciului.

Alături de biserică, școala a reprezentat un factor deosebit de important al luptei împotriva beției și a dus o activitate de popularizare a daunelor provocate, într-un efort de conștientizare a populației, îndeosebi a celei de condiție mai modestă, atât din mediul urban cât și din cel rural, prin prelegeri publice, înființarea de societăți de temperanță și mai ales prin publicarea de numeroase articole îndeosebi în presa scolastică, dar nu numai. Vom prezenta și comenta în continuare cele mai relevante dintre acestea.

Ca și alte categorii de autori ai textelor centrate asupra alcoolismului, învățătorii au început prin a prezenta ceea ce se făcea în domeniu în alte țări. Astfel, în 1876 se publică cazul magistratului din Groszenhain. El pedepsea ospătarii care primeau în localurile lor școlari și învățăcei neînsoțiți de părinți, cu amenzi cuprinse între 15 și 60 de mărci (50 creițari de argint). Când un elev al școlii de duminică se îmbăta, acesta era „arestat” și păzit de un jandarm, în caz de recidivă școlarul urmând să plătească solda acestuia, de 0,75 de mărci pe oră¹.

În 1897, „Unirea” prezintă într-o scurtă notiță un exemplu din Franța, unde s-a recomandat afișarea în școli a unui „Tableau d'antialcoolisme” al medicului Gaultier-Buissière², care prezenta efectele negative ale consumului de alcool asupra sănătății bolnavului, a stării materiale și sociale a familiei acestuia, încheindu-se cu o afirmație menită a-i sensibiliza pe elevi: „În vreme ce tata se îmbată, mama muncește și se jertfește”³. Redactorul român laudă în scurtul comentariu pe care îl face acestei notițe priceperea cu care era făcută planșa, considerând-o mai folositoare decât dizertațiile sau prelegerile, cu

¹ *Varietăți*, în „Scol'a Română”, Sibiu, I, 1876, nr. 37 din 10 septembrie v., p. 296.

² *Lupta împotriva alcoolului în școlile franceze*, în „Unirea”, Blaj, VII, 1897, nr. 12, p. 3.

³ *Ibidem*.

condiția ca învățătorul să știe dezvoltării școlarilor sensul imaginilor⁴.

Primul articol mai detaliat (și erudit) aparținând problematicii studiate de noi, pe care l-am întâlnit într-o publicație a învățătorilor, apare în 1883 sub titlul *Vinulu. consideratu dein punctu de vedere morale și naționalu economicu*⁵ și este semnat simplu H. Anticipând o posibilă întrebare a cititorilor care puteau crede că vinul merita să apară în "*Foi'a scolastecă*" doar pentru a fi combătut consumul lui, autorul prezintă o pledoarie în favoarea acestuia și în detrimentul vinarsului considerat de el mult mai nociv.

De la început semnatarul articolului menționează faptul că beția era atât de răspândită încât orice om cu bun simț trebuia să lupte împotriva ei, și amintește o inițiativă legislativă a domnului Simionasiu din comitatul Hunedoarei, crezând însă că aceasta urma să fie cu greu votată și extrem de ușor încălcată. Beția este semnalată de autor mai ales la muncitorii săraci cauzele fundamentale ale acesteia fiind considerate de el a fi hrănirea insuficientă și lipsa de inteligență (instruire), amăgirile crâșmarilor, exemplul rău și înclinația naturală.

În 1902 vinul este din nou în centrul atenției, datorită eforturilor de refacere a viilor, importantă sursă de venit (unica în unele zone), distruse în mare parte de filoxeră. Sub titlul ilustrativ *Cum să ajutăm poporul, ca să-și poată sădi vie nouă*⁶, se anunță faptul că societatea agrară ungară acorda împrumuturi cu dobândă foarte mică, învățătorii și preoții fiind chemați să dea sfaturi economice practice asupra măsurilor de luat împotriva dăunătorilor viței. De altfel, articolele ce prezintă diferitele aspecte ale vieriului abundă în presa școlastică, mai ales în această perioadă. Începând cu anul mai sus amintit numărul articolelor anti-alcool a crescut mult datorită existenței unor ordine, ale Ministerului Ungar al Cultelor și Instrucțiunii publice, în acest sens. Deși considerăm că o bună parte a textelor pe care le vom prezenta în continuare au fost scrise „la comandă”, putem afirma că autorii acestora erau convinși de necesitatea activității lor de propagandă împotriva beției, ordinele oficiale având meritul de a-i scoate din pasivitate și de a-i determina să se implice mai mult în viața comunităților din care făceau parte.

În 1903 se publică textul unei dizertații populare ținută în Bistra la 21 mai cu ocazia adunării învățătorilor greco-catolici din districtul Roșia-Montană de Marian Sas⁷ care începe prin afirmarea unei teze reluată și de alți autori mai apoi, potrivit căreia poporul român a fost unul din cele mai cumpătate, strămoșii noștri socotind beția printre cele mai rușinoase păcate. În sprijinul acestei afirmații sunt folosite niște „*vorbe din popor*”: „*Cine bea pân' la'mbătare, / Nume bun în lume n'are. / Vinul, țuica cui îi place / N'are cu ce să se'mbrace*”⁸. Această argumentație ni se pare insuficientă, simpla constatare a efectelor negative ale viciului neimplicând, credem noi, existența unei tendințe generale spre cumpătare.

⁴ *Ibidem*.

⁵ În "*Foi'a scolastecă*", Blaj, I, 1883, nr. 3, p. 44-47.

⁶ În "*Foaia școlastică*", Blaj, IV, 1902, nr. 23 din 1 decembrie, p. 363.

⁷ Marian Sas, *Beția și urmările ei*, în "*Foia școlastică*," Blaj, V, 1903, nr. 16-17 din 1 septembrie.

⁸ *Ibidem*, p. 268.

Autorul prezintă în continuare o nouă teză, care va deveni recurentă în scrierile de acest gen, potrivit căreia alcoolul era omniprezent în activitățile românilor. Sas prezintă de asemenea efectele fiziologice ale alcoolismului, și modul în care bolnavul, neavând încredere în sfaturile medicilor, decade treptat și devine o povară pentru familie⁹.

În continuare se constată cu mâhnire: „Adi beția nu se mai judecă a fi o rușine, ci drept un lucru de toate dilette, ce de sine se înțelege că așa trebuie să fie. Ba, din contră, omul mai cumpetat, mai retras și mai cum se cade este socotit un sgârcit și jumetate, vrednic de disprețul omenilor galanți, cari cum simțesc un ban în pungă, alergă cu el la cârciumă să-l prăpădească”¹⁰.

Sunt identificate mai multe feluri de beție: ocazională, zilnică, acută sau cronică, autorul concluzionând însă că fiecare dintre acestea duce la „*alcoolismul cronic ca bôlă trupéscă și la sărăcie ca bôlă economică*”¹¹.

După prezentarea unor date privitoare la cazul țărilor occidentale preluate din *Maternologia* medicului din Regat C. I. Drăgescu (folosită și de alți transilvăneni) sunt publicate date statistice privitoare la Ungaria, care îl înspăimântă pe Sas. Conform statisticii din 1894 s-au consumat 52 de litri băuturi spirtoase/locuitor/an: 23,8 litri vin, 14 litri bere și 14 litri rachiu (de bucate), suma medie cheltuită într-un an în acest scop de populația Ungariei fiind de 350 milioane de coroane. Ca urmare a acestei stări de fapt o treime din infracțiuni erau săvârșite sub influența alcoolului¹².

În finalul dizertației se afirmă necesitatea acțiunii învățătorilor și preoților prin prelegeri populare și înființarea societăților de temperanță. Asupra acestora din urmă Marian Sas are o viziune mai specială dorind „*Reuniuni ale tinerimei, în cari tinerii promit solemn, că în decursul etății lor de la 14-18 ani nu vor bea beuturi alcoolice*”¹³.

Primul text în care se face o referire directă la ordinele mai sus amintite este semnat Dr. A. Chețan, acesta menționând de la început: „*Ne sunt încă în proaspătă memorie ordinațiunile Înaltului Minister r.u. de culte și instrucție publică, îndreptate către autoritățile școlare, pentru combaterea alcoholismului, a beuturilor spirtoase, ...*”¹⁴. Se enumeră mai apoi materiile prime din care se fabrică alcoolul, efectele acestuia asupra organismului uman, contrazicându-se (uzitând argumentele medicilor și chimiștilor) afirmațiile (populare în epocă) potrivit cărora alcoolul era izvor de putere. Și acest autor susține consumul vinului și al berii în fața celui al vinarsului deoarece alcoolul conținut în ele este mai fin și are efecte mai rcdușe¹⁵. Chețan consideră combaterea alcoolismului o problemă socială: „*...învățătorii și preoții trebuie să lumineze poporul prin instrucțiune. Ei să fie membrii ai Reuniunii de temperanță, să câștige treptat*

⁹ *Ibidem*, în nr. 18 din 15 septembrie, p. 281.

¹⁰ *Ibidem*, în nr. 16-17 din 1 septembrie, p. 269.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, în nr. 18 din 15 septembrie p. 282.

¹³ *Ibidem*, p. 283.

¹⁴ Dr. A. Chețan, *În contra alcoholismului*, în „*Fôia școlastică*”, Blaj, VI, 1904, nr. 1 din 1 ianuarie, p. 12.

¹⁵ *Ibidem*, p. 13.

*frunțașii satului și încet să cuprindă tot satul*¹⁶.

Un aspect interesant ni se pare acuzarea obiceiurilor de Crăciun și Bobotează conform cărora crâșnicul, cantorul și preotul trebuie să bea în sănătatea casei pe care o vizitează. A. Chețan consideră că banii cheltuiți astfel ar putea avea o destinație mai bună dacă ar fi oferii școlii și bisericii¹⁷.

O altă lucrare valoroasă (premiată de altfel) este cea a învățătorului Traian Șuteu¹⁸, publicată sub motto-ul „În totul cumpet și în nimic exces”¹⁹. Pe lângă ideile afirmate și de alți autori, sunt prezente în acest articol și câteva mai personale. Astfel, se condamnă ținerea unor sărbători neînsemnate, când, sub pretextul interzicerii lucrului prin dogme religioase mulți își petreceau timpul în crâșmă²⁰. Șuteu folosește multe citate care arată cunoașterea bibliografiei subiectului disponibilă în epocă dar și citate sugestive din Biblie cu efect mai puternic asupra țăranilor, mai evlavioși.

Mai departe se afirmă ideea necesității educației antialcoolice din copilărie, vârsta la care noțiunile se rețin mai ușor, această sarcină revenindu-i școlii, autorul prezentând și câteva metode concrete de aplicare. Esențiale sunt considerate textele din *Cartea de cetire*: piese de teatru, poezii și satire pe care elevii de vârste mici vor trebuie să le învețe și să le prezinte în fața părinților, obținând astfel un dublu efect. Pentru țărani este recomandată folosirea broșurilor accesibile atât din punct de vedere al prețului cât și al conținutului²¹. Pentru tinerime și oamenii maturi sunt identificate ca mijloace de lucru prelegerile populare, îndeosebi pe timp de iarnă și societățile de temperanță. În determinarea rolului acestora din urmă, discursul conține atitudini antisemite, îndemnându-se „să nu [se] cumpere aceea otravă de la jidovi, cari nu vend beuturile curate, ci preparate și falsificate sau cel puțin să nu mai bea în cârciuma lor”²².

Constatând că mulți învățători și preoți „...nu sunt la culmea misiunei lor”²³ Traian Șuteu notează într-un spirit mobilizator: „Acum e timpul, să muncim, să combatem alcoholismul, ce iea dimensiuni tot mai mari”²⁴.

În continuare este publicat unul dintre ordinele oficiale amintite deja, Circularul XIX nr. 2490 din 1903 al consistorului metropolitan a cărui citare va confirma faptul că articolul analizat de noi este o argumentare și detaliere a acestuia: „Domnul ministru reg. ung. de culte și instrucțiune publică, cu circulara sa de dtto Aprilie 1903 Nr. 1025 pres. adresată organelor sale subalterne, recomandă învețetorilor și profesorilor de la tot felul de școle, ca să combată alcoholismul, adecă abusul de beuturi spirtose arătând școlarilor că ce urmări rele are pentru fie-care om necumpetul în beutură.

- „Deosebit să se tracteze lucrul acesta în legătură cu bucățile potrivite

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 14.

¹⁸ Traian Șuteu, *Cum am puté prin mijlocirea școlei să stăpim din popor alcoholismul*, în „Fóia școlastică”, Blaj, VI, 1904, nr. 4-6.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 4 din 15 februarie, p. 57.

²⁰ *Ibidem*, p. 58.

²¹ *Ibidem*, în nr. 6 din 15 martie, p. 98.

²² *Ibidem*, p. 99.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

din „Cartea de cetire” și cu propunerea igienei, iar unde este lipsă, învețetorii să lucre cu zel pentru înființarea societățile de temperanță anti-alcoholiste”²⁵.

Textul este încheiat cu un calcul pragmatic cu al cărui rezultat considerăm că au fost de acord și alți învățători și profesori direct interesați: „Dacă poporul nu ar bea un an de zile, din sumele economisite am putea forma un fond, din a cărui interese să ne primim salariul noi învățătorii; iar dacă abstenența aceasta ar dura 2 ani de zile, s’ar putea edifica localuri de școală, în toată privința corespunzătoare după planul nou ministerial.”²⁶

La ideile lui Șuteu a aderat, printr-un comentariu publicat două luni mai târziu și învățătorul George Târziu²⁷. Acesta după ce dă propria versiune asupra unor teme devenite comune discursului anti-alcool, se afirmă prin unele idei inedite. Astfel, el consideră că guvernul ar trebui să emită o lege împotriva răspândirii alcoolismului, care să prevadă în primul rând micșorarea numărului crâșmelor și închiderea acestora în zilele de duminică sau de sărbători pentru că atunci lucrătorii își beau câștigul întregii săptămâni²⁸.

Același autor remarcă faptul că economii nu mai găsesc zilieri dacă nu le dau vinars, îndemnându-i pe proprietari să facă efortul de a angaja lucrători care nu beau. Se consideră că un mijloc bun de abatere a țăranilor de la frecventarea birturilor ar fi stimularea industriei de casă care le-ar da o activitate plăcută și confortabilă pentru nopțile de iarnă²⁹.

Asupra societăților de temperanță Târziu are și el o viziune proprie. Reuniunile ar trebui „sponsorizate” cu sume necesare procurării de cărți, broșuri, rechizite etc. La întâlnire ar trebui obligați să participe toți elevii școlii repetiționale de trei ori pe săptămână, acestora și părinților ținându-li-se prelegeri specializate de către preot, învățător, notar, medic și de alți fruntași ai localității. Școala urma să asigure spațiul pentru prezentarea unor piese teatrale, recitări și cântări cu teme moralizatoare în cadrul unor serbări cu public ale căror încasări să fie folosite pentru nevoile societății³⁰.

Traian Șuteu publică o nouă variantă a articolului său în 1908, sub forma textului unei conferințe populare. Adaptându-se auditoriului învățătorul folosește un limbaj accesibil, presărat cu ironii și cu versuri glumețe pentru a delecta publicul și a-l menține atent dar și cu citate amenințătoare din Biblie care prevăd pedepse aspre pentru bețivi (pierderea accesului la Paradis)³¹.

Autorul condamnă prezența băuturilor alcoolice la pomeni, ocazii ce ar trebui să se comemoreze în liniște, dar unde „atâta bem că nu știe omul ce să zică: - Dumnezeu să-l ierte – ori – să trăiască.”³²

În stilul umoristic de care am amintit mai sus, se prezintă omniprezența băuturii: „C’o vorbă, bătrânii, beau în credință, că beutura îi face mai destoinici de-a purta povara anilor. Bărbații beau ca să mai uite năcazurile; tinerii beau ca mai iute să se întărească și mai ușor să poată țineă rost cu greul vieții. Când nu putem mânca, bem; când ne vedem neamurile, bem; când ne cercăm prietenii,

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, p. 100.

²⁷ George Târziu, Cum am putea prin mijlocirea școlei să stîrpim din popor alcoolismul, în „Foia Școlastică”, Blaj, VI, 1904, nr. 10 din 15 mai și nr. 12-13 din 15 iunie.

²⁸ Ibidem, în nr 10, p. 171.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem în nr. 12-13, p. 22-23.

³¹ Traian Șuteu, Alcoolismul și urmările lui, în „Foia școlastică”, Blaj, X, 1908, nr. 14 din 15 septembrie, p. 213.

³² Ibidem, p. 208.

bem; la târguri bem; acasă bem; la nașteri, la cumetrii, la ziua numelui și la zile de sărbătoare totdeauna bem. La masă bem, ca să putem mânca, sara ca să putem dormi, iarna pentru încălzire, vara pentru răcorire. Înainte de muncă, ca să câpătăm voie; după muncă să alungăm osteneala. Ca să uităm năcazurile, beutură, ca să petrecem, beutură. Noi românii nimic nu putem începe, și nimic nu putem isprăvi fără beutură. La orice lucru mai întâi cerem ajutorul glăjuței, decât al lui Dumnezeu³³. Cu ajutorul unor zicători se prezintă efectul pe care crâșma („Casa dracului / În mijlocul satului”³⁴) îl are asupra stării materiale a celor ce o frecventează: „Crâșmărită lată'n șele / Mi-ai mâncat vacile mele / Și vițaii de sub ele”.³⁵ Spre mijlocul conferinței, discursul capătă o tonalitate mai serioasă, și se prezintă o statistică efectuată de autor în școala în care profesa. Potrivit acesteia, din cei 66 de școlari (41 fete și 26 băieți) singurele care nu au consumat alcool erau 7 fete. Dintre băieți, toți au băut, 9 au fost beți, unul reușind „performanța” de trei ori³⁶. Băutura le-a fost dată la două treimi dintre aceștia de către mame, ceilalți de către tați³⁷.

Conferința se încheie pe un ton optimist, autorul neinterzicând total băutura, permisă și de Sfânta Scriptură: „vinul să înveselească inima omului”,³⁸ dar propovăduind cumpătarea potrivit percepțelor creștine.

Ioan Pampu, preluând o afirmație a doctorului Felix, directorul serviciului sanitar din Regatul României, potrivit căreia: „Luptătorul principal în contra alcoolismului este învățătorul, institutorul, învățătoarea; școala trebuie să răspândească principiile acelea sănătoase după care se poate conserva puritatea sufletului și a corpului”³⁹, considera, în 1907, că învățătorul trebuie să fie un model în toate și că este necesară organizarea de adunări pentru adulți cărora să li se explice rolul pozitiv al școlii în educarea copiilor⁴⁰.

Chiar dacă trecuseră cinci ani de la emiterea acestuia, este amintit ordinul Ministerului de Culte și Instrucție publică din 22 martie 1902 nr. 21015 care sugera înființarea de reuniuni ale tinerilor, autorul punând bazele a trei astfel de societăți în comuna în care locuia, și fiind membru în cinci. Pampu amintește faptul că se confecționează diferite tablouri pentru a combate beția (poate inspirate din cel francez prezentat mai sus) care vor fi afișate la reuniunile de temperanță, la școlile populare și la reuniunile tinerilor, în urma unei dispoziții a aceluiași minister⁴¹.

În același an Sofia Nădejde critica orășenii care în loc să-și petreacă sărbătorile în aer curat pentru a se recrea se duceau în cârciumi sau berării infecte⁴².

În 1910 apare un nou text a lui Marian Sas, de data aceasta cel al unei

³³ Ibidem, p. 209.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, p. 211.

³⁷ Ibidem, p. 212.

³⁸ Ibidem, p. 213.

³⁹ Ioan Pampu, *Modul de extirpare al viciului furtului, minciunei, individiei și beției*, în „Foaia școlastică”, Blaj, IX, 1907, nr. 4 din 15 februarie, p. 55.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, în nr. 5 din 1 martie, p. 68.

⁴² Sofia Nădejde, *Plăcerea nu e pururi un sfetnic bun*, în „Foaia școlastică”, Blaj, IX, 1907, nr. 8 din 15 aprilie, p. 122.

piese de teatru școlar⁴³. De fapt discursul este în mare parte identic cu cel publicat în 1903 dar de data aceasta prezentarea ideilor autorului este intermediată de câteva personaje: Vasile, om bătrân, înțelept; Ioan și Petru, mai tineri; Ilie, în vârstă, bețiv, decăzut; Gheorghe și Nicolae, flăcăi din sat. Cu ajutorul acestor personaje prototipice se reușește transmiterea unui mesaj moralizator, tinerii promițând în finalul piesei să nu consume băuturi alcoolice și să convingă și pe alții să facă la fel⁴⁴.

În același an Nicolae Lugojan încheie o conferință populară ce conținea principalele locuri comune ale discursului antialcool cu o soluție mai simplă decât cele date de predecesorii săi: mamele să-i educe pe copii, să-i trimită la școală și la biserică⁴⁵.

Un an mai târziu este prezentat exemplul acțiunilor împotriva băuturilor alcoolice ale învățătorilor din țările occidentale, îndemnându-se la adoptarea de către transilvăneni a modelului dascălilor finlandezi care erau abstenenți în proporție foarte mare⁴⁶.

În 1912 revista pentru școala primară *"Reuniunea învățătorilor"* publică un discurs pertinent a lui Ioan Bele⁴⁷, care împarte militanții antialcool în două mari grupări: partizanii cumpătării (în care ar intra după opinia noastră aproape toți autorii articolelor prezentate mai sus) și abstenenții, a căror cauză o va argumenta⁴⁸.

Acest învățător dorește să contrazică unele concepții răspândite în epocă, cu ajutorul noțiunilor preluate din bibliografia occidentală a problemei, încercând astfel să demonstreze că alcoolul nu hrănește (nici măcar vinul și berea), nu întărește și nu încălzește, ci, dimpotrivă, favorizează apariția multor boli⁴⁹.

În privința ligilor de temperanță, autorul este intransigent, susținând necesitatea ca fiecare elev să se înscrie în acestea odată cu înmatricularea sa, sub amenințarea neadmiterii sale în școală în caz de refuz⁵⁰. Susținând totala abstenență a învățătorilor care trebuiau să fie un exemplu, Bele propunea înființarea unei rețele de societăți de temperanță a învățătorilor la nivel local, tractual și diecezan⁵¹.

În final se susține o idee inedită: după ascultarea prelegerilor antialcoolice săptămânale se va deschide un registru, pentru care este sugerată denumirea: „Cartea de aur”, în care „școlarii bucuroși își vor însemna: numele, clasa, numărul casei, legânduindu-se înaintea lui D-zeu și a școlii întregi, că de azi înainte nu vor lua băutură spirtuoasă în gura lor, ba sunt îndatorați, ca să propovăduiască și ei pe acasă, pe stradă și în tot locul abstenența totală de la băuturile alcoolice.”⁵²

⁴³ Marian Sas, *Beția e cel mai mare rău, Teatru școlar*, în *"Foaia școlastică"*, Blaj, XII, 1910, nr. 16 din 15 octombrie, p. 207-210.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 210.

⁴⁵ Nicolae Lugoșan, *Din greșelile noastre*, în *"Foaia școlastică"*, Blaj, XII, 1910, nr. 13 din 1 septembrie 1910, p. 167.

⁴⁶ *Alcoolismul și învățătorimea*, în *"Reuniunea învățătorilor"*, Arad, VIII, 1911, nr. 1, p. 29.

⁴⁷ Ioan Bele, *Lige de temperanță între școlari*, în *"Reuniunea învățătorilor"*, Arad, IX, 1912, p. 22-29.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 23-24.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 25.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 26.

⁵¹ *Ibidem*, p. 27.

⁵² *Ibidem*, p. 28.

După această analiză a câtorva dintre numeroasele acțiuni antialcoolice ale dascălilor, vom prezenta și câteva cazuri, puține la număr, în care învățătorii apar de cealaltă parte a baricadei, făcând parte din rândul celor pe care confracții lor încercau să-i aducă pe calea cea bună.

Un astfel de caz este cel al unor învățători tineri din despărțământul Buteni, acuzați de a nu fi dorit să ia parte la prânzul comun organizat la școală, aceștia benchetuind separat într-un birt⁵³.

Ca și preoții bețivi, nici învățătorii atinși de viciu nu au scăpat de consemnarea acidă a *Calicului*. Astfel, în Roșă, dascălul unit Hocman „...cartea de dascălie / O'nvață în chelnărie / ...zi, noapte-i mort de beat / Și poate umbra tot beat / Că doar e calificat”⁵⁴; în Arad, Dr. Horvath, prefect la internat: „...bea și fără răvaș / Ba intră beat chiar și'n școală, / Că beția doar nu'i boală”⁵⁵. În stilul propriu publicația satirică sibiană sancționează în corpore învățătorii care consumau alcool: „Când ti pune Doamne a hăte, / Dă și-n dascălii din sate / În cei bețivi și mișei, / Bate-i Doamne și pe ei”⁵⁶.

Sperăm că studiul de față a reușit reliefa multiplele aspecte dezvăluite de cercetarea luptei împotriva alcoolismului dusă de dascăli. Aceștia au conturat un discurs unitar, caracterizat de câteva teme comune: prezentarea efectelor alcoolului asupra stării de sănătate, a situației materiale și sociale a bolnavilor și a familiilor acestora, promovarea înlocuirii vinarsului cu băuturi mai ușoare: vinul și berea; sublinierea rolului deosebit al învățătorilor în rezolvarea acestei probleme sociale prin ținerea de conferințe, prelegeri, publicarea de articole, broșuri, cărți și mai ales prin înființarea de reuniuni de temperanță, etc. manifestate în nenumărate forme.

Caracterul unitar al acestor scrieri se datorează poate și publicării lor în câteva reviste de specialitate din rândul cărora se remarcă în special *„Foaia școlastică”* din Blaj. Poate că unele dintre articolele prezentate mai sus au fost scrise „la comandă” ca urmare a ordinelor ministeriale, dar credem că cea mai mare parte a autorilor a crezut sincer în necesitatea demersurilor pe care le făceau.

Această istorie nu este una a celebrităților, cea mai mare parte a numelor citate mai sus sunt necunoscute, dar credem că și domeniul abordat de prezentul studiu, al celor care în general nu ies la suprafață, (dominată de figuri aparținând elitei politice, militare, culturale) merită a fi cercetat și cunoscut.

⁵³ *Semne triste*, în *„Reuniunea învățătorilor”*, Arad, IV, 1907, nr. 11-12 din 1 decembrie p. 282.

⁵⁴ *Sus Marcule!*, în *„Calicul”*, Sibiu, VI, 1886, nr. 3 din 1/13 martie, p. 55.

⁵⁵ *Sus Marcule!*, în *„Calicul”*, Sibiu, VI, 1886, nr. 9 din 1/13 septembrie, p. 199.

⁵⁶ *Sus Marcule!*, în *„Calicul”*, Sibiu, VI, 1886, nr. 5 din 1/13 mai, p. 105.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL PROFESIONAL CONFESIONAL ÎN SIBIUL INTERBELIC

DAN IVĂNUȘ

Pregătirea tinerilor se efectua în perioada interbelică și prin intermediul învățământului profesional - practic confesional, fapt cerut de dezvoltarea industrială și nevoile comerciale ale orașului.

1. Învățământul comercial confesional

După Unire, confesiunile minoritare din Transilvania au arătat un interes deosebit pentru școlile de învățământ practic, în special pentru cele de învățământ comercial¹. Situația se prezenta astfel:

Confesiunea	Înainte de 1918	După Unire
Romano-catolică (maghiară)	1	5
Reformată (maghiară)	0	6
Evanghelică-luterană (germană)	0	4
Mozaică	0	1
TOTAL	1	16

Această creștere a numărului de școli confesionale era explicată prin dreptul Bisericii de a crește pe tinerii credincioși, de religia respectivă, în așezăminte proprii, feriți de influența altor credințe religioase, deși, în fapt, în școlile confesionale erau și elevi de altă confesiune decât cea declarată de școala respectivă.

În Sibiu, în anul școlar 1923-1924, confesiunile romano-catolică și evanghelică-luterană aveau fiecare câte o școală comercială superioară, cu 103 elevi și 23 de profesori, având limba de predare maghiară, respectiv germană.

Tot în limba germană se predă și la *Școala gremială de ucenici comerciali* (Piața Huet nr.5), denumită, din 1937, *Cursul gremial pentru ucenicii comerciali*, cu 4 clase (I-IV), respectiv 4 ani de studiu.

¹ D.Voina, *Învățământul profesional din Transilvania în primul deceniu după unire*, în vol.. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918-1928*, vol.II, București, 1929, p.1098.

Numărul de elevi a crescut de la 153, în anul școlar 1919-1920, la 288, în 1929-1930, pentru ca să scadă peste 6 ani, în 1936-1937, doar la 277².

Obiectele de studiu, în 1929-1930 erau; limbile română, germană și franceză, istoria patriei, istoria comercială modernă, geografia patriei, geografia comercială, științe comerciale, economie națională, aritmetică comercială, contabilitate, drept cambial, tehnologie chimică, merceologie, stenografie și instrucție civică.

Școala superioară de comerț pentru fete (str. Dealului nr.4-6) a funcționat în cadrul Institutului de învățământ catolic episcopal, condus de Ordinul surorilor franciscane, cu limba de predare maghiară.

Cursurile școlii, care a fost înființată după 1918, aveau o durată de 4 ani. În anul școlar 1921-1922, școala avea doar o clasă, în 1923-1924, 3 clase (I-III), iar în 1929-1930, 4 clase, cu 98 elevi³.

Obiectele de studiu erau aceleași ca la școala similară pentru fete, de stat.

În anul 1936, ca și celelalte școli comerciale superioare, școala mai sus menționată s-a transformat în *Liceu comercial romano-catolic*, la început cu două clase (curs superior), clasa a V-a (13 elevi) și a VI-a (8 elevi), pe care le-a completat anual, ajungând în 1938-1939, la 4 clase, astfel: clasa a V-a (6 elevi), clasa a VI-a (2 elevi), clasa a VII-a (10 elevi) și clasa a VIII-a (10 elevi)⁴.

Școala superioară de comerț evanghelică C.A. pentru fete, în limba germană, și-a desfășurat activitatea pe str. I.G.Duca nr.6 (azi Banatului), împreună cu alte școli ale Bisericii Evanghelice.

În anul școlar 1919-1920, școala avea deja 4 clase, cu 178 elevi⁵.

Programa de învățământ cuprindea următoarele materii : religie, limbile română, germană, franceză, istorie, geografie, matematică, științe naturale, mineralogie, fizică, chimie, igienă, științe despre economie și economia casei, psihologie, drept constituțional, desen și caligrafie, lucru de mână, muzică și educație fizică.

2. Învățământul industrial confesional

Școala de ucenici industriali din Sibiu (str. Pempflinger nr.14, azi Al.Odobescu), a fost înființată de Uniunea industrială din Sibiu, la 26 ianuarie 1845, ca școală de duminică, devenind, în 1870, școală comună cu cursuri serale. În anul 1920 *Școala industrială urbană*, a fost reorganizată pe două cursuri:

a. inferior, pentru elevii cu 6 clase elementare sau 2 clase liceale ori

² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale-Sibiu (în continuare D.J.A.N.-Sibiu) *Fond Școala gremială de ucenici comerciali, Registre matricole pe anii școlari 1916/32, 1929/30 și 1936/37*.

³ Idem, *Fond Școala superioară de comerț pentru fete de sub conducerea surorilor franciscane, Registre matricole pe anii școlari 1921/22-1925/26, 1926/27-1929/30*.

⁴ Ibidem, *Registre matricole pe anii școlari 1936/37, 1937/38 și 1938/39*.

⁵ D.J.A.N.-Sibiu, *Fond Școala superioară de comerț pentru fete ev C.A., Registrul matricol pe anul 1919/20*.

civile. Durata cursului, obligatoriu, era de 3 ani, cu 11 ore pe săptămână.

b. superior, pentru elevii cu 6 clase elementare sau 2 clase liceale ori civile, respectiv 8 clase primare, era benevol, cu o durată de 3 ani și divizat pe două secții:

1. ucenici de metalurgie, lemnărie și construcții,

2. ucenici de îmbrăcăminte, pielărie, alimentație, industria de artă și cărți.

În 1932, școala a trecut la comunitatea evanghelică - luterană din Sibiu și a funcționat cu denumirea de *Școala industrială de ucenici a comunității evanghelice C.A. din Sibiu*, iar din 1939, *Cursul profesional de ucenici industriali a comunității evanghelice Sibiu*. Directorul școlii a fost E.Wolff.

Dacă în anul școlar 1920-1921 erau înscriși 293 elevi, în cele două cursuri, după 5 ani numărul acestora crește la 329, ajungând la 529 în 1939-1940.⁶

Obiectele de studiu la cursul inferior erau: religie, limbile română și germană, istorie, geografie, aritmetică și geometrie, tehnologie, desen industrial, fizică și chimie, contabilitate și corespondență, educație civică și noțiuni de legislație. La cursul superior se studiau în plus: morală, scrisori de afaceri, economie politică, geografie economică, științe industriale și comerciale, istoria industriei, igienă, desen special și instrucție specială.

Biserica Evanghelică a organizat pentru fete, *Școala industrială pentru ucenice a comunității evanghelice C.A.*, care a funcționat în localul Liceului de fete evanghelice C.A. de pe str.I.G.Duca 2-6, având la dispoziție 3 săli de clasă, precum și materialul didactic necesar. Școala era subordonată Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale și avea ca directoare pe Selma von Hannenheime.⁷

Învățământul confesional sibian s-a bucurat de contribuția unor profesori cu o bună pregătire profesională: dr.L.Bilinszky (autor de manuale), director la Institutul surorilor franciscane, Selma von Hannenheime, directoare a Liceului de fete a comunității evanghelice C.A., E.Wolff, director la Școala industrială urbană și Ehmeth M.Ursula, directoare la Institutul maicilor ursuline.

Biserica s-a implicat activ în procesul instructiv-educativ prin organizarea acestei forme de învățământ - confesional - aducându-și astfel o contribuție remarcabilă în educația tinerilor.

⁶ Idem, fond *Școala industrială urbană, Registre matricole pe anii 1920/21, 1925/26 și Dosar cu procese verbale de promovare 1934-1940*, vol.I fila 183.

⁷ Idem, fond *Școala industrială pentru ucenice a comunității ev.C.A., Dosar nr.20, 1939/40*.

CONTRIBUȚIA REVIZORULUI ȘCOLAR IERONIM PUIA LA DEZVOLTAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI INTERBELIC MUREȘAN

ILARIE GH. OPRIȘ

Ieronim Puia s-a născut la 17 iulie 1887 în comuna Săliștat, județul Brașov. Tatăl, Moise Puia, mama Ana, născută Gărdoiu. A avut 4 frați: Elisabeta, Sofia, Nicolae și Virginia.

S-a căsătorit la 7 mai 1906 cu Mina Nedelea în comuna Miercurea, județul Sibiu. Din căsătorie au rezultat 3 copii: Olimpia n. 1907 – profesoară, Aurel n. 1908 medic, Ieronim n. 1915 avocat, azi toți decedați.

Ieronim Puia a urmat cursurile școlii primare în comuna natală, cursul secundar inferior la Făgăraș, iar școala normală la Deva. Examenul de capacitate l-a obținut în anul 1904 cu media "foarte bine".

Pregătirea specială pentru Școlile de munci industriale și comerciale a făcut-o în anii 1913 – 1914 la Bratislava.

A urmat cursul universitar organizat de Consiliul Dirigent pentru revizori școlari în anul 1921 – 1923.

A luat examenul de calificare preotească ortodoxă în anul 1926.

Funcțiile îndeplinite: de la 1 septembrie 1904, până la 30 aprilie 1919 a funcționat ca învățător la școala confesională ortodoxă din Miercurea – județul Sibiu.

În mai 1919 a fost numit cel dintâi revizor școlar român în județul Mureș, post pe care a fost definitivat de la data de 3 aprilie 1920.

La data de 1 decembrie 1932 a fost numit revizor școlar al învățământului primar, circumscripția Mureș și Sălaj.

Ieronim Puia a fost acela care a preluat școlile de la guvernul maghiar (68 de școli).

A funcționat ca inspector școlar până la data de 1 septembrie 1940 când, în urma cedării Ardealului de Nord, s-a refugiat la Sibiu unde a decedat în anul 1960.

Ieronim Puia s-a distins printr-o activitate școlară rodnică, conferințe pedagogice și printr-o activitate extrașcolară neobosită ca dirijor de cor și fanfară, organizator de conferințe, concerte și serbări, propagandă culturală în calitate de secretar al Astrei, secretar al Reuniunii de înfrumusețare a comunei, Conducător al Reuniunii de cântăreți, membru în Comitetul și sinodul protopopesco ortodox etc.

Ca revizor și inspector școlar a avut greaua sarcină să organizeze învățământul românesc în județul Mureș.

În anii 1919 – 1921 a organizat cursuri de vară pentru studierea și însușirea limbii române pentru învățătorii și profesorii minoritari.

În anul 1921 a fost numit în Comisia de examinare pentru notificarea diplomelor învățătorilor maghiari din județele Mureș, Ciuc, Trei Scaune și Odorhei.

A fost deputat sinodal de Târgu-Mureș, calitate în care a participat la Cluj la înscăunarea episcopului Nicolae Ivan în restaurata episcopie a Vadului, Feleacului și Clujului, la 7 decembrie 1921.

Din anul 1926 a funcționat și ca preot în parohia ortodoxă în comuna Sângeorgiu de Mureș.

În iunie 1938 a fost delegat de Ministerul Educației Naționale cu supravegherea cursurilor pentru învățătorii din Cristur în perioada 1-17 iulie.

A fost sărbătorit de Asociația Învățătorilor și autoritățile județului Mureș cu prilejul împlinirii celor 5 ani și 10 ani de funcțiune ca revizor școlar (în anul 1924 și în anul 1930).

Școala izraelită din Târgu-Mureș, în semn de recunoștință, a înființat Fundația "Ieronim Puia" în anul 1924, având ca scop însușirea limbii și culturii române cu posibilitatea de a premia elevul care a dovedit cel mai mare progres în însușirea limbii române.

Pentru merite deosebite a primit următoarele decorații:

- Ordinul "Coroana României" în gradul de Cavaler în calitate de revizor școlar la Târgu-Mureș (9 martie 1923, București)
- Ordinul "Coroana României" în gradul de Ofițer, ca revizor școlar în județul Mureș (6 februarie 1926, București)
- Medalia "Răsplata muncii pentru construcții școlare" clasa I (23 martie 1926, București)
- Medalia "Răsplata muncii pentru învățământ" clasa I (27 martie 1930, București)
- Medalia "Răsplata muncii pentru 25 ani în serviciul Statului" clasa I (București, 23 februarie 1932)

Între anii 1919 și septembrie 1940 Ieronim Puia și-a adus contribuția la dezvoltarea învățământului în județul Mureș pe mai multe planuri:

A coordonat construcțiile de spații școlare noi, a cumpărat și amenajat clădiri pentru școli, numărul spațiilor școlare românești crescând de la 68 în anul 1919 la 240 în anul 1932;

A promovat învățători pregătiți în școlile românești de la sate, organizând cursuri de perfecționare din anul 1919 până în anul 1938;

A organizat cursuri de perfecționare pentru cunoașterea limbii române pentru învățătorii maghiari și izraeliți;

A sprijinit învățământul confesional și particular în toată perioada 1919 – 1940 printr-o strânsă colaborare cu conducerea parohiilor reformate, romano-catolice, unitariene, evanghelice și izraelite cu limbile de predare română, maghiară și germană;

S-a ocupat intens de strângerea de date privind școala românească din județul Mureș din anii 1700 până în anul 1931. Materialele au fost puse la dispoziția prof. Traian Popa pentru Monografia orașului Târgu-Mureș, apărută în 1932, fiindu-i menționat numele;

Realizează, în anul 1925, o situație statistică a învățătorilor români din județul Mureș, din 145 de școli, și o scurtă istorie a acestor școli;

Realizează o situație statistică completă a învățământului românesc de stat în 250 de localități, care cuprinde numărul elevilor, limba de predare, numărul școlilor pe localități, numele învățătorilor și gradul învățătorilor, precum și o situație statistică a grădinițelor din 33 localități și numele educatoarelor în

anul școlar 1939/1940

Obține de la Ministerul Educației Naționale în anul 1936 un număr de 80 de posturi de învățători pentru Școlile de Stat completându-se astfel posturile necesare bunei desfășurări a învățământului în tot județul Mureș;

Desfășoară o intensă activitate culturală, fiind secretarul Despărțământului Asociației Culturale Astra din Orașul Târgu Mureș etc.

Personalitatea revizorului Ieronim Puia prezentată în presa vremii:

„Revizorul școlar Ieronim Puia s-a pus pe lucru cât ce și-a ocupat oficiul, așa încât pe dreptul putem spera, că chestia învățământului popular în județul nostru regulată spre mulțumirea tuturor. Dar acest om al muncii nu se îndeestulește cu îndeplinirea strictă a datorințelor oficioase, ci își ia timp și pentru activitatea extrașcolară.”¹

„Aduc nemărginite mulțumiri d-lui Revizor școlar și la toți colegii săi din revizorat pentru munca fără preget ce depun pentru cultura poporului, cum de asemenea întregului corp didactic din acest județ, toți fiind animați de sentimente patriotice, vor continua munca pentru cultura poporului cu aceeași râvnă dar și dragoste; plec convins că prin munca lor județul Mureș-Turda va fi citat întâiul pe țară.”

„Aduc mulțumiri Doamnelor și Domnișoarelor Institute și Domnilor Institutori din Școalele de Stat române și maghiare din acest oraș cari mi-au dat concursul: m-au convins de dragostea lor pentru copii.”²

„Puia în domeniul învățământului a avut merite deosebite fiind decorat pentru întreaga activitate cu „Răsplata muncii clasa I ” pentru învățământ – numeroșii invitați l-au felicitat în limba română și maghiară pentru contribuția adusă pentru dezvoltarea învățământului”³

„Ministerul instrucțiunii, pe data de 1 Decembrie, a.c., a făcut cunoscut revizoratului școlar primar din localitate că d. Ieronim Puia, actualul revizor școlar Mureș, a fost numit inspector școlar primar, circumscripția Mureș și Sălaj... Cu această ocaziune suntem în măsură a arăta, că fostul revizor Puia timp de 14 ani a ocupat acest post sub toate guvernele... El este acela care a preluat școlile de la guvernul maghiar (cele 68 de școli din județ) care astăzi au ajuns la 240 datorită devotamentului său pentru acest județ”⁴

„A fost sărbătorit de Asociația Învățătorilor și autoritățile județene cu prilejul împlinirii alor 5 ani și alor 10 ani de funcțiune ca revizor școlar. Câteva școale i-au eternizat numele, înființând fonduri cu numele „I. Puia”.⁵

„Dl. Inspector școlar Ieronim Puia, care și în prezent duce o conștientă acțiune de întărire a credinței, culturalizarea satului.”⁶

¹ „Patria”, Cluj, 3 oct. 1919.

² „Carpați”, Brașov, 14.12.1921, din discursul deputatului Paul Brătășianu în prezența delegatului Ministerului Cultelor și Artelor, Șerban Ionescu.

³ „Székely Napló”, martie 1930.

⁴ „Curentul”, 22 dec. 1932.

⁵ „Satul și școala”, VII, nr. 7, Cluj, 1938.

⁶ „Glasul Mureșului”, Târgu Mureș, 5 iunie 1938.

RECENZII

HRONOS - DESPRE DEPOZITUL DE LA SUSENI, TRANSILVANIA, TUDOR SOROCEANU, BERLIN. CONTRIBUTII LA ARHEOLOGIA PREISTORICA INTRE EUROPA DE NORD SI DE SUD. OMAGIU LUI BERNHARD HÄNSEL. EDITURA MARIE LEIDORF, ESPELKAMP, 1997

Într-un articol deosebit de interesant, mai ales pentru acei cercetători români care n-au avut posibilitatea să studieze revista mai sus menționată, dr. Tudor Soroceanu (Berlin), prezintă câteva piese inedite din bronz.

Acestea au făcut parte din depozitul de la Suseni, jud. Mureș și se află, în prezent, la Muzeul de Istorie de Stat din Stockholm (Statens Historiska Museum), fiind donate acestuia la 12 septembrie 1962, de dr. jur. Daniel Bretter din Rosglas-Näsby. Ele apar înregistrate la numărul 26995, având menționate, ca loc de proveniență, România, Transilvania, Reghinul-Săsesc (Szasz-Regen), specificându-se starea bună de conservare a pieselor. Acestea au fost descoperite într-o cărămidărie, de pe partea dreaptă de lângă intrarea în sat, în anul 1924, într-un vas de lut ars, ale cărui fragmente s-au pierdut.

Autorul precizează că este vorba de un depozit reprezentativ pentru Transilvania, cunoscut în toată Europa, unele piese fiind răspândite în mai multe colecții arheologice de stat (Târgu-Mureș, București și Stockholm) unde sunt tratate ca atare.

Aceste piese sunt:

1) *Celt* (topor de tul, cu ureche), având un mic cioc. Gaura urechii este prelungită în sus, prezentând o margine ascuțită. Tulul (partea interioară a piesei) reprezintă aproximativ două treimi din aceasta. Vederea laterală prezintă un trapez alungit, la care partea lungă și tăișul sunt aproape drepte. Pe părțile înguste, parțial și pe ureche, se pot observa urme de lipitură de fontă. Deteriorări ușoare se pot vedea în partea inferioară a urechii, de asemenea, crăpături, pe marginea groasă a acesteia. Patina este neuniformă, petele de verde închis îmbinându-se cu cele de verde mai deschis.

Dimensiuni: lungime 12, 6 cm; lățime 4,8 cm; greutate 360 gr. Planșa I , fig. 1; pl. II, fig. 2.

2) *Vârf de lance*, ușor asimetrică. Asimetria foii se repercutează negativ asupra utilizării ei. Suprafața foii este întărită cu două părți mai ridicate, care sugerează doi solzi alungiți. În suprafețele de foaie rămase libere, între

porțiunile superioare se găsește câte o nervură. Tulul este relativ lung, puțin lateral, prevăzut cu câte o gaură de nit. Patina piesei este asemănătoare cu a celei de la numărul 1.

Dimensiuni: lungime 12,8 cm; lățimea foii 3,4 cm; greutate 70 gr. Planșa I, fig. 2; pl.II, fig. 1.

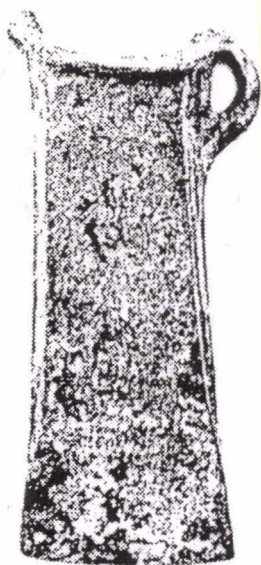
3) *Brățară cu capetele deschise*, un fir acoperindu-l cu 1 cm pe celălalt. Ornamentația constă din 5 mari sectoare inegale de linii incizate, dispuse radial, despărțite de câte alte două linii. De ambele părți ale acestor linii duble, spațiul a fost umplut cu linii oblice, realizate scurte, mai ușor marcate. Patina este de culoare verde închis.

Dimensiuni: diametrul exterior 7x7,5 cm; diametrul interior 0,8 cm; greutate 60 gr. Planșa I,II, fig.3.

Datarea depozitului de la Suseni, cât și a grupelor de depozite asemănătoare, este făcută de către cei ce s-au ocupat, de-a lungul timpului, de această problemă: V.Pârvan, I.Nestor, W.A. von Brunn, M.Rusu, B. Hansel, M.Petrescu-Dâmbovița, T.Bader (autorul subliniind faptul că, cei mai mulți cercetători, încadrează depozitul de la Suseni în perioada *Ha A1*).

O hartă, cuprinzând răspândirea tipurilor și formelor ce alcătuiesc depozitul, în special în zona Tisei Superioare și 5 liste cu anexe, întregesc în mod armonios acest articol, care completează un important demers științific.

Mihai Petică

1

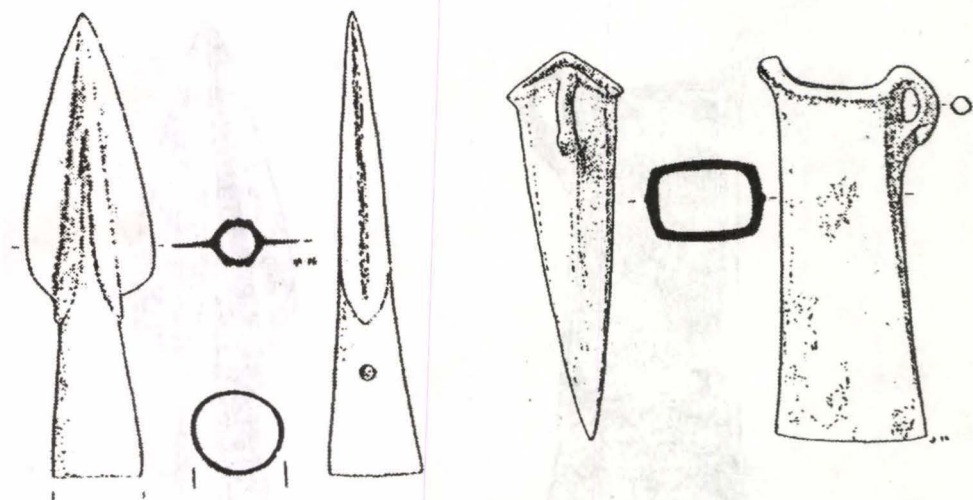
2

3

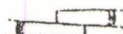
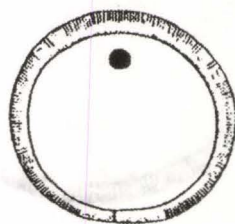
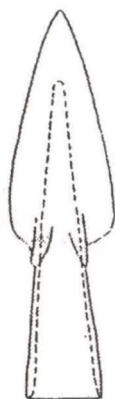
0 1 2 3 4 5 cm

Planşa I

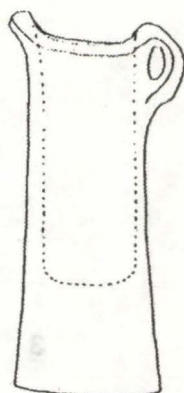

1

2

3

Planşa II

TRAIAN BOSOANCĂ, MUREȘENII ȘI MAREA UNIRE, EDITURA ARDEALUL, TÂRGU MUREȘ, 2000, 255 P.

Unirea din 1918 - *Marea Unire* - după cum a intrat în conștiința istorică, a reprezentat o temă preferată pentru mulți istorici români, printre care îi amintim pe Ioan Lupaș, Ion Nistor, Vasile Netea, Ștefan Pascu; Gheorghe Iancu ș.a.

În general, acest moment din istoria românilor a fost studiat din perspectiva luptei politice pentru unire a tuturor teritoriilor românești și a marii mobilizări naționale din toamna anului 1918. S-au încercat și studii privind realizarea unirii în contextul disoluției marilor imperii din Europa Centrală și de Răsărit, deocamdată, însă, mai puțin convingătoare, departe de valoarea unor asemenea demersuri reușite în istoriografia occidentală, care, chiar dacă uneori sunt incomode pentru istoricii români, ele merită să fie reconsiderate.

La inițiativa unor instituții locale, mai ales a muzeelor județene, s-au realizat lucrări dedicate anului 1918 din perspectiva participării și comportării politice a unor localități, județe, la evenimentele care au pregătit și realizat Unirea. Unor asemenea demersuri li se asociază și cartea cercetătorului științific Traian Bosoancă. Dar, să spunem de la început, înainte de a intra în detaliile modului ei de realizare, că este cea mai valoroasă și autentică reconstituire de acest gen. Și mai ales, că este cartea unui singur autor, pe când celelalte dicționare de personalități sau lexicoane cu delegații participanți la Alba Iulia sunt opera colectivă a mai multor istorici.

Asumându-și o cercetare pretențioasă, care presupune investigații dintre cele mai variate - de la fonduri arhivistice, la presa locală și națională din epocă, la fonduri personale, de familie, păstrate de urmași, la tehnici ce țin de istoria orală. Traian Bosoancă ne oferă istoria a 102 destine umane care, la 1918, s-au intersectat cu destinul istoric al națiunii române. Inegale, ca dimensiune, micromonografiile realizate de istoricul Traian Bosoancă surprind, în particular, momentul de la 1918, înainte și după Unire. Descoperim în cartea domniei sale traseele formării școlare și universitare a peste 58 de intelectuali ardeleni (avocați, preoți, protopopi, învățători, medici, funcționari) și apoi viața publică a acestora, ce le va permite, la 1918, să se legitimizeze ca lideri ai comunităților lor.

Ca preoți, avocați sau învățători, ei au fost principalii animatori ai vieții politice, culturale și economice a societății românești din Transilvania. Membri ai ASTREI, în despărțămintele locale, în Societatea pentru crearea unui fond de teatru român în Transilvania, în o serie de societăți bancare și de credit; în consiliile parohiale ale localităților lor, ei au fost elita care a contribuit la construcția națiunii române, și, în final; a statului român întregit. Prezenți pe front, în Galiția, în Italia, sau în orașele și cazărmile Imperiului austro-ungar, în 1918 ei trăiau sentimentul că evenimentele generate de la sfârșitul războiului le impun prezența la marile decizii din istoria românilor: Întorși de pe front, unii din lagăre, participă la alegerea Consiliilor Naționale și la formarea Gărzilor, Naționale, mobilizând poporul pentru marele act istoric. Comunitățile le încredințează mandatul (credinționalul) pentru a le reprezenta la Marea Adunare Națională de

la Alba Iulia. Toți, fără excepție, fie că erau țărani plugari, învățători, preoți, avocați, meseriași, comercianți sau de altă profesie, atât în timpul deliberărilor din ziua și noaptea premergătoare zilei de 1 Decembrie, cât și în marea zi istorică, au optat pentru unirea necondiționată cu România.

Interesant și deosebit de util pentru cunoașterea în profunzime a României Mari și a destinelor părinților acesteia, istoricul Traian Bosoancă urmărește viața delegaților la Marea Unire și; după acest moment, participarea lor la desăvârșirea Unirii, fapt ce nu a fost deloc ușor de realizat. A fost un proces la care elita românească afirmată la 1918. s-a angajat din plin. Îi regăsim, pe majoritatea, conform reconstituirilor biografice oferită de cercetătorul Traian Bosoancă, în administrația băncilor, în comitetele școlare și bisericești, ca inițiatori și ca membri ai unor societăți culturale, cu donații substanțiale pentru ridicarea de biserici. Sigur, experiența politică dobândită în mișcarea națională din Transilvania și mai ales din acele zile ale anului 1918 le-a permis multora dintre ei să se consacre în viața politică, unii realizând cariere politice care i-au transformat în personalități de nivel național: Romulus Boilă, Aurel Baci, Emil Folea, Ioan Harșia și alții. Dar vom întâlni, parcurgând cartea istoricului Traian Bosoancă, și destine tragice, care, după o viață culturală și politică dedicată intereselor naționale, și-au găsit un sfârșit tragic: Aurel Baci moare în detenție la închisoarea din Sighetul Marmăției; Toma Cornea, în Gara de Nord, în timpul bombardamentului aviației americane din aprilie 1944 asupra Bucureștiului; Ioan Cristea, în urma persecuțiilor îndurate în timpul ocupației horthyste din anii '40; sau cazul lui Romul Brusture, agricultor din Lechința de Mureș, delegat la Alba Iulia din partea Cercului electoral Mureș-Luduș, care, în 1949, a fost împușcat de Securitate la marginea drumului care duce de la Band la Căpușu de Câmpie, iar familia i-a fost deportată în Dobrogea. Romul Brusture era un țăran gospodar din Câmpia Transilvaniei, care avea 37 de iugăre de pământ.

Să mai amintim că, printre cei care s-au aflat ca delegați la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, unii și-au petrecut ultimii ani în uitare, numele fiindu-le proscrie în timpul regimului comunist.

Deci, ni se oferă o carte despre făuritorii de țară din județul Mureș, o carte bazată pe un bogat material documentar, care a presupus mulți ani de investigații, de răbdare, pentru că asemenea reconstituiri nu se pot realiza într-un timp programat, pentru că în asemenea cazuri și timpul lucrează în favoarea autorului. O carte despre oamenii Unirii, o carte la care vom apela pentru a ne aminti de acele zile din decembrie 1918, pentru a reconstitui istoria unor așezări din județul Mureș, pentru a reconstitui viața politică a României interbelice, pentru a ne cunoaște înaintașii, modele la care din când în când merită să revenim.

Dr. Cornel Sigmirean

VASILE GOLDIȘ – CORESPONDENȚA (1888-1934) SCRISORI TRIMISE, VOL. I

Editarea corespondenței lui Vasile Goldiș reprezintă un act de cultură de o semnificație deosebită pentru cunoașterea și aprofundarea mișcării naționale ce a pregătit și realizat Marea Unire la 1 Decembrie 1918. Corespondența ne dezvăluie frământările și preocupările unuia din principalii cititori ai României Mari, rolul și locul pe care l-a ocupat Vasile Goldiș în ansamblul mișcării naționale de întregire a statului român: „... sunt izvoare de prima mână pentru reconstituirea îndelungatei și importanței sale activități, în beneficiul țării și al poporului, rolul său important sau hotărâtor în marile probleme naționale și național-culturale, în postura sa de sfătuitor și conducător ascultat și urmat datorită prestigiului pe care și l-a asigurat prin învățătura și înțelepciunea sa, prin ideile și faptele sale de vrednicie, ca profesor de primă mărime, ca președinte al „Astreii”, ca ministru al învățământului, culturii și cultelor, ca personalitate, în înțelesul superior al cuvântului, integră” așa cum relatează Academician profesor Ștefan Pascu în *Cuvântul înainte* la volumul de față.

Conținutul scrisorilor este analizat de către istoricul Gheorghe Șora în *Studiul introductiv*, care amintește numeroasele legături pe care Vasile Goldiș le-a avut „... începând de la prim-miniștri și munistri ai țării și până la umilii truditori ai pământului, sau de la marii carturari și artiști ai neamului și până la unii creatori de valori artistice din lumea satarilor românești”. Dintre aceștia amintim pe: George Barițiu, Ioan Bianu, Lucian Blaga, Valeriu Braniște, I. I. C. Brătianu, Tiberiu Bradiceanu, I. L. Caragiale, George Coșbuc, Elie Miron Cristea, C. Dobrogeanu – Gherea, Onisifor Ghibu, Octavian Goga, Nicolae Iorga, Traian Lalescu, Ioan Lasic, Ioan Lupaș, Iuliu Maniu, Horia Petrescu, Cezar Petrescu, Gh. Pop de Basești, Liviu Rebreanu, D. A. Sturdza, Aurel Vlaicu, Iosif Vulcan, A. D. Xenopol și alții.

Scrisorile cuprind, așa cum amintește Gh. Șora, „amănunte, ecouri, date și informații cu privire la preocupările intime, la sentimentele și gândurile ce l-au frământat, la situația materială, familială și profesională, la raporturile cu societatea epocii, la ideile sociale, politice, culturale și artistice, la judecățile asupra contemporanilor, la amicitii și adversități, la împliniri și deziluzii, la o variată multitudine de mărturisiri ce contribuie la cât mai profundă și justă înțelegere a complexității personalității sale.”

Nu vom insista asupra conținutului scrisorilor lăsând plăcerea cititorului să-l desprindă din lectura lor și să le analizeze, să mediteze asupra semnificației acestora, trăgând concluziile și învățămintele ce se cuvin, având ca ghid studiul introductiv al autorului.

Lecturarea scrisorilor este plăcută datorită stilului epistolar concis și a bogăției de informații cu privire la o problemă deosebit de vastă, așa cum a fost, de fapt, întreaga sa activitate închinată luptei pentru realizarea unității naționale a tuturor românilor.

Prezentarea faptelor și evenimentelor este cu atât mai veridică cu cât

vine de la cel care s-a aflat în mijlocul lor, cel care a acționat ca promotor și ca realizator al faptelor și evenimentelor derulate și nu ca simplu participant, ori ca spectator alături de ceilalți patrioți români la lupta pentru unire. El prezintă lucrurile din interiorul acestora, dezvăluindu-ne ideile, părerile, sentimentele, convingerile și atitudinile pe care le-a avut față de întreaga mișcare națională românească a epocii în care a trăit și activat.

Este de remarcat faptul că Gheorghe Șora menționează, la sfârșitul fiecărei scrisori, instituția care deține documentul, prezintă scurte date biografice despre fiecare destinatar și notele asupra numelor, problemelor și evenimentelor la care se referea corespondența. Acestea date completează în mod fericit epistola, nelăsând dubii asupra conținutului ori a datării și încadrării istorico- temporale a informației comunicate. În felul acesta, cititorul beneficiază de un volum de date și informații prețioase asupra cadrului social-politic și cultural al Transilvaniei, la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, asupra cadrului istoric național în care s-a plămădit și s-a făurit România Mare.

Lucrarea de față se adaugă altora, pe care istoricul Gh. Șora le-a realizat, aducând o contribuție semnificativă la îmbogățirea tezaurului științific al istoriei noastre naționale. Așteptăm cu nerăbdare volumul al II-lea și pe cele care vor urma.

Dr. Valer Pop

LISTA ABREVIERILOR

ActaArchHung	Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae,
ACTAMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
AIIC	Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AMN (ActaMN)	Acta Musei Napocensis, Cluj Napoca
Angustia	Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sfintu-Gheorghe
Apulum	Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArhÉrt.	Arheológiai Értesítő, Budapest
ArhMiaz	Arhiva Muzeului de Istorie și Artă Zalău
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission der Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
ColMJM	Colecția de documente a Muzeului Județean Mureș
Dacia	Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Roumanie, București, I-XII (1924-1948); Nouvelle Série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DissPann	Dissertationes Pannonicae, Budapest
DJAN-Mureș (ș.a.)	Direcția Județeană a Arhivelor Naționale-Mureș
ErdMúz.	Erdélyi Múzeum, Cluj
FI	File de istorie, Muzeul Județean Bistrița, Bistrița
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest
Gallia	Gallia, Fouilles et recherches archéologiques en France Métropolitaine, Paris
Istros	Studii, comunicări, note, Brăila
Marisia	Marisia, Studii și materiale, Muzeul Județean Mureș
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București
MemAnt	Memoria Antiquitas, Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț
MF	Marovásárhelyi Füzetek
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
RB	Revista Bistriței
RCRFActa	Rei Cretariae Romanae Faustores
RMMM	Revista Muzeelor și Monumentelor, Seria muzee, București:
Sargetia	Sargetia, Buletinul Muzeului Județean Hunedoara
SCIV (A)	Studii și cercetări de istorie veche (arheologie), București
SlovArch	Slovenská Archeologia, Nitra
StMat	Studii și materiale, Muzeul Județean Mureș, Târgu-Mureș
Tezaure...	E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, <i>Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș</i> , Tg-Mureș, 1980
Thraco-Dacia	Thraco-Daciae, Institutul de Tracologie, București

LISTA AUTORILOR

Apai Emese

Bónis Johanna

Boroș Daniel

Bosoancă Traian

Bui Simion

Crișan N-Cristian

Dobozi Beatrice

Dobrescu Vasile

Fábián István

Fola Nicolae Victor

Gaiu Cornelii,

Goția Dorin

Hancu Ana

Ivănuș Dan

Lazăr Ioachim

Lechințan Vasile

Man Ioan-Eugen

Man Nicoleta,

Mihu Elena

Moldovan Emil

Molnár Zsolt

Musca Elena

Mureșan Ionel

Nuțiu Florica-Elisabeta

Oprîș Ilarie

Pană Virgil

Petică Mihai

Pop Valer

Pop Vasile

Popa Aura

Puiu Sidonia

Schatz Elena Maria

Sigmîrean Cornel

Stan I. Constantin

Suciu T. Vasile

Teodor Corina

Teodorescu Z. Vergiliu

studentă anul IV, Facultatea Istorie-Filosofie, Universitatea „Babes-Bolyai”, Cluj-Napoca
muzeograf, Muzeul Județean Mureș
cercetător științific, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu-Mureș
cercetător științific drd., Muzeul Județean Mureș
profesor, Liceul „Al. Papiu Ilarian”, Târgu-Mureș
consilier-arhivist, DJAN-Covasna, Sfântu-Gheorghe
consilier-arhivist, DJAN-Mureș
profesor universitar dr., Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș
lector universitar, Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș
profesor, Târnăveni, Județul Mureș
cercetător științific dr. Muzeul Județean Bistrița-Năsăud

muzeograf, Muzeul Județean Mureș
muzeograf, Muzeul de Istorie Sibiu
doctor în istorie, Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
consilier-arhivist, DJAN-Cluj
tehnician arhitect, Primăria Municipiului Târgu-Mureș
muzeograf dr., Muzeul Județean Mureș
muzeograf, Muzeul Județean Mureș
profesor, Reghin
lector universitar, Universitatea Babes-Bolyai, Cluj-Napoca
cercetător științific, Muzeul de Istorie și Artă Zalău
profesor, Târgu-Mureș
profesor, Biblioteca Centrală a U.M.F. Târgu-Mureș
profesor, Târgu-Mureș
cercetător științific dr., Muzeul Județean Mureș
cercetător științific, Muzeul Județean Mureș
cercetător științific dr., Muzeul Județean Mureș
profesor pensionar, Târgu-Mureș
muzeograf, Muzeul Județean Mureș
profesor, Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca
profesor, Ministerul Culturii și Cultelor
conferențiar universitar dr., Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș
doctor în istorie, profesor, Bacău
col.(rez.), profesor, Târgu-Mureș
conferențiar universitar dr., Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș
consilier arhivist pensionar, București

Pentru conținutul lucrărilor și formularea rezumatelor în limbi străine răspund autorii

ISSN 1221-0943

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>